NICOLAE BĂNESCU
ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN
VOL. I
IMPERIUL CREŞTIN şi
ASALTUL INVAZIILOR (313 – 610)

NICOLAE BĂNESCU (1878 – 1971) şI SINTEZA SA DE ISTORIE BIZANTINĂ

Era în zilele Congresului International de Studii Bizantine ţinut la Bucureşti la începutul lunii septembrie a anului 1971. Organizatorii acestui Congres – al Xtv-lea în seria generală a Congreselor de bizantinistică – îl denumiseră şi „Bucureşti II", având în vedere faptul că prima întrunire internaţionalã a bizantiniştilor avusese loc tot la Bucureşti, în anul 1924.

În după-amiaza uneia din acele zile însorite, o şedinţă plenară a Congresului avea loc întru-unul din amfiteatrele Facultătii de drept situat la parter, în partea de răsărit. Pe la mijlocul şedinţei, în timpul unei comunicări, pe usă a intrat un tânăr congresist – Matei Cazacu, din câte îmi amintesc eu. El s-a îndreptat către preşedintele şedinţei, spunându-i ceva cu o voce imperceptibilă pentru participantii din sală. Scurta discuţie particulară dintre cei doi s-a încheiat repede, în acelaşi timp cu textul comunicării prezentate de către unul dintre congresişti.

După acel moment, înainte de a anunţa titlul comunicării următoare, preşedintele şedinţei, care era profesorul Giuseppe Schiro de la Universitatea din Roma, s-a ridicat în picioare, aducând la cunoştinţa întregii adunări, cu o voce gâtuită de emoţie, „la triste nou-velle, recemment parvenue: le Professeur Nicolae Bănescu est mort a un âge tres avance. Je vous propose une minute de recueillement a sa mémoire".

În ultimii ani ai unei vieţi exemplare şi îndelungate, Nicolae Bănescu simţise din plin semnele de uzură ale unei bătrâneti petrecute într-un fel de quasi-anoni-mat, dar lumea istoricilor, ca şi a altor reprezentanţi ai disciplinelor umaniste, îi pronunţa numele cu respect şi chiar cu admiraţie, încă din primii ani de studenţie, mi-a fost dat să aud acest nume trecut uneori, alături de cel al lui Nicolae Iorga, la unele prelegeri de istorie veche şi medie.

Destinul i-a hărăzit însă lui Nicolae Bănescu o ieşire de excepţie din scena vieţii pământesti, încheiate chiar într-un moment când la Bucureşti era adunată crema bizantinisticii mondiale, care l-a omagiat

însoţindu-l pe ultimul drum pe savantul ce părăsise această lume, spre a se întâlni „cu cerul şi cu stelele", după cum descrisese el însuşi moartea lui Iulian Apostatul în paginile sintezei aduse acum la lumina tiparului. Este revelator în această privinţă discursul rostit cu ocazia înmormântării sale de către profesorul Paul Le-merle, membru al Institutului Franţei şi, pe atunci, Preşedintele Comitetului International de Studii Bizantine. Se poate afirma că pentru anonimatul în care fusese aruncat de către evoluţia politică a tării sale după anul 1948, Nicolae Bănescu a fost răzbunat într-o oarecare măsură: chiar şi autoritătile aflate la originea acestui anonimat au fost puse în situaţia de a-l rupe: în ziua următoare funeraliilor savantului, într-o pagină interioară a unuia dintre ziarele centrale putea fi citit un articol despre „O viată închinată ştiinţei", dedicat tocmai personalitătii savantului, plecat atunci din lumea celor vii. Pentru o presă strict controlată cum era cea din România acelor vremuri, care se apropiau de sfârşitul unei scurte şi trecătoare perioade de dezghet, faptul era însă ieşit din comun, impus de incidenta unei situaţii de excepţie, marcate de decesul unei personalităti ştiinţifice chiar în oraşul şi în momentul când specialiştii breslei sale se aflau întruniţi în Congres.

Nicolae Bănescu a văzut lumina zilei la Călărasi, la 16 Decembrie 1878, ca al treilea din cei 14 copii ai soţilor Petre şi Ecat. erina Bănescu, născută Drăgulănes-cu. Situată în vechea vatră de romanitate din Sud-Estul României, zona din jurul oraşului Călărasi face parte din regiunea Dunării de Jos, a cărei frământată istorie în perioada bizantină avea să-l preocupe şi consacre pe savantul de mai târziu în lumea ştiinţifică.

Fiu de avocat, INicolae Bănescu şi-a petrecut copilăria la Găiesti, iar. studiile liceale la Sf. Sava, centru de învătământ cu o – veche tradiţie în capitala tării, după absolvirea căruia s-a înscris la Facultatea de litere şi filosofie a tinerei, pe atunci, Universitäti din Bucureşti. Viitorul savant i-a avut aici ca dascăli pe B.P. Haşdeu (1838 – 1907). Titu Maiorescu (1841 – 1917) şi Ovid Den-susianu (1878 – 19 38) pentru domeniul filologic, iar pentru istorie pe Grigore Tocilescu (1850 – 1909), Dimi-trie Onciul (1856 – 1923) şi Nicolae Iorga (1871 – 1940). Cei dintâi i-au inspirat lui Nicolae Bănescu preocuparea pentru forma aleasă şi claritatea expunerii, iar ceilalţi dorinţa de informare şi curiozitatea ştiinţifică, rigoarea metodei şi strădania permanentă pentru cunoaşterea adevărului istoric, într-o atmosferă de erudiţie,

elan creator şi veritabil patos patriotic, încă de la începutul activitătii sale ştiinţifice, el s-a obişnuit să îmbine precizia informaţiei cu forma aleasă de exprimare, pentru care a avut un cult permanent, dovedit de numeroase pagini ale scrierilor sale, ca şi de textul prezentei sinteze de Istorie a Imperiului Bizantin. Forţa de evocare a trecutului, seninătatea cugetărilor şi forma aleasă de exprimare a lor îl apropie pe Nicolae Bănescu de alţi reprezentanţi de seamă ai studiilor istorice clasice şi bizantine, în primul rând de Charles Diehl, cu care a avut comună chiar şi cutezanta de a reda istoria Bizanţului „în chipuri şi icoane", cum şi-a intitulat Nicolae Iorga una din sintezele sale de istorie a românilor. După cum Charles Diehl a lăsat două volume de „Figuri bizantine", Nicolae Bănescu a descris cu o competentă egală, cu o remarcabilă măiestrie artistică şi o incontestabilă valoare literară „Chipuri şi scene din Bizanţ", carte apărută în 1927 la Cluj, unde autorul ei se înscria în pleiada cărturarilor români ce dădeau strălucire Universitătii din Nord a României Mari, instituţie ştiinţifică şi culturală întemeiată din 1919Unul dintre aceşti cărturari, filologul Vasile Bogrea, se stinsese prematur din viată în anul anterior apariţiei cărtii la care ne referim şi pe care Bănescu o dedica memoriei sale: „Acest volum, ce strânge la un loc câteva articole şi conferinţe menite a înfătisa publicului nostru unele aspecte ale vieţii Bizanţului, de care ne apropie un lung şi vechi trecut istoric (subl. ns. – T.T.), e închinat memoriei scumpe a bunului meu prieten şi strălucit coleg V. Bogrea, din al cărui îndemn mai cu seamă iese azi la luminã". O mentalitate diferită de aceea a zilelor noastre, când mulţi tineri se grăbesc să ajungă cât mai repede creatori în domeniul istoriei şi autori de cărti, îi impunea lui Nicolae Bănescu, în vârstă de aproape 50 de ani atunci şi dispunând de un bogat palmares ştiinţific, din care nu lipseau nici titlurile de cărti, o atitudine reţinută, publicându-şi noua carte la îndemnurile unui coleg dintr-o breaslă foarte apropiată de a lui. În ciuda ezitărilor sale iniţiale, cartea s-a bucurat de succes atât în rândurile specialiştilor, cât şi a publicului larg.

Nici a doua vâri antă a ei, apărută în preajma Congresului International de Studii Bizantine de la Bucureşti, adică în anul 1971, nu a fost publicată din iniţiativa lui N. Bănescu., ci din aceea a lui Gheorghe Cront, istoric ai dreptului civil şi canonic, specialist în vechiul drept românesc, cre în Nota asupra ediţiei pe care o îngrijea, a arătat că în ea erau retipărite cinci din cele nouă studii prezente în

vechea ediţie, anume „Hypatia, martiră a filosofiei păgâne, Heraklios şi asediul Constantinopolului, Leon al V-lea Armeanul, Mihail Psel-los", în sfârşit „Mariue Comenul", care încheiase şi cartea din 1927. Nu mai figurau alte trei studii referitoare la Theodor Studitul, la „Bizantini şi Ruşi la Silistra (a.972) " în vremea recuceririi Bulgariei de Nord-Est de către Ioan Tzimiskes, ca şi la Katakalon Kekaumenos, general bizantin din veacul al XI-lea. Cauze de ordin „ideologic", mai ales prezenta elementelor religioase, pot să explice destul de uşor lăsarea deoparte a acestor trei studii, ca şi a celui privitor la Sf. Ioan Chrysostomul. Aceleaşi motive de oportunitate uşor de înţeles ne pot explica de ce editorul a dat ultimul titlu menţionat ca absent în e diţia sa. În realitate el figura şi aici, în varianta aproape identică din cadrul studiului privitor la împăratul Arcadius. Acesta, ca şi cel privitor la Theodosius sau Teodosie cel Mare, erau, după cum tot Gh. Cront ne informează, „capitole extrase din lucrarea intitulată Istoria Bizanţului, pe care autorul a elaborat-o ca sintezã finalã a cercetărilor sale", într-adevăr, textul acestor două studii este identic celui pe ca-re-l întâlnim şi în ediţia de fată, reprezentând mai puţin de o zecime din totalul acestui volum. Există altminteri şi alte indicii, chiar în manuscrisul pe care-l avem la îndemână, că Gh. Cront a avut cunoştinţă de existenta lui. Regretatul învătat a mai adăugat alte trei istorii la ediţia sa din 1971, privitoare la împăratii Vasi-le şi Vasile al II-lea, ca şi la Anna Dalassena, „mama Comenilor", unul dintre ultimele studii ale lui Nicolae Bănescu, apărut în periodicul bisericesc „Mitropolia Olteniei" din anul 1963. Întrucât cenzura oficială nu agrea noţiuni ca sfânt ori martir, editorul din 1971 a introdus studiul despre Ioan Chrysostomul în acela, mult mai extins şi mai laic, privitor la împăratul Arcadius, iar titlul „O martiră a filosofiei păgâne: Hypatia", aflat în ediţia din 1927, a fost inversat în „Hypatia, martiră a filosofiei păgâne". De asemenea, referirile prea insistente la creştinism existente în ultimul paragraf din „Un asediu memorabil al Constantinopolului (626)", au dus la suprimarea acestui paragraf la ediţia din 1971.

Să revenim însă la tinereţea lui Nicolae Bănescu, marcată de dobândirea licenţei, în anul 1901, după care a funcţionat ca profesor de limba francezã la un liceu din Craiova. Încă din această perioadă el şi-a făcut debutul în activitatea ştiinţifică, prin studii de literatură antică greacă publicate mai ales în revista „Literatură şi artă română". De atunci datează şi primele sale traduceri din greaca veche, în primul

rând din dramaturgia lui Eschyl, Sofocle şi Euripide, pentru ca în anul 1907 să ajungă la „Viaţa lui Pericle" de Plutarh, care marca it teresul tânărului erudit pentru istorie, chiar pentru ansamblul istoriei, întrucât de la lumea antică a trecut la ediţii de izvoare şi studii privind istoria medievală, premodernă şi chiar modernă a românilor, cu predilecţie fată de capitolele legate de legăturile româno-greceşti şi de grecitatea post-bizan-tină, pentru ca în tfinal să-şi concentreze activitatea ştiinţifică asupra istoriei bizantine, impunându-se încă din timpul vieţii şi rămânând în conştiinţa posteritătii ca bizantinist. Această evoluţie a sa a fost marcată de perioada care a îwceput cu anul 1907 şi în care el a funcţionat ca inspector şcolar, Director al Liceului „Dimitrie Cantemir" dfci Bucureşti şi apoi ca Director al liceului de la Mănăstirea Dealu.

Orientarea sa spre studiile bizantine a fost marcată de perioada cupriasă între anii 1910 – 1912, când a frecventat cursurile de limbă şi literatură greacă la Universitatea din M nehen, sub îndrumarea lui August Hei-senberg (1869 – 1930), urmaşul lui Karl Krumbacher (1855 – 1909) la ea: edra de studii bizantine; Krumbacher crease bazek moderne ale acestor studii în Germania Kaiserului îşi iniţiase prima revistă internaţională de studii bizantine – Byzantinische Zeitschrift, care apărea sistematic cu începere din anul 1892 şi la care Nicolae Bănescu avea să fie un colaborator statornic, în special cu recenzii şi cu note bibliografice, mai ales până în perioada celui de-al doilea război mondial, aşa cum a colaboaat şi la alte reviste internaţionale de bizantinistică, al căror număr a sporit cu trecerea timpului.

Posedând temeinice cunoştinţe de istorie şi filologie clasică, Nicolae Bănescu şi-a însuşit o pregătire serioasă pentru domeniul dificil al bizantinologiei, redactând şi o lucrare privind evoluţia timpului viitor în limba greacă, deosebit de apreciată pentru valoarea sa ştiinţifică şi rămasă „ca un model al genului", aducând autorului ei titlul de doctor cu menţiunea magna cum laude în iulie 1914, chiar în momentul izbucnirii primului război mondial, în acea perioadă de grele încercări pentru lumea europeană, tânărul savant şi-a văzut teza de doctorat publicată la Bucureşti, în 1915, înţelegând însă să îmbine preocupările ştiinţifice cu îndatoririle patriotice şi luând parte, ca ofiţer de rezervă, la războiul dus de România de atunci pentru întregirea neamului.

După realizarea Marii Uniri şi crearea Universitătii din Cluj (1919), Nicolae Bănescu a fost numit profesor de istorie bizantină la această Universitate, fiind ales membru corespondent al Academiei Române în acelaşi an (1919), care deschidea cea mai bogată perioadă a activitătii sale ştiinţifice, încununată prin alegerea sa ca membru activ al Academiei Române, în primăvara anului 1938. Rostit la şedinţa solemnă de la 25 mai 1938, Discursul său de recepţie reprezenta sinteza unor preocupări de căpetenie privind Bizanţul şi romanitatea de la Dunărea de Jos, direcţie de studiu pe care savantul a urmărit-o constant în activitatea desfăsurată ca bizantinist. În Răspunsul său la acest Discurs de recepţie, Nicolae Iorga sublinia faptul că studiile bizantine ale lui Nicolae Bănescu porniseră de la cunoaşterea culturii greceşti de pe teritoriul românesc. Pornind de la această premisă fundamentală, metoda savantului era „simplă şi bună, neavând nevoie de nicio îndreptare şi prefacere. Totdeauna bine informat, pleci de la mărturia de viată, care se cheamă documentul. Nu laşi la o parte nicio stire venită din vremea însăsi în care au fost stările ori s-au petrecut faptele. Dar, cum ai un simţ de umanitate, nu-ţi închipui că orice document cuprinde adevărul şi anume adevărul total. El nu spune decât ceva venit de la un anume om în anume împrejurări şi pentru un anume scop. Interpretarea se impune de la sine. Dumneata ai putut face şi aceasta, căci nimic nu-ţi era necunoscut". Iorga sublinia aici erudiţia şi spiritul critic al lui Bănescu, care îl impun şi în zilele noastre pe istoricul de vocatie, considerându-l în acelaşi context pe proaspătul membru al Academiei drept „un răspânditor al acelui larg spirit al Renaşterii senine, surâzătoare şi armonioase, care pretutindeni trebuie invocat".

Iorga releva calitătile de mai sus în opera tipărită a lui Bănescu, iar acestea se confirmă pe deplin în textul care vede astăzi destul de târziu lumina tiparului. Considerăm chiar că ele reprezintă motivaţia esenţială a publicării lor, mai presus de suita adevărurilor relevate aici, adevăruri care pentru cititorul zilelelor noastre şi pentru nivelul actual al studiilor bizantine pot apărea pe alocuri prea restrânse, individuale şi parţiale dacă le raportăm la gradul de generalitate al sintezelor actuale, care păcătuiesc însă şi ele uneori printr-o tendinţă exageratã către socializarea istoriei şi impunerea unor veşminte prea largi pentru osatura faptelor istorice pe care se văd chemate să le îmbrace.

Bănescu nu căuta să aplice societătilor trecute reţete şi concepte

operante în lumea de astăzi, ci pornea de la cunoaşterea realităţilor trecute, de la „ce ne învaţă pe noi trecutul”, sintagmă aflată chiar în titlul unui studiu al său, către lumea actuală, care este un produs al acestui trecut, nicidecum invers, în acest sens trebuie înţeles spiritual deplin umanist al operei sale, care porneşte de la decriptarea izvoarelor lumii trecute, care sunt şi izvoare ale realităţilor prezente. Pentru ca aceste realităţi să fie cât mai conforme naturii umane şi aspiraţiilor ei milenare, se impune a deosebi modele trecătoare de modelele perene, în domeniul ştiinţelor, moda reprezintă un adevăr aparent, iar adevărul aparent poate fi un adversar al adevărului, mai perfid decât neadevărul însuşi. Deprins cu clasicismul şi cu lumea de bine şi frumos a antichităţii greco-romane, Nicolae Bănescu a intuit că trecutul nu poate fi înţeles şi perceput corect dacă îi aplicăm concepte ale lumii de astăzi, pe care lumea de altădată nu le cunoştea.

Semnificativ în acest sens este ultimul discurs ce i-a fost dat să-l rostească în Academia Română la exact zece ani de la Discursul său de la recepţie. Era 27 mai 1948. Multe lucruri se schimbaseră în România în răstimpul acelui deceniu atât de agitat. Mult mai numeroase erau însă schimbările ce urmau să se producă sub impulsul unor constrângeri pe care societatea românească nu le mai cunoscuse în istoria ei zbuciumată. Pretenţia de a construi o lume nouă, o altă societate şi chiar „un om nou”, a dat frâu liber soluţiilor de ruptură brutală cu trecutul, de înlăturare a oricărei continuităţi cu acest trecut şi cu instituţiile sale, chiar şi cu cele mai reprezentative ori mai venerabile. Printre acestea s-a aflat şi Academia Română. Cu experienţa deja îndelungată a vieţii sale, cu marea sa viziune istorică, Nicolae Bănescu a înţeles perfect că soluţia care se pregătea şi pentru Academia Română nu era una de continuitate, ci de ruptură cu trecutul şi realizările lui, care mai cu seamă în privinţa instituţiei academice erau remarcabile. Titlul acestui ultim discurs rostit de el în Academia Română reprezenta un veritabil manifest în favoarea spiritului liber, a libertăţii de gândire care garantase remarcabilele realizări de până atunci ale Academiei Române. El îşi dădea seama că soluţia bună şi corectă era a continuităţii, nu a rupturii totale cu trecutul, adică nu una extremistă, ci una a justei măsuri. Tocmai de aceea discursul său, despre care nu ştia că avea să fie ultimul ţinut de el în Academia Română, dar probabil că intuia acest lucru, era intitulat „Măsura lucrurilor”. Titlul se inspira probabil din activitatea parlamentară a lui

Ionel I.C. Brătianu, remarcabil om politic şi căpetenia Partidului National Liberal, grupare şi opţiune politică în rândul căreia militase şi Nicolae Bănescu. Savantul înţelesese cu discernământ intenţiile oficialităţilor de atunci, care arătau „că nu poate fi vorba de o adaptare a înaltei noastre instituţii la cerinţele nouă ale vremii, de o simplă modificare de statute, ci, cum observa atât de bine în secţia istorică, colegul nostru Silviu Dragomir, e vorba pur şi simplu de suprimarea Academiei Române de până acum şi de înlocuirea ei cu alta nouă". Acest „categoric verdict" la adresa „nobilei instituţii osândite a-şi încheia azi brusc existenta", îl determina pe Bănescu să susţină „o modalitate care să permită nu a tăia brutal firul împletit de atâtea generaţii, ci a-l înnoda, spre a-l duce mai departe".

Primul adevăr pe care autorul discursului îl sublinia cu tărie era acela că „în lunga existentă de 80 de ani", la data respectivă, Academia Română „n-a fost un azil al bătrânetii marilor figuri ale ştiinţei, literaturii şi istoriei româneşti. Fiecare din aceste venerate figuri a desfăsurat în sânul înaltului for de cultură o activitate pe care o mărturisesc arhivele lui şi rafturile depozitului de publicaţiuni, dar o mărturiseşte mai cu seamă popularitatea de care se bucură între români opera lor. E de ajuns a vă cita pe Haşdeu, pe Maiorescu, To-cilescu, Pârvan, Iorga, pe Dr. Marinescu, pe Dr. Babes, titeica, Antipa, pe Puscariu, care ne-a părăsit ieri".

Bănescu sublinia în continuare că se face „adesea şi nu numai la noi, o mare, o grosolană eroare de metodă, judecându-se oamenii şi faptele trecutului, cu ideile timpului nostru. Ideile se schimbă însă de la o epocă la alta: tempora mutantur et nos cum illis… deşi mi se pare cam paradoxală sentinţa strămoşilor, căci timpul duce liniştit mersul, fără salturi, în curgerea lui fără sfârşit; ideile singure dau năvală, de multe ori înaintea lui, fac salturi".

Autorul susţinea cu tărie că fiecare epocă „îşi are un anumit climat moral de la care nimeni nu se poate sustrage. A socoti altfel este a cere, de pildă, regimului feudal, răspândit timp de secole asupra întregii Europe, ideile de azi ale exproprierii agrare sau votului universal". Desigur că şi din motive de oportunitate politică, el îşi argumenta opinia sa foarte corectă printr-un exemplu preluat chiar din istoria rusă. „Eu as recomanda zeloşilor critici care ignorează acest principiu să ia exemplu de la «marii» noştri vecini, de la Uniunea Sovietică, unde în aprecierea faptelor trecutului nu se face această

confuzie. Am ascultat, d-lor colegi, câteva conferinţe ale domnului Bocicarev, consilierul de la legatia sovietică de la noi, asupra statului rusesc, şi am văzut cu cât entuziasm ne-a prezentat figura eroică a lui Dmitri Donskoj, marele print de Moscova, biruitorul de la Kulikovo, unde a câştigat cea dintâi biruintă asupra tătarilor". „Totuşi – continua atunci autorul – cine cunoaşte istoria veche a Rusiei mai ştie încă de câte ori acest erou a năvălit cu armatele sale asupra altor state rusesti – şi erau o puzderie: Novgorod, Smolensk, Tver, Rjazan au fost trecute prin foc şi sabie şi locuitorii, tot ruşi, târâti în robie. Dar nu i-a trecut prin minte eruditului consilier de legatie a osândi memoria lui Donskoj pentru aceste lupte pe care noi le numim azi fratricide. Ideea unitătii naţionale este o creaţie a secolului al XIX-lea şi nu i se putea cere lui Donskoj la sfârşitul veacului al XIV-lea, cum nu se putea cere Voievozilor noştri, pe care îi prezintă astăzi în atât de scăzuta luminã a «istoriei», improvizaţii de la noi".

Savantul îşi dădea seama de efectele negative pe care le avea imitaţia servilă a unei mode istoriografice dogmatice, înguste şi închistate, care după un deceniu de circulaţie avea să fie, chiar în acele noi condiţionări social-politice, depăsită prin opinii mai largi şi mai nuanţate, deşi aceste opinii se menţineau în conti

— Acest Discurs al lui N. Bănescu a fost publicat de către Acad. V. Gândea în „Academica", anul IV, 1994, februarie, nr. 4 (40), p. 23, sub titlul Un mare discipol al lui Nicolae Iorga.

nu are în cadrele concepţiei oficiale, impuse, fată de care îşi afirmau mai departe fidelitatea tocmai pentru a o putea amenda mai uşor bazându-se pe realizări pentru a căror justă evaluare se cuvine astăzi să evităm tendinţele de desconsiderare sau minimalizare.

Unui istoric de talia lui Bănescu nu-i puteau însă scăpa neobservate opiniile simpliste care reduceau toată bogătia vieţii istorice la o dependentă directă de uneltele cu care oamenii au produs de-a lungul timpului lucrurile necesare traiului zilnic sau vedeau în voievozii noştri numai nişte boieri care-i asupreau pe tărani. Suntem datori să apreciem astăzi pătrunderea cu care Nicolae Bănescu observa înlăturarea adevăratelor lor valori de pe scena istoriografiei române şi înlocuirea lor cu tot soiul de „improvizaţi", ca să folosim propria sa terminologie.

Împotriva acestui val de impostură a avut curajul să se ridice cu toată convingerea Nicolae Bănescu. şi a făcut-o cu riscul de a nu-şi mai

vedea încununată propria carieră, iar gestul acesta îndrăznet a contribuit evident la excluderea sa din Academia Română, reorganizată în acelaşi an 1948, de fapt epurată de multe din valorile ei anterioare, printre care se înscria şi numele său. Curajul pe care prin elogierea memoriei lui Nicolae Iorga îl dovedise înfruntând extremismul de dreapta chiar în 1941 şi care se repeta acum în confruntarea cu extremismul de stânga, în unele privinţe chiar mai puţin tolerant decât cel dintâi, l-a marginalizat atunci rapid şi pe Nicolae Bănescu.

Prin discursul său din 27 mai 1948, învătatul şi-a pecetluit în mod voluntar intrarea într-un îndelungat con de umbră, în condiţiile noului regim politic, care alături de atotputernicia unui singur partid politic o dezvolta şi pe cea a statului totalitar, care trebuie să controleze totul, inclusiv viaţa ştiinţifică şi spirituală, deci şi Academia Română. Ridicându-şi glasul împotriva proiectatei tutelări a Academiei Române de către stat, al doilea punct important al Discursului rostit de Nicolae Bănescu în mai 1948 avertiza că „omnipotenta statului duce în chip fatal la aservirea spiritului. Vedem ce luptă se dă astăzi pentru libertatea gândirii. Centralizarea, împotriva căreia se duce în lumea civilizată o luptă de un secol, atinge azi în atâtea părti punctul ei culminant. Este, domnilor, o tendinţă generală a slăbi la exces părtile corpului social fată de întreg. Răul e vechi, îl semnala pe la 1840 un mare gânditor politic, Tocqueville, în cartea-i celebră închinată democraţiei americane… Individul rămâne astfel singur şi dezarmat în faţa omniprezentei statului. S-a demonstrat ca cel mai mare pericol al unei societăti ruina individualitătii umane şi s-au căutat limite acestei puteri excesive: ele (adică aceste limite – n.n., T.T.) nu s-au aflat decât în asigurarea spiritului de libertate. Această asigurare trebuie să o căutăm şi noi astăzi". Observăm că în mai cât se poate de explicabil, cartea lui Toqueville, de care N. Bănescu se folosea pentru a-şi susţine cu mai multă fermitate punctul de vedere, avea să fie trecută la index de către autoritătile regimului de „democraţie populară", pentru a se bucura de circulaţia pe care o meritä abia după anul 1989. Fără teamă sau reţinere, autorul discursului sublinia apoi că „dacă democraţia e o formă necesară a societătii moderne, ea trebuie să aibă la temelie, şi în acelaşi timp drept limite, toate libertătilesi nu le mai amintesc, dar accentuez că în fruntea tuturor stă libertatea gândirii". Pentru acest imperativ major înţelegea să lupte în continuare N. Bănescu, chiar în

condiţii de marginalizare şi de anihilare a poziţiilor sale, dobândite prin merite ştiinţifice incontestabile.

Savantul îşi dezvolta în continuare opiniile pe baza experienţei antichităţii greco-romane, citând principiul „justei măsuri" drept calea cea mai bună de evoluţie a societãtilor, sintetizat în sintagma grecească to metron kai to meson ariston, sau echivalentul ei latin medio tutissimus ibis, afirmând spre sfârşit că „nu ne sperie democraţia, dar adevărata democraţie: răspuns elocvent şi de mare curaj dat sintagmei „democraţie populară" a regimului politic deja instaurat atunci în România. Aflat la începuturile sale şi în condiţiile de atunci, acelaşi regim vedea în romani doar pe cuceritorii şi asupritorii dacilor, nicidecum pe strãmosii poporului român, alături de daci, firește, astfel încât apelul la citate latine, într-un moment când limba latinã urma să fie scoasă din şcolile româneşti, deficientă reeditatã şi astãzi în învãtãmântul nostru, chiar dacă motivele ei sunt acum altele, nu însemna decât să te aşezi în calea tãvãlugului, cu riscul de a fi strivit de el. Iar Nicolae Bănescu s-a aflat printre cei care şi-au asumat în chip conştient acest risc.

Este relevant faptul că savantul ştia din propria sa experienţă „ce înseamnă în practică tutela statului. Au semnalat-o în toate timpurile cugetãtorii politici. Reunind în mâinile sale toate puterile, statul poate fi un protector, dar poate fi şi un tiran, între vitiile inerente unui regim politic, cugetãtorii au denunţat ca cel mai grav tendinţa spre tiranie, spre despotism. Niciun regim politic nu e scutit de această tendinţã. şi eu mă tem, domnilor, pentru autonomia spiritualã, principiul de temelie al acestui înalt for de cultură" care era şi este şi azi Academia Românã.

Rector al Universitãtii din Cluj, doctor honoris causa al Universitãtii din Athena încă din anul 1937, Nicolae Bănescu îşi continuase nestingherit activitatea, în cadrul Universitãtii din Bucureşti din toamna anului 1938 până în anul 1947, iar în Academia Românã până în 1948. Conducând Catedra de Studii Bizantine vreme de un deceniu, profesorul Bănescu prezentase istoria integralã a Bizanţului pe parcursul a trei ani de studii, ţinând totodată cursuri speciale însoţite de se-minarii, pe parcursul cărora se făceau în primul rând interpretări de texte bizantine. Ales secretarul Secţiei de Istorie a Academiei Române, după moartea lui N. Iorga, Bănescu a mai fost Director al Institutului de Studii Bizantine, al Institutului de Studii

Sud-Est Europene, preluând şi conducerea la „Revista Istorică", apărută până în anul 1947.

Ritmul susţinut al activitătii sale ştiinţifice a fost întrerupt în 1948, datoritã şi ruperii legăturilor tradiţionale cu lumea ştiinţifică din Occidentul Europei, unde n-au lipsit însă elogiile la adresa atitudinii sale demne, lipsite de compromisuri. Ca o expresie a acestui fapt, este de amintit onoarea ce i s-a făcut cu prilejul împlinirii vârstei de 80 de ani, în anul 1958, când i s-a dedicat un volum din „Revue dea Études Byzantines", revistă ale cărei prime numere văzuseră lumina tiparului chiar aici la Bucureşti, în anii grei ai celui de-al doilea război mondial, pentru a-şi continua după aceea apariţia la Paris, până în zilele noastre. Alegerea sa ca vicepresedinte de onoare al Asociaţiei Internaţionale de Studii Bizantine cu ocazia celui de-al XII-lea Congres International de Studii Bizantine, ţinut la Ohrida în 1961, calitatea de preşedinte de onoare al acestui Congres, ca şi a celui următor, susţinut la Oxford în 1967, îl reimpuneau atenţiei autoritătilor din tară: angajate atunci într-o nouă direcţie de recuperare a tradiţiei autohtone şi a trecutului poporului român, orientare care avea să netezească drumul viitoarei monopolizări a acestui trecut de către propaganda oficială, acestea i-au acordat titlul de profesor emerit în anul 1964, iar câţiva ani mai pe urmă au fost de acord ca prima fasciculă din „Revue des Études Sud-Est européennes", tomul VII din anul 1969**, să-l omagieze pe savantul ce împlinea venerabila vârstă de 90 de ani. La acest omagiu au subscris o serie de personalitãti străine ca Vitalien Laurent, Paul Lemerle, Raymond Janin, Jean Gouillard din Franţa, Tommaso Bertele şi Giuseppe Schiro, din Italia, Johannes Irmscher şi Peter Wirth din

** Număr din RESEE, VII, 1961, l, unde la p.9 – 17, era inclusă şi bibliografia lui N. Bănescu, alcătuită de P.S. Năsturel, în manuscrisul după care este publicată cartea de fată se află şi ciorna unei scrisori adresate de N. Bănescu bizantinistului german H.G. Beck la 25 septembrie 1964, prin care P.S. Năsturel era recomandat pentru a redacta în viitor notiţele bibliografice ale contribuţiilor româneşti prezentate la revista „Byzantinische Zeitschrift", activitate pe care Nicolae Bănescu nu mai era în măsură să o continue, aflându-se deja la o vârstă prea înaintată. Despre viaţa şi activitatea lui N. Bănescu, datorăm unele informaţii lui St. Brezeanu, Bizantinistul Nicolae Bănescu (100 de ani de la naştere), în „Revista de istorie" XXXI, 1978,

12, pp. 2221 – 2233).

Germania, Veselin Besevliev şi Ivan Dujcev din Bulgaria, Steven Runciman din Anglia, Herbert Hunger din Austria, François Halkin din Belgia, N. Pigulevskaja din Uniunea Sovietică, Gyula Moravesik din Ungaria, Emanuel Kriaras din Grecia, Kurt Weitzmann din SUA.

Nicolae Bănescu deţinuse şi alte onoruri, cum ar fi calitatea de reprezentant al României în Comitetul Internaţional care pregătise sărbătorirea a 60 de ani de viată ai lui August Heisenberg în 1929, de membru al Societătii de Studii Bizantine din Athena, ca şi al Comitetului de conducere al revistei internaţionale „By-zantion", care apare şi astăzi la Bruxelles, ca de altfel şi al periodicului „Revue Historique de Sud-Est euro-peen", apărut la Bucureşti în perioada 1913 – 1946.

Vârsta tot mai înaintată, reabilitarea sa lentă şi timidă, precum şi ruperea legăturilor cu tradiţia istorică anterioară şi cu centrele apusene ale studiilor bizantine nu i-au mai îngăduit să redacteze forma finită a marii sinteze, la care a lucrat cu începere din anii '30 până la începutul anilor '60 ai veacului al XX-lea.

Manuscrisul autograf din care mai bine de o treime vede acum lumina tiparului prin acest prin volum de istorie bizantină ne-a fost pus la dispoziţie de către Academicianul Virgil Gândea, căruia-i mulţumim pentru acest fapt şi care a primit manuscrisul de la rudele învătatului.

De la bun început se poate observa foarte uşor faptul că manuscrisul nu reprezintă forma definitivă, întrucât între cele peste 600 de pagini ale sale se află un număr mult mai mare de fise de cele mai diverse mărimi, care trebuie intercalate în textul iniţial, în locuri care de regulă sunt indicate prin semne de către autor. Există însă nu puţine cazuri în care locul exact al fiselor nu este indicat. Alte dificultăti provin din anumite neconcordante între textul de bază şi adaosurile din fise, sau din faptul că fiind redactate mai târziu decât textul de bază şi în mod separat de acesta, uneori apar în fise şi formulări care le repetă pe cele din textul iniţial.

Mai reiese faptul că o primă redactare a textului era încheiată încă din anii 1936 – 1937, autorul planificându-şi publicarea lucrării în patru volume, cele trei momente ale demarcaţiei dintre ele fiind reprezentate prin domnia lui Iustinian I, a lui Ioan Tzimiskes şi anul 1204. Prelucrările ulterioare ale textului ne-au convins însă că

Bănescu a avut sovăieli în privinţa acestei periodizări iniţiale, afirmând, de exemplu, că adevăratul moment de trecere de la o etapă la alta este reprezentat de către domniile lui Maurikios şi Phokas, instalarea noii dinastii a lui Heraklios marcând începutul unei alte etape în istoria Bizanţului, pe care autorul a optat ulterior să o ducă până la anul 1081, când se poate considera că se deschide a treia şi ultima perioadă a istoriei bizantine. Apreciem astfel că dispunerea întregului material redactat de către autor se distribuie destul de echilibrat în cele trei volume, din care primul, cel de fată, se încheie cu domnia lui Phokas.

Intenţia autorului de a redacta această sintezã integralã de istorie bizantinã reiese nu numai din conţinutul manuscrisului şi al fiselor adãugate printre pagini, ci şi din scurta Prefatã a lucrării, numerotatã cu cifre romane. Urmează textul paginat cu cifre arabe. O menţiune specialã o meritã faptul că în jur de o sosime din întreaga lucrare, deci cam jumătate din primul volum, care se publică acum, Incluzând şi subcapitolul 6 al domniei lui Iustinian (intitulat „Cucerirea Italiei. Războiul cu goţii"), are o redactare definitivã, îngrijitã în vederea dactilografierii şi apoi a publicării, întrucât printre ultimele apariţii citate de Bănescu figurează cartea lui B. Rubin despre Iustinian I, însemnează că autorul a realizat partea iniţialã de redactare definitivã în jurul anului 1960 sau la puţin timp după această datã. Vârsta înaintatã – trecuse deja de 80 de ani – nu i-a mai oferit însã rãgazul de a continua redactarea definitivã, astfel că următoarele cinci sosimi ale sintezei au rãmas numai cu redactarea iniţialã, nefinisatã şi cu fisele neincluse în text. În aceeaşi ordine de idei, remarcăm absenta totalã a fiselor adiacente în prima parte, redactatã definitiv. De asemenea, în manuscris există pentru această primă parte şi câteva pagini rãzlete, ţinând de redactarea anterioară şi având formulări absolut identice cu redactarea definitivã, întrucât numai prima parte, care trece însã de jumătatea volumului publicat aici, a cunoscut redactarea definitivã a autorului, aprecierile de valoare cu privire la întregul text al acestei Istorii trebuie să tinã seama de caracterul sãu neterminat, insuficient finisat.

Din cele arătate aici reies cu prisosintă dificultătile, ca şi aspectul laborios al întreprinderii de a pune în circulaţie scrierea cea mai extinsă a lui Nicolae Bănescu. Ea reflectă stadiul de dezvoltare în care se aflau studiile bizantine cu o jumătate de veac în urmă. Pentru

a-l face pe cititor să înţeleagă nivelul actual al acestor studii, am îmbogăţit adnotările autorului, adăugând şi multe note suplimentare. Adăugirile noastre, atât în text cât şi în note, sunt indicate între paranteze trepte. Acelaşi procedeu l-am aplicat şi puţinelor intervenţii pe care le-am făcut în textul propriu-zis, acolo unde manuscrisul prezintă lacune, are pagini dispărute, fapt menţionat chiar de înscrisuri ale lui N. Bănescu. Faptul are valoare, spre exemplu, pentru unele subcapitole privitoare la domnia lui lui Theodosie al II-lea, cu titluri reconstituite după menţiuni sporadice ale autorului, unde am introdus o expunere mult abreviată, necesară înţelegerii textului de către cititori şi pentru a face legătura între partea anterioară şi cea următoare.

Pe lângă valoarea istorică, textul lui Nicolae Bănes-cu are şi valoare literară. Unele pagini sunt de o frumuseţe aparte. În afara modificărilor impuse de actuala ortografie, am căutat să menţinem intacte expresiile şi formele, inclusiv cele proprii, utilizate de către autor, între acestea figurează sintagma „legaţi de brazdă”, în loc de „legaţi de glie”, sau apariţia destul de frecventă a perfectului simplu. Am înlocuit doar unele forme prea arhaice ca „dete” prin echivalentul său actual „dădu”, ca şi apariţia prea deasă pe alocuri a prezentului istoric, în aceeaşi direcţie, am acordat o atenţie specială concordantei timpurilor, aspect tratat uneori cu prea multă libertate de către autor.

Nu ne extindem asupra valorii ştiinţifice, de conţinut, a acestei scrieri, care se constituie, alături de sintezele lui Nicolae Iorga, în cea mai sistematică expunere a Istoriei Imperiului bizantin realizată până în prezent de un român, după modelul şi exigentele pozitivismului. De aici derivă meritele expunerii, care este documentată şi îndreptată spre lămurirea faptului concret, a detaliului cu semnificaţie istorică. Preocuparea pentru acest aspect pare să-l fi absorbit prea mult pe autor, inclusiv în formulările de titluri. Multe dintre ele lipsesc, inclusiv titlul pe care l-am dat acestui volum. Suntem însă încredinţaţi că la redactarea completă şi la definitivarea întregii lucrări, Nicolae Bănescu ar fi acordat o atenţie cuvenită şi acestui aspect, cu deschideri către „noua istorie”, rezultate dintr-o capacitate de intuiţie pe care expunerea sa o dovedeşte adeseori şi care îl asează fără dificultate alături de alte figuri de seamă ale istoriografiei române, ca Nicolae Iorga sau George I. Brătianu.

Dincolo de valoarea în sine a textului pus acum pentru prima

oară la dispoziţia publicului nostru cititor, care este unul deosebit de cultivat, ca şi a tineretului studios, de care Nicolae Bănescu a fost legat în chip firesc, considerăm că se cuvine preluat şi dus mai departe mesajul unei iniţiative care leagă actuala istoriografie română de matca ei iniţială, de tradiţiile şi de realizările ei din trecut, de filonul ei cel mai autentic.

Tudor TEOTEOI

NOTĂ ASUPRA EDIŢIEI

Textul care urmeizã reproduce cu fidelitate manuscrisul autograf al lui Nicolae Bănescu, atât în privinţa stilului, cât şi a formelor utilizate de către autor pentru redarea numelor proprii transmise de către izvoare.

Singurele modificări operate de noi privesc unele forme arhaice, ca şi expresii ieşite din uzul limbii române actuale, căutând însă să menţinem nealterat stilul autorului.

Pentru sistematizarea textului, operaţiune pe care autorul nu a finalizat-o, mai ales în privinţa titlurilor de capitole, de părti, ca şi de volume, am adãugat respectivele titluri, cu convingerea că formulările lor se apropie cel mai mult de spiritul expunerii autorului. Faptul este valabil şi pentru titlul acestui volum.

Rigoarea ştiinţifici impune redarea uniformă a termenilor proprii, dificultate sporită în cazul formelor greceşti încetătenite deja în limba română, precum „Calcedon" pentru „Chalkedon". Am preferat ultima formă, folosită consecvent de către autor, în spiritul redării etimologice a noţiunilor. Uşoarele variaţii pe care le întâlnim în text nu schimbă principiul urmat de Nicolae Bănescu, principiu care corespunde, altminteri, şi opiniilor noastre.

Intervenţiile pe care le-am efectuat mai ales în note, în vederea actualizării, pe cât posibil, a informaţiei, au fost trecute între paranteze drepte. În partea a doua a cărtii am redat printr-un corp de literă mai mic câteva fragmente care par mai degrabă fise de documentare ale autorului, decât o redactare finită a lucrării.

De asemenea, la lista de abrevieri a autorului am adãugat o alta, conţinând abrevierile utilizate de noi.

ABREVIERI ALE AUTORULUI

Brooks, The eaştern Provinces = E.W. Brooks. The eaştern Provinces form Arcadius to Anastasius (Cambridge Medieval History, t. l, cap. XVI).

Bui, History form Arcadius to Irene = I.B. Bury, A History of the Later Roman Empire form Arcadius to Irene (395 – 800), l, II, London, 1889.

Bury, Easteern Roman Empire = I.B. Bury, A History of the eaştern Roman Empire form the Fãli of Irene to the Accesion of Basile I (802 – 867), London, 1912.

Bury, History şi History II = I.B. Bury, A History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian (395 – 565), 2 vols., London, 1923.

Croiset, Litterature grecque = Alfred et Maurice Croiset, Histoire de la Litteraturegrecque, 5 vols., München, 1924.

Diehl, L'Exarchat de Ravenne = Ch. Diehl, Études sur l administration byzantine dans l'Exarchat de Ravenne (568 – 751), Paris, 1888.

Diehl, L'Afrique byzanâine = Ch. Diehl, L'Afrique byzantine. Histoire de la domination byzantine en Afrique (533 – 709), Paris, Leroux, 1896.

Diehl, Justinien = Ch. Diehl, Justinien et la civilisaation byzantine au W-e sfecle, Paris, Leroux, 1901.

Diehl et Marcais, Le monde oriental = Ch. Diehl et G. Marcais, Histoire du Moyen Âge, III, Le monde oriental de 395 a 1081, col. „Histoire Générale", Paris, 1944.

Finlay, History of Greece = George Finlay, A History of Greece form its conquest by the Roman to the present time B.C. 146 to A.D. 1864, ed. H.F. Tozer, Oxford, 1877, 7 vols.

Gibbon, Decline and Fãli, ed. Bury = Edw. Gibbon, The History of the Decline and Fãli of the Roman Empire, ed. I.B. Bury, London, 1896 – 1900, 7 vols.

ABREVIERI ALE AUTORULUI

Goubert, L'empereur Maurice = Paul Goubert, Byzance avânt l'Islam. Byzance et l'Orient sous les successeurs de Justinien. L'empereur Maurice, Paris, Picard, 1951.

Gtiterbock, Byzanz und Persien = K. Gilterbock, Byzanz und Persien în ihren diplomatisch-votkerrechtlichen Beziehungen im Zeitalterlustinians, Berlin, 1906.

Schmid, Stahlin, Griechische Litteratur = W. Schmid, Otto Stãhlin, Wilhelm von Christs Geschichte dergriech. Litteratur, ed. a VI-a, Il-er Teii, Il-e Hãlfte, München, 1961.

Stein, Studien = E. Stein, Studien zur Geschichte des byzant. Reiches vornehmlich unter den Kaisern Justin II und Tiberius Constantinus, Stuttgart, 1919.

Stein, Geschichte = E. Stein, Geschichte des spãtromischen Reiches, I. wien, 1928.

Stein, Bas-Empire II = E. Stein, Histoire du Bas-Empire II, public par Remy Palanque, 1949

Vasiliev, L'empire byzantin I, ÎI = A.A. Vasiliev, Histoire de l'empire byzantin, 2 vols., Paris, Picard, 1932.

Vasiliev, Justin the First = A.A. Vasiliev, Justin the First. An Introduction to the epoch ofjustinian the Great, Harvard Univ. Press, Cambridge Mass., 1950 (Dumbarton Oaks Studies I).

ABREVIERI ALE ÎNGRIJITORULUI EDIŢIEI

An. Boli. = Analecta Bollandiana, Bruxelles, 1882

ADSV = Anticnaja Drevnosti Srednie Veka, Sverdlovsk (Ekaterinburg) Beck, Kirche = H.-G. Beck, Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich, München, 1959 BMGS = Byzantine and Modern Greek Studies, Birmingham BS1 = Byzantinoslavica, Praga, 1929-BZ = Byzantinische 2-eitschrift, Leipzig (München), 1892-Dagron, Naissance = – G. Dagron, Naissance d'une capitale, ed. a

II-a, Paris, 1984

DOP = Dumbarton Gaks Papers, Washington, 1941-EBPB = Études byzantines et post-byzantines, Bucureşti, 1979-EHR = English Histori cal Review, Londra EPLBIP = EyK OKA.cârcisi. KO npoccojTOypaq HKO AEIKO Buav Tivfjt

loTOpiaq Ked IloXuio-ov, Atena, 1996-FHDR = Fontes Historiae Daco-Romanae, 4 vol., Bucureşti, 1964

1982 FHG = Fragmenta Historicorum Graecorum, ed. C. et T. Müller.

5 vol., Paris, 1885

GRBS = Greek-Roman and Byzantine Studies Hunger, Literatur = H. Hunger, Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner, 2 vol., München, 1978 Jones, LRE = A.H.M. Jones, The Later Roman Empire, 284 – 602, vol. MV, Oxford, 1964 LM = Lexikon des Mitrelalters OCP = Orientalia Christiana Periodica, Roma, 1935-ODB = Oxford Dictianary ofbyzantium, 3 vol., New York-Oxford, 1991

TM = Travaux et Mémoires, Paris, 1965

RE = Paulys Realencyclopâdie der classischen

Altertumswissenschaft, neue Beafbeitung hrsg. v. G. Wissowa, Stuttgart, 1893

REB = Revue des Études byzantines, Paris, 1944 şi (R) EB pentru vols. I-III, apărate la Bucureşti VR = Variorum Reprints

Viz. Vrem. = Vizantijskij Vremennik, Sankptetersburg (Leningrad), 1894 – 1927, Moscova, 1947

PREFATĂ

Dacă în privinţa datei cu care se încheie istoria Bizanţului – prăbusirea sub loviturile turcilor otomani (1453) – nu începe discuţie, părerile se deosebesc când e vorba să se determine mai precis timpul de unde această istorie trebuie să înceapă.

Unii pornesc de la Justinian I, de la data urcării sale pe tron (527), sau de la data decretului de închidere a Universitătii din Atena (529), care pune capăt celei din urmă manifestări superioare a vieţii păgâne. Alţii găsesc mai potrivit a porni de la moartea lui Theodosius cel Mare (395), când imperiul se împarte între cei doi fii ai săi, în jumătatea de Apus şi cea de Răsărit.

Dar Krumbacher a arătat cu multă dreptate1 netemeinicia acestor păreri şi motivele pentru care trebuie să se înceapă cu mult înainte de Justinian, şi chiar înainte de Theodosius cel Mare, căci nu se pot avea în vedere numai faptele singulare, ci întreaga dezvoltare în toate domeniile vieţii, din primele timpuri ale imperiului până în zilele celui din urmă Paleolog.

De aceea, pentru el timpul în care se plămădesc germenii acestei aoi epoci a istoriei nu poate fi decât acela în care vechiul păgânism oficial a fost înlocuit cu noua religie a lumii, timpul în care organismul Statului a suferit o prefacere adâncă şi durabilă, acela în care elementul grec ajunse în Imperiul roman nu fac

1 Geschichte der byzantinischen Litteratur, ed. a II-a, München, 1897, „Introducere", [ed. anastatică, New York, Burt Franklin, 1970].

tor politic de mare însemnătate şi, în cele din urmă, predominant, prin întemeierea unei noi capitale, aşezate în cercul de influentă a culturii greceşti; în sfârşit, timpul în care în limba, în literatura şi arta greacă se îndeplinesc prefaceri fundamentale. Acestea se întâmplă, afirmă Krumbacher, la începutul veacului al IV-lea, sau, dacă vrem o dată mai exactă, în anul 324, când Constantin cel Mare ocupă tronul imperiului ca singur stăpânitor.

Sub raport politic, adaugă Krumbacher, ceea ce deosebeşte

radical epoca bizantinã de cea romanã e strãmutarea centrului de greutate al imperiului din Apus în Rãsãrit şi înlãturarea treptatã, cu începutul, ca o consecinţã a acestui fapt, a limbii latine de către cea greacă.

Învãtatul german vede punctul iniţial al acestui proces în întemeierea noii capitale la Constantinopol şi în împãrtirea imperiului rezultatã dintr-însa în cele douã jumãtãti: de Apus şi de Rãsãrit. Prin aceste douã fapte se pecetluieşte definitiv separaţia, adâncitã tot mai mult, a Orientului grec de Occidentul latin.

Consideraţii atât de serioase nu pot fi ignorate, şi o istorie a Bizanţului trebuie să prezinte, oricât de sumar, toate aceste mari prefaceri, hotărătoare pentru însuşi caracterul Statului bizantin. Eminentul bizantinist englez J. Bury socoteste şi el că dezvoltarea „bizantinismului" a început din secolul al IV-lea şi că unele din trãsãturile sale caracteristice încep să apară îndatã după întemeierea Constantinopolului2.

2 Cambridge Medieval History, London, 1923, vol. IV, „Introducerea" la Istoria Bizanţului... «e. >„t...", –,": „...": ... „„. f„S

Franz Dolger reprezintã acelaşi punct de vedere când afirmã ca început al istoriei bizantine anul 325, ca simbol al primei manifestări puternice a Bisericii creştine hotărătoare pentru dezvoltarea politică şi culturalã în Evul Mediu, şi anul 330, anul întemeierii Constantinopolului, „Palladium al puterii politice şi bisericeşti a imperiului în Orient" 3.

De aceea, noi vom începe istoria Imperiului bizantin de la Constantin cel Mare, schitând astfel evenimentele secolelor al IV-lea şi al V-lea, fără de care greu s-ar înţelege această istorie, şi care constituie întâia sa perioadã, caracterizatã atât de bine prin expresia fruhbyzantinisch a germanilor, căreia îi corespunde în limba noastră caracterizarea de protobizantinã.

Împãrtirea istoriei bizantine în perioade, discutatã cu atâta pasiune în anii din urmã, e ceva artificial. Noi urmãm tradiţia practică a expunerii acestei istorii pe dinastiile de împărati.

3 Byzanz (collaborateur pour l'Art byzantin: A.M. Schneider), în „Wissenschaftliche Forschungsberichte. Geisteswissen-schaftliche Reihe", Berna, A. Francke AG. Verlag, 1952, Einlei-tung, p. 115.

DINASTIILE CONSTANTINIAN ŞI THEODOSIANĂ
CU SUCCESORII LOR
U-M-ŢI UILM 9».
«Ant M» «fu cu tMiuZ. foit. >» t... TVV» lui Itt – C».
otv*...
„Ti
4*<.
JZ", *. fjr
* * * WT & L*, ce Zo V
$. «4.
Vt
*»". *»
CONSTANTIN CEL MARE şI URMAŞII SĂI. LUPTA PENTRU DOGMA NICEEANĂ
v «J» K
u we t* s *
— Fii
CONSTANTIN CEL MARE
l. Luptele lui Constantin cu rivalii. „Convertirea" sa. Recunoaşterea creştinismului, politica religioasă.

Constantin, fiul lui Constantiu Chlorus, s-a născut la Naissus (azi Nis), într-o regiune de latinizare absolută1. Când, la l mai 305, Diocletian şi Maximian, cei doi Augusti ai tetrarhiei instituite de cel dintâi, se retraseră în viaţa privată, potrivit sistemului, ceilalţi doi membri ai tetrarhiei, asociaţi cu titlul de Cesari, Galeriu şi Constantiu Chlorus, trecură în locul lor ca Augusti, cel dintâi în Orient, al doilea în Occident. Ei îşi asociară, la rândul lor, în calitate de Cesari, împărati subalterni, pe Maximin Dar a şi pe Severus. Evenimente grave se întâmplară în curând, răsturnând întreaga alcătuire politică a lui Diocletian. În anul 306, Chlorus muri în Britannia, şi legiunile îl proclamară August pe fiul său, Constantin. La Roma, o revoltă împotriva lui Galeriu îl proclamă în locul său ca împărat pe Maxentiu, fiul lui Maximian. Acesta din urmă se întoarse atunci în locul pe care-l părăsise, şi războiul civil se dezlăntui îndată. Vechii Augusti ai tetrarhiei, întruniţi la Carnuntum, îl recunoşteau de August pe Licinius, fost ofiţer al lui Galeriu, iar pe Constantin doar îl tolerau, fără a-i recunoaşte acest titlu. Maximin şi Galeriu pieriră în cursul acestui război.

1 N. Iorga, Histoire de la vie byzantine, Bucarest, 1934, vol. I, p. 32 [ed. rom., tracl de Mãria Holban, Bucureşti, 1974, p. 273.

43

Aliat cu Licinius, Constantin porneşte în Italia împotriva lui Maxentiu. În bătălia decisivă din 312, datã la porţile Romei (la Pons Milvius), el câştigă victoria, Maxentiu pierind în apele Tibrului.

Constantin se întâlni apoi la Milan cu Licinius, unde se zice că împreunã au dat vestitul Edict de la Milan, prin care creştinii obţineau libertatea deplinã a cultului, toate măsurile împotriva lor fiind abolite.

Dar înţelegerea dintre cei doi Augusti nu ţinu multă vreme, deşi Licinius o luase de sotie pe sora lui Constantin. Conflictul izbucni în 314. Zosimus afirmă că nu Licinius a fost cauza, ci Constantin, care, după obiceiul său, se arăta necredincios pactelor încheiate, voind să atragă de partea sa unele din popoarele care se aflau în cuprinsul stăpânirii lui Licinius2.

Prima luptă se dădu la Cibalae, în Pannonia, între Sava şi Drava. Ea a fost îndelungă şi înverşunatã. Licinius se retrase pe jumătate învins, dar având încă forte puternice, care-i permiseră a da o nouă bătălie în Thracia. Victoria lui Constantin nu fu decisivă. Mulţi căzură din ambele părti, ne spune Zosimus, lupta fiind egală3, încât Constantin, aflându-se în ţinuturile duşmanului, care se întărea retrăgându-se, simţi nevoia să trateze. A doua zi se încheia pacea în condiţiile

2 Zosimos, Historia nova, ed. L. Mendelssohn, Leipzig, Teubner, 1887 (= Zosime, Histoire nouvelle, Texte etabli et traduit „X par Fr. Paschoud, vol. I, Paris, Les Belles Lettres, 1971), II, 17: AIK – ivviov JJ. BV ou SescoKOTOT a înav, Keova'ravrivov. Se KCCTU TO CTUv77 î? Lg aună Jtepi Ta av-Kei-eva ipavev Tog ănia Tov KCCÎ Tâv Li? v<3 v Tivă TCOV TtI Pambeia AIKIVVIOV Ăagovreov napaan & cai

Ibidem, II, 19, 20.

44

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

următoare: Constantin rămânea stăpân pe Illyricum şi pe toate naţiunile de dincolo, Licinius pe Thracia şi pe Orient. Valens, pe care Licinius îl făcuse Caesar, era demis din această demnitate. Crispus şi Constantin, fiii lui Constantin cel Mare, şi Licinianus, fiul lui Licinius, erau proclamaţi Cesari.

După zece ani, Constantin deschidea iarăsi conflictul; cel puţin

aşa susţin Eutropius şi Zosimus, care aruncă vina acestui nou război asupra lui. Întorcându-se de peste Dunãre din războiul cu sarmaţii, Constantin a distribuit prizonierii între oraşe, s-a dus apoi la Thessalonic, unde a construit portul, care nu exista mai înainte, pregãtindu-se iarãsi pentru războiul cu Licinius, căci ambiţia sa era să reconstituie unitatea imperiului în folosul său şi al familiei sale. Aflând de aceste pregãtiri, Licinius trimise emisari la naţiunile sale, poruncind să fie pregãtite corãbii de război şi forte pedestre şi călări. Izvoarele precizează contribuţia fiecărei naţiuni în corãbii şi oameni. O armată şi o flotă impunătoare se strânseră astfel.

Flota lui Constantin ancoră la Pireu, iar a lui Licinius în Hellespont. Licinius îşi avea lagărul în Thracia, la Adrianopol; Constantin şi-l stabili pe al său lângă tărmul Ebrului, la stânga Adrianopolei (324). Licinius îşi desfăsură forţele de la muntele de deasupra oraşului până la 200 de sta-dii, la locul unde Tonos (Lungea) se varsă în Ebru (Mãrita). Armatele rãmaseră în fată mai multe zile. Pe neaşteptate, Constantin, cu o ceată de călăreti, trecu râul pe malul celălalt, provocând panică în armata rivalului său. Profitând de aceasta, restul cavaleriei trecu, cu toată armata, fluviul şi încăierarea a fost crâncenă: până la asfinţitul soarelui au căzut pe

câmpul de luptă 34.000 de oameni. Licinius, învins, străbătu Thracia, până la flotă. Ai săi, risipiti prin păduri, se predară a doua zi. Refugiat la Byzantion, fu asediat şi trecu în Asia, cu cei mai buni soldaţi. La Chrysopolis el dădu o nouă luptă cu Constantin, pe care o pierdu. Fugi la Nicomedia, dar, nemaiavând decât puţine trupe, se predă (18 septembrie 324), soţia sa obţinând jurământul lui Constantin că-i va respecta viaţa. Renunţând la purpură, Licinius fu trimis la Thessalonic, unde i se fixă reşedinta. Nu după mult timp, „călcându-şi jurământul, căci era obişnuit cu aceasta", afirmă Zosimus4, Constantin trimise emisari să-l execute.

Constantin rãmase de acum singur stăpânitor al imperiului. Tetrarhia lui Diocletian îşi încheia astfel scurta sa existentă.

Recunoaşterea oficială a creştinismului, prin aşa-zisul „Edict de la Milan", a fost un fapt considerabil, prin urmările pe care le-a avut. Edictul a fost urmat de o serie de măsuri luate de Constantin în favoarea Bisericii creştine. Toate acestea au făcut să se vadă într-însul

un convins religios, să se creadă într-o adevărată „convertire" a lui Constantin.

Puţine probleme ale istoriei au fost atât de mult dezbătute ca aceea a „convertirii", însoţită de viziuni, ca aceea a lui Constantin, în apropierea luptei decisive cu Maxentiu. Ea se discută încă şi azi.

4 II, 28: HET ou Troău Toug dpitovg nair\cac, (TJV TOUTO avră ăt%buri TOV tfjv avwv be<paipeâi; ai. s;

Izvorul principal de la care se porneşte în această discuţie este Eusebiu din Caesarea, istoricul bisericesc contemporan. Cum era de aşteptat, părerile savanţilor în această privinţă sunt foarte diferite. Cei mai mulţi nu-i recunosc lui Constantin o convingere religioasă în favoarea creştinismului. El a primit, se ştie, botezul pe patul de moarte – lucru obişnuit, de altminteri, în acea epocă: conferit in extremis, botezul se socotea că asigură mântuirea. Atitudinea lui Constantin a pornit din motive politice. El şi-a dat seama de puterea în creştere a noii credinţe şi vedea într-însa o armă pentru a-şi păstra unitatea politică a statului. Jacob Burckhardt, în cartea sa de mare răsunet asupra lui Constantină, nu sovăie a tăgădui categoric acestui mare ambiţios schimbarea de credinţă, „ca şi cum religia putea fi ceva pentru o inimă devorată de setea de a domni". Nu vede nicio deosebire între Constantin, făcându-se creştin, şi Primul Consul când semnează Concordatul: amândoi se gândeau numai la puterea şi la gloria lor.

O părere identică exprimă Ed. Schwartz6, pentru care perspicacitatea diabolică a stăpânitorului universal realizare însemnătatea alianţei cu Biserica pentru monarhia universală pe care o pregătea.

Adolf Harnack e de aceeaşi părere când arată7 că, în secolul al IV-lea, creştinii reprezentau un factor însemnat în imperiu, şi victoria creştinismului în Asia Mică era clară înainte de epoca lui Constantin, iar în

5 Die Zeit Constantius des Grossen, 3Aufl., Leipzig, 1898.

6 Kaiser Constantin und die christliche Kirche, Leipzig-Berlin, 1913.

7 Die Mission und Ausbreitung des Christentums în den ersten dreilahrhunderten, 2. Aufl., Leipzig, 1906.

câmpul de luptă 34.000 de oameni. Licinius, învins, străbătu Thracia, până la flotă. Ai săi, risipiti prin păduri, se predară a doua zi. Refugiat la Byzantion, fu asediat şi trecu în Asia, cu cei mai buni soldaţi. La Chrysopolis el dădu o nouă luptă cu Constantin, pe care o pierdu. Fugi la Nicomedia, dar, nemaiavând decât puţine trupe, se predă (18 septembrie 324), soţia sa obţinând jurământul lui Constantin că-i va respecta viaţa. Renunţând la purpură, Licinius fu trimis la Thessalonic, unde i se fixă reşedinta. Nu după mult timp, „călcându-şi jurământul, căci era obişnuit cu aceasta", afirmă Zosimus4, Constantin trimise emisari să-l execute.

Constantin rămase de acum singur stăpânilor al imperiului. Tetrarhia lui Diocletian îşi încheia astfel scurta sa existentă.

Recunoaşterea oficială a creştinismului, prin aşa-zisul „Edict de la Milan", a fost un fapt considerabil, prin urmările pe care le-a avut. Edictul a fost urmat de o serie de măsuri luate de Constantin în favoarea Bisericii creştine. Toate acestea au făcut să se vadă într-însul un convins religios, să se creadă într-o adevărată „convertire" a lui Constantin.

Puţine probleme ale istoriei au fost atât de mult dezbătute ca aceea a „convertirii", însoţită de viziuni, ca aceea a lui Constantin, în apropierea luptei decisi-ve cu Maxentiu. Ea se discută încă şi azi.

4 II, 28: fiLT oi) tov>

mbt dpifovt Traâriaat (fjv TOUTO avră avwv ăcpaipeârai.

Izvorul principal de la care se porneşte în această discuţie este Eusebiu din Caesarea, istoricul bisericesc contemporan. Cum era de aşteptat, părerile savanţilor în această privinţă sunt foarte diferite. Cei mai mulţi nu-i recunosc lui Constantin o convingere religioasă în favoarea creştinismului. El a primit, se ştie, botezul pe patul de moarte – lucru obişnuit, de altminteri, în acea epocă: conferit in extremis, botezul se socotea că asigură mântuirea. Atitudinea lui Constantin a pornit din motive politice. El şi-a dat seama de puterea în creştere a noii credinţe şi vedea într-însa o armă pentru a-şi păstra unitatea politică a statului. Jacob Burckhardt, în cartea sa de mare răsunet asupra lui Constantină, nu sovăie a tăgădui categoric acestui mare ambiţios schimbarea de credinţă, „ca şi cum religia putea fi ceva pentru o inimă devorată de setea de a domni". Nu vede nicio deosebire

între Constantin, făcându-se creştin, şi Primul Consul când semnează Concordatul: amândoi se gândeau numai la puterea şi la gloria lor.

O părere identică exprimă Ed. Schwartz6, pentru care perspicacitatea diabolică a stăpânitorului universal realizare însemnătatea alianţei cu Biserica pentru monarhia universală pe care o pregătea.

Adolf Harnack e de aceeaşi părere când arată7 că, în secolul al IV-lea, creştinii reprezentau un factor însemnat în imperiu, şi victoria creştinismului în Asia Mică era clară înainte de epoca lui Constantin, iar în

5 Die Zeit Constantin's des Grossen, 3. Aufl., Leipzig, 1898.

6 Kaiser Constantin und die christliche Kirche, Leipzig-Berlin, 1913.

7 Die Mission und Ausbreitung des Christentums în den ersten dreijahrhunderten, 2. Aufl., Leipzig, 1906.

alte provincii ea fusese destul de bine pregătită. Geniul politic al lui Constantin şi-a dat seama de realitate şi n-avea trebuintă pentru aceasta de o inspiraţie specială.

Trebuie să relevăm şi părerile juste ale lui Hugo Koch8, care duc la aceeaşi concluzie.

V. Duruy nu se deosebeşte în părerea sa de toţi aceştia, încercând a pătrunde până în adâncul sufletului lui Constantin, istoricul francez declară că a găsit într-însul „o politică, mai degrabă decât o religie (une politique plutot qu'une religion) 9. Ca şi Burckhardt, îl apropie şi el din acest punct de vedere pe Constantin cel Mare de Bonaparte.

Alt istoric francez, mai aproape de noi, Leon Homo, cunoscut prin atâtea preţioase lucrări asupra epocii imperiale romane, îl prezintă pe Constantin, care practicase, ca şi tatăl său, Constantiu Chlorus, monoteismul solar oficial10, evoluând puţin câte puţin, şi încă înainte de campania de la Pons Milvius, către un cult solar purificat, care sfârşeşte prin a lua caracterul unui adevărat „deism". Autorul afirmă că nu suntem în faţa unui „fenomen individual" şi semnalează un mers analog la colegul lui Constantin, la Licinius, „un păgân convins". Homo aratã mai departe că faimosul Edict

„X 1913.

Konstantin der Grosse und das Christentum, München.

9 Histoire des Romains, Paris, 1885 (nouvelle ed.), t. VII, p. 88.

10 V. excelenta lucrare asupra sincretismului religios, care duse la monoteismul solar impus de Aurelian ca religie oficială a imperiului: Les e rupereurs romains et le christianisme, Bibi. his-torique, Paris, Payot, 1931; pentru citaţia noastră, pp. 114 – 116.

de la Milan, care poartă dubla semnătură, desemnează puterea cerească supremă sub perifraze vagi – şi, ca atare, strict deiste – ca „divinitate, divinitas", „tot ce este divinitate în locuinţa cerească, quicquid est divinitatis în sede caelestf, „divinitate supremă, summa divinitas1. Rugăciunea pe care Licinius va cere armatei sale s-o rostească pe câmpul de bătălie de lângă Adrianopole, adaugă învătatul francez, „va fi a unui curat deist". Dar pentru firile veacului al IV-lea, setoase de credinţă şi înflăcărate de practici, deismul, conchide el, suprem rezultat al monoteismului solar, nu reprezenta decât o formulă goală şi rece, „un de ces expedients commodes, ou lapolitiquepouvait trou-ver son compte, mais qui ne donnait satisfaction ni aux besoinsprofonds de l'âme, ni aux aspirations intimes du coeuf.

N. Iorga îl socoteste pe Constantin un latin, „un latin din Occident, foarte păgân ca spirit, oricare ar putea fi părerea asupra pretinsului său «proces de conştiinţă», care miroase îndestul a politică a păcii romane şi a punerii în faptă pentru ideea de Stat, mai sacră decât toţi zeii vechi şi moderni, a oricărui element existent de vitalitate" 11.

A. A. Vasiliev, înregistrând diferitele păreri privitoare la această dezbătută chestiune, socoteste că „recunoscând aplecarea sinceră a lui Constantin pentru creştinism, nu s-ar putea lăsa deoparte vederile sale politice; ele au trebuit să joace un rol esenţial în atitudinea pe care a manifestat-o el în privinţa creştinismului, care-i putea fi util în mai multe chipuri" 12.

11 Histoire de la vie byzantine, I, pp. 31 – 32; cf. p. 81.

Fără a-şi însuşi minunile povestite de Eusebiu, Gaston Boissier crede în sinceritatea convertirii lui Constantin. Ea se explică, după el, fără aceste minuni. E de ajuns să ne amintim că împăratul era un superstiţios înspăimântat, care, zvonindu-se că Maxentiu încerca să-i

atragã pe zei de partea sa prin tot felul de invocaţii şi sacrificii, se temea să nu fie învins dacă nu obţinea protecţia vreunei divinităti puternice. Astfel, a fost adus a cere ajutorul Dumnezeului creştinilor. Când s-a decis la aceasta, continuã Boissier, nu s-a mulţumit a-l invoca în adâncul sufletului său, căci, ca toţi păgânii, el nu credea decât în eficacitatea practicilor. A pus deci dinaintea soldaţilor steagul împodobit cu monograma lui Christos, faimosul labarum, şi a aşteptat rezultatul bătăliei pentru a se declara cu totul cucerit de noua credinţă13.

Eminentul medievist francez F. Lot contestă motivele politice, când, trecând peste „convertirea" lui Constan

12 Histoire de l'empire byzantin, Paris, ed. Picard, 1932, p. 60.

13 La fin du păgânisme, t.!", Paris, Hachette et Cie, 1907, chap. Ier [labarum era o variantã a lui lauratum (gr. Ãavpârov) sau laureatum (signuni), întrucât stindardul lui Constantin cel Mare era o cruce dominatã de o coroanã de aur (semnul victoriei), iar sub ea se aflau portretele suveranilor, cf. H. Grégoire în „Byzantion", 12 (1937), pp. 277 – 281 (Encore l'étymologie de „labarum. Bănescu nu a luat în seamã (sau nu a cunoscut) şi acele opinii care au admis o origine celtică pentru Ãââapov (de la celticul „llafar"), cf. J.-J. Hatt, La vision de Constantin au sanctuaire de Grand et l'origine celtique du labarum, în „Latomus", 9 (1950), pp. 427 – 436. Mai apropiatã ni se pare şi nouã derivarea din lau-reum (vexillum); de adãugat la bibliografia acestui detaliu A. Alfoldi, The Conversion of Constantine and Pãgân Rome, Oxford, 1948 şi M. Green, J. Ferguson, Constantine, Sun-Symbols and the Labarum, în „Durham University Journal", 80 (1987), pp. 9 – 17].

tin, crede că în adeziunea lui la creştinism e o parte de sinceritate. A pretinde că împăratul Constantin a aderat la creştinism din motive politice înseamnã a crede că avea interes s-o facă. Dar creştinismul era răspândit numai în Pars Orientis. A trece la creştinism era, pentru un suveran care domnea în Occident, un non-sens, era chiar periculos, căci armata, singura fortă realã a Statului, era păgână. Pentru Lot, numai o concluzie este posibilã: anume că a cedat unei impulsiuni subite, de ordin patologic sau divin. Dacă nu s-a convertit de la victoria lui asupra lui Maxentiu, afirmã. Învãtatul francez, a dat însã semne exterioare, oficiale, ale adeziunii sale la noua credinţã. Din

prudentă, Constantin menajează un timp păgânismul; dar favorizaţi în permanentă au fost creştinii. Lot socoteste că împăratul şi-a arătat mai cu seamă zelul după victoria sa definitivă asupra lui Licinius. (324). Labarum e de atunci gravat pe monede, în efigiile din acest timp, împăratul apare în atitudinea rugăciunii, cu ochii la cer. El intervine constant în afacerile Bisericii, intervenţie care culminează cu ocazia Sinodului de la Niceea (25 iulie 325). Întemeierea Constantinopolului, care, după el, e o „enigmă", s-ar explica prin aceleaşi sentimente. Lot vede în decizia grăbită a lui Constantin, după victoria definitivă asupra lui Licinius, un semn al recunoştinţei sale către Dumnezeu, care-i dăduse biruintă14:

Un apărător al sinceritătii lui Constantin este şi eruditul numismat al epocii lui Constantin, Jules Mau-rice15, întemeiat pe cercetările sale în acest domeniu.

4 La fin du monde antique et le debut de Moyen âge, Bibliothèque de syntese historique, l'Évolution de l'humanité, Paris, 1927, pp. 36 – 37.

51

Trebuie să punem alături de toţi aceştia pe savantul olandez D.C. Hesseling, deşi în consideraţiile pe care le face el nu există o perfectă coerentă, în lucrarea închinată civilizaţiei bizantine16, Hesseling se desparte de aceia care văd în Constantin numai geniul politic. Inconsecventele atitudinii împăratului, ca şi crimele de care s-a făcut vinovat, sunt, afirmă el, contradicţii evidente ale sinceritătii sale religioase. Măsurile care au lovit în păgânism depăsesc apoi textul Edictului de la Milan, care acorda, simplu, deplina libertate a cultului. „Cel mai bun mijloc de a rezolva această contradicţie", afirmă Hesseling, „este de a vedea înainte de toate în Constantin pe Cesarul roman decis să menţină unitatea imperiului 1. El îşi dădea bine seama că noua credinţă devenise o putere în faţa căreia păgânismul n-ar fi putut să se menţină mult timp. Ceea ce făcea tăria creştinismului, zice autorul, era doctrina sa sprijinită pe o revelaţie precisă. Nu trebuie să ne mirăm că o astfel de unitate a făcut o adâncă impresie asupra spiritului unui împărat roman: el simţea bine că era într-însa o fortă analoagă unitătii care dădea imperiului puterea sa, „încât nu numai din calcul, ci din convingere îmbrătisa partida puterii spirituale în creştere".

lată însă că cercetările recente ale lui Henri Gre-goire, savantul

bizantinist de la Bruxelles, clatinã din temelii părerile tradiţionale privitoare la „convertirea".

15 Constantin le Grand. L'origine de la civilisation chrétienne, Paris, 1925.

16 Essai sur la civilisation byzantine, Paris, Alf. Picard et Fils, 1907, pp. 8 – 9.

lui Constantin şi la vestitul Edict de la Milan. Ele meritã a opri îndestul atenţia noastrã.

Mai întâi, în primul sãu studiu, intitulat La „conversion" de Constantin11, H. Grégoire pune în adevărata-i luminã rolul lui Constantin fatã de ideea creştinã, ajungând la concluzia cã Eusebiu a confiscat pentru întâiul împărat creştin toatã gloria lui Licinius.

Pornind de la constatările lui Harnack (Mission und Ausbreitung des Christentums în den ersten drei Jahrhunderteri), învãtatul belgian subliniazã existenta celor douã blocuri ale imperiului de la începutul secolului al IV-lea: Orientul creştin şi Occidentul pãgân. Regiunea unde creştinismul a pãtruns mai adânc, de la primii sãi paşi până la victoria finalã, e Asia Micã. Considerând atitudinea împăraţilor tetrarhiei fatã de chestiunea religioasã, se constatã, dupã patruzeci de ani de pace, reluarea persecuţiei cu o înverşunare ca-re-i dă caracterul unui război de exterminare. Răspunzători de acest masacru sunt împăratii din Orient – Diocletian, Galeriu, Maximin –, ai căror supuşi erau, în masã, creştini, în Occident, rãmas pãgân în bloc, e, dimpotrivã, tolerantã: Constantiu Chlorus nu executã decât prea puţin edictele de persecuţie; Maxentiu, încă de la uzurparea sa, îi favorizează pe credincioşii din Roma, iar Constantin a luat deodatã atitudinea cea mai inexplicabilã, convertindu-se brusc, cum afirmã tradiţia ecclesiastică. Totul s-ar explica prin convingerile religioase ale împăraţilor.

17 Apărut în „Revue de l'Université de Bruxelles", 36 (decembre 1930 – Janvier 19M), pp. 231 – 272.

m

Aceasta e teoria istorică pe care H. Grégoire o supune unei analize pãtrunzãtoare, pentru a proba cã „adevăratele motive de măsuri adesea contradictorii nu sunt fără legãturã cu conjunctura politică a momentului".

Autorul probează, cã ideea persecuţiei a pornit de la Galeriu18.

În iarna anului 302 – 303, venind la Nicomedia, la Diocletian, el a reuşit a-l convinge să întreprindă exterminarea creştinilor. Galeriu exercita în acel timp o mare influentă, era, după expresia lui Grégoire, „sabia tetrarhiei". El repurtase asupra perşilor, în 297, o victorie strălucită şi era idolul armatei. Cele mai bune contingente ale acestei armate erau alcătuite din tărani danubieni, păgâni fanatici. Galeriu venea din aceleaşi regiuni. Născut lângă Sardica, mama sa era o daco-romană: mulier superstiţiosa, cum o caracterizează Lactanţiu, ea îi ura pe creştini. Ambiţia lui Galeriu de a restabili unitatea imperiului în folosul său pare verosimilă. Prigonirea creştinilor îl făcea să apară opiniei militare „ca un campion al cultului oficial".

Abdicarea lui Diocletian şi a lui Maximian, în 305, a fost, cum o probează textele produse de H. Grégoire, o adevărată lovitură de Stat a lui Galeriu. Apoi, întrunirea vechilor Augusti la Carnuntum n-a făcut decât să sancţioneze deciziile lui Galeriu. Acesta îşi alese Ce-sarii: Maximin Dar a, o rudă, şi Sever, un ofiţer al campaniei din Persia. Când acesta muri, după proclamarea lui Maxentiu, Licinius, candidatul lui Galeriu, fu

18 Ed. Gibbon, în monumentala sa History of the Decline and Făli of the Roman Empire, ed. Bury, t. II, p. 127 şi urm., exprimă aceeaşi părere cu privire la iniţiativa fanaticului Galeriu.

proclamat August. Constantin, care, la moartea tatălui său (306), fusese proclamat de trupe împărat, a fost tolerat de congres.

H. Grégoire surpă apoi legenda care făcuse din Maxentiu un „tiran" şi un persecutor, stabilind că, în realitate, acest uzurpator a fost primul binefăcător al creştinismului, în timpul domniei sale de 6 ani, el a oprit persecuţia, a restabilit ierarhia bisericească şi a restituit bunurile eclesiastice confiscate, în această reabilitare, autorul are în sprijinul său cercetători care l-au precedat (Caspar, Groag, Pincherle). În lupta pe care o ducea cu rivalii săi, Maxentiu avea tot interesul să exploateze nemulţumirea stârnită de persecuţie.

Mai departe, H. Grégoire arată că edictul de tolerantă al lui Galeriu, din aprilie 31119, cu acele stranii considerente ale preambulului, face evidentă o intervenţie care-l va fi determinat pe implacabilul duşman al creştinismului, atunci muribund, la o astfel de palinodie. Singur Licinius a putut face această intervenţie, căci el s-a

aflat la căpătâiul lui Galeriu în acele momente. Conflictul cu Maximin l-a îndemnat a-i smulge actul de clemenţi fată de creştini, pentru a-şi atrage populaţia atât de masiv creştinã a Asiei Mici. Lucrul n-a fost, desigur, prea uşor. Ecoul luptei interioare a lui Galeriu a trecut în redactarea neobişnuitã a edictului.

În ce priveşte viziunile lui Constantin, întâmpinările învătatului belgian sunt fără replică, în autenticitatea Vieţii lui Constantin mai nimeni nu mai crede astăzi. Acest „panegiric romantat", cum îl numeşte H. Grégoire, e mult posterior evenimentelor. Cât pentru mo

1 Afisat la Nicomedia, în ziua de 30 aprilie 311.

negrama lui Christos de pe scuturile soldaţilor lui Constantin, ea nu e altceva decât semnul urărilor ce se făceau la aniversarea domniei împăratului, acele vota (publica) atât de frecvente în epigrafia numismatică a epocii20. Astfel, întreaga „travestire în cruciadă a campaniei din 312", pentru a întrebuinţa expresia sugestivă a autorului, se năruie înaintea criticii serioase, în lupta cu Maximin, Licinius apare aproape un „campion al creştinismului". Lactanţiu a înregistrat faptul în toate amănuntele21. Cele două armate se aflau fată în fată la Tzirallum (azi Ciorlu), în Thracia, în câmpia pe care Lactanţiu o numeşte Campus Sere-nus (recte: Ergenus) 22. Maximin promise lui Jupiter că va nimici cu totul numele de creştin dacă va repurta victoria, în noaptea următoare, un înger îi apăru lui Licinius, în somn, poruncindu-i să se scoale şi să se unească cu armata sa, pentru a invoca numele Dumnezeului suprem, asigurându-l, în acest caz, de victorie. Licinius visează chiar că se deştepta şi că îngerul îi dicta cuvintele de care trebuia să se folosească în rugăciune, îndată ce s-a trezit, el chemă un secretar şi-i dictă rugăciunea: „Dumnezeule suprem, te rugăm; Dumnezeule sfânt, te rugăm; îţi încredinţăm toată

20 E vorba de semnul numeral X, pentru a zecea aniversare, într-o coroană de laur (Jaurea).

21 De mortibus persecutorum, XLVI.

22 [în perioada bizantină, toponimul Tzirallum a devenit TzourouKDos]. D. Grégoire a rectificat expresia lui Lactanţiu în Campus Ergenus, după numele afluentului Ergenus, Erginus al fluviului Hebrus, cum a rectificat şi Campus Mardiensis în Campus Ardiensis, de la numele altui afluent Ardus, al aceluiaşi fluviu.

dreptatea; îţi încredinţãm mântuirea noastră; îţi încredinţãm imperiul nostru. Prin tine trãim, prin tine suntem învingãtori şi fericiţi" etc23.

Soldaţii lui Licinius puseră jos scuturile şi căstile, şi împăratul, începând rugăciunea, fu urmat la moment de ofiţeri şi trupă, cu mâinile ridicate la cer. De trei ori repetară rugăciunea, atât de tare, încât armata din fată auzi zgomotul. Rezultatul luptei (30 aprilie 313) fu dezastruos pentru Maximin: soldaţii lui creştini se predară în masă sau se împrăstiară. Învinsul fugi până la Tarsos, în Cilicia. Licinius intră apoi în Nicomedia, şi Lactanţiu ne spune că aduse mulţumiri Dumnezeului care-i dăduse biruinta, iar la 13 iunie 313 se afisă în această capitala edictul de tolerantă şi restituire, numit atât de impropriu „Edictul de la Milan".

H. Grégoire explică apoi împrejurările conflictului dintre Constantin şi Licinius, singurii Auguşti rămasi pe teren, faza finală a acestui conflict, în care Licinius, speculând impopularitatea lui Constantin printre mulţimile păgâne şi populaţia Romei, îşi schimbă atitudinea religioasă. Biruit în ultima luptă, datã la 18 septembrie 324.

23 Summe deus, te rogamus; Sancte deus, te rogamus. Omnem justiţiam tibi commendamus; Salutem nostram tibi commendamus; Imperium nostrum tibi commendamus. Per te vivimus.

Per te victores etfelices existimus. Summe sancte deus, Preces nostras exaudi, Brachia nostra ad te tendimus, exaudi, Sancte summe deus., J

57

la Chrysopolis, în Bithynia, dupã ce o pierduse pe cea dintâi, lângã Adrianopol, el îşi pierdu mai întâi tronul şi apoi viaţa, şi trecu în istoria eclesiastică pătat de sângele celor din urmă martiri. Toată gloria lui a fost atunci confiscată în favoarea lui Constantin, îngerul care i se arătase în Campus Ergenus pătrunse mai târziu în legenda lui Constantin. Rugăciunea quasicrestinã adresatã Dumnezeului suprem (Summus deus) a trecut în Vita Constantini. Edictul din 313, pe care Lactanţiu îl atribuie lui Licinius, e prezentat de Eusebiu sub numele ambilor împărati; dar nici el, nici alt scriitor ecclesiastic nu l-a calificatniciodată ca „Edict de la Milan", şi niciun istoric, bisericesc sau profan, nu ne raportează că în conferinţele de la Milan s-a produs vreun edict de tolerantă. Numele acesta e o conjunctură modernă24.

Într-alt studiu, apărut în Byzantion (13, 1938, pp. 561 – 583):

Eusebe n'est pas l'auteur de la „Vita Constantini" dans să forme actuelle et Constantin ne s'est pas „conveni" en 312, H. Grégoire subliniază dezacordul radical dintre Istoria Eclesiastică a lui Eusebiu şi

Vita Constantini, în privinţa convertirii lui Constantin: pe când cea dintâi nu vorbeşte nici de minune, nici de cruce, nici de labarum ori de Edictul de tolerantă.

Vita repetă pretutindeni viziuni, miracole şi stindardul cu crucea, făcător de minuni. Savantul belgian conchide că vreun „epigon", cu ajutorul diferitelor izvoare, printre care figurează şi Istoria Eclesiastică, a compus compilatia care se numeşte Vita Constantini. Acest

24 Interesantă concluzia lui Erich Caspar (Gesch. des Papsttums, I, 1930), citată de autor: „Ein «Edikt von Mailand» ist vollig aus der Ueberlieferung zu streichen".

epigon a făcut din persecuţia creştinilor de către Licinius cauza celor două războaie ale sale cu Constantin.

La „vision de Constantin" lichidee, din aceeaşi revistă25, e un răspuns la obiecţiile învătaţilor Zeiller, Alfoldi şi Petersoa, în care autorul stabileşte că „viziunea" îşi are originea în panegirice păgâne, adevărate manifeste politice şi religioase, dictate de Constantin.

Menţionăm încă cele câteva recenzii26 în care autorul îşi apără cu succes punctul de vedere împotriva preopinenţilor săi Andreas Alfoldi27, Norman H. Baynes28 şi J. Zeiller29.

Încheierile ce rezultă din toată această vie dezbatere sunt următoarele:

1. Nu se mai poate admite o „convertire" a lui Constantin în preajma luptei de la Pons Milvius;

2. Aşa-zisul „Edict de la Milan" e inexistent. El îşi trage originea din Edictul publicat de Licinius la Nicomedia;

3. Vita Constantini, în forma în care ni s-a transmis, nu este opera lui Eusebiu din Caesarea, şi a fost compusă către sfârşitul sec. al IV-lea. Ea a creştinat, cum

25 14 (1939), pp. 341 şi urm.

26 în Byzantion, VII, p. 652 şi urm. şi XIV, 341 şi urm. Mai înainte (în nr. 10, 1935) a dat răspunsul său hotărât obiecţiilor învătatului J.-R. Palanque.

27 The helmet of Constantine with the Christian Monogram, extras din „The Journal of Roman Studies", 1932.

28 Constantine the Great and the Christian Cburch, Londra, 1929 (= „Proceedings of the British Academy", vol. XIV).

29 Quelques remarques sur les „visions" de Constantin, „Byzantion", XIV (1939), pp. 329 – 339.

aratã învãtatul Grégoire, toate acele „viziuni" pãgâne puse pe seama lui Constantin;

4. Pãstrând un timp o prudentă rezervã fatã de noua credinţã, geniul politic al lui Constantin şi-a dat seama, dupã înfrângerea lui Maxentiu, de forţa acestei credinţe fatã de pãgânismul în decãdere şi a înţeles ce armã puternică ar avea într-însa pentru asigurarea unitãtii monarhiei autocratice pe care o clãdea. De aici, toatã seria de mãsuri menite să mărească autoritatea şi prestigiul Bisericii30.

Constantin a acordat clerului creştin toate privilegiile de care se bucurau pãgânii: l-a scutit de impozite, de sarcini şi servicii de Stat. În 321, a decretat legea

30 [Ca orice adevăr istoric, nici aceste concluzii, considerate de Bănescu definitive la vremea respectivã, nu pot fi absolutizate, mai ales dacă le privim sub toate cele patru puncte ale lor. Spre exemplu, opinia care respinge paternitatea lui Eusebiu din Cesareea asupra „Vieţii lui Constantin" este departe de a se fi impus în istoriografie, tendinţa ei generală înclinând azi spre acceptarea acestei paternitãti (pentru aceasta, v. J. Quasten, Initiation aux Peres, voi III, Paris, 1963, p. 450, ap. T. Bodogae, studiu introductiv la Eusebiu de Cezareea, Scrieri, partea întâia, Bucureşti, 1987, pp. 19 – 20; mai sceptic este G. Dagron, L'Empire romain d'Orient au IV siècle et les traditionspolitiques de l hel-lenisme: le témoignage de Themistios, TM (Paris), 3 (1968), pp. 229 – 276, aici p. 88, n. 25 şi Idem, Naissance d'une capitale (v. Infra, n. 46). Referitor la „convertirea" lui Constantin cel Mare, scepticismul lui H. Grégoire este împărtsit şi de istoriografia actuală: convingerile intime ale lui Constantin vor fi diferit destul de mult de regulile ce s-ar atribuit unui bun creştin în zilele noastre, marcate de atâtea orientări, unele destul de exclusiviste prin raportare la celelalte. Nu acesta e însã aspectul care contează cel

care dădea Bisericii drept de moştenire, în urma acestui act, bunurile Bisericii cresc în mod considerabil. Foarte însemnate privilegii fură acordate (318) tribunalelor episcopa] e. Oricine îşi putea aduce pricinile dinaintea acestor tribunale şi sentinţele lor aveau aceeaşi putere ca şi cele ale tribunalelor civile, în 333, Constantin întări această jurisdicţie a Bisericii.

Această strânsă, legătură dintre Stat şi Biserică a făcut ca Statul să se intereseze de chestiunile religioase, ceea ce duse la Sinodul de la Niceea (325), primul Sinod ecumenic, fa. pt de o însemnătate considerabilă, care afirmă întâia oară politica Statului fată de Biserică.

Prin noua sa situaţie, Biserica creştină dezvoltă o vie activitate care se manifestă mai cu seamă pe tărâmul dogmelor. Statul intervine în discuţiile dogmatice şi le îndrumă cura îi dictează interesul.

mai mult în cazul de fată, ci deosebirea între ceea ce putea fi în fapt Constantin cel Mare în materie de convingeri religioase şi ceea ce o întreagă hagiografie creştină i-a atribuit de-a lungul timpului (în sens similar, A. Piganiol, L'Empire chrétien (325 – 395), Paris, Presses Univ. de France, 1947); din bibliografia subiectului, mai sunt de menţionat J. Vogt, Konstantin der Grosse und sein Jahrhundert, ed. a II-a, München, 1960; H. Lietzmann, Die Anfänge des Problems Kirche und Staat, „Sitzungsber der Berliner Akad. der Wdss", 1938; K. Aland, Kaiser und Kirche von Konstantin bis Byzanz, „Aus der byzantin. Arbeit der Deutschen Demokratischen Republik", I, Berlin, 1957, pp. 188 – 212; A.H.M. Jones, Constantine and the Conversion of Europe, New York, 1962 (= Londra, 1948); Konstantin der Grosse, ed. H. Kraft, Darmstadt, 1974; T.D. Barnes, Constantine and Eusebius, Cambridge, Massachusetts, 1981; I. Barnea, O. Iliescu, Constantin cel Mare, Bucureşti, Ed. ştiinţifică şi Enciclopedică, 1982.]".

Alexandria Egiptului era în acea vreme marea metropolă a ştiinţei greceşti. Viaţa spirituală era acolo deosebit de activă, şi dogmele formau în acel mediu de neastâmpăr intelectual obiectul celor mai aprinse discuţii. O doctrină nouă se iveşte acum în lumea Alexandriei, pasionată de controversele religioase. Un preot din acest oraş, Arie, cunoscut pentru ştiinţa sa, ridică o problemă din cele mai grave în sânul Bisericii. Dacă Fiul este născut din Tatăl, zicea el, Tatăl

exista dinaintea Fiului, şi Acesta nu era deci homousios (o/zooucnog), consubstanţial cu Tatãl.

Doctrina lui Arie, socotitã de ortodocşi ca erezie, îşi fãcu mulţi adepţi. Ea se ivise de fapt mai înainte, în a doua jumãtate a sec. al III-lea, în Siria, la Antiochia, unde Lucian, unul din oamenii cei mai luminati ai epocii, întemeiase o scoalã de exegezã şi teologie. Aceastã scoalã a fost, dupã expresia lui Harnack, leagãnul arianismului.

Patriarhul Alexandru îl excomunicã pe Arie, şi un Sinod compus din episcopi din Libia şi Egipt ratificã sentinţa patriarhului (321). Arie s-a refugiat pe lângã Eusebiu al Nicomediei şi a aflat în Orient mulţi partizani printre episcopi. În 324, Constantin îl biruise definitiv pe Licinius şi venise la Nicomedia. El primi acolo atât plângerile partizanilor, cât şi pe acelea ale adversarilor lui Arie. Împãratul, care nu putea admite ca pentru nişte cuvinte zadarnice să se tulbure pacea romanã, interveni cu autoritatea sa. El scrise patriarhului Alexandriei şi lui Arie, invitându-i să se înţeleagã, recomandând clerului din Alexandria exemplul filosofilor Greciei, care-şi apãrau ideile fãrã urã împotriva celor care nu le admiteau. Hosius, episcopul de Cor

duba, favoritul împãratului, duse scrisoarea, se informã la faţa locului şi se întoarse, aducând lui Constantin toate informaţiile privitoare la agitaţia arianismului, împãratul avu atunci o mare idee politicã, hotãrând a-i convoca pe episcopii din toatã lumea creştinã într-un Sinod care să dezbatã chestiunea în prezenta sa.

Astfel se deschise, în iulie 325, în bazilica din Niceea, celebrul Sinod, la care participarã mai mult de 250 de episcopi (unii dau cifra de 318) şi la care episcopul Romei trimise doi reprezentanţi. Actele Sinodului nu ni s-au pãstrat. Ceea ce ştim în aceastã privinţã ni s-a transmis prin scrierile unora din membrii Sinodului şi ale unor istorici. Dupã discuţii vii, în prezenta lui Constantin, asistat de Hosius, care pare să fi avut conducerea dezbaterilor, Sinodul l-a condamnat pe Arie şi a fixat Simbolul Credinţei, în care Christos a fost recunoscut ca „Fiul lui Dumnezeu, nãscut, iar nu fãcut, consubstanţial cu Tatãl, o/jootxriog lă> /Tarpi". În aceste dezbateri, Athanasius din Alexandria, duşmanul înverşunat al lui Arie, avu o parte mare. Constantin ratificã Simbolul şi-i reduse pe opozanti la tãcere. Arie fu exilat în pãrtile cele mai sãlbatice ale Illyriei şi scrierile sale arse, iar Eusebiu de Nicomedia

alungat din Scaun.

Se credea că pacea fusese redată Bisericii, dar realitatea dezminţi foarte curând aceste speranţe. După câţiva ani, Constantin însuşi se schimbă total în favoarea arienilor: Arie şi discipolii săi cei mai zelosi au fost rechemati din exil, iar apărătorii cei mai distinsi ai Simbolului de la Niceea, exilaţi în locul lor. Eusebiu de Nicomedia, readus în Scaunul episcopal, îşi reluă îndată influenta asupra lui Constantin. Episcopii, adunaţi în Sinod la Ierusalim, îl asigurară pe împărat că doctri

na lui Arie nu era contrară credinţei niceene, ci prezenta o formulă de credinţă neutrală. Ei cerură să fie reprimiti în dieceza Alexandriei. Athanasius, acum patriarh al acestei dieceze, nu îl primi pe eretic, şi, învinuit de adversari că a împiedicat transportul grâului egiptean la Constantinopol, îşi atrase mânia lui Constantin. El continuă totuşi lupta sa neobositã în sprijinul Ortodoxiei şi nu numai în timpul lui Constantin, ci şi sub urmaşii acestuia, cu toate prigonirile dezlăntuite împotriva sa. De cinci ori izgonit din Scaunul patriarhal, în care totuşi muri, Athanasius lăsă amintirea unui mare atlet al lui Christos, stâlp ai dreptei credinţe31.

S-a căutat a se explica această neaşteptată schimbare de atitudine a împăratului prin influenta Curţii sau prin relaţiile intime şi de familie, poate şi prin aceea că suveranul nu-şi dăduse de la început seama cât de puternice erau în Orient sentimentele celor ce simpatizau cu arianismul. E mai acceptabilă în această privinţă părerea unui cercetător spaniol al acestei politici

31 Cariera, să furtunoasă a fost schiţatã cu obişnuitu-i talent, după izvoare, de Gibbon, The History of the Decline and Făli of the Roman Empire, ed. Bury, t. II, cap. XXI, pp. 383 – 403. [Cele şapte volume ale noii ediţii, considerabil augmentate şi îmbunătătite de Bury, au apărut la Londra, 1896 – 1900. Cea mai accesibilă ediţie a scrierilor lui Athanasie cel Mare se află în P.G., vol. 25 – 28. Alte ediţii, ca şi bibliografia utilă a scrierilor aceluiaşi autor se poate găsi în foarte recentul Lexicon prosopografic al istoriei şi civilizaţiei bizantine CEyKVKĂ – oxmăiico Upex TconoypaipiKO ActiKO Bvtavnvrâq latopiac, Kai /Toămer/wl = EPLBIP), editat sub îngrijirea lui A. Sawides, vol. I, Athena, 1996, pp. 136 – 139; despre acelaşi Athanasie

al Alexandriei, v. şi G. Dagron, Naissance d'un capitale, ed. a II-a, Paris, 1984 (e/ Infra, n. 46), Index general, p. 355, s. v (în special pp. 419 – 435 din cap. XIV)].

64

sovăitoare a împăratului, părere după care principiul conducător al politicii constantiniene în controversa arianã nu a fost de natură doctrinară, ci practică şi politicã32. Constantin se creştinã, se ştie, numai pe patul de moarte, şi el primi botezul din mâinile lui Eusebiu de Nicomedia, un semiarian.

Intervenţia autoritară a împăratului, care chemã Sinodul, luând parte activã la lucrările lui şi dând deciziilor luate putere de drept, prin confirmarea lor, a pus temelia raporturilor dintre Stat şi Biserică, făcând a se recunoaşte oarecum suveranul drept căpetenie a Bisericii. Raporturile acestea, care vor stăpâni de acum statornic viaţa religioasã a Bizanţului, au fost caracterizate prin termenul de cesaropapism, respins în ultimii ani de atâţia învătati ca inadecvat33.

32 Ortiz de Urbina, Ignacio, S. L, La politica di Constantino nella controversia ariana, „Atti del V Congresso Internaţionale di studi bizantini" (= „Studi bizantini e neoellenici", V, Roma, 1939), pp. 284 – 298.

33 [De la redactarea acestui text, o serie de alte apariţii editoriale au îmbogătit sensibil datele discuţiei, sensul lor general confirmând afirmaţia făcuţi aici de Bănescu. Între acestea, menţionăm ca mai importante următoarele titluri: H.-G. Beck, Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich, München, 1959, p. 36 – 37 (cap. „Staat und Kirche", îndeosebi n.3 de la p. 37 – 38, cu o bibliografie cuprinzătoare a subiectului; DJ. Geanakoplos, Church and State in the Byzantine Empire: A Reconsideration of the Problem of Caesaropapism, în „Church History", 34 (1965), p. 381 – 403; J.-M. Sanstetie, Eusebe de Cesaree et la naissance de la theorie «cesaropapiste», „Byzantion", 42 (1972), p. 131 – 195 şi 532 – 594; S. Runciman, The Byzantine Theocracy, Cambridge, 1977, H.-G. Beck, Das byzantinische Jabrtausend, München, 1978, p. 33 – 108; G. Dagron, Empereur et pretre. Étude sur le «cesaropa-pisme» byzantin, Paris, Editions Gallimard, 1996 (cea mai recentă şi mai completã abordare)].

65

2. Întemeierea Constantinopolului

De o însemnătate covârşitoare pentru dezvoltarea ulterioară a

Statului a fost întemeierea noii capitale a lumii romane. Timp de secole, cum observã atât de judicios Ferdinand Lot, un mare Stat a avut destinul sãu legat de acest oraş, şi în multe rânduri Constantinopolul a putut reface imperiul34.

Nu trebuie să credem că amintirile republicane ale Romei sau privelistea monumentelor sale impunãtoare, care, la fiecare pas, proclamau atât de elocvent tradiţiile pãgânismului, l-au putut îndemna pe Constantin a pãrãsi vechea capitalã a imperiului. Suveranitatea acestei capitale se pierduse, dupã fericita expresie a lui Ed. Gibbon, în întinderea excesivã a cuceririi, înainte de Constantin, cei doi Augusţi ai tetrarhiei şi-au stabilit reşedinta în provincii. Maximian îşi ţinea de obicei Curtea la Milan, care, situat la poalele Alpilor, îl făcea să supravegheze mai bine decât din Roma miscările barbarilor Germaniei; iar Diocletian făcu din Nicomedia reşedinta sa preferatã, împodobind-o în câţiva ani cu multã mãretie. De aici, din marginea asiatică a Bosforului, suveranul putea face fatã deopotrivã pericolului ce ameninţa la Dunãre şi la Eufrat.

Ridicat la tron de legiunile britanice, Constantin, cât timp a beneficiat de o bunã sãnãtate, a vizitat pe rând provinciile statelor sale, a alergat în grabã acolo unde prezenta sa era necesară, pentru nevoile pãcii sau ale războiului, şi numai rareori s-a oprit la Roma, care-l

34 F. Lot, La fin du monde antique et le debut du Moyen âge, p. 43.

Interesa, se pare, prea puţin. Ajuns apoi la capãtul nãzuintelor sale şi mai aproape de apusul vieţii, dupã înfrângerea lui Licinius, s-a gândit a-şi stabili într-o reşedintã permanentă puterea şi maiestatea tronului35. El avu, desigur, motive serioase de a pãrãsi Roma şi a-şi strãmuta în Orient noua capitalã. Motivele n-au putut fi decât politice, militare şi economice. Orientul elenic a avut, în primele veacuri ale erei noastre, o însemnãtate preponderentă în toate domeniile, în cursul secolului al III-lea, invaziile germanice zguduiră puternic provinciile din Apus; o mizerie adâncă a urmat epocii Antoninilor. În faţa Occidentului devastat, Orientul rãmânea aproape intact. Puterea economică a pãrtii de Rãsãrit era mult mai mare decât a celei de Apus, iar pericolul prezentat de Imperiul persan al Sassanizilor dãdea o importantã tot mai mare frontierei de est. În alegerea unei situaţii

privilegiate a fundaţiei sale, Constantin se gândise mai întâi la coasta asiatică, la locul unde fusese vechiul Ilion (Troia). Împăratul se duse acolo în persoanã şi trase hotarele cetãtii viitoare. Porţile se şi construiseră, după mărturia lui Sozo-menos36, când, în urma unui vis – ştim ce mare loc tin viziunile în activitatea acestui împărat – Constantin se hotărî asupra oraşului Byzantion", veche colonie a Megarei, pe tărmul european. Cu prilejul ultimelor operaţii ale războiului cu Licinius, el putuse admira poziţia incomparabilă a acestui oraş, înfipt ca un cui între

35 Ed. Gibbon, op. cit., Londra, 1909, ed. Bury, t. II, p. 150. * Scriitor bisericesc din secolul al V-lea. 37 El îşi trage numele de la Byzas, şeful expediţiei (jumătatea sec. al VII-lea î.Hr.).

Thracia, de care ţinea, Asia Mică şi Pont. Aşezată în punctul de întâlnire al Europei cu Asia, pe Cornul-de-Aur38, cel mai bun port din lume, înconjurată din trei părti de apă, protejată dinspre uscat de zidul ce se întindea de la port până la tărmul Mării Marmara (Propontida celor vechi), noua capitalã se putea uşor apăra împotriva asalturilor duşmane. Flota sa avea cel mai sigur adăpost în Cornul-de-Aur, a cărui intrare era interzisã flotelor vrăjmase printr-un puternic lanţ de fier aruncat de la un tărm la altul, de la Acropolea cetătii până la turnul din Galata. Tot de aici se puteau arunca repede armate la frontierele de Nord şi de Est, unde presiunea barbarilor era tot mai ameninţătoare. Stăpânul Constantinopolului, observã cu dreptate N. Iorga, era în chip firesc paznicul insulelor Arhipelagului, insula care unesc coasta Thraciei cu cele ale Asiei şi Helladei, şi cu depărtata insulă a Cretei, cheia drumului ce duce la continentul Africii39. Bosforul şi Hellespontul sunt cele două porţi ale Constantinopolului, şi cine avea în mâinile sale aceste două treceri le putea închide uşor flotelor duşmane. Barbarii Pontului Euxin, care, în sec. al III-lea, îşi mânaseră flotele până în mijlocul Mediteranei, fură de acum opriţi prin această barieră puternică, şi provinciile Orientului mântuite de primejdioşii piraţi. Când însă cele două porţi se deschideau pentru comerţ, toate produsele ţinuturilor de la miazănoapte şi de la miazăzi veneau în

38 Figura pe care o descrie are forma unui corn de cerb sau de bou. Epitetul „de Aur" face aluzie la bogătiile care, din tările cele mai depărtate, se vărsau în portul Constantinopolului.

39 N. Iorga, Thebyzantineempire, Londra, 1907, p. 4... /":

68

portul capitalei, pe apele Pontului şi Mediteranei. Timp de secole, comerţul lumii întregi fu atras la Constantinopol40. Avantajele comerciale ar fi fost, singure, de ajuns ca să-l convingă pe Constantin în favoarea acestei poziţii, afirmă Bury, şi pe deasupra nu era unul care să se compare cu promontoriul vechiului Bizanţ în privinţa tăriei strategice41. Importanta acestei cetăti din punct de vedere strategic şi economic fusese recunoscută de cei vechi.

Învătatul german G. Hertzberg subliniază, de asemenea, în cuvinte care meritã a fi reproduse, poziţia privilegiatã a fundaţiei lui Constantin din toate aceste puncte de vedere. Portul Chrysokeras, zice el, din vechime vestit, n-are seamăn în ce priveşte avantajele sale pentru comeit şi navigaţie. „El e aşezat la încrucişarea tuturor căilor maritime, care de la limanul Ni-prului, de la Marea de Azov, de la Phasis, de la Trapezunt, de la Thessalonic, din Attica, din Creta şi Rhodos, în sfârşit, din Delta Nilului se întâlnesc aici, şi aici îşi găsesc toate capătul lor natural". Era, din punct de vedere comercial, pentru bizantini, de o însemnătate deosebită că mai multe din aceste căi maritime, şi anume toate câte veneau din Marea Neagră, ca şi cele de la Alexandria Egiptului, sunt numai continuarea altor mari linii, care mijloceau aici traficul cu interiorul tărilor pontice, dincolo cu Turanul şi Iranul, în partea de Sud cu interiorul Africii şi cu porturile Mării Roşii şi Oceanul Indian. Astfel, a fost întotdeauna foarte im

— Gibbon, op. cit., ed. Bury, t. II, p. 156.

41 J. Bury, History căhe Later Roman Empireform the deaih of Theodosius I to the death ofjustinian, l, Londra, 1923, p. 67.

69

NICOLAE BANESCU

portant faptul că, din punct de vedere comercial, politic şi militar, Constantinopolul e centrul unde se încrucişează toate marile drumuri ale imperiului42.

La 324, după victoria sa asupra ultimului împărat al tetrarhiei, Constantin întreprinse construcţia noului oraş. Legenda creştină raportează că suveranul, cu lancea în mână, conduse solemn procesiunea, călăuzind brazda tradiţională, care însemna hotarul până unde trebuia să se întindă oraşul. Când cei din jurul său îi atraseră atenţia că a depăsit cele mai vaste dimensiuni ale unui oraş, împăratul

răspunse că va merge până când îl va opri călăuza nevăzută care merge înaintea sa.

Zidurile lui Constantin începeau de la port şi ajungeau la Marmara (Propontis), la 15 stadii de vechea fortificaţie. Locul ce-l închideau ele era de patru ori mai mare decât al oraşului Byzantion. Lucrările nu erau încă terminate când împăratul sărbători inaugurarea, în ziua de 11 mai 330. Această dată rămase ziua aniversării sale, yevă-ahia. Un rescript imperial îi dădu numele de Noua Romă (Nea Pa) fir [), iar cel de Constantinopol (Keovatav Tivovno-iq, oraşul lui Constantin) s-a impus şi s-a păstrat până astăzi.

De la început, Constantin crea aici un Senat, ca în Roma, căci gândul său a fost ca noua capitală să fie asemenea celei vechi. N-avu totuşi curajul să identifice pe senatorii fundaţiei sale cu cei din vechea capi

42 G. Hertzberg, Geschichte aer Byzantiner und des osmanis-chen Reiches (colecţia „Allgemeine Geschichte în Einzeldarstellungen" a lui W. Oncken), Berlin, 1883, p. 22.

tală: ei fură pusi Ierarhic în urma acelora, fiind simpli clari, nu clarissirni, cum erau senatorii Romei, în ce priveşte consulii. Constantin, până la moartea sa, îi lăsă la Roma. Numai în 339 Constantin luă Consulatul la Constantinopol, pe când Constans, fratele său, îl luă la Roma. De atunci, Consulatul fu împărtit între cele două capitale.

Fără niciun scrupul, Constantin despuie oraşele Asiei şi Greciei de cele mai preţioase ornamente ale lor, pentru a-şi împodobi fundaţia sa. Trofeele războaielor memorabile, statuile zeilor şi eroilor, ale înţelepţilor şi poeţilor antichităţii fură aduse spre a înfrumuseţa noul oraş. Fiindcă în timpul asediului vechiului Byzantion împăratul îşi aşezase cortul în vârful colinei a doua, el vru să perpetueze această amintire şi trase pe locul acela principalul Forum. El avea formă eliptică şi, la cele două intrări de la capete, două arcuri de triumf. Porticele, care-l înconjurau din toate părtile, erau împodobite de statui, în mijlocul acestui Forum se înălta o coloană uriaşă de porfir, din care se mai vede astăzi o parte. Statuia colosală a lui Apollo, adusă din Atena sau dintr-un oraş al Phrygiei, era aşezată în vârful coloanei.

Artistul îl înfãtisase pe zeul luminii sau, cum presupuneau supuşii, pe însuşi Constantin, cu sceptrul în mâna dreaptă, şi globul, pe care Victoria înaripatã punea piciorul, în stânga; un nimb de raze strălucitoare îi înconjura capul43.

43. D. Lathoud, La consacration et la dedicace de Constantinopole, „Echos d'Orient", 27 (1924), pp. 289 – 314; 28 (1925), pp. lă O-201. Înregistrând legenda dupã care Constantin ar fi îngropat sub fundamentul coloanei pãrticele din lemnul sfânt al crucii, moaste de martiri, 12 panere pentru pâinea

un

Circul sau Hippodromul, care ocupa un loc atât de însemnat în viaţa Romei vechi, nu putea lipsi nici aici. Era o construcţie mãreatã, ridicatã încă din vremea lui Septimiu Sever. Axa care tãia în douã arena, aşa numita spina44, era împodobitã, între altele, cu coloana de bronz a celor trei serpi încolãciti, ale cãror capete purtau celebrul trepied de aur închinat de greci templului de la Delphi, dupã biruinta lor de la Plateia, asupra lui Xerxes. El fusese adus de Constantin, dupã mãrturia pe care o aflãm la istoricii eclesiastici. Între Hippo-drom şi Sfânta Sofia, clãdirea palatului imperial, cu multele lui curţi, cu grãdinile, porticele şi terasele sale, acoperea o mare întindere de teren. Bãile, care purtau numele de Zeuxippos, erau împodobite cu coloane de marmurã de tot felul şi cu numeroase statui de bronz. Constantin ridică, în sfârşit, biserici, între care Sfânta Sofia, închinatã înţelepciunii divine şi terminatã de Constantiu, şi Biserica Sfinţii Apostoli, împodobitã de

Eucharistiei, şi vechiul Palladium adus din Roma, autorul so-coate cã toate acestea proclamã originile creştine ale Constantinopolului. [Pentru ansamblul acestei problematici, ca şi pentru bibliografia ei, cititorul se poate documenta apelând la magistrala sintezã a lui G. Dagron, Naissance d'une capitale: Constantinopole et ses institutions de 330 ã 451, Paris, Presses Universitaires de France, 1974].

44 [R. Guilland, Études de topographie de Constantinople byzantine, vol. I, Berlin-Amsterdam, 1969, partea a doua („L'Hippodrome"), p. 443 – 444 („L'Epine"). Pentru coloana celor trei serpi încolãciti, v. Thomas T. Madden, The serpent Coloumn of Delphi în Constantinopole: placement, purposes and mutilations, BMGS, 16,

1992, pp. 111 – 1451.

72

strălucite mozaicuri, unde împăratul îşi alese locul de mormânt. Apoi, Sfânta Irina, păstratã până azi.

Cuprinderea a şapte coline în incinta oraşului (două dintre ele, e adevărat, mult mai târziu), numele de Capitoliu dat uneia dintr-însele, împărtirea teritoriului în 14 regiuni, dintre care una de dincolo de Cor-nul-de-Aur o aminteşte pe cea de peste Tibru a Romei (Trastevere), ne aratã până la ce amănunte fu împinsã grija de a face din Noua Romã un oraş asemenea celui vechi.

Ideea rolului de reşedintã imperialã e exprimatã în reprezentările monetare ale oraşului lui Constantin: bustul încununat de laur şi acoperit de mantia imperialã, simbolul Constantinopolului, ţine în mână sceptrul. Lipsa acestui atribut pe reprezentările monetare ale vechii Rome ne aratã – cum observã Louis Brehier – că noua creaţie a lui Constantin e şi capitala lui politică, sceptrul ţinut în mână figurând autoritatea imperialã, al cărei Scaun este45.

Izvoarele vechi ne spun că împăratul Constantin cel Mare, potrivit obiceiului, a închinat oraşul sãu zeitei Tyche şi, pe lângã numele de Keovaravnvovno-ig şi Nea Pânj JITF], AL\nepa PW/JTJ, i-a dat şi numele sacerdotal de Av & overct, după cum vechea Romã îl avusese pe acela de Flora. Tyche îşi avea la Constantinopole statuia sa, al cărei tip, luat din numeroasele reprezentări ale zeitei TV%TI noheax;, din epoca elenistică şi romanã, e înfãtisat pe monedele lui Constantin. Acoperitã de un lung chiton şi de o manta, de asemenea

45 Constantin et la fondation de Constantinopole, în „Revue historique", 40 eanee, c. QOX (II, Juillet-Aout 1915).

73

NICOLAE BANESCU

„N…

lungã, stând pe tron, cu picioarele sprijinite pe partea dinainte a unei corãbii, ea poartã pe cap coroana de zid (modiolos) şi tine în mâna stângã cornul plin de fructe, caracteristic numelui sãu de Antbustf6. Statuile sale au fost distruse în epoca iconoclastilor, şi de atunci Panaghia se impune definitiv ca patroanã a oraşului47.

Pentru a-şi popula noua capitalã, Constantin îi invitã pe bogatii senatori ai Romei, dãruindu-le palate construite în diferite cartiere, oferindu-le domenii şi pensiuni. El îi atrase în fundaţia sa şi pe cei mai

avuţi

* [Despre legãturile dintre Av & ovaa şi echivalentul sãu latin Flora, pe de o parte, ca şi Tychepoleos, pe de altã parte, v. consideraţiile înnoitoare ale lui G. Dagron, Naissance d'une capitale. Constantinopole et ses institutions de 330 ã 451, ediţia a II-a, Paris, Presses Universitaires de France, 1984, p. 40, 44 – 45, 307 şi 336J.

471. Strzygowski, Die Tyche von Konstantinopel, în „Analecta Graeciensia, Festschrift zur 42. Versammlung deutscher Philologen und Schulmâner în Wien", 1893. Graz 1893, pp. 143 – 159. [Termenul modiolos apare în surse numai din veacul al X-lea, când Constantin al VII-lea Porphyrogennetos afirma în „De cerimoniis", ed. Reiske, vol. I, Bonn, 1829, pp. 414, 17 şi 432, 15, că împărati din veacul al V-lea au purtat acest tip de coroanã, atestat de Iosif Genesios şi pentru împărătesc. Faptul că statuia zeitei Tyche din Constantinopol purta acest „modiolos" este întărit de emendarea făcutã de G. Dagron, Constantinopole imaginaire: Études sur le recueil des Patria, Paris, 1984, p. 185, n. 115. Pentru semnificaţia constituţionalã a lui „modiolos", se poate adãuga discuţia lui P. Charanis, The Imperial Crown Modiolus and its Constituţional Significance, „Byzantion", 12 (1937), pp. 189 – 195; Idem în „Byzantion", 13 (1938), pp. 377 – 381; F. Dolger în BZ, 38 (1938), p. 240; G. Dagron, Naissance d'une capitale, 1984, p. 102)].

74

curiali ai provinciilor. O clasã care ajunse în curând numeroasã în Constantinopol a fost aceea a meseriaşilor şi a negutătorilor, care-şi aflau uşor mijloacele de existentă în satisfacerea trebuintelor şi luxului celor bogati, în mai puţin de un secol, incinta oraşului nu mai putu cuprinde mulţimea populaţiei revãrsate dincolo de ziduri şi ea a trebuit să fie lãrgitã.

Libertãtile de care se bucura plebea Romei fură introduse şi la Constantinopol. Un privilegiu mare la Roma fuseseră distribuirile de grâu, lărgitiones frumentariae, şi Constantin le acordă şi capitalei sale: corporaţii de newicularii fură organizate pentru a aduce grâul din Siiia şi Egipt48.

Urmările fundaţiei lui Constantin au fost hotărătoare pentru istoria ulterioară a imperiului. Strămutarea centrului politic în Orient a făcut cu puţintă despărtirea definitivă, sub Theodosius cel Mare, a celor două jumătăti, de Răsărit şi de Apus, ale imperiului (pars Orientis

şi pars Occidentis). Cu aceasta, deosebirea dintre ele se adânceşte din ce în ce mai mult, în pofida unitãtii teoretică a imperiului, care întotdeauna a stăpânit concepţia politică a Bizanţului. Elenismul atotputernic în Orient impuse în scurtă vreme limba greacă în locul celei latine ca limbă oficială. Constantin făcuse din nou a sa creaţie un oraş latin. El se socotea împărat roman, şi limba sa era limba latină, şi în

48 [Despre latinul navicularius, ca şi despre echivalentul său grecesc va\>K>, moc;, care s-a impus cu începere din veacul al VII-lea, se poate consulta H. Antoniadis-Bibicou, Recherches sur les donanes ã Byzane, Paris, 1963, precum şi H. Ahrweiler, Byzance et la mer, Paris, 1966].

75

această limbă vorbi episcopilor în Sinodul de la Ni-ceea. Dar limba greacă pătrunsese încă din secolul al IV-lea în diferite domenii ale lumii oficiale49, pentru a înlocui cu totul, după câteva secole, limba latină. Biserica Orientului a fost ea însăsi un factor de grecizare. Constantinopolul a fost, apoi, prin situaţia sa geografică, centrul natural în jurul căruia avea să se grupeze lumea orientală, cu aspiraţiile şi tendinţele sale, care au dat Bizanţului unul din caracterele sale specifice.

3Reformele a. Modificarea structurii statului. Concepţia orientală a suveranităţii. Ceremonialul. Crearea oraşului reşedintă a lui Constantin se împleteste cu o serie de reforme care contribuiră a preface radical structura Statului roman.

Reformele au fost iniţiate de Diocletian şi continuate şi duse la capăt de Constantin cel Mare.

Imperiul roman întemeiat de Augustus a fost, în primele trei veacuri, din punct de vedere constituţional, o republică, guvernământul fiind împărtit între împărat şi Senat, împăratul, a cărui poziţie constituţională era exprimată prin titlul de princeps, afla o limitare a puterilor sale în drepturile Senatului. De aceea, această perioadă a imperiului a fost numită cu drept cuvânt Principatul sau Diarchia. Dar, în această diar-hie, princeps a fost de la început factorul predomi

49 N. Iorga, Histoire de la ine byzantine, I, p. 47 şi urm., a precizat cu multă documentare această pătrundere.

nant, şi istoria constituţionalã a Principatului, cum observã atât de judicios istoricul englez Bury, se reduce la o treptatã şi hotãrâtã uzurpare a mai tuturor functulor pe care Augu & tuş le atribuise Senatului50. Aparenta republicanã a fost înlãturatã complet înainte de sfârşitul veacului al III-lea. Aurelian a încercat cel dintâi a opri descompunerea imperiului printr-un plan coerent de reforme şi războaie. El îi învinse pe germani, eliberă Italia, scãpã imperiul de toţi pretendenţii, reduse Orientul în stăpânirea romanã şi a putut fi considerat ca un adevărat rsstitutor orbis; cel dintâi îşi puse pe frunte diadema de tip oriental, panglica împodobitã cu perle şi, pentru a da imperiului unitatea moralã ca-re-i lipsea, el făcu, în 274, din monoteismul solar religia oficialã a Statului51. Cu Aurelian, sugestia divinitãtii, dispãrutã odatã cu dinastia lulia-Claudia, apare iarãsi. Dar Diocletian, ales în septembrie 284, întreprinse hotãrât un plan de reforme concret şi logic, care transformã d-efinitiv Statul dintr-o republică într-o autocraţie. Opera sa a fost continuatã şi desãvârsitã de Constantin. Această mare schimbare, îndeplinitã prin reforme radicale, era, din punct de vedere constituţio

50 History of the Later Roman Empire from the death of Theodosius l to the death of Justinian (395 – 565), I, Londra, Macmillan and Co., 1923, p. 5; The constitution of the Later Roman Empire. Selected essays of J.B. Bury, edited by H. Temperley, Cambridge 1930, p. 99 şi urm. Cf. Leon Homo, L'empire romain. Le gouvernement du monde. La defense du monde. L'exploatation du monde, col. „Bibliothèque historique", Paris, Payot, 1930, pp. 20 – 26.

51 Guglielmo Ferrero, La ruine de la civilisation antique, Paris, 1921."...

n-ai, o rupere cu trecutul. Aruncând masca republicanã, Diocletian şi urmaşul sãu Constantin stabilesc, pe o nouã bazã, monarhia absolutã.

Una dintre cauzele principale ale marii crize politice a secolului al III-lea au fost desele uzurpãri. Imperiul ajunsese, în acest timp, o minge în mâinile soldaţilor52. Grija cea mare a lui Diocletian a fost de a pune capãt acestor continue uzurpãri. Pentru aceasta, împăratul trebuia să fie cât mai mult prezent în tot locul, să străbatã provinciile şi să comande în războaie. Experienţa secolului al III-lea arătase că

sarcina de a conduce imperiul întrecea puterile unui singur om. Diocletian, spre a remedia acest neajuns, institui un collegium al împăraţilor. La un an după urcarea sa pe tron, el îşi alese un coleg în persoana lui Maximian, un danubian din Pannonia, bun general, indicat, prin mediocritatea spiritului său, pentru rolul de subordonat. Diocletian avea preeminenta recunoscută celui mai în vârstă (Augustus senior); ea se exprima şi prin numele de Jo-vius, fiul lui Jupiter, pe care l-a luat pentru sine, dând lui Maximian pe acela de Herculius, fiul lui Hercule53. Era, în această simbolică nomenclatură, un ecou al caracterelor religioase ale regalităţii faraonilor54, în dar

52 L. Homo, L'empire romain, Paris, Payot, 1930, a expus în chip luminos, în cap. III, cauzele particulare care dau crizei, la mijlocul veacului al III-lea, caracterul de violentă pe care nu-l avusese mai înainte: una, externă, puternicele confederaţii militare ale barbarilor, alta, internă, lacunele organizaţiei militare romane.

53 G. Bloch, L'empire romain, evolution et decadence, Bibliothèque de philosophie scientifique, Paris, 1924, pp. 185 şi urm.

54 Vezi J. Maurice, Les pharaons romains, „Byzantion", XII (1937), pp. 71 – 103

hie, Diocletian conducea Orientul, colegul său, Occidentul. Maximian a fost pentru Diocletian un auxiliar preţios, înclinânchj-se fără rezerve înaintea geniului superior al marelui împărat. Aceasta îl îndemnă pe Diocletian să lărgească sistemul, numind, în 293, doi Cesari, pe Constantiu Chlorus şi pe Galeriu. Aceştia depindeau fiecare de unul dintre cei doi Augusti, atribuindu-se fiecăruia câte o porţiune din teritoriul administrat de şeful său. Cesarii fură împărati în subordine şi legaţi de Augus-tii respectivi prin adopţiune. Sistemul deveni astfel o tetrarchia.

Pe lângă însemnătatea administrativă, sistemul te-trarhiei rezolva şi problema vitală a succesiunii. Cei doi Cesari erau socotiti ca succesorii desemnati ai celor doi Augusti şi aveau să-i înlocuiască automat în ziua când aceştia dispăreau prin moarte sau abdicare.

Pentru a întări prestigiul suveranului, acesta trebuia să stea departe de masele de jos, să se ridice la o înăltime inaccesibilă muritorilor de rând. Împăratul apărea de acum în public cu fruntea încinsă de diademă, introdusă definitiv de Constantin ca suprem

simbol al suveranitãtii autocratice; el adoptă veşmintele şi încăltãmintea împodobite cu pietre scumpe şi mărgăritare, ceremonialul complicat al Orientului. Retras în apartamentele palatului său, înconjurat de o Curte strălucită şi luxoasă, aproape invizibil pentru supuşii săi, monarhul apărea în public numai în ocazii rare şi înconjurat de aparatul unui fast extraordinar. O etichetă severă prezida la toate actele Curţii imperiale. Sugestia divinificării a fost deviza constantă a autocraţilor. Diocletian şi Maximian, am văzut, sunt desemnati ca rude de zei. Dacă divinificarea oficială a împăraţilor a fost

opritã de creştinism, consacrarea persoanei lor a fost păstratã în epitetul de „sacru", „divin", şi împăratii ajung să se privească ei înşişi ca vicari ai lui Dumnezeu pe pământ. Iustinian, într-o lege, vorbeşte despre împărat ca trimis de Dumnezeu ca să fie legea vie; în secolul al IX-lea, Basilios I spune fiului său: „Primeşti imperiul de la Dumnezeu" 55.

Concepţia orientalã a regalitãtii divine e acum formal exprimatã în diademã. Ea are efect asupra a tot ce ţine de împărat. Persoana sa e divinã, tot ce-i aparţine îmbracă un caracter sacru: sacra se numeau dispoziţiile care emanau de la împărat, palatul în care locuia era sacrum palatium, apartamentul său sacrum cubi-culum, garderoba, sacra vestis. Cine venea dinaintea sa trebuia să îndeplinească actul adoraţiei, să îngenuncheze şi să sărute purpura. O schimbare se face şi în stilul titular al împăraţilor. Suveranul e pentru supuşii săi dominus, şi, în sec. al IV-lea, împăratii îşi însusesc acest termen, dominus noster apare pe monedele lor. Termenul de basileus apare şi el mai târziu, introdus de Heraklios56, după zdrobirea statului persan; titlul de despotes, pe cele mai vechi monede cu inscripţii greceşti, e una din trăsăturile orientale cele mai caracteristice ale transformării Statului roman.

55Vezi Bury, History of the Later Roman Empire… I, pp. 11 – 12.

56. Louis Brehier, L'origine des titres imperiaux ã Byzance, BZ, 1906. [G. Rosch, „Ovaţia ăaaiieiag. Studien zum offiziellen Gebrauch der Kaisertitel în spătantiker und fruhbyzantinischer Zeit, Viena, 1978]… „ …

b. Reforma administrativă. Aceasta a fost o altă inovaţie a lui Diocletian. Pentru a micşora puterea guvernatorilor de provincii, care, având la îndemână forţele militare, puteau uşor să încerce a uzurpa, Diocletian desfăcu vechile provincii în părti mai mici şi introduse în acelaşi timp în cârmuirea lor separaţia puterilor civile de cele militare. Imperiul se împărtea în patru secţiuni sau prefecturi: Galliile, Italia, Illyri-cum şi Oriens. În Fruntea lor se afla câte un Praefectus Praetorio, unicul organ al imperiului care, sub Diocletian, întrunea încă în mâinile sale puterile civile şi militare. Constantin îi retrase însă puterile militare, încât el ajunse o autoritate deplin civilă, cu puteri administrative, financiare şi judiciare.

La aceste patru Prefecturi se adăugau alte două: a Romei şi a Constantinopolului, scoase de sub autoritatea Prefectului Pretoriului şi puse sub aceea a Prefectului oraşului, en<xpzoc, – ufjt nâheatq. Acesta venea în rang îndată după Prefectul Pretoriului. El păstrează vechiul său caracter civil. Era principalul judecător criminal în capitală, avea controlul poliţiei, supravegherea pieţelor, grija apeductelor, între cele mai însemnate îndatoriri ale sale era aprovizionarea capitalei cu grâu. Avea, în sfârş-it, controlul corporatiilor.

Cele patru Prefecturi se desfăceau în 96 de provincii, din 57, câte erau înainte de Diocletian, şi numărul acesta merse crescând, încât Notiţia Dignitatum, pe care savanţii o datează din sec. al V-lea, ne arată că numărul provinciilor ajunge la 120. Se înlătură, firește, deosebirea dintre provinciile imperiale şi cele senatoriale, iar situaţia particulară a Italiei fu suprimată, şi peninsula fu împărtită în provincii, ca şi celelalte ieri

81

torii ale imperiului, în acelaşi timp, spre a împiedica prin această fărâmitare slăbirea imperiului şi a puterii centrale, Diocletian institui diecezele. Provinciile adiacente fură grupate prin reforma sa într-o circumscripţie, care fu numită diecezã, având în frunte un funcţionar subordonat Prefectului Pretoriului şi ale cărui puteri erau numai civile. El purta titlul de vicarius, afară de al Orientului, care se chema Comes Orientis, şi de cel al Egiptului, intitulat Praefectus AugustaH1. Diocletian a creat 12 dieceze, cinci în Orient58 şi şapte în Occident59.

În fruntea provinciilor astfel micşorate se aflau guvernatori cu puteri numai civile, numiţi de împărat la recomandarea Prefecţilor.

Afară de câteva provincii în care, din cauza caracterului rebel al populaţiei sau din cauza războiului permanent cu vecinii, puterile civile şi militare rămaseră întrunite în aceeaşi mână, nicăieri, de la Diocletian încoace, până în epoca lui Heraklios, guvernatorul provinciei nu mai are a face cu armata60. Comanda militară a provinciei se afla în mâinile unui

57 [Despre praefectus Augustalis şi schimbările suferite de această demnitate în vremea lui Iustinian I, v. A.H.M. Jones, The Later Roman Empire, 284 – 602, (LRE), vol. I, Oxford, 1964, p. 282; demnitatea e metionată şi mai pe urmă, spre ex. În Theophylaktos Simokatta, VIII, 13, 11 (Teofilact Simocata, Istorie bizantină, traducere de H. Mihăescu, Bucureşti, Ed. Academiei, 1985 (col. „Scriptores Byzantini", IX), p. 172].

58 Oriens, Pontica, Asiana, Thracia, Moesiae.

59. Pannoniae, Britanniae, Galliae, Viennensis, Italia, Hispaniae, Africa.

60 E. Stein, Geschichte des spă tromischen Reiches, I, Wien, 1928, p. 105.

dux. Această refoimă făcea mai anevoioase uzurpările şi repara, în acelaşi timp, insuficienta elementului militar, care n-avea întotdeauna calitătile necesare pentru guvernământul civil.

Urmaşul lui Diocletian înmulţi şi mai mult provinciile, din care trei erau guvernate de proconsuli, treizeci şi şapte de consulari, şaptezeci şi unu de praesides şi cinci de corectores.

Constantin, am văzut, reduse puterea Prefectului Pretoriului. Noii miniştri apar acum cu atribuţii care ţineau mai înainte de resortul Prefectului. Consiliul împăratului, mai înainte Consilium principis, se numeşte acum Sacrum Consistorium şi a primit o nouă organizare61. El capătă sub Constantin o importantă mai mare decât sub Diocletian: lucra ca o înaltă Curte, dinaintea căreia se aduceau cazuri importante, ca trădarea, şi era consultat în materie de legislatie şi politică, în fruntea sa se afla maltul demnitar creat acum, quaestor sacri palatii, un fel de cancelar care, cu ajutorul imperialelor scrinia, pregătea legile şi răspunsurile la cereri.

Făcea parte din Consistorium magister officiorum, unul dintre cei mai înalţi demnitari, un fel de ministru

61 Diocletian a schimbat numele de Consilium în Consistorium,

fiindcă în autocraţie membrii lui trebuiau să stea în picioare (consistere), în prezenta împăratului (v. Bury, op. cit., p. 23). [«Le consiliumprincipis de vânt le Consistorium lorsque ses membres se tinrent non plus assis mais debout en presence de l'empereur», în A.H.ML Jones, Le declin du monde antique (284 – 610), Paris, Ed. Sirey, 1970, p. 124; G. Ostrogorsky, Histoire de l'état byzantin, traduction francaise de J. Gouillard, Paris, Payot, 1956, p. 66].

al Casei imperiale62. Ministerul său cuprindea un grup de departamente amestecate, fără legături unul cu altul, şi avea multe din atribuţiile exercitate mai înainte de Prefectul Pretoriului. El luă de la acesta direcţia fabricilor de arme şi grija siguranţei personale a împăratului, de aceea regimentele de gardă întocmite de Constantin, aşa-zi sele scholaepalatinae, se aflau sub comanda sa. Avea apoi conducerea ceremoniilor Curţii şi controla departamentul special (Officium admissionum), care se ocupa cu întocmirea ceremoniilor şi cu audientele imperiale. Recepţia ambasadorilor străini intra de asemenea în atribuţiile sale, şi el era şeful corpului de interpreţi ai limbilor străine. Avea, prin urmare, functule unui Ministru al Afacerilor Externe. Ca Director al Postei Statului (cursuspublicus), el orânduieşte călătoriile ambasadorilor străini în capitală. Avea apoi puterea de a supraveghea administraţia, avându-i sub ordinele sale pe Agentes în rebus, un corp de funcţionari care forma serviciul secret al statului, un fel de curieri imperiali întrebuinţaţi pentru tot felul de misiuni confidenţiale. Erau pretutindeni în provincii, spionându-i pe guvernatori, raportând despre reaua purtare a funcţionarilor şi

62 Officium era termenul pentru corpul funcţionarilor civili (officiales), care constituia statul major al unui ministru sau guvernator, şi magister officiorum era numit astfel de la autoritatea pe care o exercita asupra serviciului civil, dar în special asupra departamentelor secretariale (scrinid) ale palatului. V. Bury, op. cit., vol. I, p. 29. [Tratare mai recentă a acestor aspecte de către G. Purpura, ÎI" magister officiorum" e la „schola agentium în rebus", în „Labeo", 25 (1979), pp. 202 – 208; M. Clauss, Der magister officiorum in der Spâtantike, München, 1980].

veghind să nu se folosească rău Posta. Ei erau în Răsărit în număr de 120063.

Alături de quaestor şi de magister officiorum, se mai aflau în Consistorium cei doi conducători ai Finanţelor: comes sacrarum lărgitionum, un fel de Ministru al veniturilor publice64, şi comes rerum privata-rum, Ministrul veniturilor particulare, al veniturilor scoase din domeniile particulare ale împăratului, în sfârşit, mai făceau parte din Consistorium şi cei doi mari comandanti militari, magiştri militum praesenta-/es65, care îşi aveau reşedinta în capitală, şi, probabil, şi Prefectul Pretoriului.

63 Bury, op. cit., vo7. I, pp. 29 – 30; E. Stein, op. cit., pp. 172 – 173-[Meritã adãugate aici şi alte contribuţii, precum O. Seeck, în Paulys Real-Encyclopãdie der classischen Altertumswissenschaft, vol. I, 1894, pp. 775 – 779; E. Stein în Opera Minora selecta, Amsterdam, 1968, pp. 71 – 115; G. Purpura, I curiosi e la scuola agentium în rebus, în „Annali del Seminario guridicio di Palermo", 34 (1973), pp. 165 – 275; P.J. Sijpesteijn, Another Curiosus, „Zeitschrift fur Papyrologie und Epigraphik", 68 (1978), pp. 149 şi urm (cf. A. Kazhdan (= Ka dan) în ODB, vol. I, New York-Oxford, Oxford University Press, 1991, pp. 36 – 37)].

M Sacrae lărgitiones însemnau „cheltuieli imperiale", căci, după rânduiala lui Constantin, cheltuielile acestui birou de finanţe consistau mai ales din darurile în bani ale împăratului, printre care donativul plătit trupelor era partea cea mai importantă (Stein, op. cit., pp. 174 – 175).

65 în privinţa lor, v. A. Hoepffner, Les „magiştri militum prae-sentales" au IV-e siecte, „Byzantion", XI (1936) 483 – 498. Autorul combate părerea lui Ensslin, după care magister equitum praesentalis era, în veacul al IV-lea, superior celui al infanteriei (pedi-tum), contrar părerii lui Mommsen, pentru care magisterpeditum praesentalis era superior celuilalt. Hoepffner produce serioase argumente, care-l fac să-i considere pe ambii praesentales, iniţial egali… –…

85

Marea reformă administrativă a lui Diocletian fu însoţită de înmulţirea sarcinilor funcţionarilor, de crearea birocraţiei caracteristice monarhiei absolute, birocraţie amplificată de Constantin. Scriitorii relevă mulţimea enormă a dregătorilor care umpleau în

această epocă micile districte şi oraşele. Marii demnitari aveau în subordine un personal extrem de numeros şi ierarhizat. Officium era biroul funcţionarului civil sau militar. Teoretic, „officiale? fie civili, fie militari, erau presupusi soldaţi ai împãratului, o ficţiune cu atât mai uimitoare, cum atât de bine observã Stein, cu cât, în acelaşi timp, se îndeplini separaţia puterii civile de cea militarã66. Serviciul lor era miliţia, semnul lor distinctiv era centura, pe care la expirarea serviciului o aruncau; retragerea din funcţie era numitã cu un termen militar honesta missio (retragere, liberare onorabilã) 67.

Organizarea statului birocratic bizantin îşi afla încoronarea în ierarhia rangurilor, întocmitã în liniile sale mari de Diocletian şi desãvârsitã de Constantin. Locul cel mai înalt în această ierarhie îl deţineau membrii familiei imperiale, împodobiti cu titlul de nobilissimi. Dupã dânşii, o întreagã scară de ranguri, precizate cu scrupulozitate şi însoţite fiecare de anumite ceremonii. Toţi marii dregãtori ai Statului erau investiţi cu rangul uneia din urmãtoarele trei clase: illustres (viri), spectabiles şi darissimf8.

66. E. Stein, op. cit., p. 105.

67. Bury, op. cit., I, p. 31.

68. [Despre aceste titluri onorifice (cu respectivele lor echivalente greceşti, anume iXovoipiov, jtepip Xeâttoi şi

86

La început, în timpul simplicitãtii romane, claris-simus era o expresie vagã de respect. Ea ajunge acum un titlu particulai care se dãdea membrilor Senatului şi, prin urmare, tuturor celor luaţi dintre dânşii pentru guvernarea provinciilor şi pentru alte posturi mai mici. Titlul de spectabiles se acorda celor care, prin locul ce-l ocupau, pretindeau o distincţie mai mare decât aceea a unui simplu senator: proconsulii, vicarii, guvernatorii militari ai provinciilor, magiştri scriniorum. Capii ministerelor centrale, comandantii şefi ai armatelor, marele sambelan69 (praepositus sacri cubiculi) erau illustres.

c. Organizarea militară, înmulţirea provinciilor trebuia să aducă o sporire a numărului legiunilor, a căror tărie era însă mai mică decât înainte. O parte a legiunilor proveni acum din detaşamentele cavaleriei (vexillationes), desfăcute din legiunile vechi şi organizate în corpuri separate, independente de infanterie. Importanta cavaleriei a fost determinată de felul de

Taica), se poate consulta: R. Guilland, Recherches sur les

institutions byzantines, 2 vol. Berlin-Amsterdam, 1967, aici vol. I p. 23 – 27, 65 – 72 şi 155; Idem, Titres etfonctions de l'Empire byzantin, Londra, VR, 1976 studiul nr. I, p. 17 – 40; O. Hirschfeld, Kleine Schriften, Berlin, 1913, reeditare, New York, 1975), p. 663 – 671; A. Berger şi W. Ensslin în RE 9 (1914), 1070 – 1085 şi 3 (1929), 1552 – 1568; Jones, LRE, vol. II, p. 528 şi urm.].

69 [Despre praepositus Sacri cubiculi, v. R. Guilland, Recherches… vol. I, p. 26, 177, 333 şi 337; A.S. Dunlap, The office of the Chamberlain in the late Roman Empire, în „Roman and Byzantine Studies. Studia human.", Univ. of Michigan, XIV (1924) (studiu greu accesibil pentru bibliotecile româneşti)].

87

luptă al imperiului nou al Sassanizilor, ale căror forte militare constau mai cu seamã din trupe călări.

În organizarea, veche militară exista o lacunã mare, şi anume lipsa unei armate mobile de campanie, pe care împăratul să o poată mişca oriunde se întâmpla să fie ameninţat. Această armată, a fost creată de Diocletian şi dezvoltată de Constantin cel Mare.

Forţele militare ale imperiului constau acum din două categorii de oameni: 1) trupele mobile de escortă sau campanie, comitatenses (în care cele mai bune era Palatini, care înlocuiau vechile gărzi pretoriene): ele îl însoţeau pe împărat în miscările sale şi formau un fel de „suită sacră" (comttatus); 2) trupele de frontieră sau limitanei, miliţia de tărani aşezaţi pe pământul din regiunea limes-ului şi comandaţi de duci (duces).

Constantin alese cele mai bune trupe din comitatenses şi făcu din ele garda imperială, strâns legată de persoana împăratului, aşa-zisele scholae palatinat. Ele erau conduse de tribuni şi puse sub comanda înaltului demnitar magister qfficiorum71. În epoca mai târzie, comandantul tuturor era donecm Koq i & v G%oíã>v72. Odată cu această creaţie, Palatinii au fost

70 Scholae, după şcolile filosofice, care stăteau în portice la Atena, şi un portic era destinat gărzilor în palat, ca să fie gata la ordinele împăratului. [R.I. Frank, Scholae Palatinae, Roma, 1969; J. Haldon, Byzantine Praetorians, Bonn, 1984].

71 [R. Guilland, Titresetfonctions… Londra, VR, 1976, studiul VI (Maîtres du IV-e et du V-e siècles, după ADSV (Sverdlovsk, z Ekaterinburg), 10 (1973 = „Mdianges Şiuzjumov", p. 44 – 55)].

72 [Se pare că primul domestikos ton scholon a fost patrikios Antonios, menţionat de către cronicarul Theophanes Confessor (Chronographia, ed. C. de Boor, vol. I, Leipzig, 1883 (şi Hildesheim, 1963), p. 442, 25 – 26) la anul 767].

scosi din serviciul persoanei împãratului şi pusi sub comanda şefilor militari din capitalã (magiştri militum praesentales). Recrutate la început din barbari (mai mult germani, sub Leon – armeni, sub Zenon – isaurieni), în secolul al V-lea scholele erau în numãr de şapte în Orient şi cinci în Occident. Fiecare schola constã la început din 1.000 de oameni, mai târziu din 500, toţi călări, deosebiţi prin arme şi solda mai mare73. Când împãratul nu mai iesea în fruntea trupelor la război, îşi pierdură caracterul militar, şi chiar paza palatului le fu luatã şi încredinţatã trupei de ex-cubitores, al căror şef, comes excubitorum, era un mare demnitar74.

Strâns legat de scholae era un corp de gãrzi, candidati, astfel numiţi fiindcă aveau uniforma albã. În majoritate barbari, ei se strângeau în luptă în jurul împãratului, şi s-au pãstrat până târziu în epoca bizantinã75.

73 Bury, op. cit., p. 37; Louis Brehier, Les institutions de Vem-pire byzantin (L'évolution de l'humanité), Paris, 1949, Cartea III, cap. V.

74 Mommsen, Da & romisebe Militãrwesen seit Diocletian, în Idem, Hist. Schriften, ICI. Bd., p. 206 şi urm. [Creatã de Leon I (457 – 474), mica gardã de corp a împãratului, formatã din 300 excubitores (sau exkoubitores), era condusã de un comes excubitorum, care mai târziu a devenit domestikos ton exkoubiton. Primul detinător al acestei calitãti, menţionat în izvoare, este spatbarios Strategios pentru anul 765 (e/ Theophanes, ed. cit., I, p. 438, 10 – 11; Cf. Jones, LRE, vol. II, p. 658; J. Bury, The Imperial Administrative Sistem in the Ninth Century, Londra, 1911, p. 57; despre raportul între scholae şi excubitores, v. Jones, op. cit., vol. II, pp. 657 – 659].

75 [Mãrturiile privitoare la candidati în toatã istoria bizantinã au fost adunate de R.

— Guilland, Titres et fonctions... 1976, studiul nr. II, p. 210 – 225].

Pe când scholarii şi candidatii erau stricto sensu gãrzi ale persoanei imperiale şi nu pãrãseau niciodată Curtea, decât pentru a-i însoţi pe împărati, mai era un corp de gãrzi, domestici, compus din cavalerie şi infanterie, care staţiona la Curtea imperialã, dar putea fi trimis oriunde pentru scopuri speciale. Comanda lor o aveau comites domesticorum, independenţi de magiştri militam.

Infanteria armatei de campanie se alcãtuia din legiuni mici, de câte 1.000, şi din corpuri de infanterie uşoară, auxilia; cavaleria, sub comandã separatã, consta din escadroane, vexillationes (500 de oameni). Toate aceste unitãti erau comandate de tribuni, în unele cazuri de praepositi.

Izvoarele recrutării erau multiple: 1) erau, mai întâi, aventurierii numeroşi, romani sau strãini, care se ofereau voluntar şi primeau pulveraticum (monedã mãruntã sau cheltuieli de călătorie); 2) recruţii procuraţi de proprietari funciari; 3) fiii soldaţilor, obligaţi a urma profesiunea tatãlui. Această miliţie ereditară căzu în desuetudine înainte de Iustinian; 4) strãinii aşezaţi înăuntrul imperiului erau alt izvor de trupe. Aceşti strãini (gentiles) erau mai ales germani şi sarmaţi, organizaţi sub controlul ofiţerilor romani; în Gallia, ei aveau numele special de laetf6.

La începutul imperiului, toatã armata sa, afară de gardã, stătea la frontieră (Jimes). Din secolul al IV-lea până în al VI-lea, soldaţii de frontieră apar ca o miliţie de tărani aşezaţi. Proprietatea, care mai înainte era nu-Bury, op. cit., p. 39.

mai dreptul veteranilor, ajunge acum generală. Soldaţii primesc lotul lor de pãmânt (fundi limitotrophi), ca o răsplatã pentru apărarea frontierei. Sub această condiţie, proprietãtile sunt moştenite de copii şi libere de impozit.

Poate, cum sugerează R. Grosse, denumirea primitivã a soldaţilor de frontieră e ripenses sau riparienses; mai târziu, apare denumirea de limitanei, care predominã în secolul al VI-lea. Cele dintâi se potrivesc pentru trupele de pe Rin, Dunãre şi Eufrat. Limitanei, în bunã parte, se aflã în interior (în Isauria, în Egipt); erau împărtiţi în regiune pe castra şi castella, de aceea li se zice şi castriciani, castellani, castriani, castresiani. Se mai chemau şi duciani, fiindcă erau comandaţi de duci (duces).

Limitanei apar în tot timpul existentei lor ca soldaţi de clasa a doua, căci cei mai buni soldaţi se alegeau pentru armatele comitatense şi palatine, restul mergea la limitanei. Ei erau plãtiti mai puţin şi aveau scutiri de impozite mai mici. Serveau timp de 24 de ani, pe când în armatele de campanie serviciul ţinea numai 20 de ani; concediu obţineau numai excepţional77.

77 R. Grosse, Römische Militärgeschichte von Gallienus bis zum Beginn der byzantinischen Themenvetfassung, Berlin, 1920, capitolul despre organizarea armatei. Gibbon a relevat defectele organizaţiei militare a lui Constantin, descurajarea trupelor de frontieră prin condiţiile de inferioritate în care erau puse fatã de cele palatine, slãbirea disciplinei acestora din urmã, abuzând de situaţia lor privilegiatã, şi de aceea stigmatizate de Ammianus Marcellinus, care le socoteste teroarea concetãtenilor, dar fricoase şi slabe în faţa duşmanilor (Ferox erai în suos miles et rapax, ignavus vero în hostes et fractus) – op. cit., cap. XVII.

91

Frontiera era împãrtitã, din punct de vedere militar, în pãrti, dupã regiunile provinciilor şi, de la Diocletian, comandantul fiecãrei porţiuni poartã titlul de dux limitis provinciae illius™. Fiecare dux fiind şi comes de primul rang, i se dă uneori şi denumirea din urmã, alteori cea de comes et dux. El avea, până la Constantin, rang de perfectissimus, în epoca lui Theodosius cel Mare clarissimus, de la începutul secolului al V-lea spectabilis (greceste nepid-emoq); către sfârşitul secolului al VI-lea devine magnificus, glorio-sus, iar în papirii egipteni apare ca patrikios 19.

Comanda supremã a armatei şi jurisdicţia cea mai înaltã erau în mâinile împãratului. Afară de el, comanda superioară o avea, înainte de Diocletian, praefectus praetorio. Sub acest împărat, situaţia rãmase aceeaşi; dar Constantin a retras prefecţilor puterea militară şi a creat pentru comanda armatelor o nouã categorie înaltã de generali: magiştri militum. Sub Constantin au fost numai doi: unul comandând infanteria – mag-isterpeditum, celãlalt cavaleria – magister equitum.

[Aspectele militare au fost reluate de către D. van Berchem, L'armee de Diocletien et la reforme constantinienne, Paris, 1952 şi J.F. Haldon, Recruitment and Conscription in the Byzantine Army C. 550 – 950: A Study of the Origins of the Stratioţika Kiemata, Viena, 1979, pp. 21 – 28].

78 Mommsen, op. cit., p. 272.

79 Grosse, op. cit., cap. IV. [Ansamblul acestor aspecte a fost reluat de către R. Guilland, Recherches sur les institutions… vol. II, pp. 132 – 169; Idem, Titres etfonctions… studiile cu numerele VII-XIV; W. Heil, Der Konstantinische Patriziat, Basel-Stuttgart, 1966].

Curând însă după Constantin cel Mare, numărul acestor magiştri militum a fost ridicat, şi, de pe la mijlocul secolului al IV-lea, aflăm în Orient cinci magiştri ai cavaleriei şi pedestrimii, doi dintr-însii magiştri militum praesentales (sau in praesenti), rezidând la Constantinopol şi comandând fiecare jumătate din palatini; ceilalţi trei comandau în provinciile mari: Orient, Thracia şi Illyricum.

În Occident găsim doi magiştri militum in praesenti, unul al infanteriei şi altul al cavaleriei, acesta din urmă coordonat de cel dintâi, întocmirea aceasta a fost apoi modificată, şi comandantul infanteriei fu investit cu autoritate şi asupra cavaleriei, fiind astfel comandant al infanteriei şi cavaleriei, magister equitum epteditum, sau magister utriusque militiae. În ultimii ani ai lui Theodosius cel Mare această supremă comandă a armatelor Occidentului, se ştie, fu concentratã în mâinile lui Stilicho, concentrare care conferi o putere enormă unui singur om.

şefii trupelor de frontieră, duces, erau în Occident subordonaţi comandantului infanteriei; în Orient, ei ascultau de magister militum în circumscripţia căruia se aflau80.

80 Bury, op. cit., pp. 36 – 37. [A se adăuga aici A. Demandt în RE, suppl. 12 (1970), 556 – 790; D. Hoffmann, Der Oberbefehl des spâtromischen Heeres im 4. Jahrhundert n. Chr., în „Actes du se Congres International d'études sur les frontieres romaines", Bucureşti-Koln, 1974, pp. 381 – 397.

Despre annona (dvvrâva) şi annona militaris, nu poate fi ignorat studiul lui A. Ceraţi, Caractere annonaire et assiette de l'impot foncier au Bas-Empire, Paris, 1975].

Statul roman nu şi-a apărat frontierele numai cu armatele sale regulate. El s-a sprijinit întotdeauna pe aportul micilor state vecine cu imperiul şi aflate în raporturi de dependentă fatã de acesta, obligate a

apăra teritoriul roman împotriva duşmanilor externi cu forţele lor proprii, uneori şi a contribui cu oşti la războaie, în schimbul acestor servicii, ele primeau protecţia romană şi erau scutite de tribut. şefii acestor state (indicate ca gentes, iar locuitorii lor ca gentiles sau barbari) se legau prin tratat de alianţă, foedus, şi erau pentru imperiu federaţi, foederaţi. În timpul din urmă, tratamentul acesta a suferit o schimbare: şeful statului clientelar avea să privească o subvenţie anuală (annonae foederaticae, gr. mtri Geiq), presupusă a fi plata soldaţilor aduşi în campanie. Astfel de federaţi au fost, în secolul al V-lea, etiopienii, la frontiera de sud a Egiptului, arabii la Eufrat, tzanii, lăzii, abasgii în Caucaz. Pe baza unui astfel de contract au fost aşezaţi la sudul Dunării vizigoţii de către Theodosius cel Mare şi, prin contracte similare, cele mai multe popoare germane, care aveau să dezmembreze provinciile din Occident; ele vor fi aşezate ca foederaţi pe pământul imperiului81.

81 Ibidem, p. 42. Asupra federaţilor cf. J. Maspero, & oisepămi et Ztpatiâtai dans l'armee byzantine au Vf siècle, BZ, 21 (1912), pp. 97 – 109. [G. Wirth, Zur Frage derfoederierten Staaten in der spăteren Römischen Kaiserzeit, în „Historia", 16 (1967), pp. 231 – 251; M. Cesa, Uberbegungen zur Foderatenfrage, „Mittei-lungen des Instituts fur osterreichische Geschichtsforschung", 92 (1984), pp. 307 – 316]...; ..."

94

d. Decăderea economică şi reforma financiară.

Dezvoltarea birocraţiei centrale şi provinciale, luxul Curţii imperiale şi sporirea armatei reclamau cheltuieli mari, şi Diocletian se îngriji de această necesitate cu multă energie şi ingeniozitate, printr-un nou sistem de impozite, în ridicarea veniturilor a fost de-acumânainte predominantă tendinţa de egalizare şi uniformitate. Italia, mai înainte scutită de sarcinile impuse celorlalte provincii, îşi pierdu această situaţie favorizată. Principalul izvor de venit era impozitul funciar pe pământ şi munca agricolă. Diocletian decretă o revizie generală a valorii pământului, un nou cadastru, cum s-ar zice astăzi, şi introduse un nou regim de impozite, care ţinea seamă de calitatea pământului şi de productivitatea lui. Pământul putea fi de natură şi de întindere diferită, dar avea o valoare identică şi dădea aceeaşi contribuţie. Astfel, 5 jugera de vie erau identice ca valoare cu 20 jugera de pământ cultivabil de calitatea întâi, cu 40 de jugera pământ de calitatea a doua şi cu 60 de calitatea a treia82. Toate formau

o singură unitate, jugum. Sistemul impozitului creat de Diocletian, jugatio-capitatio, strânse impozitul pe cap şi pe proprietate într-o unitate. Unitatea, jugum, era presupusă că reprezintă porţiunea de pământ necesară întreţinerii unui om (capul); cap ut înseamnă puterea de muncă umană corespunzătoare unui jugum. Marele proprietar număra atâtea căpita sau juga câţi oameni putea întreţine pământul său. Impozitul loveşte deci proprietatea. A. Piganiol a dovedit că sis

82. Gugliemo Ferrero, La ruine de la civilisation antique, Paris, 1921, pp. 125 – 130; Bury, op. cit., I, p. 47.

95

temui jugatio-capitatio presupune că în niciun caz omul nu poate fi impus fără pământ; impozitul lovea unitatea fiscală compusă din ţăran şi pământul său83. Orăseanul nu reprezenta un capul; de aceea, de la Constantin cel Mare, populaţia oraşelor care exercita negot sau meşteşuguri plătea o contribuţie, auri lus-tralis collatio, la fiecare 5 ani.

Un jugum avea nevoie, pentru a fi impus, de un capul corespunzător, şi fiscul se silea să afle pentru fiecare jugum disponibil un capul. Lipsa de braţe era mare, şi sarcina fiscului nu era uşoară. Tulburările secolului al III-lea nimiciseră proprietatea Statului. Acesta fu ameninţat de pericolul ca multe ocupaţii laborioase, atât de necesare, să fie părăsite şi pământurile lăsate necultivate din lipsă de braţe de muncă, în această epocă, fiecare se simţea apăsat de condiţia sa şi căuta să scape de ea: ţăranul dezerta de la tară, lucrătorul îşi părăsea meşteşugul, decurionul fugea de senatul municipal. Acestei grave situaţii autoritatea i-a

83. L'impot de capitation sous le Bas-Empire romain, Chambéry 1916, chap. IV. Cf. G. Ostrogorsky, Gesch. des byzan-tinischen Staates, ed. a II-s, München 1952, pp. 33 – 34, care îşi însuseste toate aceste excelente consideraţii ale învătatului francez. [Trebuie adăugate aici contribuţiile lui J. Karayannopulos, Die Theorie A. Piganiols uber die lugatio-Capitatio und die neueren Auffassungen uber die Entwicklung der sozialen und fi-nanzwirtschaftlichen Institutionen în Byzanz, „Byzantinisch-Neugriechische Jahrbucher", 19 (1966), pp. 324 – 349; Idem, Dieiu-gatio-capitatio-Frage und die Bindung der Agrarbevölkerung an die Scbolle, „Actes du VIP Congres de la Fede" ration Internaţionale des Associations d'Études Classiques", Budapesta, 1984, vol. II, pp. 59 – 72.].

aflat un singur remediu: constrângerea, ţintuirea fiecăruia în condiţia sa84. Administraţia făcea totul ca să lege fiecare capul de jugum atribuit lui. Astfel, pături de populaţie ruralã tot mai largi ajunseră încătusate de brazdă.

Numele lui Constantin cel Mare e legat de primul text legislativ (octombrie 332) privitor la celebra instituţie a colonatului. Colonul devine un arendaş perpetuu şi ereditar. Regimul n-a fost inventat, el a existat, desigur, în vechile monarhii din Asia şi Egipt, în Grecia veche şi în Gallia independentă; dar pe solul Occidentului, cum aratã Lot85, el a fost rezultatul sistemului de exploatare agrară romanã. De la finele Republicii, mica proprietate ruralã dispăruse. Rămâneau marea proprietate şi cea mijlocie. Pentru cultivarea lor, erau două sisteme: unul direct, încredinţând aceste proprietăti intendenţilor şi lucrându-le cu ajutorul sclavilor, celălalt, arendarea, întâiul sistem fu părăsit prin scăderea numărului sclavilor. Micii arendaşi liberi, care închiriau pământul pe termen scurt, se rărirã foarte mult de la Traian încoace. Proprietarii nu putură atunci decât să-şi dividă pământul, rezervându-şi o parte şi împărtind restul în loturi, date la arendaşi zisi liberi, coloni, şi mai rar sclavilor aşezaţi (casati). La sfârşitul secolului al III-lea, imperiul se afla într-o crizã agricolã. Mulţi coloni ajung insolvabili şi venitul fiscal suferă. Pentru a dezlega

84 F. Lot, La fin du monde antique et le debut du Moyen âge (Bibliothèque de synthese historique, L'évolution de l'humanité), Paris, 1927, p. 115 şi urm.

85 Ibidem.

această problemă agrară, legislatia lui Constantin creează, după expresia lui Bui, o nouă „castă": ea îi face pe coloni arendaşi cu forţa. Aceştia sunt legaţi de pământ, şi copiii lor după dânsii86. Plătesc în bani şi mai ales în natură o zecime din produse. Colonii sunt trecuţi în rol pe domeniul de care tine parcela lor; de aci numele de adscripâicii (censibus adscripti), greceste evand Ypaqtoi. Ei continuă a face parte din clasa liberă, dar sunt de fapt neliberi, legaţi de pământ. Dacă fug, sunt revendicaţi precum sclavii şi pedepsiţi, împreunã cu cel care i-a primit. Pământul îi ţine legaţi din tată în fiu. Colonatul devine deci o stare, o conditio intermediară între libertate şi sclavie.

Constrângerea a fost aplicată şi membrilor senatului municipal.

Declinul vieţii municipale e una dintre faptele sociale cele mai importante din secolele al IV-lea şi al V-lea. Legea lui Caracalla, care conferea dreptul de cetãtean tuturor provincialilor, anihila privilegiile distinctive ale coloniilor romane, ale vechilor municipii şi cetãtilor libere greceşti. Treptat, o nouã organizare municipalã, mai convenabilã unui despotism central, a fost introdusã în întregul imperiu. Legislatia lui Constantin cel Mare a pecetluit instituţiile municipale ale imperiului conferindu-le caracterul fiscal pe care ele îl pãstreazã până la sfârşitul imperiului.

Proprietarii de pãmânt în provinciile romane locuiau în general în oraşe. Fiecare oraş avea un district agricol, care forma teritoriul sãu, iar proprietarii de pãmânt, care posedau 25 de jugere, constituiau corpul din care erau aleşi magistraţii municipali. Toatã

Bury, op. cit., vol. I, pp. 55 – 57.

autoritatea administrativã era încredinţatã unui senat oligarhic numit Curia, constând, probabil, din cei mai bogati proprietari de mosii din oraş sau district, numiţi curiali (curiales) şi decurioni (decuriones). Ei îi alegeau pe funcţionarii municipali şi ocupau vacantele ivite în corpul din care făceau parte. Erau independenţi de proprietarii din mijlocul cărora fuseseră luaţi. Curia, şi nu corpul proprietarilor de mosii forma reala municipalitate romanã şi era întrebuinţatã de guvernul imperial ca un instrument de stoarcere fiscalã şi ca un mijloc de împiedicare a eventualelor opoziţii împotriva administraţiei centrale în strângerea dãrilor87.

Dupã reformele financiare ale lui Diocletian, responsabilitãtile Curiilor cresc. Decurionii trebuiau să distribuie totalul de juga sau căpita impuse oraşului (civitas) între possessores şi să procedeze la ridicarea impozitului funciar, de care, de la Constantin cel Mare, erau răspunzători cu averea lor personalã. Sarcinile lor devin covârşitoare şi, de la începutul secolului al IV-lea, nu se mai afla nimeni dispus a primi cu dragã inimã cariera senatorialã de provincie. Se ia atunci o măsură extraordinară: condiţia curialului sau decurionului devine ereditară. Li se interzice a-şi părăsi locul naşterii88.

87 G. Finlay, A history of Greecefrom its conquest by the Romans to the present time, ed. Tzr, Oxford, 1877, t. I, pp. 108 – 109.

88 [De adãugat aici W. Schubert, Die rechtliche Sonderstellung

der Dekurionen (Kurialen) in der Kaisergesetzgebung des 4 – 6 Jahrhunderts, „Zeitschrift der Savigny – Stiftung fur Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung", 86 (1969), p. 287 – 333; G. Kurbatov, Osnovnye problemy unutrennego razvitija

Constrângerea s-a aplicat apoi profesiunii de care atârna hrana capitalelor, serviciului armatorilor care efectuau transporturile maritime de grâu din Africa şi Egipt. Navicularii sunt organizaţi în corporaţii (collegia), şi fiul fu legat de profesia tatălui. Era o organizare coercitivă, pe cale de rechiziţie, şi Constantin recurse la această măsură fiindcă transporturile libere l-ar fi costat foarte mult. Preţurile erau exorbitante în secolul al IV-lea. Faimosul edict al lui Diocletian, De pretio rerum venalium, care taxează toate mărfurile, fixând preţurile, ne-o dovedeşte89.

Aceeaşi criză agricolă făcu să se introducă în finanţele bizantine sistemul aşa-zisei emdoíri (adjectio sterilium). Măsura îşi are originea în Egipt, unde, din epoca Ptolemeilor, pământul nelucrat al Statului era atribuit în chip forţat cultivării proprietarilor particulari, îndatoraţi a plăti impozitul pentru porţiunea respectivă. De la sfârşitul secolului al III-lea, această măsură a fost aplicată în tot imperiul şi ea a privit nu numai pământurile Statului, ci şi bunurile părăsite ale particularilor.

Pentru viaţa economică a imperiului, foarte însemnată a fost asanarea sistemului monetar, îndeplinită de Constantin cel Mare. Baza acestui sistem, care s-a bucurat multe veacuri în toată lumea de mare vază, o alcătui vizantijskogo goroda v IV – VII w., Leningrad, 1971, p. 120 şi urm.; I. Hahn, Immunität und Korruption der Curialen in der Spätantike, în Korruption im Altertum, München-Viena, 1982, p. 179 – 199].

89 Asupra organizării economice, v. Gugliemo Ferrero, op. cit., pp. 178 – 186.

moneda de aur (aureus), pe care Constantin o numi solidus, cântărind 4, 48 gr de metal preţios, încât o livră de aur valora 72 de solidf?. Alături stătea siliqua de argint, care cântărea pe jumătate cât solidus, 2, 24 gr, cât timp argintul fată de aur era în raport de 1: 12, astfel că 72 de solidi din livra de aur valorau 144 siliquae din livra de

argint. Siliqua reprezenta 1/24 din solidus. Acest solidus constantinian, gr. vouia-La, mai târziu unepnvpov, a format mult timp baza sistemului monetar bizantin.

4. Acţiunea de apărare a imperiului.

În fruntea oştilor, Constantin cel Mare şi-a câştigat un merit deosebit pentru energia cu care a reprimat atacurile barbarilor. El a asigurat frontiera Rinului şi a desfăsurat o vie activitate le aceea a Dunării, unde începuse presiunea serioasă a goţilor, împăratul şi-a afirmat astfel voinţa energică de a pune capăt consolidării stăpânirii goţilor în stânga fluviului. L. Schmidt socoate că sub domnia lui Constantin cel Mare această consolidare şi-a aflat sfârşitul91.

90 Valoarea modernă a lui solidus era de 15, 43 franci aur. [ţinând seama de avântul înregistrat de numismatica ultimelor decenii, menţionăm doar abordările mai sintetice, precum A.R. Bellinger, P. Grierson, Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, vol. I-III, Washington, 1966 – 1973, aici vol. II, pp. 10 – 17 şi vol. III, pp. 19 – 62; Cecile Morrisson etalii, L'ormonnaye, I. Purifications et alteration de Rome ă Byzance, Paris, 1985.]

91 L. Schmidt, Geschichte der deutschen Stămme bis zum Ausgang der Völkerwanderung. Die Ostgermanen, II. Aufl., München, 1934, p. 225.

În anul 322 se produse atacul sarmaţilor de vest sau iasygilor92 împotriva cetătii de la Dunăre – Campiona. Într-o scurtă campanie, Constantin respinse atacul şi-i urmări pe barbari până în lasygia.

În 323, începu a doua năvălire a goţilor în răsăritul Peninsulei Balcanice. Ei pătrunseră, sub ducele Rausimod, prădând în Moesia de Jos şi Thracia. Constantin porni în persoană împotriva lor, îi aruncă peste Dunăre, trecu dincolo de fluviu şi învinse, în ţinuturile noastre, pe Rausimod, care pieri în această ciocnire. Biruinta lui Constantin avu drept rezultat unirea întregului limes de la Dunărea de Jos într-o singură mână, şi aceasta aduse o schimbare în politica romană fată de goti. Aceştia avuseseră până acum iniţiativa; după înfrângerea suferită, ei au fost reprimati în propria lor aşezare93, în campania aceasta, Constantin negociază cu chersonitii, care intervin, usurând sarcina generalilor lui Constantin94.

92 Gibbon îi consideră pe aceşti sarmaţi aşezaţi încă din vremea

lui Plinius în câmpiile Ungariei de Sus, de unde i-au alungat pe dacii de pe Tisa pe înăltimile Carpaţilor, drept descendenţi ai iasygilor, tribul cel mai numeros şi mai războinic al acestei naţiuni (op. cit., ed. Bury, t. II, p. 229).

93 Carl Patsch, Beitrãge zur Völkerkunde von Sudosteuropa, III: Die Völkerbewegung an der unteren Donau in der Zeit von Diokletian bis Heraklius, 1. Teii, Bis zur Abwanderung der Goten und Taifalen aus Transdunavien (Akad. der Wiss. În Wien, Philos. – hist. Kl. Sitzb., 208, Bd., 2. Abhandl.), Wien und Leipzig, 1928, p. 13 şi urm.

94 V. Constantin Porphyrogennetos, De adm. imperio, ed. Moravesik, Budapesta, 1949, p. 264 şi urm. [însoţitã de traducerea englezã a lui R.J.H. Jenkins, scrierea are şi o a doua ediţie, îmbunãtãtitã, apărutã la Washington, 1967, reprezentând primul volum al colecţiei „Corpus Fontium Historiae Byzantinae".]

102

Constantin întreprinse apoi la această frontieră, atât de ameninţatã acum, lucrări tehnice militare menite a asigura respectul autoritãtii imperiului din partea germanilor. El construi anume peste Dunãre douã treceri permanente, care, împreunã cu întãririle corespunzãtoare de pe tãrmul de miazãnoapte, făceau cu puţintã un control al activitãtilor de dincolo de fluviu şi o intervenţie rapidã a imperiului. Una din aceste treceri privea Oltenia, îndreptatã împotriva taifalilor (înrudiţi cu goţii), cealaltã Muntenia, împotriva goţilor.

În anul 328, Constantin construi la nord de Oescus, în dreapta gurilor Iskerului (la satul bulgar actual Gigen), un pod de piatrã95, în faţa cetãtii Sucidava (aproape de Celei). Al doilea loc pe Dunãre, neobişnuit de prielnic pentru legãturile dintre cele douã maluri, era la Transmarisca – Turtucaia. În faţa acestei vechi cetãti a times-ului, în locul Oltenitei de azi, unde Patsch presupune vechea aşezare Marisca, la vãrsarea Argesului, împãratul ridică Constantini-ana-Daphne, care, prin situaţia ei, asigura legãtura cu Transmarisca96. Identificatã de Tocilescu şi Pârvan cu Spantov, la 10 km est de Olteniţa, Patsch gãseste această localitate prea abãtutã din drum şi pune cetatea lui Constantin mai degrabă la Ulmeni. Impor

95. Asupra acestui pod, An. Inst. de Studii clasice, I, p. 156 şi urm. [D. Tudor, Podurile romane de la Dunãrea de Jos, Bucureşti, 1971 (şi versiunea francezã a cărtii: Idem, Lesponts romains du Bas-Danube, Bucureşti, 1974); O. Toropu, Noi contribuţii privitoare la podul lui

Constantin cel Mare de peste Dunãre, „Analele Universitãtii din Craiova, Ist. – Geogr.

— Filos.", I (1972), pp. 20 – 33 – 1

96. Prokopios, Deăedif., IV, 7, 7 şi urm… –…

tanta mare pe care împãratul o dãdea acestei treceri a Dunării o aratã nu numai numele împărãtesc al acestui cap de nord al podului, dar şi faptul că a bătut, pentru această creaţie, monede97.

Rezultatele acestor puternice întăriri, legând cele două maluri ale Dunării, n-au întârziat a se produce, şi un savant de talia lui Carl Patsch le apreciază îndeosebi când afirmã că amândouã aceste treceri aşa de bine alese, strânseră atât de tare ţinuturile de dincolo de fluviu cu imperiul, încât duşmanul se putea socoti ca învins, iar vechea provincie a Daciei ca încorporatã imperiului (dass der Feindwie ihn auch die Munzbilden darstellen – als uberwunden und die alte dazische Provinz als dem Imperium angegliedert angesehen werden konnten) 9S. Puterea imperiului, afirmã el, legãtura statornică pe care o aveau garnizoanele romane de dincolo de Dunãre cu anexa lor civilã exercitară acolo nu numai o influentă militară. Pe lângă faptul că în Dacia, părăsitã în anul 271, se păstraseră părti din vechea populaţie romanã, care acum puteau gravita către sud, creştinismul prinsese rădăcini printre goti. Între dânşii se aflau creştini, încă din a doua jumătate a secolului al III-lea, în urma convertirilor făcute de preoţii greci aduşi în anul 264, ca

91 Patsch, op. cit., p. 20. [Localizarea cetătii Constantiniana Daphne este încă viu disputată, cf. I. Barnea, O. Iliescu, Constantin cel Mare, p. 115 şi urm, p. 143, n. 78 şi 86; P. Diaconu, în căutarea Daphnei, „Pontica", 4 (1971), pp. 311 – 317 şi Idem, Sur l'emplacement de l'ancienne Daphne, „Studia balcanica. Recherches de geogr. historique" (Sofia), 10 (1975), pp. 87 – 93.1 fi

98 Ibidem, pp. 22 – 23. – t j?… – /;, yiu-fe. ÎK/.u. jiui/iv".

prizonieri din Cappadocia, probabil şi din Phrygia ori Galaţia, şi, cum presupune amintitul erudit, în urma influentei exercitate din ţinuturile Pontului şi Dunării colonizate cu goti, a celei a multor provinciali târâti din prima jumătate a secolului al III-lea din tările

balcanice, ca şi în urma căsătoriilor mixte ori a serviciului în armata romanã".

La începutul anului 332, goţii, nemaiputând ataca în sud, unde frontiera era atât de bine pãzitã, îi atacă pe sarmaţii Argaragante-00, în Banatul actual. Aceştia cer ajutorul lui Constantin, care trimite pe fiul sãu Constantin al II-lea şi-i zdrobeşte (20 aprilie 332): aproape 100.000 de goti au pierit de foame şi de frig. Salvati de imperiu, sarmaţii sunt atacaţi de Limigantes, servii lor revoltaţi, care-i bat şi-i silesc la emigrare, împãratul primeşte în imperiu 300.000 (!) colonizaţi între Belgrad şi Orsova (334) 101.

Liniştea în Balcani n-a mai fost tulburatã până la moartea împãratului (337).

5. Ultimele evenimente ale domniei

1 în anul 326, Crispus fusese ucis de Constantin cel Mare la intrigile sotiei sale a doua, care voia să aşi

— Ibidem, pp. 23 – 24.

100 La Eusebius: „Acraragantes".

101 Ibid., p. 28 şi urm. Cf. N. Iorga, Histoire des Roumains et de la Românite orientale, vol. II, Bucarest, 1937, pp. 45 – 46. [Volumul românesc al acestei sinteze are în prezent o a doua ediţie, îngrijitã de Editura Enciclopedicã, 1991; G. Bichir, Sarmaţii şi relaţiile lor cu geto-dacii, în „Studii. Revista de istorie", 38 (1985), pp. 1043 – 1057 şi pp. 1164 – 1177.];

105

guri tronul propriilor sãi fii. Mama lui Constantin, Elena, deschise ochii fiului sãu şi Fausta fu atunci, la rândul ei, ucisã.

Aceste intrigi puseserã la ordinea zilei chestiunea succesiunii imperiale. Constantin vru să cruţe imperiului criza ce pãrea inevitabilã. El stabilise în folosul sãu unitatea imperialã sfãrâmatã de Diocletian, dar îşi dãdea seama cã împãrtirea imperiului, sub o formã sau alta, era de acum o necesitate. De aceea, în 335, cu prilejul aniversãrii a treizeci de ani, procedã la o împãrtire definitivã a imperiului între cei trei fii ai sãi şi doi din nepoti, Dalmatius şi Hannibalianus.

Constantin al II-lea, cel mai mare dintre fii, primi lotul pãrintesc primitiv: Britannia, Gallia, Spania;

Constantiu luã Orientul (Asia Micã, Siria, Egiptul);

Constans luã Italia, Illyricum, Africa;

Dalmatius avu Peninsula Balcanicã (Macedonia, Thracia,

Achaia), cu misiunea de a apăra tărmul gotic al Dunării;

Hannibalianus primi Asia Mică Orientală (Cappa-docia, Pontul, Armenia Mică), cu titlul de Regele Regilor, în aşteptarea cuceririi Statului persan.

Această orânduire a lui Constantin favorizează, firește, pe fiii săi, moştenitorii prezumtivi; dar, alături de dânşii, ea făcea loc şi Cezarului Dalmatius şi fratelui său Hannibalianus, o asociaţie care fu consolidată şi prin două alianţe: o fiică a lui Iuliu Constantiu, semisora lui Iulian, Constantia, deveni sotia lui Constantiu, iar Hannibalianus luă în căsătorie pe fiica împăratului Constantin cel Mare, numită tot Constantia şi care va ajunge apoi sotia lui Gallus. S-a căutat a se realiza astfel buna înţelegere între diferiţii reprezen

106

tanti ai dinastiei. Dar împrejurările aveau să răstoarne în curând, cum vom vedea, toate aceste previziuni.

În Orient, duşmanul iranic al imperiului, după decenii de linişte, ridică din nou capul.

Când puterea părtilor fu doborâtă ele Artasir I, la a nul 226, Statul iranian a fost reînnoit de o serie de monarhi ai dinastiei sassanide102, care au reînviat gloria vechilor Achemenizi. El era o putere recunoscută de Imperiul roman ca un stat de rang egal. Una din trăsăturile caracteristice ale acestui Stat era nobilimea ereditară, în care se deosebeau două clase: nobilimea înaltă, stăpână pe vaste domenii, în care exercita puteri princiare, şi nobilimea inferioară, partea sănătoasă a naţiunii, de asemenea proprietari, cunoscuţi ca dikhani. Un fel de relaţii feudale, socoteste Bury, au existat între aceste două clase ale nobilimii, şi organizaţia militară pare a fi fost în legătură cu obligaţiile feudale. Altă trăsătură caracteristică a statului persan era religia, controlată de o preoţime cu imense puteri şi exercitând o influentă conservatoare. Fiecare district, în provinciile Pers iei, se afla sub controlul spiritual al unui mare preot mag (corespunzând episcopului), şi în capul întregii ierarhii sacerdotale stătea supremularhi mag. Odată cu stabilirea creştinismului, Statul roman prezintă şi el o preoţime puternică, organizată ca o ierarhie, intolerantă şi zeloasă de persecuţii103.

102 Numită astfel după bunicul lui Artasir. [= Ardasir I, 224 – 241, întemeietorul dinastiei sasanide, 224 – 651].

103 J. Bui, History of the Later Roman Empireform the death of

Theodosinsete., l, p.90.

— UJĂ – nnr i: „; e \r

107

NICOLAE BANESCU

Conflictul între aceste două puteri spirituale era inevitabil. Creştinii fură adesea prigoniti în Persia; ceva mai târziu, secta Nestorienilor, urmăritã de bizantini, îşi găsea refugiul la persi, care de obicei îi ocroteau.

În fruntea Statului persan se afla acum Sapor al II-lea, fiul lui Hormisdas, un monarh cu mari însuşiri politice şi militare.

El trimise, în 336, lui Constantin cel Mare o ambasadă insolentă, cerând evacuarea provinciilor de la Tigris cucerite sub Diocletian. Împăratul răspunse că va veni să exprime în persoanã sentimentele sale lui Sapor. Într-adevăr, odată cu primăvara (337), el porni în fruntea armatei. O cometă de mărime extraordinară se arătă atunci pe cer, aruncând neliniştea în spirite. Puţin mai în urmă, împăratul se simţi rău. Trecând aproape de apele termale de la Helenopolis, în Bithynia, el se opri acolo, să facă o cură; dar nu se simţi mai bine. În prada unei febre violente, fu transportat în vila sa din Akyron, lângă Nicomedia, unde, după câteva zile, îşi dădu sufletul (22 mai 337), după ce primise botezul.

Dispariţia neaşteptatã a suveranului produse o emoţie adâncă. Ofiţerii săi îi depun trupul fără viată într-un coşciug somptuos şi-l duc la Constantinopol, unde fu expus acoperit de purpură şi cu diadema pe cap, într-una din sălile cele mai frumoase ale palatului sacru. Multă vreme fu vegheat de o gardă, în timp ce dinaintea lui se desfăsura ceremonialul de rigoare. – la ora obişnuită a audientei lor, senatori, magistraţi şi demnitari veneau să salute cadavrul îmbălsămat, pentru a paraliza astfel intrigile până la sosirea unuia dintre moştenitorii tronului. «s – *

108

l

Informat de cele întâmplate, Constantiu nu putu sosi îndată la Constantinopol. În ziua de 2 august 337, se promulga încă o lege în numele defunctului. După această dată avură loc cu pompă funeraliile, şi trupul împăratului, care tronează până azi în istoria creştinismului, fu coborât în mormânt, în bazilica. Sfinţilor Apostoli, clădită de el104.

104 J. Bidez, La vie de l'empereur Julien, Paris, Les Belles

Lettres, 1930, pp. 12 – 14! – 109

NICOLAE BANESCU

B.

URMAŞULUI CONSTANTIN CEL MARE

1. Reconstituirea unitãtii imperiului

Sistemul de familie care înlocuia artificialul colle-gium întocmit de Diocletian era menit să aibă o soartă identică. Mai repede decât regimul tetrarchiei, el se va nimici în războaie civile. Procesul care făcuse din Constantin stăpânul unic al lumii se va reînnoi, după moartea sa, în favoarea celui de-al doilea fiu, Constantiu; dar imperiul a fost mântuit de dezmembrare, cum observă atât de bine Finlay, numai prin exterminarea celei mai mari părti a familiei imperiale105.

Cei trei fii ai lui Constantin văzuseră cu ochi răi împărtirea din 335, care atribuise o parte de imperiu colateralilor, îndată după înmormântarea tatălui lor, ei se proclamară Augusti (9 septembrie 337), considerându-se singurii stăpâni ai imperiului, şi provocară o revoltă militară la Constantinopole împotriva rudelor.

Perfidia lui Constantiu dase cu jurământ asigurări verilor săi alarmaţi. El născoci totuşi un pretext al crimei puse la cale. După câte relatează Philostorgios, unul din continuatorii lui Eusebiu, Constantiu ar fi primit din mâinile episcopului de Nicomedia un rulou conţinând ultimele voinţe ale lui Constantin. Acesta îşi exprima bănuiala de a fi fost otrăvit de fraţii săi şi cerea fiilor să-l răzbune şi să ia măsuri pentru sigu-Op. cit., vol. i, p. 105.

ranta lor. Trupele instigate provoacă un măcel groaznic, în care pier cei doi fraţi ai lui Constantin, mai mulţi nepoti, între care Dalmatius şi Hannibalianus, şi totodată unii dintre înalţii demnitari ai Statului. Singuri Gallus şi Iulian, în vârstă de 12 şi respectiv 6 ani, scăpară din acest măcel, poate din cauza vârstei, care-i făcea inofensivi.

Cei trei fraţi au apoi o întrevedere la Sirmium şi procedează la o nouă împărtire teritorială, care adaose la lotul lui Constantiu provinciile celor doi veri ucişi.

Dar armonia dintre ei nu ţinu multă vreme. Constantin al II-lea, ambiţios, vru să urmeze exemplul tatălui şi să reconstituie unitatea imperiului în folosul său. El se ridică împotriva fratelui său Constans, ale cărui state erau limitrofe cu ale sale, merse asupra Romei, dar,

atras într-o cursă, pieri (340). Provinciile sale fură anexate de Constans.

Nu mai erau acum decât doi împărati. Această di-archie ţinu 10 ani, Constans era un vicios şi nemulţumi elementul militar. O conspiraţie se urzi împotriva lui. Magnentiu, un soldat de origine germană, care se ridicase prin serviciile sale în vârful ierarhiei, se proclamă împărat la banchetul dat de intendentul finanţelor Marcellinus, la Autun. Informat, Constans, care se afla la vânătoare în apropiere, căută scăparea fugind către Spania; dar, ajuns de o trupă de călăreti franci la poalele Pirineilor, el fu omorât106. Magnentiu rămase stăpân pe Occident.

O altă uzurpare, a lui Vetranion, unul din generalii armatelor de la Dunăre, se produse în Illyricum. Sora

1 Zosimus (Bonn), II, 42.

lui Constantiu, Constantia, văduva lui Hannibalianus, îl îndemnase să se proclame Caesarân primăvara anului 350. Vetranion era bun militar, iubit de soldaţi, din rândurile cărora se ridicase; era însă un om simplu, fără nicio cultură. El îşi luă rolul în serios şi scrise lui Constantiu pentru a-i promite alianţa şi a cere mâna surorii sale. Aceasta scrise şi ea fratelui său, explicându-i că alegerea lui Vetranion s-a făcut numai spre a împiedica armatele de la Dunăre să treacă de partea lui Magnentiu.

Constantiu veni din Orient, unde purtase fără succes războiul cu persii. El căută mai întâi să-l lovească pe Vetranion înainte ca uzurpatorii să se unească şi izbuti să înşele simplitatea lui, atrăgându-l în cursa unor tratative amăgitoare. Se alese un loc la frontiera provinciilor limitrofe, pentru o întrevedere, spre a se asigura, prin jurământ reciproc, şi a pune la cale operaţiile războiului civil. Locul ales a fost Sardica (Sofia de azi), unde trupele amândurora se întruniră la 25 decembrie, într-o vastă câmpie, în mijlocul lor se ridicase tribuna de pe care împăratii obişnuiau să vorbească trupelor. Constantiu propuse să se ia de arbitru armata însăsi, ceea ce Vetranion primi, înţeles cu şefii forţelor acestuia, Constantiu, care avea întâietatea, ţinu un discurs dibaci, în care aminti soldaţilor de gloria şi libertatea tatălui său, de jurămintele ce legau legiunile de dinastia sa. Soldaţii, înteţiti de ofiţerii din jurul tribunei, izbucniră în aclamaţii puternice pentru fiul lui Constantin. Impresionat, Vetranion se aruncă la picioarele lui

Constantiu, cerând iertare, împăratul se mulţumi a-l dezbrăca de purpură, apoi îl îmbrătisa, îl primi politicos la masă şi-l trimise la Prusa, în

112

Bithynia, într-un palat, unde putu să-şi ducă, timp de şase ani, o viată confortabilă107.

Rămânea Magnentiu, puternic, fiindcă fusese recunoscut de Britannia, Gallia, Spania şi Italia. El înainta, în marşuri grăbite, în fruntea unei impunătoare armate de provinciali şi barbari. La Mursa, pe Drava, armata lui Constantiu îl zdrobi, după o bătălie teribilă, în care 50.000 de oameni rămaseră pe câmpul de luptă. Ceea ce a contribuit la victorie a fost trecerea la imperiali a francului Silvanus, general renumit, împreună cu corpul său de cavalerie. Scăpând de încăierare, Magnentiu se refugie la Aquileia, întărind trecerile munţilor. Dar apariţia flotei romane pe coastele Italiei produse multe defecţiuni. Roma, unde Magnentiu înecase în sânge tentativa lui Nepotianus de a-l înlocui (iunie 351), era ostilă uzurpatorului. Când armata imperială reuşi a trece Alpii lulieni, Magnentiu fugi cu puţinele-i trupe dincolo de Alpi, la Lugdunum (Lyon), încercă a trata, renunţând la purpură, dar, urmărit de aproape, nu-i rămase, pentru a nu cădea în mâinile duşmanului, decât a se sinucide108. Aceste evenimente ocupară anul 352 şi jumătate din 353.

Represiunea fu nemiloasă. Unitatea imperiului era cu aceasta reconstituită.

107 Ibidem, II, 44.

108 Detalii asupra, înverşunatei lupte şi a sfârşitului ei la Zosimus, II, 46 – 53. [A. se vedea şi studiul lui J. Sasel, The Struggle between Magnentius and Constantius II for Italy and Illyricum, „Ziva antika", 21 (1971), pp. 205 – 216.]

113

2. Constantin al II-lea

(singur împărat: 353 – 3 noiembrie 361)

a. Tribulaţiile lui Gallus şi Iulian. Educatia lor. Gallus înaintat Caesar, execuţia lui. După masacrul din care singuri scăpaseră, cei doi veri ai lui Constantiu al II-lea îşi duseră mult timp o viată retrasă, într-un adevărat exil, urmăriti necontenit de vigilenta bănuitoare a împăratului, supravegheaţi de oamenii săi de încredere, înconjuraţi de spioni, care îl ţineau la curent cu tot ce putea interesa suspiciunea

stăpânului lor.

Gallus rãmase, probabil, un timp în capitalã sau, cum cred unii, undeva în Asia, dar pe Iulian îl regãsim în palatele pustii din Nicomedia, în fundul Golfului Astakos, pe coasta asiatică a Propontidei. Acolo trimise noul stăpân al Orientului pe orfan, şi Eusebiu, episcopul oraşului, era însărcinat a-i supraveghea educatia. Nu departe se afla mama Basilinei, bunica lui Iulian, bucuroasã a-şi regãsi în acest copil amintirea fiicei sale, care murise curând dupã naşterea lui. Ea îi dărui un domeniu cu o vilã şi vaste dependinte în preajma oraşului Chalkedon, şi Iulian era fericit să-şi petreacă acolo vacantele, gustând în acel mediu câmpenesc bucurii de care îşi va aduce aminte mai târziu cu înduioşare. Pedagogul Mardonius, un bătrân eunuc scit foarte învãtat, fost lector al Basilinei, plin de bunătate şi de foc sacru pentru profesiunea sa, se îngrijea de educatia copilului. El îi deşteptă gustul pentru literatura clasică, admiraţia pentru frumuseţile lui Homer şi Hesiod. Iulian îi va păstra o amintire scumpă şi o adevărată veneratie109.

De aici, dupã moartea lui Eusebiu (341 – 342), Iulian fu transferat la Macellum, domeniu imperial din Cappadocia, unde veni şi fratele sãu Gallus. Bănuitorul despot simţise nevoia de a-i interna într-un loc sigur. Aici nu mai era vorba de studii profane; s-a urmărit a se împlini instrucţia religioasă a tinerilor prin lecturi şi explicaţii din Vechiul şi Noul Testament, pelerinaje şi rugăciuni la mormintele martirilor, cântece sacre la biserică. Gallus n-avea educatia lui Iulian şi nu era pregãtit pentru asemenea lucruri, fiind şi o fire brutalã; Iulian însă îşi dãdu obişnuita silintă şi făcu progrese repezi. Impresionabil cum era, înclinat spre misticism, fu iniţiat în practicile creştinismului, pe care mai târziu le va recomanda ca exemplu.

El cunoscu acolo pe George de Cappadocia, episcopul arian, care avea să sfârşească atât de tragic în Alexandria Egiptului. George avea o frumoasă bibliotecă şi-i permise lui Iulian s-o cerceteze.

Constantiu poposea adesea la Antiochia Siriei, unde, sub influenţa unor prelaţi piosi, cum era episcopul Leontios din acel oraş, începu a avea remuşcări

109 Excelenta monografie închinatã vieţii lui Iulian de J. Bidez, La vie de l'empereur Julien, Paris, Belles Lettres, 1930, e lucrarea

fundamentalã în această privinţă. [Trebuie adăugatã însă bibliografia de limbă englezã şi germanã a iltimelor decenii, pentru care se poate face trimitere la The Oxford Dictionary of Byzantium, prepared at Dumbarton Oaks, sub îndrumarea lui A.P. Ka dan, vol. I-HI = ODB), New York – Oxford, 1991, s.v. Julian", în vol. II, p. 1079, de unde menţionăm pe R. Browning, The eruperor Julian, Berkeley-Los Angeles, 1976 şi E. Pack, Stãdte undăteuern in der Politik Julians: Untersuchungen zu den Quellen eines Kaiserbudes, Bruxelles, 1986.]

115

MCOLAE BÃNESCU

pentru singurătatea în care se afla, înconjurat numai de străini. La sugestia acestor prelaţi, exilul verilor săi îşi află acum sfârşitul.

Către finele anului 347, un ordin sosi la Macellum, dispunând trimiterea la Curte a lui Gallus, care fu un timp încă supravegheat. Iulian, absorbit de cărti, era mai puţin de temut, şi el putu părăsi Macellum şi veni la Constantinopol, unde afla toate mijloacele pentru a se adânci în studiile sale. Prin direcţia datã de Constantiu acestor studii, e puţin probabil să fi urmat altceva decât gramatica şi retorica. El frecventa în acelaşi timp bisericile. Spionii împăratului nu-l pierdeau însă din ochi. Iulian avea vreo douăzeci de ani. Firea sa vioaie, sinceră, lipsitã de orgoliu, îl făcea să se apropie de oricine, fără consideraţie de rangul său, şi-i atrase simpatiile capitalei. Alarmat de popularitatea ce şi-o câştiga, Constantiu îi dădu ordin să părăsească îndatã Constantinopol şi să se retragă la Nicomedia.

Pentru a doua oară Iulian trecu Bosforul, pentru a se închide în vechea reşedintă imperială. El avu norocul să găsească acolo pe Libanios, care-şi preda atunci în acel oraş învătământul. Deşi i se interzise de a urma cursurile celebrului retor, care putea clătina educatia creştinã a tânărului, Iulian găsi mijlocul de a-şi procura zilnic copia lecţiilor lui. Între celebritătile sofisticii a doua, Libanios răspundea întru totul cerinţelor spiritului superior al noului său discipol, care, după expresia lui Bidez, în mediul acesta fu pus pentru întâia oară în comunicaţie cu zeii. Iulian a fost u-nul dintre cei mai entuziasti discipoli ai lui Libanios. Acesta întări într-însul cultul pentru literatura antică, în care îl iniţiaseră primii săi educatori110.

116

Evenimentele politice aduc deodată o schimbare neaşteptatã în regimul tinerilor exilaţi.

La începutul anului 350, se produse în Occident uzurparea lui Magnentiu, proclamat împărat la Au tun. Constans pieri de mâna emisarilor săi, în fuga-i către Spania. Frontiera Orientului era în acel moment serios ameninţatã. Situaţia gravã îl sili pe Constantiu a înţelege că trebuie să-şi asocieze pe unul din singurii membri ce mai erau în viatã din dinastia sa. La 15 martie 351 el îl ridică pe Gallus la rangul de Caesar, îi dãdu de sotie pe sora sa Constantia şi schimbã cu el jurãminte solemne de bunã înţelegere înaintea episcopului-misionar Theophil Indianul, unul dintre familiarii împãratului. Gallus primea sarcina de a guverna Orientul şi pleca, împreunã cu soţia sa, la Antiochia. În drumul către reşedintã, avu la Nicomedia o întrevedere cu fratele sãu Iulian, care obţinu de la Constantiu libertatea de a merge, dupã voie, să-şi desãvârseascã studiile.

La retori, Iulian nu mai avea ce căuta. Ceea ce-l atrage acum e misticismul, pe care-l întrevãzuse la Nicomedia. De multã vreme ceva se pregãtea în filosofic, încetul cu încetul, vechile doctrine se apropiaseră, ele tindeau a se topi unele în altele, absorbind ce mai rãmãsese din anticele religii elenice şi atrãgând unele elemente ale credinţelor noi. O sintezã era necesară, şi ea se îndeplineşte în prima jumãtate a secolului al III-lea, cu Plotin. Condensând într-un larg sistem de eclectism elemente ale teologiei împrumutate din toate filosofiile şi din toate religiile elenismu

110. Bidez, op. cit., pp. 16 şi urm.

lui, Plotin arãtase că prima întrebuinţare a raţiunii este de a înţelege că omul e captiv în materie, că prima silintã a voinţei lui trebuie să fie de a se avânta „dincolo", de a se desface de lucrurile pãmântesti, de a-şi elibera sufletul de trup. Adevărata virtute este unirea cu Dumnezeu. Avântul către Dumnezeu nu-l cerea Plotin raţiunii şi inimii, fiindcă Dumnezeul sãu era dincolo de sensibil şi de inteligibil. Dincolo de raţiune va fi pentru el intuiţia şi dincolo de intuiţie extazul (ejecrracng), actul de a ieşi din sine111. Când sufletul s-a eliberat de tot ce-l leagã de lume, atunci totul se şterge şi totul se revelează112.

În veacul al IV-lea, pãgânismul în pericol recurse la ajutorul forţelor elenismului. Sistemul lui Plotin, ca toate doctrinele filosofice, prea subtile şi delicate, nu era accesibil multor inteligente. Discipolii sãi căutară a prezenta speculaţiile filosofiei sale în imaginile

seducãtoare şi vaporoase ale cultelor mistice. Marele pontif al neoplatonismului mistic a fost lamblichos, metafizician subtil, adorat de discipoli ca o fiinţã supranaturalã, poruncind demonilor şi vorbind cu zeii. Pentru Cousin, care ne expune cu multã claritate

111 Alexandrinii au întrebuinţat pentru întâia oară acest cuvânt – care, etimologic, înseamnã schimbare de stare, deviere, rãtãcire, – pentru a zugrãvi încântarea religioasã, „nebunia sublimã a sufletului pierdut în unitatea divinã". (Vezi Cousin, Hist. generale de la philosophie, XIIe ed., Paris, 1884, p. 179, n. 2). [Vezi şi Infra, n. 497 a îngrijitorului ediţiei).]

112 Alfred şi Maurice Croiset, Hist. de la litter. grecque, t. V, pp. 887 – 890, dau o succintã şi excelentă caracterizare a filosofiei acestui spirit original. Cf. Em. Brehier, Plotin, Enneades, Les Belles Lettres, Paris, 1924, I, Introduction.

misticismul alexandrin, lamblichos nu mai e un filosof, ci un preot şi un mistagog (iniţiator în mistere): el învaţã unirea realã cu Dumnezeu, face evocaţii şi minuni113. Elenismul ajunge cu el o religie exaltatã, ai cărei credincioşi, desfăcuţi de interesele pământesti, trãiesc în plin supranatural. Spiritul lor pierde din ce în ce contactul cu realitatea, alunecând în speculaţii extravagante. Ei se aruncă în divinatie şi theurgie, vrãjitoria secolului al IV-lea.

Învãtãmântul filosofilor la care alerga Iulian – spune atât de bine Gaston Boissier – răspundea unor trebuinte ale sufletului sãu pe care creştinismul nu le putuse mulţumi. Acest învãtãmânt era mai mult decât o metafizică îndrãzneatã, decât raţionamente subtile şi reverii semeţe, afirmã eminentul erudit; el pretindea a pune la îndemână mijlocul de a fi în comunicaţie cu Divinitatea, „de a. merge spre ea sau de a o atrage la sine, de a auzi vo cea ei în visuri sau în oracole şi de a şti de la ea însãsi natura şi planurile sale" 114.

lamblichos nu mai era în viatã, dar la Pergamon se afla Edesios, cel mai venerat dintre discipolii sãi. La el aleargã Iulian. Fi; osoful, bãtrân şi obosit, îl îndreaptă către Maximus, care se afla în Ephes, către Priskos, care luase drunual spre Atena. Iulian plecă atunci la Ephes şi acolo îl cunoscu pe vestitul Maximus (351), se iniţie în theurgie, în practicile religioase ale misterelor neoplatonismului, întors la Nicomedia, el continuã a se arãta creştin, dar, supravegheat cum era.

113 Cousin, op. cit. 190.

114 G. Boisser, La fin du păgânisme, t. I, Paris, 1907, chap. III (L'empereur Julien), p. 99.

peregrinările sale la theurgi ajunseră la urechile lui Gallus, care trimise pe lângă fratele său pe Actius, şeful arienilor extremisti, un teolog de reputaţie al epocii. Iulian îl primi cu multă simpatie, îi arătă înţelegere, şi teologul fu convins de credinţa sa nealteratã.

În acest timp, la Antiochia, Gallus trezi prin purtările sale nemulţumirea generală. Cesarul uşuratic se desfăta în plăceri, se pasiona pentru spectacole şi se deda la acte compromitătoare. Ammianus Marcellinus, cel mai preţios izvor al epocii, relatează că noaptea, întovărăsit de o bandă de spadasini travestiţi, cutreiera tavernele şi răspântiile, întrebând, în limba greacă, pe care o cunoştea bine, ce ştie fiecare despre Cesar, şi aceasta o făcea fără ruşine în oraş, la lumina torţelor, ca ziua115. Constantia exercita asupră-i o influentă funestă, şi el o lăsă să terorizeze oraşul printr-o serie de execuţii116.

Rapoartele primite de împărat îl alarmară. El îi retrase mai întâi mare parte din trupe, şi apoi îl chemă la Milan, sub cuvânt că vrea să se întreţină împreunã asupra afacerilor imperiului. Constantiu insista ca Cesarul să-şi grăbească venirea şi, pentru a înlătura bănuielile, îi cerea să vină împreunã cu soţia sa, pe

115 Ed. Fr. Eyssenhardt, Berlin, 1871, XIV, l, 19: ... et adhibitis paucis clam ferro succintis uesperi per tabernas palabatur et con-pita quaeritando Graeco sermone, cuius erai impendio gnarus, quid de Caesare quisque sentiret et haec confidenter agebat în urbe ubi pernoctantium luminum claritudo dierum solet imitări fulgorem.

116 Megaera quaedam mortalis, inflammatrix saenientis adsidua, humani cruoris audă nihil mitius quam maritus (Ibidem, XTV, l, 2).

care o doreşte mult. Constantia ezită câtva timp, temându-se de mâjiia lui, dar, socotind că influenta ei îl va linişti, ca frate, se decise în cele din urmă a porni. Din nefericire, ajunşi în Bithynia, muri de o febră subită117. Ea în înmormântată lângă Roma, într-un mausoleu monumental, care-i poartă şi astăzi numele. Gallus îşi continuă singur drumul către destinul său.

Ajuns la Poetovio, în Noricum, era pus sub gardă, despuiat de veşmintele regeşti şi îmbrăcat cu tunica şi mantaua comună, urcat repede într-o trăsură privată (carpento privata) şi dus în Histria, lângă Pola. Pe când era păzit acolo, sosiră Eusebius sambelanul (cubiculi praepositus), Pentadius notarul şi Mellobaudes, tribun militar, trimişi de tiranul obsedat spre a-i lua un interogatoriu amănuntit cu privire la omorurile săvârşite la Antiochia. Palid de emoţie, Gallus îngăimă că execuţiile s-au făcut la instigaţia sotiei sale. La această insultă a memoriei surorii sale, Constantiu, apucat de o mânie fără de margini, nu mai văzu siguranţă pentru sine decât în moartea nefericitului Cesar. Serenianus fu îndată expediat, împreună cu alţi doi delatori, pentru a-l executa. Cu mâinile legate la spate, „ca unui hoţ răufăcător", după expresia lui Ammianus, Gallus fu decapitat către sfârşitul anului 354 ns.

Cunoscând amănuntele acestei sinistre tragedii, Iulian fu atât de impresionat, încât de multe ori părea

117 Ammianus, XIV, 11, 6: cum Bithyniam introisset, în statione quae Caenos Gallicarios appellatur, absumpta est în febrium re-pentina.

118 XIV, 11, 23: ... et ita contigatis manibus în modum noxii cuiusdam latronis cemice abscisa.

că vede spectrul trupului decapitat al fratelui său. Odată cu execuţia lui Gallus, primea şi el ordinul de a se prezenta la Milan. Acolo se găsi în prezenta unei acuzaţii formale: i se imputa că părăsise Macellum fără autorizaţie, că avusese conciliabule cu fratele său dizgratiat, când trecuse prin ConstantinopoF19. Iulian s-a apărat energic. Suspectat, calomniat de puternicii intriganţi de la Curte, el simţea că viaţa sa e în primejdie, şi Constantiu, sub influenta camarilei, nu voia să-l primească în audientă. O intervenţie neprevăzută şi hotărătoare îl salvează, împărăteasa Eusebia, care exercita o mare influentă asupra soţului său, se apropie cu simpatie de tânărul nefericit, pledează cu ardoare cauza lui şi obţine a-l primi în audientă şi a-l asculta, întrevederea aceasta avu darul să liniştească mânia despotului.

Dorinţa lui Iulian era să se întoarcă în liniştea domeniului moştenit de la bunica sa, şi Eusebia îi obţinu autorizaţia. Iulian plecă, dar la Como fu întors din drum din cauza revoltei generalului Silvanus

în Gallia, provocatã de infamia delatorilor din jurul tronului. Suspiciunea se trezi din nou în sufletul lui Constantiu, care se temu ca Iulian să nu întâmpine în calea sa pe rebeli. Eusebia, din marea sa afecţiune pentru Iulian, îl convinge atunci pe împărat să-l lase a-şi urma un timp învãtãtura la Atena, unde nu va mai putea fi periculos.

Această hotărâre fu primită de Iulian cu o nespusă bucurie. El putea să vadă în sfârşit oraşul viselor sale. În vara anului 355, îşi făcea intrarea în Atena, stre-Ibidem, XV, 2, 7.

122

curându-se fără zgomot, supravegheat cum era, şi descindea la locuinţa elegantă a unui nobil din Antiochia, Celsius, prieten intim al lui Libanios120.

Cu toate devastările pe care le suferise, oraşul îşi păstra vechea splendoare a monumentelor sale. Acropole, cu atâitea minuni ale artei, era intactă. Pallas-Athena trona încă în mijlocul Parthenonului; sacrificiile se îndeplineau şi solemnitãtile cultului păgân se desfăsurau în toată măretia lor. Ne închipuim uşor impresia strecurată în sufletul tânărului setos de marile amintiri ale trecutului. El nu-şi pierdea vremea în distracţiile obişnuite ale tineretului zgomotos, ci se lăsa în voia entuziasmului său pentru frumuseţile ce-i Fermecau privirea şi pentru învãtãmântul ce făcea atunci gloria metropolei elenismului.

Universitatea atenianã răsuna în acea epocă de elocventa sofiştilor celebri, în jurul cărora se îngrămădeau tinerii studioşi din cele mai depărtate provincii ale imperiului. Arta cuvântului era la grecii de atunci o adevăratã desfătare a spiritului, prin efectele sale în mare parte muzicale. Oratorul era acum un emul al poeţilor lirici. Aplicând o prozodie care nu se mai simţea în limba vie, el scotea în relief, ca un virtuos, timbrul şi armoniile elocuţiunii sale şi exalta pe auditori prin muzicalitatea frazelor, de multe ori pure sonoritãti, lipsite de fond serios.

Aceste lucruri ne fac, poate, să surâdem astãzi. Dar, cum observã cu drept cuvânt un învãtat care s-a oprit asupra lor, trebuie să mărturisim că nu le mai putem înţelege. Acest acord absolut al cuvântului şi urechii

120 Bidez, op. cit., pp. 108 – 110.

123

sunt fenomene care s-au pierdut pentru noi. A fost un gen de elocventă şi un sistem de educaţie de care nu mai avem azi idee, căci se

întemeiau pe un sentiment care a dispărut: iubirea dezinteresată a vorbirii frumoase121. Apoi, limbile vechi ne sunt atât de puţin familiare, avem pentru ele un sentiment atât de străin, încât nu ne putem da seama de farmecul pe care-l găseau într-însele cei vechi, farmec pierdut pentru noi. Că nu erau lucruri atât de dispreţuit, ne-o arată faptul că creştinii, mari oratori ai Bisericii, n-au ocolit scoala retorilor greci.

Cursurile cele mai frecventate erau cele ale lui Prohaeresius. Reputaţia sa ajunsese până în Occident şi împăratul Constans îl chemăsăl asculte. Călătoria sa a fost un triumf22.

Iulian se interesa însă mai mult de filosofic. scoala lui Platon supravieţuia în grădinile Academiei, şi aici zăbovea tânărul setos de doctrina complexă a theurgilor. Eleusis, unde se celebrau încă, în toată măretia lor, misterele zeitei Demeter, nu era departe, şi Maximus recomandase lui Iulian să meargă să-şi împlinească iniţierea la hierofantul vestitului sanctuar. Tânărul print pătrunse în veneratul templu al divinităţilor subterane, străbătu toate fazele iniţierii în misterele lor, împărtăsindu-se de înaltele adevăruri filosofice desprinse din simbolismul lor complicat.

121 Petit de Julleville, Histoire de la Grèce sous la domination romaine, Il-e ed., Paris, 1879, pp. 351 – 352.

122 Roma îi ridică o statuie de aramă, cu o inscripţie adesea citată pentru aliteraţia de patru ori repetată: Regina Rerum Roma, Regi Eloquentiae. (Jbidem, p. 350).

124

Reprezentantul neoplatonismului, Priskos, recomandat de Edesias, se afla la Atena. Iulian îl cercetă, sedus de ocultismul 5 ău. Eunapios ni-l prezintă ca un om gelos de ideile sale, pătruns de demnitatea filosofiei, vorbind domol, p «un ton întotdeauna solemn. Iulian i-a păstrat statornic un mare respect, împreună cu Maximus, Priskos a stat la căpătâiul său, în ultimele-i momente, când cizu rănit pe câmpul de bătaie; ei i-au dat cele din urmă mângâieri filosofice înainte de moarte.

Iulian cunoscu la Atena şi pe corifeii de mai târziu ai Bisericii, pe l-asile de Caesarea şi Grigorie de Nazianz. Cel din urmă, pasionat, îşi aduce mai târziu aminte de tânărul şi originalul membru al dinastiei şi-i schiţează, după eroica lui moarte, un portret plin de ură. Ceea ce rămâne din această schiţare este, cum arată Bidez, timiditatea sa

nervoasă, notată de Libanios, care ne spune că, înaintea numeroşilor prieteni ce făceau cerc în jurul său la Atena, Iulian nu pronunţa un cuvânt fără ca o roseată pudică să nu-i coloreze fata, urmând apoi debitul vorbirii sale repezi, de care se resimt adesea scrierile lui123.

Fericirea şederii lui Iulian la Atena n-a fost de lungă duratã. Pe neaşteptate, la începutul toamnei, el primi ordin să vină la Milan.

Revolta lui Silvanus în Gallia se încheia cu asasinarea lui; dar imperiul era acum asaltat din toate părtile. Francii, alamanii şi saxonii ocupaseră 40 de oraşe pe Rin, târând populaţia în captivitate şi ducând cu ei o pradă imensă; quazii şi sarmaţii cutreierau Pannonia şi Moesia superioară; iar în Orient, persii nu încetau de a ataca, ţinuturile imperiului. Constantiu îşi

dădea seama cât de greu putea face fată unei situaţii atât de grave, dar pregeta a-şi alege un asociat la imperiu, din cauza, excesivei iubiri de putere şi a suspiciunii fată de toti124. Se gândi totuşi, în cele din urmă, a-şi asocia pe Iulian. O luptă de influente se dădu atunci în jurul său. Delatorii se sileau a-l abate de la acest gând; singură Eusebia, „foarte instruită, şi cu o prudentă mai presus de sexul femeiesc", cum o caracterizează Zosimus, le ţinu piept şi convinse pe Constantiu să pună pe Iulian ca Cesar peste naţiunile de dincolo de Alpi, căci, tânăr cum este, de o fire simplă, zicea ea, cufundat toată viaţa în studii şi neştiutor în toate, „va fi pentru noi mai bun decât oricare altul" 125.

Iulian, care-şi aştepta soarta într-un cartier din Milan, fu chemat în sfârşit la Curte, şi ceremonia învestiturii sale în calitate de Caesar avu loc la 6 noiembrie 355, în faţa trupelor prezente la Milan. Constantiu pronunţă un discurs în care, lăudând însuşirile vărului său, ceru ratificarea armatei pentru alegerea lui. Trupele îl întrerupseră cu un murmur de aprobare, şi împăratul puse atunci pe umerii lui Iulian purpura şi-l proclamă Caesarân aclamaţiile lor. El îi adresă apoi lui Iulian o alocuţie plină de sfaturi bune şi de asigurări. Armata îşi lovi zgomotos scuturile de genunchi, semn al bucuriei cu care aproba şi al admiraţiei cu care

123 Bidez, op. cit., p. 118; cf. Zosimus (Bonn), III, 1 – 2.

124 Zosimus, III, 1: iXiaftai. Se KOIVCOVOV îi\e, ăpzfjt oi>K et Mppei & lă le (pl kapx iut unepflo Xriv Kal TO năvtaq ezeiv ev unoyia.

125 Ibidem. ăpeivcov le ecr Tai navwq crepov nepi r] jJ.ăq. Cf.

Ammianus Marcellinus, XV, 8, 3

126

primea pe Cesarul strălucind în purpura imperială. Iulian luă după aceea loc în carul imperial alături de suveran şi fu introdus solemn în palat126. El a fost fericit a prezenta, din îndemnul împăratului, omagiile sale împărătesei Eusebia. În panegiricul ce-i închină mai în urmă, Cesarul a consemnat scena memorabilei întrevederi. Când veni în faţa ei, i se păru că vede, ca într-un templu, statuia Moderaţiei (aya Ajuta acacppoavvrig). „Unele – îi zise basilissa – le şi ai de la noi; celelalte le vei avea de la Dumnezeu numai dacă eşti credincios şi drept fată de noi". Aproape atât a auzit, niciun cuvânt mai mult – urmează el –, deşi în elocventă nu era mai prejos de cei mai buni oratori. Iulian ieşi de la audientă plin de admiraţie şi uimire, cu impresia de a fi auzit vorbind Modestia însăsi, „atât de dulce şi suav era sunetul vocii sale" 127.

Împărăteasa îi făcu un dar, care era pentru Iulian de cel mai mare preţ: o mare cantitate de cărti de filosofic şi istorici buni, de oratori şi poeţi, care l-au însoţit în campaniile sale şi pe care, cum declară în panegiricul amintit, de câte ori le cerceta, în răgazurile sale, nu putea uita pe aceea care i le dăruise128.

b. Iulian Caesar, apărarea Galliei. Luptele de la Rin cu germanii (355 – 359). Pregătirile de plecare se grăbeau. Iulian primea comanda Galiilor, Britanniei şi

126 Ammianus, XV, <? 5 – 15.

127 Elogiul împărătesei Eusebia, p. 97, la Bidez, L'empereur Julien, Oeuvres completez, t. I, l-ere pârtie, Paris, Les Belles Lettres, 1932.

128 P. 98.

127

Spaniei, dar Constantiu, după obicei, îşi luă toate măsurile de precauţie, punându-l pe Cesar sub o umilitoare tutelă. Ursicinus fu înlocuit în comandamentul suprem cu Marcellus, un general mediocru, care avea şi misiunea de a supraveghea de aproape miscările lui Iulian, în Manifestul său de mai târziu către atenieni, acesta arată situaţia de inferioritate în care era pus: a fost trimis în Gallia nu atât pentru a comanda armatele din acea provincie, cât pentru a se supune generalilor de acolo, căci li se scrisese şi poruncise formal să nu spioneze pe duşmani mai mult decât pe el129, într-adevăr, înalţii

funcţionari care se aflau cu el – Florentius, prefectul Galici, Sallustius quaestorul – aveau să primească ordine numai de la Constantiu. Pentru ca atmosfera ce i se crea să fie completă, împăratul îi dădu pe sora sa Elena de sotie130.

La l decembrie 355, Iulian ieşi din Milan, petrecut o bucată de drum de împărat. La Turin află ştirea unui dezastru ce i se ascunsese: Colonia căzuse în mâinile barbarilor, după un crâncen asediu. Această veste fu pentru tânărul Cesar o prevestire rea; dar, aclamat în calea sa de populaţie, el îşi întări încrederea. Sosind la Vienna, pe Ron, toţi îi ieşiră înainte din oraş şi din împrejurimi, aclamându-l călduros, în timpul când Iulian intra în Gallia, aceasta oferea o priveliste tristă, nu mai avea nimic din prosperitatea de odinioară. Pe urma

129 Către Senatul şi poporul atenian, în aceeaşi ediţie a lui Bidez; 1.1, partea I, p. 224.

130 Desigur, mai în vârstă decât Iulian, care avea 24 de ani. Elena a avut în această căsătorie un rol şters şi a murit curând după declararea conflictului dintre soţul şi fratele său.

năvălirilor sălbatice din veacul al III-lea, oraşele erau ruinate, câmpiile rămase în paraginã, populaţia rãritã. Lutetia Parisiorujn (Parisul) se refugiase în l'ale de la Câte, Bordeaux îşi mutase portul în estuarul unui modest râu (Deveze), spre a rezista surprinderilor, la adăpostul fortificatiilor131.

Manifestul către atenieni ne aratã situaţia dramatică aflatã de Iulian în Gallia. O foarte mare mulţime de germani, spune e33 locuiau fără teamă în jurul oraşelor devastate ale celţilor. El socoteste la 45 numărul oraşelor deschise, ale căror ziduri fuseseră nimicite de năvălitori; o fâşie de pământ exploatată de barbari dincoace de Rin (jim Tă. Se TOV Privov) se întindea „de la izvoarele lui până la ocean".

ţinut până acum departe de orice iniţiere în afacerile publice, Iulian era cu totul străin de cunoştinţele reclamate de noua sa situaţie. Conştient de marea misiune ce i se încredinţase, el se sili, în iarna petrecută în palatul din marginea Ronului, a-şi dobândi aceste cunoştinţe. Sallustius, spirit luminat şi onest, administrator excelent, îl iniţie în afacerile Statului; în acelaşi timp, Cesarul îşi făcu răbdător educatia militară, studiind exerciţiile soldaţilor şi pregătindu-se alături de ei pentru război.

Odată cu vara <356), alamanii îşi reluau incursiunile. Iulian

primi ordinul împăratului de a-şi duce armata la Reims. În drumul său până acolo, Cesarul curătă locurile de bandele prădalnicilor germani. La Reims, fu pus la curent cu planul operaţiunilor. Un corp de armată condus de împărat trebuia să treacă

Bidez, La vie de l'empereur Julien, Paris, 1930, p. 136.

Rinul aproape de lacul Constanta, spre a face o diversiune către Pădurea Neagră, în timp ce alte trupe, sub comanda lui Marcellus şi Ursicinus, aveau să execute o mişcare paralelă dincoace de frontieră, spre a împiedica pe barbari a trece în Gallia. Programul acesta fu executat întocmai.

Iulian, aflând că mai multe oraşe căzuseră în mâinile duşmanului, cuceri Brumath şi se îndreptă direct la Colonia, ocupată mai înainte de germani şi o recuceri aproape fără luptă; el îşi duse apoi trupele la Senones (Sens), pentru a petrece acolo iarna132.

Dar campania anului 356 nu avusese mari rezultate, în iarnă, bandele barbarilor începură iarăsi jafurile lor ca mai înainte, şi Iulian fu nevoit a-şi răspândi puţinele trupe ce le avea pentru a apăra pe locuitori. Informaţi de slaba lui garnizoană la Sens, Cesarul fu asediat de o masă de barbari. Marcellus, care se afla în apropiere, nu-i veni în ajutor, dar Iulian, cu puţinii săi soldaţi, apără energic zidurile, stând cu îndărătnicie la creneluri, încât barbarii se văzură siliti a părăsi asediul după o lună133. Informat de indolenta lui Marcellus, împăratul îl recheamă, în raportul ce-i face, incapabilul general caută să-l compromită pe Iulian, şi acesta scapă numai prin devotamentul sambelanului său, eunucul Eutherios, care demască toată calomnia, garantând pentru credinţa Cesarului134 şi prin sosirea la Curte, tocmai la timp, a celor două panegirice compuse de Iulian în onoarea lui Constantiu şi a împărăte

132 ttridem, pp. 141 – 142.

133 Ammianus, XVI, 4, 2, 3. IM Ibidem, XVI, 7, 1 – 4.

sei Eusebia1*5. Marcellus fu trimis la Sardica, şi în locul său fu numit în Callia Severus, general cu experienţă şi disciplină, care a fost pentru Iulian un preţios colaborator.

În 357, Cesarul primeşte încuviinţarea, obţinută pentru el de

Eusebia, de a comanda personal trupele136. Dar, în locul vrednicului Ursicinus, Constantiu îi trimitea pentru comanda infanteriei pe un duşman, Barbation, care avusese un rol în uciderea lui Gallus.

În primăvara anului 357, reluând campania împotriva germanilor, Iulian porni către Vosgi, în timp ce Barbation trebuia să meargă spre Bale, planul fiind să-i prindă pe duşmani ca în cleşte. Iulian nimiceste o bandă de germani care prădaseră în interior şi se opreşte la fortul Saverne, pe care căuta să-l pună în stare de apărare. Barbation, care opera pe seama sa, vru să treacă Rinul, dar nu izbuti, fu atacat de barbari în retragerea sa şi urmărit până dincolo de Bale, pierzând o mare parte din bagaje, cu animalele şi oamenii de serviciu, Această biruintă îi încuraja pe alamani, care se coa Hzară, în frunte cu regii Chnodomar şi Velstrap, pentru a-l ataca pe Cesar, ştiind de la un transfug că e izolat la Saverne, cu o trupă numai de vreo 13 –.000 de oameni137. Iulian nu aşteptă a fi atacat, ci porni cu armata sa de-a lungul căii romane ce ducea spre Argentoratum (Strassbourg), şi în apropiere de acest oraş iscoadele descoperiră de pe o coli

135 Bidez, op. cit., p, 145.

136 Zosimus, III, 2, 5.

137 Ammianus, XV], 12, l, 2 [Velstrap apare însă sub forma Vestralp]. e t; >: … „y \. – v.

na armata barbarilor. La adăpostul colinei, Cesarul îşi aseazã îndatã trupele în ordine de bãtaie şi le aruncă asupra duşmanilor. Lupta a fost crâncenã şi s-a terminat, în jumãtate de zi, printr-o înfrângere nimicitoare a barbarilor, de trei ori mai numeroşi. Escadroanele romane, risipite la început, au fost întoarse la atac prin energia lui Iulian, care ştiu să le înflăcãreze, şi infanteria, deşi covârşitã de duşmani, ţinu piept vitejeşte. Toatã cavaleria alamanilor, în frunte cu Chnodomar, fu decimatã şi pusã pe fugã. Alamanii, urmãriti până la Rin, se înecară cu miile, Chnodomar fu capturat, şi Iulian îl trimise trofeu lui Constantiu. Cesarul obţinu o victorie strãlucitã, care avu un mare rãsunet: armata germanilor confederaţi fu nimicitã138.

Iulian nu se opri însă aici: el vru să-şi desăvârsească victoria ducând războiul pe teritoriul duşmanului. Trecând îndatã Rinul, îi fugări pe barbari în fumul incendiilor până în pădurea Hercynianã, în care pãtrunse, întărindu-se într-un fort în ruine, ridicat de Traian.

Acolo se prezentă o solie a alamanilor implorând pacea. Iulian le acordă un armistitiu de 10 luni. Puţin mai în urmă, regii înşişi se prezentară, dând cu jurământ asigurări139. Iulian se întoarse în Gallia cu armata sa. Severus se afla la avangardă şi surprinse aproape de Meusa o bandă a francilor prădând ţinutul, în faţa forţelor pe care nu le bănuiau, ei se închid în două fortărete pe malul fluviului, unde sunt blocaţi

138 Descrierea pe larg a acestei mari biruinte la Ammianus, XVI, 12, şi la Bidez, op. cit., pp. 149 – 154.

139 Ammianus, XVII, l, l, 2, 3 şi 11, 12, 13.

şi siliti să se predea. Iulian îi trimise lui Constantiu, care-i înrola în trupele sale140.

După aceste grele operaţii încununate de succes, Iulian îşi duse de astă dată trupele să ierneze la Lutetia ParisiorumL4!

Cu toate succesele avute, Iulian socotea că primejdia nu era încă înlăturată pentru Gallia, că trebuia consolidată frontiera Rinului, asigurat în special cursul inferior al fluviului. Pentru restaurarea regiunilor devastate, trebuia să obţină de la duşman reparaţii în natură şi mai cu seamă repatrierea celor târâti în captivitate. De aceea, fără a aştepta timpul obişnuit al operaţiilor militare, în mai 358 se aruncă asupra francilor salieni din Toxandria142, silindu-i să semneze un tratat de supunere către imperiu şi obligându-i să-l apere. Trecu apoi Meusa şi pătrunse în ţara chamavilor, alt trib al francilor, impunându-le aceleaşi condiţii şi cerându-le ostatici. Izvoarele bizantine au înregistrat memorabila scenă a barbarilor care, la cererea lui Iulian de a i se da ostatec fiul regelui, au început a plânge amarnic împreună cu regele lor, jelindu-se că fiul regal pe care-l cere a pierit în luptă, înduioşat, Iulian, care-l avea captiv, îl prezentă deodată barbarilor, descoperindu-le intenţia de a-l creste cumse cu

140 Bidez, op. cit., pp. 154 – 155.

141 Ammianus ne spune că toate aceste izbânzi ale lui Iulian erau luate în râs la palatul lui Constantiu, unde Cesarul era numit în batjocură Victorinus, fiindcă în rapoartele sale vorbea mereu de înfrângerea germanilor.

142 Ammianus, XVE, 8. Toxandria era o tară de păduri şi bălti ce se întindea de lângă ă Tongres, până la vărsarea râului Vahal în

Rin… „„. –… „.”;…

133

vine, pe lângã el, stârnind prin aceasta bucurie mare şi încrederea lor şi impunându-le astfel condiţiile pãcii143.

Iulian începu, de asemenea, să ridice fortãrete pe cursul inferior al Rinului, iar pentru a le aproviziona, repară flota britanică şi o spori cu 400 de bãrci construite în pãdurea din Ardennes, spre a aduce în Britannia grâul necesar144, în sfârşit, spre a repopula câmpurile deserte ale Galici, Iulian impuse alamanilor eliberarea miilor de captivi. El trecu Rinul la dânşii, şi regii duşmani, intimidati, predară prizonierii, pe care Iulian îi avea însemnati de secretarii sãi, demascând prin acest control trucurile întrebuinţate de alamani spre a nu-i elibera pe toţi. În 359, trecu din nou Rinul în acest scop şi constrânse pe ultimii recalcitranti a restitui prizonierii145.

Rezultatul celor patru ani de războiu cu germanii la frontiera Rinului a fost rezumat de însuşi Iulian, în Manifestul sãu cãtre Senatul şi poporul atenienilor. a trecut de trei ori Rinul, a obţinut repatrierea a 20.000 de prizonieri reţinuţi de germani dincolo de fluviu; în douã bãtãlii şi un asediu (bãtãliile de la Strassbourg şi din Toxandria şi asedierea forturilor de pe Meusa) a fãcut mulţime de captivi, oameni în toatã puterea. A trimis lui Constantiu patru batalioane de pedestraşi dintre cei mai tari, şi altele trei mai puţin bune (TOT

143 Eunapios, în Excerpta de Legationibus (ed. Bonn), l, pp. 41 – 45. Zosimus îl rezumã. Cf. Petros Patrikios, Excerpta de Legat. (Bonn), 16.

144 Cãtre Senatul şi poporul atenian, ed. Bidez, 8.

145 Bidez, La vie de l’empereurlulien, pp. 156 – 161., s; îi

134

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

tapat ãpi & noix; r & v Kpaâiatcov netâv, tpeâq T<3 v EÃarTOV – tov), douã escadroane foarte preţuite de cavalerie (iitneav – rãtficcra Svo TO evrifio Tara) şi a recucerit, ca Cesar aproape 40 de oraşe pierdute146.

Trei ierni la rând dupã bãtãlia de lângã Strassbourg le petrecu Iulian la Lutetia. Înainte de el, Augustii sau Cesarii care guvernaseră Gallia au locuit de cele mai multe ori la palatul din Trèves. Iulian a preferat Lutetia pentru poziţia sa mai centralã, de unde, fãrã a fi prea departe de Rin, putea supraveghea mai bine administraţia Galiei şi a

Britanniei. Splendida capitală a Franţei ocupa atunci o mică insulă în mijlocul Senei şi n-avea intrare decât pe două poduri de lemn. L'ale de la Câte era aşezată la răspântia drumurilor ce duceau în atâtea părti; apele Senei şi afluenţilor săi serveau de multă vreme pentru transporturi.

Iulian îşi ducea în această reşedintă viaţa sa simplă de ostaş, de care întotdeauna a ţinut să se înconjoare, şi care îi atrase devotamentul trupelor. Dormea în aşternuturi tari, se deştepta, obişnuit, la miezul nopţii şi se aşeza la lucru, la lumina unei lămpi, ocupându-se de afacerile imperiului, după care trecea la ocupaţiile spiritului, simţind nevoia de a se cultiva, căci, după cum mărturiseşte unor prieteni, e de mirare că mai vorbeşte greceste, într-atât s-a barbarizat din cauza tărilor în care se află147. Citea din Caesar, din Plutarch sau din alţi scriitori, studia tratate de artă militară sau

146 Către Senatul şi poporul atenian, p. 227.

147 Ei Kai ptfeyyof/jrjv JEAAT – jvicrri, dav-ă-siv ătwv. ovâcog e o/iev etcâe Sapăapcofievoi Sm ră %<npia (Scrisoarea 8, către Eumenios şi Pharianos., ed. Bidez, p. 15).

135

se adâncea în speculaţiile filosofiei. Scrisul, marea sa pasiune, nu lipsea din aceste preocupări ale spiritului: redacta relaţia diferitelor sale întreprinderi, compunea un nou panegiric al lui Constantiu, Despre faptele împăratului sau despre Regalitate, redacta în sfârşit corespondenta trimisă prietenilor depărtaţi sau colaboratorilor săi, invitând pe unii, ca Priskos, la el.

C. Iulian proclamat Augustus. Conflictul cu Constantiu. Atacurile necontenite ale perşilor în Orient, neputinţa lui Constantiu de a înfrânge cerbicia războinicului Sapor contrasta izbitor cu faptele de arme ale lui Iulian, care zdrobise pe barbari la Rin şi asigurase în câţiva ani liniştea şi prosperitatea Galici. Faima tânărului Cesar, răspândită pretutindeni, îl chinuia pe împărat148. Eusebia murise (359) şi Constantiu rămase prada delatorilor din jurul său, îngrijoraţi de o glorie ce-i ameninţa. Ei întreţineau atmosfera de invidie şi suspiciune a Curţii. Ameninţarea perşilor, după căderea Amidei, a fost pretextul de a slăbi puterea militară a Cesarului, aducând în Orient trupele viguroase de veterani, care biruiseră belicoasele naţiuni ale Germaniei.

Un secretar al împăratului, Decentius, sosea în Gallia în ianuarie 360 cu două ordine ale suveranului:

148 Ammianus, XX, 4, 1: Properantem Constantium orienti ferre suppetias turbando prope diem excursibus Persicis… urebant Iuliani virtutes, quas per ora gentium diversarum fama celebrior effundebat; Zosimus, III, 8, 14, 15: Kai To V rov Kawapoq Karop-a (Oficci: cav ev wâg înâviatv ord/zacriv, seivâq 6 crweamíâj la corovep.

unul către generalul Lupicinus, cerând a-i aduce imediat, pentru campania de primăvară, trupele sale de heruli şi batavi, precum şi auxiliarii celţi şi petulanti; altul către Sintula, tribunus slabuli, însărcinat a lua cu el pe cei mai buni soldaţi ai gărzii de corp.

Lupicinus fusese însă trimis către sfârşitul anului 359 în Britannia, unde năvăliseră picţii şi scotii, şi Decentius trebui să trateze cu Iulian, cerându-i a transmite soldaţilor un ordin de mobilizare, într-o împrejurare atât de gravă, Cesarul vru să se consulte măcar cu prefectul Florentius, care era atunci la Vienna, şi-i scrise acolo, dar el, viclean cum era, nu răspunse. Trimisul împăratului insista pe lângă Iulian să se grăbească, făcându-l răspunzător de orice întârziere, Sintula se simţise dator să plece cu trupele gărzii. Iulian, neavând cu cine se consulta, căci Sallustius fusese şi el rechemat de invidia lui Constantin, fu nevoit a recunoaşte că datoria sa era de a se supune. El dădu, prin urmare, ordin ca trupele să iasă în grabă din staţiunile de iarnă149, şi soldaţii începură a murmura. Germanii de dincolo de Rin, înrolati ca auxiliari, primiseră numai cu condiţia că nu vor trece Alpii, iar camarazii lor, care aveau o familie, nu erau bucuroşi a fi transportaţi la capătul lumii. Familiile se ţineau, gemând, după dânşii. Bilete incendiare circulau printre soldaţi, plângând situaţia lor şi soarta Galici lipsite de apărare. Impresionat, Iulian înştiinţa că sotiile şi copiii soldaţilor îi pot urma, punându-li-se la dispoziţie posta publică.

Ammianus, XX, 4, 9.

Imsw

Concentrarea trupelor avea loc la Lutetia, cum ceruse Decentius, deşi Iulian nu fusese de această părere. După obicei, Cesarul ieşi în întâmpinarea lor şi, urcându-se la tribunã, în Câmpul lui Marte, le ţinu o cuvântare călduroasă, lăudându-i pentru isprăvile lor şi felicitându-i pentru onoarea ce vor avea să servească unui suveran puternic şi generos, la care vor afla recompensele meritate. El invită apoi pe

ofiţeri la un banchet de rãmas bun, şi aceştia se retraseră la sfârşit cu părerea de rău de a fi siliti să se despartă de un şef atât de binevoitor150, în cursul nopţii, soldaţii agitaţi gãsiră mijlocul de a rãmâne în patrie cu şeful pe care-l iubeau. Ei se înarmară, alergară la palat şi începură a striga: Iulian August! Cesarul, uimit, se închise în apartamentul sotiei sale încă în viatã, rugându-se lui Zeus să-i dea un semn în această fatalã împrejurare, în somn, geniul imperiului îi apăru încurajându-l. Când se făcu ziuã, Iulian se arãtã soldaţilor şi-i rugă să se liniştească, să renunţe la o întreprindere atât de primejdioasă, să se întoarcă la datoria lor, fãgãduindu-le că va obţine de la împărat iertarea, lor şi revocarea ordinului de plecare. Dar soldaţii îşi dădeau seama de toatã gravitatea faptei lor şi, reînnoindu-şi mai tare strigãtele, l-au ridicat pe Cesar pe un scut, în aclamaţiile întregii armate. Un lãncier îşi scoate colierul ce-i împodobea gâtul ca stegar151 şi-l pune îndrãznet pe capul lui Iulian în chip de dia

150 Ibidem, XX, 4, 12, 13

151 Ibidem, 4, 18: abstractum sibi torquem, quo ut draconarius utebatur, capiti Iuliani imposuit confidenter. Istoricul ne-a pãstrat şi numele acestui stegar, Maurus, ajuns apoi comes. [Dupã unele opinii, obiceiul de a pune pe capul noului împărat un

demã, împlinindu-se astfel riturile de proclamare a noului Augustus. Acesta, urmând obiceiului, promite soldaţilor câte cinci solidi de aur şi o livrã de argint de fiecare, apoi intrã în palat, unde rãmâne tot restul zilei. Nemaivãzându-l, soldaţii se agitã, temându-se de o crimã, dau buzna înarmaţi în palat, ameninţãtori, şi nu se potolesc decât atunci când îl vãd pe Iulian apărând, strãlucitor, în costumul imperial, în sala Consistoriului152. Puţin mai în urmã, Decentius pleca din Gallia, pentru a-i duce lui Constantiu ştirea evenimentelor. Florentius îl urmã, pãrãsindu-şi sotia şi copiii, pe care Iulian are grijã a-i trimite cu poşta publică. El izbuti să asigure şi fuga spionilor şi delatorilor, pe care furia soldaţilor i-ar fi sacrificat.

La vestea celor întâmplate, corpul gărzii, care era pe drum, se grãbi a veni îndărãt la Lutetia, cu Sintula în frunte. O zi mai în urmã, dinaintea tuturor trupelor adunate în Câmpul lui Marte, Iulian se urcă la tribunã, decoratã cu steaguri, şi ţinu o cuvântare solemnã, recapitulând victoriile lor şi lãudându-le curajul, promiţând că de

acum înainte la orice promovare, în ordinea civilă şi militară, meritul personal singur va trage în cumpănă. Soldaţii, entuziasmati de aceste cuvinte, loviră zgomotos cu lăncile în scuturi153.

asemenea torques (gr. /zavidiciov, ai pentog), probabil de origine scandinavă, ar fi dispărut după veacul al VI-lea în Bizanţ; despre acest detaliu şi semnificaţia lui, O. Trăitinger, Die ostromisebe Kaiser-und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im hofischen Zeremoniell, Darmstadt, 1956 (= Jena, 1938), pp. 20 – 22; K. Wessel în Reallexikon zur byzantinischen Kunst, vol. III, 417 – 420.]

152 Ibidem, 4, 22.

153 Ibidem, 5, 1 – 8., – «?!, – <P» tf w*»**

Rămânea ca Iulian să-şi clarifice situaţia fată de Constantiu. El ar fi voit să evite calamitătile unui război civil şi să nu fie învinuit de ingratitudine; de aceea, căută să negocieze cu împăratul. Trimise în acest scop o ambasadă bine aleasă, compusă din Pentadius, unul din spionii lui Constantiu pe lângă Iulian, şi din Eutherios, sambelanul. Ei duceau din partea noului August o scrisoare plină de deferentă fată de suveranul său, oferindu-i pentru războiul contra perşilor trupele gărzii şi contingente de tineri Leti ţadolescentes Laetos quosdam), precum şi cai de curse din Spania (equos currules Hispanos) m. Pentru prefecturile pretoriului accepta numirile lui Constantiu, dar îşi rezerva numirea în celelalte posturi, spre a avea oameni cunoscuţi din propria-i experienţă, în semnătură, Iulian întrebuinţa titlul său de Caesar. La această scrisoare deschisă, el a adăugat, spune Ammianus, altele secrete, dojenitoare şi muscătoare (objurgatorias et mordaces), pe care istoricul nu le-a văzut şi care, cum sugerează Gibbon, „n-au existat, poate, niciodată" 155.

Solia lui Iulian a întâmpinat mari dificultăti în drumul său, nimeni nefiind bucuros a înlesni călătoria emisarilor unui rebel. Ei trecură în cele din urmă Bosforul şi aflară pe Constantiu la Caesareea Cappa-dociei. La citirea scrisorii, împăratul cuprins de mânie porunci ambasadorilor să iasă. Apoi, liniştindu-se, le dădu voie să plece, încredinţând răspunsul său quaestorului Leonas. Acesta, sosind la Lutetia, fu condus de Iulian dinaintea unei adunări la care convo

154 Ammianus, XX, 8, 13…

155 Op. cit., ed. Bury, t. II, p. 428, n. 17.

case populaţia oraşului şi trupele, şi acolo dãdu citire răspunsului implacabil al lui Constantiu, care nu admitea nimic din doleantele lui Iulian, ci pur şi simplu îi cerea, spre a se mântui pe sine şi a mântui şi pe intimii sãi, să renunţe la sforãiturile trufase şi să se mărgineascã la sarcina de Caesar156. La auzul pasajului în care se osândea actul de la Lutetia, asistenta întrerupse, exclamând din toate pãrtile în sunet de voci teribile: Auguste Iuliane, după cum decretaseră provinciile, soldaţii şi autoritatea Statului restaurat, dar temându-se încă de năvălirile barbarilor reînviaţi! 157.

Corespondenta celor doi adversari se urmă pe acelaşi ton până la sfârşitul anului 360. Misiunea episcopului arian al Galici, Epictet, unul dintre favoriţii lui Constantiu, n-avu niciun rezultat.

Preocupat de paza Rinului, Iulian trecu fluviul împotriva francilor attuarii, îi bătu şi le impuse pacea. Urcă apoi Rinul, asigurând buna stare a cetãtilor până la Bale, de unde se îndreptă spre Besançon. De acolo, pe Saone şi pe Ron se coborî la Vienna, unde-şi stabili cartierele de iarnã. Sotia lui Iulian muri în acest timp, şi rãmãsitele sale fură trimise la Roma, spre a fi depuse lângã cele ale surorii sale Constantia, în vestitul mausoleu din Via Momentana.

În faţa conflictului inevitabil, Iulian consulta zeii. Într-o noapte, o fantomă luminoasă îi apăru, repetându-i versurile unui oracol care anunţa moartea apropiatã a lui Constantiu pe pãmântul Asiei. Către primăvara anului 361, îşi dãdu seama de pregătirile fãcute

156 Ammianus, XX, 9, 4.

157 Ibidem, XX, 9, 6, 7.

de adversarul sãu în vederea campaniei: el recruta trupe şi concentra aprovizionări la poalele Alpilor Cottieni şi pe tărmul lacului Constanta, îl însărcina pe agentul sãu Gaudentiu să punã în stare de apărare Coastele Africii şi să-i asigure grâul acelor regiuni. Se zvonea că are înţelegere cu unii şefi germani, ceea ce părea a confirma atacul alamanilor lui Vadomar la hotarele Retiei. Iulian trimise împotriva lor pe cornitele Libinon, care pierdu însă lupta, pierind el însuşi. Se descoperi şi o scrisoare a lui Vadomar către Constantiu. Regele trãdãtor trecând mai târziu Rinul, la comandantul roman, care-l reţinu la masã, fu arestat de un trimis al Cesarului şi deportat în Spania.

Iulian hotărî să pornească repede, să intre în Illyricum, lipsit atunci de trupe, înainte de sosirea lui Constantiu. El ţinu o cuvântare trupelor, care, prin tunete de aclamaţii, îl asigurau de încrederea lor. Pentru accelerarea înaintării, îşi împărti forţele în trei corpuri: Nevitta, generalul cavaleriei, avea să-şi ducă trupa sa de 10.000 de oameni prin Retia şi Noricum, între Alpi şi Dunăre; Jovinus străbătea, cu alt corp, pe căile şerpuitoare ale Alpilor, Italia de sus; iar Iulian, cu o avangardă de 3.000 de soldaţi de elită, se îndrepta prin Pădurea Neagră spre Dunăre, unde trebuia să-şi îmbarce trupele pentru a le transporta la Sirmium. Acolo, celelalte corpuri de armată aveau să-l ajungă cât mai repede posibil158. Pe drumuri impracticabile, peste munţi, peste ape şi mlaştini, Iulian îşi conduse oamenii cu o energie neobosită, trecând toate obstacolele, şi ajunse la Dunăre, în locul unde, din ordinul

158 Bidez, La ine de l'empereurjulien, pp. 192 – 193

său, aştepta flotila în care toţi se îmbarcară. Fiindcă mişcarea vâslelor era potrivită cu iuteala cursului apei şi ajutând şi vânturile favorabile, observă Zosimus, flota a ajuns în unsprezece zile la Sirmium159. Iuteala cu care Iulian a străbătut distantele i-a impresionat pe contemporani: duşmanul s-a trezit cu el la Sirmium fără să fi auzit de pornirea lui din Gallia160.

Trupele sunt debarcate, în seara de 10 octombrie, la Bononia161, la 19 mile de Sirmium. Acest oraş era reşedinta prefecturii de Illyricum. În apropiere, generalul Lucillianus, care comanda forţele din Illyricum, adunase în grabă câteva trupe, pentru a apăra oraşul, dar e surprins de Dagalaiphus cu detaşamentul său, trimis ca să-l aducă. Trupele garnizoanei s-au predat şi au fost expediate, ca suspecte, în Gallia; dar, când au ajuns la Aquileia, nu mai voiră a-şi continua drumul. Instigate de tribunul Nigrinus, apreciind poziţia tare a cetătii, au ocupat-o, întărindu-se într-însa. După un asediu îndelungat şi lupte înverşunate, ei s-au predat numai când au aflat că a murit Constantiu162.

159 III, 10.

160 Ammianus, XXI, 9, 6: sed iile ut fax uel incensus malleolus voluciter ad destinata festinans.

161 [întrucât mai multe localităti din Imperiul roman purtau acest nume, este evident că aici nu poate fi vorba nici de Bologna

actuală, situată în nordul Italiei, dar nici de actualul Vidin din nord-vestul Bulgariei, situat în antichitate în Moesia superioară. Este vorba de o altă Bononia, aflată în Pannonia secunda, (provincie în care se afla şi metropola Sirmium (azi Sremska Mitrovica), centru cu care Bononia de aici avea legătură directă, după cum reiese şi din descrierea lui Ammianus (cf. Carl Patsch în Real-Enzyklopädie der classischen Altertumswissenschaft, vol. III, Strugart, 1899, col. 703) 1.

162 Ammianus, XXI, 11, 12.

143

După ce intră în Sirmium, aclamat de populaţie, Iulian oferi acesteia a doua zi o cursă de care; apoi, îndată ce Nevitta sosi cu trupele sale, îşi reluă marşul pe calea ce ducea la Constantinopole. El ocupă Naissus (Nis) şi un defileu din Haemus, care-i asigura înaintarea. La Naissus redacta manifestele sale trimise în oraşele Illyriei, Helladei şi până la Roma, spre a-şi câştiga simpatiile.

Ocupat în Orient cu persii, Constantiu, aflând că Sapor s-a retras din teritoriul imperiului, se hotărî a-şi duce forţele militare în Europa, spre a-l pedepsi pe răzvrătit. El porni, în apropierea iernii, din Antiochia spre Asia Mică. La Tarsos simţi începuturile unei febre; îşi continuă totuşi drumul până la Mopsucrene, ultima staţiune a Ciliciei. Febra i se agrava şi simţi că sfârşitul i se apropie, într-un moment de luciditate, după câte ne relatează Ammianus, Constantiu, care se gândea şi la soarta tinerei sale sotii, însărcinate163, l-ar fi indicat pe Iulian ca succesor. După o grea agonie, îşi dădu sufletul în ziua de 3 noiembrie 361.

Eunucul Eusebius încercase a provoca alegerea unui nou împărat, dar nu izbutise. Doi ofiţeri fură expediaţi îndată la Naissus, să asigure pe Iulian că toţi soldaţii imperiului erau gata să meargă sub steagurile sale.

Astfel îşi încheie viaţa împăratul Constantiu, care – zice atât de bine Gibbon – moştenise toate defectele tatălui său, dar n-avu niciuna din calităţile sale. Caracterul său a fost „un amestec de slăbiciune şi trufie, de superstiţie şi cruzime" 164.

163 Ibidem, XXI, 15, 5, 6.

164 Op. cit., ed. Bury, t. II, pp. 439 – 440.

144

rij Mrtte (fejirttă

JBIPP:

Jovian, care avea să urmeze la tron lui Iulian, acum un simplu protector domesticus, primi ordin să transporte cu mare pompă trupul decedatului la Constantinopol, spre a fi înmormântat lângă ai săi. Constantiu se botezase, ca şi tatăl său, pe patul de moarte, şi rămăsitele sale pământesti au fost urmate de o procesiune de creştini cu făclii în mâini, intonând zi şi noapte cântece religioase pentru odihna sufletului său.

Iulian dădu în curând ordinul de plecare la Constantinopol. Străbătând Thracia repede, ajunse la Herakleia-Perinthus, pe tărmul Propontidei. Îndată ce se ştiu la Constantinopol despre sosirea sa, populaţia se repezi dincolo de ziduri, şi Iulian îşi făcu intrarea (11 decembrie 361) în capitală în aclamaţiile unanime ale poporului, escortat de trupe şi de mulţimea celor ce-l întâmpinaseră. Oraşele imperiului trimit delegaţi pentru a-l felicita şi a-i prezenta coroana de aur165. Vestea ajunge la popoarele vecine şi la naţiunile cele mai îndepărtate, şi din toate părtile vin ambasade spre a-l saluta.

Curând după venirea lui Iulian, sosi în Constantinopole şi galera care aducea rămăsitele lui Constantiu. Iulian coborî în port cu trupele sub arme, şi, descoperit, merse în fruntea convoiului până la Sfinţii Apostoli, unde coşciugul fu coborât în cripta ce-l aştepta.

Eunapios, în Excerpta de Leg. (Bonn), 3, p. 46.

145

NICOLAE BANESCU

s 3 Domnia împăratului Iulian. (3 noiembrie 361 – 26 iunie 363)

a. Actele administraţiei sale interne. Odată stăpân pe imperiu, Iulian încredinţa devotaţilor săi comandamentele militare şi marile demnităti. El institui apoi un tribunal excepţional, constituit ca înaltă Curte de Justiţie, pentru a stabili responsabilitatea crimelor săvârşite în domnia ce se încheiase. Măsura a fost cerută noului împărat, cum rezultă din scrisoarea acestuia către Hermogenes166, ex-prefect al Egiptului167. Judecătorii fură aleşi din sânul autoritătilor indicate prin jurisdicţia lor civilă sau militară pentru asemenea afaceri. Au fost numiţi Mamertinus, prefect de Illyricum şi Italia, Sallustius, chemat la comanda prefecturii Orientului168, şi patru generali, comandanti supremi ai armatelor: gotul Nevitta, Jovinus, Arbetion, magiştri ai cavaleriei, şi alamanul Agilon, comandantul infanteriei.

166 Bidez, L'empereurlulien, Devres completes, t. I, 2-e pârtie, Lettres etfragments, Paris, 1924, scris. 33, p. 60.

167 „O, eu, care am fost mântuit peste orice aşteptare, o, care fără nicio speranţă am auzit că ai scăpat de hidra cu trei capete! Nu vorbesc, jur pe Zeus, de Constantiu (acela a fost cum a fost), ci de fiarele din jurul său, care îşi aruncau privirile de invidie asupra tuturor, care-l făceau şi pe acela mai neînduplecat, nefiind prin firea sa nicidecum blând, deşi multora le părea astfel. Dar aceluia, fiindcă a devenit fericit (răposat), fie-i tărâna uşoară! – cum se zice. Cât despre aceştia, n-aş vrea să sufere pe nedrept, martor e Zeus. Fiindcă însă mulţi acuzatori se ridică împotriva lor, s-a instituit un tribunal"…

168 Care nu trebuie confundat cu cel din Gallia. itfii.

Sallustius fu însărcinat a prezida şedinţele, iar Arbetion a conduce instrucţia. Pentru a nu fi supus la influentele Curţii sau oraşului, înaltul tribunal îşi luă reşedinta dincolo de strâmtoare, la Chalkedon. Spre a da toată importanta spiritului militar, ofiţerii celor două corpuri ale gărzii, Jovienii şi Herculeanii, erau autorizaţi a urmări dezbaterile.

Pedepsele cele mai grave s-au pronunţat contra celor care, la Curtea lui Constantiu, organizaseră şi exploataseră serviciul de spionaj. Paul, zis Catena, al cărui nume singur înfiora, Apodemius, agens în rebus, complicele său, eunucul Eusebius, fură condamnaţi a fi arşi de vii; alţii, osândiţi la pedeapsa capitală. Cei vinovaţi de înaltă trădare nu fură atinşi de acest tribunal, şi împăratul se văzu nevoit a aplica el însuşi unor asemenea criminali pedeapsa capitală1 e.

Iulian păstră şi pe tron sobrietatea vieţii sale de ascet, cu care, ca Cesar, îi deprinsese în Gallia pe cei ce-l înconjurau.

Cu educatia sa filosofică, el dispreţul onorurile şi luxul care însoţeau în mod obişnuit viaţa suveranului. Modelul său era Marc Aureliu, pe care în satira-i filosofică Cesarii îl socoate superior tuturor predecesorilor, preferat de zei ca unul care a practicat pe tron lecţiile filosofiei, îndată ce intră în palatul imperial, decis a readuce lumea romană la anticele sale tradiţii, Iulian luă măsuri pentru reducerea personalului extrem de numeros, expulzând toată acea domesticitate excesivă ce se înghesuia zilnic în jurul persoanei împăratului sub înaintaşii săi, şi păstrând numai pe cei

169. Bidez, La vie de l'empereurjulien, pp. 207 – 211.

strict necesari. Reduse considerabil şi personalul serviciilor sale, mulţumindu-se pentru cancelarie cu patru secretari şi cu 17 agentes în rebus, pentru transmiterea ordinelor sale. În acelaşi timp, el dezbrăcă pe aceşti curieri de rolul lor de spioni şi poliţişti, care-i făcea atât de temuti în timpul domniei lui Constantiu.

Firea vioaie şi sinceră nu putea suferi aparatul complicat al ceremonialului asiatic, pe care îl observau cu ostentaţie şi stricteţe înaintaşii; n-a voit să fie numit cu titlurile sonore şi zadarnice de dominus şi despotes.

Atent fată de oraşul său natal, el conferi Senatului din Constantinopol privilegiile şi onorurile de care se bucura până acum numai Senatul Romei170.

Excepţional de activ, într-o domnie care numără mai puţin de doi ani, Iulian a îmbrătisat aproape toate domeniile vieţii Statului, îngrijindu-se a le asigura o funcţiune cât mai bună. A pus ordine în administraţie, revocând funcţionarii nedemni şi aşezând în fruntea ei cele mai bune elemente. A pus frâu fiscalitătii „abuzive, a redus impozitele şi a căutat să le repartizeze echitabil. Consiliile municipale ale provinciilor, reduse la rolul de adevărate agenţii ale fiscului, s-au bucurat de atenţia sa deosebită. Peste măsură de împovărati, curialii se sustrăgeau tot mai mult obligaţiilor la care erau chemati, şi Iulian a suprimat prin edictele sale scutirile nedrepte, care înlesneau evaziunea de la îndatoriri, în acelaşi timp, pentru a asigura mai bine funcţiunea curiilor, le-a uşurat sarcinile atât de apăsătoare.

Iulian s-a îngrijit, de asemenea, a reduce la normal folosirea Postei publice, care devenise o mare povară pentru municipalităti. El retrase clerului creştin dreptul de a o folosi pe cheltuiala Statului (pe vremea lui Constantiu episcopii erau mereu pe drumuri, spre a participa la sinoade); apoi, afară de prefectul pretoriului, funcţionarii nu mai avură dreptul de a elibera permise de călătorie.

În ce priveşte justiţia, împăratul se îngriji a o face mai expeditivă şi prevăzu pedepse pentru cei ce provocau întârzierea proceselor.

Armata a avut şi acum toată atenţia sa. Exemplul pe care-l dădea el însuşi i-a atras iubirea soldaţilor şi disciplina lor. Comandamentele au fost încredinţate celor încercati171.

Tânărul împărat era prin educatia sa un partizan entuziast al

vechilor tradiţii ale elenismului. Când a ajuns la tron, păgânismul se afla într-o situaţie critică. Constantiu luase o serie de măsuri aspre, care interziceau sacrificiile şi hotărau închiderea templelor. Aceste măsuri au provocat, mai cu seamă în Asia Mică şi Egipt, distrugerea multor monumente ale cultului păgân şi spolierea bogătiilor pe care le posedau. Ca urmare, preoţii vechilor sanctuare se aflau în mare decădere. Iulian nu putea să rămână indiferent la această părăsire a tradiţiilor străbune, la năipia. În ultimele zile ale anului 361, el intervine promulgând primele edicte generale în materie de religie. Din prudentă, s-a mărginit a proclama că pretutindeni se putea relua vechiul cult al zeilor care făcuseră mărirea

171 Ibidem, p. 236 şi urm. n's;

Greciei şi a imperiului. El acorda totodată o tolerantă universală, anulând sentinţele de exil pronunţate pe chestiuni de dogme de către Constantiu172. Convocând pe episcopii dizidenti – ne spune Ammianus –, îi invită a renunţa la discordiile lor şi a profita de toleranta ce li se oferea pentru a-şi practica fiecare religia sa fără teamă173. Prin această largă tolerantă, Iulian putea crede într-o renaştere a elenismului.

Bidez a stabilit că ostilitătile lui Iulian împotriva creştinismului au început numai din iunie 362, de la data pornirii sale spre Antiochia, adică din momentul în care a luat contact cu realitäti întristătoare pentru el. Atunci începe, după expresia savantului belgian, era unui pontificat care tine să transforme elenismul într-o teocratie174.

La 17 iunie 362, Iulian promulga o lege care lovea direct în creştinism. Legea cerea pentru numiri în învătământ un decret al Senatului municipal atestând moralitatea candidatului; dar decretul trebuia să întrunească unanimitatea curialilor celor mai competenţi şi să obţină ratificarea împăratului. O circulară care interpreta legea preciza însă ce înţelegea împăratul prin moralitate. Creştinii nu puteau, după Iulian, să întrebuinţeze scriitorii clasici în lecţiile lor, fiindcă ei vedeau în clasicii greci o tesătură de invenţii diabolice, şi educatia tinerimii trebuia încredinţată profesorilor de o-nestitate neîndoioasă. Se proclama astfel o stare de incompatibilitate între elenism şi credinţa creştină.

172 Ibidem, pp. 225 – 229.

173 XXII, 5, 2 şi urm.

174 Bidez, op. cit., p. 310.

150

O altă lege, care-i obliga pe creştini să repare pagubele pricinuite prin distrugerea templelor în timpul domniei lui Constantiu, produse în imperiu, în special în Orient, mare tulburare. Violentele creştinilor încurajaţi în domnia precedentă fură acum răzbunate, de multe ori cu cruzime, de adversarii lor. Cu toată toleranta proclamată de Iulian, în materie de credinţă, el îi proteja pe adepţii vechiului cult şi creştinii fură în mod treptat lipsiţi defunctule lor în administraţie şi armată. Caracterul lui Iulian îl făcea să deteste cruzimea, şi grija fată de reputaţia sa îl îndemna la respectul legilor justiţiei; dar cei care exercitau autoritatea sa în provincii erau mai puţin sub privirile publicului şi ei urmau, după expresia justă a lui Gibbon, mai degrabă dorinţele, decât ordinele suveranului lor175.

b. Apostazia lui Iulian. Faptul cel mai însemnat al domniei împăratului Iulian a fost reacţia sa împotriva creştinismului. El e cunoscut istoricilor bizantini sub numele de „apostatul" (renegatul) 6 napabărrig. N-am putea însă afirma categoric că avem a face la el cu o adevărată renegare a credinţei. ştim cum şi-a făcut, încă de copil, educatia, sub privegherea episcopului de Nicomedia, arianul Eusebius. Dar Mardonius deschisese de la început spiritului său receptiv tezaurele cugetării elenice. Practicile creştinismului, în care Iulian a fost iniţiat, nu l-au putut convinge, cum n-au convins, în acea epocă, pe atâţia alţii.

Bidez ne-a dat, în excelenta sa monografie adesea amintită, explicaţia justă a fenomenului, când arată că

175 Ibidem „ed. Bury, t. II, p. 489. –, – că qq JK – Î V

151

„Apostazia" era un lucru destul de obişnuit în epoca lui Iulian, în care o crizã de îndoialã întorcea din nou spiritele la politeism. Nu trebuie să uităm apoi că în veacul al IV-lea în multe regiuni ale Occidentului opera convertirii creştine era puţin înaintată, în toate marile familii ai căror copii erau instruiţi de retori creştinii erau puţin numeroşi. Mult timp posturile înalte au fost acolo ocupate de păgâni. Cazul lui Synesius, prietenul vestitei Hypatia, iniţiat în misterele neoplatonismului şi înălţat la episcopatul Cyrenaicei, cu rezerva din partea lui de a putea profesa unele dogme ale primei sale credinţe, e

caracteristic în această privinţă176.

Apostazia lui Iulian a fost înainte de toate, cum o caracterizează atât de bine învătatul belgian, „actul unui mistic sedus de promisiunile de nemurire cerească şi de viziuni de fericire". Dar pentru a putea înţelege jocul complet al influentelor care au dus la această convertire – adaugă el – trebuie să ne amintim că Iulian n-a fost numai mistic: a fost, în acelaşi timp, şi un om de acţiune şi un om de Stat. El îşi simte o vocatie supranaturală, recunoaşte că zeii au înţeles să facă dintr-însul mântuitorul lumii, arătându-i relele pricinuite imperiului prin alianţa sa cu o religie subversivă. Trebuiau deci restaurate vechile tradiţii ale strămunilor, TCC năpţia. Întreprinderea care-l seduse pe Iulian părea atât de ispititoare păgânilor, încât, de la Magnentiu încoace, timp de două secole, ea dădu loc la necurmate tentative de contrarevoluţie. Procopios, curând după dispariţia lui Iulian, tânărul Theodor, se

Ibidem „pp. 82 – 83.

lăsară târâti de aceleaşi ambiţii; apoi Lucius, generalisimul care vru să-l ucidă pe Theodosius pentru a restabili idolatria, Eugenius şi Maximus în Occident, conspiratorii grupaţi mai târziu în jurul egipteanului Pamprepios, au fost păgâni care, ca şi Iulian, concepură un plan de reacţie împotriva progreselor creştinismului177.

Aversiunea fată de creştinism era întreţinută şi de privelistea pe care o oferea însăsi Biserica: erezia lui Arius împărtise lumea în tabere, iar episcopii îşi disputau de atâtea ori Scaunele.

Dar încercarea lui Iulian n-a reuşit, cu tot zelul sufletului său entuziast. Biserica se organizase, şi ea putu opune o serioasă rezistentă operei de restaurare religioasă întreprinse de împărat, în schimb, cum conchide Bidez, „instrumentul pe care secolul său i-l oferea nu mai era, în mâinile sale, decât un corp puţin capabil de a vibra. Pentru ca să încerce a reînsufleţi un cler inert, Apostatul fu redus la starea de a-l ruga să imite instituţii foarte deosebite de cele ale scumpei sale Hellade" 178.

c. Expediţia împotriva perşilor. şederea în Antiochia. Moartea împăratului Iulian. Iulian impusese, prin gloria armelor sale împotriva germanilor, un mare respect popoarelor dimprejur. Un singur rival temut rămânea în faţa imperiului: regele perşilor. Tânărul suveran hotărî să ia ofensiva, să lovească Persia în inima regatului şi să

pedepsească astfel trufia

177 Ibidem, p. 84.

178 Ibidem „p. 314.

duşmanului care insultase în atâtea rânduri maiestatea Romei. Mari pregãtiri de război se făcură, şi Sapor al II-lea gãsi prudent a scrie împãratului, propunând trimiterea de negociatori; dar Iulian respinse propunerea, socotind inutilã o ambasadã, când el însuşi avea să vinã în Persia. Către solstitiul de vară al anului 362 el trecu Bosforul, îndreptându-se spre Antiochia, unde hotãrâse a-şi concentra toate forţele, în apropiere de metropola Siriei, Iulian fu aclamat de o maremulţime care ieşise în întâmpinarea sa. Libanios se afla printre cei trimişi de oraş înaintea suveranului, şi acesta se întreţinu cu el, îl invitã la palat şi o mare prietenie se legã între dânşii, încât celebrul retor fu, pe tot timpul şederii lui Iulian în Antiochia, consilierul sãu influent, pãstrându-i după aceea o amintire ne-stearsã.

Pentru a le face plãcere, împãratul dãdu antiohienilor spectacolul unei curse de Hippodrom, şi ceru lui Libanios să pronunţe un discurs, care ni s-a transmis. Discursul e o glorificare a suveranului, a tinereţii sale studioase, a convertirii lui la cultul elenismului179.

Antiochia veacului al IV-lea, cu porticele sale mãrete care strãbãteau oraşul de la un capãt la celãlalt, cu strãlucirea palatelor încrustate în marmurã şi fildeş, a monumentelor ridicate de împãrati, cu pieţele în care toatã ziua se înghesuia mulţimea, cu vestita dumbravã Daphne, xay Kâiri Aâcprij – cum o numeşte Libanios în Panegiricul închinat oraşului sãu natal180 – 179 Ibidem „p. 278.

og, pronunţat cu prilejul jocurilor olimpice din anul 360.

era un centru de bogãtie şi de lux rafinat, a cărui populaţie amestecatã se rãsfãta în viaţa-i uşuratică, pasionatã de plãceri, de curse de cai, de jocuri şi dansuri obscene, de sãrbãtoriri şi bacanale. Acolo, chiar plebea nu numai că nu vegeta, după afirmaţia retorului, „ci cu desfãtare îşi ducea viaţa". Predicile Sfântului Ioan Chrysostom, care, timp de douăzeci de ani, a biciuit cu verbul sãu inspirat pãcatele societãtii frivole a Antiohiei, ne înfãtisează în toatã cruzimea ei privelistea moralã a marii şi lascivei metropole a Orientului.

Într-o asemenea atmosferă, împãratul auster şi modest nu putea

fi popular. El îşi făcea sacrificiile sale în temple şi, într-o vreme de criză alimentară, hecatombe de animale jertfite erau consumate de trupe, în timp ce locuitorii sufereau de foame. Iulian a luat măsuri ca să usureze populaţia, a adus şi grâu din Egipt, spre a fi vândut mai ieftin, dar el a încăput pe mâna acaparatorilor. La Daphne se afla un templu celebru al zeului solar Apollo, şi Iulian se duse la sărbătoarea anuală a zeului, crezând că va vedea acolo pompa unei mari ceremonii, dar nu găsi decât indiferenta autoritătilor şi a publicului. Dezgroparea osemintelor fostului episcop Babylas şi transportarea lui în cimitirul oraşului, pentru purificarea din jurul sanctuarului, a indignat pe creştini, care au condus moastele sfântului cântând un psalm insultător la adresa lui Iulian. Curând după aceea, creştinii dau foc într-o noapte templului, care se mistui împreună cu statuia de ivoriu a lui Apollo, operă a sculptorului Bryaxis.

Iulian nu putea fi indiferent la această crimă, şi biserica cea mare din Antiochia fu atunci închisă, împăratul se retrase tot mai mult în palatul său, înconju

rât de câţiva intimi. Cu prilejul Saturnaliilor, pe străzile oraşului mulţimea impertinentă îl sfidează, cântând cuplete care luau în bătaie de joc religia, legile, ţinuta şi chiar barba împăratului, numindu-l tap şi ciclop. Iulian răspunse acestor invective ale populaţiei în chip inocent, compunând sub formă de satiră o apologie ironică intitulată Misopogon, adică „duşmanul bărbii". Se va răzbuna prin insulte, dar nu împotriva altora, ci a sa însuşi. Cu o exagerare de un comic bufon, mărturiseşte cusururile ce i se impută, aminteşte antio-hienilor tot binele ce a voit să le facă şi îşi aduce aminte cu regret de timpul fericit în care galii răspundeau bunei sale voinţe, îşi dă aerul de a glumi şi a râde, dar o adâncă amărăciune se desface din această apologie. El adresează ingratei populaţii o singură ameninţare: va părăsi un oraş care l-a înţeles atât de rău, pentru a merge aiurea. Se gândea, desigur, la Tarsos.

La începutul lui martie 363, Iulian părăsi Antiochia, pentru începerea campaniei, pornind către Hierapolis. Gloria lui Alexandru cel Mare îi înflăcăra ambiţia, şi el urmă în expediţia sa itinerariul marelui cuceritor al Asiei, în momentul plecării, o mulţime de locuitori de toate condiţiile îl conduse, urându-i o întoarcere glorioasă şi rugându-l să

uite neplăcerile ce avuse, dar el, jignit de batjocurile lor, răspunse că-l vedeau pentru ultima oară şi că se va întoarce, după campanie, pe cel mai scurt drum la Tarsos. Membrii Senatului Antiohiei îl însoţiră pe împărat până la Litarba, unde obţinură o ultimă audientă şi încercară să-l înduplece181.

Bidez, op. cit., pp. 316 – 318.

La 13 martie, părăsind Hierapolis, trecu Eufratul pe un pod de vase şi ajunse în marş forţat la Carrhae (Harrân), în Osroene, unde se opri câteva zile. Iscoade veniră în grabă să anunţe o năvălire a escadroanelor lui Sapor într-un punct al frontierei, şi Iulian trimise în acea direcţie 30.000 de oameni sub comanda lui Procopios şi a lui Sebastian, fost duce de Egipt. El le dădu instrucţiuni să manevreze dincoace de Tigru, păzindu-se de orice surprindere, să opereze joncţiunea lor cu Arsak, regele Armeniei, care îşi oferise ajutorul, apoi, trecând prin Corduene şi Moxoene (la sudul lacului Van), să devasteze regiunile fertile ale Mediei occidentale şi să se întoarcă după aceea pentru a ajuta operaţiunile din Assyria, în momentul decisiv.

Iulian, cu restul armatei, coborî pe Eufrat spre sud, sosind la 27 martie la Callinicum (Rakka). A doua zi, primi vizita seicilor nomazi arabi, care îşi ofereau concursul lor. Apoi sosi şi flota pornită din Samosata, o mie de vase, purtând provizii, arme şi maşini de război, cincizeci de galere de luptă şi cincizeci de pontoane182. De aici grăbi apoi mai departe şi, la o lună de la plecarea din Antiochia, ajunse la Circesium, ultima cetate a imperiului, poziţie strategică la vărsarea râului Chaboras în Eufrat. Trecând în urmă dincolo de Chaboras, care separa cele două imperii, Iulian intra în ţara duşmană. El distrugea podul în urma sa, arătând armatei că trebuia să-şi pună speranţa numai în izbândă. Aşezat pe o înălţime, înconjurat de ofiţerii principali, ţinu trupelor un discurs elocvent.

182 Ibidem, pp. 318 – 319.

spunându-le că au prea multe de răzbunat pentru a sovăi să răspundă la apelul patriei. Soldaţii aclamară zgomotos.

Iulian îşi luă măsurile dictate de experienţa sa militară, trimiţând pe front şi pe flancuri iscoade pentru recunoaşterea

terenului şi prevenirea surprinderilor. El se aşezã la centru cu infanteria, având la dreapta sa pe Nevitta cu câteva legiuni de-a lungul Eufratului, la stânga escadroanele de cavalerie, sub comanda lui Arinthaeos şi a lui Hormisdas, fratele lui Sapor refugiat la bizantini. Victor şi germanul Dagalaiphus comandau ariergarda. Secundin, ducele de Osroene183, închidea coloana.

Armata înainta astfel, ocupând toate poziţiile întărite până la Ozagardana, care fu incendiatã, şi unde apărură întâia oară persii; ei fură atacaţi energic şi pusi pe fugã. Intrând apoi într-o regiune tãiatã de canale pentru ajutarea agriculturii, forţele lui Iulian trecură peste toate piedicile şi ajunseră la Perisabor, cetate la 50 de mile de capitalã, apărată de apele ce o împresurau. Dupã un asediu puternic, ea cade în mâinile lor şi e prefăcutã în cenuşã, înaintarea se face acum printr-o câmpie inundatã, până la Maioza-malcha184, situatã la unsprezece mile de Cresiphon", cetate puternică, făcutã pentru a închide drumul către

MS [prOvincie istorică din nord-vestul Mesopotamiei, desprinsã din Regatul seleucid sub forma unui regat independent cu capitala la Edessa, care timp de peste trei veacuri a fost stat tampon între Imperiul roman şi Regatul part. Diocletian a transformat-o în provincie romanã].

184 La Gibbon: Maogamalcha.

capitalã. Printr-un asediu greu, în care Iulian a desfăsurat toatã arta sa de militar cu experienţă, cetatea a fost luatã cu asalt şi dărâmatã la pământ. Trei palate mărete, ridicate pe malul Tigrului, cu parcurile lor de vânătoare servind regelui, în preajma capitalei, au fost nimicite în această continuã înaintare. Decis a pune mâna pe capitala duşmanului, Iulian izbuti a-şi trece într-o noapte trupele pe malul stâng al Tigrului, unde o luptă furioasă se încinse cu persii generalului Surena, care, în cele din urmã, sunt fugãriti până la zidurile oraşului, lăsând mai bine de două mii de morţi pe locul de luptă. Cresiphon era puternic fortificatã. Iulian ţinu un consiliu de război, spre a hotărî dacă trebuie să se întreprindă asediul capitalei. Socotindu-se că el avea să fie lung, că Procopios şi Sebas-tian, pe care Iulian îi aştepta aici, nu se arătau, amãgiti de regele Armeniei, se decise a renunţa la asediu şi a pătrunde în interior, urcând Tigris. Dar curentul fluviului era prea

repede şi flota nu-l putea urca uşor, ceea ce îl făcu pe Iulian s-o ardă. Armata înainta cu greu, pe o arsită grozavă, şi nu întâlni ajutoarele promise de Arsak, nici trupele lui Sebastian şi Procopios. În tot acest marş ea era hărtuită mereu de cavaleria persană, care, într-o regiune acoperită de coline, apărea şi dispărea pe neaşteptate. Proviziile începură a lipsi, căci bande de persi incendiau pretutindeni dinaintea năvălitorilor recoltele, şi armata lui Iulian trecea pe întinderi pustii.

În ziua de 16 iunie 363, împăratul se afla într-un marş din zorii zilei, când un nour de prai se ridică în depărtare, vestind apariţia armatei considerabile a lui Sapor al II-lea, care începea urmărirea duşmanului.

Câteva zile în şir avură loc lupte de hărtuială, în care armata lui Iulian se ţinu bine, stăpână pe teren. Dar trupele erau extenuate de căldura arzătoare, de privaţiuni şi de boli, şi a trebuit să li se acorde trei zile de odihnă. La 26 iunie aveau să-şi reia marşul, în noaptea care preceda acea zi, împăratul, închis în cor + tul său, avu o viziune fatală: geniul imperiului îi apăru, ca odinioară în palatul din Lutetia, dar cu capul acoperit de un văl şi, în loc să îndrepte spre Iulian o privire încurajatoare, ca atunci, el se întoarse şi ieşi încet din cort185.

A doua zi, armata se urni din loc. Atacată de persi, care ocupau colinele, împăratul e înştiinţat că la una din aripi centrul a fost aproape zdrobit de cavaleria duşmană. Fără a ţine seamă că, din cauza căldurii, îşi scosese platosa, Iulian smulse scutul unui soldat şi alergă cu un ajutor de trupe în locul primejduit, unde printr-o mişcare dibace puse cavaleria duşmană pe fugă. Pe când îşi încuraja trupele în urmărirea escadroanelor persane, acestea aruncară în urma lor o ploaie de săgeti şi suliţe. Una se înfipse între coastele împăratului, rănindu-l adânc. El vru s-o tragă afară, dar îşi tăie degetele de muchiile ascuţite şi căzu de pe cal în nesimţire. Dus în cort, fu pansat de medicul Oribasius. În acest timp, bătălia îşi urma cursul, şi strigătele soldaţilor ajungeau până la cort. Iulian îşi ceru calul şi armele pentru a se întoarce la luptă, şi, agitându-se, îşi provocă o hemoragie care-i grăbi sfârşitul. Duşmanii fuseseră în această bătălie aproape zdrobiti şi, dacă Iulian ar fi trăit, izbânda trupelor sale

1 Ammianus Marcellinus, XXIV, 8, 5.

ar fi avut urmările unei victorii decisive. Persii părăsiră câmpul de luptă în care îşi lăsaseră doi generali, cincizeci de satrapi şi o mulţime din cei mai bravi soldaţi, împăratul Iulian avu un sfârşit care a fost comparat cu al lui Socrate, în mijlocul discipolilor: aceeaşi tărie înaintea morţii, aceeaşi seninã filosofic în faţa misterului ei. Moartea sa e povestită în amănunt de Ammianus, martor ocular186. „Filosofia – spunea, în apropierea ultimelor sale momente, Iulian – m-a convinscă sufletul nu este cu adevărat fericit decât când s-a eliberat de legăturile trupului şi că trebuie mai degrabă să te bucuri, decât să te întristezi când cea mai nobilă parte din noi se desface de cea care-l degradează şi-l umileste… Mulţumesc Zeului veşnic187 că n-a îngăduit să pier nici printr-o conspiraţie, nici prin durerile unei lungi boli, nici prin cruzimea unui tiran. Ador bunătatea lui pentru mine, că mă smulge din lume printr-o moarte glorioasă". Puterile încep apoi a-l părăsi. Gândindu-se la alegerea unui succesor, spuse celor

186 XXV, 3.

187 [De inspiraţie neoplatonică, sintagma numen sempiternum, echivalent cu numen caeleste sau chiar Deus caelestis, vădeste şi influenta exercitată de gândirea creştină asupra filosofiei păgâne a acelei vremi, aşa cum o întâlnim şi la Ammianus (cf. T. Teoteoi, Ammien Marcellin, precurseur de l'historiographie byzantine, „Études byzantines et post-byzantines", vol. III, Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1997, p. 26 – 27); cu privire la această întrepătrundere între creştinism şi păgânism în partea de apus a Imperiului roman, pagini frumoase pot fi citite în P. Courcelle, Les lettres grecques en Occident. De Macrobe ã Cassiodore, Paris, 1943 şi H.-I. Marrou, Saint Augustin etlafin de la culture antique, ed. a IV-a, Paris, E. de Boccard, 1958, lucrare tradusă recent şi în limba română].

prezenţi că nu vrea să dea indicaţii, dar, ca bun cetătean, doreşte să fie înlocuit printr-un demn urmaş, întrebă după aceea de Anatolius, unul dintre intimii săi, pe care-l iubea mult, şi când Sallustius îi răspunse că a căzut în luptă, împăratul începu a plânge pierderea acestui bun prieten. Cei din jurul său, mişcaţi, izbucnesc şi ei în plansete, dar, în faţa acestei privelişti, împăratul îşi revine şi-i conjură să nu umilească prin lacrimi de slăbiciune moartea unui suveran care

în curând se va uni cu cerul şi cu stelele. Toţi tăcură, şi Iulian începu o convorbire metafizică asupra naturii sufletului, cu filosofii Priskos şi Maximus. Toate acestea îl obosiră, şi rana se redeschise. El simţea că se înăbuşă, ceru apă şi, după ce bău, îşi dădu îndată sufletul. Era către miezul nopţii (26 iunie 363).

Astfel părăsi viaţa acest om extraordinar, care lăsă în istoria lumii un răsunet atât de mare.

Corpul său fu transportat la Tarsos, spre a fi înmormântat după dorinţa sa. Procopios, care află armata în retragere, fu însărcinat a escorta convoiul până la destinaţie.

Când ştirea morţii lui Iulian ajunse în imperiu, bucuria creştinilor, care vedeau în aceasta mâna răzbunătoare a divinităţii, a fost un delir şi reacţia lor violentă. Pretutindeni inscripţiile care glorificau numele tânărului împărat fură nimicite. Polemistii creştini l-au atacat cu furie. Grigorie de Nazianz îl batjocoreste pentru meritele, ca şi pentru defectele sale. La Constantinopol, o revoltă izbucni împotriva prefectului. La Antiochia, păgânii fură huiduiti şi Libanios se

simţi un timp în primejdie. Colaboratorii împăratului au fost urmăriti: Maximus, theurgul din Efes, fu executat, Oribasius exilat la goti. Teroarea fu atât de mare, încât sotii de arme ai lui Iulian şi martorii ultimelor sale victorii se tremură a publica ceva. Într-o scrisoare către prietenul său Aristophanes, recomandat mai înainte împăratului, Libanios mărturiseşte de ce este silit, în marele său doliu, să păstreze tăcerea fată de calomniatorii gloriosului dispărut188.

Când mânia creştinilor se mai potoli, datoritã şi tolerantei lui Jovian, păgânii putură aduce omagiul cuvenit suveranului care căzuse pentru apărarea patriei. Mai întâi, câţiva ofiţeri participanti la ultima campanie, în care îşi luaseră însemnări (Seleucus, Magnus, Callistus), putură redacta o naraţiune a războiului. Abia după cinci ani de la moartea lui Iulian, Libanios putu compune o monodie, şi apoi o lungă oraţiune funebră în care îl prezentă ca ales al zeilor şi binefăcător al lumii189, în rezumatul său de istorie romană, Eutropius, care-l însoţise pe Iulian în Persia, ne-a lăsat asupra împăratului filosof pagini de judecată nepărtinitoare, recunoscându-i meritele, cultura întinsă, calitătile deosebite şi devotamentul său pentru interesul public. Puţin înainte de sfârşitul secolului al IV-lea, Ammianus Marcellinus îşi

publică istoria sa, „cel mai complet, cel mai amănuntit, mai pitoresc şi mai veridic din autorii pe care îi putem consulta pentru a şti ce idee îşi făcură despre Iulian cei ce-l cunoscuseră de aproape" 190. Cam's Bidez, op. cit., pp. 332 – 335.

Ibidem, pp. 336 – 337.

} Ibidem, p. 337…

163

prezenţi că nu vrea să dea indicaţii, dar, ca bun cetătean, doreşte să fie înlocuit printr-un demn urmaş, întrebă după aceea de Anatolius, unul dintre intimii săi, pe care-l iubea mult, şi când Sallustius îi răspunse că a căzut în luptă, împăratul începu a plânge pierderea acestui bun prieten. Cei din jurul său, mişcaţi, izbucnesc şi ei în plansete, dar, în faţa acestei privelişti, împăratul îşi revine şi-i conjură să nu umilească prin lacrimi de slăbiciune moartea unui suveran care în curând se va uni cu cerul şi cu stelele. Toţi tăcură, şi Iulian începu o convorbire metafizica asupra naturii sufletului, cu filosofii Priskos şi Maximus. Toate acestea îl obosiră, şi rana se redeschise. El simţea că se înăbusă, ceru apă şi, după ce bău, îşi dădu îndată sufletul. Era către miezul nopţii (26 iunie 363).

Astfel părăsi viaţa acest om extraordinar, care lăsă în istoria lumii un răsunet atât de mare.

Corpul său fu transportat la Tarsos, spre a fi înmormântat după dorinţa sa. Procopios, care află armata în retragere, fu însărcinat a escorta convoiul până la destinaţie.

Când ştirea morţii lui Iulian ajunse în imperiu, bucuria creştinilor, care vedeau în aceasta mâna răzbunătoare a divinitătii, a fost un delir şi reacţia lor violentă. Pretutindeni inscripţiile care glorificau numele tânărului împărat fură nimicite. Polemistii creştini l-au atacat cu furie. Grigorie de Nazianz îl batjocoreste pentru meritele, ca şi pentru defectele sale. La Constantinopol, o revoltă izbucni împotriva prefectului. La Antiochia, păgânii fură huiduiti şi Libanios se

162

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

simţi un timp în primejdie. Colaboratorii împăratului au fost urmăriti: Maximus, theurgul din Efes, fu executat, Oribasius exilat la goti. Teroarea fu atât de mare, încât sotii de arme ai lui Iulian şi martorii ultimelor sale victorii se tremură a publica ceva. Într-o scrisoare către prietenul său Aristophanes, recomandat mai înainte

împăratului, Libanios mărturiseşte de ce este silit, în marele său doliu, să păstreze tăcerea fată de calomniatorii gloriosului dispărut188.

Când mânia creştinilor se mai potoli, datoritã şi tolerantei lui Jovian, păgânii putură aduce omagiul cuvenit suveranului care căzuse pentru apărarea patriei. Mai întâi, câţiva ofiţeri participanti la ultima campanie, în care îşi luaseră însemnări (Seleucus, Magnus, Callistus), putură redacta o naraţiune a războiului. Abia după cinci ani de la moartea lui Iulian, Libanios putu compune o monodie, şi apoi o lungă oraţiune funebră în care îl prezentă ca ales al zeilor şi binefăcător al lumii189, în rezumatul său de istorie romană, Eutropius, care-l însoţise pe Iulian în Persia, ne-a lăsat asupra împăratului filosof pagini de judecatã nepărtinitoare, recunoscându-i meritele, cultura întinsă, calitătile deosebite şi devotamentul său pentru interesul public. Puţin înainte de sfârşitul secolului al IV-lea, Ammianus Marcellinus îşi publică istoria sa, „cel mai complet, cel mai amănuntit, mai pitoresc şi mai veridic din autorii pe care îi putem consulta pentru a şti ce idee îşi făcură despre Iulian cei ce-l cunoscuseră de aproape" 190. Cam f Bidez, op. cit., pp. 332 – 335.

Ibidem, pp. 336 – 337.

} Ibidem, p. 337.;"...

În acelaşi timp, Eunapius ne-a povestit domnia lui Iulian după jurnalul medicului Oribasius, şi, după el, Zosimus l-a prezentat cu simpatie, ca suveran model.

De la începutul Evului Mediu, legenda Apostatului a preocupat fantezia hagiografilor, trecând şi în drama religioasă. Eruditul Bidez le-a schiţat în ultimul capitol al amintitei sale monografii (Histoire et légende), şi ne-a expus opera de reabilitare întreprinsă, mai cu seamă în Franţa, odată cu dezgroparea manuscriselor ce cuprindeau scrierile suveranului atât de calomniat.

Înregistrând părerile contradictorii ale modernilor, savantul belgian proclamă un mare adevăr când afirmă că, pentru a înţelege atitudinea lui Iulian, „nu trebuie să uităm că Apostatul pretinse a reprezenta partida tradiţiei şi că întotdeauna el mărturişi oroarea pentru spiritul de noutate. Ceea ce-l distinge şi face mărimea lui nu e nici ideea conducătoare, nici întreprinderea pe care o concepu: sunt înaltele calitãti ale inteligentei sale şi ale caracterului său. Este

ardoarea, entuziasmul şi sinceritatea credinţei sale; e, de asemenea, efortul prodigios al voinţei lui". Dacă Iulian n-a izbutit, nu trebuie luat în râs şi calomniat: el meritã respectul „datorat nobleţei moralitãtii sale" 191.

Ibidem, pp. 349 – 351.

C.

CONTINUATORII DINASTIEI CONSTANTINIENE. IOVI AN, VALENTINIAN şI VALENS

1. Iovian (27 iunie36317 februarie 364)

Cu moartea lui Iulian, dinastia lui Constantin cel Mare se stingea cu totul, în dimineaţa zilei de 27 iunie, ofiţerii armatei ţinură sfat pentru a alege un urmaş. Dupã lungi discuţii, ei se înţeleseră a oferi tronul lui Sallustius, prefectul pretoriului. Acesta însã, invocând vârsta, nu primi, şi atunci fu ales Iovian, cornitele gãrzii.

Pannonian de origine, fãrã însuşiri deosebite, el cãutã sã asigure îndatã pacea cu persii, situaţia armatei fiind destul de precarã, lipsitã de provizii şi hãrtuitã necontenit în retragerea ei pe teritoriul duşmanului.

Îndatã ce aflase de moartea lui Iulian, Sapor al II-lea, socotindu-se biruitor, începuse urmãrirea imperialilor. Dar, la prima ciocnire, persii fură respinsi cu mari pierderi. Pânã la Dur, în stânga Tigrului, urmãrirea a fost continuã, deşi mãrginindu-se la hãrtuieli, fãrã ca cele douã armate sã se prindã într-o adevãratã luptã, în cele din urmã, Sapor, gândindu-se la pierderile mari pe care le suferise, fãcu propuneri de pace, pe care Iovian, fatã de situaţia criticã a armatei sale, se grãbi a le primi în condiţii cu totul umilitoare pentru imperiu. El trebui sã retrocedeze perşilor cele cinci provincii transtigritane cucerite de Galeriu, cele mai puternice douã cetãti ale Mesopotamiei, Nisibis, din care locuitorii puteau pleca, şi

Singara, în sfârşit, sã pãrãseascã în mâinile perşilor Armenia. Un tratat pe 30 de ani fu semnat între cele douã puteri, întãrit prin jurãminte şi ostateci. Istoricii epocii vorbesc cu durere şi indignare despre aceastã pace dezonorantã, necessariam quidem, sed ignobilem, cum o caracterizeazã Eutropius 192.

Cedarea cetãtii Nisibis produse o mare jale printre locuitori, siliti a emigra, în zadar fruntaşii oraşului se aruncară la picioarele împăratului în trecere, rugându-l să nu-i dea pradã duşmanului furios din cauza celor trei înfrângeri suferite. Jovian nu se lãsã înduplecat, ci dãdu poruncă de evacuare. Cei mai mulţi locuitori s-au refugiat la Amida, mai puţini în alte oraşe. Descurajarea fu mare pretutindeni, fiecare oraş socotindu-se expus nãvãlirii perşilor, odată ce Nisibis era cedatã 193.

După ce asigură pacea cu duşmanii, Jovian căutã să restabilească liniştea Bisericii, zguduitã în timpul predecesorului sãu. El transmise o circulară guvernatorilor de provincii, în care îşi mărturisea credinţa şi asigura stabilirea legalã a religiei creştine. Vestitul Athanasios ieşise din retragerea sa la vestea morţii lui Iulian şi, aclamat de mulţime, îşi reocupase Scaunul arhiepiscopal din Alexandria 194. El avusese mai înainte; o întrevedere cu noul împărat în Antiochia.

192 Citat de Gibbon, ed. Bury, t. II, p. 550, n. 115.

193 Zosimus, III, 34: navra. Se fjv otjucoyfjg Kai dprivenv /leord.

LKãaât\q EKK – elasai mâc, nepaâv eq>680 iq, Niaiâwt avmât, câofievcov. 194 [La bibliografia existentă în manualele de patristică, asupra acestei personalitãti pot fi adãugate titluri mai recente: Politique et theologie chez Athanase d'Alexandrie, ed. C. Karmengisser.

Spiritul moderat al lui Jovian proclamã o tolerantã universalã fatã de agitaţia sectelor numeroase în sânul Bisericii. Themistius, trimis de Senatul capitalei să exprime noului suveran devotamentul sãu loial, a putut vorbi cu elocventa sa obişnuitã de principiile tolerantei filosofice 195.

Domnia cea nouã avu un sfârşit neaşteptat, înainte ca titularul să ajungã în capitala sa. De la Antiochia, Jovian şi-a luat calea, grãbit, către Constantinopol, trecând pe la Tyana şi Ankyra. Oprindu-se la Dada-stana, un oraş obscur între Galaţia şi Bithynia, după o masã copioasã, împãratul se culcă şi fu gãsit a doua zi dimineaţa (17 februarie 364) mort în patul sãu. Cauza acestei morţi neaşteptate a fost explicatã în diverse feluri. Unii o atribuie urmãrilor unei indigestii pricinuite sau de cantitatea de vin, sau de calitatea ciupercilor consumate seara; după alţii, a fost asfixiat în somn de cărbunii aprinşi imprudent într-o cameră cu pereţii de curând vopsiţi. N-au lipsit însã

nici zvonurile de otrăvire 196. Corpul decedatului suveran a fost trimis la Constantinopol, spre a fi înmormântat.

Tronul rămase vacant timp de zece zile. Alegerea avu loc la Niceea, în Bithynia. Adunarea solemnă a puterilor civile şi militare ale imperiului oferi din nou coroana lui Sallustius, prefectul pretoriului, dar acesta pentru a doua oară refuză. Atunci, după mai multe

Paris, 1974; M. Tetz, Zur Biographie des Athanasios von Alexandrien, „Zeitschrift fur Kirchengeschichte", 90 (1979), p. 304 – 338; H.A. Drake, Athanasius First Exile, „Greek, Roman and Byzantine Studies", 27 (1986), p. 193; v. şi Supra, n. 31)].

195 Gibbon, op. cit., ed. Bui, t. III, pp. 2 – 4.

196 Ibidem, p. 6…"…"»…

propuneri respinse, numele lui Valentinian, un pannonian, ofiţer de merit, şeful unei schole a gărzii 197, întruni sufragiile întregii adunări.

„"; 2. VALENTINIAN I

(2 7 februarie 364 – 17 noiembrie 3 75)

Noul ales era fiul comitelui Gratian, cunoscut pentru meritele sale militare în Africa şi Britannia.

Valentinian I avea o înfăţisare maiestuoasă şi se deosebea prin energia sa fără margini şi devotamentul pentru binele public. El fu îndată investit solemn, în mijlocul aclamaţiilor trupelor (27 februarie 364). Armata îi ceru să-şi asocieze un coleg la imperiu, în cuvântarea ce ţinu, Valentinian îşi arătă de la început energia, spunând armatei că, odată ce încrederea ei l-a înălţat pe tron, e datoria sa să se gândească la siguranţa şi interesul imperiului. Recunoaşte cât de mare e greutatea acestui imperiu pentru mâinile slabe ale unui muritor, dar alegerea unui prieten sincer cere o matură deliberare şi aceasta îl priveşte. Armata, surprinsă, se linişteste, şi împăratul, o lună mai în urmă, venind la Constantinopol, acordă titlul de Augustus fratelui său Valens (28 martie 364). Acesta era în vârstă de 36 de ani şi n-avea talentele fratelui său. El îi arăta un mare devotament, recunoscându-i superioritatea geniului şi ascultându-l, după expresia lui Ammianus, ca un subaltern (în modum apparitoris).

197 Cedrenus, I, 541 (Bonn), ne spune că era mare de trup, roşu,

cu părul blond şi ochii frumoşi, puţin albaştri, „încât mulţi ziceau că seamănă cu David”.

Imperiul fu împărtit între cei doi fraţi. Valentinian oferi lui Valens prefectura Orientului, de la Dunărea de Jos până la hotarele Persiei, cu reşedinta la Constantinopol, păstrând pentru el Illyricum, Italia şi Gallia, cu reşedinta la Milan.

a. Administraţia imperiului. Valentinian I era un brav soldat, care ţinea la disciplină în armată şi la ordine în Stat, dar avea o fire violentă, fiind dur până la cruzime. Ammianus Marcellinus a înregistrat atâtea din execuţiile lui sumare, sentinţele dictate de multe ori glumet, semnalând şi cusca celor două ursoaice enorme, de lângă camera lui de culcare, pe care le privea adesea cu plăcere devorând bucăti din trupurile celor executaţi. Calamitătile care bântuiau imperiul n-au făcut decât să sporească ferocitatea congenitală a inimii sale.

Acest om teribil s-a arătat, prin anumite acte de guvern, un suveran înţelept. El interzise expunerea copiilor nou-născuti şi stabili în cele 14 cartiere ale Romei 14 medici cu stipendii şi privilegii. Valentinian întemeie şi o instituţie liberală pentru educatia tinerilor şi sprijinul ştiinţelor în declin. Intenţia sa era ca retorica şi gramatica să se învete în limbile greacă şi latină în metropola oricărei provincii; scoala din Roma şi cea din Constantinopol aveau, firesţe, întâietate. Se reglementa disciplina studenţilor în chip serios.

Spre a asigura liniştea şi prosperitatea oraşelor, Valentinian a creat funcţia defensorilor (defensor civi-tatis), care aveau sarcina de a ocroti pe cei slabi, a le sprijini drepturile şi a le expune plângerile înaintea tribunalului magistraţilor civili sau chiar la picioarele

tronului. Era numit de Praefectus praetorio; Theo-dosius I transferă curialilor numirea lui 198.

Dar unul din marile sale merite a fost, într-o epocă de aprige lupte religioase, toleranta generală garantată de el în materie de credinţă. Protecţia legii era asigurată tuturor, păgânilor, ca şi sectelor creştinismului. Valentinian permise toate cultele, afară de practicile care ascundeau vicii sau dezordini sub masca religiei.

Tot astfel se sili, cu energia-i cunoscutã, a înãbusi abuzurile din administraţie şi justiţie.

b. Apărarea imperiului. Mai presus de toate însã, marea grijã a lui Valentinian I a fost apărarea imperiului. Situaţia era atunci extrem de critică. Moartea lui Iulian atâtã îndatã poftele de pradã şi de cucerire ale barbarilor. Ammianus Marcellinus, un martor ocular, ne spune că trâmbiţa de războiu rãsuna de la un capãt la celãlalt al lumii romane, şi barbarii dãdeau asalt la toate frontierele: alamanii devastau Galile şi Raetia, sarmaţii şi quazii Pannoniile, picţii, scotii şi saxonii Britannia; getulii şi maurii cutreierau Africa, bandele prãdalnice ale goţilor Thracia, iar în Orientul depãrtat regele perşilor punea mâna pe Armenia 199, şi Proco-pios, o rudã a împãratului Iulian, încerca să uzurpe tronul lui Valens.

198 Bui, History of the Later Roman Empire… Londra, 1923, p-60.

199 Ammianus, XXVI, 5: Hoc tempore uelut per universum orbem Romanum betticum canentibus bucinis excitaie gentes sae-vissimae limites sibi proximos persultabant. Gallias Raetiasque simul Alammani populabantur, Sarmataie Pannonias et Quadi…

În toamna anului 365, Valentinian pãrãsi Milan şi merse la Lutetia, Reims şi Trèves, reşedintele Galliei de Nord, unde petrecu timp de zece ani pentru apărarea, şi întărirea frontierelor.

Încă din acel an, alamanii îşi reluau invaziile în Gallia. Revoltaţi de purtarea trufasă a lui Ursacius, magister officiorum, fatã de ambasadorii lor şi de micşorarea darurilor ce li se acordau la o nouã domnie, alamanii nãvãlesc în Gallia înainte de trecerea lui Valentinian peste Alpi. Ei dau foc satelor şi târãsc captivi în pãdurile lor.

La începutul anului urmãtor, trec în masã Rinul, în toiul iernii. Trupele imperiului furã învinse, şefii lor rãniti mortal, steagul Herulilor şi Batavilor căzu în mâinile barbarilor. Valentinian îi pedepsi aspru pe Batavi, degradându-i în faţa întregii armate, luându-le armele şi hotărând să fie vânduţi ca sclavi. Batavii se aruncară atunci la picioarele lui, cerând iertare şi fãgãduind a-şi spãla onoarea într-o nouã încercare. Valentinian consimţi cu o prefăcutã repulsie200, în curând, Jovinus, în fruntea unei puternice armate disciplinate, surprinse în regiunea Metz o armatã a alamanilor şi alta pe malurile

Mosellei. Atacaţi energic, mulţi pieriră, şi cei care scăpară fugiră la a treia şi mult mai importanta armată, aflată la Chilons-sur-Marne. şefii barbari, alarmaţi, se pregătiră a da piept cu Jovinus într-o luptă decisivă, încăierarea fu aprigă, ea ţinu o întreagă zi de vară (366), cu egală bravură de ambele părti, în cele din urmă, armata imperiului

200 Ibidem, XXVII, 1. Cf. Gibbon, ed. Bury, t. III, p. 34…

Învinse cu o pierdere de 1.200 de oameni. Alamanii lăsară pe câmpul de luptă 6.000 de morţi şi 4.000 de răniti201. Jovinus alungă resturile acestei invazii până la tărmul Rinului şi veni apoi la Lutetia, spre a primi demnitatea de consul pentru anul următor.

Barbarii nu se intimidară, cu toată marea înfrângere ce suferiseră, în 368, ei surprind Moguntiacum (Mayenta) în timpul unei sărbători creştine, care atrăsese populaţia de la ziduri. Alamanii târăsc cu dânşii o mulţime de captivi. Valentinian, hotărât a da o lecţie dură duşmanului, porunci comitelui Sebastian să pătrundă prin Raetia cu trupele din Italia şi Illyricum, în timp ce el trecea Rinul în fruntea unei puternice armate. Alamanii, neputând opri devastarea satelor, s-au aşezat în lagăr, pe vârful unui munte aproape inaccesibil, unde Valentinian cu generalii săi îi luară cu asalt, nimicindu-i în mare parte (368) 202.

Întorcându-se la Trèves, împăratul îşi îndreptă toată atenţia la întărirea frontierelor Galliei, dându-şi seama că are a face cu o naţiune de temut, care pare intactă, reînnoindu-se mereu203. De aceea, fortifică malurile Rinului cu mari construcţii pe tot cursul său, de la Raetia până la strâmtoarea Oceanului (Mânecii) 204. Cu toată opunerea barbarilor germanici, Valentinian clădi

201 Ammianus, XXVII, 2.

202 Ibidem, XXVII, 10; Gibbon, loc. cit., t. III, pp. 36 – 37.

203 Ammianus, XXVIII, 5: Immanis etiam natio… ita saepius adolescit, utfuisse longis saeculis destimetur intacta.

204 Ibidem, XXVIII, 2, l: Rhenum omnem a Raetiarum exordio ad usque fretalem Oceanum magnis molibus communiebat.

această barieră a Rinului, care asigură liniştea Galliei pentru tot restul domniei sale.

El încercă să-i atragă şi pe burgunzi (370) împotriva alamanilor,

aceştia având cu dânşii contestaţii pentru nişte mine de sare. Dar când burgunzii vin la Rin în număr de 80.000, reclamând subsidiile promise, împăratul îi purtă cu vorba până se retraseră, căci nu avea interes să contribuie la distrugerea uneia din cele două naţiuni pe care le putea manevra una contra alteia.

Dacă fortificaţiile ridicate de Valentinian apărau interiorul ţării, coastele Galliei şi Britanniei rămâneau însă expuse atacurilor piraţilor saxoni, în 371, aceştia au atacat provinciile maritime ale Galliei, şi comandantul care avea apărarea coastelor a cerut ajutorul lui Severus, şeful infanteriei. Saxonii au fost încercuiti şi aproape nimiciti, ceea ce s-a datorat şi perfidiei generalului roman, care s-a prefăcut a primi, la început, capitularea saxonilor.

Britannia se afla şi ea pradă incursiunilor îndrăznetelor triburi de la nord, ale picţilor şi scotilor205, cu care se uneau uneori şi piraţii saxoni. Aceste triburi nordice nu puteau suferi stăpânirea romană şi, uitându-şi certurile, se aruncau împreună asupra provinciilor, după pradă. Avariţia comandanţilor militari, care lăsau trupele neplătite, încuraja dezertările şi dezorganizarea armatei.

205. Picţii locuiau în Caledonia orientală, regiune de câmpii întinse până la mare, şi trăiau din cultura pământului şi din pescuit; scotii ocupau înăltimile munţilor în partea occidentală a Caledoniei, trăind din păstorit...}".

Înştiinţat la Trèves că cei doi şefi militari ai Brita-nniei au fost surprinşi şi ucişi de barbari şi provincia aproape pierdută, Valentinian trimite îndată pe spaniolul Theodosius, general abil şi energic, ca să scape Britannia. Acesta trece strâmtoarea cu o armată de veterani, debarcă în Britannia şi, în drumul până la Londra, bate mai multe trupe de barbari şi liberează mulţi captivi. Apoi, cu dibăcia sa, readuce sub drapel soldaţi rătăcitori şi acordă o amnistie generală, în două campanii succesive (368 şi 369), prin talentele sale militare, el curătă provincia de barbarii duşmani, alungându-i în colţul de nord al insulei. Ca omagiu pentru suveranul său, Theodosius constitui o nouă provincie, pe care o numi Valentia. Totodată, prin restaurarea fortificaţiilor, dădu oraşelor multă siguranţă, împăratul îl răsplăti numindu-l comandant suprem al cavaleriei206.

Acest brav general învinse armatele alamanilor pe Dunărea de Sus, înainte de a fi trimis în Africa, spre a înăbusi răscoala lui Firmus.

Africa romanã se afla de mulţi ani în mâinile unui guvernator militar rapace, cornitele Romanos, care, prin crimele sale, se făcuse odios întregii populaţii. Toate plângerile rămâneau fără efect, cornitele ştiind să cumpere întotdeauna cu bani conştiinţa anchetatorilor. Sub o astfel de ocârmuire, nu e de mirare că populaţia s-a strâns repede în jurul unui rebel.

Firmus era fiul unui şef mauritan puternic, care lăsase o mare avere, în cearta dintre fiii săi pentru moştenire, Firmus îl ucise pe unul din fraţi şi fu atunci

Gibbon, ed. Bui, t. III, pp. 47 – 48.

174

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

urmărit cu un zel neobişnuit de cornitele Romanos. Temându-se pentru viaţa sa, Firmus provoacă răscoala poporului său, care îl privea ca pe un eliberator (372). O armată destul de mare se adună în jurul revoltatului. Caesarea e prefăcută în cenuşă. Numidia şi Mauri-tania cad în puterea lui Firmus.

Valentinian trimise pe cel mai bun general, pe Theodosius, să pacifice Africa, îmbarcându-se cu o mică trupă de veterani la gurile Ronului, Theodosius debarcă în Africa (372 – 373) – Provincialii lui Firmus, rău înarmaţi, fără disciplină, nu fură în stare să reziste talentului militar al lui Theodosius. Firmus căută să înşele vigilenta generalului printr-o supunere aparentă, dar acesta, voind probe evidente, nu-şi întrerupse operaţiile, pătrunzând în interior şi biruind orice rezistentă. Refugiat la un rege maur (Igmazen), acesta fu somat a-i preda pe fugar, care, neavând nicio scăpare, se spânzură în timpul nopţii. Cu aceasta, războiul se încheia (373) 207.

Ultima campanie a lui Valentinian a fost împotriva quazilor. Pentru apărarea provinciilor sale Illyricum şi Raetia, el începuse a ridica şi pe Dunărea de Sus fortificaţii, ceea ce îi provocă pe quazi. Aceştia se plâng că o fortăreată se clădea pe terenul lor, şi Equitius, guvernatorul de Illyricum, suspendă atunci lucrările, spre a-l informa pe împărat. Prefectul Galliei, Maximin, profită de ocazie spre a-l determina pe împărat să încredinţeze provincia Valeria fiului său Marce-llianus, care va face lucrările fără ca barbarii să-l mai inoportuneze cu protestele lor. Marcellianus îl invită

101 Ibidem, pp. 50 – 52. – e v;: „…v… – „ =, u.»

175

cu perfidie pe Gabinius, regele quazilor, la el şi-l asasinează. Quazii se ridică pentru a-l răzbuna şi obţin, ca de obicei, concursul cavaleriei sarmaţilor (374). Aceştia, neputând ataca Sirmium, apărată de ziduri, se ciocnesc cu trupele lui Equitius, pe care le nimicesc în mare parte. Intervenţia tânărului Theo-dosius, ducele Moesiei (viitorul împărat), salvează situaţia, acesta semnalându-şi talentele militare de care va da dovadă mai târziu ca împărat.

Aflând la Trèves cele întâmplate, Valentinian se mânie aprig asupra barbarilor şi, în primăvara 375, porni cu mare parte din forţele Galliei împotriva lor. O ambasadă a sarmaţilor îl întâmpină pe cale, şi el îi răspunse că se va pronunţa după ce va examina lucrurile la faţa locului. Sosind la Sirmium, dădu audientă deputaţilor provinciilor din Illyricum. Monarhul, prezumţios, nu văzu în toate cele întâmplate decât vina barbarilor şi întreprinse o expediţie de răzbunare sângeroasă împotriva quazilor. Trecând Dunărea în ţinuturile lor, le devasta cu o furie implacabilă, arzând şi omorând tot ce întâlni în cale. Atâta groază băgă în barbarii refugiaţi în munţi, încât trecu Dunărea înapoi fără a fi pierdut un om208!

Plănuind a-şi completa acţiunea într-o a doua campanie, îşi aşează cartierul de iarnă la Bregetio, pe Dunăre. Acolo i se prezentă o ambasadă a quazilor, care încercau, umilit, să potolească mânia dezlănţuită a suveranului. Dar acesta le răspunde cu o violentă extremă, insultându-i cu cele mai grele cuvinte. Vocea, privirea, gesturile trădau furia sa nestăpânită.

Ammianus, XXX, 6, 3 şi urm.

Această explozie de mânie îi provoacă ruperea unui vas sanguin, încât el se prăbusi în braţele celor de fată şi îşi dădu peste puţin sufletul.

Vajnicul soldat avu, la 54 de ani, un sfârşit vrednic de viaţa sa209.

Valentinian I lăsa după el doi fii, născuti din două căsătorii: pe Gratian, de vreo 18 ani, fiul Severei, pe care o repudiase, şi pe Valentinian al II-lea, un copil de 4 ani, fiul Iustinei, cea de a doua sotie a sa.

Gratian primise încă de la vârsta de 8 – 9 ani, din mâinile tatălui

său, mantia de purpură şi diadema, cu titlul de Augustus (în august 367), şi asocierea sa la imperiu fusese ratificată de armatele Galliei. Numele său fusese adăugat la numele lui Valentinian şi Valens în actele publice. Prin căsătoria sa cu Constantia, fiica lui Constantiu al II-lea, el dobândea drepturile ereditare ale familiei Flavia.

Gratian urmă deci la tron tatălui său, dar pasiunile, suspendate prin energia fostului împărat, reînviară acum. şefii militari Merobaudes şi Equitius, în ambiţia lor de a conduce în numele unui copil, invitară în lagăr pe Iustina cu fiul său, care fu prezentat trupelor şi investit, prin aclamaţiile lor, cu titlurile şi insignele puterii supreme. Pericolul unui război civil fu împiedicat numai de atitudinea moderată a lui Gratian. El primi alegerea armatei şi declară că îl va socoti pe fiul Iustinei ca pe un frate şi nu ca pe un rival. Gratian fixă împărătesei şi fiului său Valentinian al II-lea

209 V. asupra lui şi A. Alfoldi, Valentinian f, le dernier des grands Pannoniens, „Revue d'histoire comparée", 4 (1946), p. 7 şi urm.

reşedinta la Milan, în provincia Italiei, rezervându-şi pentru sine comanda tărilor de dincolo de Alpi.

Lumea romană era acum condusă de Valens şi de cei doi nepoti ai săi…

3 împăratul Valens l (28 martie 364 – 9 august 3 78)

a. Revolta lui Procopios. Evenimentele din Asia. Asociat la imperiu de fratele său, Valens n-avea niciuna din însuşirile acestuia, încă de la începutul domniei, Orientul a fost tulburat de o răscoală de mari proporţii.

Fostul general Procopios, înrudit cu Iulian şi despre care se spunea că fusese îmbrăcat de acesta cu purpura, la Carrhae, în cursul ultimei sale expediţii, simţindu-şi viaţa ameninţată, se revoltă împotriva lui Valens, disputându-i tronul (septembrie 365). El află la Constantinopole prieteni care îi dau speranţe, întemeiate pe nemulţumirea generală. Două cohorte de gali, care nu puteau uita amintirea lui Iulian, fură atrase în conspiraţie. Soldaţii îl aclamară pe Procopios, jurându-i credinţă. tăranii din împrejurimi, nemulţumiţii, măresc numărul acestei armate, la care se adaugă Jovienii şi Herculienii, trupele din oraşele Thraciei şi din cetătile de la Dunăre. Goţii dau şi ei uzurpatorului câteva mii de auxiliari, încât Procopios se

afla în curând în fruntea unei mari oştiri stăpân pe Constantinopole. Fiul lui Hormisdas îmbrătisa şi el cauza rebelului, care îl investi cu puterile unui proconsul roman, iar Faustina, văduva lui Constantiu, se

178

căsători cu Procopios, mărind prestigiul acestuia în ochii populaţiei.

Valentinian I primi vestea revoltei din Orient, dar nu putu interveni, având să apere tocmai atunci frontiera de nord, ameninţată de o invazie. Valens se afla la Caesarea, pentru a observa miscările perşilor, când i se aduse vestea răscoalei şi, intimidat, se gândea să renunţe la coroană, spre a nu-şi expune viaţa. El fu salvat însă de energia generalilor săi. Lupicinus alergă cu legiunile Siriei în ajutorul suveranului său, iar Arinthaeos, care, prin forţa şi valoarea sa, era mai presus de toţi, cu o mică trupă ce comanda atacă un corp numeros de rebeli. Când văzu printre aceştia soldaţi care serviseră sub comanda sa, le strigă, cu o voce de tunet, să-şi predea pe propriul lor comandant, şi atât de mare era autoritatea sa, încât ei se supuseră fără a sovăi. Arbetion, veteranul marelui Constantin, ieşi din retragerea sa şi primi comanda unei armate, în toiul unei lupte, îşi scoase casca, spre a fi recunoscut, îi salută pe soldaţii lui Procopios, numindu-i copiii săi şi îndemnându-i să vină alături de bătrânul general, care de atâtea ori îi dusese la victorie, în două lupte ce avură loc, trupele lui Procopios îl părăsiră şi el rătăci un timp în Phrygia, până ce fu trădat de ai săi, descurajaţi, şi pieri decapitat (366) 210.

Fată de persi, Valens avu o atitudine prudentă, căutând să nu le dea pretext de ostilitate prin călcarea tratatului ruşinos încheiat de Jovian. La adăpostul acestui tratat, persii fac din Armenia şi Iberia ade

210. Fazele acestei aventuri sunt relatate de Ammianus, XXVI, 6 – 10. Vezi şi Gibbon, ed. Bury, t. III, pp. 12 – 17.

179

NICOLAE BANESCU

vărate provincii ale lor. Regele Armeniei, Arsak, fu ridicat şi închis de Sapor al II-lea, care conduse acolo o expediţie cu mari forţe militare. Nefericitul rege pieri în Turnul Uitării din Ecbatana (367) 211. Iberia avu o soartă identică. Regele Sauromaces fu alungat de persi, care pun în locul său o creatură a lor.

În Armenia se formă un partid numeros în favoarea lui Pap (Papa), fiul lui Arsak, recunoscut ca suveran legal. Valens contribui a-l

restaura pe tron (369), dar în urmă îl trăda, de teama perşilor. Regele, invitat să se consulte cu împăratul, veni până la Tarsos, unde fu împiedicat a merge mai înainte, şi atunci, simţindu-se ameninţat, scăpă cu fuga, strecurându-se în patrie. El făcu însă greşeala să răspundă invitaţiei comitelui Traian, care comanda împreună cu Vadomar forţele romane staţionate la hotarul Armeniei, în mijlocul banchetului ce i se dădu, regele fu asasinat (374).

În Iberia, o armată a lui Valens îl restaura pe Sauromaces, pe malurile fluviului Cyrus (372). Numai la moartea neastâmpăratului Sapor al II-lea (380), persii, ocupaţi cu tulburările lor interne şi cu războiul la hotare, nu putură împiedica regatele Armeniei şi Iberici de a-şi recăpăta neutralitatea între cele două imperii.

211 Gibbon, Ed. Bury, t. III, pp. 55 – 56. [Evenimentele, legate şi de domnia regelui persan Sapor al II-lea (310 – 380) sau sapur, sunt cunoscute atât din izvoare latine (Ammanus) sau greceşti (Prokopios), cât şi din cele armeneşti (Moise din Choren). Informaţia următoare, privitoare la înlocuirea regelui iber (ivir) Sauromaces prin ruda sa apropiată Aspakures este bazată tot pe textul lui Ammianus, XXVII, 12, 4 şi 16 şi XXX, 2, 2.]

b. Războiul cu goţii. Moartea lui Valens. Dar

Valens avu mai cu seamă să-i înfrunte pe goti la Dunărea de Jos, căci acum începe presiunea puternică a barbarilor germani la această frontieră. Pericolul german va fi timp de câteva decenii marea problemă a părtii de Răsărit a imperiului.

Goţii trăiau, la începutul erei creştine, pe malurile Balticei, de unde, la sfârşitul secolului al II-lea, pentru motive ce nu se cunosc, ei emigrară în ţinuturile de sud ale Rusiei, până la tărmurile Mării Negre, între Don şi Dunărea de Jos. Pe la jumătatea secolului al III-lea, pătrund în Crimeea, şi de atunci pornesc o serie de incursiuni nimicitoare pe mare, ca piraţi. De mai multe ori ei devastează litoralul caucazian, ajungând pe tărmul asiatic. Corăbiile lor pătrund chiar prin Bosfor în Propontis şi Marea Egee, nimicind oraşele prospere de pe coastele Greciei, şi înaintează până în insulele Rodos, Cipru şi Creta. Expediţiile acestea se mărgineau la prădăciuni, şi întotdeauna goţii se întorceau, pe acelaşi drum, pe tărmul de nord al Pontului Euxin212.

212 Cele două ramuri ale goţilor sunt, se ştie, vizigoţii şi ostro-goţii. Aceste nume nu trebuie traduse cum se obişnuieşte: goţii

de Apus şi goţii de Răsărit. Vizigoţii înseamnă „goţii înţelepţi", căci wisi se leagă de tema germanică al cărei sens e „înţelept, prudent"; ostrogoţii sunt „goţii străluciti" (radicalul austr). V.F. Lot, Decomposition de l'empire (395751), în Histoire de Moyen âge, par F. Lot, Chr. Pfister et Fr. Ganshof, 1.1, Paris, 1928, p. 120, nota 90. [Opinii mai nuanţate la E.A. Thompson, The Visigoths in the Time of Ulfila, Oxford, 1966; D. Claude, Geschichte aer Westgoten, Stutgart, 1970; H. Wolfram, op. cit. Infra, n. 224, München, 1979; Th. S. Burns, A history of the Ostrogoths, Bloomington, 1984.]

Ei vin însă în atingere cu imperiul şi pe uscat. Profitând de anarhia veacului al III-lea, începură a trece Dunărea şi a prăda în imperiu, împăratul Decius pieri în luptele cu dânşii (251); Claudiu al II-lea a câştigat asupra lor, la Naissus, o mare biruintă (269), făcând o mulţime de prizonieri, pe care îi înrola în parte în armată, colonizând pe ceilalţi. Claudiu al II-lea luă pentru aceasta epitetul de „Gothicus"; dar Aurelian, se ştie, retrase ostile şi administraţia din Dacia, lăsând-o în voia lor.

În veacul al III-lea, creştinismul se introdusese la goţii din Crimeea; Theophilos, episcopul gotilor213, a participat la Sinodul de la Niceea (325). În secolul al IV-lea, Ulfila (Wulfila) a fost evanghelizatorul goţilor din părtile Dunării. El fusese ordonat episcop de arianul Eusebius al Nicomediei, la Antiochia, unde venise în anul 341 în ambasadă la Constantiu. Întors în patria sa, dincolo de Dunăre, el răspândi printre goti arianismul. După vreo şapte ani, o mare perse

213 [Reiese că Bănescu înclina spre opiniile care considerau că acest Theophilus a fost episcop al Gothiei din Crimea, precumpănitoare atunci în istoriografie; ulterior, au început să capete tot mai multă consistentă argumentele care admit că în cazul de fată este vorba mai degrabă de Gothia situată în partea. sud-estică a României de azi. Acest punct de vedere, însoţit de toată informaţia bibliografică a subiectului, este susţinut de Emilian Popescu, Theophilus Gothiae, Bischofin der Krim oder an der unteren Donau? în Idem, Christianitas Daco-Romana, Bucureşti, Ed. Academiei române, 1994, p. 178 – 186. Studiul acesta a apărut mai întâi în limba română în „Studii teologice", 38 (1987), 5 p. 73 – 81, apoi în germană în „Byzantină" (Thessalonic), 14 (1988), p. 237 – 2491.)., ..."...

cutie îi sileşte pe goti împreunã cu Ulfila a cere adãpost în imperiu, pe la 348. Ei sunt primiţi şi aşezaţi lângã Nicopolis, în Moesia. Aceasta a fost, cum aratã Jacques Zeiller, prima pãtrundere a goţilor în imperiu214. Pentru a-i face să înţeleagã scrierile sfinte, Ulfila compuse cu ajutorul literelor greceşti alfabetul gotic şi traduse Biblia în limba gotã.

Nu trebuie să ne închipuim toatã Gothia arianã fiindcă Ulfila era arian. Cum aratã un învãtat bollandist, Ulfila n-a fost un episcop al goţilor, ci al imorgoti, pe care i-a putut converti. Au fost în Gothia centre de creştinism diferite, cel puţin trei comunitãti cunoscute: niceeni, arieni şi audieni (sectarii lui Audius, relegat în Scitia) 215. Goţii pãgâni de dincolo de Dunãre erau, sub Constantiu, federaţi; în anii 348 şi 360, contingente ale lor au luat parte la luptele împotriva persilor216.

Valens avu de luptat încă de la începutul domniei cu goţii de peste Dunãre. Trecerea fluviului, asiguratã de Constantin cel Mare între Transmarisca şi Constantiniana-Daphne, era încă pãstratã în 367, când Valens îşi trecu pe acolo trupele, în iunie, pe un pod de vase.

214 J. Zeiller, Le premier etablissement des Goths chrétiens dans l'empire d'Orient, în „Melanges offerts ã Gustave Schlumbergef, Paris, 1924.

215 Joseph Mansion, Les origines du christianisme chez Ies Goths, An. Boli., t. XXXIII, pp. 5 şi urm.

216 Carl Patsch, Beitrãge zur Völkerkunde von Südosteuropa. III Die Völkerbewegung an der unteren Donau in der Zeit von Diokletian bis Heraklius. l Teii: Bis zur Abwanderung der Goten und Taifalen aus Transdunavien. (Akad. der Wiss. În Wien, Philos. – hist. KL, Sitzb., 208 Bd., 2 Abhandl). Wien und Leipzig, 1928, pp. 36 – 37.

Goţii au fugit dinaintea lui, şi împãratul trecu Dunãrea înapoi, apropiindu-se iarna. Ploile au împiedicat orice acţiune în anul urmãtor, şi Valens a rãmas în lagãrul sãu din Marcianopolis.

În vara anului 369, el îşi relua acţiunea, trecând Dunãrea pe la Isaccea în pãrtile Basarabiei, unde Athanaric îşi avea reşedinta. Goţii urmarã aceeaşi tactică din anul 367, retrãgându-se în faţa armatei romane; dar trimit ambasadã pentru pace. Trebuind să vinã la tratative, Athanaric observã cã el a jurat să nu punã piciorul pe

pământul imperiului şi s-a hotărât atunci ca întrevederea sa cu împăratul să aibă loc în mijlocul Dunării, care despărtea teritoriile lor. Valens şi judele vizigoţilor veniră, fiecare în barca sa şi însoţit de un număr egal de oameni înarmaţi, până în mijlocul fluviului, unde tratară despre condiţiile păcii. Themistius ne spune că împăratul a stat toată ziua sub căldura soarelui în barcă217.

Valens petrecu în Marcianopolis şi iarna 369 – 370, şi, după ratificarea tratatului şi primirea ostatecilor, se întoarse la Constantinopol. Goţii se ţinură de acum liniştiţi timp de şase ani, până când revărsarea furtunoasă a hunilor îi aruncă în provinciile imperiului.

În stânga Dunării, goţii păgâni îi prigoniră aprig pe creştini, şi Sf. Sava, din tribul Atharid, fu atunci înecat (12 aprilie 372) în râul Museos, identificat cu Buzăul nostru218. Persecuţia a continuat şi a fost violentă: 26 de persoane fură ucise într-un sat. Principesa catolică

217 e<p rjico cm^3, em tfjg vecoq, f\vi Ka nâiara ECCVIOV <pío-toSecr Tepot; fjv... et eco HL%pl Seihrig oi/fiag (Patsch, loc. cit., 54 – 55).

Gaatha, cu fiica sa Dulcilla, au condus resturile populaţiei la Kyzikos, unde se aflau alţi goti. Ea e menţionată în secolul al VIII-lea, şi roTOtpa ÂKOI e expresia pentru aceşti goti grecizaţi în urma unei lungi simbioze219.

În anul 375, hunii, revărsându-se ca o trombă din Asia, împing către vest neamurile barbare. Imperiul alanilor, între Tanais (Don) şi Volga, căzuse cel dintâi în ciocnirea cu hunii. Regele lor pieri în luptă, şi o parte dintr-însii fugiră până la tărmul Balticii, de unde vor porni apoi cu neamurile germanice în Gallia şi Spania; alţii scăpară în munţii Caucaz, păstrându-se acolo (osetii) 220, dar marea lor majoritate fu anexată de

218 [într-adevăr, forma Mousaios este apropiată de hidronimul Buzău, ca să mai poată fi pusă landoială (v. H. Delehaye, Saints de Thrace et de Mesie, în An. Bol!, Bruxelles), t. 31 1912, p. 216 – 221, text reprodus şi în Fontes Historiae Daco-Romanae, vol. II, Ed. Academiei, 1970, p. 710 – 714; P.S. Năsturel, Ies Actes de Săint Savas. Histoire et arebeologie, „Revue des études sud-est européennes", VII (1969), p175 – 185; Em. Popescu, Le christianisme dans la diocese de Buzău jusqu

ce au VIF siècle, în Idem, Christianitas Daco-Romana, Bucureşti, 1994, p. 157 – 177; aici este vorba de versiunea francezã a studiului apărut în limba română în volumul Spiritualitate şi istorie la întorsura Cariaţilor, I, Buzău, 1983, p. 259 – 277), Atharid din izvor este însã căpetenia pãgână a locului].

219 C. Patsch, op. cit., p. 59[lui. Kulakovskij, Istorija Vizanţii, vol. III, Kiev, 1915, pp. 414 – 416; E. Chrysos, To Bvtãvnov km oi FOTOI, Thessalonic, 1972; G. Ostrogorsky, Histoire de l'état byzantin, p. 183J

220 [în sens similar, v. Gh. I. Brătianu, Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomanã, ediţie îngrijitã de V. Spinei, traducere de Michaela Spinei, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1988, vol. I, p. 218; în acelaşi volum, notele editorului (spre ex., p. 199, n. 2 şi p. 233, n. 25) indică şi alte surse bibliografice ale subiectului şi tematicii înrudite cu el].

huni, care îi târãsc cu dânşii în viforoasa lor înaintare spre vest. Împreunã cu ei, hunii se aruncară asupra ostrogoţilor vecini. Bătrânul şi vestitul rege al acestora, Hermanrich, în disperarea sa, se sinucide. Withimer, ales rege, cade în luptă. Fiul său Witheric, un copil, e salvat de doi generali energici, Alatheus şi Saphrax, care, neputând înfrunta primejdia, se retrag pe malurile fluviului Dansatris (Nistrul) 221. Căpetenia thervingilor (vizigoţilor), Athanaric, care purta titlul de jude (nervingorumjudex), căută să reziste pe Nistru, dar, atacat fără veste de huni, care trecuseră fluviul şi-l ameninţau din spate, izbuti a-şi face loc printre dânşii, retrãgându-se între munţi şi şiret, unde voia să se apere printr-o linie de întăriri; dar compatrioţii săi nu-l urmară, îngroziti, ei se gândiră să se retragă dincolo de Dunăre, punând între dânşii şi duşman bariera puternică a fluviului222. Sub comanda lui Fritigern şi Alavivus, vizigoţii ocupară malul Dunării şi cerură protecţia împăratului. Izvoarele ne aratã ca ei implorară cu lacrimi autoritătile imperiului să-i lase a trece Dunărea, fãgăduind să fie liniştiţi, să cultive câmpiile Thraciei şi să dea, la nevoie, trupe auxiliare. Valens, nemaiavând sfaturile lui Valentinian I, se consultă cu miniştrii săi, şi cei mai mulţi se arătară încântaţi de această cerere. Ei vedeau în aşezarea goţilor o sporire a populaţiei rurale şi a forţelor militare. Noii supuşi ar apăra imperiul, şi locuitorii indigeni, în locul recrutării anuale, puteau plăti un impozit, care ar spori considerabil veniturile

tezaurului. Valens dãdu, prin urmare.

221 Ammianus Marcellinus, XXXI, 3, 1 – 3.

222 Ibidem, XXX, 3, 7".

186

ordin să se ia măsuri pentru trecerea goţilor în imperiu şi pentru subzistenta lor până când li se va defalca un teritoriu suficient. Romanii se luptară cu valurile ziua şi noaptea – după expresia bine informatului Ammianus – pentru a trece peste Dunãre, în Moesia, mulţimea fără număr a vizigoţilor, cu Fritigern şi Alavivus (376) 225. Valens puse condiţia de a preda armele şi copiii în vârstă, care să fie duşi în oraşele Asiei, unde vor primi educaţie. Goţii însă ştiură a profita de vanitatea funcţionarilor, pentru a-şi pãstra armele.

În aceeaşi vreme, Alatheus şi Saphrax, împreună cu Witheric, regele Gruthungilor (ostrogoţilor), şi, de asemenea, Farnobius, au venit la tãrmul Dunării, trimiţând o solie împãratului, cu rugãmintea de a-i primi şi pe dânşii. Răspunsul a fost negativ, şi ei nu ştiau ce să facă. Cât despre Athanaric, temându-se de un refuz la fel, amintindu-sică tratase cu îngâmfare pe Valens, când, sub pretext că s-a legat prin jurãmânt să nu calce niciodată pe teritoriul roman, silise pe împărat să iscălească pacea în mijlocul Dunării, din această cauzã s-a retras cu ai sãi în Caucaland, regiune inaccesibilã din pricina mulţimii de pãduri şi a munţilor, gonindu-i de acolo pe sarmati224.

223 Ammianus, XXXI, 4, 1 – 5, 8.

224 Ibidem, XXXI, 4, 12 – 13Caucaland poate fi însã regiunea muntoasã a Banatului, şi nu munţii Buzãului, cum cred unii, nici ai Coziei, din moment ce istoricul spune că au ocupat regiunea gonind de acolo pe sarmaţi (Ad Caucalandensem locum altitudine situarum inaccesum et montium, cum suiş omnibus decli-navit, Sarmatis înde extrusis). În toatã expunerea luptelor cu aceşti barbari, ei sunt situaţi în pãrtile Banatului, până la Tisa.

187

Lupicinus şi Maximus aveau conducerea militară a Thraciei. Oameni hrãpãreti, în loc să respecte poruncile împãratului, ei cautã să profite de situaţie, provocând, prin rapacitatea lor, înfometarea goţilor. Aceştia se plâng de lipsurile ce îndurau, şi cei doi generali se gândiră a-i depãrta de frontieră, împrãstiindu-i în diferite provincii, în atare împrejurări, slãbind paza la Dunãre, Alatheus şi Saphrax se folosesc de acest lucru şi trec fluviul în imperiu, cu ostrogoţii şi regele lor225.

Fritigern se impusese ca şef al vizigoţilor şi îi ţinu în frâu până la momentul prielnic de a se ridica împotriva stăpânirii romane, în acest scop, el cultivã prietenia cu ostrogoţii şi îşi duse încetul cu încetul armata la Marcianopolis, unde ura dintre goti şi romani va izbucni într-o revoltã generală (377).

Lupicinus îi invitase pe şefii goţilor la un mare banchet, şi suita lor rãmãsese sub arme la poarta palatului, în curând, o ceartã se iscă între goti şi soldaţii romani, din pricinã că aceştia nu-i lãsau să se folosească de piaţa bine aprovizionatã a oraşului. De la ceartã s-a ajuns la lovituri, şi Lupicinus fu înştiinţat că mai mulţi dintre soldaţii sãi şi-au pierdut armele şi

[Ipoteza respinsã de Bănescu este însã cea mai probabilã, întrucât Caucaland poate fi legatã de Gothia nord-dunãreană, situatã în regiunea respectivã (v. şi Enciclopedia arheologiei şi istoriei vechi a României, vol. I, coordonator C. Preda, Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1994, p. 265, cf. şi H. Wolfram, Geschichte der Goten. Von den Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhimderts. Entwurf einer historischen Etbnographie, München, 1979).].

225 Ibidem, XXXI, 5, 3-... „...<...

viaţa. Ameţit de bãutură, el dãdu poruncă să se ucidă gãrzile lui Fritigern şi Alavivus. La zgomotele şi ţipetele auzite, Fritigern îşi dãdu seama de pericolul ce-l ameninţa şi, pãstrându-şi calmul, spuse pe un ton liniştit că o ceartă se pare că s-a încins afară între cele două naţiuni şi poate avea consecinţe mari dacă nu e imediat potolită cu autoritatea prezentei sale. Cu aceste cuvinte, el şi însoţitorii sãi traseră sãbiile şi-şi deschiseră drum prin mulţimea care umplea curtile palatului şi strãzile, până la porţile oraşului, unde încălecară şi se făcură nevãzuti. Ajunşi în lagãr, fură primiţi cu aclamaţii şi ei hotărăsc războiul226.

Lupicinus porneşte împotriva lor în fruntea trupelor ce putu aduna. Goţii îl aşteptau la nouă mile de Marcianopolis. Fritigern, printr-un atac strâns şi impetuos, sfărâmă legiunile romane; Lupicinus, părăsind steaguri şi trupe, fugi de pe câmpul de luptă. Biruitori, goţii îşi sporesc îndată forţele cu compatrioţii lor comandaţi de Suerid şi Colias, care, înainte de emigraţie, fuseseră primiţi în serviciul imperiului. Ei se aflau sub zidurile Adrianopolei, şi miniştrii lui Valens doreau să-i treacă Hellespontul, pentru a nu fi atraşi în revoltã. Goţii

cerură un rãgaz de două zile, dar comandantul Adrianopolei le dãdu ordin să plece imediat, armând contra lor populaţia. Insultele şi provocarea acestei improvizate armate îi fac pe goti să se repeadã asupra ei, punând-o pe fugã şi smulgându-i armele. Ei îl întâlnesc apoi pe Fritigern şi trec sub steagurile sale. Împreunã atacă Adrianopole, unde se refugiaseră res

226 Ibidem, XXXI, 6, 2 şi urm. Iordanes, XXVI. Acesta pune în descrierea faptelor pasiunea sa de gol.

turile armatei lui Lupicinus. Dar oraşul se apără energic, şi barbarii, dându-şi seama că-şi pierd vremea în zadar, ridică asediul şi încep a devasta cumplit Thracia. Goţii ucid pretutindeni, fără deosebire de vârstă şi sex, afirmă Ammianus, toate sunt nimicite prin foc şi sabie227, în cuvinte dramatice, nu fără exagerare, ne înfătiseazã şi Sf. Ieronim pustiirea ţinuturilor (Pannonia sa, Illyricum şi Thracia), unde, zice el, „în afară de cer şi pământ, toate au pierit" 228. Calamitatea din provinciile europene a trezit temerea ca ea să nu se întindă şi în Asia, unde fiii goţilor fuseseră răspândiţi în oraşele provinciilor. La ordinul lui Iulius, magister militum, tineretul got adunat în capitalele provinciilor fu masacrat de trupe în aceeaşi zi dinainte hotărâtă.

Valens, aflând grozăviile din Thracia, s-a hotărât a părăsi Antiochia şi a merge să pună capăt rebeliunii goţilor. El a făcut atunci pace cu persii, a rechemat trupele de veterani din Armenia şi a trimis în Europa, până la sosirea sa, pe Traian şi Profuturus, ca să conducă războiul contra gotilor229. La sosirea lor în Thracia, cei doi generali s-au unit cu Richomer, cornitele domesticilor, trimis cu auxiliarii săi de Gratian din Gallia, şi au hotărât împreunã să-i atace pe barbari. Goţii se aflau în lagăr, închişi în cercul lor de care, carrago – obişnuita fortificaţie a barbarilor – 227 Sine distantia enim actatis vei sexus, caedibus incendio-rumque magnitudine cuncta flagrabant (XXXI, 6, 2 şi urm.).

228 ubipraeter caelum et terram… cunctaperierunt. Apud Gibbon, ed. Bury, t. III, p. 122, n. 103.

229 Ammianus, XXXI, 7, l, 2".

În localitatea Salices din nordul Dobrogei. Acolo a avut loc bătălia crâncenă, care a durat o zi întreagă, şi în care, de ambele părti,

au căzut mulţime de luptători. Câţiva ani mai târziu, Ammianus Marcellinus a văzut câmpul acestei înverşunate bătălii înălbit de oase230. La sfârşit, cele două armate s-au retras fiecare în lagărul său, fără a se şti care a biruit. Goţii au fost însă atât de impresionaţi de neaşteptata rezistentă a trupelor imperiului, încât s-au închis în cercul lor de care, de unde n-au mai ieşit timp de şapte zile.

Generalii romani căutară să izoleze lagărul goţilor, împiedicându-i să iasă din ţinutul unde se găseau, ca să-i înfometeze. Comandantul Cavaleriei, Saturninus, bară în acest scop ieşirile din Haemus, păzindu-le strict; dar aflând că un nou val de barbari (huni, alani ş.a.) au trecut Dunărea, se temu să nu fie el însuşi blocat şi se retrase cu trupele sale. Goţii s-au revărsat atunci care încotro au apucat, devastând sălbatec totul, de la Dunăre la Rodope231. Alatheus şi Saphrax recunosc acum şefia lui Fritigern, cimentând alianţa os-trogoţilor cu el.

Gratian se pregătea a-şi duce trupele în Răsărit, pentru a ajuta lui Valens, dar alamanii, informaţi despre acest lucru, năvălesc peste Rin, şi împăratul a trebuit să iasă împotriva lor. În lupta cu dânşii, el a câştigat o mare biruintă la Horburg, lângă Colmar (mai 378).

Cam în aceeaşi vreme, Valens sosea la Constantinopol. El era întâmpinat cu manifestaţii ostile la Hippodrom, populaţia indignata cerându-i să iasă în

230 Albentes ossibus campi (XXXI, 7).

231 Ibidem, XXXI, 8, 1 – 3 şi urm.

potriva barbarilor. Valens porneşte atunci din capitală în fruntea trupelor. Gratian, liber acum pe miscările sale, venea în ajutorul colegului său, trimiţând înainte pe Richomer cu o scrisoare, în care îl sfătuia să-l aştepte, să nu se expună singur într-o situaţie atât de periculoasă232. Dar Valens, gelos pe victoria tânărului nepot, nerăbdător a da o lovitură duşmanilor singur, încurajat în această atitudine de linguşitorii din jurul său, fiind sigur de biruintă, nu-l maiaştep tă pe Gratian. Aşa se ajunse la memorabila luptă de lângă Adrianopol, din ziua de 9 august 378.

Lăsându-şi bagajele şi proviziile lângă zidurile Adrianopolei, Valens ajunge, pe o mare arsită, la carele goţilor, aşezate în cerc. Comandantii îşi orânduiesc trupele în linii de bătaie. Fritigern înscenează o ambasadă, în aşteptarea lui Alatheus şi Saphrax, cu

cavaleria lor. După aceea, s-a produs încăierarea. Lupta a fost lungă şi sângeroasă. Ammianus ne-a descris-o în stilul său înflorit. Din pricina prafului ce se ridica – spune el – nu se mai putea vedea cerul, care răsuna de strigătele îngrozitoare233. Pământul se acoperise de râuri de sânge (humus rivis operta san-guineis), încât soldaţii, nemaiputând merge, se sileau cel puţin să nu-şi dea viaţa nerăzbunată. La căderea nopţii, împăratul, „aflându-se între soldaţii de rând, după cum se crede – continuă Ammianus –, căci nimeni n-a afirmat că l-a văzut sau că ar fi fost de faţă, s-a prăbusit, grav rănit de o săgeată, şi a murit în

232 Ammianus, XXXI, 12, 4, 5.

233 Ibidem, XXXI, 13, 10: nec i-am obiectupulveris caelum părere potuit adprospectum, clamoribus rezultans horrificis.

curând, dându-şi ultima suflare, şi n-a fost apoi găsit nicăieri". Alţii susţin, adaugă istoricul, că Valens nu şi-a dat sufletul îndată, că s-a dus cu câţiva „candidati" şi eunuci la o casă tărănească din apropiere, cu etaj, şi, pe când era bandajat, a fost înconjurat de duşmani, care nu ştiau cine este. Fiind primiţi de la etajul casei cu săgeti şi nevrând să piardă ocazia de a prăda, au îngrămădit în jurul casei mănunchiuri de paie şi lemne şi, dându-le foc, au ars clădirea cu oameni cu tot. Unul dintre candidati, scăpat pe o fereastră, ar fi povestit cele petrecute234.

A fost un măcel din care abia a treia parte din armată a scăpat. După analele istorice, în afară de lupta de la Cannae – încheie Ammianus – n-a fost dezastru mai mare235.

Goţii au atacat apoi Adrianopolul, unde resturile armatei au luptat cu disperare pentru a-şi salva viaţa, îngrămădind la întărituri maşinile de război. Locuitorii se uniră cu soldaţii în această înverşunată apărare. După grele pierderi, goţii s-au convins de neputinţa lor de a cuceri oraşul şi s-au retras, împreună cu hunii şi alanii, au străbătut atunci pe îndelete câmpiile Thraciei, în mijlocul masacrelor şi incendiilor236, ajungând până la Constantinopol, unde i-au uimit tăria zidurilor, frumuseţile ce se desfăsurau privirii lor şi mulţimea imensă a locuitorilor. Alungaţi de o ieşire

234 Ibidem, XXXI, 13, 12 şi urm. 233 Ibidem, XXXI, 13, 19

236

Ibidem, XXXI, 16: Itineribus lentis, miscentes cunctapopu-lationibus et incendiis, nullo renitente, pergebant.

furioasă a arabilor sosiţi de curând din Asia, barbarii s-auâm prăstiat în ţinuturile nordice237.

Gratian, prea tânăr, nu avea experienţa şi priceperea cerute de o situaţie atât de gravă. El simţi nevoia de a-şi asocia un coleg în locul lui Valens, şi avu meritul de a alege pe cel mai bun general, pe Theodosius, al cărui tată, generalul cu acelaşi nume, luptase glorios în Britannia şi Africa, şi fusese executat în chip las, ceva mai înainte, de miniştrii care abuzaseră de tinereţea suveranului lor.

Noul ales învătase arta războiului sub conducerea ilustrului său tată şi, în calitate de dux Moesiae primae, se dovedise un comandant excelent. După execuţia părintelui său, el se retrăsese în patria sa spaniolă, ducând viaţa de particular în domeniul său de la Caucha. Chemat ia Curte, la Sirmium, Theodosius fu înăltat de Gratian în ziua de 19 ianuarie 379, în aclamaţiile trupelor, la rangul de Augustus. El primea Orientul, pe care-l avusese Valens; dar, însărcinat în special cu conducerea războiului gotic, două din diecezele Illyricum-ului, Dacia şi Macedonia, trecură în stăpânirea sa238.

237 Ibidem, XXXI, 14.

238 E. Stein, Gesch. des spâtromischen Reiches, l, Wien, 1928, pp. 295 – 296. – …

A.

THEODOSIUS CEL MARE (19 IANUARIE 379 – 17 IANUARIE 395)

1. Luptele cu goţii.

Theodosius avea 33 de ani când fu chemat din singurătatea sa de la Caucha, în Calicia, şi ridicat pe tron. Înfătisarea sa maiestuoasă, însuşirile deosebite de care dăduse dovadă făceau să fie asemănat cu cei mai mari împărati.

Noul Augustus nu avea o armată îndestulătoare şi disciplinată, spre a înfrunta bandele unite ale goţilor. De aceea întrebuinţa o metodă potrivită situaţiei, aplicând-o cu toată energia. Cu puţinele trupe pe care le avea la îndemână, îşi deschise drum de la Sirmium până la Thessalonic, unde îşi stabili cartierul general. De aici putea supraveghea miscările barbarilor şi distribui ofiţerilor săi operaţiile pe tot cuprinsul peninsulei, de la porţile Constantinopolului până la

tărmul Adriaticii. El se îngriji a întări fortificaţiile şi garnizoanele oraşelor, încurajând trupele a face dese ieşiri împotriva barbarilor care cutreierau împrejurimile. Detaşamentele garnizoanelor se uneau, treptat, în mici armate, care începură a avea succese asupra barbarilor împrăştiaţi. Disensiuni încep a se produce între goti şi aliaţii lor, încurajate de împărat, care ştiu să atragă pe unii din şefii principali ai goţilor, ca acel Modares, de neam regal, care trecu în serviciul imperiului, luptând hotărât împotriva compatrioţilor săi.

197

NICOLAE BANESCU

Izvoarele ne expun confuz toată această acţiune militară a lui Theodosius, care ţinu patru ani, până la supunerea totală a goţilor. Am adoptat, în expunerea noastră, cronologia stabilită de Ifland239 şi admisă de Bury240, confruntând această cronologie şi cu datele lui E. Stein2" 1.

La mijlocul lui iunie 379, Theodosius se afla la Thessalonic, unde îşi organiza armata şi îşi distribuia forţele. O parte se îndreaptă împotriva goţilor din Dacia şi Moesia, alta, sub conducerea lui Modares, operează în Thracia şi obţine în iulie o mare victorie asupra barbarilor. Goţii, alanii şi hunii sunt aruncaţi către sfârşitul anului peste Balcani.

În februarie 380, Theodosius căzu greu bolnav la Thessalonic şi, simţin du-şi viaţa primejduită, ceru să fie botezat. Deşi născut într-o familie creştină, el întârzie, după obiceiul de atunci, iniţierea sa în noua credinţă, şi astfel primi botezul la 28 februarie 380, la Thessalonic, din mâinile episcopului Ascholius, un niceean. Odată cu aceasta, Theodosius publică un decret prin care fixează regulile credinţei pentru supuşii săi.

Boala lui Theodosius îi încurajează pe goti, care reîncep ostilităţile. Ele se îndreaptă în două direcţii: vizigoţii, sub Fritigern, au pornit în Epir, Thessalia şi Achaia; ostrogoţii, cu Alatheus şi Saphrax, în Pannonia şi Moesia superioară. Theodosius, neavând forte

239 DerKaiser Theodosius der Grosse, 1878, lucrare publicată împreună cu A. Güldenpenning. [A. Lippold, Theodosius der Grosse una seine Zeit, ed. a II-a, München, 1980.1

240 în t. III, Appendixl, al ediţiei operei lui Gibbon… f; M1 Gesch. des spătromischen Reiches, I, p. 298.

198

suficiente, cere ajutorul lui Gratian, care trimite trupe cu generalii Bauto şi Arbogastes.

În a doua jumătate a anului 380, Fritigern dispare. Cât timp fusese în viatã, goţii au fost uniţi; cu moartea lui, disciplina lor slãbeşte, şi ei se desfac în bande de pradã fãrã ordine. Vechea gelozie dintre ostrogoţi şi vizigoti se trezeşte din nou. Theodosius, prin danii şi promisiuni, cautã sã atragã în serviciul sãu pe şefi. Gratian vine în Pannonia împotriva goţilor. La sfârşitul verii, cei doi împãrati se întâlnesc în conferinţã la Sirmium (în septembrie 380). La 24 septembrie, Theodosius intrã triumfãtor în Constantinopole.

Provinciile de la Dunãre scãpaserã de gruthungi sau ostrogoţi, fiindcã Alatheus şi Saphrax plecarã de aici cãtre vest, în cãutarea altor regiuni pentru acţiunea lor de jafuri. Cunoştinţele noastre asupra aventurilor ostro-gote din acele pãrti sunt neîndestulãtoare. Se pare cã ostrogoţii respinserã unele triburi germane până în Gallia, cã au încheiat cu Gratian un tratat pe care l-au cãlcat repede242 şi au înaintat spre nord. Dupã un timp, s-au întors pe malurile Dunării de Jos, cu forte sporite, recrutate dintre cei mai feroci rãzboinici ai Germaniei şi Scitiei243. Ei încercarã sã treacã într-o noapte Dunãrea în imperiu, dar comandantul Thraciei, bine informat, îi atacã viguros cu flota, înecându-i în mare parte. Alatheus pieri atunci în apele fluviului (380) 244. Cei care scãpară se predară imperiului.

242 Iordanes, XXVII.

243 „Etavog n ZKvâi Kdv nãaiv ăyvcoc TTOV, îi caracterizează Zosimus (La Gibbon, ed. Bury, t. III, p. 134, nota 130).

244 Data e propusã de Bury, ed. operei lui Gibbon, t. III, p. 133.

Athanaric, care privise de departe succesele goţilor, se vãzu silit să pãrãsească refugiul sãu din Caucaland şi să treacă Dunãrea. Mare parte din trupele lui Fritigern, care simţeau relele anarhiei, recunoscură în Athanaric pe regele naţiunii şi se strânseră în juru-i. Dar vârsta potolise îndrãzneala vechiului luptător, şi el se gândi la obţinerea unui tratat avantajos. Având o întrevedere cu Theodosius, în apropiere de Constantinopol, împãratul îl invitã în capitala sa. Regele got rãmase uimit de frumuseţea oraşului pe care întâia oară îl vedea, de poziţia lui minunatã, ele mulţimea corãbiilor şi de puternicele fortificaţii. Iordanes afirmã cã, privind soldaţii în linie de bãtaie, Athanaric ar fi exclamat: „Împãratul e fãrã îndoialã un zeu pe pãmânt,

şi cine îşi ridică mâna asupra lui e răspunzător cu sângele său" 245, în curând, slăbit de vârstă, el se îmbolnăveste şi moare la sfârşitul lui ianuarie 381. Funeraliile sale au avut loc cu mare solemnitate în capitala, imperiului, şi un monument fu ridicat în memoria lui. Întreaga sa armată, tratată cu multă curtenie de Theodosius, se înrolează sub steagurile imperiului. Supunerea unui corp atât de însemnat al vizigoţilor făcu impresie printre barbari şi decise şi pe alţii, împrăştiaţi şi împuţinati, goţii, obosiţi de atâtea lupte, cerură pacea, pe care o obţinură la 3 octombrie 382. Un tratat fu încheiat cu imperiul, stipulându-se obligaţiile şi privilegiile lor. O colonie numeroasă a vizigoţilor fu aşezată în Thracia, la nord de Balcani.

245 Deus, inquit, sine dubio terrenus est imperator et quisquis adversus cum mânu moverit, ipse sui sanguinis reus existit (XXVIII).

200

având deplina autonomie şi scutire de impozite; mulţi au intrat în rândurile armatei246. Resturile ostrogoţilor fură transportate, ca federaţi, în Phrygia şi Lydia. Triburile şi familiile lor îşi păstrau şefii, dar demnitatea regală a fost desfiinţată, şi generalii goţilor erau numiţi şi depusi după placul împăratului. Aceasta n-a împiedicat totuşi ca, în 386, un şef, Odotheus, să treacă Dunărea cu o bandă de ostrogoţi care fu aproape nimicită de Promotus. Resturile lor au fost şi ele colonizate în Phrygia. Ei sunt identici cu gruthungii care se răscoală mai târziu cu Tribigild. Încă din vremea lui Constantin cel Mare, barbarii intraseră în armata imperiului, care a numărat între şefii ei mulţi mercenari, unii militari de valoare. Recrutarea elementelor indigene devenise o dificultate tot mai mare pentru imperiu şi, de la mijlocul secolului al IV-lea, când toate frontierele sunt luate cu asalt, nevoile apărării cereau un mare număr de soldaţi. Dar provinciile, din care mai înainte se scoteau cei mai viguroşi ostaşi, erau acum secătuite, şi barbarii sunt tot mai căutaţi pentru serviciul militar. Theodosius nu făcea decât să urmeze în această privinţă procedeul obişnuit al înaintaşilor. Introducerea masivă a goţilor în armată a fost judecată cu asprime de istorici (Iordanes îl numeşte pe împărat „amicul poporului got", amator generis Gothorum), şi ştim că ea a fost atât de funestă pentru urmaşii imediaţi ai lui Theodosius, încât „pericolul german" formează un capitol obişnuit al acestor domnii la istoricii moderni. Stein socoteste că, acum, barbarizarea armatei romane

E. Stein, op. cit., p. 229. „,).

Îşi atinge punctul culminant247. Trupele cu care Theodosius îşi duce mai departe războaiele au fost în majoritate germani. Un cercetător recent, şi dintre cei mai buni, al moştenirii lăsate de Theodosius cel Mare, socoteste de asemenea că acesta „a deschis larg barbarilor armata", că „barbarizarea armatei" şi-a atins în domnia lui Theodosius adevărata ei încoronare. Barbarii au impus moravurile lor, armele legionare au fost părăsite şi anticele signa, vulturii legionari şi imaginile imperiale, suspecte de idolatrie. Dragonul a devenit drapelul pentru numeri.

Această politică a lui Theodosius I şi-a avut reversul ei şi în ordinea economică şi socială. Ea produse, prin solda însemnată ce se plătea, o mare sporire a cheltuielilor şi, cu aceasta, o creştere apăsătoare a sarcinilor financiare. Populaţia fu aruncată în mizerie; patronatul, împotriva căruia luptaseră în zadar înaintaşii energicului împărat, se întinse în tot imperiul. tăranul, ruinat economiceste, cufundat în datorii şi lăsat la discretia funcţionarilor abuzivi, fu nevoit a se pune sub patronatul unui puternic latifundiar. Pierzându-şi libertatea, el ajunse serb al patronului său. În această epocă se desăvârsi în tot imperiul legarea colonilor de brazdă249. Sărăcia Thraciei ruinate

247 Ibidem, p. 299. [M. Parvan, La politica gotica di Teodosio nella pubblicistica delsuo tempo, Roma, 1964.]

248 E. Demougeot, De l'unite ã la division de l'empire romain, 395 – 410. Essai sur le gouvernement imperial, Paris, 1951, pp. 22 – 31

249 E. Stein, Geschichte des spãtromischen Reiches, I, Wien, 1928, p. 299 şi urm; G. Ostrogorsky, Gesch. des byzantiniseben Staates, ed. a II-a, München, 1952, pp. 43 – 44.

Îl făcu pe Theodosius să suprime (3 aprilie 393) capitatio humana în această diecezã250.

2. Uzurparea lui Maximus în Occident. Intervenţia lui Theodosius.

Evenimente grave se petrec în curând în Occident şi ele aduc intervenţia militară a lui Theodosius.

Gratian îşi pierduse încrederea poporului şi a armatei. Neglijându-şi datoriile de suveran, el se pasionase de vânătoare,

înconjurându-se de favoriţi ai distracţiilor sale. Parcuri imense fuseseră închise şi umplute cu tot soiul de animale sălbatice; un corp de alani se afla în serviciul militar al palatului, şi admiraţia împăratului pentru iscusinţa lor în mânuirea armelor făcuse dintr-însii garda sa favoritã. Tânărul împărat obişnuia acum să apară în costumul şi cu armele lor, ceea ce îi înstrãina simpatia cu care mai înainte îl înconjurase armata. Favoriţii abuzau de puterea lor şi aceasta îi înstrãina şi simpatiile populaţiei, în 383, trupele din Britannia se revoltã şi îl proclamã împărat pe Maximus, un spaniol. Acesta nãvãleste îndatã în Gallia cu forţele sale. Gratian, pãrãsit de trupe, fuge din reşedinta sa, Lutetia, însoţit de 300 de călăreti, îndreptându-se către Lugdunum (Lyon). Ajuns acolo, guvernatorul provinciei îl dãdu în mâinile lui îndrăgathius, generalul cavaleriei uzurpatorului, sosit pe urmele fugarului. Îndrăgathius, potrivit instrucţiilor pe care le primise, îl execută imediat (25 august 383). Maximus trimise apoi un am

1 E. Stein, op. cit., p. 311.

basador împăratului din est pentru a se justifica, afirmând că uciderea lui Gratian s-a făcut fără ştirea sa. El ar fi bucuros, afirmã totodatã solul sãu, să-şi întrebuinţeze forţele în comun pentru apărarea imperiului; dar, dacă prietenia sa e respinsã, va disputa cu armele puterea imperialã.

Orientul fusese sleit de luptele îndelungate cu goţii şi, cu toatã dorinţa de a răzbuna asasinarea binefăcătorului sãu, Theodosius fu silit să-şi ascundă sentimentele şi se prefăcu a consimţi la cele întâmplate. El hotăra numai ca Maximus să se mulţumească a stăpâni regiunile de dincolo de Alpi; în Italia şi Africa rãmânea mai departe Valentinian al II-lea, sub tutela mamei sale Iustina, care guverna. După câţiva ani, uzurpatorul, profitând de nemulţumirea populaţiei fatã de măsurile Iustinei în favoarea arianismului, se ridică împotriva tânărului împărat, în august 387, el nãvãleste cu forte puternice în Italia. Valentinian al II-lea, cu mama şi cu sora sa Galla, abia avură timp să fugă la Aquileia, să se îmbarce repede pe o corabie, care-i duse la Thessalonic. Ei imploră sprijinul lui Theodosius. Acesta, văzând cum ucigaşul lui Gratian se face stăpân pe întregul Occident, nu mai ezitã. Vine numaidecât la Thessalonic şi îşi uneşte cauza cu a lui Valentinian, căsătorindu-se cu Galla251, distinsã prin frumuseţea ei rarã252.

Aceasta îi dãrui, în anul următor, pe Placidia, menită unei vieţi de stranii aventuri. Ostilitãtile nu începură imediat, iarna fiind

251 împărăteasa Flacilla murise cu puţin timp înainte.

252 Etaiaia Sioaipenovcav JedÂAei (Zosimus, IV, 14). >t

apropiatã şi cei doi rivali având nevoie de timp pentru pregãtirile de război.

Theodosius îşi asigură pacea cu persii253, apoi, în primăvara următoare (388), porni din Thessalonic cu o puternică armată recrutată dintre barbari (goti, alani, huni), şi se îndreptă spre Valea Savei. Siscia, postul cel mai înaintat al lui Maximus, cade în mâinile sale. La Peetovio avu loc apoi ciocnirea celor două armate. După o luptă grea, Maximus e învins. El fuge şi se închide în Aquileia. În dimineaţa următoare, Theodosius ajunge în faţa cetãtii. Descurajaţi şi indiferenţi la ambiţia uzurpatorului, soldaţii şi populaţia grăbiră căderea lui. Maximus e smuls de soldaţi, dezbrăcat de ornamentele imperiale şi târât în lagărul lui Theodosius. Împăratul îl lasă în voia soldaţilor săi, care îl duc din fata lui şi-l decapitează (iulie sau august 388) 254. Fiul său Victor, asociat mai înainte la tron, pieri odată cu căderea sa.

Theodosius ajunse astfel stăpân pe întregul imperiu. El restabili în Occident pe Valentinian al II-lea şi rămase în Italia timp de trei ani, pentru restaurarea autoritãtii imperiului şi îndreptarea abuzurilor săvârşite în anii uzurpării, în acele părti.

Theodosius vizită în acest timp, împreună cu Valentinian al II-lea, Roma, vechea capitală a lumii romane (iunie 389). Cu prilejul acestei vizite, care a ţinut câteva luni, el emise mai multe legi. Zosimus pune această vizită a Romei după bătălia de la Frigidus, în

253 împărtind Armenia: regiunea eufratesianã, la vest, rămânând lui Theodosius, Persarmenia, la est, Sassanizilor.

254 Stein dă data de 28 august 388.

potriva celui de-al doilea uzurpator, Eugenius. Dar Bury socoate că e la mijloc o confuzie între suprimarea lui Maximus şi suprimarea lui Eugenius, şi că vizita la Roma după al doilea război e un duplicat al celei de după întâiul război255.

Când părăsi Italia (iulie 391), Theodosius trimise pe Valentinian al II-lea în Gallia, ca să vegheze la Frontiera Rinului, unde francii ripuari năvăliseră în timpul războiului cu Maximus. El avu astfel în mâna sa întreg Occidentul, sub tutela efectivă a lui Theodosius.

3Politica religioasă a lui Theodosius.

De la moartea lui Constantin cel Mare până la suirea pe tron a lui Theodosius I, s-au scurs patru decenii, în care creştinismul, deşi era religia împăraţilor şi a unei însemnate părti a supuşilor lor, n-a fost totuşi religia statului, în provinciile de vest păgânismul era predominant, iar în cele din est partidul creştin era slăbit de secte rivale. Arienii şi ortodocşii se aflau unii fată de alţii într-o rivalitate mai mare decât fată de păgânism256.

În politica sa internă, Theodosius se sili mai cu seamă a dezlega definitiv chestiunea religioasă. Erezia arianã rupsese unitatea moralã a imperiului. Păgânismul începuse şi el, după reacţia lui Iulian, a reînvia. Pentru a pune capăt acestor disensiuni religioase, Theodosius avu drept program să facă a triumfa cre

255 T. III al ed. lui Gibbon, Appendix9

256 Finlay, op. cit., t. I, p. 134.

dinta ortodoxă şi, pentru a realiza acest lucru, urmări stăruitor persecuţia cultelor dizidente, a arianismului şi a păgânismului.

Încă din 380, când, grav bolnav, se hotărî a primi botezul, suveranul dădu un edict solemn, prin care definea credinţa sa şi o impunea imperiului. Distinctia între „catolic" şi „eretic" fu stabilită acum definitiv prin lege. Sub termenul de „catolic" se înţelegeau aderenţii credinţei niceene: reprezentanţii tuturor celorlalte tendinţe religioase fură declaraţi „eretici". Păgânii (paganî) fură aşezaţi într-o categorie specială. Prin acest decret din 28 februarie 380, împăratul invita toate popoarele din imperiu să adere strict la religia pe care Sf. Petru a propovăduit-o romanilor şi a cărei tradiţie s-a păstrat şi e acum profesată de pontiful Damasus şi de Petru al Alexandriei. „Potrivit disciplinei Apostolilor şi doctrinei Evangheliei, trebuie să credem în singura divinitate a Tatălui, a Fiului şi a Sfântului Duh, sub o maiestate egală şi o pioasă Trinitate". Aderenţii acestei unice doctrine se vor chema „creştini catolici", şi „fiindcă socotim – declara Theodosius – că toţi ceilalţi sunt nebuni extravaganti, îi veştejim cu

numele infam de «eretici». Ei n-au dreptul să numească adunările lor cu numele venerabil de biserici". Theodosius îi amenința apoi cu pedepsele ce le-ar socoti necesare257. Nicean convins, împăratul începu o adevărată luptă împotriva ereticilor şi păgânilor. Pedepsele cu care îi lovi crescură progresiv. Ereticii

257 Edictul e dat în traducere de Gibbon, op. cit., ed. Bury, t. III, pp. 148 – 149. j – – <»... * «:»; j-ii-i n A» L

suferiră restricţii grave în drepturile lor civile (în privința testamentelor, moştenirilor ș.a.).

După intrarea sa în Constantinopol (noiembrie 380), Theodosius puse în vedere patriarhului arian Demophilos să aleagă între subscrierea Crezului nicean şi retragerea sa din Scaun. Patriarhul preferă a se retrage, şi împăratul conduse la catedrală pe Grigorie de Nazianz şi-l aşezã în Scaunul arhiepiscopal. Dar Grigore nu putu rezista partidelor care luptaseră contra lui şi fu silit a-şi părăsi curând Scaunul, din cauza canonului invocat, care oprea pe episcop să treacă de pe un scaun pe altul, şi fu înlocuit de un laic, Nectarios.

Dorind să aducă pacea în Biserică, Theodosius convocă, în mai 381, un Sinod la Constantinopole, prezidat de Nectarios. Completând opera Sinodului de la Niceea, el a formulat definitiv dogma credinţei catolice.

Singuri reprezentanţii din Orient ai Bisericii participară la acest Sinod, cunoscut sub numele de al doilea Sinod ecumenic. Actele sale nu se cunosc, şi la început nu i s-a dat numele de „ecumenic"; în Sinodul de la Chalkedon (451) a primit o sancţiune oficială.

Chestiunea principală dezbătută în acest al doilea Sinod, în domeniul credinţei, a fost aceea a ereziei lui Macedonius, care, după dezvoltarea naturală a arianismului, admitea creaţia Sfântului Spirit. Sinodul, stabilind doctrina consubstanţialităţii Spiritului cu Tatăl şi cu Fiul, condamnă erezia lui Macedonius şi o serie de alte erezii în legătură cu arianismul. El confirmă Simbolul de la Niceea în privința Tatălui şi a Fiului, şi îi adaugă un articol asupra Sfântului Spirit. Acest am

col stabilea dogma identităţii şi consubstanţialităţii Sfântului Spirit, a Tatălui şi a Fiului.

În acest Sinod se stabili şi rangul patriarhului de Constantinopol în raport cu episcopul Romei. Al treilea canon al Sinodului declară că „Episcopul Constantinopolului e cel dintâi după episcopul Romei, căci Constantinopol e Noua Romă". Decizia aceasta era îndreptată împotriva tendinţelor Patriarhului de Alexandria, care năzuia a-şi întinde autoritatea asupra întregului Orient, cum o avea Papa asupra Occidentului.

Odată cu această luptă împotriva ereticilor, Theodosius luă măsuri tot atât de hotărâte fată de păgâni. Demougeot aratã că, până către 391, împăratul a tolerat oarecum păgânismul, cum o probează pledoaria lui Libanios Pro templis, scrisă între 388 şi 390, ca şi indulgenta lui Theodosius fată de celebrul retor, pe care l-a numit prefect onorar258. De la victoria sa asupra lui Maximus, creşterea autorităţii sale şi influenta lui Ambrosius îl îndeamnă să nu mai tolereze păgânismul. În februarie 391, Theodosius interzise în Roma sacrificiile, în iunie 391, întinse această interdicţie asupra Egiptului259. Se oprea chiar vizitarea templelor păgâne. La Antiochia au fost prohibite distracti

258 Op. cit., p. 67. Dar înainte de 388 prefectul pretoriului Cynegius (care moare în acest an) primise ordin să închidă templele (Zosimus IV, 37). [Există şi studii mai noi privind politica religioasă a lui Theodosius, precum: W. Ensslin, Die Religionspolitik des Kaisers Theodosius d. Gr., München, 1953; N. King, The eruperor Theodosius and the estabilishment of Christianity, Londra, 1961.]

259 E. Stein, op. cit., I, 323

de licenţioase Maiuma, în cinstea zeitei Venus şi a lui Bacchus, atât de populare, încât Arcadius le-a restabilit260.

În urma acestor măsuri, templele se închid; dar adesea ele fură nimicite şi prădate, cu toate bogătiile şi comorile lor artistice, de populaţia fanatică. Aşa a fost ruinat faimosul templu al lui Serapis din Alexandria (vestitul Serapeum), centrul cultului păgân din agitata metropolă a Egiptului. S-a crezut că, odată cu minunile de artă ce împodobeau celebrul sanctuar, a fost distrusă şi vestita bibliotecă, nimicindu-se astfel atâtea opere ale geniului antic. Lucrul nu e însă sigur261.

Ultimul edict, din noiembrie 392, interzicea definitiv sacrificiile, libaţiunile, ofrandele de parfumuri, suspendarea coroanelor,

prevestirile, tratând vechea religie de superstiţie păgână (gentilicia superstiţia) 262.

Un episod celebru al luptei deschise contra păgânismului a fost suprimarea altarului Victoriei (Nike) din Senatul roman. Acesta îşi dădu acum mari silinte pentru restaurarea lui. Senatorul Symmachus, personalitate considerabilă a epocii, bogat şi elocvent, cel mai fervent apărător al păgânismului, a fost ambasadorul Senatului pe lângă împărati. Dar elocventa lui s-a lovit de rezistenta arhiepiscopului de Milan, Ambrosius, a cărui mare autoritate a impus suveranilor.

Spre a întări poziţia Bisericii, Theodosius lărgi privilegiile clerului, căutând în acelaşi timp a face aceste

260 Demougeot, op. cit., p. 79

261 V. observaţiile lui Bury, ed. lui Gibbon, t. III, Appendix 10.

262

Cod. Theod., XVI, 10, 12, 21.

privilegii inofensive fată de Stat. Astfel, împăratul obligă printr-un edict Biserica să suporte sarcinile extraordinare de Stat (extraordinaria munerd). Mărgini apoi, din cauza abuzurilor ce se făceau, obiceiul de a se recurge la dreptul de azil al Bisericii, care-i proteja pe vinovaţi. S-a interzis debitorilor Statului a se sustrage de la datoriile lor refugiindu-se în biserici, şi clericilor de a-i ascunde.

Politica religioasă a lui Theodosius cel Mare a fost salutată cu entuziasm de scriitorii bisericeşti, în ce priveşte sectele, ea n-a dat însă rezultatele aşteptate. Ereziile continuă şi după el; ele se vor înmulţi chiar şi vor agita mereu spiritele, tulburând unitatea religioasă a imperiului. Dar unde acţiunea lui Theodosius avu o victorie completă, a fost în lupta pe care a dus-o împotriva păgânismului. De aceea ruina religiei păgâne e descrisă de sofişti ca un cataclism, care acoperi pământul de întuneric şi restabili vechea domnie a haosului.

4. Conflictele împăratului cu Ambrosius.

Energia cu care Theodosius îşi impunea voinţa, când era în joc respectul ordinii publice, îl făcu să impună uneori măsuri excesive, care l-au pus în conflict cu arhiepiscopul de Milan, Ambrosius, unul din reprezentanţii cei mai eminenţi ai Bisericii din Occident.

Ambrosius se trăgea dintr-o familie nobilă: tatăl său ocupase postul însemnat de prefect al pretoriului în Gallia. Fiul primise o educaţie aleasă şi ajunsese, trecând prin treptele obişnuite, până la

rangul de consular al Liguriei. La 34 de ani fu ales, fără voia sa.

211

episcop, şi încă nu primise botezul, în zădar încercă să refuze această funcţie spirituală, pentru care nu se simţea chemat: aclamaţiile entuziaste ale populaţiei îl siliră s-o primească. De cincisprezece ani Ambrosius exercita la Milan puterile unui adevărat suveran al Bisericii, călăuzind conştiinţa împăraţilor. Respectat de Gratian, temut de Iustina, protectoarea arianismului, marele prelat se bucura de toată încrederea împăratului Theodosius.

Conflictul între dânşii se produse întâia oară din cauza incidentului iscat între creştini şi evrei la Callinicum; a doua oară, cu ocazia, măcelului din Thessalonic.

La Callinicum, mică cetate pe Eufrat, evreii, numeroşi, aveau o sinagogă. Ei nu trăiau în general bine cu creştinii. La îndemnul episcopului, călugării arseră sinagoga, la l august 388. Cultul ebraic nu era interzis, şi magistratul provinciei îl obligă pe episcop să reclădească sinagoga sau să plătească pagubele. Theodosius aprobă sentinţa, ceea ce îl făcu pe Ambrosius să-i scrie, protestând. El declară apoi de la amvonul bisericii că nu va mai oferi sfânta jertfă la altar până ce nu va obţine declaraţia suveranului asigurând impunitatea episcopului şi a călugărilor de la Callinicum. Fată de această hotărâtă atitudine, Theodosius, care ţinea la prelat, a revocat sentinţa.

O faptă mai gravă se petrecu doi ani mai târziu la Thessalonic, provocând un nou conflict între împărat şi arhiepiscop.

Oraşul Thessalonic era apărat de o garnizoană gotă, comandată de Botheric. Populaţia nu-i putea suferi pe goti, fiind gata a se încaieră cu dânşii, în a

212

nul 390, Botheric a arestat un vizitiu de la Hippodrom, favorit al publicului. Mulţimea ceru cu zgomot eliberarea lui şi, nefiind satisfăcută, se răsculă. Garnizoana, slabă, nu putu împiedica uciderea lui Botheric şi a câtorva ofiţeri, trupurile lor mutilate au fost târâte pe ulite. Primind vestea celor întâmplate, Theodosius, în mânia sa, hotărî să răzbune moartea locotenentului său prin uciderea locuitorilor vinovaţi. Ordinele fură expediate, şi, când încercă apoi a le opri, era prea târziu. Populaţia oraşului a fost chemată la cursele de Hippodrom, şi când acesta se umplu, goţii, ascunşi împrejurul său, năvăliră înăuntru, măcelărind populaţia. Câteva mii de oameni pieriră în acest

măcel.

Informat despre asasinatul în masă, Ambrosius expuse împăratului, într-o scrisoare privată, enormitatea crimei, ce nu se putea şterge decât prin lacrimile pocăintei. Când apoi suveranul veni în catedrala din Milan, să-şi facă rugăciunile, episcopul îl opri în prag, spunându-i că pocăinta privată nu era de ajuns spre a ispăsi o greşeală politică şi a potoli justiţia lui Dumnezeu, împăratul se retrase şi numai după opt luni de pocăintă fu admis iarăsi în comunitatea Bisericii.

Aceste fapte ne aratã autoritatea moralã la care se ridicase Biserica, prin slujitorii săi excepţionali, într-o vreme în care această autoritate moralã aproape dispăruse din lumea civilă263.

263 [Pentru autoritatea lui Ambrosius de Milano, la lucrările ceva mai vechi ale lui J.R. Palanque (Saint Ambroise et l'Empire romain, Paris, 1933) şi F.H. Dudden (The Life and Times of St. Ambrose, 2 vol. Oxford, 1935), se adaugã A. Paredi, Sunt Ambrogio, Milano, 1985; D. Williams, Ambrose of Milan and the

5. Arbogast şi uzurparea din Occident.

— Intervenţia lui Theodosius. Moartea sa.

La un an după întoarcerea lui Theodosius în Orient, se produse o nouă uzurpare în Occident. Francul Arbogast fusese însărcinat de Theodosius, cu titlul de magister militum, să apere Occidentul. El trecuse Rinul şi-i adusese la ascultare pe franci, care năvăliseră în Gallia pe timpul revoltei lui Maximus. Arbogast se dovedise un brav soldat, devotat intereselor Statului, a cărui credinţă fusese probată sub doi împărati. Tânărul Valentinian al II-lea n-a ştiut să şi-l apropie. Curtea sa de intriganţi nu-l putea suferi pe general; uşor influenţabil, Valentinian fu îndemnat să scape de tutela lui supărătoare, într-o zi, când Arbogast veni în Consistoriu, împăratul îi întinse un rescript prin care îl destituia. În faţa acestui act îndrăznet, barbarul se înfurie, aruncă la pământ rescriptul, strigând că, numit de Theodosius, nu putea fi revocat decât de el. Tânărul împărat, mânios, îl ameninţă cu sabia. După câteva zile, Valentinian al II-lea fu găsit spânzurat de un copac, asasinat, desigur, de cel amenințat (15 mai 392) 264.

Arbogast sovăi a lua imperiul pentru el, găsind mai prudent a domni sub numele unui roman, şi ridică pe tron pe un funcţionar al Curţii, roman de origine, fost retor, Eugenius.

end of the Arian-Nicene conflicts, Oxford, 1995; C. Pasini, Ambrogio di Milano, Azione e pensiero di un vescovo, Milano, 1996;

alte studii şi titluri în EPLBIP, vol. II, Athena, 1997, p. 83]. 264 L. Homo, L'empire romain, p. 127 şi urm

Arbogast era păgân, şi uzurparea aceasta produse o trecătoare reacţie a păgânismului, care avu răsunet în armată, compusă din barbari, şi la Roma, oraşul vechilor amintiri, unde totul vorbea despre zei.

Eugenius încercă a fi recunoscut de Theodosius, dar nu reuşi. Anul 393 a fost întrebuinţat de ambele părti în pregătiri de război. Eugenius strânse o armată de alamani şi franci; Theodosius avea cu el, afară de goţii săi, pe alani, pe huni şi iberii din Caucaz. Între ofiţerii săi principali se găseau câţiva dintre barbarii care aveau să joace un rol însemnat în evenimentele domniilor următoare: Găinas, Alaric, Stilicho.

În 394, Theodosius luă ofensiva, pornind pe valea Dunării. Arbogast se feri de Pannonia, fatală altor uzurpatori, şi-l aşteptă pe adversar pe linia Alpilor lulieni. Împăratul izbuti să forţeze trecerea şi întâlni armata inamică nu departe de Aquileia. În ziua de 5 septembrie 394 avu loc bătălia, la Râul Rece (Frigidus amnis), afluent al fluviului Sontius (Isonzo), în valea Wipbach265. Bătălia a fost crâncenă şi a ţinut două zile. În prima zi, Theodosius fusese aproape biruit; zece mii de goti căzură în încăierare, şi situaţia păru atât de compromisă, încât generalii îl sfătuiră pe împărat la retragere, pentru a-şi reface armata. Dar Theodosius refuză a se recunoaşte învins. Noaptea, Arbitrio, trimis de Arbogast, ocupă înăltimile din spatele armatei împăratului, ceea ce agrava situaţia acestei armate. Arbitrio însă trecu, nu se ştie cum, de partea lui

265 prin această vale trece drumul militar care duce de la Aquileia la Emona (Laybach). V. Demougeot, op. cit., p. 108, nota 71…

Theodosius, şi când a doua zi reîncepu lupta, un vânt glacial se abătu pe valea strâmtă a râului, izbind în fată trupele uzurpatorului şi înlesnind astfel victoria imperialilor. Pentru scriitorii eclesiastici, ea a fost determinată de o minune266.

Eugenius căzu prizonier şi ceru iertare împăratului, dar soldaţii, neînduplecaţi, îl decapitară. Arbogast scăpă din luptă, rătăci câteva zile prin munţi şi, în disperare de cauză, se sinucise267.

Cu această victorie, Theodosius reuni în mâinile sale imperiul, dar numai pentru cinci luni. Curând după înlăturarea ultimei uzurpări, împăratul se îmbolnăvi de hidropizie, îl aduse pe fiul său cel mic

Hono-rius la Milan şi depuse în mâinile sale sceptrul Occidentului, în Orient, el îl orânduise împărat pe Arcadius, fiul său mai mare.

La 17 ianuarie 395, Theodosius cel Mare îşi dădu sfârşitul. Odată cu dispariţia sa, imperiul se găsi desfăcut pentru totdeauna în două părti: cea de Răsărit (pars Orientis) şi cea de Apus (pars Occidentis).

Corpul marelui Theodosius fu îmbălsămat şi transportat la Constantinopol, unde fu înmormântat la Sfinţii Apostoli.

266 Demougeot, op. cit., pp. 107 – 108.

267 Ioan de Antiochia, HG, ed. C. Müller, vol. IV, [Paris, 18851, fragm. 187.

B.

URMAŞII LUI THEODOSIUSI

l. Împăratul Arcadius

(17 ianuarie 395 – l mai 408)

a. Stilicho şi Rufinus. Revolta vizigoţilor. Alaric. Theodosius I e cea din urmă mare figură istorică romană. Urmaşii săi au fost, şi în Răsărit şi în Apus, tot atât de incapabili şi, îndată după moartea lui, decăderea imperiului se accentuează repede. De aceea, Ferdinand Lot a putut socoti că odată cu moartea lui Theodosius I începe istoria Evului Mediu268.

În existenta şefului Statului se constată acum o schimbare profundă. Până la această dată, viaţa împăratului e o alergare continuă, în fruntea oştilor, de la un capăt la celălalt al imperiului. Succesorii lui Theodosius I se închid într-o viată sedentară. Ei nu mai apar în fruntea armatelor, trăiesc retrasi, „ascunşi" la Constantinopol şi Ravenna, duc, după expresia unui eminent medievist francez, existenta de fantomă a suveranilor din Extremul Orient. Viaţa împăratului e concentrată în palat, el e jucăria celor ce stau în jurul său, femei, eunuci, episcopi, demnitari servili, şefi de oaste barbari. Toată această lume se urăste şi se de

268 Histoire du Moyen âge, par F. Lot, Chr. Pfister et Fr. Ganshof, t. I, Paris, 1928.

nuntă; ea provoacă adesea prăbusiri de situaţii şi dramatice suprimări de vieti269.

Theodosius voise să asigure copiilor săi prea tineri un protector, şi cel mai firesc protector era unul legat de dânşii prin legături de

familie. Pe patul de moarte, el îi recomandã deci grijii lui Stilicho, un brav ofiţer, vandal de origine, ridicat pentru meritele sale la rangul de magister utriusque militiae. Întors din misiunea pe care o avusese la persi pentru încheierea pãcii (387), Theodosius îl socotise vrednic de o alianţã cu familia sa şi-i dãduse de sotie pe nepoata şi fiica sa adoptivã Serena. Stilicho putea pretinde, ca membru al familiei, să exercite influenta sa asupra lui Arcadius, căci, în ce-l priveşte pe Honorius, se pare, afirmã Bury, cã Stilicho ar fi fost numit regent al pãrtii de vest încă de pe timpul minoritãtii acestuia270. Primul sãu act de administraţie aratã tuturor vigoarea şi spiritul sãu vrednic de a comanda. El trecu în toiul iernii Alpii, puse ordine la frontiera Rinului, inspecta garnizoanele şi se întoarse la Milan.

Arcadius era de 17 – 18 ani la moartea tatãlui sãu. Slab la minte, fără iniţiativã, era menit a fi stăpânit de oamenii energici ai Curţii sale. Un astfel de om era prefectul pretoriului din Orient, Flavius Rufinus, un aquitan inteligent şi activ, ambiţios şi avar, fără principii. Izvoarele timpului ni-l descriu ca pe un monstru

269 F. Lot, La fin du monde antique et le debut du Moyen âge, Paris 1927, p. 233 şi urm.

270 J. Bury, History of the Later Roman Empire… I, London, 1923, p. 107. [Chestiunea a fost reluatã apoi de Emilienne Demougeot, op. cit., pp. 99 – 105.] „ambiţios şi rapace, ducând o viatã de plãceri şi urmărind a strânge o imensã avere, nutrind gândul de a ajunge la tron ca asociat al lui Arcadius şi a-l căsători pe împărat cu fiica sa. Dar eunucul Eutropius îi încurcă planurile, determinându-l pe Arcadius a o lua pe Eudoxia, o fatã de mare frumuseţe, fiica puternicului general Bauto. Mama sa era o romanã.

Ambiţia lui Rufinus îl aduse în conflict cu Stilicho, suspectat a urmări aceleaşi planuri, dacă nu pentru sine, cel puţin pentru fiul sãu Eucherius, pe care dorea să-l căsătorească cu sora vitregã a împăratului, cu Galla Placidia. Stilicho era iubit de soldaţi; el avea la îndemânã cele mai multe forţe ale imperiului. O luptă era iminentă între aceste douã personalitãti271.

Conflictul dintre dânşii izbucneşte cu prilejul revoltei vizigoţilor. Aşezaţi de Theodosius în Moesia de Jos, între Dunãre şi Balcani, îndatoraţi a lupta pentru imperiu când nevoia o va cere, ei îl însoţirã pe împărat în campania contra lui Eugenius şi suferiserã în acea campanie pierderi grele. Aceasta a fost, poate, cum presupune Bury,

principala cauzã a revoltei lor; ceea ce însã este sigur e că pornirea lor împotriva imperiului a fost stimulatã de Alaric. Acesta a fost ales

271 Portretele lor la Bui, op. cit., p. 106 şi urm., şi la Demougeot, op. cit., p. 199 şi urm. [Pe lângã lucrarea lui S. Mazzarino (Stilicone, Roma, 1942), se pot adãuga aici studii ca Al. Cameron, Theodosius the Great and the Regency of Stilico, „Harvard Studies în Classical Philology", 73 (1969), pp. 247 – 280 şi A.S. Kozlov, Borba mez du politic eskoj oppoziciej i pravitel strom Vizanţii v 395 – 399 gg., ADSV, Sverdlovsk (astãzi Ekaterinburg), 13 (1976), pp. 69 – 74.]: ...".

şeful întregii armate a vizigoţilor, şi mişcarea pe care a condus-o a fost o adevãratã mişcare naţionalã22.

Goţii pustiirã Thracia şi Macedonia, înaintând cãtre zidurile Constantinopolului. Alaric se pare cã a voit sã-şi atragã prietenia lui Rufinus, fiindcã domeniile acestuia, situate în preajma capitalei, au fost cruţate de barbar. El tratează cu el, iar rezultatul negocierilor a fost cã Alaric s-a retras din vecinãtatea oraşului şi s-a îndreptat spre vest. Dar în Thessalia el se gãsi deodatã în faţa lui Stilicho, care alergase în calea barbarului, cãci chestiunea Illyricului oriental îl interesa de aproape.

Înainte de 379, prefectura Illyricum, care cuprindea Grecia şi tãrile centrale din Balcani, fãcuse parte din jumãtatea de Apus a imperiului, iar în acel an Gratian o cedase lui Theodosius. Linia despãrtitoare între Est şi Vest mergea de la Singidunum (Belgrad), cãtre vest, pe Sava, şi cobora spre sud pe Drina pânã la Adriatica, lângã lacul Scutari. Stilicho pretindea cã voinţa lui Theodosius fusese ca fiii sãi sã se întoarcã la vechea situaţie şi ca autoritatea lui Honorius sã se întindã pânã la hotarele Thraciei. Cauza principalã pentru care Stilicho reclama acest teritoriu era faptul cã Peninsula Balcanicã dãdea pe atunci cei mai buni luptãtori273.

Temându-se de o victorie ce ar fi câştigat rivalul sãu asupra lui Alaric, Rufinus smulse lui Arcadius ordinul ca acela sã expedieze îndatã la Constantinopol

272 Bury, op. cit., pp. 109 – 110.

273 Ibidem, pp. 109 – 111. Cf. Idem, Note sur la politique orientale de Stilicon, „Byzantion" 20 (1950), p. 27 şi urm.

trupele Orientului, care luptaserã în Occident împotriva lui Eugenius, şi sã înceteze orice acţiune, întorcându-se înapoi pe unde

venise. Ordinul acesta sosi tocmai când Stilicho se pregãtea să-i atace pe vizigoti în valea Peneiului. Forţele sale erau superioare goţilor şi victoria asiguratã, dar el se supuse ordinului. S-a căutat a se explica această atitudine, şi cea mai probabilã explicaţie a ezitării lui Stilicho, deşi stăpân pe situaţie, a fost că Serena şi fiul său se aflau atunci la Constantinopole. Stilicho trimise deci trupele Orientului cu un ofiţer devotat, Găinas, şi se retrase cu armata sa la Salona, lãsându-l pe Alaric să-şi ducă înainte opera de pustiire cu vizigoţii săi.

Găinas ajunse, pe Via Egnatia, la Constantinopol. Dupã obicei, împãratul şi Curtea ieşiră să salute trupele în Campus Martius, la Hebdomon. Pe când le treceau în revistă, la un semn al lui Găinas, un barbar îl străpunse cu sabia pe Rufinus, sub ochii împãratului (27 noiembrie 395). Asasinarea lui a fost desigur instigatã de Stilicho. Ea fu primitã cu demonstraţii de bucurie de populaţia tiranizatã de atotputernicul ministru, în locul său, Arcadius îl alese pe eunucul Eutropius, marele sambelan, şi acesta va fi acum principalul ministru al imperiului în Orient.

În acest an, nu numai pãrtile europene ale stăpânirii lui Arcadius au fost devastate de barbari: hoardele hunilor transcaucazieni năvăliră prin porţile Caspicei şi pustiiră ţinuturile înalte ale Armeniei şi câmpiile Mesopotamiei, ajungând până în Siria. Sf. Ieronim era în Palestina, şi în două scrisori descrie ororile săvârşite de huni. Eutropius conduse o expe

diţie împotriva lor în 398, aruncându-i dincolo de Caucaz277.

Molatecul Arcadius trecu sub influenta eunucului Eutropius, zugrăvit în culori tot atât de negre ca şi Rufinus. Tot atât de avid, întrebuinţa toate mijloacele de jefuire, spionii săi erau pretutindeni. El privea cu gelozie şi suspiciune pe prefectul Orientului, cel mai puternic în administraţie dupã împărat. Bury socoteste că eunucului i se datorează, poate, inovaţia introdusă de Arcadius, de a lua din atribuţiile prefectului pretoriului administraţia generală a postelor, cursuspublicus, şi supravegherea fabricilor de arme şi a le trece asupra marelui demnitar magister officiorum275.

La începutul anului 396, Alaric năvăli în Grecia, devasta Beotia, trecu în Attica şi ocupă Pireul. Atena fu cruţată, plătind o grea răscumpărare. Marele templu al Demetrei şi Persephonei din Eleusis fură prădate. Megara căzu la prima somaţie. Istmul de Corint era

ultima barieră şi ea fu trecută. După ce cuprinse Corintul, Alaric luă Argos şi străbătu Peloponesul până la Sparta, care cade în mâinile sale fără rezistentă276, în tot acest marş triumfal, goţii n-au întâmpinat un singur om înarmat pentru a li se opune. Un an întreg petrecu Alaric în Pelopones, şi Curtea lui Arcadius nu luă nicio măsură spre a-şi proteja supuşii.

Stilicho aştepta să fie chemat pentru a-i izgoni din Grecia pe năvălitori, şi ar fi făcut-o cu bucurie, ar fi restabilit ordinea în Orient, cum o restabilise în

274 Idem, History… pp. 114 şi 126.

275 Ibidem, p. 115.

276 Demougeot, op. cit., p. 166 şi urm.

Occident, dar această chemare nu veni. Eutropius se temea, ca şi Rufinus, de intervenţia Occidentului. Stilicho porni totuşi să elibereze Grecia. Claudian spune că el primi ordin de la Honorius. În primăvara anului 397, se îmbarcă în Italia şi debarcă la Corint fără nicio piedică, îndreptându-se spre Arcadia, unde Alaric se refugiase, incapabil de a împiedica debarcarea. Câteva ciocniri avură loc în această regiune muntoasă, apoi Stilicho, manevrând cu prudentă, după tactica sa, sfârşi prin a închide pe Alaric într-un cerc de întărituri pe platoul Pholoe, în Elis, pregătindu-şi o victorie care nu putea întârzia. Dar, nu se ştie cum, barbarul se putu strecura într-o bună zi, retrăgându-se în Epir.

Bury înregistrează cele trei păreri exprimate cu privire la scăparea lui Alaric: 1. Neglijenta lui Stilicho (după Zosimus); 2) Arcadius şi miniştrii săi, geloşi de intervenţia lui Stilicho, au tratat cu Alaric şi i-au asigurat retragerea (sugestia lui Claudian); 3) Stilicho se presupune a fi încheiat o înţelegere secretă cu Alaric, pentru scopurile sale. Toate aceste trei păreri conţin, după învătatul englez, câte o parte de adevăr. Scopul lui Stilicho în expediţiile sale illyrice – zice el – nu poate fi îndoială că a fost desfacerea Illyricului de Răsărit din stăpânirea lui Arcadius277.

Demougeot afirmă că e aproape sigur că Stilicho lăsă de bună voie pe Alaric să plece, din motive

277 Nota 12 la ed. operei lui Gibbon, vol. III, Appendix.

278 Op. cit., p. 172. [E.A. Thompson, Romans and Barbarians: The Decline of the Western Empire, Madison (Wisconsin), 1982; N.I. Golubcova, Italija v nacale Vveka i viorzenie Alariha vRim, „Vestnik

Drevnej Istorii", 1949, 4, pp. 62 – 74.]

223

politice pe care nu le cunoaştem278. Capitularea lui Alaric era sigură, şi el nu trecuse în serviciul lui Stilicho – adaugă Demougeot – fiindcă îndată după aceea devastează Epirul, la hotarele Occidentului, şi se înţelege cu Eutropius. Atitudinea lui Stilicho se poate explica, sugerează acelaşi autor, prin politica de loialism dinastic a generalului „respectuos de autoritatea imperială în Orient ca şi în Occident". Oricum, un lucru e în afară de îndoială: ostilitatea Curţii din Constantinopole faţă de Stilicho, în această împrejurare. Alaric primeşte de la Arcadius titlul râvnit de magistermilitum per Illyricum ($98 – 399), şi Eutropius îl convinse pe împărat şi Senatul să-l declare pe Stilicho duşman public, hoştis publicus. Curtea lui Arcadius încurajează apoi, cum vom vedea, revolta comitelui Africii, Gildo, care profita de lipsa armatei de Occident, care era ocupată în Grecia.

b. Revolta maurului Gildo. Pericolul german în Est. Căderea lui Eutropius şi Găinas. Stilicho era prea prudent pentru a provoca un conflict între cele două Curţi. El se retrase din Illyricum, lăsând pe Arcadius favoriţilor săi nedemni şi ocupându-se de consolidarea Occidentului. Pentru aceasta, hotărî a pune capăt revoltei din Africa, unde Maurul Gildo stăpânea insolent, jignind maiestatea imperiului şi terorizând de 12 ani provincia cu tirania sa: „Ziua e spaima bogaţilor, noaptea temut e de soţi", îl caracterizează Claudian, panegiristul lui Stilicho279.

Divitibusque dies et nox metuenda măritis.

224

Cu 18 ani mai înainte (379), Maurul Firmus încercase a-şi crea un regat în Africa, dar încercarea fusese înăbusită de armele lui Theodosius, având un ajutor preţios de la Gildo, fratele şi duşmanul lui Firmus. Gildo a fost numit, ca răsplată, comite al Africii, cu titlul excepţional de magister militum, şi, pentru a-l apropia mai mult, împăratul unise în căsătorie pe Salvina, fiica lui Gildo, cu nepotul împărătesei Aelia Flaccilla. Dar credinţa Maurului n-a ţinut mult timp. El refuză a trimite trupe lui Theodosius în expedita acestuia contra lui Eugenius, păstrând o suspectă neutralitate, iar după moartea împăratului se pregăti a deveni independent.

În orice împărtire a imperiului, cele cinci provincii ale Africii erau inevitabil atribuite Occidentului, iar Gildo primise ţinutul în

numele lui Honorius. Văzând acum relaţiile încordate dintre cele două Curţi, el se gândi să dea rebeliunii sale forma unei treceri a Africii de sub autoritatea lui Honorius sub aceea a lui Arcadius. Intră deci în tratative cu Constantinopolul, unde propunerile sale sunt bine primite, Eutropius reclamând Africa pentru Orient. O tranferare a diecezei Africii sub Arcadius părea un răspuns la propunerea de a se transfera prefectura de Illyricum sub autoritatea lui Honorius280. Pentru Roma, o rebeliune în Africa era mai serioasă decât oriunde, fiindcă Africa era grânarul său. În vara anului 397, Gildo nu permise corăbiilor cu grâu să plece la Tibru, ceea ce însemna o declaraţie de război. Energia lui Stilicho luă măsuri repezi pentru a asigura aprovizionarea Romei. El aduse grâul adunat în Gallii, îmbarcându-l pe Ron

Bury, History… p. 121.

225

şi transportându-l în apele Tibrului şi aduse şi din Spania, prevenind la timp calamitatea ce ar fi lovit populaţia capitalei, începu, în acelaşi timp, pregătiri pentru suprimarea lui Gildo, căci Stilicho, căutând să evite un conflict între cei doi împărati, n-a voit să vadă în Gildo decât un rebel. Pentru a măguli Senatul, întorcându-se la un vechi uz, îi ceru să-l declare solemn pe Maur inamic public, în tot timpul iernii o flotă se adună la Pisa, unde, în primăvară (398), zece mii de oameni fură îmbarcaţi pentru a trece în Africa. Stilicho nu putea părăsi Italia şi dădu comanda lui Mascezel, un frate al lui Gildo, care fugise nu se ştie de ce şi ceruse azil împăratului. Gildo se răzbunase omorându-i fiii, şi Mascezel era dornic acum de război mare.

Rebelul fu învins aproape fără vărsare de sânge în provincia Byzacene, pe râusorul Ardelio, aproape de drumul militar ce ducea pe coastă la portul Tabraca. În armata lui, foarte numeroasă, s-au produs mari dezertări. Se pare că unii din aliaţii lui Gildo au fost corupţi de Mascezel. Gildo fugi până la Tabraca, încercând să scape pe o corabie. Vânturile l-au aruncat însă la tărm şi a fost capturat. El nu fu executat îndată, ci condamnat la moarte după o înfătisare în proces281.

Mascezel, întors în Italia biruitor, pieri şi el în curând. Succesul său repede a displăcut, poate, lui

281 Demougeot, op. cit., pp. 185 – 186. [HJ. Diesner, Gildos Herrschaft und die Niederlage bei Theueste (Tebessa), „Klio", 40 (1962), pp. 178 – 186; T. Kotula, Der Aufstand des Afrikaners Gildo und seine Nachwirkungen, „Altertum", 18 (1972), pp. 167 – 176.]

226

Stilicho, cum au pretins duşmanii acestuia, ori a pierit printr-un simplu accident.

În primăvara anului 398, Stilicho îşi întărea poziţia prin căsătoria fiicei sale, Măria, cu Honorius. În anul 399, marele sambelan Eutropius era numit consul şi aceasta stârnea indignarea nobilimii senatoriale. Italia fu scandalizată la primirea acestei stiri: un eunuc consul nu se mai auzise. Occidentul refuză a-l recunoaşte. Poziţia sambelanului se clătina acum serios. Stilicho era duşmanul său şi el îşi afla un aliat în persoana Eudoxiei, ostilă vechiului ei protector. Găinas, întors la Constantinopol, fusese ridicat la rangul de magister militum; el întreţinea probabil relaţii cu Stilicho şi ţintea răsturnarea eunucului. Partidul roman antibarbar, creat de împrejurările critice ale ştersei domnii a lui Arcadius, era şi el potrivnic lui Eutropius, ca şi sporirii puterii germane în imperiu. Senatori şi demnitari legaţi de tradiţiile romane erau indignaţi de înăltarea unui eunuc la consulat şi alarmaţi de a vedea importante comenzi militare ţinute de germani. şeful acestui partid antibarbar era Aurelian, fost prefect al oraşului…

Revolta ostrogoţilor din Phrygia, instigaţi probabil de Găinas, a fost prilejul care a dus la căderea lui Eutropius şi a provocat în acelaşi timp lupta împotriva influentei germane în Orient. Miscările au început în primăvara anului 399, dar Eutropius nu le-a dat mare; atenţie, crezând că are a face cu dezordinile câtorva bande de coloni germani. Theodosius I, se ştie, după campaniile sale împotriva ostrogoţilor (gruthungi), în 386, instalase în Phrygia, cu titlul de coloni, o parte din aceşti barbari, care capitulaseră, şi ei dădeau un escadron de cavalerie armatei romane. Comandantul

227

lor, Tribigild, purta ură sambelanului şi-i atâtă pe os-trogoţi la revoltă. Aceasta se întinse uşor, căci provincia era fără apărare. Tribigild se îndreptă spre Constantinopol pentru a-l intimida pe împărat, şi Eutropius, văzând pericolul, organizã apărarea. El trimise contra rebelilor pe gotul Găinas şi pe generalul roman Leon. În munţii dintre Pisidia şi Pamphylia s-au dat lupte, Găinas l-a ajutat pe Tribigild, care scapă; Leon îşi pierde viaţa într-o luptă. Găinas, care-şi da aerul că e loial, comunică la Constantinopol că nu se putea face pace cu Tribigild cât timp e la putere Eutropius282.

Duşmanii eunucului profitară de acest moment critic pentru a-l

ataca, făcându-l răspunzător de victoria goţilor. Eudoxia, geloasă de marea ascendentă a sambelanului asupra soţului său, făcu presiuni, şi Arcadius îl dizgratie. Ameninţat de soldaţi, Eutropius se refugie la Sfânta Sofia, de unde voiră să-l smulgă, şi numai Chrysostom îi scăpă viaţa, printr-o emoţionantă cuvântare. Eunucul, degradat din rangul de patriciu, fu exilat în insula Cipru, confiscându-i-se averea. Câteva luni mai în urmă, acuzat că aspirase la imperiu, fu adus în faţa unui tribunal prezidat de Aurelian şi condamnat la moarte. El fu decapitat la Chalkedon283.

Căderea lui Eutropius (august 399) atrase şi pe a prefectului pretoriului, Eutychian, creatura sa. Aurelian fu numit în locul său, şi aceasta a însemnat biruinta partidului antigerman. Era totodată şi o lovitură adusă lui Găinas, care, simţindu-se ameninţat de

282 Ibidem, p. 223, şi urm., Bury, op. cit., p. 126 şi urm.

283 Demougeot, pp. 230 – 231.

Aurelian şi prietenii săi, schimbă negocierile sale cu Tribigild în rebeliune şi înaintează împreună cu el, prădând la tărmul Propontidei. Panica din Constantinopol îl îndeamnă pe Arcadius a negocia, dar gotul pune condiţii: nu primea negocierile decât cu împăratul în persoană şi într-un loc afară din capitală; cerea apoi să i se predea ca ostateci trei antibarbari notorii: Aurelian, sprijinitorul său principal, Saturninus şi Ioan, favoritul împărătesei; să i se acorde intrarea în Constantinopol cu toţi soldaţii săi; să-şi păstreze postul de magister militum imprasenti şi să se numească Caesarius, fratele lui Aurelian, în funcţia de prefect al pretoriului284, întâlnirea avu loc la Chalkedon şi Arcadius primi toate condiţiile. Chrysostom interveni pentru viaţa ostatecilor, care scăpară numai cu exilul. Găinas îşi făcu intrarea solemnă în capitală, cu armata, Tribigild însă nu veni. Caesarius fu instalat prefect al pretoriului. Găinas fu, de fapt, stăpân pe guvernul de Răsărit vreo şase luni; episodul acestei tiranii germane îşi află sfârşitul în iulie 400285.

Un document interesant pentru spiritul ce stăpânea acum în cercurile înalte şi mijlocii ale imperiului e discursul lui Synesios Uepi ficcaieiat (Despre suveranitate), înaltul prelat african venise în 399 la Constantinopol spre a cere pentru Kyrene o uşurare de impozite împăratului, şi e probabil că a publicat acest

284 Ibidem., pp. 249 – 253; Bury, op. cit., pp. 129 – 132.

285 Bury, op. cit., pp. 132 – 133[G. Albert, Goten în Konstantinopel, Paderborn, 1985; A.D. Kozlov, Osnovnye certy

politiceskoj oppoziciipravitel stru Vizanţii v 399 – 400 gg., ADSV, 16 (1979), pp. 23 – 31 …

229

discurs-program, care poate fi privit ca manifestul antigerman al partidului lui Aurelian, când acesta se afla prefect al pretoriului, la sfârşitul anului 399 sau începutul anului 400. Demougeot, care se ocupă pe larg de ideile discursului-program, crede că aceste cuvinte îndrăznete n-au putut fi pronunţate niciodată. Synesios, după ce a obţinut, datoritã lui Aurelian, satisfacerea cererii sale pentru Kyrene, trebui să se mărginească a publica discursul. El rămase însă credincios partidei antigermane şi aşteptă căderea lui Găinas şi întoarcerea lui Aurelian pentru a face să apară, în toamna anului 400, o poveste alegorică, Povestirea egipteană, Uepi npovoiaq 77 Aiyvntwq, apărută după 12 iulie 400, data alungării goţilor din Constantinopol, dar redactată mult mai înainte. Sub trăsăturile lui Osiris, regele Egiptului, el îl glorifica pe Aurelian, învingător al fratelui său Caesarius, răufăcătorul Typhon, care izbutise a uzurpa provizoriu puterea, sprijinit de şeful mercenarilor „sciţi" 286.

286 Op. cit., p. 234 şi urm. [Ca şi în sursele bizantine de mai târziu, numele de „sciţi" este aplicat tuturor popoarelor migratoare care au trecut prin spaţiul nord-pontic până la Dunăre (întreprinzând adeseori incursiuni şi la sud de marele fluviu, în zona balcanică; apelativul e folosit pentru a-i desemna pe goti, mai târziu pe slavi, apoi pe pecenegi, cumani, tătari (cf. Gy Moravesik, Byzantinoturcica, ed. a II-a, Berlin, 1958, vol. II, pp. 279 – 283, I. Dujcev, Slavjani-skiti, „Slavia", 29 (1960), pp. 109 – 104), ca şi creştinismul romanic din stânga Dunării de Jos şi din Skythia Minor = Dobrogea (cf. E. Lozovan, Byzance et la romănite scythique, precum şi Idem, Aux origines du christianisme da-co-scythique, în F. Altheim, Geschichte der Hunnen, vol. II, Berlin, 1960, pp. 197 – 224 şi vol. IV, Berlin, 1962, pp. 146 – 165.]

230

Ideile conducătoare ale manifestului, potrivit suveranului ideal, adunau, cum bine observă învătatul francez, locuri comune şcolare, familiare tuturor pane-giriştilor imperiali de la Traian încoace. La Synesios apar însă noutăti, revendicări pe care generaţia dinainte de el nu le cunoştea. Ideile politice generale ale partidului reprezentat de Aurelian însufleţeau discursurile lui Themistius, preceptorul ales de

Theodosius pentru educatia lui Arcadius287. Programul acestui regim ideal era stabilit în liniile sale mari. Mai întâi, respectul privilegiilor aristocratice, suveranul trebuind să ia sfat de la senatori, însărcinati a-l ajuta să guverneze. Apoi, grija fată de starea supuşilor, grijă materială, prin uşurarea impozitelor, încurajarea agriculturii, reducerea sâcâielilor administrative, grijă moralã prin răspândirea filosofiei. Dupã aceea, grija fatã de ordinea publică prin libertatea de conştiinţă şi toleranta religioasă, în sfârşit, grija pentru apărarea imperiului ameninţat de barbari, infiltrati în armatã şi magistraturi. Autorul îl sfătuie pe suveran să cureţe armata de goti, să recruteze armatã nationalã (romanii n-ar putea să se apere ei înşişi, ca în primele veacuri ale istoriei lor?) şi pe goti să-i silească la munca pământului, invitându-i să se întoarcă de unde au venit, dacă nu le convine.

Tirania lui Găinas n-a putut ţine mult; populaţia romanã îl detesta. Goţii îşi făceau rugăciunile ca arieni, afară din oraş. Ei încercară a ocupa câteva biserici din

287 Demougeot schiţează (p. 239 şi urm.) o interesantă paralelă între ideile conducătoare ale lui Themistius şi cele ale lui Synesios…? u.

231

capitală şi dădură naştere la dezordini. Găinas se hotărăste deodată a părăsi capitala sub pretextul unei indispoziţii şi se duce, cu o mică escortă, să-şi facă rugăciunile într-o biserică clăditã de Theodosius, la Hebdomon, afară din oraş288. Când goţii aflară de plecarea şefului lor, fură cuprinşi de panică şi porniră, în învălmăşealã, noaptea, luându-şi tot ce aveau. Tumultul goţilor aruncă spaima în populaţie, neştiind ce planuri aveau. S-a întâmplat că o cerşetoare se afla la una din porţile de Vest şi, văzând atâta îmbulzealã, crezu că a venit ziua din urmã a Constantinopolului şi începu a se ruga cu voce tare. Un got, mânios, vru s-o ucidă, un roman interveni şi-l omorî. Un tumult general se produse, şi orăsenii, izbutind a închide porţile, goţii care nu apucaseră a ieşi sunt atacaţi de populaţia înfuriatã. Ei îşi aflară repede refugiul într-o biserică aproape de palat. Acoperişul bisericii fu smuls, şi goţii ucişi cu pietre şi cărbuni aprinşi (12 iulie 400). Aurelian fu restabilit în fruntea prefecturii. Găinas, declarat duşman public, porni în Thracia cu armata ce-i mai rămăsese, jefuind. Oraşele Thraciei se apărau ca cele din Asia împotriva lui Tribigild. Rău aprovizionat şi descurajat, Găinas veni la Hellespont, decis a trece în Asia. Dar pe celălalt tărm, la Abydos, se aflau trupe sprijinite de corăbii de război.

Aceste trupe erau co

288 După O. Seeck, citat de Demougeot (p. 253), o slăbiciune nervoasă periculoasă (psihastenie) ar explica toate nesocotintele lui Găinas. El se crezu prada unui demon şi se duse să se roage pentru libertatea lui la moastele Sfântului Ioan Botezătorul, păstrate în capela clăditã de Theodosius la Hebdomon. [Demougeot expune aceste consideraţii la pp. 255 – 262 din op. cit.]

232

mandate de Firavitta, un got păgân, căsătorit cu o romanã, şi care, în ultimii ani ai lui Theodosius, avusese un rol mare în politica naţiunii sale ca şef al partidei filoromane. El fusese, sub Arcadius, înaintat magister militum şi curătise Mediterana de piraţi, din Cilicia până în Palestina. Goţii se aşezară în tabără pe tărmul european şi, când nu mai avură provizii, hotărâră a încerca să treacă strâmtoarea pe nişte plute grosolane, lăsându-se a fi duşi de curent. Flota lui Firavitta îi întâmpinã şi-i scufundã, Găinas privind neputincios de pe tărm dezastrul goţilor săi. Cu mica trupă ce-i rămăsese, porni în fugă spre nord, dincolo de Haemus, şi chiar dincolo de Dunăre, unde ar fi voit să-şi recruteze soldaţi. El căzu în mâinile lui Ul din, regele hunilor, care-l ucise şi-i trimise capul lui Arcadius. Firavitta avu onoarea unui triumf şi fu numit consul pentru anul 401.

Cu pieirea lui Găinas, pericolul got îşi găsea sfârşitul în provinciile Orientului. Episodul acestei grave crize a imperiului a fost celebrat la Constantinopol: scene de revoltă au fost reprezentate în sculpturile ce împodobesc columna lui Arcadius, ridicată în 403 în Forum, şi care-i poartă numele289.

c. Ioan Chrysostom şi Curtea lui Arcadius.

Eudoxia. Nectarius, patriarhul Constantinopolului, muri în 397. Eutropius avu atunci o excelentă inspiraţie aducând în Scaunul de patriarh pe Ioan Chrysostom (Gură de Aur) din Antiochia. Eunucul trecuse puţin mai înainte prin acel oraş, spre a merge în

Bury, op. cit., pp. 133 – 137; Demougeot, op. cit., pp. 256 – 266.

233

Egipt, şi fusese uimit de elocventa şi popularitatea marelui predicator. Chrysostom, adus la Constantinopol, fu întronat la 26 februarie 398.

Născut în capitala Siriei, dintr-o familie nobilă şi bogată – tatăl său, Secundus, avusese un rang în armată – Chrysostom a fost crescut

de o mamă iubitoare care, văduvă la 20 de ani, s-a închinat creşterii îngrijite a copiilor săi. El urmă cursurile de retorică la şcoala vestitului Libanios, care descoperi talentele extraordinare ale discipolului său, urmărindu-l cu admiraţia şi iubirea sa dincolo de anii de scoală. S-a păstrat o scrisoare de la el, prin care îl felicita pentru succesele sale de barou. Libanios socotea geniul lui Chrysostom ca un dar al muzelor şi sperase să-l câştige pentru cauza vechilor credinţe ale Greciei. Se spune că, întrebat de prieteni pe patul de moarte pe cine lasă în locul său, ar fi răspuns că l-ar lăsa pe Ioan, dacă creştinii nu i l-ar fi smuls290.

Episcopul Antiohiei, Meletios, se sili a-l atrage la creştinism, şi Ioan, obosit de pledoariile de barou, primi botezul şi fu numit lector al bisericii din marele oraş. Episcopul Flavian îl făcu preot, însărcinându-l cu predica, şi astfel şi-a început Ioan Chrysostom cariera ilustră în metropola Siriei. Faima elocventei sale se răspândi în tot Orientul. Pentru el, interesul suprem nu sta în controversele teologiei, ci în morala practică. El socotea că datoria sa principală era să lupte în

290 Sozomenos, Hist. Eccles., VIII, Cap. II. [Despre cele două personalităti ale epocii, v. mai recent G. Dagron, Naissance, Index general, pp. 561 (s.v. Jean Chrysostome") şi 562 (s.v. „Libanios").]"...

potriva voluptătii claselor bogate, să denunţe risipa de bogătii care ar fi putut usura clasele sărace. „Bogat te-a făcut Dumnezeu pentru ca să ajuţi pe săraci – proclama Chrysostom –, ca să te mântui de păcate prin milostenie". El se indigna de luxul peste măsură al femeilor care mergeau la biserică în car aurit, tras de catâri albi, cu hamuri împodobite şi în mijlocul unui alai de sclavi şi eunuci, îmbrăcate în haine de mătase, gătite cu lanţuri de aur, cu părul frizat strălucind de perle şi diamante, „ca femeile care joacă în teatru", ele veneau fără sfială înaintea altarului, insultând în mod crud mizeria atâtor săraci. „Biserica nu e făcută spre a expune într-însa asemenea bogătii", le striga predicatorul.

Strălucirea palatelor, a splendidelor lor portice, cu ziduri încrustate în marmură şi fildeş, cu pardoseli în mozaic; luxul fără frâu al meselor, mulţimea sclavilor care formau cortegiul celor avuţi, dând în lături lumea pe uliti dinaintea lor; spectacolele cu dansuri lascive şi cântecele obscene; superstiţiile, cu practicile lor grosolane, cu amulete şi vrăjitorii; trufia filosofilor, care îşi purtau bărbile lungi pe sub

portice, toate trec, ca într-un film de cinematograf, pe dinaintea ochilor noştri, sub biciuirea nemiloasă a cuvântului său înaripat. Toată viaţa artificială, frivolă, ce caracterizează societatea metropolei siriene în această epocă de agonie a lumii păgâne, e târâtă la marea tribună a predicii lui Chrysostom, ca să-şi audă osânda.

La Constantinopol înaltul prelat găsea toate viciile Asiei, sporite încă de apucăturile unei Curţi trufase, dominate de Eudoxia. Chrysostom era om de un ascetism împins până la extrem, de o fire aspră, puţin

235

curtenitoare. Bury îl aseamănă cu socialiştii moderni, în această pasionată denunţare a celor bogati291. N-avea nimic din geniul împăciuitor al unui Ambrosius sau al unui Augustin. Scopul său era reforma morală a lumii şi temperamentul său aprins de sirian îi dădea în această misiune un avânt pasionat292.

Deşi condamna inegalitatea socială, nu pe cea politică – şi nimic nu era mai departe de gândurile sale decât faptul de a răsturna ordinea stabilită a lucrurilor, observă atât de judicios Bury –, spiritul cuvântărilor lui tindea, desigur, să-l ridice pe sărac împotriva bogatului şi le-a fost uşor duşmanilor săi să-l acuze că „seduce mulţimea".

Chiysostom atacă nu numai viciile şi extravagantele celor avuţi, dar şi senzualitatea, lăcomia şi avariţia clerului şi călugărilor. El se ridicase de la amvon împotriva femeilor care serveau clerul capitalei sub numele de surori, cenzurase aspru spiritul de desfrâu şi simonie al prelaţilor.

Între femeile din înalta societate duşmane patriarhului, Palladius citează câteva intime ale Eudoxiei: Marsa, văduva lui Promotus, în casa căreia crescuse Eudoxia; Castricia, fiica lui Saturninus, Eugraphia, în casa căreia se întâlneau vrăjmasii lui Chrysostom293.

În politica sa religioasă, patriarhul comise imprudente care-i stârniră noi adversari. Cercetând abuzurile mai multor biserici din vestul Asiei Mici (401), el procedă cu asprime şi depuse vreo 13 episcopi, care

291 Vezi frumoasa-i caracterizare, la Bury, op. cit., pp. 138 – 140.

292 Demougeot, p. 298

293 Ibidem, p. 300, n. 383.

236

trecură în tabăra duşmanilor săi. Alţii, temându-se de aceeaşi soartă, înţeleseră că siguranţa lor nu se putea bizui decât pe ruina primejdiosului arhiepiscop, în care vedeau un tiran al Bisericii. Severian, episcopul de Gabala, în Siria, venise la Constantinopol, unde fusese bine primit de Chrysostom, care îl puse să predice, şi, în timpul lipsei sale din capitală, îl lăsă a-i ţine locul. Severian ştiu să câştige sferele Curţii şi pe mulţi din adversarii lui Chrysostom. Când acesta se întoarse din Asia, diaconul Serapion, devotat patriarhului, îl învinui de erezie pe Severian, care ceru pedepsirea lui. Nemulţumit cu pedeapsa uşoară aplicată de patriarh, el părăsi capitala, după ce preveni Curtea, împărăteasa, nemângâiată de plecarea predicatorului ei favorit, îl recheamă şi impune lui Chrysostom să se împace cu el. O răcealã se produse din această cauzã între patriarh şi Eudoxia.

Cel mai înverşunat duşman al lui Chrysostom era Theophil, patriarhul de Alexandria, un mare ambiţios, îndrăznet şi impulsiv, râvnind a-şi întinde hegemonia spiritualã asupra întregului Orient. La moartea lui Nectarius, voise să-şi impunã la Constantinopol un preot alexandrin, Isidor, şi nu-i putea ierta lui Chrysostom faptul că-i înlăturase protejatul. Theophil împărtăsise până acum părerea eretică a lui Origenes, care aruncase concepţia antropomorfică a divinitătii. Aceeaşi doctrinã stăpânea printre călugării numeroşi din pustiul Nitriei, în Egipt, în fruntea cărora se aflau patru călugări numiţi pentru statura lor înaltă „Fratii lungi". Ei stârnesc mânia arhiepiscopului prin intervenţia lor în favoarea lui Isidor, care intrase acum în conflict cu Theophil pe o chestiune de bani şi fusese

237

condamnat de un Sinod de clerici servili ai prelatului. Acesta căutã să se scape de fraţii inoportuni şi declară război origenismului, dând, în 401, o pastoralã în care-l osândea pe Origenes şi discipolii săi. Un Sinod al său îi condamnã pe călugării din Nitria şi-l anatemiza pe Origenes; trupe obţinute de la prefect fură trimise să-i aresteze pe supărătorii călugări. „Fratii lungi", însoţiţi de 300 de călugări origenişti, iau drumul Palestinei, unde, preveniţi de Theophil, episcopii refuză a le da adăpost. Ei vin atunci, către sfârşitul anului 401, la Constantinopol, să ceară protecţia lui Chrysostom. Acesta îi primeşte bine, dar nu vru să comunice cu dânşii până ce nu le va examina cauza. Ei o întâlnesc pe Eudoxia, care venise să se închine la capela Sfântul

Ioan Botezătorul, şi ea le promite a interveni pe lângă augustul său soţ pentru a le face dreptate. Călugării dau o cerere împăratului, acuzând pe Theophil, şi, la îndemnurile Eudoxiei, Arcadius îl cheamă pe patriarhul Alexandriei la Constantinopol ca să răspundă la acuzaţiile ce i se aduc, în faţa unui Sinod prezidat de episcopul capitalei.

Epiphanios de Cipru fusese instigat de Theophil şi adunase un Sinod al episcopilor săi, care condamnase părerea lui Origenes. El fu îndemnat să vină la Constantinopol pentru a lua şi semnătura lui Chrysostom, iar Eudoxia îi făcu o primire călduroasă, ceea ce-l jigni pe Chrysostom, căruia Epiphanios îi arătase o mare ostilitate. Mânios, el ţinu (403) o predică plină de violentele sale de limbaj obişnuite, cu aluzii transparente, în care se auzi cuvântul de lezabel. Eudoxia, simţindu-se ofensată, dădu ascultare intrigilor partizanilor lui Theophil.

Chrysostom făcu greşeala de a refuza să prezideze Sinodul ce avea să-l judece pe Theophil, sub cuvânt că e vorba de lucruri petrecute în altă diecezã, şi atunci acuzatul se transformă în acuzator. O listă de învinuiri împotriva lui Chrysostom fu prezentată împăratului, care, sub influenta împărătesei, invită Sinodul să se ocupe de ele294, în vara anului 403, Theophil, sigur de protecţia Curţii, convocă Sinodul său, ferindu-se a-l ţine în Constantinopol, unde populaţia era de partea lui Chrysostom. Acest Sinod se întruni dincolo de Bosfor, în Palatul Stejarului (Dryas), construit de Rufinus. Majoritatea episcopilor erau egipteni, iar Chrysostom refuză a se prezenta înaintea unui Sinod compus din duşmanii săi şi de patru ori repetă refuzul său, cu toată porunca împăratului de a se supune. El a fost judecat în lipsă, acuzat de lucruri foarte diferite, din care niciunul nu era de ajuns spre a depune un episcop: că vându-se marmura pusă de o parte de Nectarius pentru a decora biserica Sfânta Anastasia; că pedepsise un călugăr care lovea pe sclavul său; că îşi lua masa singur, ca un ciclop; că insulta sau defăima pe clerici, că rezervase pentru uzul său băile palatului episcopal; că numise pe Epiphanios nebun şi demon; că a intrigat contra lui Severian; că a primit vizite ale femeilor ş.a. Acuzaţiile erau prea uşoare şi s-a invocat refuzul de a se prezenta dinaintea episcopilor. Sinodul l-a condamnat, iar Arcadius a întărit sentinţa printr-un decret care pronunţa exilul. Furia mulţimii care înconjura Marea

Ibidem, pp. 314 – 317.

Biserică împiedică ofiţerii de a-l ridica timp de trei zile.

Chrysostom, care nu voia să-l înfrunte pe împărat sau să provoace o revoltă, se furişă, într-o noapte, din palat, şi se predă. Populaţia, aflând această deportare, se revoltă. Un cutremur de pământ se produse şi se văzu într-însul un semn al mâniei dumnezeieşti. Eudoxia, înspăimântată, ceru lui Arcadius să-l recheme pe patriarh. Ea scrise acestuia, dezvinovătindu-se şi făcându-i declaraţii care o pun într-o frumoasă luminã. Chrysostom se întoarse în capitală în mijlocul bucuriei generale, într-o procesiune solemnă, care se opri la Sfinţii Apostoli, unde poporul îi ceru să predice. Duminica următoare, oficiind la Sfânta Sofia, el ţinu o mare predică, în care chemă binecuvântarea lui Dumnezeu asupra poporului credincios, a împăraţilor şi pioasei împărătesc, împăcarea aceasta dintre prelat şi Curte n-a putut fi durabilă din pricina temperamentului nestăpânit al lui Chrysostom. În curând, un incident comun îl împinge la o „grosolanã impolitete", cum o caracterizează Bury, fată de împărăteasă.

Câteva luni după întoarcerea sa, Simplicius, prefectul oraşului, a dedicat bazilicii o statuie de argint, înfătisând-o pe Augusta şi aşezată în vârful unei coloane de porfir în mijlocul pietei Augusteon, aproape de Sfânta Sofia. Ceremoniile inaugurării aveau un caracter păgân, însoţite de dansuri şi muzică. Cântecul şi zgomotul tulburară serviciul divin de la Sfânta Sofia. Chrysostom nu-şi putu stăpâni mânia şi se plânse prefectului, aruncând invectivele sale obişnuite împotriva vanităţii celor mari. Aceste excese de

limbaj fură raportate la Curte şi exploatate de duşmanii episcopului influenţi pe lângă împărăteasă. Prietenele Eudoxiei, Eugraphia şi Castricia, mai ales favoritul Ioan, dădură proporţii incidentului. Eudoxia îşi manifestă supărarea şi Chrysostom agravează situaţia printr-o nouă predică lipsită de măsură. Cu prilejul unei ceremonii în cinstea patronului său, în capela de la Hebdomon, aproape de vila Eudoxiei, el îşi începu predica, al cărei text s-a pierdut, prin cuvintele295: „Din nou Herodiada se înfurie, din nou dansează, din nou cere capul lui Ioan pe tavă". De astă datã, aluzia, era prea transparentă pentru ca Eudoxia să nu se simtă insultată296.

Chrysostom ceruse insistent convocarea unui Sinod general, care să anuleze acuzaţiile ce i se aduseseră în septembrie 403 şi invitaţiie erau trimise. Eudoxia era acum bucuroasă ca Sinodul să fie compus din adversarii patriarhului, încât rezultatul să fie confirmarea hotărârii Sinodului de la Dryas. Theophil făcuse o experienţă care nu-l putea încuraja la o a doua vizitã.; mulţi din episcopii săi au venit însă şi au fost instruiţi să facă uz de canonul Sinodului de la Antiochia din 341, după care, dacă un episcop depus de un Sinod ar apela la puterea temporară, depoziţia sa rămânea definitivă şi irevocabilă.

Sinodul se întruni la începutul anului 404. Duşmanii lui Chrysostom îi câştigară pe episcopi prin convingere, corupţie sau constrângere. Sinodul de la Antiochia fusese însă pătat de arianism şi duşmanii lui

Repetate la Socrates şi Sozomenos. Demougeot, op. cit., pp. 325 – 326.

241

Chrysostom se aflară într-o poziţie dificilă, care făcu să se tărăgăneze lucrurile câteva luni. Dar împăratul persistă în refuzul său de a se împărtăsi cu patriarhul. Pastele se apropia, Arcadius îi interzise lui Ioan să părăsească palatul episcopal, în ziua de Paşti (17 aprilie 404), o ciocnire avu loc între credincioşi şi armată, în thermele lui Constantin, unde aceia veniseră de la Sfânta Sofia, aşteptându-l pe Ioan şi clerul său. Ea se încheie cu câţiva morţi. A doua zi, altă încăierare se produse cu publicul adunat afară din biserică, pentru serviciul divin. Iarăsi morţi şi răniti. Ioan, exasperat, făcu apel la Papă. Trimise o lungă scrisoare lui Innocenţiu, povestind toate cele întâmplate de la afacerea „Fraţilor lungi" şi cerând un Sinod ecumenic. Theophil, prevenit, ttrimise Papei actele Sinodului de la Dryas, dar Papa se pronunţă de partea lui Ioan şi aprobă ţinerea unui Sinod ecumenic. Răspunsul sosi însă după ce Chrysostom plecase în exilul său definitiv, căci, la insistentele adversarilor, Arcadius, pentru a pune capăt conflictului, îi poruncea lui Chrysostom să plece, escortat, în exil. El se supuse, spre a evita o nouă revoltă. Ieşind pe o poartă dosnică, ca să înşele vigilenta credincioşilor (20 iunie), fu îmbarcat în ascuns şi dus pe coasta Bithyniei. În aceeaşi noapte, focul izbucni la Sfânta Sofia şi, alimentat de un vânt puternic, se întinse la clădirile vecine, cuprinse Senatul şi edificiile palatului imperial dinspre sud. Pagubele au fost imense. Cercetările ordonate de Arcadius atribuiră focul aderenţilor lui

Chrysostom, şi o mare prigonire se dezlãntui împotriva lor297.

O grindinã teribilã se abãtu asupra oraşului, şi se vãzu în ea un semn al mâniei divine. Curând dupã aceea, la 6 octombrie 404, împărãteasa Eudoxia muri.

Chrysostom a fost transportat la Kukusos, orãsel aflat la hotarul Cappadociei şi Armeniei, în munţii Taurus, „cel mai pustiu loc de pe tot pãmântul", cum scrie exilatul cãtre un prieten al sãu. Aici îşi petrecu ilustrul prelat cei din urmã trei ani, întreţinând, din adâncul singurãtãtii sale, o corespondentă activã cu prietenii şi admiratorii sãi din toate pãrtile creştinãtãtii, şi trimiţând tuturor cuvântul de îmbărbãtare pentru credinţã. Duşmanii se tremură încă de el, socotind că e prea aproape de capitalã şi gãsiră prudent a-l strãmuta într-un loc mai depărtat. Ei smulg lui Arcadius un nou ordin prin care Chrysostom era transferat la poalele Caucazului, la Pityus (azi Pitzunda), pe tãrmul Pontului Euxin. În drumul cãtre această nouã destinaţie a exilului sãu, Chrysostom, slãbit de puteri, îşi dãdu sfârşitul la Comana Pontului, în ziua de 14 septembrie 407298.

297 Demougeot, op. cit., p. 351. [K. Holum, Theodosian Empresses, Berkeley, 1982; F. van Ommeslaeghe, Jean Chrysostome en conflit avec l'imperatrice Euduxie, Ana. Boli., 97 (1979), pp. 131 – 159.]

298 [Acest exil al lui Ioan Chrysostomos apare uneori în hagiografia bizantinã, ca şi în cea post-bizantinã: pentru aceasta din urmã, dãm ca exemplu traducerea românească a Vieţii lui Nifon, redactatã în veacul al XVI-lea de cãtre protosul athonit Gavriil: „Deci îi veni (lui Neagoe Basarab – n.n. – T.T.) cuget şi gând bun, dumnezeiesc în inima lui, ca şi mai demult (lui) Teodosie cel Mic împărat, să mute moastele sfântului Ioan Hrisostom de la Cucus (subl. ns.

— TT) în ţarigrad, ca să dea iertare şi tãmãduire maicei sale Evdoxiei împărãtesei, într-al aceluia chip se asemãnã şi creştinul Neagoe Vodã" (în Literatura română veche (1402 – 1647), vol. I, Bucureşti, 1969, p. 86)].

Aceste frãmântãri religioase au avut urmãri pentru relaţiile dintre Curtile de la Constantinopol şi Rave-nna. Stilicho îl îndemnã pe

Honorius să adreseze fratelui său în două rânduri scrisori de imputări, la care guvernul oriental nu dădu niciun răspuns. Papa Innocenţiu adună la Roma un Sinod de episcopi italieni, care declară condamnarea lui Chrysostom ilegală, cerând ţinerea unui Sinod general la Thessalonic. O ambasadă de episcopi romani şi câţiva orientali, prieteni ai lui Ioan, servind drept călăuze, fu expediată de Papă să-i ducă lui Arcadius aceste decizii. Dar ambasada fu maltratată: Anthemios, ministrul atotputernic în Orient şi duşmanul lui Stilicho, îi împiedică să pătrundă în palat, îi internează într-un fort şi, în cele din urmă, îi trimite înapoi în Italia. Episcopii orientali veniţi cu dânşii fură arestaţi şi deportaţi. Toate acestea duseră la o ruptură între cele două Curţi.

Memoria marelui patriarh a fost totuşi reabilitată datoritã tenacităţii lui Innocenţiu şi episcopilor occidentali. Papa se încăpătâna să nu reia relaţiile cu Orientul atâta timp cât numele lui Ioan nu fu înscris pe dipticele în care figura lista episcopilor de Constantinopol. Spre a-l împăca, patriarhul Atticus satisfăcu dorinţa Papei. Apoi Cyril, nepotul şi urmaşul lui Theophil în Scaunul Alexandriei, se hotărî la rândul său a înscrie numele lui Ioan pe diptice. El îndeplini acest lucru, după Battifol, înainte de 419, după Mgr. Duchesne, către 429 – 430, iar după treizeci de ani de la moartea lui Chrysostom, la cererea pioasă a populaţiei şi clerului capitalei, rămăsitele ilustrului lor păstor fură aduse în oraşul imperial (ianuarie 438). Împăratul Theodosius al II-lea merse întru întâmpinarea

lor la Chalkedon şi conduse el însuşi procesiunea solemnă la mormântul episcopilor de Constantinopol. Împăratul se rugă înaintea sicriului pentru părintii săi. Ioan Chrysostom a rămas până astăzi una din cele mai strălucite figuri ale Bisericii de Răsărit, căci, aşa cum îl caracterizează atât de lapidar N. Iorga, „rareori o viată, un grai şi un scris au fost mai strâns unite într-o personalitate vrednică de respectul tuturor timpurilor” 299.

d. Prima invazie a lui Alaric în Italia (401 – 403)

Când s-a retras din Peloponez (397), Alaric a pătruns cu vizigoţii săi în Epir. Timp de patru ani, el a rămas în acele părti, cu titlul magister militum per Illyricum, obţinut de la Arcadius. Profitând de această situaţie, barbarul şi-a echipat trupele cu arme din arsenalele romane ale diecezei Daciei, şi apoi, deodată, se hotărăste a năvăli în

Italia. Illyricum nu-i oferea mare lucru, Thracia fusese stoarsă; apoi soarta lui Găinas îi dăduse de gândit. Italia, pe care o cunoscuse, îl atrăgea. E probabil că nu se gândea să dureze acolo un regat, ci, cum crede Bury, să obţină de la Honorius un teritoriu şi concesii în provinciile Dunării. Momentul prielnic a fost pentru el năvălirea în Noricum şi Raetia a unei mase de triburi germanice, pornite dinspre Baltica, la sfârşitul anului 401, sub un

299 Cărti reprezentative în viaţa omenirii, Bucureşti, 1916, p.115. [Lucrarea a avut o a doua ediţie, în 5 volume, tipărite la Bucureşti în perioada 1924 – 1935, precum şi una recentă, îngrijită de M. Gherman, apărută în două volume la Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1991.l

245

şef sălbatic, Radagais (Radagaisus), pe urma unei mari furtuni stârnite, pe la 400, în acele locuri, de o mişcare uriaşă, dezlăntuită de la extremitatea de răsărit a Asiei. Lupte mari, provocate în China de Tulun, sau selun, sau Zarun, şeful unui numeros popor jen-jen (gengen) 300, care se întinsese din Coreea până dincolo de Irtâs, îi siliră pe huni să fugă dinaintea lor. Ei se îndreptară spre ţinuturile Pontului Euxin, mai dinainte ocupate de triburi înrudite. Năvala lor împinse toate aceste neamuri către nord, până la Marea Baltică, în faţa acestei mari migraţii, locuitorii din preajma Mării Baltice sunt siliti să-şi părăsească, la rândul lor, locurile. Astfel pătrunde Radagais în provinciile imperiului, şi Stilicho îşi duce trupele peste Alpi, ca să respingă năvălirea, ceea ce reuşeşte. De acest moment, în care Italia se găsea fără apărare, se foloseşte Alaric. El trecu Alpii, în noiembrie 401, asediind Aquileia, care căzu repede.

Intrarea goţilor în Italia produse consternare. Barbarii erau un întreg popor, toate triburile vizigote care ocupau Illyricum oriental. Honorius voia să fugă în Gallia şi cu greu fu convins că va fi în siguranţă între zidurile Milanului. În cele două luni următoare, oraşele Veneţiei deschiseră porţile înaintea lui Alaric şi acesta era gata să meargă a asedia Milanul. Stilicho

300 [Acest popor, ortografiat şi jouan-jouan, îşi crease un imperiu efemer între Coreea şi Turkestan, nimicit de tiurci prin 552; faptul s-ar fi aflat la originea migraţiei avare spre vest, dar după alte opinii avarii ar fi diferiţi de jouan-jouan (L. Musset, Les invasions. Les vagues gérmaniques, Paris, Presses Univ. de France, 1965, p. 61 – 62)].

avea puţine trupe. El sfătui pe împărat şi Curtea să reziste la Milan până când va strânge trupe la frontiera cea mai apropiată, în decembrie 401, plecă în acest scop în Raetia şi Noricum, recrută soldaţi mercenari vandali şi alani, la care adăugă armata din Raetia şi trupe rechemate de la Rin şi din Britannia. El soseşte la timp, la sfârşitul lui februarie 402, şi scapă Milanul asediat de Alaric. Acesta, atacat în lagărul său, ridică asediul şi o apucă pe valea Tânăro spre vest, silindu-se să ajungă la sud de Turin, la drumul ce ducea în Gallia. Stilicho îl urmări, şi Alaric, temându-se a nu fi încercuit, de la Asti (Hasta) o luă spre sud. Stilicho se grăbi şi căzu asupra lagărului barbar, aşezat într-un punct strategic la Pollentia (Pollenza). El nu mai aşteptă armata din Gallia şi lupta se dădu în ziua de Paşti (6 aprilie 402), susţinută cu mare curaj de ambele părti; dar Stilicho putu ocupa lagărul got, iar familia lui Alaric şi bogătiile lui căzură în mâinile sale. Vizigoţii coborâră de-a lungul tărmului liguric în direcţia Etruriei. Stilicho deschise negocieri, şi Alaric primi să părăsească Italia. Condiţiile nu le cunoaştem301. Nemulţumit de rezultat, Alaric rămase în apropierea hotarelor şi, la începutul verii 403, trecu iarăsi în Italia, atacând Verona. Dar Stilicho, care-i spionase miscările, îl încercui sub zidurile Veronei, atacându-l din toate părtile. Alaric se bătu cu înverşunare, dar suferi un dezastru complet. El apucă atunci, cu restul trupelor, drumul spre nord, urmărit de învingători. Stilicho tratează din nou. Se încheie un foedus, prin care i se permite lui Alaric să se aşeze în districtele de

101 Bui, op. cit., pp. 160 – 162.

frontieră, pe Sava302, de unde îi putea fi de ajutor pentru a-şi realiza planul de a anexa Illyricum de Est. Învins de atâtea ori, regele vizigot rămase nemişcat câţiva ani.

Senatul îl invită pe împărat să celebreze aceste mari biruinte odată cu al şaselea consulat al său, în 404. Procesiunea trecu pe sub un arc de triumf impunător; Stilicho fu aclamat pe carul triumfal alături de Honorius. Împăratul stătu atunci la Roma câteva luni, dând populaţiei jocuri de circ. Suprimarea luptelor de gladiatori, de care vorbesc unii cu acest prilej, nu se documentează303.

Pericolul ce-l ameninţase pe împărat la Milan îl face să-şi caute un adăpost mai sigur fată de invaziile germanice, astfel că el şi-a dus

Curtea şi guvernul de la Milan la Ravenna, care, situatã în mijlocul lagunelor şi insulelor, la 10 – 12 mile de gura sudicã a Padului, putea înfrunta un duşman, cum au probat-o evenimentele, mai bine decât orice alt oraş al peninsulei.

Înainte de Augustus, Ravenna fusese un obscur oraş provincial. Augustus l-a ales spre a fi o staţiune navalã, construind un port, Classis, la trei mile depãrtare de oraş, cu care a fost unit printr-o sosea solidã peste lagune. Portul putea adãposti 250 de corãbii de rãzboi. Printr-un canal, Augustus aduse aici apele Padului prin mijlocul oraşului până la port. Aceeaşi apã fu introdusã în şanţul ce împrejmuia zidurile şi era distribuitã apoi pe o mie de canaluri

302 Stein, op. cit., pp. 378 – 379.

303 Demougeot, op. cit., p. 284, n. 298.

mai mici în toate pãrtile oraşului, împãrtindu-l în insule. Comunicatia se fãcea pe poduri şi cu corãbiile304.

Oraşul s-a populat repede, locurile goale s-au umplut. de clãdiri, împrejurimile, pe o întindere de mai multe mile, erau acoperite de bãlti, care înlesneau apărarea. La apropierea duşmanului, calea artificialã care lega Ravenna de continent se putea strica.

Marea s-a retras cu încetul la patru mile de oraşul modern, încă din secolul al VI-lea, când scrie Iordanes, portul lui Augustus era o grãdinã foarte întinsã, plinã de pomi305. Această schimbare făcu şi mai grea apropierea de oraş, iar mica adâncime a apelor împiedica intrarea corãbiilor de rãzboi.

Ravenna ajunse astfel reşedinta împãraţilor, care se închiserã între zidurile ei, iar regii goti şi vice-regii sau exarchii bizantini care le urmarã fãcurã dintr-însa, până la mijlocul secolului al VIII-lea, sediul guvernului şi capitala Italiei.

Atracţia mare a Ravennei erau operele artistice cu care suveranii au împodobit-o pe rând. Unele din acele monumente au pierit, dar altele s-au pãstrat, şi ele ne aratã dezvoltarea artei creştine în Italia, pãtrunsã de influenta Bizanţului, în secolele al V-lea şi al VI-lea, sub auspiciile Placidiei, ale lui Theodoric Ostrogotul şi lui Iustinian cel Mare. Clãdite din cărămidă, aparenta lor exterioară nu face impresie; dar marea lor frumuseţe artistică, sunt decoratiile în mozaic, de o rară bogãtie, ce

304 Iordanes, XXIX, spune că „a şaptea parte din apele fluviului”

curgea prin mijlocul cetãtii.

305 Ibidem.

249

Împodobesc zidurile şi pe care ni le-a prezentat, cu erudiţia şi talentul sãu, învãtatul francez Charles Diehl.

e. Invaziile germane în Italia, Gallia şi Spania.

În toamna anului 405, imperiul avea linişte la frontiera Rinului şi Alaric stãtea nemişcat în Savia306, când, deodatã, în ultimele luni ale anului, valuri de barbari germanici se nãpustesc la graniţa de nord-est a Italiei, sub conducerea aventurierului Radagais. Era o îmbulzealã de bande furioase, prãdalnice, de triburi fugare în cãutare de pãmânturi. Cei mai numeroşi erau, cum a arãtat L. Schmidt, ostrogoţii, care, în faţa presiunii hunilor, au trebuit să-şi pãrãsească ţinuturile lor de la Dunãrea de Jos. C. Patsch crede cã erau şi vizigoti pãgâni, rãmasi în regiunile din Caucaland, adicã ale Banatului307, ceea ce a determinat pe unii istorici să facă din Radagais un rege al goţilor. Se aflau apoi vandali, suevi, burgunzi, alani.

Această formidabilã emigraţie iesea din aceleaşi regiuni ale Balticei, care vãrsaserã odinioarã mulţimea cimbrilor şi teutonilor asupra Romei. Hoardele lui Radagais devastarã Raetia şi Noricum, apoi, prin Brenner, se revãrsarã în câmpia fluviului Pe (Padus). O mare spaimã îi cuprinse pe italieni în faţa numãru

306 Provincia romanã Savia e Slavonia de azi, situatã între Drava şi Sava. E numitã greşit la Cassiodor şi Iordanes, Suavia (v. Hodgkin, Italy and her invaders, vol. III, pp. 20 – 21, n. 1).

307 Demougeot, op. cit., p. 354, n. 8. [Pentru opiniile care predominã azi în ce priveşte localizarea regiunii Caucaland, v. Supra, cap. I, n. 224.]

250

lui imens al barbarilor, 400.000 dupã unii, 200.000 dupã alţii, ceea ce e mai probabil308.

Situaţia imperiului era atât de slabã, încât Stilicho pãrãsi provinciile, mãrginindu-se la apãrarea Italiei. El rechemã trupele şi recrutã cu mari silinte altele noi. Barbarii se desfac în trei corpuri. Regele confederaţilor germani lãsã la o parte pe Honorius în bãltile Ravennei. Stilicho, temându-se ca acesta să n-apuce calea spre Gallia, cãutã a-i închide drumul, aşezându-şi cartierul general la Ticinum (Pavia). Radagais nu îndrãzni să-l atace, ci apucă drumul spre Roma,

trecând Apeninii în Toscana. El asediază mai întâi Florenta, unde pierde destul timp pentru ca Stilicho să-l ajungă, venind pe calea litoralului. Comandând singura armată ce-o mai avea, Stilicho nu vru s-o expună într-o luptă deschisă cu furioasele mulţimi ale germanilor. Metoda închiderii duşmanului într-o linie tare de valuri, pe care o întrebuinţase de două ori împotriva lui Alaric, fu aplicată pe o scară mare şi cu un efect mai puternic. Germanii fură respinsi din jurul Florentei şi strânşi în cercul de întărituri pe colina Faesule (Fiesole). Proviziile fură astfel oprite şi apa tăiată. Disperarea-i făcea pe barbari să se arunce adesea asupra întăriturilor lui Stilicho, iar auxiliarii acestuia se aruncară, la rândul lor, asupra lagărului duşman. Multe incidente sângeroase au avut loc în cursul acestui memorabil asediu. Trufasul rege al confederaţiei germane n-avu altă scăpare decât aceea de a capitula. El încercă să fugă, dar fu descoperit şi capturat. Stilicho îl păstră, ca să-i împodobească triumful şi-l

Ibidem, p. 356.

execută după sărbătorile victoriei, la 23 august 406. Prizonierii cei mai buni fură înrolati în armata imperiului, ceilalţi vânduţi ca sclavi.

Această mare biruintă fu sărbătoritâ de italieni prin pompe oficiale şi monumente votive. Pe frontonul unui arc de triumf, Senatul şi poporul proclamară recunoştinţa lor către împărati. Numele învingătorului figura şi el pe monument, dar după căderea eroului el fu şters de duşmanii săi. Stilicho primi omagiul unei statui de bronz şi argint, ridicată, prin favoare excepţională, lângă rostre (în rostris) m, în Forum. Armata victorioasă avu partea sa de onoruri: inscripţia ce i s-a închinat pe un alt monument, în Forum, glorifica de asemenea curajul şi prudenta generalului; dar şi aici duşmanii lui îi şterseră numele310.

După dezastrul bandelor lui Radagais în 406, celelalte două corpuri ale confederaţiei conduse de el, care treceau de 100.000 de oameni, rămâneau încă sub arme între Apenini şi Alpi sau între Alpi şi Dunăre. Italia era bine păzită de Stilicho, iar spre Balcani vizigoţii lui Alaric le închideau drumul. Nu le rămânea decât să se îndrepte prin nord-est către Gallia. Vandalii asdingi, alanii şi suevii ajung la Main, unde vandalii silingi se unesc cu ei. În decembrie 406, alanii atinseră

cei dintâi Rinul. Asdingii se loviră de o armată de franci şi fură învinşi, regele lor, Godegisel, pierind în luptă. Alanii, cu regele lor Respendial, le w Tribunele pentru cuvântări.

310 Episodul acestei mari lupte la Demougeot, pp. 358 – 361 şi la Bury, op. cit., pp. 167 – 168.

vin în ajutor şi vandalii, cu noul lor rege, Gunderic, îi atacă din nou împreună cu dânşii pe franci, îi învinge şi, astfel, toţi, vandali, alani şi suevi, trec Rinul şi inundă Gallia. Ei pornesc, devastând, peste Meusa, peste Aisne, apoi grosul năvălitorilor o apucă spre sud peste Seine, în Aquitania, pustiind ţinuturile până la poalele Pirineilor. Alte două bande, mai puţin numeroase, apucară una la vest, alta spre valea Ronului. Galii n-au cunoscut un asemenea dezastru din secolul al III-lea: Sf. Ieronim descrie incendiile, masacrele, mizeriile populaţiei ajunse pradă barbariei311.

Situaţia află o schimbare în vara anului 407, când vin în Gallia trupele din Britannia. În aceste trupe pătrunsese spiritul de revoltă. Ele proclamară împărati. Zosimus povesteşte că au proclamat împărat mai întâi pe Marcus, pe care soldaţii l-au ucis repede, pentru că acest civil era incapabil şi avar; apoi pe Gratianus, care nu se menţinu decât patru luni şi căzu sub loviturile trupelor, în cele din urmă, acestea îl ridicară la imperiu pe Constantin, un simplu soldat, care pretinse, datoritã numelui său, că descinde din Constantin cel Mare.

Acesta, pentru a scăpa de soarta tragică a celor doi înaintaşi, se gândi a nu-şi tine trupele în acţiune şi, aflând că bande de vandali, alani şi suevi pustiiseră Belgia a II-a şi se apropiau de Canalul Mânecii, se hotărî a trece strâmtoarea împotriva lor, văzând în aceasta mijlocul de a-şi mări prestigiul, de a apărea ca liberator al Galliei şi a constrânge astfel pe indolentul Honorius să-l recunoască de coleg. Către sfârşitul

Demougeot, p. 383.

Iernii 406 – 407, Constantin debarcă deci la Boulogne cu forte considerabile şi repurta câteva succese asupra barbarilor, siliti a se retrage spre sud. Oraşele Galliei neocupate de barbari îl recunosc pe uzurpator. Populaţia spera de la un împărat roman aşezat în Gallia să fie apărată de barbari. La sfârşitul anului 407, Constantin ocupă Arles

(A relate), capitala Galliei, unde-şi stabileşte reşedinta. El îşi constitui o Curte şi proclamă pe fiii săi, Constans şi Iulian, caesari.

În toamna anului 407, Stilicho începu lupta cu uzurpatorul. El încredinţa germanului Sarus expediţia contra lui Constantin. Armata trimisă de acesta în calea lui e învinsă. Cu toate acestea, Sarus nu putu ajunge la capăt şi se întoarse în Italia (408) fără rezultat. Pentru a-şi întări poziţia, Constantin îl trimise pe cel mai bun general, Gerontius, împreună cu fiul său Constans, să cucerească Spania. Acolo se aflau rudele marelui Theodosius, care obţinuseră mari posesiuni de la el şi se simţiră datori a rezista. Erau patru fraţi şi armata lor fu distrusă în Pirinei. Doi fraţi fură executaţi la Arles de Constantin, ceilalţi doi scăpară pe mare în Italia sau în Orient.

Honorius trimite în Gallia pe Constantin, un om cu multă prestantă şi care avea o mare pasiune pentru sora vitregă a împăratului, pentru Galla Placidia, acum captivă în mâinile goţilor. Armata lui Gerontius, care venise din Spania, fuge dinaintea trupelor imperiale; el se întoarce apoi în Spania, unde propriile-i trupe se ridică împotriva lui. Constantin, cu fiul său Iulian, fură împresurati la Arles. Ei rezistară câteva luni, aşteptând ca generalul Edobich, trimis peste Rin să aducă ajutoare, să-l scape. Acesta vine cu o puternică armată.

254

dar în bătălia pe care o dădu lângă zidurile cetătii fu biruit, el însuşi pierind prin trădare. Constantin nu mai avu altă scăpare decât să dezbrace purpura imperială şi să caute refugiu într-un sanctuar, unde fu sfinţit preot. El s-a predat, luând jurământul biruitorilor pentru siguranţa vieţii sale. Trimis, cu fiul său, lui Hono-rius, acesta, urându-l pentru uciderea verilor săi din Spania, porunci, împotriva jurământului dat, să fie ucişi amândoi (septembrie 411).

În 409, vandalii asdingi, cu regele lor Gunderic, silingii, suevii şi alanii trec peste Pirinei în Spania. Asdingii şi suevii ocupară Gallaecia, la nord de Duro, silingii, Baetica de Sud, iar alanii se aşezară în Lusitania (Portugalia de azi). Puţin mai în urmă (413), burgunzii întemeiară în Gallia, la Rin, primul lor regat, cu reşedinta la Wbrms, sub regele Gundahar312.

2. Căderea lui Stilicho. A doua năvălire a lui Alaric în Italia. Soarta vizigoţilor

Situaţia lui Stilicho devine din ce în ce mai nesigură, steaua lui începuse să apună. Fiica sa, împărăteasa Măria, murise (404) şi

Honorius fu convins să o ia pe sora ei, Thermantia. Stilicho spera să unească şi pe fiul său, Eucherius, cu Placidia, sora lui Honorius; dar popularitatea lui scăzuse. Nenorocirile Galliei, ocupate de un uzurpator şi prădate de barbari, erau atribuite incapacităţii sau trădării sale. Legăturile

312 [Râul Douro se varsă în Oceanul Atlantic pe teritoriul Portugaliei, dar cea mai mare parte a traseului său trece prin Spania, unde este cunoscut sub numele Ducro].

255

cu Alaric, planurile asupra Illyricului oriental dădeau loc la bănuieli; i se atribuia ambiţia de a voi să împartă imperiul în trei părţi, punându-şi pe Eucherius ca al treilea împărat. Aristocraţia Romei îl ura, ca şi pe soţia sa, Serena. Antigermanismul, victorios în Orient, îşi avea aderenţi şi în Occident, iar aceştia îl influenţau mult pe împărat.

O împrejurare nouă provocă manifestarea acestor sentimente ostile. Alaric, din lagărul său de la Emona (Laybach), expedie o ambasadă lui Stilicho, cerând o indemnitate pentru lunga lui şedere în Epir. Stilicho susţinu în Senat pretenţia regelui got şi stârni dezbateri aprinse, mulţi socotind ca o dezonoare a imperiului pacea cu acest barbar. Sinodul, de teama lui Stilicho, afirmă Zosimus, aprobă lui Alaric 4.000 livre de aur, pentru pace (unep tf\e, Lipr\vr] t) şi Lampadius, unul dintre cei mai ilustri senatori, strigă atunci, în limba strămoşilor, tfi naptico (pavfi aceste cuvinte, care au trecut în istoria lui Zosimus: „Non est ista pax, sed pactio servituţis!" (Aceasta nu e pacea, ci pactul servituţii) 313. Stilicho avea un mare duşman în Olimpius, un perfid demnitar şi favorit al împăratului, pe care ştiu să-l alarmeze prin calomniile sale, îndemnându-l să scuture tutela supărătoare a socrului.

În anul 408, Honorius, în drum spre Ravenna, ajunse la Bononia, când primi ştirea morţii fratelui său Arcadius, decedat la l mai. El se gândea să meargă la Constantinopol, ca să protejeze interesele nepotului său Theodosius şi se consultă în această privinţă cu Stilicho. Acesta combătu ideea suveranului, arătând cu

Zosimus, ed. Bonn, p. 288.

256

drept cuvânt ce primejdie ar fi pentru împăratul legitim să părăsească Italia, când un uzurpator e în Gallia. Stilicho se oferi a merge în locul său în Orient, şi, pentru ca Alaric să nu fie un pericol, sfătui să i se dea sarcina de a pacifica Gallia. Honorius se convinse de

aceste prudente sfaturi şi scrisorile necesare erau gata semnate, împăratul se duse la Ticinum (Pavia), unde erau adunate trupele care aveau să plece în Gallia. Un complot se urzi îndată împotriva marelui general. Olympius îi denunţă împăratului în mod perfid planurile ce le-ar fi nutrit Stilicho de a-l înlătura pe Theodosius din Orient şi a aşeza acolo pe tron pe propriul său fiu. La Ticinum intrigantul instigă trupele cu aceleaşi calomnii şi, la sosirea lui Honorius, ele se revoltară şi cei mai buni generali, prietenii lui Stilicho şi înalţi demnitari fură ucişi sub ochii înspăimântaţi ai indolentului împărat (13 august).

Când Stilicho află la Bononia cele petrecute, crezând că şi Honorius a fost ucis, ţinu sfat cu şefii, ca să meargă, în fruntea barbarilor, să-i pedepsească pe revoltaţi. Dar aflând apoi că împăratul e în viată, el pregetă a merge cu barbarii săi asupra romanilor. Aceasta îi înstrăina pe şefi şi-i aduse pieirea. Stilicho se decise a merge la Ravenna ca să se asigure de garnizoană, dar reşedinta era în puterea duşmanilor săi. Honorius, la instigaţia lui Olympius, trimise ordin comandantului Heraclian să-l aresteze pe Stilicho. Acesta se refugiase într-o biserică, dar, asigurat prin jurăminte, se predă în mâinile comandantului. A doua zi, o nouă scrisoare a împăratului poruncea execuţia. Stilicho opri pe devotaţii săi de a-l apăra şi se lăsă a fi decapitat (22 august). Curând după aceea, Eucherius

fu ucis la Roma, Thermantia repudiată şi averea eroului confiscată. Prietenii lui, scăpati din măceleul de la Ticinum fură urmăriti de ura implacabilă a lui Olympius. Claudian, poetul care celebrase gloria ilustrului general, nu scăpă nici el de furia răzbunării[314].

Astfel pieri, prin intrigile Curţii decăzute a lui Honorius, ultimul mare general roman, cum îl caracterizează, cu dreptate, Gibbon. Uciderea lui lăsă o pată nestearsă asupra ştersei domnii a lui Honorius. „Despotismul, care, după ce i-a luat viaţa fără cercetare, i-a veştejit memoria fără probe" [315], n-are niciun drept la sufragiul imparţial al posteritătii" – declară marele istoric englez; „Serviciile lui Stilicho sunt mari şi evidente, crimele sale, vag enunţate de vocea urii sau linguşirii, sunt obscure, puţin probabile" [316]. Cum aratã el atât de plauzibil, se acuza ministrul atotputernic de a fi predat Italia barbarilor, pe care îi învinsese pe rând la Pollentia, la Verona şi sub zidurile Florentei.

Pretinsul său proiect de a pune diadema pe capul fiului său nu se putea face fără complici şi fără pregătiri; şi un tată ambiţios, cu asemenea vederi, n-ar fi lăsat până la douăzeci de ani în postul obscur de tribun al notarilor pe un tânăr destinat imperiului.

Înregistrând la rândul său acest dramatic sfârşit, Demougeot nu sovăieste a afirma că Stilicho ar fi putut reacţiona şi birui, căci avea încrederea armatei.

314 Bury, op. cit., pp. 170 – 173, p. 400 şi urm.

315 Patru luni după execuţia lui Stilicho, un edict publicat în numele lui Honorius restabilea între cele două jumătăti ale imperiului comunicatia atâta timp întreruptă de uzurpatorul public (praedopublicus).

dar nu se putea decide a dezlăntui războiul civil în Italia, atât de ameninţată pe atunci. El îşi dădu seama că se află într-o situaţie fără ieşire şi se îngrozi. „Tot trecutul său şi obişnuintele sale de om de stat îl împiedicară de a lua el însuşi iniţiativa dezordinilor, în chip obscur, mândria sa de roman de adopţie, credinţa sa în valorile care făcuseră caracterul său şi reuşita sa, repugnară unei convertiri ce ar fi transformat pe moştenitorul lui Theodosius, pe socrul lui Honorius, pe tutorele moral al împăraţilor, pe regentul atât de mult timp atotputernic într-un simplu rebel". El respinse acest rol şi preferă moartea317.

Cu dispariţia lui Stilicho, Italia se cufundă în nenorocire. Alaric nu mai avea de cine să se teamă. El se afla în Noricum şi ceru să se retragă în Pannonia, în schimbul unei plăti. Nefiind satisfăcut, în toamna anului 408, pătrunse în Italia şi, după ce pradă Aquileia, Altinum, Cremona, trecu Apeninii şi asedie Roma. Pentru a-l intimida, Serena fu executată, acuzată de înţelegere cu barbarul. Foametea şi epidemiile se întinseră în cetate şi Senatul a fost nevoit să facă propuneri de pace.

Alaric ceru tot aurul şi argintul din oraş, toate averile şi toţi sclavii care pot proba calitatea lor de barbari. Propunerile acestea fură respinse, în cele din urmă regele got consimte a ridica asediul, predându-i-se imediat 5.000 livre de aur, 30.000 de argint, 4.000 haine de mătase, 3.000 bucăti de piele colorată roşu şi 3.000 livre de piper. Senatul se obliga a-l sili pe împărat la

316 Tomul III, ed. Bury, pp. 296 – 297.

317 Demougeot, op. cit., p. 426. «. –.:

259

Îi în pace. Dar Honorius nu făcu nimic, trimise numai şase mii de soldaţi din Dalmatia să apere Roma. Pe drum, ei sunt surprinşi de Alaric şi în mare parte ucişi sau prinşi. Jovius, prefectul pretoriului, care-l înlocuise pe Olympius, se sili a încheia pace, dar nu izbuti.

La sfârşitul anului 409, Alaric se întoarce iarăsi la atacul Romei. El ocupă portul şi blochează oraşul. Cere apoi Senatului un nou împărat şi-l proclamă pe Priscus Attalus, prefectul Romei. Se trimite o expediţie contra Africii şi ea dă gres. În urmă, Alaric caută o înţelegere cu Honorius, îl depune solemn pe Attalus la Rimini şi începe tratative lângă Ravenna, în iulie 410. În acest moment gotul Sarus, un duşman al lui Alaric aflat în serviciul romanilor, intră în scenă şi schimbă mersul lucrurilor. El atacă îndrăznet lagărul lui Alaric şi acesta, bănuind o perfidie a Curţii, rupe negocierile începute şi porni a treia oară asupra Romei, pe care o asediază din nou. Populaţia e redusă la foamete şi, în noaptea de 24 august 410, goţii pătrund în Roma prin poarta Salaria, deschisă înaintea lor de sclavi. Procopius povesteşte că regele dăduse ca sclavi senatorilor ilustri 300 de tineri goti valorosi şi de neam nobil, care, în ziua fixată luară armele, masacrară în timpul nopţii garnizoana şi deschiseră asediatorilor poarta Salaria. Istoricul mai povesteşte că o nobilă ilustră, Anicia Proba, văduva extrem de bogată a prefectului Probus, creştină ferventă şi corespondenta Sfântului Ieronim, a cărei activitate caritabilă era neobositã, tulburată de moartea şi mizeriile produse de foamete, convinsă că Roma era inevitabil pierdută, s-ar fi decis a scurta ororile asediului, des

260

chizând oraşul în faţa goţilor. Ceea ce e sigur, e că a fost la mijloc trădare.

Alaric permise armatei sale trei zile de jaf. Grozăyiile săvârşite de barbari în acele zile au fost o adevăratã catastrofã. Scriitorii creştini încearcă să atenueze aceste grozăvii, fiind vorba de barbari creştinaţi. Dar aceiaşi autori – cum aratã convingător Demougeot – în ciuda bunelor intenţii ce-i animau, au zugrăvit măceluri şi scene teribile. Incendiile completară opera jafului şi a violentelor: ele mistuiră palate şi monumente somptuoase, mai cu seamă în cartierele aristocratice318.

Simţindu-se prea slab spre a se aşeza statornic în Italia, Alaric ieşi din Roma a şasea zi, în fruntea armatei încărcate de prăzi, ducând pe Galla Placidia, sora lui Honorius, captivă. El înaintează pe calea Apiană în provinciile de sud ale Italiei, nimicind tot ce se opunea în drumul său şi prădând numai ţinuturile ce nu i se împotriveau. Ajuns la capătul extrem al peninsulei, se gândi a trece în Sicilia, spre a se stabili în Africa. La Regium, flota sa e însă risipită de furtună şi aceasta schimbă destinul vizigoţilor. Alaric se îndreptă către nord, spre Neapole, dar la Cosentia (Cosenza) se îmbolnăvi subit şi muri, înainte de sfârşitul anului 410. El fu înmormântat sub albia torentului Busento. O mulţime de captivi fură pusi a abate cursul apei, şi în albia ei se construi mormântul regal, împodobit cu trofeele luate de la Roma; apoi apa a fost adusă din nou în albie. şi pentru ca locul unde au fost depuse rămăsitele regelui got să rămână ascunse pentru tot-Op. cit., pp. 470 – 477.; –,.

deauna, nefericiţii captivi care lucraseră acolo au fost măcelăriti.

Astfel se încheie viaţa aventurosului rege vizigot, care frământase atâta timp provinciile ambelor părti ale imperiului. Athaulf, cumnatul său, fu ales rege şi el rămâne un timp în sudul Italiei; apoi găseste mai prudent să-şi caute loc în altă parte şi porneşte pe coasta de vest spre nord, poate pentru a-şi încerca norocul în Gallia. În 412, Athaulf trecu Alpii. El ducea cu el pe Galla Placidia, fiica marelui Theodosius şi a Gallei, luată ostatică de Alaric. Jovinus, un gallo-roman, se proclamă împărat. Sarus, duşman de moarte al lui Athaulf, intră în scenă de partea uzurpatorului. Ei se încaieră şi Sarus cade luptând eroic. Jovinus e prins apoi şi el şi ucis, în toamna anului 413, iar capul său e trimis lui Honorius.

Împăratul hotărî s-o recapete pe Placidia. Athaulf ceru grâu pentru goţii săi şi o provincie în Gallia, ca federaţi. Dar în Africa, Heraclian, ucigaşul lui Stilicho, oprise transportul grâului, căzând în rebeliune, şi el sfârşi prin decapitare. Goţii nu putură fi deci aprovizionaţi şi Athaulf nu îndeplini obligaţiile sale. El puse stăpânire pe Narbonne, Toulouse şi Bordeaux şi în ianuarie 414 o convinse pe Placidia să-l ia de soţ. Căsătoria se celebră la Narbonne, în forma romană. Athaulf trece în sfârşit în Spania, pentru a se aşeza în Tarraconensis. El făcuse greşeala de a lua în serviciul său pe unul din

sotii lui Sarus şi acela îl ucise, spre a-l răzbuna pe şeful său (septembrie 415).

Wallia îi urmă ca rege. Acesta, însufleţit de un spirit national gotic, nu era înclinat la o atitudine de pace fată de Roma. Strâmtorat în Spania, unde oamenii săi

262

erau ameninţaţi de foamete se gândi, ca mai înainte Alaric, să scape trecând în Africa. Dar parte din corăbiile sale fură nimicite de valuri, în strâmtoare la Gades, cum pierise şi flota lui Alaric în strâmtorile Siciliei. Silit a-şi părăsi planul, a trebuit să negocieze cu Constantiu. Un acord a fost încheiat (416), prin care împăratul se obliga a preda goţilor 600.000 de măsuri de grâu, Wallia îndatorându-se a o repatria pe Placidia şi a face război barbarilor din Spania în numele imperiului.

Galla Placidia se întoarse astfel în Italia şi, la l ianuarie 417, ziua când Constantiu intra în al doilea consulat, ea se căsători cu el. Constantiu (al III-lea) e asociat apoi ca împărat de Honorius şi fu încoronat Augustus în ziua de 8 februarie 421. Curând după aceea fu încoronată Augustă şi Galla Placidia. Din această căsătorie se născură doi copii: Justa Grata Hon oria (în 417 sau 418) şi Valentinian (al III-lea), în iulie 419.

Wallia îi extermină pe silingi, al căror rege captiv fu trimis lui Honorius. Ceilalţi barbari, alarmaţi, trimit ambasade la Ravenna, spre a fi recunoscuţi ca fede-rati. Asdingii şi suevii au fost recunoscuţi, ceilalţi nu.

Goţii au fost răsplătiti pentru serviciile lor, dându-li-se locuri în Gallia şi anume Aquitania secunda, între Garonne şi Loire, cu oraşele Bordeaux şi Toulouse. Narbonne şi coasta Mediteranei au fost rezervate imperiului319. Erau acum prin urmare două regate teutonice sub autoritatea romană pe pământul Galliei: regatul burgund la Rin (Burgundia din Niebelungenlied)

Bury, op. cit., p. 204.

263

NICOLAE BANESCU

şi regatul vizigot la Atlantic. Wallia n-a trăit să-şi vadă această aşezare a poporului său: el muri câteva luni după încheierea pactului şi un nepot al lui Alaric, Theoderic I, fu ales la tron (418) 320.

Theodosius al II-lea şi Pulcheria, împăratii din Bizanţ, refuzară

a-i recunoaşte pe Constantiu al III-lea şi pe Placidia ca Augusti, poate – cum observã Bury – fiindcă Placidia fusese căsătoritã cu Athaulf, poate şi fiindcă socoteau că, după moartea lui Honorius, întreg imperiul va fi reunit sub sceptrul împăratului din Bizant321.

Constantiu muri după o domnie de 7 luni (2 septembrie 421). Dupã dispariţia sa, Honorius intră în ceartã cu sora sa vitregã şi la Ravenna se formează două partide, susţinând cauza fiecăruia dintre ei. Disensiunea sporind, Placidia fu izgonitã, cu copiii sãi, din Ravenna. Ea căutã refugiu la Constantinopol (423). Câteva luni mai în urmã, domnia lui Honorius îşi afla sfârşitul: el muri de hidropizie, la 15 august 423.

320 Ibidem, n. 5.

321 Ibidem, pp. 209 – 210.

3Theodosius al II-lea (cel Tânăr) (l mai 40828 iulie 450)

a. Minoratul sãu. Guvernarea lui Anthemios. Pulcheria Augusta. Arcadius lãsa după el un fiu de vreo şapte ani, pe Thedosius al II-lea, asociat mai dinainte la tron şi imperiul avu norocul să aibă în fruntea administraţiei sale un om superior, pe Anthemios, prefectul Orientului, care condusese afacerile statului în ultimii ani ai domniei celui dispărut, investit cu cele mai înalte titluri şi demnitãti – patrikios, prefect al pretoriului, consul – Anthemios, prin însuşirile sale deosebite, avu o mare ascendentă asupra contemporanilor sãi. Synesius, Sfântul Ioan Chrysostom n-au decât cuvinte de laudã pentru el.

El restabili armonia între Curtea din Constantinopol şi cea din Ravenna şi asigură, printr-un nou tratat, pacea la frontiera Persiei. O invazie a regelui hun Ul din în Moesia de Jos fu respinsã de el, făcând prizonieri o hoardã numeroasã de skiri, aliaţi ai hunilor, colonizându-i în Asia Mică. Pentru asigurarea frontierei de nord împotriva viitoarelor năvăliri, Anthemios luã măsuri ca o flotilă să staţioneze în apele Dunării. El se îngriji apoi de restaurarea oraşelor din Illyricum, devastate de incursiunile barbarilor. Lui i se datorã şi construcţia marelui zid ce înconjoară către uscat Constantinopolul, completat apoi printr-un al doilea.

Fundaţia lui Constantin cel Mare se întinsese de la întemeierea sa, în chip considerabil, în mai puţin de o sutã de ani, populaţia oraşului se înmulţise atât de mult, încât trecuse dincolo de zidul lui Constantin, fiind expusã urgiei barbarilor, care cutreierau îndrãznet

ţinuturile până sub zidurile capitalei. Spre a o pune la adăpost, Anthemios ridică, în 413, cam la o milă de zidul cel vechi, zidul interior al centurii de întăriri, completat în urmă, zid flancat de 96 turnuri puternice. Kyros, prefectul oraşului, întinse în 439 acest zid de-a lungul Mării Marmara şi Cornului de Aur. Ruinat apoi de un cutremur, Constantin, prefect al pretoriului, îl restaura şi întări, în 447, ridicând înaintea lui un al doilea zid cu turnuri.

Fortificaţia se alcătuia din cinci elemente. Zidul interior, cea mai puternică apărare, de o grosime de 14 picioare, era întărit de 96 de turnuri de câte 60 de picioare înăltime. Fiecare turn avea două camere, din care cea de sus, cu intrare de pe parapetul zidului, era plină de muniţii şi întotdeauna ocupată de paznici, între zidul interior şi cel exterior se întindea o terasă, largă de la 50 până la 64 de picioare. Zidul exterior era numai de două până la 6 Vi picioare grosime şi construit, în cea mai mare parte, în arcuri. Era şi acesta prevăzut cu 96 de turnuri, de la 30 până la 35 de picioare înăltime, în partea din afară a zidului se afla un rambleu lung de 61 de picioare şi dincolo de el un şanţ de adâncime variată, tot de 61 de picioare lărgime şi împărtit prin stavile. şanţul avea legătură cu marea, care-i furniza apa.

Zidurile erau străbătute de zece porţi, dintre care cinci erau folosite în scopuri exclusiv militare. Intrarea principală şi cea mai renumită era Poarta de Aur, lângă Marea Marmara, pe unde intrau triumfal împăratii întorsi din expediţii. Ea a putut fi ridicată de Theodosius cel Mare ca un arc de triumf, în memoria

victoriei sale asupra rebelului Maximus. Avea trei bolti şi era ziditã din blocuri enorme de marmură lustruitã322.

Regiunea a XIII-a, dincolo de Cornul de Aur, cunoscută sub numele de Sycae şi apoi de Galata, nu era fortificată. Comunicatia cu această regiune se făcea cu luntri, dar Cornul de Aur se trecea pe un pod de lemn, al cărui capăt de sud era la Blachernae. Iustinian va clădi acest pod din piatră.

Fortificaţia aceasta s-a păstrat neschimbată în tot cursul vieţii Bizanţului. Ea a înfruntat eroic, timp de o mie de ani, asalturile furioase

ale atâtor barbari. Resturile acestei formidabile întăriturii, cunoscute sub numele de Zidul lui Theodosius, sunt şi astăzi în picioare, aproape în starea în care au rămas pe urmele cuceririi turceşti, constituind unul din cele mai grandioase monumente ale Bizanţului323.

La 4 iulie 414, Theodosius al II-lea ridică pe sora sa, Pulcheria, la rangul de Augusta. Deşi numai în vârstă de 16 ani, ea luă în mâinile sale regenta pentru fratele său. Numele lui Anthemios nu se mai întâlneşte de acum înainte. E probabil că nu mai era în viată.

322 Descrierea amănuntită la Bury, op. cit., I, pp. 70 – 72 şi la Van Millingen, Byzantine Constantinopole, p. 46 şi urm.

323 A fost un moment vorba, în timpul nostru, să se dărâme aceste glorioase resturi şi intervenţia conştiinţei europene a putut opri impietatea. Ce minunată ar fi însă şi o operă de restaurare a acestui imens monument, spre a-l apăra de continua ruină şi a-l asiguraâm potriva atingerii fatale a timpului şi oamenilor! O contribuţie solidară internaţională n-ar putea fi refuzată unei asemenea iniţiative. Ea poate veni din partea unui congres internaţional al bizantiniştilor.

fiindcă îi aflăm un succesor şi în postul de prefect al pretoriului.

Pulcheria, mai mare cu doi ani decât Theodosius, a dovedit o energie de care n-a fost niciodată capabil indolentul său frate. Ea conduse de fapt imperiul, în numele său, aproape 40 de ani. Foarte instruită, vorbind şi scriind greceste şi latineste, lucru rar pe atunci la Constantinopol, Pulcheria luă asupră-şi educatia tânărului basileu, dându-i cei mai buni profesori şi instruindu-l în arta de a guverna. Foarte evlavioasă, închinată Bisericii, ea se îngriji ca fratele său să fie crescut în principiile creştine. Fiul lui Arcadius n-avea însă posibilitătile şi entuziasmul marilor avânturi ale spiritului şi ocupaţii inutile îl absorbeau în orele sale libere, îşi petrecea de obicei timpul cu pictura şi gravura, îi plăcea a transcrie, într-o frumoasă caligrafie, manuscrisele vechi şi a le împodobi cu miniaturi. Pentru aceste înclinaţii, el a trecut în istorie cu porecla de „caligraful", Kocă Avypacpoc).

b. Athenais-Eudokia. Pulcheria s-a îngrijit a afla pentru fratele său şi o sotie, după dorinţa pe care acesta i-o exprimase.

Cronica lui Malalas ne-a transmis povestea romantică a acestei căsătorii, care înăltă pe tronul Bizanţului o frumoasă şi instruită provincială.

Theodosius cerea surorii sale să-i afle înainte de toate o fată de o frumuseţe fără pereche. Nu-l interesa dacă era nobilă ori de sânge împărătesc sau bogată. O împrejurare neaşteptată aduse la Curtea imperială minunea care nu putuse fi găsită până atunci, cu toate cercetările făcute în toate părtile: o fată de o fru

musete extraordinară, inteligentă şi foarte instruită, cu numele Athenais, „fiica filosofului athenian Leontios".

Atena veacului al V-lea era mai cu seamă vestită prin şcolile sale. Toată viaţa ei palpita în jurul acestor scoli, în care declamaţiile retorilor întreţineau încă viu cultul literaturii clasice a Greciei. Studiul antichităţii stăpânea, în această epocă, întreaga educaţie. Academia lui Plato, ultimul refugiu al cugetării elene, aduna în jurul său la Atena tineri din toate provinciile, atraşi de reveria mistică şi de speculaţiile subtile ale neoplatonismului. Leontios a fost unul din învătatii care au ocupat la Atena „tronul sofiştilor", cum se spunea învătământului public al artei oratorice. El strânse o avere imensă şi se îngriji a da fiicei sale o învătătură aleasă.

Însuşirile deosebite ale fetei, frumuseţea ei fără seamăn îl făcură pe Leontios s-o creadă predestinată unui viitor strălucit. Având şi doi băieti, când fu aproape de moarte, părintele lăsă acestora prin testament întreaga avere. Athenais avea să primească numai o sută de monede de aur, „căci îi ajunge – zicea prin testament tatăl – norocul său, care e mai presus de norocul oricărei femei". Athenais se rugă în zadar de fraţii săi să nu-i răpească dreptul; aceştia fură neînduplecaţi şi o alungară chiar din casa părintească. O soră a mamei o primi la ea şi o duse la Constantinopol, la altă mătusă, sora lui Leontios, şi amândouă o îndemnară să se plângă la Curte împotriva nedreptăţii ce i se făcuse. Astfel ajunge Athenais în audientă la Pulcheria. Era de 20 de ani. Frumuseţea ei mare, miscările-i pline de gratie, inteligenta-i sclipitoare, elocventa cu care-şi pleda cauza făcură o im

presie adâncă asupra Augustei. Aceasta puse câteva întrebări mătuselor privitoare la copila care-o fermecase, le porunci să aştepte, luă din mâinile lor plângerea şi alergă la fratele său. Pulcheria trezi curiozitatea tânărului împărat prin descrierea entuziastă a frumuseţii

fiicei lui Leontios, prin admiraţia pentru inteligenta şi instrucţia ei. Theodosius chemã pe prietenul şi confidentul sãu Paulinos şi amândoi se ascunserã dupã o perdea, în apartamentul surorii sale, unde aceasta o introduse pe strãinã. Efectul acestei confruntãri fu decisiv: împãratul se declarã hotãrât a o lua de soţie. Reţinutã la Curte, frumoasa atenianã renunţã la cultul pãgân şi, botezatã de patriarhul Attikos, primi numele creştin şi împãrãtesc de Eudokia, iar în ziua de 7 iunie 421 ea îşi celebrã, cu strãlucirea fastului obişnuit, cãsãtoria cu Thedosius al II-lea.

Athenais-Eudokia nãscu, dupã un an, pe Eudoxia şi, în anul urmãtor, fu proclamatã Augusta. Ea trãi multã vreme în armonie cu Pulcheria, care exercita încã marea sa influentã asupra lui Theodosius. În octombrie 437, Eudokia avu bucuria de a-şi vedea fiica pe tronul glorios al Romei, prin cãsãtoria sa cu Valentinian al II-lea. Dupã un an, ea pleca în pelerinaj la Ierusalim, însoţitã de o suitã strãlucitã, ca sã aducã mulţumiri la mormântul Mântuitorului pentru norocul fiicei sale. Împãrãteasa rãmase acolo timp de un an, vizitând bisericile şi adorând moastele preţioase pãstrate în oraşul sfânt.

Când se întoarse la Constantinopol, în 439, norocul frumoasei ateniene începu a se întuneca. Neînţelegerea intrase în familia imperialã şi Eudokia cãzu în curând în dizgratia împãratului. O intrigã în jurul prie

teniei dintre Eudokia şi Paulinos, povestitã tot atât de romantic de acelaşi cronicar, ne dă singura explicaţie a acestei dizgratii. Dar eunucul Chrysaphios, foarte influent pe lângã Theodosius, n-a fost, poate, strãin de această intrigã. Cum presupune Bury, el a putut să despartă pe cele douã Auguste, pentru a le scoate apoi, pe rând, din afecţiunea împãratului şi a-şi asigura atotputernicia324. Pierzând-u iubirea şi încrederea lui Theodosius, Eudokia ceru voie a se retrage la Ierusalim (443), unde îşi petrece în amãrãciune cei din urmã ani ai vieţii sale odinioară atât de fericitã. Sufletul sãu pasionat aflã adesea motive de agitaţie. Ea se aruncă în braţele monofisismului, atât de puternic în acele regiuni, căutând, poate, în aceasta şi o răzbunare împotriva Curţii, care-i nimicise viaţa.

În singurãtatea tristă a exilului, Eudokia îşi aflã o mângâiere în operele de caritate şi în ocupaţiile literare, învãtata fiică a lui Leontios

cultivase cu iubire poezia şi avusese la Curte cenaclul său de literaţi, printre care Kyros din Panopolis se distingea prin talentul său de poet. Din primii ani ai ridicării sale pe tron, Eudokia cântase în versuri eroice biruintele armatelor imperiului asupra perşilor. Reluându-şi aceste îndeletniciri, basilissa îşi puse acum talentul în serviciul credinţei. Ea traduse, în acelaşi metru epic, părti din Vechiul Testament şi un critic de reputaţia patriarhului Photios are frumoase cuvinte pentru această operă, caracterizată ca „vrednică de laudă pentru o femeie şi împărătească". Eudokia traduse apoi Profeţiile lui Daniel şi Zacharia, compuse aşa-numitele „cea

324 Cf. Cedrenus, I, p. 601 (Bonn).

toane din Homer", povestind episoade din viaţa Mântuitorului, cu ajutorul versurilor din Homer, combinate în chip ingenios. Dar opera sa de seamă a fost poemul în trei cânturi închinat Sf. Cyprian, povestea minunată a tinerei creştine Justina şi a ispitelor celebrului vrăjitor, spre a o face să cadă în mrejele iubirii ce apelase la el. Legenda vrăjitorului din Antiochia, convertit la creştinism în puterea credinţei, a martiriului ce încununează viaţa sa şi a Justinei, trăia în amintirea oamenilor. Ea pare a oglindi, în multe privinţe, propria istorie a fiicei de filosof325. Verificând-o, Athenais-Eudokia a pus în ea ceva din propriul său suflet. Photios nu pregetă a lăuda mult poemul.

Soarta a fost crudă cu frumoasa Athenais. După ce îi zâmbise atât de radios în splendida-i tinereţe, a fă-cut-o apoi să guste până la fund din paharul amărăciunilor. Supravieţuind tuturor catastrofelor familiei sale, ea se stinse din viată în oraşul patimilor lui Christos la 20 octombrie 460. Istoria ne-a păstrat un amănunt care pătrunde ca o rază de dincolo de mormânt în misterul dramaticei căderi a basilissei: „Când fu să-şi dea sufletul – scrie Malalas326 ea jură că a fost nevinovată de acuzaţia pentru Paulinos". t c. Evenimentele politice din Occident, în Orient, domnia lui Theodosius al II-lea avu câteva timp linişte; dar Orientul fusese zguduit de mari tulburări.

325 F. Gregorovius, Athenais, III Aufli., Leipzig, 1892, p. 248. Cf. Ch. Diehl, Figures byzantines, I-ere serie, Paris, 1909, p48. [v. şi K. Holum, op. cit., pp. 112 – 224.]

326 P. 358 (Bonn), Cf. Cedrenus, I, p. 607 (Bonn).

Înainte de moartea lui Honorius, Galla Placidia, văduva lui Constantiu al III-lea, izgonită din Ravenna, în urma disensiunilor din familia imperială, îşi aflase refugiul, cum am văzut, împreună cu copiii săi, la Constantinopol. După moartea lui Honorius (august 423), se ridicase în Apus un uzurpator, Ioan (primi-cerius notariorum) şi aceasta schimbă cu totul atitudinea Curţii bizantine fată de Placidia. Theodosius se decise a interveni în favoarea rudelor sale, hotărându-se totodată şi căsătoria viitorului împărat al Occidentului cu fiica celui din Orient, căsătorie care avea să se celebreze, din cauza vârstei lor, mult mai târziu. Theodosius trimise deci în Occident, cu o mare armată, pe generalii Ardaburius şi Aspar, fiul său, alani de origine, şefi militari dintre cei mai buni. Placidia şi copiii săi însoţeau această armată. Ajunşi la Tessalonic, Valentinian al III-lea fu ridicat la rangul de Cesar (octombrie 424). Ioan a fost prins la Ravenna. Încercând în zadar a câştiga de partea sa pe Ardabur, el fu trimis în lagărul Placidiei, la Aquileia, unde a fost executat (mai iunie 425). Câteva zile mai apoi, sosi Actius, cu însemnate trupe de huni, la care fusese trimis de Ioan, pentru a primi ajutor. El îşi dădu seama că interesul său era să se înţeleagă cu Placidia. Hunii, bine plătiti, fură trimişi înapoi, iar el, primind titlul de comes, fu însărcinat cu apărarea Galliei împotriva vizigoţilor. La 23 octombrie 425, Valentinian al III-lea fu încoronat la Roma împărat327.

327 F. Lot, Decomposition de l'empire (395 – 751), Colecţia „Histoire de Moyen Âge", Paris, 1928, t. I, p. 52 şi urm. Cf. E. Stein, Geschichte des spätromischen Reiches, I, pp. 428 – 429.

Galla Placidia conduse ca regentă Occidentul, în primii 12 ani ai domniei lui Valentinian şi autoritatea sa n-a fost contestată. Numai rivalitatea marilor generali i-a creat dificultăti. Comanda militară supremă de generalisim (magister utriusque militiae) o avu la început Felix timp de patru ani (425 – 429). Actius fu apoi investit de Placidia cu această comandă, pentru succesele sale în Gallia, unde adusese la ascultare pe Theodoric I al vizigoţilor. La instigarea sa, se crede, Felix pieri într-o revoltă la Ravenna (429). Actius, menit a avea o situaţie predominantă, era fiul lui Gaudentius din Moesia de Jos (ofiţer subaltern al lui Stilicho) 328 şi ridicarea lui repede în cariera sa se datoreşte relaţiilor strânse cu regele hunilor, la Curtea căruia stătuse

în copilărie ca ostatic. Legând prietenie cu Rugila şi cu urmaşii săi, el putu dobândi la nevoie trupe de huni, cu care îşi câştiga izbânzile. Un alt general de frunte al epocii a fost Bonifaciu, trimis să cârmuiască Africa. Devenind suspect, prin intrigile lui Felix, el fu chemat a se justifica şi aceasta îl împinge la revoltă (427). Se zice că atunci ar fi chemat pe vandali din Spania, ca să-şi împartă Africa, dar faptul nu se adevereste. E mai probabil să fi fost chemati, să fi apelat la ei, cum presupune Brooks, amândoi beligerantii (Sigisvult, comandantul armatei imperiale, ca şi rebelul).

Simpla coincidentă a întâmplărilor a dus, poate, la această părere, căci doi ani mai târziu avu loc invazia

328 Actius se născuse la Durostorum. [L. Varady, Das letzte Jahrhundert Pannoniens, 376 – 476, Amsterdam, 1969, pp. 257 şi urm., precum şi alte titluri în EPLBIP, vol. I, pp. 127 – 128.];

vandalilor în Africa. Destinul lor istoric e cum nu se poate mai bine caracterizat de Bury, când spune că vandalii, poate cei dintâi care au trecut Baltica dintre popoarele est-germane, au fost ursiti „să-şi afle ultima lor locuinţă şi mormântul lor în Africa" 329.

Încă din 409, patru popoare barbare trecuseră Pirineii în Spania, ocupând diferite provincii. Vandalii asdingi, sub regele lor Gunderic, împreună cu suevii, ocupară Gallaecia, la nord de Duro; alanii se aşezară în Lusitania (azi Portugalia), iar vandalii silingi în Baetica de Sud. Vizigoţii fură apoi aduşi şi ei în Spania de regele Athaulf. După moartea acestuia, Wallia, care-i urmă, aduse servicii imperiului zdrobind pe silingi, ale căror resturi, pentru a scăpa, se alipiră as-dingilor. După plecarea vizigoţilor în Gallia, vandalii se încaieră cu suevii şi intervenţia comitelui Asterius al Spaniei îi sileşte pe vandali să se coboare în Baetica, unde imperiul nu-i recunoaşte330. Gunderic îşi luă titlul de „rege al vandalilor şi alanilor"; el cucereşte Noua Cartaginâ şi Hispalis (Sevilla). Murind în 428, fu urmat la tron de Geiserich (în formă romanizată Genseric), cel mai însemnat şi mai abil dintre şefii germani din acel timp. Spania nu mulţumea ambiţia sa. El plănui, cum făcuseră mai înainte regii vizigoti, să treacă în Africa, împrejurările trebuiau să-l încurajeze: stăpânirea romană era acolo zguduită de revoltele maurilor, de schisma ereticilor donatisti şi de separatismul guvernatorilor. Genseric nu avea, prin urmare, nevoie –

329 Bury, op. cit., p. 244.

330 Ibidem, pp. 202 – 209.

observã pe drept cuvânt F. Lot – să fie invitat spre a trece în Africa331.

În mai 429, tot poporul vandalilor şi alanilor se îmbarcă şi trecu în Africa. Placidia căutã să-l câştige din nou pe Bonifaciu, care primi iarãsi comanda. Ciocnindu-se cu Genseric în Numidia, el fu învins şi se închise în Hippo, apărându-se cu îndârjire timp de un an (430 – 431). Sfântul Augustin muri acolo la începutul asediului. Genseric ridică asediul în iulie 431. Forte noi se trimit din Italia şi de la Constantinopol, sub conducerea lui Aspar, dar ele fură zdrobite în bãtãlia care avu loc. Bonifaciu se întoarce în Italia şi e bine primit de Placidia, care-i dă comanda supremã în locul lui Actius. Dar acesta nu se supune şi cei doi rivali se ciocnesc lângã Ariminum, Bonifaciu fiind învingător. El muri însã curând dupã aceea, poate din cauza unei rãni (432). Actius scãpã în Dalmatia şi se duse la Curtea prietenului sãu Rugila, regele hunilor. Cu ajutorul sãu se întoarse în Italia, dictã condiţii Curţii din Ravenna şi obţinu restaurarea sa în comanda ce i se luase, precum şi rangul de patriciu (434). El guvernã douăzeci de ani Occidentul, sub numele lui Valentinian al III-lea.

În timpul acesta, vandalii îşi întind cuceririle în Numidia. Ei s-au purtat cu o ferocitate care a întrecut-o pe cea a tuturor barbarilor. Dorind a-şi consolida stăpânirea în provinciile cucerite, Genseric căuta acum pacea cu imperiul. Astfel se încheie tratatul din

331 Op. cit., pp. 55 – 56. [C. Courtois, Les Vandales et l'Afrique, Paris, 1955, ed. a II-a, Aalen, 1964; F.M. Clover, Geiseric and Attila, „Historia", 22 (1973), pp. 104 – 114.]

11 februarie 435, prin care se cedau vandalilor Mauritaniile şi o parte a Numidiei. Genseric consimtea a plãti imperiului un tribut anual, recunoscând astfel autoritatea Romei.

Dar acest tratat n-a fost de lungã duratã, în octombrie 439, Carthagina cãdea în stăpânirea lui Genseric, care îşi pregãti în curând o flotã mare, atacând Sicilia. Panormus fu asediat (440), dar se apără energic. Flota vandalã se întoarse în Africa, poate din cauza pregãtirilor mari de la Constantinopol pentru a elibera Carthagina. În 441, expediţia bizantinã sosea într-adevãr în Sicilia, dar invazia

hunilor în imperiu îl sili pe Theodosius să recheme forţele sale din Occident şi s-a încheiat atunci o pace nefavorabilă. Prin tratatul din 442, imperiul păstra Mauritaniile, Tripolitana şi o parte din Numidia; vandalii obţineau regiunile cele mai bogate: Zeugitana cu Carthago, Byzacena şi restul din Numidia. Ei s-au aşezat în Zeugitana şi au făcut din Carthagina capitala lor. şi-au creat o flotă, exercitând, până la moartea lui Valentinian (455), pirateria, iar îndată după aceea par a fi ocupat cele două Mauritanii şi a fi anexat Balearele, Corsica şi Sardinia. Ca arieni, şi-au luat de la început o atitudine ostilă credinţei catolice, alungând clerul din Carthagina şi confiscând bisericile pentru erezia lor332. Actius socoti că cea mai bună politică a imperiului fată de Genseric era să întreţină cu el relaţii prieteneşti şi el convinse pe Valentinian al III-lea să consimtă a-şi logodi fiica mai mare, Eudokia, cu Huneric, fiul lui Genseric.

02 Bury, op. cit., pp. 257 – 258! – „—”.

277

În Gallia, vizigoţii fură ţinuţi în frâu. Theodoric asedie Narbonne, în 436, dar oraşul fu eliberat de Litorius, magister militum în Gallia. Burgunzii năvăliră în Belgia de Sus şi fură nimiciti în 436 de hunii lui Actius. Se spune că 20.000 de burgunzi au fost ucişi, împreună cu regele lor Gundahar. Astfel pieri primul regat burgund din Gallia, cu reşedinta la Wbrms. Resturile lor au fost transportate de Actius în Sapaudia (Savoia), la sud de lacul Geneva.

d. Armenia, Persia şi Imperiul Bizantin. Theo-dosius cel Mare făcuse o mare greşeală fată de Armenia. Prin tratatul din 387 cu Sapor al III-lea, tratat negociat de Stilicho, Armenia a fost împărtită în două state clientelare, dintre care cel atribuit Persiei (Persarmenia) cuprindea patru cincimi ale teritoriului şi numai o cincime statul vasal Bizanţului. Clientul bizantin Arsaces muri în 390 şi guvernul trecu atunci în mâinile a cinci satrapi, împăratul nu impuse niciun succesor, ci încredinţa supravegherea asupra satrapilor unui comandant militar, cornitele Armeniei, care se păstră până în secolul al VI-lea333.

Vechea duşmănie politică dintre lumea iranică şi cea romană era sporită prin opoziţia lor religioasă, în Armenia persană creştinii fură prigoniti de suverani şi de preoţii mazdeeni, iar influenta religioasă grecească energic combătută, persii căutând să impună armenilor influenta religioasă siriană. Dar armenii se împotriviră cu îndărătnicie acestor presiuni şi se produse o mişcare în timpul

domniei lui Theodosius al II-lea

Bury, op. cit., p. 94.

278

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

pentru crearea unei culturi religioase naţionale, în fruntea acestei miscări au fost Mesrob şi meritosul catholicus Sahag. Cel dintâi descoperi scrierea armeană şi traduse Biblia în limba tării. Curtea bizantinã sprijini din toate puterile scoala de traduceri a acestor iniţiatori, întemeiatã pe literatura greacă.

lezdegerd se simţi dator a înfrâna mişcarea plinã de viitor a nationalismului armean, şi în 415 el numi rege al Armeniei pe propriul sãu fiu, Sapor. În tulburãrile ce se iscară, templul focului din Susiana fu ars şi fatã de mãsurile aspre luate împotriva lor mulţi creştini îşi căutară refugiul pe teritoriul Imperiului bizantin. Pulcheria îi ocroti, refuzând a-i preda, ceea ce aduse războiul între cele douã imperii. Când lezdegerd şi Sapor fură îndepãrtaţi de Bahram, alt fiu al regelui (420), aceasta nu schimbã situaţia şi generalul bizantin Ardabur deschide ostilitãtile printr-o nãvãlire victorioasã în Arzanene (Armenia de Sud), în august 421. Luptele ţinură un an fără vreun rezultat, căci nici bizantinii nu putură cuceri Nisibis, nici persii fortãreata de hotar Theodosiopolis, situatã în nordul Armeniei bizantine.

Nãvãlirea peste Dunãre a hunilor în 422 îi sili pe bizantini la tratative cu persii. Se încheie pacea pe o sutã de ani, dar ea nu aduse nicio schimbare teritorialã şi nu avu lungã duratã. Cu toate promisiunile perşilor, prigonirea creştinilor se va relua, în 428, dinastia nationalã a Armeniei e rãsturnatã şi tara încorporatã ca simplã provincie persanã, administratã de funcţionari trimişi de la Cresiphon334.

334 Stein, op. cit., pp. 424 – 425.

279

În ordinea moralã însã literatura de traduceri sprijinitã de Bizanţ, scoase definitiv Armenia din sfera orientalismului, legând-o de civilizaţia greco-romanã, şi acesta e meritul domniei lui Theodosius al II-lea fatã de poporul armean.

e. Nãvãlirea hunilor în Peninsula Balcanică. Attila. [Sãvârsitã de mâna unei căpetenii hunice de la nord de Dunãre, uciderea lui Găinas arãta încă o datã Imperiului roman proporţiile noului pericol hunic,

venit din vecinătătile Chinei şi ajuns până la Dunãre, după ce în ultimul sfert al veacului al IV-lea îşi croise o stăpânire care îngloba o mare parte din Europa răsăriteană, întinsă din Caucaz până în Pannonia. Hunii supuseseră pe alani şi triburile germanice întâlnite la nord de Marea Neagră şi de Dunărea de Jos (ostrogoţi, gepizi, heruli, rugi şi alţii), silindu-i pe vizigoti, în rândurile cărora creştinismul de orientare arianã făcuse progrese rapide şi considerabile, să solicite instalarea la sud de marele fluviu, chiar pe teritoriul Imperiului, în calitate de federaţi. Elementul gotic înregistrase astfel prima sa afirmare în viaţa Imperiului de Răsărit şi chiar la Constantinopol, cu urmări deosebit de periculoase pentru stăpânirea romanã. La acestea se adãuga acum revărsarea hunilor, care la mijlocul ultimului deceniu al veacului al IV-lea trecuseră prin pãsurile Munţilor Caucaz, jefuind teritoriile nord-estice ale Imperiului, ba chiar şi Asia Mică, ajungând până în Siria şi Mesopotamia. În primul sfert al veacului al V-lea, hunii s-au organizat sub o formulã statalã incipientă, sub conducerea lui Rua sau Rugila, astfel

că Theodosius al II-lea a fost silit să le acorde considerabile subsidii anuale.

Apogeul puterii hunice a fost atins sub regele Attila (434 – 453), fiu al lui Mundiuch, fratele lui Rugila. În prima jumătate a domniei sale, Attila a cârmuit împreunã cu fratele sãu mai mare, Bleda, pe care l-a asasinat, rãmânând singur stăpânitor. Între timp, printr-un acord favorabil încheiat cu Imperiul la Horreum Margi, acesta din urmã consimtea să-i plătească un tribut anual de cel puţin 350 de livre aur pentru ca avansul ameninţător al hunilor în unele direcţii ale Peninsulei Balcanice (ajungând în Thracia şi chiar în Grecia continentalã, după ce au pus mâna pe Ratiaria, Viminacium, Singidunum, Sirmium şi Naissus) să sileascã autoritătile de la Constantinopol la un tribut de 2100 livre de aur, cărora li se adãugau iniţial alte 4.000 de livre, cu titlu de arierate.

În asemenea împrejurări, Thodosius al II-lea a tratat cu hunii prin intermediul mai multor ambasade, cea mai cunoscutã fiind condusã de Priskos (448 – 449), a cărui relaţiune de călătorie până la curtea lui Attila constituie o sursã preţioasã de informaţie pentru cunoaşterea stărilor de lucruri de la Dunărea de Mijloc şi chiar de la nordul acesteia: conglomeratul de popoare sau etnii aflate sub

stăpânirea hunică oferă elementele unei civilizaţii de mixtură euro-asiatică, în care limba latină continuă să reprezinte o „lingua franca”,înţelea să de mai multe etnii, ceea ce înseamnă că era vorbită de o populaţie din regiune.

Stăpânirea hunică a premers astfel statele medievale de stepă, dar efemeritatea ei impune rezerve în privinţa unor concluzii de prea mare generalizare335.

f. Disputele religioase. Nestorianismul şi mono-fizismul. Asaltat de primejdia barbară din exteriorul, ca şi din interiorul său, Imperiul cunoştea, tocmai în partea de răsărit, unde se plasa centrul său vital, escaladarea celui de-al doilea val al disputelor cristologice.

Însoţit de majoritatea migratorilor germanici trecuţi la creştinism, arianismul, ca prim val care marcase aceste dispute în veacul al IV-lea, încetase de a mai reprezenta o chestiune de primă importantă pentru statul roman. Dar controversele religioase nu încetaseră câtuşi de puţin n interiorul său, discuţii pasionate de dogmă purtându-se în Capitala bizantină pretutindeni şi în toate situaţiile, fie ele chiar şi din cele mai puţin potrivite, conform pătrunzătoarei remarci a Sfântului Grigore de Nyssa336. De această dată, disputele vizau natura lui Christ, pe care scoala din Antiohia îl considera drept omul născut dintr-o simplă femeie, dar care prin virtutiile sale se dovedise vrednic de a se uni cu Verbul dumnezeiesc, în vreme ce scoala din Alexandria, mult mai aplecată spre mişti\ cism, susţinea că în toată viaţa sa de pe pământ Christos a rămas Dumnezeu, fără niciun amestec cu

335 [Franz Altheim, Geschichte der Hunnen, 5 vol. Ed. a II-a, Berlin, 1969 – 1975; E.A. Thompson, A History of Attila and the” Huns, Oxford, 1948; G.E. Write şi O. Maenche-Helfen în BZ, 60 (1967), p. 41 – 69 şi resp., 61 (1968), p. 270 – 276; L. Varady, Dos let-ztelahrhundert Pannoniens, 376 – 476, Amsterdam, 1969; alte ti –, duri în EPLBIP, vol. III, Athena, 1998, s.v. „Attila”, p. 288.

336 [Hesseling, Essai sur la civilisation byzantine, p. 24; A.A. Vasiliev, Histoire de l’Empire byzantin, vol. I, Paris, 1932, p. 100 – 101; L. Brehier, Le monde byzantin, vol. I (Vie et mort de Byzance), ed. I-a Paris, 1948, p. 18]”.

firea omenească. Atât prima doctrină, mai raţionalistă, cât şi cea de a doua, puneau în pericol dogma întrupării, aşa cum fusese ea definită prin Conciliul de la Niceea. Rod al şcolii din Antiohia, a celor două persoane şi două naturi, învătătură susţinută de Nestorios, elev al lui Theodor din Mopsuestia, apoi patriarh de Constantinopol în perioada 428 – 431, a fost condamnată de către al treilea Conciliu ecumenic de la Ephes (431). Ea nega calitatea de „Născătoare de Dumnezeu (Theotokos) a Maicii Domnului, susţinând că Măria era doar mama lui Christos („Christotokos"). Exilat la început în regiunile unde Imperiul se învecina cu lumea arabă, apoi în Egipt, unde avea să moară mai târziu (451), Nestorios a avut adepţi care i-au dus învătătura în Persia sassanidă, creând o biserică de sine stătătoare şi răspândindu-i doctrina până în China şi Extremul Orient, unde a supravieţuit până în zilele noastre.

Produs al şcolii din Alexandria, doctrina naturii unice a lui Christ, sau monophysită, a fost susţinută la Constantinopol de arhimandritul Eutyches. Excomunicat de către un sinod patriarhal (448), acesta a fost însă reabilitat în anul următor de către un sinod ulterior, „tâlhăresc" („brigandajul de la Ephes", august 449), convocat de către Dioscor, urmaşul faimosului Kyril al Alexandriei (412 – 444), care obţinuse la Ephes condamnarea lui Nestorios, având şi sprijinul papei Coelestinus. Papalitatea nu s-a lăsat însă sedusă de succesele doctrinare ale scaunului alexandrin, declar-ându-se de acord cu sinodul de la Constantinopol, care l-a condamnat pe Eutyches (448), iar papa Leon I (440 – 461) a elaborat celebrul său Tom doctrinar, unde

se susţinea că şi după întrupare trebuie să distingem două naturi perfecte în unica persoană a lui Christos. Tomul papei Leon I era de fapt o scrisoare dogmatică adresată patriarhului Flavian de la Constantinopol (Epistola dogmatica ad Flavianum), prin care s-a pregătit condamnarea monophysismului de către con-ciliul de la Chalkedon (451), convocat de noul împărat Marcian şi soldat cu un mare triumf al ortodoxiei].

Nestorios venea din cercul teologilor din Antiohia, adversari Bisericii din Alexandria. Dogmaticii secolului al IV-lea au provocat o vie discuţie privitoare la christologie. Antiohienii susţineau prezenta a

două naturi deosebite în Christos, una desăvârsit divină şi alta desăvârsit umană. După această concepţie, numai omul s-a născut în Christos din Fecioara Măria şi numai el a suferit pe cruce. Biserica din Alexandria vedea însă în cele două naturi ale lui Christos, mai ales supranaturalul şi dădea precădere naturii divine a Mântuitorului, susţinând că cele două naturi formează o unitate indivizibilă.

Nestorios căută să-i abată pe credincioşii săi şi clerul de la veneraţia exagerată care-i făcea să o socotească pe Fecioara Măria „Născătoare de Dumnezeu", Oeoro Kog; în predicile sale, el nu se sfia a o numi „Născătoarea lui Hristos", Xpiaio TOKog. Un preot, Anastasios, adus cu el din Antiochia, proclama, în predicile pe care le ţinea, ca nimeni să nu o mai numească pe Măria „Născătoare de Dumnezeu", căci Măria a fost un om şi dintr-un om nu se poate naşte Dumnezeu, ceea ce produse agitaţie în populaţia capitalei.

284

Creştinismul îşi deschisese larg porţile credinţelor şi cultelor similare, cu care convertiţii erau obişnuiţi, toate religiile – cum observă atât de just Bury – având un fond comun de superstiţii. O legiune de sfinţi şi martiri înlocuiau vechea legiune a zeilor şi eroilor337. Tot astfel, fată de popularitatea ce o avea în lumea păgână cultul zeitei naturii, Biserica făcuse o concesie acestei înclinări a mulţimii, dând o însemnătate deosebită cultului mamei lui Dumnezeu. Măria înlocuia, deci, pentru această mulţime, divinitătile feminine, în privinţa adaptării credinţelor şi ceremoniilor păgâne la obiceiurile creştine, sunt instructive faptele semnalate de Rev. H.F. Tozer, în ediţia dată de el operei lui Finlay (Oxford, 1877). El ne arată că mai mult de opt biserici în Attica au fost clădite pe locul templelor păgâne şi numele dedicaţiei lor amintesc, de obicei, numele acelor temple. Caracteristic este că altarul celor 12 zei e înlocuit printr-o biserică a celor 12 Apostoli; templul zeitei Ilithya este acum biserica Panaghiei Blastike (a Fecunditătii); o biserică a Sfântului Nicolae, patronul marinarilor, ocupă locul unde se afla templul lui Poseidon; templul lui Tezeu e închinat Sfântului Gheorghe, sfântul războinic. Pe locul unui templu al lui Asclepios e o biserică a Sfinţilor Anargyri (Cosma şi Damian) 338.

337 Bury, History... I, pp. 372 – 373

33 s p 424 n. i. [o constatare asemănătoare se poate face şi pentru biserica Sfintei Fecioare sau a Maicii Domnului de la Ephes, în

legătură cu existenta anterioară a unui templu păgân închinat Zeiţei-Mame.]

285

Nestorios îşi atrase duşmănia pioasei Pulcheria, atotputernică la Curtea lui Theodosius, dar el îşi află mai ales un mare duşman în Kyrillos, patriarhul Alexandriei. Disputele religioase ale veacului al IV-lea dăduseră Bisericii metropolei egiptene un mare prestigiu. Sfântul Athanasios avusese un rol însemnat în victoria credinţei ortodoxe asupra arianismului, la Niceea. De acest prestigiu se foloseau patriarhii Alexandriei, care, geloşi pe rivalul lor de la Constantinopol, râvneau la supremația Bisericii orientale. Ei aveau o mare autoritate asupra clerului şi aflau în călugării numeroşi din mănăstirile desertului o armată credincioasă şi fanatică. Kyrillos, om foarte ambiţios şi autoritar din punct de vedere dogmatic, era un duşman înverşunat al christologiei antiohiene şi, în conflictul cu Nestorios, căutã să dividă familia imperialã, dar nu reuşi. El scrise la Constantinopol împăratului, Pulcheriei, Augustei, susţinând că expresia ceoro Kog e sacră prin tradiţie şi christologia antiochianã desparte cele două naturi ale lui Christos. Pulcheria era de părerea lui, dar Theodosius şi Eudokia sprijineau pe Nestorios. În răspunsul către patriarhul de Alexandria, împăratul îi imputã că seamănă discordia în Biserică şi în familia imperialã şi-i făcea cunoscut că va aduna un Sinod, care să punã capăt discuţiei.

Astfel se întruni, la 7 iulie 431, Sinodul din Efes, numit Al. Treilea Sinod Ecumenic339. Candidianus reprezenta la acest Sinod pe împărat şi el avea ordin a

339 [C. Hefele – H. Leclercq, Histoire des conciles, vol. II, Paris, 1907, p. 287 – 377; P.T. Camelot, Ephese et Chalcedoine, Paris, 1962].

286

se abţine de la orice manifestare, lăsând Sinodului deplinã libertate de a decide. Fără a aştepta sosirea lui Ioan al Antiohiei şi a legaţilor papei Coelestinus, Kyrillos deschise Sinodul şi 200 de episcopi îl judecară pe Nestorios şi-l condamnară ca eretic, excomunicându-l şi depunându-l din Scaunul său.

Câteva zile mai târziu, sosi Ioan al Antiohiei, cu episcopii sirieni şi se adunară în contrasinod, prezidat de Candidianus, se declarară singurul Sinod îndreptăţit şi, ca atare, îl excomunicară şi-l depuseră pe

Kyrillos şi pe mitropolitul Memnon de Efes. Legatii papei, veniţi şi ei, trecură de partea lui Kyrillos. Candidianus a raportat lui Theodosius în favoarea lui Nestorios, dar Kyrillos ştiu să cumpere prin gratificaţii şi daruri de tot felul pe funcţionarii palatului, care-l influenţară pe împărat. Acesta îi ceru lui Nestorios să abdice; în acelaşi timp, confirmă şi depunerea pronunţatã de minoritate împotriva lui Kyrillos şi a lui Memnon. Dar, sub influenţa celor din jurul sãu, a clerului şi populaţiei agitate de călugării lui Kyrillos, împăratul îl sacrifică pe Nestorios şi aprobă întoarcerea în Scaun a lui Kyrillos şi a lui Memnon.

Nestorios, retras la Antiochia, unde se bucura de popularitate, deveni inoportun patriarhului Ioan, care ajunsese la înţelegere cu Kyrillos, printr-o formulã ce proclama „unirea fără amestec a celor două naturi ale lui Christos". Nestorios fu exilat, în 436, la Petra, în Arabia. Pulcheria îl decise în urmă pe fratele ei a-l transfera într-o oază din Thebais, unde fostul patriarh muri în anul 451.

În Biserica Alexandriei, ca o reacţie împotriva nestorianismului, îşi făcu drum un nou curent religios.

care atribuia naturii divine a lui Christos precăderea, socotind că natura umană a Mântuitorului se pierde în natura divină. Un partizan al teologiei alexandrine, arhimandritul Euthyches din Constantinopol, profesând doctrina doketismului (după care natura de om a lui Christos e numai aparentă), fu pedepsit de patriarhul Flavian. Papa Leon I cel Mare aprobă, printr-o scrisoare dogmatică340, măsura colegului său, dar urmaşul lui Kyrillos, Dioskoros, tot atât de ambiţios, se declară pentru cel pedepsit. La insistentele sale, Theodosius al II-lea adună, la 8 august 449, un nou sinod la Efes, care a trecut în istorie, după expresia papei Leon I, cu numele de „sinodul briganzilor". Era un nou triumf al Egiptului şi el va da extensie doctrinei cunoscute sub numele de monofizitism (juia tprerig, o singură natură divină). O mare teroare se dezlăntui împotriva lui Flavian, depus împreună cu Ibas de Edessa şi Theodoret de Kyrros, ca eretici.

340 [Epistola dogmatica ad Flavianum a papei Leon I a fost invocată şi mai târziu ca document cu valoare dogmatică de către papalitate, spre exemplu în cursul tratativelor de împăcare care au pus capăt schismei akakiene dintre Roma şi Constantinopol, la începutul domniei lui Iustin I (518 – 527), în vremea papei Hormisdas (514 –

523). În cursul acestor tratative, călugării „sciţi", proveniţi adică din Scythia Minor, au pus în circulaţie o nouă formulă de conciliere între ortodocşi şi monofiziti; numită şi „theopaschită", această formulă n-a obţinut însă susţinerea din partea paplitătii, care avea propria ei formulă de împăcare şi avea tot interesul să o promoveze. Această formulă fusese definită de papa Leon I tocmai în scrisoarea dogmatică adresată patriarhului Flavian de la Constantinopol].

288

Flavian muri pe drumul exilului. Slabul împărat întări asemenea decizii.

Aceste delicate, subtile chestiuni religioase au tulburat adânc liniştea şi autoritatea Statului bizantin în secolul al IV-lea. Dar, cum observă atât de just Ch. Diehl, nu trebuie să vedem în ele numai certuri de teologi, disputând asupra unor formule dificile şi de atâtea ori zadarnice, ci „sub aparentele religioase pare că se ascund interese, programe, aparitii politice şi că antipatia veche şi profundă a Egiptului şi Siriei semite împotriva lumii greceşti şi a capitalei sale, Constantinopol, a găsit bucuros în aceste certuri prilejul de a se manifesta". De altă parte, raporturile Bisericii şi Statului în Imperiul bizantin şi-au avut rolul lor în aceste dezbateri religioase541.

Slăbiciunea împăratului nu putu impune cu autoritate o soluţie crizei ce frământa Biserica şi luptele continuară. Un an mai în urmă, la 28 iulie 450, Theodosius al II-lea părăsea această lume, lăsând un – masului său sarcina grea de a concilia păreri atât de neîmpăcate.

g. Organizarea învătământului superior la Constantinopol. Codex Theodosianus. În timpul domniei lui Theodosius al II-lea s-au realizat două lucruri de mare însemnătate pentru civilizaţia bizantină: întemeierea Universitătii din Constantinopol şi publicarea unei culegeri a edictelor imperiale sub numele împăratului, Codex Theodosianus.

Ch. Diehl, G. Marcais, Le monde oriental, cap. IV, 21 – 22.

289

NICOLAE BANESCU

În ce priveşte învătământul superior, adevăratul său centru în imperiu fusese până acum oraşul Atena, unde catedrele vestiţilor săi retori şi filosofi aveau atâta răsunet. Triumful creştinismului, în secolul al IV-lea, atinsese în chip serios prestigiul acestui înalt învătământ, din care se împărtăsea entuziast tinerimea din toate provinciile

imperiului. Invazia pustiitoare a lui Alaric, în ultimii ani ai acelui secol, zdruncinase la rândul său mult viaţa intelectuală a metropolei elenismului. Ea primea acum o nouă lovitură, prin Universitatea orânduită de Theodosius al II-lea la Constantinopol.

Strămutarea capitalei imperiului în oraşul întemeiat de marele Constantin atrăsese aici o mulţime de retori şi filosofi, care iniţiară, ca mai înainte în atâtea mari centre ale Orientului, învătământul superior. Theodosius dădea acum acestui învătământ o organizare care-l consolida.

Împăratul publica, în 425, un edict prin care întemeia Universitatea din Constantinopol, fixând numărul profesorilor la 31. Materiile predate de ei erau: gramatica, retorica, dreptul şi filosofia.

Edictul stabilea 10 profesori de gramatică pentru limba latină şi 10 pentru limba greacă, 3 retori (oratores) pentru învătământul în limba latină şi 5 retori sau sofişti (sophistare) pentru cel în limba greacă. Se înfiinţa apoi o catedră de filosofic şi două de drept342.

I42 Vezi Fr. Fuchs, Die hoheren Schulen von Konstantinopel im Mittelalter, Leipzig, 1926; L. Brehier, Notes sur l'histoire de l'en-seignement supérieur ã Constantinople, „Byzantion", 3 (1926), p. 82 şi urm. [O serie de aspecte au fost reluate de către P. Lemerle, Le premier humanisme byzantin. Notes et remarques sur en

290

Crearea catedrelor de limba greacă şi numărul mai mare al retorilor greci aratã răspândirea pe care o avea această limbă în capitală şi în provinciile din Orient. Noua Universitate fu instalată într-un loc special, cu vaste săli de studiu (în bazilica theodosianã, lângă Capitoliu). Profesorii fură opriţi de a mai da lecţii particulare; ei primeau acum onorarii de la Stat, purtau un costum special şi formau o asociaţie.

Fundaţia lui Theodosius al II-lea, menită a avea un rol însemnat în viaţa intelectuală a imperiului, s-a resimţit de multe ori de împrejurările grele prin care a trecut statul; ea s-a ridicat însă iarăsi, prin grija marilor suverani, care au reorganizat-o de mai multe ori în cursul veacurilor, punând în fruntea ei învătati celebri prin vasta lor erudiţie şi prin activitatea ce au desfăsurat-o.

Domnia lui Theodosius al II-lea ne-a lăsat şi o culegere a constituţiilor imperiale, de care adesea se simţise nevoia. Multe constituţii, promulgate izolat, nu se mai păstraseră sau căzuseră în

uitare, ceea ce pricinuia neajunsuri pentru jurisconsulţi. A fost deci nevoie a se remedia nesiguranţa în aplicarea dreptului şi, înainte de Theodosius, se alcătuiseră două culegeri juridice: una, cunoscută sub numele de Codex Gregorianus, din epoca lui Diocletian (c.300), ieşită probabil din îndemnul acestuia, cuprindea constituseignement et culture ã Byzance des origines au X-e siècle, Paris, Presses Univ. de France, 1971 şi P. Speck, Die Kaiserliche Universităt von Konstantinopel, accentul căzând însă asupra unei perioade istorice ulterioare.] o – 291

tiile de la Hadrian până la Diocletian (294); cealaltă, compusă sub urmaşii acestuia, în secolul al iv-lea, era intitulată Codex Hermogenianus, cuprinzând constituţiile de la sfârşitul secolului al III-lea (296) până la 324. Amândouă aceste culegeri nu ni s-au păstrat; le cunoaştem numai din fragmentele ce ni s-au transmis.

Sub Theodosius al II-lea se simţea nevoia unei noi culegeri şi împăratul hotărî a se aduna într-un compendiu edictele împăraţilor creştini de la Constantin cel Mare până la el inclusiv. Această nouă culegere, Codex Theodosianus, trebuia să se aplice şi în Occident, exprimând astfel unitatea imperiului. Ea fu publicată în Orient, la 15 februarie 438, de Theodosius al II-lea, împreună cu Valentinian al III-lea, a cărui vizită la Constantinopol, pentru căsătoria sa cu fiica lui Theodosius, Eudoxia, a înlesnit această cooperare343. La 23 decembrie acelaşi an, la o întrunire a Senatului Romei vechi, Codul, redactat de legistii Romei Noi, a fost recunoscut în mod public344.

Redactat în limba latină, acest Codex e împărtit în 16 cărti, împărtite, la rândul lor, în titluri (titult). Decretele apărute după publicarea Codexului fură numite novelle (leges novellae).

Codul theodosian e un izvor preţios pentru cunoaşterea istoriei interne a imperiului în secolele al IV-lea şi al V-lea. El a servit ca bază legislatiei lui Iustinian. Introdus în Occident în epoca invaziilor ger

343 Cu prilejul acestei vizite, se alipi Orientului şi Illyricum occidental (Pannonia şi Dalmatia), cu capitala sa Sirmium.

344 Actele oficiale au fost date în traducere de Bury, History… I, pp. 233 – 234.

mani ce, a exercitat o mare influentă asupra legislatiei barbare. Faimoasa Lex romană visigothorum, destinată supuşilor romani ai regatului vizigot, nu e decât un rezumat al Codului theodosian. E

numită şi Breviarium Alariciamim, după numele rezumatului publicat de regele vizigot Alaric al II-lea, la începutul secolului al VI-lea. Importanta acestui Breviarium în viaţa europeană a veacului al IX-lea se vede şi din faptul că, la cererea bulgarilor către papa Nicolae I de a H se trimite „legile lumii", acesta a trimis regelui Boris (866) „legile venerabile ale romanilor", care, după părerea unor învătati bulgari, n-au fost altele decât vestitul Breviarium.

4. Marcian

(28 august 450 sfârşitul lui ianuarie 457)

a. Întronarea. Politica internă. Problema religioasă: Sinodul de la Chalkedon. Theodosius al II-lea nu lăsase niciun urmaş şi, la moartea sa, conducerea jumătătii de est a imperiului trebuia să treacă asupra colegului din vest, dar aceasta cu greu ar fi admis-o supuşii Bizanţului, şi Bury socoteste ca probabilă înţelegerea împăratului Theodosius cu Pulcheria în privinţa alegerii senatorului Marcian. Îndată după moartea fratelui său, Pulcheria l-a înăltat pe tron pe Marcian, oferindu-i mâna pentru o căsătorie platonică, spre a-şi tine legământul ce-l făcuse, consacrându-se Bisericii, împreună cu surorile sale.

345 Vezi A.A. Vasiliev, Histoire de l'empire byzantin, t. I, pp. 130 – 131. O).:

Unii istorici au văzut în Marcian întâiul împărat bizantin încoronat de patriarh, dar W. Ensslin, examinând de aproape izvoarele, infirmă această părere şi arată că Leon I a fost de fapt cel dintâi împărat încoronat de patriarh şi încoronarea lui n-a fost, după el, o legitimare, prin calitatea funcţiei celui ce încoronează, şi nicio încoronare „bisericească", în ce-l priveşte pe Marcian, Ensslin nu exclude posibilitatea ca augusta Pulcheria să fi ţinut locul celui ce încoronează3" 6. Patriarhul Anatolios a luat, probabil, parte la ceremonie, întrucât Theophanes ne spune că basilissa a trimis după patriarh şi Senat şi a proclamat ca împărat al romanilor pe Marcian.

În exerciţiul puterii sale, noul împărat s-a dovedit un bun şi energic suveran. Primul său act a fost executarea lui Chrysaphios, atotputernic în domnia indolentului Theodosius. În politica internă, Marcian s-a silit a înfrâna cheltuielile, evitând a impune noi sarcini populaţiei şi iertând şi rămăsitele de platâ. El a căutat a pune capăt sistemului de a se vinde funcţiunile administrative şi a desfiinţat

impozitul numit follis, ce apãsa asupra proprietãtii senatorilor, mulţumind astfel şi clasa înaltã a societãtii. O mãsurã de interes obstesc a fost şi aceea prin care hotãra ca, în loc să distribuie bani populaţiei, consulii trebuiau să contribuie la reparaţia apeductului oraşului. Printr-un decret din 454, Marcian a anulat şi mãsura lui Constantin cel Mare, prin care acesta interzicea căsãtoria unui sena

346 Zur Frage der ersten Kaiserkronung durch den Patriarchen und zur Bedeutung dieses Aktes în Wahizeremoniell, Würzburg.

1947. V. şi BZ, 42 (1942), pp. 101 – 115…

tor cu o sclavã sau cu o femeie de condiţie socialã inferioară.

În problema religioasã, care agita atât de mult societatea, împãratul a ştiut să ia o atitudine hotãrâtã, căutând a restabili autoritatea compromisã a Statului fatã de Biserică.

Roma veche îl susţinuse la început pe ambiţiosul Cyril, dar, odatã cu ridicarea lui Leon în fruntea Bisericii romane, situaţia se schimbã radical. Marele pontif luase atitudine împotriva ereziei lui Eutyches şi, într-o scrisoare dogmatică, adresatã patriarhului de Constantinopol, Flavian, el fixa doctrina întrupării Mântuitorului, proclamând douã naturi într-o singură persoanã, a căror acţiune era în perfectã armonie. Documentul acesta a fost numit mai târziu Tomul lui Leon. Dupã deciziile Sinodului din 449, Leon I primi favorabil protestul prelaţilor condamnaţi în acel Sinod şi rupse orice relaţii cu Dioskoros.

Având acum concursul episcopului Romei Vechi, Marcian convocă al IV-lea Sinod ecumenic, la Chalke-don, în ziua de 8 octombrie 451. Acest sinod impuse o mãrturisire a credinţei împotriva teologiei alexandrine, adoptând formula christologică a lui Leon. Sinodul recunoaşte un Christos unic în douã naturi, fãrã confuzie sau alteraţie, diviziune sau separatie. Dioskoros fu depus, Theodoret şi Ibas reintegrati în Scaunele lor, iar călugării partizani ai celui depus, supuşi autoritãtii episcopilor.

Sinodul de la Chalkedon a fost un triumf al papalitãtii; marile ambiţii ale patriarhilor alexandrini, râvnind la dominaţia Orientului, au fost înlãturate. Iar Sinodul dãdu o lovitură şi influentei Romei Vechi în

Orient, acordând, prin canonul 28, patriarhului de Constantinopol aceleaşi privilegii ca şi episcopului roman, întinzând

jurisdicţia sa în diecezele Pontului, Asiei şi Thraciei547.

La Chalkedon a triumfat, de fapt, politica imperialã, care-şi impune de acum autoritatea în materie religioasã. Hotãrârile Sinodului avurã însã consecinţe politice însemnate pentru Bizanţ: provinciile Orientului, strâns legate de pãrerile condamnate de Sinod, se înstrãinează tot mai mult de imperiu348.

b. Atitudinea împãratului în politica externã. Nãvãlirea lui Attila în Occident. Prãbusirea stăpânirii bunici, în ce priveşte politica externã, o acţiune militară avu loc, la începutul acestei domnii, la frontiera de Sud a Egiptului, expus la nãvãlirile barbarilor din acea regiune, cunoscuţi sub numele de blemmyi şi novadae. Theodosius al II-lea, spre a întări acolo apărarea, împărtise în două provincia Thebais (de Sus şi de Jos) şi unise în aceleaşi mâini puterea civilă şi militară a provinciei de Sus. Florus, comandantul acelei provincii sub Marcian, a respins în pustiu pe acei barbari, care nelinişteau ţinutul. Blemmyi au încheiat atunci tratat cu imperiul, acesta permiţându-le a vizita insula Philae, pentru a se ruga zeitei Isis349.

Dar primejdia cea mare pentru imperiu erau acum, la frontiera de nord, hunii. Am vãzut de câte ori de

347 Beck, Kirche, p. 30, n. 4.

348 Vezi Charles Diehl, op. cit., pp. 33 – 34.

349 Bury, op. cit., pp. 237 – 238.

l vastară barbarii lui Attila provinciile din acele părti sub Theodosius al II-lea. Marcian avu o atitudine plină de energie fată de ei. Când ambasadorii lui Attila se prezentară, la începutul domniei lui Marcian, spre a-şi reclama „tributul", bătrânul suveran ştiu să răspundă cu demnitate că pensia vărsată obişnuit căpăteniei lor nu putea fi socotită ca un semn de supunere şi se mărgini a trimite lui Attila o ambasadă cu daruri. Orientul scăpă de răzbunarea regelui hun datorită împrejurărilor, care-l determinară pe barbar a se arunca de astă dată asupra Occidentului.

Regele vandalilor trimisese multe daruri lui Attila, silindu-se a-l stârni împotriva vizigoţilor. Genseric se temea de răzbunarea lui Theodosius, pentru tratamentul ruşinos al fiicei sale, repudiate de Huneric. Attila, căruia îi plăceau formele, căuta pretexte, pentru a porni asupra Occidentului şi găsi unul de ordin sentimental, cu ocazia unui incident de la Curtea lui Valentinian al III-lea.

Justa Grata Honoria, sora lui Valentinian al III-lea, era o femeie ambiţioasă, înainte de căsătoria fratelui său, ea avusese la Curte o situaţie însemnată; acum însă nu mai putea juca decât un rol şters şi aceasta o irita. Compromisă în relaţii cu intendentul său, fu îndepărtată de la Curte şi logoditã cu sila cu un senator bogat, Herculanus, om liniştit, de care împăratul putea fi sigur că nu va unelti cu sora sa împotrivă-i. Exasperată de perspectiva acestei căsătorii, Honoria recurse la protecţia lui Attila, trimiţându-i printr-un eunuc credincios, Hyacinthus, o sumă de bani şi inelul său, cerându-i să-i vină în ajutor, s-o scape de căsătoria nedorită.

297

NICOLAE BANESCU

Mesajul a sosit, probabil, în primăvara anului 450. Honoria trimisese inelul său pentru a arăta că mesajul era autentic, dar Attila a preferat a-l socoti o propunere de căsătorie. El o pretinde imperiului ca logodnica sa şi cere ca jumătate din teritoriile peste care domnea Valentinian al III-lea să fie predate ei350. Cererea fu adresată împăratului senior la Constantinopol şi acesta scrise lui Valentinian, sfătuindu-l a o da pe Honoria regelui barbar. Dar Valentinian, furios, îl execută pe Hyacinthus, şi Honoria scăpă numai prin silintele Placidiei. Attila, auzind de cele întâmplate, trimise o ambasadă la Ravenna, pentru a protesta şi a declara că va veni să impună dreptul Honoriei la o împărtire a imperiului.

În primăvara anului 451, Attila trecu Rinul. Armata sa era compusă nu numai din huni, ci şi din forţele tuturor supuşilor săi germani. Erau gepizii, cu regele lor, Ardaric, ostrogoţii, sub cele trei căpetenii ale lor". Walamir, Theodemir şi Widimir, rugii din regiunile Tisei de Sus, skirii din apropiere, herulii, turingii, quazii, alanii. Când atinseră Rinul, li se adăugară burgunzii, care locuiau la estul fluviului şi o parte a francilor ripuari. Această armată formidabilă se revărsă în provinciile belgice. La începutul lui aprilie, Metz fu înconjurat şi distrus, mai multe alte oraşe cucerite.

Actius nu avea trupe cu care să înfrunte năvălirea. El se grăbi a-şi ridica o armată dintre barbarii federaţi ai Galliei: francii salieni, unii din ripuari, burgunzii federaţi şi celţii din Armoricum, saxonii de pe Loire şi alanii din Orleanais. Dar ajutorul cel mare îl aştepta

Bury, op. cit „pp. 288 – 290.

298

de la vizigoti şi Avitus, bine văzut la Curtea din Toulouse, fu trimis în misiune la Theodosius şi izbuti. ţinta lui Attila era Orléans. Se pare că Actius cu forţele sale şi Theodoric cu vizigoţii săi sosiră la Orléans înainte de Attila şi acesta nu îndrăzni să dea asalt lagărului lor puternic fortificat. El găsi prudent a se retrage şi apucă drumul spre Troyes. Înainte de a ajunge acolo, e silit a se opri, pentru a se opune armatei confederale, care-l urmărea de aproape. Astfel se ajunse, în vara anului 451, la memorabila luptă de la Campus Mauriacus, vreo 20 de kilometri la vest de Troyes. Ea începu la amiază şi ţinu până noaptea. Dată cu o rară îndârjire de ambele părti, lupta a fost un teribil măcel. Curajul vizigoţilor şi strategia iscusită a generalului roman îi zdrobiră pe huni. Regele vizigot Theodoric pieri în încăierare. A doua zi, romanii îl găsiră pe Attila puternic întărit în dosul carelor sale. Thorismud, fiul regelui Theodoric, aprins de dorinţa de a răzbuna moartea tatălui său, sta gata să dea asalt întăriturii, dar Actius îl opri. El nu avea interes să distrugă puterea hunilor, de care, în lunga sa carieră, se folosise necontenit în favoarea imperiului. Nu voia, în acelaşi timp, să mărească prestigiul aliaţilor săi vizigoti. Convinse deci pe Thorismud să se întoarcă în grabă la Toulouse, unde, în absenta sa, fraţii i-ar putea contesta succesiunea la regat. Convinse de asemenea şi pe franci să se întoarcă îndată în ţara lor351. Actius îl lăsă astfel pe Attila să scape cu restul armatei sale, fugărit până în valea Dunării, pe unde intră în Pannonia.

Ibidem, pp. 291 – 292".

299

În anul următor (452), Attila se întoarse pentru a răzbuna umilirea ce suferise. Trecând Alpii lulieni, se aruncă de astă dată asupra Italiei, sub pretext de a-şi reclama logodnica. Aquileia fu nimicită, după o rezistentă eroică. Populaţia Veneţiei căută un azil în insulele Adriaticei352.

Valentinian al III-lea nu avea armată. Marcian expedie câteva trupe cu care Actius nu putea risca o bătălie, mulţumindu-se a-i hărtui pe huni. Toată Italia de Nord căzu în mâinile lui Attila, care intră în Pavia (Ticinum) şi Milan (Mediolanum). Drumul Romei era deschis, dar negocieri începură îndată. Ambasadori distinsi fură trimişi să trateze cu barbarii: consularul Avienus, Trygetius, praefectuspraetorio şi Leon, episcopul Romei. Ei veniră în lagărul hunilor, lângă tărmul sudic al lacului Garda. După întrevederea avută cu Attila, acesta se

retrage imediat din Italia, pentru un tribut anual353. Nu se cunosc consideraţiile care au determinat această subită retragere. S-a vorbit de o teamă superstiţioasă a regelui hun, care anevoie se poate înţelege – cum observă Bury – la acest păgân. Alte motive au hotărât atitudinea neaşteptată a barbarului victorios: armata sa era bântuită de boli şi ea ducea şi o mare lipsă de hrană, căci, în iarna anului 450 – 451, Italia a suferit greu de foamete354.

352 Legătura ce se face între fundaţia statului veneţian şi invazia lui Attila nu are bază istorică reală. Cum spune Bury (ed. Istoriei lui Gibbon, t. III, Appendix 26), aşezări în lagune au fost şi în epoca preistorică şi în epoca romană.

353 Iordanes, Getica, XLII.

Cruntul rege al hunilor era ursit să-şi încheie, curând după aceea, viforoasa-i viată. Intrat în ţara sa, între Tisa şi Crisuri, el se căsători, la un an după expediţia sa în Italia (453), cu o frumoasă germană, Ildico, şi, în noaptea nunţii, muri de o hemoragie. „Pe când, obosit de vin şi de somn – scrie Iordanes – sta culcat pe spate, sângele ce de obicei îi curgea pe nări năpădindu-l, n-a putut ieşi pe căile obişnuite, ci, apucând pe o cale nenorocită în gât, l-a sufocat". Tânăra-i sotie a fost bănuită de această moarte năpraznică.

Imperiul său, o adunare heteroclită de popoare, ţinută numai prin marea lui personalitate, se prăbusi odată cu el. Între numeroşii fii ai lui Attila n-a fost niciunul care să ia în mâinile sale cu energie moştenirea tatălui. Vasalii germani profitară de această împrejurare. Ardaric, căpetenia gepizilor, conduse în Pannonia (454) coaliţia acestor vasali – gepizi, ostrogoţi, rugi, heruli – şi-l ucise pe Ellac, fiul mai mare al lui Attila, pe fluviul Nedao, care n-a putut fi identificat. Hunii fugiră spre Marea Neagră. Hernac, cel mai mic dintre fiii lui Attila, se stabili la extremitatea Scitici Mici, Dingizech la nordul Dunării355.

354 Bury, op. cit., op. 295, n. 4. [R.L. Kohifelder, Marcian's Gamble. A Reassessment of Eastern Imperial Policy toward Attila, A.D. 450 – 453, „American Journal of Ancient History", 9 (1984), pp. 54 – 691.

355 C.A. Macartney socoteste, prin interpretarea pasajului din Iordanes (C. 50), că ei se întoarseră mai târziu în locurile lor şi aceasta

i-a silit pe goti să caute refugiu pe teritoriul imperiului, de teamã să nu cadă iarãsi sub jugul hunilor (The end of the Huns, în „Byz. Neugr. Jahrbucher", X, 1933, pp. 106 şi urm.).

301

Prãbusirea imperiului hun a produs o modificare fundamentalã în aşezarea geograficã a barbarilor din regiunea Dunării. Gepizii şi-au întins stăpânirea asupra Daciei. Marcian profitã de această nouã aşezare a barbarilor, spre a-i ţine în duşmãnie unii cu alţii. El pare a fi făcut o alianţã cu gepizii, care primiră un subsidiu de la imperiu şi a asigurat ostrogoţilor o aşezare permanentă în nordul Pannoniei, ca federaţi ai imperiului. Rugii îşi aflară noi locuinţe pe tãrmul de nord al Dunării, în faţa Noricului, skirii s-au aşezat acolo mai departe, la est, şi herulii în aceeaşi vecinãtate, poate – cum crede Bury – între skiri şi rugi336.

Învãtatul englez a caracterizat foarte bine funcţia de mare însemnãtate pe ea a avut-o imperiul hunilor în istoria europeană. El a ajutat să se întârzie întregul proces al dezmembrării germanice a imperiului roman. A realizat acest lucru pe două căi: în primul rând, prin controlul multora din popoarele germanice de est de dincolo de Dunãre, de care imperiul a avut mai multã teamã; şi în al doilea rând, prin constanta ajutorare a generalilor romani cu auxiliari, un nepreţuit izvor în lupta cu duşmanii germani. Această întârziere a procesului dezmembrării, care a făcut să se menţinã stăpânirea imperiului în tãrile destinate în cele din urmã a ajunge regate teutonice, a fost – după părerea lui Bury – cu totul în interesul civilizaţiei.

c. Situaţia gravã a Occidentului. Moartea lui Actius. Actius apărase tronul lui Valentinian al III-lea

356 Bury, op. cit., p 297. Cf. A. Baudrillart, Saint Severin apotre du Norique (453 – 482), Il-e ed., Paris, Lecoffre, 1908. – ...s

302

aproape 30 de ani. Gelos de atâta glorie, nevrednicul suveran l-a ucis cu propria sa mânã.

Consularul Petronius Maximus era pe atunci un mare personaj la Roma. Influenta şi prestigiul sãu se datorau mai cu seamã imensei sale averi. El purta o mare duşmãnie lui Actius şi, ajutat de eunucul sambelan Heraclius, îl convinse pe împărat de pericolul ce-l ameninţa din partea ilustrului general, dacă nu-l va suprima el mai înainte, într-o zi, pe când Actius făcea raport dinaintea suveranului, acesta sări

deodată de pe tron, acuzându-l de trădare şi, trăgându-şi sabia, se năpusti asupra lui, fără a-i da timp să se apere. Atacat, în acelaşi moment şi de eunuc, marele general fu ucis mişeleşte (21 septembrie 454).

Asupra lui Actius s-au exprimat multe păreri. Contemporanii l-au preţuit şi l-au lăudat foarte mult. A fost, desigur, un general capabil şi un dibaci mânuitor de oameni; trăise ani de zile ca ostatic, pe lângă Alaric şi Rugila, şi-i cunoscuse bine pe barbari. Fără îndoială, cu el pieri cel din urmă sprijin al părtii de Occident a imperiului. Marcellinus îl socoteste magna Occidentalis reipublicae salus157.

Petronius Maximus sperase să obţină locul de frunte alături de împărat, dar intriga sambelanului făcu să nu reuseascâ. El urzi atunci alt complot, atrăgând doi ofiţeri barbari, Optila şi Traustila, foşti partizani ai lui Actius, şi îndemnându-i să-şi răzbune stăpânul. Pe când Valentinian se ducea călare la curse, în ziua de 16 martie 455, în Campus Martius, cu o mică gardă şi însoţit de Optila şi Traustila, îndată ce

Ibidem, p. 300.

303

descăleca, fu atacat de aceştia şi ucis. Cu moartea sa, familia marelui Theodosius se stinge, nemaifiind niciun membru de sex bărbătesc al acestei familii.

A doua zi după asasinat (17 martie 455), Maximus fu înăltat pe tron. Pentru a-şi consolida situaţia, o constrânse pe Eudoxia să-l ia de soţ şi să-şi dea fiica, pe Eudokia, fiului său Palladius, ridicat la rangul de Caesar. Eudoxia însă îl ura prea mult, ştiind că instigase la moartea soţului ei şi, după o tradiţie poste –rioară, l-a chemat pe Genseric, ca să-l răstoarne pe tiran. Apelul la Genseric avea şi un motiv particular, căci ştim că Eudokia, la sfatul lui Actius de a dezarma ostilitatea regelui vandal printr-o alianţă matrimonială, fusese promisă fiului acestuia, Huneric. ştirea că Genseric pornise cu flota stârni panică printre populaţia Romei şi un exod general se produse. Părăsit de garda sa şi de prieteni, Maximus se gândi să fugă. Pe când iesea călare din oraş, un individ îl lovi cu o piatră în tâmplă şi lovitura îl ucise pe loc. Mulţimea îl sfâşie apoi în bucăti (31 mai 455).

Trei zile mai târziu, Genseric intră în Roma. Papa Leon I îi ieşi înainte la porţi, dar nu reuşi să protejeze oraşul împotriva jafului şi violentei. Timp de două săptămâni, vandalii prădară Roma, metodic.

Palatul de pe Palatin fu scotocit peste tot, preţioase opere de artã furã smulse, în prada imensã adunatã de jefuitori se aflau şi odoarele de aur aduse de Titus de la templul din Ierusalim. Dupã ce strânseră astfel toatã bogãtia publicã şi privatã a Romei, vandalii îşi încãr-cară corãbiile şi se întoarseră în Africa, târând dupã ei mulţime de captivi. Eudoxia şi fiicele sale, Eudokia şi

304

Placidia, se aflau printre ei. Eudokia se căsători acolo cu Huneric.

Singura fortã în Occident erau vizigoţii. Theodoric al II-lea, regele lor, ca federat şi aliat, a proclamat împărat, la Toulose (9 – 10 iulie), pe Avitus, un nobil şi literat, bun prieten cu el. Acesta vine în Italia şi Roma îl primeşte, fiind acceptat şi de împăratul Marcian. Dar nu era bine vãzut la Roma, unde Ricimer, fiul unui print suab, avea comanda supremã şi, câştigând o victorie asupra flotei vandale (456), în apele Corsicii, stăpânea situaţia. Timp de 16 ani exercitã o autoritate pe care n-o avusese nimeni mai înainte; el fu creator de împărati în Occident, în acest timp, Theodoric al II-lea trecu în Spania şi-i zdrobi pe suevi.

La sfârşitul anului 456, Ricimer, înţeles cu un nobil roman, Majorian, îl depuse pe Avitus, care deveni episcop şi în curând muri. Majorian fu proclamat împărat, la l aprilie 457, recunoscut de urmaşul lui Marcian, Leon I, care-l numise generalisim.

Orientul avu multã linişte în vremea în care Occidentul era nãvãlit din toate pãrtile de barbari, împãratul Marcian se stinse din viatã la sfârşitul lui ianuarie 457 şi cu el dinastia lui Theodosius îşi încheie destinul358.

Pulcheria murise mai înainte, în 453Ea trãise o viatã de pietate şi de multã caritate, meritând elogiile

358 [B. Croke, The Date and Circumatances of Marcian's Decease, A.D. 457, „Byzantion", 48 (1978), p. 5 – 9. Nãscut pe la anul 392, Marcian îşi începuse domnia la 25 august 450, încetând din viatã la 27 ianuarie 457 (P. Devos, Saintjean de Lycopolis et l'empereur Mareien, An. Boli., 94 (1976), p. 303 – 316)].

305

Bisericii, în cursul lungii sale conduceri, a ridicat la Constantinopol mai multe lãcasuri de rugãciune, dintre care trei au fost închinate Maicii Domnului: una, Theotokos din Chalkoprateia

(cartierul negustorilor de bronz), aproape de Sfânta Sofia, alta Theotokos Hodegetria („care duce la Victorie"), clãditã pe tãrmul de est al oraşului şi renumitã prin icoana Fecioarei, trimisã de cumnata sa de la Ierusalim359, şi cea mai celebrã din toate, înãltatã la Blachernae, cu puţin înaintea morţii sale. Aici se pãstra un veşmânt al Fecioarei, adus de la Ierusalim în domnia urmaşului lui Marcian, care a clãdit o capelã specialã pentru a-l

359 Această pictură e atribuită Sfântului Luca.

360 [Adunarea sau depunerea Cinstitului Veşmânt al Maicii Domnului în Biserica de la Blachernai (sau Vlacherne) ar fi avut loc, potrivit altor opinii, în vremea împãratului Leon I (457 – 474). Oricum, evenimentul este imortalizat de cãtre Sinaxarul constantinopolitan, fiind serbat până astãzi la data de 2 iulie în calendarul ortodox. Se continuã astfel o tradiţie atestatã până la sfârşitul statului bizantin, între altele şi de cãtre disertatiile canonice ale mitropolitului Macarie de Ankyra (cf. V. Laurent, Le trisepiscopat du patriarche Matthieu f (1397 – 1410). Un grandproces canonique ã Byzance an debut du XV siècle, REB, 30 (1972), p. 155, publicat şi în FHDR, vol. IV, Bucureşti, 1982, p. 327, sub numãrul 4).

Referitor la acest aspect, L. Brehier, Civilizaţia bizantinã, Bucureşti, Ed. ştiinţificã, 1994, p. 206 (cartea reprezentând traducerea românească a volumului al III-lea al sintezei „Le monde byzantin", care a vãzut pentru prima oarã lumina tiparului la Paris în anii 1948 – 1950), scria cã „La Constantinopol moastele Fecioarei, patroana oraşului, aveau o importantã imensã. La Sfânta Mãria a Blachernelor se pãstrau giulgiul şi tunica sa (maphoriori), iar la Sfânta Mariaa din Chalkopratia, centura Sa, OOVT). Aceste relicve, privite ca un paladium (subl. ns. – T.T.) apãrãtor al oraşului, erau

primi (77 ãjia aopog). Această sacrã relicvã a fost pentru populaţia Constantinopolului, în ultimele zile ale oraşului, un fel de Palâadium protector al capitalei360.

plimbate pe metereze ori de câte ori Constantinopolul era asediat, iar această manifestare exercita o influentă binefãcãtoare asupra moralului apãrãtorilor cetãtii" (în traducerea lui N. Spincescu). Brehier fãcea trimitere la J. Ebersolt, Sanctuaires de Byzance, Paris, 1921, p. 44 şi urm. Pentru acelaşi maphorion sau omophori-on, v. şi

voi. Răscoala şi statul Asăneştilor, Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1989, p. 91, n. 95].

307

m.

URMAŞII DINASTIEI THEODOSIENE. DISPUTA ÎN JURUL DOGMEI CHALKEDONIENE

1. Leon!" Thracul" (7/ebr. 4573 febr. 474)

a. Încoronarea. Recrutarea trupelor de isaurieni. Situaţia Lazicei. Suprimarea lui Aspar. Cu stingerea dinastiei lui Theodosius, alegerea unui nou împărat trebuia făcută de armată şi Senat. Aspar, investit cu rangul însemnat de patricius, sprijinit pe trupele sale germane, avea atunci cea mai mare autoritate în armată. Fiind arian şi un barbar, nu se putea gândi să urce pe tronul imperiului. S-a mulţumit deci cu rolul pe care-l avea în acelaşi timp, în Italia, Ricimer, acela de a ridica împărati pe care să-i domine, în acest scop, el îl alese pe Leon, originar din Thracia361 şi creştin ortodox, care servise ca domesti-cus sub Aspar362. Senatul n-a putut decât aproba

361 Cedrenus, I, 608, (Bonn): ovrot 6 Bacnăeug & pât fjv TO yevog, rptjăouvog TTJV ătiav.

362 Supranumele de „cel Mare", cu care apare la unii istorici, nu poate fi luat în sensul pe care posteritatea l-a acordat marilor împărati. Acest titlu îşi are la el originea, cum aratã Bury (op. cit., p. 323, n. 1), în faptul că, dupã încoronarea nepotului său (Leon al II-lea), cei doi Leon au fost deosebiţi ca Aecov 6 /xeyag şi Aecov 6 niKpoq. Tot aşa Theodosius al II-lea era numit „cel mic", fiindcă în copilărie era cunoscut ca 6 /nxrpot Baaihevg, spre a fi deosebit de Arcadius. [W.E. Kaegi Jr., Byzantium and the Decline of Rome, Princeton, 1968, pp. 31 – 48.]

309

această alegere şi Leon fu încoronat în palatul Hebdomon, la 7 februarie 457. Nefiind un Augustus sau o Augusta, pentru a îndeplini ceremonia încoronării, ea fu îndeplinită de patriarhul Anatolios363, fiind, cum s-a mai spus înainte, întâiul împărat încoronat de patriarh.

Pericolul german, atât de agresiv în timpul lui Arcadius, reînvia acum, deşi într-o formă mai puţin violentă. Aspar era un alan, dar reprezenta interesele germane (soţia sa era o ostrogotă). Poziţia lui, dupã întronarea lui Leon I, era puternică. El avea comanda de magister militum impraesenti, iar fiul său, Arda-burius, a fost numit, dupã

proclamarea noului împărat, magister militum per Orientem.

Spre a neutraliza puterea lui supărătoare, răzimată pe germani şi străini, Leon I îşi recrută regimente din supuşi indigeni şi anume din isaurieni, vestiţi prin vigoarea şi vitejia lor. Împăratul îşi apropie în acelaşi timp pe unul din conducătorii lor, numit Tarasi-kodissa364, care veni la Constantinopol şi căruia Leon îi dădu de sotie pe fiica sa Ariadne (466 – 467). şeful isaurian îşi schimbă atunci numele său neobişnuit în acela de Zenon, în amintirea unui cetătean care a ajuns la mărire în Statul roman365.

363 Descrierea ceremoniei, după Constantin Porphyrogennetos, la Bury, op. cit., pp. 315 – 316. [Opinie susţinută şi de G. Ostrogorsky, Histoire de l'état byzantin, p. 90, n. 2, cf. W. Ensslini

3M Poucro Dilijă Aasero Tou (Candidus, p. 473, ed. Bonn), cum sugerează Brooks: „născut din Rusumblada".

365 Hodgkin, op. cit., III, p. 36…>

Leon I institui şi un nou corp al gărzii, Excubitorii, căci îl întâlnim întâia oară în domnia lui. E probabil să fi fost recrutaţi dintre isaurieni, pentru a fi opusi mercenarilor străini366.

În primii ani ai domniei, o intervenţie în Lazica îl sili pe regele Gobazes (sau Goubazes) să abdice în favoarea fiului său. Primindu-l apoi la Constantinopol, Gobazes se declară supus imperiului, dar fiind atacat de Peroz al Persiei (468), Leon I, ocupat cu expediţia în Africa, nu l-a putut ajuta şi, astfel, autoritatea în Lazica fu pierdută.

Aspar nu putea vedea cu ochi buni aducerea în capitală a trupelor de isaurieni şi a şefului lor, devotat împăratului. El a încercat, cu soldaţi de-ai lui Zenon, să-l asasineze pe acesta, pe când se afla în Thracia pentru a respinge o năvălire a hunilor. Când Zenon, numit magister militum per Orientem, a plecat în Isauria, unde a suprimat un periculos brigand, Indakos, în lipsa lui, împăratul a împlinit o veche promisiune făcută lui Aspar, înăltând la rangul de Caesar pe fiul-său Patrikios (469 – 470). Dar ridicarea unui arian la un rang recunoscut ca o treaptă spre tronul imperial, a produs o revoltă generală la Constantinopol şi manifestaţii zgomotoase au avut loc la Hippodrom. Împăratul a căutat să liniştească mulţimea, declarând că Patrikios era gata să treacă la adevărata credinţă. Noul Caesar a fost logodit cu Leontia, fiica mai mică a împăratului.

366 Bury, op. cit., p. 318. Cf. Brooks, The eaştern Provinces, p. 471. –, «;

311

În acest timp, un german, Anagast, magister militumper Thraciam, amenințã cu rebeliunea. Trimişi ai Curţii îl conving să renunţe la întreprinderea sa şi el pretinde că a fost instigat de Ardaburius. În faţa atâtor intrigi, Zenon se întoarce în grabã la Constantinopol, unde se hotărăste distrugerea lui Aspar şi a familiei sale (471). Aspar şi Ardaburius au fost ucişi de eunuci în palat. Caesarul Patrikios a fost numai rănit. Pentru această faptă, Leon I a fost stigmatizat cu porecla de makelles (măcelarul) 367.

b. Situaţia în Occident. Războaiele cu vandalii şi ostrogoţii. Majorian, ales în Pars Occidentalis, la l aprilie 457, a fost un împărat de seamã, iubitor al binelui public, în scurta-i domnie de patru ani, el a dat o legislatie însemnatã. Fatã de barbari a avut o atitudine energică: a pacificat Gallia, a trecut în Spania şi a voit să se îmbarce pentru recuperarea Africii. Dar flota romanã fu capturatã şi proiectul sãu zădărnicit. Când se întoarse în Italia, în 461, însoţit de puţine trupe, între Genova şi Pavia fu învăluit de oamenii lui Ricimer, care se temea de el şi, după câteva zile, de

367 (J.B. Bury, LRE, vol. I, Londra, 1923, p. 529 – 534; E. Stein, Geschichte des spătromisebem Reichhes, vol. I, Viena, 1928, p. 316 – 320; A. Kozlov, Osnovnye napravlenija politiceskoj oppozicii pravitel stru Vizanţii v 50 – nacale 70-h gg. V v., ADSV, 20 (1983), p. 29 – 30; bibliografia privitoare la Aspar şi la fiul sãu Ardaburius existã în EPLBIP, vol. III, Athena, 1998, p. 252 şi resp. p. 150].

363 Vezi F. Lot, Decomposition de l'empire (395 – 751) (în „L'histoire du Moyen Âge", par Lot, Pfister et Ganshof, t. I-er), Paris, 1928, p. 82 şi urm. i "*>

312

capitat368. În fruntea imperiului fu pus un om obscur, Libius Severus. Constantinopolul nu-l recunoscu. El domni până în noiembrie 465, când muri. A urmat un lung interregn de doi ani, după care Leon I îl trimite ca împărat pe Anthemios, descendent al lui Proko-pios, vărul lui Iulian, care-i disputase imperiul lui Va-lens. Bunicul său fusese vestitul Anthemios din timpul adolescentei lui Theodosius al II-lea. Alesul era căsătorit cu Euphemia, fiica lui Marcian; putea fi deci considerat un reprezentant al familiei lui Theodosius, pentru a fi opus

lui Olybrius, soţul Placidiei, candidatul lui Genseric. Mai trebuia însă şi consimtãmântul lui Ricimer, fără care nu se putea nimic în Occident. Acest consimtãmânt a fost asigurat prin căsătoria barbarului atotputernic cu Alypia, fiica lui Anthemios. Noul ales sosi în Italia şi fu proclamat împărat în ziua de 12 aprilie 467.

Genseric relua ostilitãtile contra Italiei, flotele sale debarcau şi prădau. Diplomat, spre a dezarma Orientul, el trimise la Constantinopol pe Eudokia şi Placi-dia. Cea din urmã se căsători acolo cu senatorul Anicius Olybrius, cu care era logoditã înainte de cucerirea Romei.

Dar regele vandalilor rupse în curând pacea cu Orientul, în 467 el făcu o incursiune în Peloponez. Vandalii ameninţau astfel comerţul Mediteranei. Leon I se hotărî a porni o acţiune decisivã, pentru a-i nimici pe vandali, în unire cu forţele Italiei şi Dalmatiei.

369 G. Finlay, History of Greecefrom its conquest by the Romans to thepresent time, ed. H.F. Tozer, Oxford, 1877, I, p 178.

Expediţia fu organizatã pe o scară vastã (468), cea mai costisitoare şi mai puternică întreprindere navalã pe care au pregãtit-o romanii: flota numãra nu mai puţin de 1113 corãbii369. Din nefericire Leon, sub influenta Verinei şi a lui Aspar, puse în fruntea ei ca şef pe Basiliskos, fratele sotiei sale, Verina, un om incompetent şi nesigur. Aspar, pentru a nu întări poziţia lui Leon printr-o victorie atât de mare, impusese această numire.

Planul era să-i atace pe vandali din trei părti: Basiliskos avea să meargã direct la Carthagina, generalul Heraclius cu forţele Egiptului avea să debarce în Tripolitana şi să meargã pe uscat asupra Cartaginei; Marcellinus, magister militum Dalmatiae, cu forţele italiene, trebuia să-i atace pe vandali în Sardinia şi apoi să se unească la Carthagina cu ceilalţi. Heraclius şi Marcellinus şi-au executat fără dificultate misiunea, dar Basiliskos, împrăstiind flota lui Genseric în apropierea Siciliei, în loc să lovească imediat Carthagina, s-a oprit într-un port, la oarecare distantã şi a dat câteva zile lui Genseric, în care acesta a putut scoate altă flotã şi ataca prin surprindere, nimicindu-i jumãtate din flota imperialã. Basiliskos fugi cu restul flotei în Sicilia şi de acolo la Constantinopol. Urât de populaţie, el s-a retras la Herakleia370.

Către sfârşitul domniei sale, Leon I avu de lucru cu ostrogoţii, care se revărsară din Pannonia în imperiu. şi devastează ţinuturile de

la Dunãre până în Thessalia.

Edw. Gibbon, Decline and Fãli, ed. Bury, t. IV, pp. 37 – 40.

314

Am vãzut că, după lupta de la Nedao, ostrogoţii îşi dobândiră neatârnarea. Ei apar împãrtiţi în trei grupe, sub trei fraţi din neamul regesc al amalilor: Walamer, Widimer (Widemir) şi Thiudimer (Theodemir). Cu ei puterea regalã e întâia oară divizatã la goti şi T. Hodgkin, în preţioasa-i operă asupra nãvãlitorilor Italiei, presupune că această diviziune a puterii a fost încurajatã, dacă nu poruncitã, de Attila, ca să aducă naţiunea într-o stare de slãbiciune şi dependentă. Cel mai mare dintre fraţi, Walamer, avea un fel de supremaţie asupra fraţilor sãi mai tineri371. Ei au luptat cu credinţã sub steagurile lui Attila, în marea bãtãlie din Campus Mauriacus, dar, după moartea puternicului suveran hun, luptară la Nedao, scuturând jugul hunilor şi umplură golul lãsat de ei în Pannonia. Împãratul Marcian îi admisese ca federaţi.

Iordanes nu e clar în descrierea împãrtirii acestei provincii între fraţi. După Hodgkin, Walamer a ocupat Slavonia, Croaţia de Nord între Drava şi Sava, Thiudimer, o lungã regiune între Dunãre şi lacul Pelso (Platen See, Balaton), iar triunghiul de nord-vest, între lacul Pelso, Sava şi Dunãre, a fost atribuit fratelui mai tânăr, Widimer372.

Theodoric, care avea să joace un rol atât de mare în Italia, se nãscu tocmai în momentul în care Thiudimer primea vestea biruintei lui Walamer asupra hunilor, care încercaseră a se întoarce în locurile de

371 Italy and her invaders (476 – 535), ed. a II-a, Oxford, 1896, t. III, pp. 10 – 11.

372 Ibidem, p. 13.

373 Datã admisã în general pentru naşterea lui Theodoric.

315

unde fuseseră alungaţi (454) 373. Când el era în vârstã de 7 ani, fraţii ostrogoţi descoperă că indemnitatea, pe care sub eufemismul de strenuae sau strenae („dar de anul nou”), o primeau de la Bizanţ, era în întârziere şi trimit o ambasadã la Constantinopol, ca să lãmurească lucrurile. Răspunsul adus n-a fost mulţumitor.

La Curtea din Constantinopol era atunci un şef got, Theodoric, fiul lui Triarius, supranumit Strabo (Sasiul), nepotul sotiei lui Aspar. Acest got e probabil să fi fost, cum presupune Hodgkin, în legãturi de

prietenie cu Leon I, pe timpul când acesta era un simplu subaltern al patronului comun. Coborâtor dintr-un neam inferior, fără nicio legătură cu neamul regesc al Amalilor, se bucura totuşi de prietenia Bizanţului şi îşi primea regulat onorariul anual, în timp ce Amalii erau lăsati în sărăcie şi dispre (374. Indignaţi, ei ridică armele, năvălesc în Moesia şi o devastează în lung şi în lat. Leon I s-a văzut silit a încheia pace cu ei (461), plătindu-le rămăsita subvenţiei dintr-odată şi garantând-o pentru viitor. Ostrogoţii, la rândul lor, s-au obligat a nu mai cutreiera regiunile din sudul Dunării şi, drept garanţie a fidelitătii lor, au trimis ostatic la Constantinopol pe cel mai în vârstă dintre moştenitorii Amali, pe Theodoric, fiul lui Thiudimer, un copil de 7 ani. Bine înzestrat, acest copil s-a făcut repede iubit de Leon I.

374 „Missa legatione ad imperatorem Walamir ejusque Germani… vident Theodericum Triarii filium… omnino florentem cum suiş, Romanorumque amiciţiis junctum et annua solemnia consequentem et se tantum despici" (Iordanes, citat de Hodgkin, loc. cit., p. 76, n. 2).

316

Timp de zece ani, cât a stat Theodoric la Constantinopol, ostrogoţii au păstrat cu credinţă pacea. Ei au purtat unele lupte cu vecinii de la nord şi est; atacaţi de Dingizech, care trecu Dunărea cu hunii săi, ostrogoţii îi bat straşnic şi-i alungă din Pannonia. Au avut apoi lupte cu suevii. O parte dintre ei trecuseră mai înainte, am văzut, cu vandalii şi alanii, în Spania. Suevii cu care aveau acum de a face locuiau în colţul sud-vestic al Germaniei, în regiunea cunoscută azi sub numele de Pădurea Neagră. Ei erau amestecaţi cu alamannii. Pentru a prăda în imperiu, suevii au fost nevoiţi să treacă peste ostrogoţi, jefuindu-le vitele. Ostrogoţii i-au atacat noaptea în lagăr, lângă lacul Pelso (Balaton), capturându-l pe regele Hunimund şi târând în sclavie mare parte din armată. După moartea lui Hunimund, au dat drumul fiului său şi captivilor, trimiţându-i în patria lor, Suabia, fiindcă era greu să-i hrănească sau socoteau riscant a robi un popor aşa de mare375.

După un timp, probabil pe la 470, fiul lui Hunimund, spre a răzbuna înfrângerea suferită, i-a atacat pe ostrogoţi, aliindu-se cu skirii. Walamer, aruncat de pe cal în timpul bătăliei ce avu loc lângă Sava, fu străpuns de lăncile suevilor şi Iordanes afirmă că ostrogoţii au şters de sub soare numele skirilor. Oamenii lui Walamer au recunoscut

acum autoritatea lui Thiudimer. Acesta dãdu o luptă sângeroasă cu suevii şi skirii care aveau o confederaţie şi cu gepizii.

375 Hodgkin, op. cit., pp. 18 – 22.

376 Ibidem, pp. 22 – 23.

rugii şi sarmaţii. Această mare confederaţie fu învinsă de ostrogoţi, răzbunând moartea lui Walamer376.

În 471, Thiudimer întreprinse o altă campanie, iarna. Trecând Dunărea, străbătu Moravia şi Boemia şi îi lovi din spate pe suevi şi pe confederaţii lor alamanni. Când se întoarse din această campanie, Thiudimer îl află acasă pe fiul său Theodoric, un tânăr de vreo 17 – 18 ani, întors de la Constantinopol. Împăratul Leon I îl pusese în libertate, încărcat de daruri.

Theodoric se pregăti îndată pentru întâia sa faptă de arme. Strânse în jurul său o trupă de vreo zece mii de oameni şi se strecură, fără ştirea tatălui, smulgând Sirmium din mâinile regelui sarmat Babai, care fu ucis.

Nu mult înainte de moartea lui Leon, ostrogoţii, socotind Pannonia prea strâmtă pentru ei, cereau să fie duşi la război. Widimer şi Thiudimer hotărâră să plece. Thiudimer, ca mai puternic, îşi luă sarcina mai grea de a se stabili pe teritoriul Imperiului bizantin, lăsându-l pe Widimer să năvălească în Italia.

Thiudimer trecu Sava cu o armată considerabilă, care impuse sarmaţilor de la frontieră neutralitatea, o apucă pe valea Moravei şi ocupă Naissus (Nis). Theodoric fu trimis într-un marş rapid spre sud. El trecu peste Balcani în valea fluviului Axios (Vardar). Scobi, Monastir, în Macedonia, posibil şi Larissa, în Thessalia, căzură în mâinile sale. Aflând de succesele fiului său, Thiudimer porni de la Naissus spre Thessalonic (primăvara anului 473). Patriciul Hilarianus, comandantul de Thessalonic, văzându-se asediat, negociază cu şeful ostrogot şi se încheie o convenţie prin care barbarii se obligă a înceta jafurile, primind în schimb o regiune fertilă, cu o grupă de oraşe, lângă Marea Egee.

Curând după aceste evenimente, Thiudimer muri (474) 377 şi Theodoric, un tânăr de 20 de ani acum, luă succesiunea ca rege, iar împăratul trebui să-i cedeze altă regiune, Moesia de Jos cu Novae, unde

cantonase, 75 de ani mai înainte, Alaric.

Widimer porni în 473 către Italia, dar, abia ajuns acolo, se îmbolnăvi şi muri. Glycerius nu fu în stare să lupte cu ostrogoţii şi intră în tratative cu ei, plătindu-i pentru a trece, ca federaţi, în Gallia. Fiul lui Widimer îi conduse şi, renunţând la demnitatea regală, şi-a unit forţele cu ale lui Euric, regele vizigotilor378.

c. Anthemios şi Ricimer. Politica religioasă a lui Leon L Moartea sa. Pacificarea Galliei era o problemă tot atât de gravă pentru Anthemios cum fusese pentru Majorian. Situaţia era acum şi mai rea. Euric, regele vizigoţilor, se gândea a-şi întinde stăpânirea asupra întregii Galii şi asupra Spaniei. Văzând primejdia, galo-romanii cerură protecţia lui Anthemios, trimiţând la Roma o deputătie. Cunoscutul literat Sidonius Apollinaris făcea parte din misiune, şi el a compus un panegiric împăratului, cu ocazia consulatului său. Anthemios a căutat a-şi asigura concursul burgunzilor împotriva goţilor, dar n-a putut rezista agresiunii lui Euric.

Între Anthemios şi Ricimer erau acum relaţii duşmănoase. Italia era împărtită în două, în 472 împăratul domnea la Roma, iar patriciul la Milan. Olybrius, pe atunci la Constantinopol, fu trimis de Leon I la Roma, ca să-l împace pe Anthemios cu

377 Dată indicată de Stein, Geschichte… p. 528. ™ Ibidem, pp. 25 – 27.

Ricimer. Dar împăratul trimise şi un mesager lui Anthemios, cu o scrisoare în care îl îndemna să-l suprime pe Olybrius. Scrisoarea căzu în mâinile lui Ricimer, care-l proclamă în aprilie pe Olybrius împărat, asedie îndată Roma şi o cuceri cu uşurinţă. Anthemios fu prins şi decapitat, la 15 iulie 472379. Dar Ricimer nu supravieţui nici două luni socrului său: el muri de hemoragie, la 18 august, în noiembrie se stinse şi Olybrius, de hidropizie. Tronul Romei fu ocupat de Glycerius, proclamat împărat la Ravenna.

În chestiunea religioasă, Leon I a îmbrătisat ortodoxia stabilită de Sinodul de la Chalkedon, continuând astfel politica înaintaşului său. După moartea lui, evenimente grave s-au întâmplat în Biserica Alexandriei. Patriarhul Proterios, fiindcă servea interesele adversarilor, fusese ucis de alexandrini, care-l înăltaseră în Scaun pe Timotheos, zis Aeluros, partizan zelos al lui Dioskoros. Leon I nu tolera acest lucru. El îl scoase pe uzurpator din Scaun, luând avizul

episcopilor din fiecare eparhie şi-l exila la Gangra, apoi de acolo la Cherson, unde muri. În locul său fu numit alt Timotheos, zis Basilikos, care a fost un prelat blând şi tolerant380.

Leon I trecu din viată în ziua de 3 februarie 474. Temându-se a-l declara ca succesor pe Zenon, din cauza impopularităţii isaurienilor, lăsă imperiul nepotului său Leon al II-lea, de vreo şase ani, fiul lui Zenon şi al Ariadnei, asociat mai dinainte la tron. Dar acesta, la îndemnul mamei sale, îl asociază pe tatăl său la domnie.

379 Bury, History, I, p. 377, şi urm.

380 Theoph., pp. 172 – 173 (Bonn).

punându-i pe cap diadema imperială în Hippodrom (9 februarie 474). Tânărul împărat muri după nouă luni şi Zenon rămase în fruntea imperiului singur.

2. Zenon (9 februarie 474 – 9 aprilie 491)

a. Uzurparea lui Basiliskos. Revoltele lui Mar-cian şi Illos. Zenon era un om lipsit de însuşiri. Mal-chos ne spune că nu avea în firea sa cruzimea lui Leon I, nici mânia neîmpăcată care-l stăpânea pe acesta încontinuu, dar în multe era ambiţios „şi cele ce le săvârsea, le făcea pentru glorie şi pentru a-şi atrage admiraţia, mai mult din ostentaţie decât cu adevărat". Nici experienţa afacerilor publice n-o avea, nici ştiinţa prin care domniile pot fi conduse în asiguratăЗ81. Finanţele se aflau în cea mai mare penurie, căci cele pe care le lăsase Leon I, când a murit, în tezaurul public, toate se goliseră iute de Zenon, „multe fiind dăruite de el amicilor, la întâmplare" 382. Dacă la acestea adăugăm că trupele de isaurieni, pe care el se sprijinea, se făcuseră tuturor nesuferite prin violentele şi grosolănia lor, înţelegem lipsa de popularitate a noului împărat şi multele rebeliuni ce-i disputară atâţia ani tronul.

El şi-a inaugurat totuşi domnia cu un mare succes, punând capăt războiului vandal atât de păgubitor. Ultimul act al acestui război a fost ocuparea oraşului Nicopolis, curând după moartea lui Leon. Zenon îl trimise pe Severus să trateze pacea şi acesta, refuzând

382

Ibidem, pp. 275 – 276 (ed. Bonn). Ibidem, p. 275.

darurile ce i se făceau, spuse că cel mai bun dar ar fi libertatea

captivilor. Genseric i-a predat atunci pe toţi captivii săi şi ai fiului său şi i-a îngăduit lui Severus să răscumpere câţi a putut dintre ceilalţi, îndată după aceea s-a încheiat o pace perpetuă (474), care a fost confirmată, după moartea lui Genseric (477), de fiul

383

sau

Abia începuse, sub aceste bune auspicii, domnia lui Zenon şi o conspiraţie se urzi împotriva sa, condusă de împărăteasa văduvă Verina (475 – 476). Ambiţioasă, ea nu putea suferi să se vadă aruncată pe planul al doilea şi se gândi a ridica la tron pe favoritul său Patrikios, mai înainte magister officiorum. Verina-l atrase în conspiraţie şi pe fratele ei Basiliskos, iar acesta izbuti a-i câştiga de partea lor pe isaurianul Illos şi pe fratele său Trocundes, oameni de încredere ai împăratului. Când toate pregătirile fură gata, Verina îl convinse pe Zenon că Senatul şi poporul s-au unit în hotărârea de a-l răsturna şi că singura sa scăpare e fuga. Speriat, împăratul îşi ia sotia şi mama, bani din tezaurul imperial şi, însoţit de puţini isaurieni, se strecură dincolo de Bosfor, la Chalkedon (9 ianuarie 471), îndreptându-se spre patria sa Isauria, unde se simţea mai în siguranţă, regiunea, situată la poalele muntelui Taurus, fiind greu de străbătut de armate.

Verina nu rămase, cum sperase, stăpână pe situaţie. Basiliskos, tot atât de ambiţios ca şi ea, fu proclamat de Senat şi încoronat împărat. El o încoronează îndată pe soţia sa, Zenonis, ca Augusta, şi ridică pe fiul său

383 E.W. Brooks, The eastem Provinces, p. 472.

384 Zonaras, t. III, p. 128 (Bonn); Bury, I, pp. 390 – 391.

Marcus la rangul de Caesar, încoronându-l apoi şi Augustus. Ca precauţie împotriva intrigilor Verinei, îl suprimă în acelaşi timp pe Patrikios384.

Dar Basiliskos nu se putu menţine mult timp. El ajunse cu totul impopular, sprijinind monofizitismul. Trimiţându-l pe Illos cu fratele său împotriva lui Zenon, aceştia îl învinge un timp, dar deodată trec de partea lui, fie ademeniti de banii şi promisiunile lui Zenon, fie primind scrisori de la Senat, informându-i că nebunia lui Basiliskos e insuportabilă şi îndemnându-i să ajute la întoarcerea lui Zenon. Acesta, unindu-şi forţele cu ale lor, se îndreptă către Constantinopol. Zenonis,

o femeie foarte frumoasã, avea şi ea un favorit, pe Harmatios, nepotul soţului sãu. Sub influenta ei, Harmatios fusese numit magister militum în Thracia. Basiliskos îl trimite acum să-i întâmpine pe adversari în Asia. La Niceea, unde se afla cartierul lui Zenon, Illos reuşeşte să-l despartã pe Harmatios de Basiliskos. Armatele unite merg la Constantinopol şi Zenon intră astfel fără rezistentă în vechea sa reşedintă (august 476). Basiliskos, împreunã cu familia sa, fiind scos din Sfânta Sofia, unde se refugiase, a fost exilat într-o fortãreatã din Cappadocia. Închis într-un turn a cărui poartã a fost ziditã şi turnul dat în paza unei trupe sigure, rebelul pieri acolo de foame, cu sotia şi copiii sãi385.

384

Zonaras, t. III, p. 128 (Bonn); Bury, I, pp. 390 – 391.385 Zonaras, III, pp. 129 – 130. Dupã Bury, ei au fost decapitati. [E.W. Brooks, The eruperor Zenon and the Isaurians, „English Historical Review", 8 (1893), pp. 209 – 238.]

323

Dupã vreo trei ani se produse a doua încercare de a-l răsturna pe Zenon, aceea a lui Marcian. El era, după mamă, nepot al fostului împărat cu acest nume şi fiul lui Anthemios, împăratul din Occident, deci fiu de împărat. Căsătorit cu Leontia, fiica mai mică a împăratului Leon I, o porphyrogenetă, născută după ce tatăl său se urcase pe tron, pe când Ariadne fusese născută înainte de domnia lui Leon, Marcian se socotea mai îndreptăţit să ocupe tronul. Ca atare, el îşi ridică trupe şi împreună cu fratele său, Prokopios, atacă palatul cumnatului său şi casa lui Illos. O bătălie crâncenă avu loc şi victoria era aproape câştigată, dar Marcian nu susţinu mai departe atacul şi amână până a doua zi rezultatul final, în acest timp, Illos trecu Bosforul cu isaurienii săi şi risipi armata lui Marcian, în parte atrăgând-o prin daruri. Marcian trebui să-şi caute azil la Sfinţii Apostoli, de unde fu scos, surghiunit în Asia Mică şi hirotonisit preot. Leontia se retrase şi ea într-o mănăstire.

Cel din urmă revoltat împotriva domniei lui Zenon, ceva mai târziu, a fost cel mai de seamă şi mai nobil dintre duşmanii săi, concetăteanul său Illos. Zenon îi datora o deosebită recunoştinţă pentru serviciile ce-i făcuse, ajutându-l să-şi recapete tronul. Dar femeile din familia imperială îl urmăreau cu nepotolita lor ură. De trei ori viaţa îi fusese în primejdie prin uneltirile lor. Verina era cea mai

vinovată dintre toate, între altele, ea îl îndemnase pe prefectul pretoriului Epinikos să-l asasineze şi acesta, exilat în Isauria, îi făcu această

Hodgkin, III, pp. 52 – 52.

destăinuire. Illos se retrase atunci de la Curte. Dar fu rechemat în curând şi împăratul îi ieşi înainte cu o suită impunătoare, dincolo de Bosfor386. Mai înainte de a intra în capitală, probabil la sfârşitul anului 478, Illos îi descoperi lui Zenon intrigile Verinei împotriva vieţii sale, declarându-i că nu se simţea niciodată în siguranţă cât timp această femeie va rămâne în Constantinopol. Zenon o părăsi la discretia lui Illos, care o trimise cu o mare suită în Isauria, silind-o a se călugări în biserica din Tarsos387, apoi o închise în fortăreata din Dalisandos.

Printre însoţitorii lui Illos, în acea zi de triumf, se găsea şi un om cu multă reputaţie printre contemporani, egipteanul Pamprepios din Panopolis, în Thebaida, întrunind în persoana sa calitatea de gramatic, poet şi filosof. După ce predase literele la Panopolis, apoi la Alexandria, el se dusese la Atena, unde studiase filosofia la şcoala neoplatonismului mistic a celebrului Proclus. Atenienii l-au considerat cel mai eminent dintre discipolii divinului maestru.

Hodgkin ne-a schiţat în câteva pagini cariera acestui interesant tip al păgânismului388. Dar un studiu excelent asupra lui, de o informaţie impresionantă, pe care n-a avut-o savantul englez, ne-a dat Henri Grégoire389. Acest studiu, atât de sugestiv, probează

Kd ăiepoî.

387 Ioan de Antiochia: ev Tt? Katã Tapaov Lf ap. Hodgkin, III, p. 53, n. 1.

388 P. 53 şi urm.

389 H. Grégoire, Au câmp d'un Wallenstein byzantin. La vie et les vers de Pamprepios aventurier paien, în „Bulletin de l'Association Guillaume Bude", nr. 24 din iulie 1929, pp. 22 – 38.

cooperaţia elenilor păgâni, atraşi de Pamprepios, la revolta lui Illos, cu speranţa de a revedea, mulţumită omului de încredere al acestuia, „zilele lui Libanios şi Iulian". Pamprepios îşi asimila artele

secrete ale magiei, ale profeţiei şi theurgiei. El cuceri mâna unei ateniene şi o catedră de filologie390, având un mare protector în arhontele Theagenes, adevăratul „Mecena" al Universitătii ateniene. Arhontele era însă un mare înfumurat şi pretindea de la protejatii săi o adu-latie permanentă, neadmiţând nicio independentă. El avu cu Pamprepios un „conflict de amor propriu" – cum îl caracterizează, învătatul belgian – iar filosoful nostru demisiona şi părăsi Atena, plecând la Constantinopol.

În acest oraş plin de creştini, el nu făcea un secret din păgânismul credinţei sale, ci în toată libertatea şi-l manifesta391, încât duse la bănuiala că ştie şi alte lucruri „ale înţelepciunii secrete", într-o împrejurare înregistrată de Suidas, după Damascius, Pamprepios îl cunoscu pe Illos, de care îşi legă apoi viaţa. Generalul, un iubitor de literatură, aflându-se odată cu oameni învătati, dori să audă vorbindu-se despre suflet. Mulţi dintre cei prezenţi filosofară, fiecare în felul său, asupra acestui delicat subiect, dar discuţia a lăsat confuzie în spirite din pricina contradicţiilor. Atunci Marsos, prieten intim al lui Illos, spuse că Pamprepios, un sofist egiptean despre care se spun

390 Ibidem, p. 24.

391 Suidas, s, v., pasaj din Malchos: To
Iar; OVK L%ov uno Kpiaiv, Sei – Kvvfievov.
vrov Tg nappr\Giaq Jipo8 r\) i (og

minuni, poate lămuri fără gres chestiunea în discuţie, şi-l aduse la Illos. Pamprepios a ţinut cu mare elegantă despre suflet un discurs mult meditat. Fermecat de cele auzite, Illos l-a proclamat „mai înţelept decât toţi profesorii din Constantinopol, prin îngrijită lui vorbire fluentă392 şi l-a numit profesor, cu un mare salariu plătit de Stat. El fu ridicat de atotputernicul său prieten la înalta funcţie de quaestor al palatului sacru. Creditul lui Pamprepios se întemeia pe prezicerile ce le făcea ministrului protector.

Ca şi dascălul său Proclus, Pamprepios era un grec, deci un păgân în credinţa sa şi invidioşii uneltiră a-l compromite, arătându-l ca practicând magia şi profeţiile, neferindu-se a-i face lui Illos preziceri împotriva împăratului. Ei îl convinseră pe Zenon şi Verina să-l exileze. Illos trimise după el şi-l luă în Isauria, făcându-l sfetnicul său, căci era plin de înţelepciune politică (? ced TJV jap noiiri Kfjg avvâaewq

e/i-Aeog) 393.

După Ioan de Antiochia, disensiunea dintre Zenon şi Illos a fost începută de cel dintâi, împăratul cerând cu insistentă eliberarea fratelui său Longinus, închis de Illos de mai mulţi ani într-o fortăreată din Isauria.

Ariadne ceru şi ea stăruitor lui Zenon rechemarea mamei sale, dar împăratul îi spuse s-o ceară lui Illos. Acesta neînduplecându-se, Ariadne câştigă pe unul din garda scholarilor să-l asasineze, dar atentatorul nu reuşi decât să-l rănească, tăindu-i o ureche. Illos ceru

392 Suidas, s.v... Peva Kia & eig „7/Uoug /il./zipi/iv? fivj7 A o/tffl Tepov avmv năvucav eicpivs tâv naissvrâv Keovo Tavrivov.

TO Ibidem". „".

327

să meargă în Orient spre a se reface şi Zenon îl numeşte magister militum per Orientem. Illos se instalează la Antiochia, urmat de credinciosul Pamprepios şi de alţi prieteni şi aderenţi. Era în 481 – 482. Între el şi suveran mocnea acum duşmănia şi un conflict era inevitabil. Dar înainte de a lua ofensiva, Illos căută să-şi creeze o partidă în imperiu. Pamprepios, prin abilitatea şi relaţiile sale, era omul care să realizeze acest proiect. S-a negociat cu duşmanii Bizanţului: în Orient cu persii, în Occident cu Odovakar. S-a căutat a se atrage toţi nemulţumiţii. Elenii sperau o reînviere a epocii lui Iulian, catolicii, răsturnarea ereziei monofizite triumfătoare a Edictului de unire al lui Zenon.

Până la începutul anului 484, împăratul, prins în ostilitătile cu ostrogoţii, nu putu lua nicio măsură, dar când avu mâinile mai libere, îi ceru lui Illos să-l libereze pe Longinus. La refuzul său, Zenon îl revocă din comandamentul Orientului, înlocuindu-l cu Ioan Scitul, în acelaşi timp, el îi expulza din Constantinopol pe prietenii rebelului, confiscându-le proprietătile. Astfel se dezlăntui războiul care ţinu patru ani394.

Illos îl scoate din închisoare pe Marcian şi-l proclamă împărat; se aliază apoi cu Verina, pe care o aduce din fortăreata isaurică în care zăcea, şi ea, în costum imperial, ca dispunând de coroană, îl proclamă, la Tarsos, împărat pe patriciul Leontios, ales de Illos. La 27 iunie 484, uzurpatorul intră solemn în Antiochia395. Pamprepios e înăltat de acesta la însemnata demnitate de magister officiorum.

Bury, I, pp. 395 – 396. Grégoire, st. cât., p. 29.

Împotriva isaurienilor, Zenon îi mobilizează pe barbarii lui Theodoric Amalul, auxiliari rugi comandaţi de fiul lui Aspar, Ermenric. În bătălia care avu loc, isauriefiii sunt învinşi. Rebelul se închide atunci în fortăreata isaurică Cherreas (Cherris) împreună cu aderenţii săi principali: Leontios, Marsos, Pamprepios, împărăteasa Verina. Fortăreata susţinu un asediu eroic timp de patru ani şi căzu în cele din urmă prin trădarea sotiei lui Trocundes, în 488. Ea s-a oferit împăratului în acest scop şi, sub cuvânt că aduce o propunere de iertare, se introduce în cetate şi deschide porţile dinaintea trupelor imperiale. Verina murise curând după începerea asediului. Marsos murise şi el; Pamprepios pierise cu trei ani mai înainte, ucis din ordinul lui Illos, pentru trădare. Textul unui horoscop anonim al lui Pamprepios, stabilit după lovitură, nu lasă nicio îndoială în această privinţă396. Illos şi Leontios fură decapitati şi capetele lor trimise la Constantinopol, unde fură purtate în vârful unor prăjini în Hippodrom. Cu aceasta, seria revoltelor se încheie definitiv. Situaţia grea în care l-au pus pe împărat, l-a împiedicat să intervină în Africa în ajutorul creştinilor, prigoniti de fanatismul arianului Huneric.

396 H. Grégoire, an. cât., p. 31; cf. Ioan din Antiochia, ed. Carolus Müller, HG, vol. V, Paris, Firmin Didot, 1870, fragm. 214, pp. 27 – 28. [D. Pingree, Politicul Horoscopes from the Reign of Zeno, DOP, 30 (1976), pp. 133 – 150.]

b. Politica internă a lui Zenon. Reforme administrative. Noul formular al credinţei (ffenotikori).

În politica internă, Zenon nu avea pregătirea necesară pentru a conduce Statul. Oamenii de care se înconjurase, în mare parte isaurieni, neavând nici ei vreo cunoştinţă de administraţie, împăratul a fost nevoit a încredinţa prefectura pretoriului, „marea masină pentru procurarea banilor", cum o caracterizează E. Stein397, unui om priceput în afaceri. Aşa se explică îndelungata funcţiune a lui Sebastian în acest însemnat post, el fiind deosebit de dibaci în materie de finanţe, deşi punea la mezat funcţiunile şi guvernămintele398. Zenon introduse însă în administraţie unele inovaţii care aveau să rămână. El a creat noua demnitate aulică de consul onorar sau ex-consul, ano

VJKXTCOV, conferind astfel calitatea fictivă de consul persoanelor care nu exercitaseră de fapt consulatul. Aceşti „foşti consuli" au format timp de secole o clasă de demnitari bizantini, care a supravieţuit dispariţiei consulatului propriu-zis. Rangul lor era inferior numai patriciatului. Cu timpul, s-a depreciat însă din ce în ce mai mult. În sarcina lor era întreţinerea conductelor de apă ale capitalei.

Zenon a modificat apoi jurisdicţia senatorială. Când cei distinsi cu rangul de clarissimi şi aproape toţi spectabiles au pierdut dreptul de a lua loc în Senat, li s-a permis a rezida afară din capitală. Prefectul oraşului nu mai avu asupra lor jurisdicţia civilă şi o nouă jurisdicţie fu stabilită de acum pentru senatorii vinovaţi

397 Hist. du Bas-Empire, t. II, p. 7.

398 MaJchos, p. 276: Kan-evcav, coanep e at Opăq, ănavta, rai ănpec cov elv ev Tt\ paaiiâcog cevífi 5 ianpă TTLO" & cei

330

de un delict grav: Senatul din Constantinopol participă în largă măsură la jurisdicţia asupra membrilor săi. Stein a stabilit că, la începutul secolului al V-lea, Consistoriul imperial, ale cărui şedinţe se numesc silentia, şi Senatul, ale cărui şedinţe se cheamă conventus, se întrunesc într-o şedinţă comună, silentium et conuentus, consacrată uneori procesului unui membru al Senatului399.

Faptul cel mai însemnat al domniei lui Zenon, în ce priveşte politica internă a fost încercarea de a restabili pacea în sânul Bisericii. Provinciile Orientului fuseseră pierdute pentru imperiu, prin politica religioasă a predecesorilor. şefii Bisericii simţiseră nevoia de a le readuce în sânul ei şi a căuta, prin urmare, o formulă împăciuitoare. Patriarhul Akakios propuse atunci o nouă formulare a credinţei, pe placul monofiziţilor. La îndemnul său, Zenon dădu celebrul Edict de unire, EVGJTIKOV (482). Scopul principal era de a nu jigni nici pe monofiziti, nici pe ortodocşi cu privire la unirea celor două naturi ale lui Christos. Noul formular al credinţei fu semnat, în timpul păstoririi lui Akakios şi a urmaşului său Anastasios, de toţi episcopii Orientului. Acest Henotikon plăcu mai cu seamă egiptenilor. Se expune în el, în mod exact, doctrina catolică asupra întrupării, fără a adopta şi fără a respinge termenii particulari sau opiniile sectelor vrăjmase. O anatemă solemnă se pronunţă împotriva lui Nestorios şi a lui Eutyches, împotriva tuturor ereticilor care îl împart sau

399 Op. cit., p. 70 şi urm.

*° Duchesne, Histoire ancienne de l'Église, t. III (1911), p. 500 şi urm.

331

Îl confundă pe Christos. Se hotăra că Mântuitorul e de aceeaşi natură cu Tatăl, în natura Sa divină, şi de aceeaşi natură cu noi, în natura Sa de om. Se ocoleau însă expresiile „o natură" şi „două naturi" 400. Deciziile celui de al patrulea Sinod de la Chalkedon se eludară şi, astfel, această nouă formulare a credinţei putea strânge la un loc pe prietenii şi pe duşmanii Sinodului al IV-lea. Patriarhii monofiziti de Alexandria şi Antiochia au prilejul de a intra iarăsi în sânul Bisericii imperiului. Numai papa vechii Rome, Felix al III-lea, se desparte de ea. E cel dintâi act al schismei dintre Occident şi Orient şi, după câteva decenii, Bizanţul va căuta iarăsi apropierea de Roma.

c. Politica externă, începutul dezagregării stăpânirii romane din Apus. Luptele cu goţii. Odovakar şi Theodoric. Regatul ostrogot. Fapte politice de o gravitate excepţională se întâmplă în această domnie în jumătatea de apus a imperiului.

Orestes, roman din Pannonia, fost în serviciul lui Attila, intrase în Italia şi fusese înălţat la rangul de generalisim (magister militum). El merse asupra Ravennei, alungându-l pe Nepos (impus de Leon I) la Salona şi proclamându-l augustus pe fiul său, Romulus (29 octombrie 475), zis Augustulus, din cauza tinereţii sale.

Armata Italiei era în acest timp compusă din elemente barbare, recrutate din micile popoare de la Dunăre, eliberate de jugul hunilor şi sfărâmate de os

*° Duchesne, Histoire ancienne de l'Église, t. III (1911), p. 500 şi urm. „… – „…".

332

trogoţi: rămăsitele skirilor, herurilor, turkilingilor, la care se adăugau rugii refugiaţi în Italia. Trupele barbare erau cantonate în Liguria, în câmpia fluviului Pe, găzduite de locuitori şi hrănite din magaziile Statului. Ele nu erau mulţumite de această situaţie, invidiau soarta federaţilor ostrogoţi, vizigoti, burgunzi, vandali, cărora li se distribuiseră pământuri şi care îşi păstrau legile, sub autoritatea regelui de naţiunea lor.

Nemulţumirea era atâtată de un ofiţer, Odovakar (Odoacru), un skir, fiul vestitului Edecon, regele skirilor, consilierul favorit al lui Attila. Când poporul său fu nimicit de ostrogoţi (pe la 470), el veni în

Italia şi luã serviciu în garda imperialã. Originea sa regalã îi dãdea o mare autoritate asupra armatei. Pe la mijlocul verii anului 476, trupele reclamară lui Orestes o treime din pãmânturile Italiei. Cererea fu respinsã şi îndatã izbucni revolta. Orestes se închide în Pavia, care e cuprinsã şi arsã. El fugi la Piacenza, unde fu prins şi decapitat (august 476). Fratele sãu Paul e ucis în Ravenna. Odovakar crutã pe tânărul Romulus Augustulus, mulţumindu-se a-l despuia de purpură şi a-i hotãrî ca reşedintã, cu familia sa, vila lui Lucullus din Campania401, cu o pensie de 6.000 aurei.

Armata barbară îl alese pe Odovakar rege, nu al Italiei, ci rege al naţiunilor, al mercenarilor refugiaţi în Italia. El îşi luã prenumele de Flavius, care aparţinea dinastiei imperiale.

101 Hodgkin a propus identificarea acestei viile cu Castel dell'Ovo de la Neapole, pe vremea aceea întins şi pe continent, cuprinzând o parte din cartierul modern Santa Lucia (Op. cit., III, p. 173) ... „... „... >... –., – <. i

Evenimentele din 476 au fost de obicei socotite drept „căderea Imperiului de Apus", expresie pe care Bury o consideră cu dreptate ca inexactã şi nefericitã, căci, dupã cum afirmã el, „niciun imperiu n-a căzut în 476 şi nu era un imperiu de Apus care să cadă. Era numai un Imperiu roman, care uneori era guvernat de doi sau mai mulţi augustf. Situaţia creatã în 476 a fost similară celei a domniilor împăraţilor ridicaţi de Ricimer. Apusul a ajuns în cele din urmã, cum s-a mai întâmplat temporar, sub unica suveranitate a împăratului din Orient.

Revoluţia italianã din 476 a fost un eveniment însemnat, afirmã învãtatul englez, fiindcă reprezintã un stadiu important în procesul dezmembrării imperiului. „El aparţine – adaugã Bury – aceluiaşi catalog de date cronologice care cuprinde anul 418, când Honorius i-a aşezat pe goti în Aquitania, şi anul 435, când Valentinian a cedat tãrile Africii vandalilor, în 476 acelaşi principiu al dezintegrării a fost întâia oară aplicat Italiei. Aşezarea germanilor de est ai lui Odovakar, cu consimtãmântul lui Zenon, începu procesul prin care pãmântul italian avea să treacă în mâinile ostrogoţilor şi longobarzilor, ale francilor şi normanzilor" 402.

Odovakar s-a dovedit un cârmuitor inteligent. El şi-a dat seama că forţele sale militare (vreo 15.000 de oameni) nu-i puteau da

autoritatea de a stăpâni aristocraţia italianã şi relaţiile cu strãinii. De aceea, căutã să trãiascã în bunã înţelegere cu vecinii. El distribui a im
Op. cit., pp. 408 – 409.

334

treia parte a pãmânturilor italiene (tertia) soldaţilor sãi, ceea ce refuzase guvernul imperial; dar numãrul proprietãtilor ce puteau fi împãrtite în toatã Italia era considerabil şi multe rãmãseserã nedistribuite. O treime a veniturilor financiare a fost atunci încasatã în naturã pentru cheltuielile militare, probabil, cum so-coate Stein, pentru acordarea unei solde anuale soldaţilor (donativum).

Fatã de Senat avu o atitudine binevoitoare. El îi restitui puterile monetare de odinioarã şi, din ordinul Senatului, s-au bãtut atunci monede de aramã curatã. Odovakar dãdu de asemenea celui mai vechi ex-con-sul, numit prior sau capul senatus, anumite atribuţii, desfăcute în parte din prefectura urbanã403. Stein vede în această măsură intenţia de a-l reînvia pe princeps senatus al Romei republicane, voind, poate, a face din Senat un sprijin al stăpânirii sale, împărtind cu el moştenirea puterii imperiale a Occidentului şi să facă oarecum autoritatea sa legitimã. El trimisese, la sfârşitul anului 476, o ambasadã la Constantinopol, ca să ducă acolo insigniile imperiale, declarând că, în împrejurările de fatã, un singur împărat e de ajuns pentru Occident şi Orient şi să ceară lui Zenon să-l numească pe Odovakar patrikios şi să-i încredinţeze guvernarea Italiei404. La Curtea din Constantinopol se afla atunci şi o solie a lui Iulius Nepos, venitã din Dalmatia ca să ceară să-l ajute pentru restaurarea sa. Verina, înruditã cu el, sprijinea această cerere. Zenon fu însã prudent. El nu-i acordã niciun sprijin efectiv.

403 E. Stein, Histoire du Bas-Empire, II, p. 44.

404 Malchos, p. 235.

335

dar spuse ambasadei lui Odovakar că împărat al Occidentului era Nepos şi şeful ei de la acesta trebuie să ceară titlul de patrikios. Dar, în scrisoarea ce-i trimise, Zenon îl numeşte patrikio.

În 479 poziţia lui Odovakar se întărise. El nu se înţelesese cu Nepos; Verina fusese închisă şi Illos era puternic la Curte. Zenon se decise deci a recunoaşte lui Odovakar anumite prerogative imperiale, mai ales dreptul de a numi funcţionarii. De la 480 înainte, barbarul numi un consul care fu recunoscut şi în Orient406. Odovakar a ţinut

seamã de principiul în virtutea căruia baterea monedelor de aur era rezervatã împãratului.

Nepos dispãru în curând, asasinat în primãvara anului 480 de doi din oamenii sãi, care uzurpară stăpânirea Dalmatiei.

Apărarea Italiei a fost asiguratã. Dacă pierduse Proventa meridionalã cu Arles şi Marsilia, cedatã lui Eurik al vizigoţilor, Odovakar încheie cu Genseric al vandalilor un tratat favorabil, prin care acesta îi lãsa, în schimbul unui tribut, Sicilia, afară de fortãreata Lilybea. Aprovizionarea Romei era, prin aceasta, în siguranţã. El reuşi a recupera şi Dalmatia, executând pe asasinii lui Nepos şi fãcu o campanie împotriva rugilor din Noricum, care fură aproape exterminati. Regele lor, Feva (s. Feletheus) fu luat captiv şi executat. Aceasta contribui la căderea lui Odovakar, căci Frederic, fiul lui Feva, fugi în Moesia inferior la ruda sa, Theodoric, şi-l atâtã împotriva aceluia.

405 406

Ibidem, p. 236.

E. Stein, op. cit., p. 47.

336

Ostrogoţii se revãrsau neîncetat din locuinţele lor din Pannonia şi erau din nou un pericol pentru imperiu. Un got, până atunci în serviciul imperiului, Theodoric, fiul lui Triarius, supranumit Strabo (Sasiul), pustia Thracia, la sfârşitul domniei lui Leon I. Acesta îi dãdu cantonamente, o pensie anualã şi postul de magister militum in praesenti, cu titlul de rege al goţilor. Pentru a se apăra împotriva goţilor, Zenon a căutat să punã în conflict pe cei doi Theodoric. El trimise pe Theodoric Amalul împotriva lui Strabo. Acesta ştiu însã a-l convinge că face jocul romanilor, care urmãresc distrugerea lor. Amalul se împacă atunci cu el şi amândoi trimit ambasadori la Bizanţ. Strabo cerea să i se îndeplinească cele stabilite cu Leon I, Amalul pretindea concesia unui teritoriu pentru poporul sãu şi grâu pentru armata sa până la epoca recoltei, avertizând că, dacă cererea sa nu va fi satisfăcutã, el nu-i va putea opri pe ai sãi de la jafuri. Zenon încearcă a atrage pe Theodoric Amalul de partea sa, fãgãduindu-i 1.000 de livre de aur şi 40.000 livre de argint şi, deosebit, un venit anual de 10.000 nomisma-ta şi mâna unei fiice a lui Olybrius şi a Placidiei sau a altei nobile din oraş, dacă va face război omonimului sãu407. Dar promisiunile n-au folosit şi Theodoric devasta pãrtile Thraciei din

vecinătatea muntelui Rodope. Împăratul se întoarce atunci iarăsi spre Strabo şi încheie cu el un acord. Amalul, nemulţumit de această

407 Malchos, pp. 240 – 241. [A. Karamaloude, OI CTTTJV; roăm? ai TOV Zfivcovog neră TT) V mebar] rov SVTIKOV Peofiai Kov Kpâmvt... (476 – 481), „Symmeikta", 6 (1985), pp-73 – 90.]

337

atitudine fată de adversarul său, se strecură prin Rodope în Macedonia şi se opri în faţa Thessalonicului, unde îl ajunse un ambasador al lui Zenon, cu propuneri de tratative. El ceru un plenipotenţiar şi împăratul îl trimise pe Adamantios, spre a oferi goţilor un teritoriu în Pautalia (Küstendil) şi 2000 de livre aur pentru acel an. Theodoric trimise mesaj lui Sidimund, un ostrogot fost în serviciul lui Leon şi care trăia la proprietatea sa lângă Dyrrachion, îndemnându-l a pune mâna pe cetate. Acesta izbuti a evacua oraşul, în acest timp Theodoric avu întrevederea cu Adamantios lângă Dyrrachion. Ambasadorul bizantin îi făcu imputări pentru purtarea sa şi-i atrase atenţia asupra pericolului la care se expune, înconjurat cum este din toate părtile de forţe romane, sfătuindu-l la o atitudine prietenoasă fată de împărat, părăsind Epirul şi oraşele acestei regiuni şi mergând în Dardania, unde se află un mare teritoriu, cu pământ bogat, suficient pentru întreţinerea armatei sale. Theodoric, pretextând oboseala trupelor, ceru să petreacă iarna la Dyrrachion şi să plece în Dardania în primăvară, dând ostateci şi declarându-se gata a face război lui Strabo şi a-l restaura în Dalmatia pe Nepos. Adamantios plecă să-l consulte pe Zenon pentru toate acestea şi, între timp, Sabinianus, care comanda Illyricum, repurta o victorie asupra unei părti din armata lui Theodoric. El exagera victoria sa, trimiţând vorbă împăratului să nu încheie acordul408. Sabinian îi ţinu pe goti în frâu în Epir, timp de un an şi jumătate; din nefericire, el fu asasinat de un şef ingrat, în 481.

Malchos, pp. 245 – 258.

338

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

Cu prilejul revoltei lui Marcian, celălalt Theodoric se apropie de Constantinopol, simulând că vrea să-l ajute pe împărat şi, intrând din nou în conflict cu imperiul409, Zenon îi aduce împotriva lui pe bulgari, care sunt însă bătuti (481).

Moartea neaşteptată a lui Strabo schimbă iarăsi situaţia. El

coborâse cu sotia, cu fiul său Recitach şi cu 30.000 de goti spre Grecia; dar pe Via Egnatia, la locul numit Staulul lui Diomede, într-o dimineaţă, calul său îl aruncă într-o lance pusă cu vârful în sus, lângă cort. Accidentul i-a fost fatal (481) ” ”°. Această întâmplare îl apropie din nou pe Zenon de Theodoric, fiul lui Thiudimer. În 482, acesta prăda Macedonia şi Thessalia şi ocupa Larissa. Împăratul se hotărî a face cu el o nouă înţelegere. El dădu ostrogoţilor părti din Moesia şi Dacia Ripensis, iar apoi (484) fu numit magister militum in praesenti (483); Theodoric fu ridicat la rangul de consul şi-l asistă pe împărat împotriva rebelului Illos.

Dar o nouă ruptură avu loc, iar Theodoric devasta Thracia (486) şi se îndreptă către Constantinopol (487). Regiuni fu ocupat, Melantias, de asemenea şi capitala, ameninţată. Apoi, la intervenţia surorii sale, care se afla în Constantinopol, se retrase în Moesia, la Novae, pe care avea să-l părăsească pentru totdeauna, căci, în 488, la apelul poporului său, care suferea de foame şi cerea alte cantonamente, barbaria se trezi în el şi se decise brusc a-şi aduna o armată şi a porni

409 Ibidem, pp. 258 – 259.

410 Fiul său, care luă conducerea, săvârsind prădăciuni, căzu, la rândul său, ucis de celălalt Theodoric, trei ani mai în urmă.

asupra Constantinopolului, prădând totul în calea sa. O idee trecu atunci prin mintea lui Zenon sau a sfetnicilor săi: că l-ar putea pedepsi pe Odovakar şi elibera provinciile illyrice de ameninţarea ostrogoţilor, dând lui Theodoric însărcinarea de a-l înlătura pe guvernatorul Italiei. O întrevedere avu loc cu împăratul, o convenţie se încheie şi Theodoric obţinu concesia „tării Hesperiei”. Zenon era bucuros a se scăpa de un barbar greu de îmblânzit; el îşi rezerva drepturile teoretice ale suveranitătii imperiului4”.

Reputaţia lui Theodoric şi natura expediţiei treziră o înflăcărare generală. Toţi alergară sub steagurile sale. Aventurierul ducea cu sine nu numai armata, ci tot poporul ostrogot, împreună cu resturile rugilor lui Frederic. Marşul său trebuie privit, după expresia lui Gibbon, ca emigraţia unui întreg popor, cu femeile, copiii, bătrânii şi averea lor. Cele două mii de care pierdute într-o singură acţiune războinică dau o idee despre bagajele ce urmau armata ostrogoţilor în această campanie a Italiei412.

În toamna anului 488 Theodoric se puse în mişcare, apucând drumul Pannoniei, pe cursul Dunării. ţinutul acesta era ocupat de gepizi, instalaţi la Sirmium. Regele lor, Traustila, încercă să se opună, dar fu zdrobit şi pieri în luptă. Biruind toate obstacolele, Theodoric trecu Alpii lulieni. Odovakar îl aştepta pe Sontius (Isonzo), lângă ruinele Aquileei, unde se dădu prima bătălie (28 august 489). Învins, el fugi la Verona. La sfârşitul lui septembrie, avu loc o

411 Bury, I, pp. 416 şi urm.

412 Gibbon, Decline and Făli, ed Bury, t. IV, p. 190 şi urm.

nouă bătălie, sângeroasă, pe Athesis (Adige), lângă Verona, pierdută de Odovakar după un mare măcel. El se închise atunci în Ravenna, care nu putea fi cuceritã decât printr-un lung asediu. Theodoric preferă a supune mai întâi Italia de Nord. El intră fără greutate în Milan, apoi se închise în Ticinum (Pavia), a cărei poziţie era mai puternică. Odovakar se întoarce asuprã-i, cuprinde Cremona şi Milan şi asediază Pavia. Ajutat de vizigoti, Theodoric scapă de asediu, în 490, el ieşi din Pavia şi Odovakar se retrase în spatele râului Adda, la est de Milan, unde se desfăsură a treia bătălie înverşunatã (11 august 490). Învins din nou, Odovakar se închise în Ravenna. Acolo e asediat de ostrogoţi câţiva ani. Ca să sfârşească, Theodoric îi propune împărtirea puterii. Ostrogoţii fură primiţi la Ravenna, în baza unui tratat (5 martie 493) şi şefii duşmani consimţiră, sub jurământ, a guverna provinciile Italiei în comun, dar zece zile mai târziu, Odovakar e ucis de mâna chiar a lui Theodoric, la un banchet, sub pretext de complot, şi familia sa e exterminatã413.

Stăpân pe situaţie, Theodoric se îngriji mai întâi saşi aşeze poporul său în tară, acordând goţilor o treime a domeniilor romane. Se gândi însă a nu-i risipi în toată peninsula, masând cea mai mare parte la nord de Pe. El îşi luă reşedinta la Ravenna. Timp de şase ani împăratul Anastasios, care urmase lui Zenon, a sovăit a defini situaţia noului stăpân al Italiei. Mai

413 L. Schmidt, Gesch. der deutschen Stdmme bis zum Ausgang der Völkerwandeung. Die Ostgermanen, II. Aufl., München, 1941, pp. 295 – 296. „.; –… –…”:,. (: (

multe ambasade trimise din Roma n-avură niciun rezultat. La rândul său, Theodoric s-a abţinut a lua vreo măsură care să fie incompatibilă cu poziţia unui vicerege, sau care să fi îngreuiat o recunoaştere ulterioară, în cele din urmă se ajunse la o înţelegere, în 497. Împăratul Anastasios tratã cu emisarul regelui, Festus, prior senatus, stabilind definitiv raporturile de drept public între regatul Italiei şi imperiu. Theodoric fu recunoscut ca generalisim roman (magister utriusque militiae) şi guvernator al Italiei, sub anumite condiţii, care determinară poziţia sa constituţionalã. Prin această înţelegere, Italia rãmânea parte a imperiului, într-un sens, Theodoric era un cârmuitor independent, dar puterea sa avea anumite limite, care implicau suveranitatea împăratului şi pe care el le-a observat cu loialitate.

Poziţia regelui ostrogot ca delegat reiese din faptul că n-a uzat de anii domniei sale în datarea oficialã a documentelor. Reiese apoi din faptul că n-a pretins dreptul de a bate modedă decât ca subordonat al împăratului. Numele acestuia continua a figura pe avers; pe revers era gravatã numai monograma lui Theodoric, nu efigia sa. Poziţia subordonatã a regelui reiese înainte de toate din faptul că nu avea puterea de a face legi, rezervatã ca prerogativã supremã împăratului. Ordonantele lui Theodoric nu erau leges, ci edicta. Dreptul de a numi consuli, acordat de Zenon lui Odovakar, fu transferat acum lui Theodoric, dar cu restricţia că nu putea numi un got, ci numai un roman. Excluderea se întindea şi la toate functule civile (Prefectul pretoriului, vicarul Romei, guvernatorii provinciilor, magister officiorum, cei doi miniştri ai fi

nantelor, questorul palatului). Goţii erau exclusi şi de la demnitatea onorifică de patrikiostU.

Theodoric se arãtã binevoitor fatã de lumea romanã, fãrã concursul căreia nu putea administra. Senatul fu tratat cu respect; el continuă a funcţiona ca mai înainte, în schimb, posturile militare erau încredinţate numai goţilor. Calitatea lor de soldaţi străini determină caracterul Curtilor de judecatã a ostro-goţilor: curţi militare erau instituite pentru dânşii. Lângã, guvernatorul civil roman era în fiecare provincie unul militar got: comes Gothorum provinciae şi, în fiecare oraş, pe lângã defensorul şi curatorul roman, se afla câte un

comandant de piatã got, comes Gothorum civitatis. Pe lângã aceşti comitesprovincia-rum şi comites civitatum, un corp de officiales goti era alcãtuit din aşa-zişi saiones (sing. saio), echivalent gotic al curierilor imperiali, acei agentes în rebus, care executau ordinele emanate de la suveran415.

Pe lângã titlul sãu de magister utriusque militiae, fatã de armata ostrogotã Theodoric era şi regele poporului sãu. El a adoptat titlul de Rex (nu Rex Gothorum), fiindcă strãini în Italia nu erau numai os-trogoţii, ci şi germanii rãmasi ai lui Odovakar şi rugii, care recunoşteau toţi regalitatea lui.

d. Guvernãmântul lui Theodoric. Politica sa externã. Personalitãtile literare ale epocii. Elementul roman a predominat în Statul lui Theodoric; el a pre

414 Bury, op. cit., I, p. 453 şi urm.

415 Stein, Hist. du Bas-Empire, II, p. 122. Cf. Hodgkin, t. III, pp. 253 – 254.

dominat chiar în personalitatea regelui416. Pe când în Gallia, în Spania, în Africa, barbarii stăpâni rãmân credincioşi tradiţiilor lor naţionale, în Italia, zice un savant francez, se vede un got silindu-se a susţine vechiul edificiu imperial, care se clatinã din toate pãrtile417.

Theodoric a fost un rege constructor, îngrijindu-se a repara ruinele Italiei. A construit palate la Ravenna, therme la Pavia şi Verona; a împrejmuit aceste douã oraşe cu ziduri noi şi a restaurat apeductele de la Ravenna şi Verona. La Ravenna a secat bãltile pentru a planta arbori fructiferi, a clãdit bisericile San Apollinare Nuovo a palatului lui Theodoric şi Santa Mãria în Cosmedin, precum şi Mausoleul sãu, mãrturii ale avântului artistic pe care oraşul l-a cunoscut în domnia lui418.

În primãvara anului 500, celebrând la Roma tricennalia, treizeci de ani de domnie, a acordat cu acest

416 Vezi L. Schmidt, Theoderich, römischer Patricius und König der Goten, în „Zeitsch. f. schweizerische Gesch.", 19 (1940), pp. 404 – 414. Aceeaşi pãrere e împãrtãsitã şi de W. Ensslin, Das Romerreich unter germanischer Waltung von Stilicho bis Theoderich, în „Das neue Bild der Antike", Bd. II, Rom-Berlin, 1942, pp. 411 – 432. Urmãrind etapele influentei germane, sporite în continuu de la Constantin cel Mare, autorul aratã cum toţi şefii militari germani, până la regele got,

au rãmas legaţi de ideea imperiului.

417 L. Halphen, Les barbares (Peuples et civilisations), V, III-e ed., Paris, 1936, chap. IV.

418 Asupra bisericilor clãdite la Salona, v. art. lui Ejnar Dyggve, L'influence des Goths ã Salone, „Byzantion", t. XIX (1949), pp. 73 – 77"...

344

prilej 200 de livre de aur pe an pentru întreţinerea zidurilor şi a anticului palat imperial, unde a descins. A acordat apoi poporului din Roma distribuirea gratuitã a 1.20.000 de modii (10.500 hi) de grâu anual.

Pe plan religios, puse capãt agitaţiilor ce stăpâneau de câţiva ani populaţia romanã, dupã moartea papei Anastasius al II-lea (498), în legãturã cu alegerea urmaşului sãu. Theodoric îl impuse în cele din urmã pe Symmachus, înlãturat mai înainte (502), din cauza plângerilor primite împotriva vieţii sale scandaloase, deşi fusese ales de majoritatea alegãtorilor419.

În politica externã dovedi energie, consolidând situaţia Italiei. Reluã Proventa de la vizigoti şi Dalmatia de la uzurpatori şi anexã Pannonia Secunda, în Spania şi Septimania exercitã o dominaţie efectivã, ca bunic al lui Amalaric, fiul minor al ginerelui sãu, Alaric al II-lea. Theodoric a asigurat o lungã perioadã de pace, căutând a-şi întări situaţia prin alianţe matrimoniale. Cu Clovis, agresivul rege al francilor salieni, stabili legãturi de familie, luând-o în căsătorie pe sora lui, Audofleda. O fiică a lui Theodoric îl luã de soţ pe regele vizigoţilor, Alaric al II-lea; alta, Ariana, se căsători cu Sigismond, regele burgunzilor. Thrasamond, regele vandalilor, o luã de sotie pe sora lui Theodoric, Amalafrida. În sfârşit, o nepoatã a regelui ostrogot, Amalaberga, se căsători cu regele turingilor.

Dupã Anonymus Valesianus, Theodoric era un agramat care se folosea de un şablon pentru semnãturã, ceea ce nu e verosimil, datã fiind creşterea ce o

419 Stein, Hist. du Bas-Empire, II, p. 132 şi urm.

345

NICOLAE BANESCU

primise la Constantinopol, unde a stat atâta vreme ca ostatic. E mai probabil cã pasajul acesta se referă, cum socoate Ensslin, la împãratul Iustin I, al cărui nume a putut fi înlocuit mai târziu, în chip

arbitrar, cu al regelui got420.

Lunga sa domnie a fost ilustratã de câteva distinse personalitãti literare. Magnus Felix Ennodius a fost u-nul dintre ei. Nãscut în sudul Galliei, şi-a trãit copilãria în Italia de Sus. Nobil de origine, a trebuit să intre, din cauza sãrãciei, în clerul din Milan, la îndemnul lui Faustus. Episcopul de Milan, Laurenţiu, ajutat de Theodoric, s-a silit a face din acest oraş un centru intelectual. Ennodius a fost reprezentantul sãu principal. El a desfãsurat o activitate variatã pe terenul literelor şi s-a deosebit mai cu seamã în arta epistolară.

Între devotaţii lui Theodoric se numără şi Cassio-dorus (Flavius Magnus Aurelius), fiul ministrului Cassiodorus al lui Odovakar, servindu-l apoi credincios şi pe Theodoric. Adept al politicii regelui ostrogot, Cassiodorus a scris douã opere istorice închinate regalitãtii şi trecutului poporului got: l. O cronică scurtă, în care prezintã stăpânirea lui Theodoric şi trecutul goţilor în lumina cea mai favorabilã; 2. Istoria goţilor, din care s-a pãstrat numai un fragment tradus de Iordanes, originar din Balcani, poate el însuşi got4".

Anicius Manlius Severinus Boethius a fost un opozant al regelui ostrogot. El împãrtãsea cu socrul sãu, Symmachus, antipatia, care stăpânea în mediul

420 Rex Theodoricus inlitteratus? în „Hist. Jahrbuch", 1940, pp. 391 – 396.

421 Hodgkin, op. cit., t. III, p. 284 şi urm. – …

lor, din motive naţionale şi sociale, fatã de goti. Amândoi erau reprezentanţii cei mai autentici ai romanitãtii pe care Theodoric voia s-o asocieze la opera sa. Dar cu toate că acesta se sili a-i câştiga covârşindu-i de onoruri, ei pãstrară o atitudine rece. Symmachus a fost prior senatus, dar n-a exercitat sub Theodoric nicio funcţie publică. Boethius a fost consul în 510 şi, în 522, îndeplini funcţia de magister officiorum.

Boethius cunoştea limba greacă la perfecţie. El trecea drept omul cel mai învãtat al epocii sale, din punctul de vedere al istoriei ideilor. Stein îl situează exact în pragul Evului mediu, „căci se poate zice că ştiinţa medievală din Occident a avut ca bază tratatele sale de aritmetică şi de teorie muzicală, comentariile sale asupra diferitelor opere filosofice ale antichitãtii şi mai ales traducerea operelor lui Aristotel privitoare la logică" 422.

El plăti cu viaţa nobila sa atitudine fată de barbarii uzurpatori. Murind papa Hormisdas, la începutul lui august 523, amic politic credincios al lui Theodoric, Ioan I a fost ales ca succesor. Regele got nu s-a amestecat în alegere, dar n-a putut fi mulţumit de rezultat, Ioan fiind prieten personal al lui Boethius. În corespondenta ce se ţinea de obicei cu Occidentul, cu prilejul alegerii, s-au interceptat scrisori către împărat de la senatorii cei mai de vazã şi care făceau să fie bănuit Albinus, prefect al pretoriului şi consul, ca favorizând proiecte îndreptate împotriva guvernului os-trogot. Albinus fu citat dinaintea regelui, ca să se apere împotriva acuzaţiei de înaltă trădare. Boethius.

122 Op. cit., p. 131.

347

În calitatea-i de magister officiorum, încercând a clasa afacerea care ameninţa să-l compromită pe Albinus, a fost acuzat la rândul său şi arestat. Până să se hotărască sentinţa, Boethius compuse în celebrul turn din Pavia, unde fusese închis, vestita sa lucrare asupra mângâierilor filosofici, De consolationephilosophiae, vrednică de meditaţiile antichităţii. Punctul ei de plecare e problema a cărei expresie celebră e Cartea lui Iov: cum se acordă ideea Provindetei cu faptul că de atâtea ori pe pământ triumfă cel rău şi cel bun e covârşit. Răspunsul dat de Boethius nu e contrariu învătământului Bisericii. Originalitatea operei stă mai cu seamă în stilul şi în compoziţia ei.

La sfârşitul anului 524, Boethius a fost condamnat la execuţia capitală şi confiscarea bunurilor. Symma-chus, socrul său, fiindcă se declarase solidar cu el, a fost executat de asemenea. Aceste acte de cruzime întunecă domnia lui Theodoric, apreciată, de altminteri, elogios de un istoric ca Prokopios423.

3. Anastasios I (11 aprilie 491 – 9 aprilie 518)

a. Alegerea. Personalitatea sa. Când Zenon muri de dizenterie, în ziua de 9 aprilie 491 şi se procedă la alegerea viitorului împărat, s-a putut constata puterea simţului dinastic ce stăpânea populaţia. Alegerea e povestită în toate amănuntele sale în lucrarea Despre Ceremonii a împăratului Constantin al VII-lea Porphy-rogenetul.

Debellogoth., I, 1.

348

Înalţii demnitari, membrii Senatului şi patriahul s-au adunat în porticul dinaintea Marelui Triklinos, iar poporul şi soldaţii (gărzile palatului) în Hippodrom. Demnitarii au fost de părere ca Augusta

Ariadne să meargă la Hippodrom şi să vorbească poporului, împărăteasa a apărut atunci în Hippodrom, în hlamida imperială, cu suita ei, şi mulţimea a primit-o cu aclamaţiile obişnuite, cerându-i să dea imperiului un împărat ortodox: op & oSotov dacníea tr\ câjcou/ievrj! Augusta a răspuns, prin vocea unui libellisios, aflând frumoase cuvinte pentru devotamentul şi ordinea bună a poporului fată de maiestatea imperială. Mulţimea a izbucnit din nou în aclamaţii, cerând un împărat roman şi Ariadne răspunse că, înainte de a auzi cererile ei, a poruncit factorilor constituţionali să aleagă „un creştin, roman şi plin de toată virtutea imperială". Dar Senatul şi demnitarii nu se pot înţelege asupra persoanei împăratului şi atunci Urbicius, praepositus Augustare, îi sfătuieşte să-l trimită pe patriarh pentru a cere Augustei să aleagă ea însăsi pe viitorul împărat, ceea ce se admite. Ariadne se pronunţă în favoarea unui bun funcţionar al Curţii, silentiarul424 Anastasios, şi toţi fură bucuroşi de această alegere şi-l aduseră pe Anastasios, care fu aclamat de popor şi armată 125, în ziua de 11 aprilie 491, noul ales fu încoronat de patriarhul Euphemios, după ce-i luă mai întâi în scris un document prin care se lega cu mari jurăminte a păstra credinţa neatinsă, a nu schimba nimic în Biserică. Documentul a fost depus în Arhivele

424 Păstrătorul ordinii în procesiunile şi adunările împăratului.

425 De Cerim., cap. 92. [R.-J. Lilie, Die Kronung des Kaisers Anastasios I, BS1, 56 (1995), l, pp. 3 – 12.]

Marii Biserici, în grija lui Macedonios, conservatorul tezaurului sacru (O'Ksvexpţi. cel). Noul basileus se căsătorea apoi, în mai, cu împărăteasa văduvă Ariadne. Anastasios nu era un personaj prea mare; corpul silentiarilor din care făcea parte avea un personal de mâna a doua. Originar din Dyrrachion, era de 60 de ani când s-a urcat pe tron, şi cunoscut pentru pietatea sa, pasionat pentru chestiunile religioase. Era, ca să întrebuinţăm expresia lui Duchesne, ceea ce se chema la Constantinopol un SiaKpivonsvog, „unul din acei scrupulosi cu tendinţe monofizite, care nu primeau fără ezitare comuniunea patriarhului, ortodoxia oficială neoferindu-le suficiente garanţii" 426. Anastasios, înalt de talie, avea o înfătisare plăcută şi o particularitate a ochilor, unul fiind negru, celălalt albastru, motiv pentru care i s-a zis Sitcopog (ceacâr) 427. El se bucura de o bună reputaţie; un scriitor de la mijlocul secolului al VI-lea îl laudă pentru înţelepciunea, educatia

bunã şi generozitatea sa428.

b. Frãmântãri şi lupte interne. Politica religioasã a lui Anastasios. Domnia noului ales, în comparaţie cu a lui Zenon, a fost mai liniştitã; n-a fost totuşi scutitã de războaie şi de serioase tulburări interne. De la început, ea avu să înfrunte răscoala isaurienilor, care a frãmântat provinciile Asiei Mici mai bine de şase ani; iar atitudinea împãratului fatã de Biserică i-a

«s M-gr. L. Duchesne, L'Église au Vi-e siècle, Paris, Fonte-moing et Cnie, 1925, p-5.

427 Zonaras, t. III, p. 133 (Bonn).

428 Lydos, Demagistr., t. III, 46, 49, 51. uuu<, icţi A

atras ostilitatea populaţiei capitalei, punându-i uneori tronul în primejdie. Conflictul religios continuu dintre împărat şi supuşii săi a înlesnit revolta lui Vitalian, care urmări cu tenacitate gândul de a smulge lui Anastasios imperiul.

Trupele de isaurieni pe care se sprijinise Zenon ajunseseră, prin protecţia acestuia, atotputernice, terorizând populaţia. Ele erau acum o adevăratã primejdie pentru imperiu şi împăratul se văzu nevoit a se scăpa de o tutelă periculoasă, îndepărtându-i pe isaurieni din capitală, retrăgându-le şi dotatia anuală pe care o primeau din timpul predecesorului său. Trupele se revoltară, atitate de şefi, şi dezlăntuiră un crâncen război civil, purtat în părtile sudice ale Asiei Mici. În fruntea revoltei, care luă un caracter national, se aflau şefi dintre cei mai populari: Linginines (Lingis), guvernator al Isauriei, Longines din Cardala, un alt Longinos, din Selinus, Athenodor şi episcopul de Apamea, care înlocuise Evanghelia cu sabia şi avea să piară în aceste sângeroase hărtuieli. Trupele imperiale, conduse de Ioan Gotul şi de Ioan Kyrtos (Ghebosul), repurtară asupra rebelilor o mare biruintă la Kotyaeion, în 492. În acele regiuni de munte războiul se transforma însă într-un război de guerillă şi de asedii. Imperialii câştigă câteva mari victorii, în care şefii rebeli cad în mare parte, iar în 498 Ioan Gotul pune mâna pe ultimii şefi şi-i decapitează, trimiţând împăratului la Constantinopol capetele lor, care fură purtate dinaintea mulţimii în Hippodrom. Cu aceasta, Isauria a fost supusă definitiv; o bună parte a populaţiei sale fu strămutată în Thracia şi de atunci puterea sa politică n-a mai însemnat nimic429.

Politica religioasă a lui Anastasios i-a creat, în tot cursul domniei, mari dificultăti. Sinodul de la Chalkedon fusese un triumf al politicii imperiale şi papale, dar el stârni în provinciile de est, unde mono-fizitismul era în creştere, o luptă aprigă în jurul credinţei şi ea dăinui o lungă perioadă de timp. Cum observă, cu destulă dreptate, un recent cercetător al politicii religioase a lui Anastasios, împăratul şi-a dat seama mai mult decât predecesorii săi că interesele vitale se aflau pentru imperiu în est, şi aceasta a determinat întreaga sa politică religioasă430.

Anastasios era, de altfel, cunoscut pentru sentimentele sale monofizite înainte de a fi fost ales împărat şi aceasta explică atitudinea hotărâtă a patriarhului, silindu-l, spre a-l încorona, a-i preda promisiunea scrisă că nu va schimba nimic din credinţă şi va respecta deciziile Sinodului de la Chalkedon431. Legăturile avute apoi ca împărat cu corifeii doctrinei monofizite, cu Philoxenos (Xenaias), episcop de Hierapolis432, şi Severos din Sozopolis, în Pisidia, eruditul teolog al monofizismului433, l-au întărit în aceste

429 Brooks, The eaştern Provinces, pp. 479 – 480.

430 peter charanis, Church and State in the Later Roman Empire. The Religious Policy of Anastasius the First (491 – 518), Madison, Wisconsin, The University of Wisconsin Press, 1939-Prefata. [O a doua ediţie a lucrării a fost realizată de către Centrul de Studii bizantine din Thessalonic, 1974, în cadrul colecţiei „Byzantină Keimena kai Meletai", 11.].

431 M-gr. L. Duchesne, L'Église au Vi-e siècle, Paris, Fon-temoing et C-le, 1925, p.5

432 Numit de obicei Philoxenos de Mabbugh, după numele sirian al oraşului său. /. i, – 1, \;

sentimente. Doctrina ce o profesa el reiese în chip evident din negocierile cu papa Gelasius.

În 492, Theodoric, regele ostrogot, trimise o ambasadă la Constantinopol, condusă de senatorul Faustus, ca să negocieze cu împăratul în privinţa situaţiei lui politice în Italia. Gelasius profită de această ocazie şi scrise lui Faustus să discute cu împăratul şi aspecte religioase. Ambasadorul n-a uitat a pune chestiunea şi, după câte a relatat, Anastasios a fost bucuros s-o asculte. Charanis, de la care luăm aceste amănunte, crede că împăratul ar fi sugerat un compromis rămas

necunoscut434. Fiindcă nu obţinuse recunoaşterea sa ca rege al Italiei, Theodoric trimise la Constantinopol, în 496, o nouă ambasadă, cu aceeaşi misiune, condusă de senatorul Festus. O solie papală fu expediată în acelaşi timp, ducând împăratului o scrisoare a papei Anastasius al II-lea (urmaşul lui Gelasius), propunând reluarea negocierilor pentru înlăturarea schismei. Festus obţinea recunoaşterea lui Theodoric şi dădea împăratului promisiunea că-l va face pe papă să accepte decretul de uniune, Henotikon. Aceasta ar fi însemnat însă recunoaşterea de către papă a dreptului ce-l aveaâm părатul de a hotărî politica şi doctrinele Bisericii prin edict şi aşa ceva, cum vom vedea, nu era cu puţintă.

Împăratul se aşteptase ca Gelasius să-i trimită cu prima ambasadă a regelui o scrisoare de salut, ceea ce

433 E. Stein, Histoire du Bas-Empire, II, p. 157 şi urm., care cuprind o expunere luminoasă a politicii religioase a lui Anastasios.

434 Charanis, op. cit., p. 19. [= ed. a II-a, Thessalonic, 1974, p. 48.]

nu făcuse. De aceea, când acea ambasadă plecase la Constantinopol, împăratul insistase ca Faustus să ceară papei să-l onoreze cu o astfel de scrisoare. Gelasius a răspuns atunci dorinţei împăratului şi, la începutul anului 494, îi trimise scrisoarea aşteptată, un „document extraordinar", cum o califică pe drept cuvânt Charanis, care o reproduce în lucrarea sa. Pretenţiile papale privitoare la autoritatea spirituală şi temporală sunt precizate lămurit în această scrisoare. Supremaţia spirituală a Scaunului roman era atestată de canonul părinţilor şi de tradiţie; ceva mai mult, autoritatea sa spirituală implică pe cea temporală: „Fiindcă, de fapt, sunt, împărate auguste – scria Gelasius –, două lucruri de care această lume e mai cu seamă guvernată: autoritatea sacră a pontifului şi puterea regală. Dintre acestea, autoritatea preotului e mult mai mare… ştii, de fapt, prea clementul meu fiu, că, deşi întreci în demnitate restul omenirii, totuşi, ca un om al cuceririi, în lucruri ale credinţei îţi pleci grumazul tău prelaţilor şi de la dânşii aştepţi cauzele mântuirii tale, iar în primirea şi administrarea sacramentelor cereşti tu ştii cu dreptate că trebuie să fii supus orânduirii religiei mai degrabă decât să o prezidezi… şi dacă e drept ca inimile pline de credinţă să fie supuse tuturor preoţilor care tratează lucruri drepte divine435, cu atât mai

mult se cuvine să i se

435 [Traducerea mai precisă a textului „Et şi cunctis generaliter sacerdotibus recte (subl. ns. – T.T.) divina tractanţibus fidelium convenit corda submitti", adică şi dacă se cuvine ca inimile credincioşilor să se supună îndeobşte tuturor preoţilor care profesează în chip drept lucrurile dumnezeieşti, aratã că Gelasius se

354

arate aceeaşi consideraţie prelatului acestui Scaun, pe care Preaînalta divinitate l-a rânduit ca să predomine asupra tuturor preoţilor şi care, în consecinţă, a onorat pietatea întregii Biserici "136.

Anastasius al II-lea, urmaşul lui Gelasius (decedat în noiembrie 496), nu admise a devia de la politica înaintaşilor săi, implacabili fatã de edictul lui Zenon, iar după moartea sa (noiembrie 498), partida duşmanã acestui edict triumfã la Roma în persoana papei Symmachus şi în tot cursul domniei lui Anastasius nu mai putu fi vorba de o înţelegere cu Roma. În interior însă împăratul se sili a-şi impune doctrina, lovindu-se de o statornică opoziţie pe care n-a pregetat a o înăbusi prin măsuri extreme. O serie de patriarhi căzură victime acestor măsuri.

Cel dintâi a fost Euphemios, patriarhul de Constantinopol, adept fervent al Sinodului din Chalkedon. Când o revoltã serioasă izbucni în 491, la Hippodrom, şi statuile împăratului şi sotiei sale au fost smulse de pe piedestalul lor şi târâte pe străzi de mulţime, instigaţia revoltei a fost atribuitã trupelor de isaurieni, iar ei au fost îndatã expediaţi din capitalã, în timpul îndelungatului război ce a urmat, patriarhul, care şi-ar fi exprimat regretele pentru lunga campanie împotriva dovedea nu numai un apărător al ortodoxiei, în confruntarea acesteia cu orientările heterodoxe şi mai ales cu monofizismul protejat de împăratul Anastasios I, ci şi un promotor al doctrinei numite „gelasiene" de către istoriografie, pe care a urmat-o papalitatea în decursul evului mediu (în acest sens, v. F. Dvornik, Pope Gelasius and emperor Anastasius, BZ, 44 (1951), p. 111 – 116; C. Capizzi, L'imperatore Anastasia I (491 – 518), Roma, 1969)]. 436 Ibidem, p. 22. [ed. a II-a, p. 51.]

355

Isaurienilor437, a fost suspectat de simpatie fatã de rebeli, ceea ce a mărit antipatia dintre el şi împărat. Euphemios era apoi şi în posesia documentului prin care împăratul garanta deciziile Sinodului

de la Chalkedon şi acest lucru a fost socotit ca una din cauzele de căpetenie ale fricţiunilor dintre ei438. Anas-tasios ţinea să-şi exercite în plinã libertate judecata sa asupra condiţiilor religioase în imperiu. El ceru să i se restituie documentul şi nu-l obţinu decât cu forţa, în privinţa Sinodului din Chalkedon, suveranul pare a fi insistat că nu trebuie să fie proclamat şi nici înlãturat în mod public439, în cele din urmã, bãnuiala intrigilor patriarhului cu şefii isaurieni pare a-l fi determinat pe Anastasios să nu-l mai tolereze, în noiembrie 495, un Sinod al episcopilor adunaţi în Constantinopol gãsi că doctrinele lui Euphemios nu erau strãine de nestorieni şi-l depuse din Scaun. Macedonios, conservatorul tezaurului sacru (skevophylax) al Marii Biserici, fu numit succesorul sãu440. El semnã îndatã, în interesul pãcii religiei, edictul Henotikon. Relaţiile noului patriarh cu împãratul au fost un timp bune. Ostilitatea călugãrilor chalkedonieni din capitalã, din cauzã că

437 A. Fliche et V. Martin, Histoire de l'Église, t. 4. (De la mort de Theodose à l'election de Grégoire le Grand), 1937, p. 304.

438 Evagrius afirmã acest lucru. Cf. Duchesne, op. cit., p. 12, n. 1: „Evagrius, dans un endroit ou son recit est singurierement rapide (III, 32), raconte que Macedonius (sic!) requis de restituer le document signe par Anastase au moment de son couronnement's y serait refuse et que depuis lors l'empereur lui aurait voulu tout le mal possible".

439 Cf. Charanis, op. cit., p. 27.

440 Theoph., 140 (de Boor); cf. Charanis, op. cit., 27.

semnase edictul lui Zenon, îl decise a ţine, în 499, cu permisiunea împãratului, în speranţa împăcării călugãrilor, un Sinod local în Constantinopol, care confirma doctrinele Sinodului din Chalkedon „corect formulate". Dar călugării nu s-au împăcat, unele doctrine fiind, după dânşii, rău formulate (iivã KO, KK>C, în acest timp Egiptul denunţa oficial Sinodul de la Chalkedon, politică iniţiatã de Mongos şi menţinutã credincios de urmaşii săi. Împãratul a intervenit cât mai puţin în afacerile religioase ale Egiptului şi, când a intervenit, a întrebuinţat o politică a moderaţiei, având în vedere tendinţele hotărât monofizite din Egipt.

Siria era în schimb sfâşiatã de partide. Situaţia religioasă era acolo cea mai grea pentru Anastasios. Politica sa în acea regiune a fost o politică de energie, favorabilã monofiziţilor. Cu înãltarea lui Flavian

în Scaunul Antiohiei, lupta religioasã în Siria ia o formã violentă. Partida monofiziţilor era condusă de Philoxenos. Războiul cu Persia, între 502 – 505, suspendă pentru un timp lupta. Monofiziţii fugiţi din Persia, unde erau urmăriti, au întărit opoziţia din Siria şi împăratul, văzând în ei o apărare împotriva pericolului persan, îi ocrotea441.

În 507, Philoxenos fu invitat de împărat la Constantinopol, poate în legătură cu situaţia religioasă din Siria. El avu însă parte de o primire ostilă în capitală, unde monofizitul agresiv era foarte urât de călugări şi de populaţie; la rândul său, patriarhul n-a acceptat a-l

Charanis, op. cit., pp. 30 – 31.

primi şi împăratul a trebuit să-l strecoare în secret afară din capitală, în anul următor, un călugăr, Nephalios, de la patriarhatul din Ierusalim, fost monofizit, dar acum aderent al Sinodului din Chalkedon, stârni, probabil cu consimtământul patriarhului Elias, o persecuţie aprigă a călugărilor monofiziti din Palestina, alungându-i din mănăstirile lor. Când instigatorul veni la Constantinopol, patriarhul îl primi cu simpatie, aprobându-i acţiunea. Călugării prigoniti hotărâră a se plânge împăratului şi, înainte de sfârşitul anului, un număr de două sute dintre ei fură conduşi de Severos în capitala imperiului. şeful monofizit stătu trei ani la Constantinopol (508 – 511), lucrând împotriva persecutorilor şi influenţând cursul evenimentelor, căci avea mare trecere pe lângă împărat, a cărui politică religioasă coincidea cu interesele religioase ale lui Severos. Anastasios îi primi cu cinste pe călugării conduşi de Severos şi se întreţinu cu acesta despre starea Bisericii.

Intervenţia insistentă a împăratului în lupta religioasă din Siria avu o serioasă repercusiune în capitală. Patriarhul Macedonios n-a putut privi indiferent strânsa legătură a lui Anastasios cu şefii monofiziti; el anatemizează pe Flavian pentru slăbiciunea atitudinilor sale. Monofiziţii sirieni, socotind pe Macedonios nestorian, îi cer o profesiune de credinţă în scris, împăratul le susţine cererea şi patriarhul îi supuse, în vara anului 511, profesiunea de credinţă prin care recunoaşte primele două sinoade, trecând sub tăcere pe cele din Efes şi Chalkedon. Era deci o nouă confirmare a edictului Henotikon, dar, după izvoarele monofizite, Macedonios ar fi mers mai departe, condamn

nând public Sinodul din Chalkedon, fapt confirmat şi de Evagrios. Charanis socoteste cu multă probabilitate că, fată de presiunile împăratului, patriarhul a putut face concesii însemnate, care au părut extremiştilor din ambele părti ca o condamnare a Sinodului din Chalkedon" 2. În urmă, îngrijorat de alarmarea călugărilor ortodocşi ai capitalei, Macedonios a repudiat profesia de credinţă dată împăratului declarând în mod public, în mănăstirea lui Dalmatius, că rămâne credincios Sinodului din Chalkedon, iar cei ce-l resping sunt eretici. Aceasta-l decide pe Anastasios să-l depună pe Macedonios. Mai întâi îi cere protocoalele originale ale acelui Sinod, dar el refuză a le preda şi, pentru siguranţă, sigilează manuscrisul depus în altarul Marii Biserici443, de unde le ia apoi Kalopodios, economul Marii Biserici şi le duce împăratului, care le distruge. La 27 iulie 511, Anastasios adună Sinodul şi reuşeşte să câştige sprijinul membrilor săi. La 7 august dă ordin lui Celer, magister officiorum, să-l aresteze pe patriarh şi să-l deporteze din capitală. Marele demnitar îl duse, în puterea nopţii, la Chalkedon, ca să evite tulburările în capitală şi, spre a da o sancţiune legală depunerii patriarhului, un Sinod local, ţinut la Claudiopolis, din porunca împăratului, îl depune formal. Macedonios a fost apoi exilat la Euchaita şi în locul său a fost înălţat ca patriarh Timothei, prezbiter şi schevophylax al Marii Biserici, un monofizit.

Flavian, patriarhul Antiohiei, căzu şi el în urma noii ofensive monofizite, în 508 – 509, el ţinu, la cererea în

442 Op. cit., p. 40.

443 Duchesne, op. cit., p. 24.

paratului, un Sinod local în Antiochia, la care au participat şi căpeteniile monofiziţilor, care au suferit însă o mare înfrângere: partida lui Flavian a ieşit în acest Sinod învingătoare. Deşi patriarhul subscrise din nou la Henotikon şi recunoscu primele trei sinoade ecumenice, trecând sub tăcere pe cel de la Chalkedon, deşi denunţă pe marii teologi compromisi în erezii şi introduse patru capitole ce dădeau impresia că era împotriva Sinodului din Chalkedon, în general, şi a expresiei „două naturi" în particular, monofiziţii n-au fost mulţumiţi. Ei voiau respingerea fără limite a Tomului lui Leon şi a actelor de la Chalkedon, concretizate de dânşii sub forma unui Typos, trimis de împărat lui Flavian spre a-l semna. Patriarhul încearcă a evita acest lucru printr-o nouă profesiune de credinţă; nu l-a putut însă

mulţumi pe împărat şi pe monofiziti, încât, la presiunile suveranului, a anatemizat Sinodul atât de contestat. Dar era prea târziu; adversarii au determinat depunerea lui. Împăratul le porunci să procedeze conform cu planurile lor. Philoxenos îşi asumă conducerea şi intră în Antiochia cu o mulţime de călugări, încăierări mari avură loc între populaţia ortodoxă şi călugării monofiziti aduşi de căpetenia lor în oraş. Mulţi îşi pierdură viaţa în aceste încăierări. Flavian fu avizat să părăsească oraşul până la restabilirea ordinii. El plecă, dar nu se mai întoarse niciodată, petrecându-şi restul vieţii la Petra, la capătul extrem al Palestinei, în 512, la 6 noiembrie, Severos fu hirotonit patriarh al Antiohiei.

Capitala imperiului a fost zguduită adesea de revoltele populaţiei indignate de politica religioasă a în

360

paratului. De două ori tronul său a fost ameninţat de aceste revolte în chip serios.

Întâia oară când grupa călugărilor veniţi cu Severos, întărită de alţi solitari, din jurul Antiohiei, mai exaltati decât cei palestinieni, în duminica de 4 noiembrie 512, intercala în Trisagion, cântat la Sfânta Sofia, clauza monofizită 6 aâavpeotfeiq 81 77/iâg („care ai fost răstignit pentru noi"), ceea ce stârni o mare emoţie în publicul ortodox444, care răspunse cântând acelaşi imn în forma ortodoxă. O încăierare se produse apoi, în care unii îşi pierdură viaţa. Tulburările se repetară a doua zi în biserica Sfântul Theodor, iar în ziua următoare, 6 noiembrie, ziua alegerii lui Severos ca patriarh al Antiohiei, mişcarea luă caracterul unei periculoase revoluţii, punând în mare primejdie tronul lui Anastasios. Un adevărat lagăr ortodox se instala în Forum Constantini, păzit energic de călugări. Mulţimea străbătea furioasă oraşul, sfărâmând orice rezistentă, smulgând statuile împăratului de pe piedestalul lor şi târându-le pe străzi. Senatorii Celer şi Patricius, trimişi de împărat să potolească dezordinea, abia scăpară cu viată; prefectul oraşului, Platon, fugi şi se ascunse. Mulţimea se năpusti asupra casei lui Marinos445 şi, găsind acolo un călugăr sirian fără ajutor, îi tăie capul, îl înfipse într-o prăjină şi-l purtă prin oraş, strigând în bătaie de joc: „Iată conspiratorul împotriva Treimii!". Casa lui Marinos fu incendiată şi lucrurile de preţ împărtite

444 Cedrenus, I, 631 (Bonn).

w [Marinos era ministrul de finanţe al lui Anastasios I (cf.

Charanis, op. cit., ed. a II-a, Thessalonic, 1974, p. 78)].

populaţiei. Apoi, în strigătul: „Alt împărat pentru romani!", gloata fără frâu se opri în faţa casei Iulianei Anicia Olybria, cunoscută ortodoxă, fiica împăratului Olybrius şi a Placidiei celei tinere, unind în persoana sa tradiţiile familiilor Anicia şi Theodosius. Soţul său, Areobindos, era reclamat zgomotos să îmbrace purpura, dar acesta, prudent, fugi peste Bosfor.

În cele din urmă, împăratul, convins că violenta răscoalei face imposibilă restabilirea ordinii cu forţa, se decise la un gest îndrăznet, într-un costum foarte simplu, fără coroană pe cap şi fără însemnele suveranităţii, apare fără veste în loja imperială a Hippo-dromului, răsunând de strigătele populaţiei: unii intonau Trisagion în forma ortodoxă, alţii vociferau pentru viaţa lui Marinos şi a lui Platon. Prin glasul unui crainic, Anastasios declară că e gata să renunţe la tron, dar adăugă, în acelaşi timp, că numai unul poate fi ridicat la împărăţie şi urmează deci să-şi aleagă un împărat. Aceste cuvinte neaşteptate ale bătrânului suveran dezarmară furia mulţimii, care îl invită a-şi relua coroana, îi promise a se purta bine de acum înainte şi se împrăştie apoi în linişte446.

Dar un an mai târziu o nouă primejdie ameninţă iarăsi tronul lui Anastasios.

Vitalian, originar din Scythia (Dobrogea actuală) 447, exercitând funcţia de comes foederatorum (el comanda o parte din regimentele federale staţionate în dieceza Thraciei), se ridică, în 513, din provinciile de la Dunăre, în fruntea trupelor sale de huni şi bulgari şi

446 Bury, History, I, pp. 438 – 439; Duchesne, op. cit., pp. 21 – 22; Charanis, op. cit., pp. 49 – 50.

apare sub zidurile Constantinopolului pentru a-l răsturna pe împărat. Spre a-şi câştiga simpatia populaţiei, el declară că vine să apere hotărârile Sinodului de la Chalkedon.

Ioan din Antiochia ne-a schiţat în câteva trăsături caracteristice portretul fizic al ambiţiosului rebel: „un omuleţ scurt, cu voce bâlbâită şi cu extremităţile pleoapelor aprinse, fiu al lui Patriciolus" 448.

Anastasios, abil diplomat, începu tratative cu rebelul. El îl

trimite pe Patricius, magister militum in praesenti, un general ce se distinsese în războiul cu persii, să negocieze. Acesta se întâlneşte cu Vitalian şi se înţeleg ca ofiţerii şefi ai acestuia să vină în capitală, să trateze direct cu împãratul, în ziua următoare, ofiţerii intră în Constantinopol şi află un împărat binevoitor care-i copleşeste cu daruri şi promite a satisface doleantele trupelor lui Vitalian (Anastasios voise a reduce proviziile federaţilor – annonae foeder

447 Unii l-au socotit got, dar E. Stein aratã (Hist. du Bas-Empire, II, p. 178, n. 2) că, dacă e numit de Marcellinus Comes Scytha, aceasta înseamnă că era originar din Scythia (Dobrogea actuală). Tatãl sãu are un nume (Patriciolus) care n-are nimic gotic. Evagrios îi zice lui Vitalian Opa şi expresia indică, după Stein, pe unul din autohtonii latinizaţi din Balcani. [Pentru o serie de aspecte ale politicii lui Anastasios în Scythia Minor, care în multe privinţe a fost precursoarea celei duse de Iustinian I la linia Dunării, v. I. Barnea, Contributions to Dobrudja History under Anastasius I, „Dacia", n.s., 4 (1960), pp. 363 – 374.]

448 Xpovi Kã, ed. C. Müller, FHG, t. V, pars prior, Paris, 1870, fragm. 214 e: Av & pwnia Koc, Ppaxvg Kai rpauăog TT) V qxovrjv Kai tdg ãiptaq roav BÃE<peepoiv vxo KLK – aviJ. Lvoie;, viog au

363

aticae), a îndrepta greşelile lui Hypatios" "9 fată de dânşii şi a ajunge la înţelegere cu papa în problema religioasă. Mulţumiţi, ofiţerii jurară credinţă împãratului şi pãrãsiră capitala. Vitalian n-avu altă alternativă decât să se retragă şi să aştepte urmările.

Anastasios însă nu se mai gândi să-şi tină promisiunile. Hypatios fu rechemat de la comanda în Thracia şi în locul sãu fu trimis Kyrillos, un illirian cu multă experienţă, care fu asasinat, pe când dormea, de Vitalian, corupându-i pe paznici, împãratul ceru senatului să-l declare pe Vitalian duşman public al Statului roman şi o armată mare fu trimisă împotriva lui, sub comanda lui Hypatios. După un prim succes, armata imperială se întări la Akra, pe tărmul mării, unde, atacată, luptă cu bravură, dar, covârşită de masa barbarilor de „huni", suferi o înfrângere dezastruoasă. Hypatios şi alţi şefi căzură prizonieri şi a fost nevoie de expedierea unei ambasade pentru răscumpărarea lor, dar ambasadorii fură prinşi la Sozopolis şi banii răscumpărării (1.000 pfunzi de aur) confiscaţi, într-acestea, o revoltă se întâmplă la Constantinopol, când împãratul interzise celebrarea unor anumite

festivitãti. Sperând a se folosi de nemulţumirea populaţiei, Vitalian se decide a ataca din nou capitala, pe uscat şi pe mare. El echipează o flotă de 200 de corãbii şi o trimite, în 514, în Bosfor, iar armata de uscat, pe care o

449 [Cum reiese şi din expunerea ulterioară, Hypatios deţinea comanda trupelor din Tracia; avea să lupte ulterior cu Vitalian, mai apoi să întreprindă un pelerinaj la Ierusalim, iar în vremea răscoalei „Nika" (532) a sfârşit în chip tragic, fiind proclamat împărat, în calitate de nepot al lui Anastasios I].

conducea el însuşi, veni de-a lungul coastei, la Constantinopol. Având şi nemulţumirea internã, Anas-tasios fu silit a negocia şi-l expediazã pe Ioan al Valerianei, care stabileşte împreunã cu rebelul termenii pãcii, aprobate de împărat. Hypatios fu eliberat în schimbul unei importante rãscumpărări şi Vitalian, numit comandant al Thraciei. Anastasios se obliga apoi să-i recheme pe episcopii depusi şi să adune un Sinod general la Herakleia Thraciei, în iulie 515, pentru unirea Bisericilor. Vitalian se retrase liniştit.

În iulie 514, pontiful Romei, Symmachus, neînduplecat adversar al politicii religioase a lui Anastasios, îşi încheia viaţa, urmându-i înscaun Hormisdas. Cu el deschise împăratul negocierile, în acord cu promisiunea făcutã lui Vitalian. La sfârşitul lui decembrie 514, împăratul îi expedie o scrisoare destul de simplã, invitându-l a aştepta Sinodul ce avea să fie convocat la Herakleia Thraciei. Scrisoarea a ajuns în mâinile papei după patru luni şi jumãtate, iar până atunci a doua scrisoare a împăratului, trimisã la 12 ianuarie 515, scrisã în alt ton, a sosit papei în martie 515, înainte de cea dintâi (împăratul vorbea acum de mijlocirea ce poate face în privinţa tulburărilor din Scythia, în urma cărora a crezut potrivit să se adune un Sinod, „ca prin aplanarea disputelor, să se poatã restabili unitatea Bisericii") – Singura explicaţie satisfăcătoare a sosirii atât de târziu a primei scrisori, după Charanis, este că ea „a fost plãnuitã" 450. Când a fost predatã papei, era prea târziu ca să facă pregătirile spre a asista la importanta adunare. Hormisdas răspunde, ca urmare, la a

P. Charanis, op. cit., ed. a H-a, p. 88.

două scrisoare a împãratului, cerând să fie mai exact informat asupra obiectului Sinodului aşteptat. Apoi scrise din nou pentru cea dintâi, înştiinţând că a decis a trimite o ambasadă să negocieze cu împãratul, şicerea a da toată atenţia instrucţiunilor pe care le aveau ambasadorii.

Condiţiile aduse de legaţi erau pentru Anastasios inacceptabile. Papa cerea neted acceptarea Sinodului din Chalkedon şi a Tomului lui Leon, condamnarea în mod public a memoriei unei lungi serii de prelaţi, rechemarea episcopilor catolici exilaţi, spre reexaminare de către Scaunul roman, semnarea de către împărat şi episcopii din Est a unui Libellus adus de legatii papali, a cărui acceptare ar fi însemnat absoluta supunere fatã de papã.

Anastasios era interesat de pacea internã a imperiului şi nu putea, pentru satisfacerea papei, să provoace o mare discordie a populaţiei, între altele, răspunde lãmurit că Nestorius şi Eutyches au şi fost anatemizati mai înainte; nu poate fi însã de părerea papei în ce priveşte condamnarea celorlalte persoane, inclusiv Akakios: o anatemizare publică a acestora ar provoca desigur tulburări şi vãrsare de sânge şi „unitatea Bisericii, sãvârsitã cu valuri de sânge, nu poate fi plăcutã lui Dumnezeu". Respingând astfel propunerile papei, împãratul n-a închis totuşi poarta negocierilor, ci promitea a scrie din nou, angajându-se că o ambasadă alcãtuitã din persoane de rang ecclesiastic va fi trimisã pentru a discuta cu pontiful Romei451.

451 Ibidem, p.92.

În 516 capitala avu să înfrunte a treia revoltã a lui Vitalian. El a fost înlãturat în acest an de la comanda Thraciei. Motivul acestei măsuri nu se cunoaşte. Anastasios ştia că între Hormisdas şi Vitalian a fost o corespondentă şi că Theodoric se afla în legãturi prieteneşti cu el. În 515 s-a întâmplat un fapt care a putut determina pe împărat la măsura luatã. Hunii sabin nãvãliră în provinciile pontice şi le prădară în acelaşi timp. Unii istorici moderni au conchis că parte dintre huni au servit în armata lui Vitalian în timpul primei sale rebeliuni şi erau acum încurajaţi să devasteze provinciile din Est, în momentul când el se pregãtea să atace în Vest. Pretextul lui Vitalian era că Anastasios nu-şi îndeplinise promisiunile religioase din 514. Revolta sa a fost de data aceasta scurtã, împãratul încredinţa operaţiile militare lui

Marinos, care nu mai era prefect al Pretoriului. La intrarea Cornului-de-Aur, Marinos obţinu o izbândă decisivă asupra flotei rebelului compusă din goti şi huni, – nimicită aproape total printr-o compoziţie chimică similară focului grecesc de mai târziu452, iar armata de uscat îi fu zdrobită la Sykai (Galata). Vitalian se refugie, cu sfărâmăturile armatei sale, la Anchialos. Trei din principalii săi aderenţi căzură în mâinile imperialilor, printre care şi hunul Tarrach, care-l asasinase cu propria-i mână pe Kyrillos. Ei fură executaţi la Constantinopol. Vitalian

452 Această compoziţie chimică a fost procurată lui Marinos, după câte relatează (pp. 402 – 405) Malalas, de un învătat atenian numit Proclus (nu neoplatonicianul). Cronicarul bizantin o numeşte „sulf natural" (t9 efov ăitvpov). Cf. Bury, op. cit., p. 452, n. 1; Charanis, op. cit., pp. 63 – 65.

fu depus din comanda sa asupra Thraciei. Slăbit mult după această înfrângere, el a fost silit să stea de acum liniştit453.

Scăpat astfel de pericolul din afară, Anastasios reia negocierile cu papa. Situaţia din Illyricum şi Grecia, unde episcopii se desfăcuseră de Thessalonic şi cereau papei să-i ia înapoi în sânul Bicericii romane, îl îndemna pe împărat să dea toată atenţia problemei religioase. El decise să se adreseze şi senatului, în speranţa că-l va determina prin influenta sa pe papă, să primească un compromis. Doi ambasadori fură trimişi la Roma cu două scrisori: una adresată papei, alta senatului, datate 28 iulie 516. Dar senatul era sub influenta papei, care se bucura şi de sprijinul lui Theodoric, încât ambasadorii n-au putut ajunge la nicio înţelegere, împăratul continuă prin urmare schisma. Cât pentru Hormisdas, acesta căută a exploata situaţia din Siria, nemulţumitoare imperiului.

Un număr de epicopi din Siria şi Palestina refuzară a-l recunoaşte pe Severos ca patriarh al Antiohiei. Doi dintre ei l-au depus chiar din Scaun. Dificultătile acestea îl făcură pe Anastasios să cheme Sinodul de la Tyr al episcopilor orientali, între octombrie 514 – 30 septembrie 515454, în care rolul principal îl avu Severos. El interpretă edictul Henotikon ca o adevăratată abrogare a Sinodului de la Chalkedon. În august 516, Elias al Ierusalimului fu exilat la Aila, fiindcă nu-l recunoscuse pe Severos, şi înlocuit cu Ioan. Către sfârşitul acestui

453 E. Stein, op. cit., p. 184; Ch. Diehl, Hist. du Moyen Âge, t. III,

„Le monde oriental”, 1944, p. 45.

Chabanis, op. cit., p. 76.

368

an, călugării din Syria Secunda, nemulţumiţi de persecuţiile lui Severos, apelează la papă, recunoscându-l de căpetenie a lor. În Peninsula Balcanică situaţia nu era mai bună. Cum am văzut, mulţi episcopi din Illyricum şi Grecia ieşiseră din comuniunea episcopului de Thessalonic, Dorotheos şi apelaseră la papă. Încurajat de această situaţie, papa se decide a trimite a doua ambasadă la Constantinopol. Ennodius, episcop de Pavia, şi Peregrinus, episcop de Misenum, plecară din Roma în primăvara anului 517. Ei duceau o scrisoare către împărat, dar şi un număr de scrisori ale papei menite a crea în Orient o opinie publică favorabilă poziţiei romane. Anastasios, neizbutind a-i atrage pe delegaţi, îi expedie înapoi sub gardă, cu ordinul strict de a nu se opri în vreun port al imperiului. Scrisorile papei fură însă răspândite de călugări ortodocşi în oraşele Orientului, fapt pentru care împăratul îi scrise (11 iulie 517), condamnând apucăturile sale trufase.

c. Administraţie şi reforme. Dacă politica religioasă a lui Anastasios a tulburat imperiul în cursul lungii sale domnii, administraţia avu însă într-însul un excelent cârmuitor şi o serie de reforme salutare se leagă de numele său.

Politica sa financiară a asigurat statului o prosperitate fără de care s-a putut zice că apogeul puterii şi civilizaţiei bizantine din secolul al VI-lea n-ar fi fost cu puţintă. Fără buna administraţie a lui Anastasios, isto-E. Stein, op. cit., p. 192.

369

NICOLAE BANESCU

na bizantină n-ar fi cunoscut războaiele glorioase ale lui Iustinian, nici uriaşa operă a construcţiilor sale455. El a lăsat la moartea sa, observă atât de just Stein, cel mai mare tezaur înregistrat de istoria financiară a Bizanţului: 320.000 livre de aur (adică 23.040.000 de nomismata), cu toate că a uşurat sarcinile fiscale care apăsau asupra celor săraci şi a executat însemnate lucrări publice. E de subliniat mai întâi faptul că împăratul a redus cheltuielile personalului de prisos al Curţii. El a fixat un nou tarif pentru taxele pe care vasele ce treceau prin Hellespont şi Bosfor le plăteau flotilei imperiale însărcinate a supraveghea aceste strâmtori. A promulgat apoi ordonante pentru provinciile limitrofe din dieceza Orientului şi pentru

Libia, scăzând în parte sumele pe care soldaţii limitanei trebuiau să le verse autoritătilor militare.

Anastasios a realizat şi o însemnată reformă monetară, aducând moneda de cupru, follis, care suferise mari deprecieri, într-un raport stabil fată de aur şi argint. El a demonetizat toate monedele convenţionale ce invadaseră piaţa şi a reluat baterea monedei de bronz456.

Introduse, de asemenea, o reformă de ordin financiar, după care grija strângerii impozitelor n-o mai aveau curialii, cu totul sărăciti, ci ea trecu în fiecare

456 învătatul numismat român M. Soutzo, în comunicarea făcută la Congresul de studii bizantine de la Belgrad, a expus în amănunt sistemul monetar al lui Anastasios şi împrejurările care l-au impus (Les origines du sesterce et du miliarense et leur continuite jusqu'aux temps byzantins, în „Buletin de la section his-torique de l'Acad. Roum.", XIII (1927), pp. 54 – 58. [Vezi şi Ev. Chrysos în „Byzantină", 3 (1971), pp.93 – 102.]

civitas asupra unui funcţionar, vindex, numit de prefectura pretoriului. Atribuţiile sale fură mult lărgite.

Altă reformă însemnată a fost abolirea, în 498, a impozitului cunoscut sub numele de chrysargyron, vechea auri lustralis collatio, impozit plătit în aur şi argint. De la începutul secolului al IV-lea acest impozit lovea comerţul şi toate profesiile, fără a-i excepta pe servitori, pe prostituate şi cerşetori 157. Oficial, el se ridica la fiecare trei ani, dar, de fapt, administraţia îi dădea un caracter arbitrar şi neregulat. Abolirea lui a fost primită cu o bucurie generală în tot imperiul. Atât de hotărât a fost Anastasios în măsura ce-o luase, încât panegiristul său afirmă că, spre a împiedica şi în viitor „impozitul odios" (epopog Tig 5 vaxipr\Q, cum îl califică, împăratul a dat pradă focului orice înscris privind acest impozit, nimicind astfel şi amintirea celor suferite458. Dar, spre a compensa golul produs, Anastasios introduse, în locul acestui impozit, Xpraoiekeia (impozitul de aur), care intra în casa prefectului pretoriului, pentru cerinţele armatei şi el apăsa greu asupra populaţiei rurale.

O instituţie care avu o mare aplicare în această epocă a fost aşa numita coemptio. Contribuţiile în natură pentru annona se puteau

înlocui prin bani, ceea ce a făcut ca primirile în natură să nu mai fie suficiente pentru cheltuielile în natură, printre care se afla în primul rând întriinerea armatei. Situaţia era agravatã de problema locurilor sterile459. Spre a pre în

457 Bury, History, I, p. 49; A.A. Vasiliev, Hist. de l'Empire Byzantin, t. I, p. 144.

458 Prokopios din Gaza, Panegiricul lui Anastasios, 13, p. 505 (Bonn).

tâmpina acest neajuns, se recurse la un mijloc foarte simplu: statul îi obliga pe supuşi, în cazuri de nevoie extraordinară, să-i vândă mărfuri la preţuri fixate de autoritate. O astfel de cumpărare se numea coemptio. Deşi în principiu ea nu trebuia aplicatã decât excepţional, ajunse, de fapt, să fie repetatã în fiecare an. Anastasios luã şi în această privinţă măsuri. El permise răscumpărarea în bani, adãugând ceva la annona. Nimeni nu putea fi însă constrâns a transporta la biroul de recepţie produsele ce i se cumpărau sau a plăti cheltuielile de transport şi această măsură fu primitã cu mulţumire de contribuabili.

Semnalăm şi alte reforme de ordin financiar, împăratul, doritor a păstra pe cât posibil unitãtile fiscale existente, a decretat că acei arendaşi, care până atunci nu fuseseră încă legaţi de brazdă, nu mai puteau părăsi pământul unde rezidau fără întrerupere de mai mult de 30 de ani, dar sublinia să statutul lor de oameni liberi rămânea intact*50.

De asemenea, pentru a nu pierde unitãti fiscale, guvernul lui Anastasios se sili a face cât mai eficace instituţia adjectio sau emfioíri, fără a permite totuşi ca ea să devină insuportabilã, încă din epoca anterioară se făcea distincţie între adjectio în interiorul marilor domenii (ejiifşokri o/io5 ouăwv) şi adjectio în teritoriile oraşelor (em [lo, îi q-OKverov), astfel încât nu se putea atribui unei seniorii funciare pământuri necultivate aparţinând curialilor sau tăranilor liberi, nici unei proprietăti de curial sau de tăran liber pământuri seniori-Bury, op. cit., pp. 444 – 445.

Stein, Histoire du Bas-Empire II, pp. 207 – 208.

ale necultivate. Dispoziţiile edictate de Constantiu al II-lea în 361 par a fi la baza acestei distinctii461. Ea avea, poate, la origine, şi

scopul de a opri progresul marii proprietăti în paguba celei mici. A fost însă ineficace, marii proprietari funciari având şi alte mijloace de a-şi mări proprietătile.

Trebuie să adăugăm la acest capitol că măsurile împăratului Anastasios nu s-au mărginit la asigurarea prosperitătii finanţelor. Unele privesc ordinea morală a societătii, ca interzicerea traficului funcţiunilor publice, practicat pe o scară atât de întinsă pe timpul împăratului Zenon462. Tot astfel Anastasios interzise, în 499, luptele sângeroase cu animalele sălbatice în circuri463, precum şi rămăsite ale păgânismului, ca sărbătorile numite Brytaie, care se celebrau cu executări de dansuri de origine cultuală şi erau adesea prilej de lupte aprige ale facţiunilor Hippodromului. Ele fură suprimate în anul 502464

d. Politica externă a lui Anastasios. Războaiele. Moartea sa. În ce priveşte politica externă, popoarele barbare aciuate dincolo de Dunăre încep a trece fluviul în imperiu, devastând provinciile de nord. Anastasios a avut să înfrunte de multe ori lupte grele cu aceşti barbari.

461 Stein, op. cit., p. 209 Cf. Piganiol, L'impot de capitation, 1916, 32, 46 şi urm., la care autorul trimite.

462 Prokopios din Gaza, Panegiricul, 11, pp. 502 – 503.

463 Ibid., 15, pp. 506 – 507: – & ea q ănavşpennovq le numeşte panegiristul.

464 Stein, op. cit., p. 81.

În anii 493, 505, 507, izvoarele pomenesc de incursiunile „geţilor", sub care se înţeleg grupuri eterogene de popoare, între care se crede că se aflau probabil şi unele triburi slave, preludiul marii lor imigraţii din secolul al VI-lea. Armatele imperiului n-au putut opri pe năvălitori şi ei au pătruns pustiitor în Thracia, Macedonia şi Tessalia. În acelaşi timp bulgarii, popor hunic (turco-tătar), veniţi întâia oară în atingere cu bizantinii sub domnia lui Zenon, care-i aduse împotriva ostrogoţilor, trec acum Dunărea în imperiu în 499. Ei repurtară o victorie asupra bizantinilor la fluviul Tzurta şi în 502 devastară Thracia.

În naţiunea bulgară a acestei epoci se aflau reuniti, cum au stabilit cercetările mai noi, huni occidentali alungaţi din câmpia Ungariei şi elemente turceşti venite din Asia centrală încă de la

mijlocul secolului al V-lea. Kutrigurii, în Rusia meridionalã, şi ucigurii, între Don şi Cucaz, erau rude foarte de aproape ale bulgarilor465.

Aceste incursiuni slave şi bulgare în Peninsula Balcanică pe timpul lui Anastasios n-au avut, în afară de jefuirea populaţiei, alt rezultat, cum vor avea mai târziu, fiindcă bandele lor, oricât de numeroase, după ce devastau o bucată de vreme ţinuturile, se întorceau în locurile de unde veniseră. Dar împăratul simţi nevoia să-şi protejeze capitala ameninţată de barbarii de la nord, care de multe ori ajungeau până sub zidurile ei. El construi în acest scop „prea marele zid şi întrecând orice închipuire" (TO /leytorov KCCI xpentov Jtãarig evvoiag rei-og) întins „de la o mare la

*" Stein, op. cit., p. al; Gy. Moravesik, Ungar. Jahrb., X (1930), pp. 52 – 90.

374

cealaltã", cum îl caracterizează panegiristul lui Anastasios4615, şi cunoscut la scriitori sub numele de „Zidul cel Lung" aKpov TEi-ot) 467. Săpăturile făcute la Constantinopol şi în împrejurimi (de la 1936 până la 1951), al căror rezultat a fost publicat de E. Mamboury468, ne dau interesante informaţii, scoase dintr-un articol dat publicitătii de Feridan Dirimtekin469 asupra construcţiei şi stării actuale a acestei faimoase apărări, ruinate cu totul astăzi. Zidul lui Anastasios avea o lungime de aproape 52 km şi se afla la 50 – 60 km de centura vechilor zidiri ale lui Theodosios. El începea de la Marea Neagră la Avcik Iskelesi şi se termina la vest de Silivri (v. Selymbria), la capul Karinca, pe Marmara. Zidul era construit din pietre patrunghiulare legate cu ciment şi nu mai are niciun turn, deşi în 1898 învătatul german Schuchardt numărase multe turnuri, a căror înăltime atingea 10 metri. Se văd încă locurile unor porţi şi două lagăre întărite, care înconjurau în interior două treceri din cele mai importante, într-un loc, un segment din zid prezintă încă o înăltime de 5, 25 metri şi o grosime de 3, 15 metri, care permit să ne dăm seama de vechea stare a împrej

*6 Prokopios din Gaza, op. cit., 11, pp. 502 – 503.

467 Stein, op. cit., p. 89, n. 4, crede că Anastasios a restaurat şi întărit numai zidul care ar fi existat de mai înainte, cum a probat Ed. Schwartz.

468 Les fouilles byzantines ã Istanbul et ses environs, „Byzantion", XXI (1951), 425 – 459. Voir p. 442: 1947 – Le mur anastasien. [Construcţia zidului ar fi început prin 503 – 504, cf. B.

Croke în GRBS, 23 (1982), p. 73 şi urm.]

469 Membru al Comisiei pentru conservarea monumentelor istorice, care a cercetat acest zid în 1947.

375

muirii. Dar, afară de câteva crâmpeie asemănătoare, ce mai există, zidul lui Anastasios merge spre dispariţia sa totală. Un sat, Kurfalli, spune Feridan, a fost în întregime clădit cu pietre din zid, care de multă vreme a devenit o adevărată carieră de piatră. S-au întrebuinţat până şi la construcţia drumurilor. Ce păcat că nu se găseste mijlocul de a se cruta de la distrugere urmele arheologice ale unui mare trecut, de mai bine de un mileniu!

Cu mult mai însemnat a fost războiul purtat de Anastasios cu persii (502 – 506). Interesele acestora se atingeau în Caucaz cu ale Bizanţului. Zenon a fost cu persii în neîntreruptă pace, deşi le suprimase plata pentru întreţinerea fortificaţiilor caucaziene, suspendată încă de Leon I.

În fruntea Statului persan se afla acum unul din cei mai destoinici sasanizi, Kavadh I, fiul lui Peroz (Firuz), urcat pe tron după moartea indolentului Valakh (Balas), în 488. El a avut mulţi ani de luptat pentru restaurarea autorităţii regale, mărginite de magi şi de nobilimea latifundiară. Imensele proprietăţi ale nobilimii se bucurau de mari privilegii, iar puterea centrală nu se putea exercita nemijlocit asupra lor. Această situaţie se datora structurii imperiului şi armatei sale, căci atâta timp cât regele era redus pentru purtarea războiului la chemarea nobilimii latifundiare, drepturile ei nu puteau fi atinse470. Kavadh I n-a mai

470 F. Altheim u. R. Stiehl, Staatshausha. lt der Sasaniden, în „La Nouvelle Clio", Bruxelles, t. V, N-os 5 – 6 (mai-juin 1953), p. 281 şi urm.

376

voit să suporte tutela acestei nobilimi şi o împrejurare ce-l putea ajuta s-o zdrobească era răscoala populară provocată tocmai atunci de un comunist cu numele Mazdak şi de aderenţii săi împotriva clasei înalte. tăranii, aţâţaţi de ei, erau partizanii naturali ai regelui contra nobilimii, căci asupra amândurora apăsa greu jugul clasei care dobândise puterea. După câte ne relatează Tabari471, mazdakitii cereau împărtirea egală a averilor; ei voiau să ia de la bogati, ca să dea săracilor. Cererile se întinseră la bani şi la proprietate, la femei şi unelte, în scurt timp, mazdakitii, a căror chemare a fost urmată de

mase, fură atât de puternici, încât ei intrară în casele nobililor şi luară femeile şi banii. Urmările acestei comunitãti a femeilor şi bunurilor au fost dezastruoase pentru nobili.

Kavadh era prea slab pentru a face fatã în acelaşi timp şi nobililor şi mazdakitilor. El se mărgini a arunca pe cei din urmã împotriva celor dintâi. A fost o luptă de câţiva ani, ale cărei amănunte nu se cunosc. Nobilii au izbutit a-l închide pe rege (496) în vestitul „Turn al tãcerii" (Lethe). Dupã vreo doi-trei ani, prin şiretenia sa, Kavadh izbuti să scape din închisoare şi fugi la heftaliti. Dupã o lungã aşteptare, câştigând intervenţia sotiei haganului, obţinu de la acesta o armatã de heftaliti, care să-l ajute, întorcându-se cu acest ajutor (498 sau 499), regele îşi reocupã tronul, asigurându-şi supremaţia. Predominarea nobilimii feudale fusese zdrobitã de mazdakiti. Ea nu mai era în stare a opune nicio rezistentă şi Kavadh putu iniţia

471 Ibidem, cap. IV, p. 300 şi urm.

marea reformã a impozitului funciar pe baze mai sigure şi mai juste472.

Când se simţi destul de tare, Kavadh se întoarse împotriva sectei mazdakite antisociale, pe care, de asemenea, o zdrobi, spre a-şi asigura întreaga autoritate regalã. Pentru aceea el ridică la succesiunea tronului pe al treilea fiu al sãu, Chosroes, izgonindu-l pe cel mai mare, care trecea drept adept al lui Mazdak. Chosroes îi doborî sângeros pe mazdakiti, în ultimii ani ai lui Kavadh.

Astfel a fost prezentat interesantul episod al sectei lui Mazdak, precursoare a comunismului473. Dar cercetări ulterioare au adus multe şi noi precizări în această privinţă. Preţioasa contribuţie a învãtaţilor Franz Altheim şi Ruth Stiehl, Mazdak und Porphyrios, apărută în revista „La nouvelle Clio" de la Bruxelles474, aratã lãmurit fazele acestor interesante cercetări. Th. Noldeke are meritul de a fi vãzut în Mazdak un reformator, care se deosebeşte de toţi urmaşii prin caracterul sãu religios, iar A. Christensen, cu multã perspicacitate a mers mai departe, prin descoperirea scrierilor originale maniheice în Turchestanul chinez şi mai cu seamã prin rezultatele deosebit de interesante ale cercetării maniheice. El subliniazã cã doctrina lui Mazdak e clãditã pe fundamentul pus de Mani, cã sistemul sãu reprezintã numai o dezvoltare specialã a celui maniheic475.

472 Ibidem, pp. 268 – 269 şi 305.
473 Aşa şi de către Bury, Historyll, pp. 9 – 10.
474 Tomul V, Nr. 7 – 10 (iulie-dec. 1953), pp. 356 – 376.

De mare însemnãtate a fost descoperirea unui fragment original dintr-o scriere a lui Mazdak, unicul ce ni s-a pãstrat, în traducere arabã. Christensen l-a analizat şi Altheim-Stiehl adaugã consideraţiile lor erudite, lãmurind pe deplin caracterul acţiunii lui Mazdak. Acesta a avut un precursor în maniheul Bundos, care, despãrtit de doctrina lui Mani, propovãduia la Roma, în epoca lui Diocletian, lupta şi biruinta Dumnezeului bun asupra principiului întunericului din sistemul dualist al lui Mani.

Se probează că fragmentul lui Mazdak oglindeşte şi ideile lui Porphyrios din scrierea sa asupra Soarelui. Acesta ocupã la el acelaşi loc pe care îl are Stăpânul Luminii la Mazdak.

Programul lui Mazdak e gândit mai mult religios decât social, în fragment aflãm înnoiri hotărătoare fatã de doctrina lui Mani şi ele sunt determinate de neoplatonism, care şi-a avut influenta sa în lumea iranică. Cea mai înaltă posibilitate a omului e să devinã asemenea lui Dumnezeu. Atingerea acestui ideal presupune ca el să se dezbare mai înainte de particularitatea sa proprie, să se elibereze de Rău, de amestecul cu întunericul, ceea ce înseamnă mortificarea Individualitătii. Răul, amestecul cu întunericul, Individualitatea sunt, ca şi Condradicţia, Ura şi Lupta, tot atâtea piedici, a căror pricinã Mazdak o vedea de cele mai multe ori în femei şi proprietate. Oamenii aveau

5 L'Iran sous Ies Sasanides (1944) şi Le regne du roi Kavadh I et le communisme mazdakite, „Kgl. Danske Vidensk. Selsk., hist. – filol. Medd". IX, 6.

deci să se împărtăsească de femei şi proprietate în acelaşi chip ca de apã, de foc şi pãsune.

Kavadh I avu o lungã domnie (488 – 531) şi a fost un mare suveran, îndatã ce-şi consolida autoritatea regalã în interior, deschise diferendul ce-l avea de lãmurit cu Bizanţul. El ceru împăratului reluarea plătilor stipulate prin tratatul din 442, pentru întreţinerea fortăretelor din Caucaz, apărarea comunã împotriva barbarilor de

dincolo de munţi. Anastasios înţelegea să acorde regelui un împrumut, dar acesta nu vru să renunţe la ceea ce socotea un drept al său. Kavadh deschide deci ostilitãtile, în vara anului 502 şi cucereşte Theodosiupolis (Karin, Erzerum), capitala Armeniei romane. La începutul anului 503, cade în mâinile perşilor şi Amida, fortul principal la graniţa Mesopotamiei, dupã un asediu de trei luni. Lupte necontenite avură loc, pustiind crunt Mesopotamia bizantinã şi cea persanã, în cele din urmã Anastasios puse în fruntea unei armate puternice pe Celer, un il-lyrian priceput, care, secundat de alţi buni comandanti, devasta ţinuturile perşilor şi asedie Amida, silindu-l pe Kavadh la încheierea unui armistitiu, în 505, prin care se îngãduia perşilor să pãrãsească Amida. În 506 se încheia şi tratatul de pace pe şapte ani476, împãratul obligându-se a plãti anual perşilor 550 de livre de aur.

Anastasios profitã de încurcãturile ce le aveau persii cu hunii la nord, pentru a termina puternica cetate Dara, la cinci kilometri de frontieră. Ea trebuia să tinã în respect Nisibis, pierdutã de bizantini.

Pentru detalii, v. Brooks, op. cit., pp. 481 – 483

Vorbind despre această cetate „mare şi puternică a Mesopotamiei, aşezatã între hotarele romanilor şi perşilor", Cedrenus adaugã cã Anastasios „fãcu acolo biserică şi magazii de grâne, cisterne, tribune (rostre) şi douã bãi publice", o numi Anastasiopolis şi-i dãdu privilegii de oraş477. Reşedinta ducelui de Mesopotamia fu transferatã de la Constantina în noua cetate, împãratul completã şi întăriturile de la Martyropolis şi Theodosiupolis.

În privinţa relaţiilor cu Occidentul, am vãzut cã Anastasios, dupã şase ani de sovãire, spre a defini situaţia regelui ostrogot Theodoric, îl recunoscu ca delegat al imperiului pentru guvernarea Italiei şi-i întoarse însemnele imperiale trimise de Odovakar. Clovis îşi constituise regatul franc în Gallia, pe teritoriul care nominal era al imperiului. Anastasios îi acordã titlul de consul478, un fel de recunoaştere a legitimitãtii puterii sale. Amândouã aceste acte sunt o afirmare a ideii unitãtii imperiului.

În noaptea de 9 spre 10 iulie 518479, dupã o lungã domnie plinã de mari osteneli, se stinse din viatã, în vârstã de optzeci de ani. Basilissa Ariadne murise cu trei ani mai înainte. El nu lãsa niciun fiu şi

n-a luat nicio măsură spre a asigura succesiunea, deşi ar fi putut ridica pe unul din cei trei nepoti: Probus, Pompeius şi Hypatios.

4771, p. 630, (Bonn).

478 [Pentru surse şi bibliografia discuţiilor privitoare la consulatul lui Clovis, v. Ev. Chrysos în DOP, XXXII (1978), p. 56].

479 Stein, Histoire du bas-Empire, II, pp. 216 – 217.

381

IV.

VIA tă INTELECTUALÃ DE LA CONSTANTIN CEL MARE PÂNĂ LA IUSTINIANI

1. Literatura creştinã în această primă perioadă a istoriei bizantine, literatura creştinã tine un loc însemnat. Nu trebuie să credem însă că această literatură e străină de spiritul elenismului. Autorii creştini se folosesc de forme ale literaturii greceşti, ei acceptă şi răspândesc idei din literatura profanã480.

a. Istoriografia e reprezentată prin Eusebios din Caesarea (în Palestina), unde s-a născut (c. 265) şi unde a exercitat episcopatul de la 313 până la moartea sa, în 340. El este întemeietorul istoriografiei bisericeşti şi izvorul principal pentru domnia lui Constantin cel Mare, de încrederea căruia întotdeauna s-a bucurat.

Eusebios a scris o Cronică, în care schiţează pentru fiecare popor succesiunea cronologică a marilor evenimente ale istoriei sale până la 325, şi desface din diferitele serii de fapte sincronismul care era obiectul ultim al lucrării sale. Din această operă ni s-au păstrat

480 Schmid-Stählin, Griechische Litteratur, cap. IV, „Christliche Schriftsteller, Einleitung". [între completările ce se pot face, din seria apariţiilor mai recente, se pot menţiona W.E. Kaegi, Byzantium and the Decline of Rome, Princeton, 1968; AI Cameron, Literature and Society in the early Byzantine Period, Londra, 1985; Z.V. Udai ceva, Idejno-politiceskaja bor ba v rannej Vizanţii (po dannym istorikov IV-VII v. v, Moscova, Ed. Nauka, 1974; Eadem, Vizantijskaia kul tura, Moscova, Ed. Nauka, 1988.1

382

numai fragmente. Dar opera sa cea mai importantă este Istoria ecleziastică, în 10 cărti, un fel de dezvoltare a celui din urmă capitol al cronicii, de care se apropie prin aceea că întregul material adunat trebuia să intre într-un cadru cronologic. Obiectul său era, cum o spune în prefată, de a însemna fazele întinderii creştinismului,

perioadele de persecuţie şi calm, de a stabili pentru fiecare Scaun apostolic seria episcopilor, de a face cunoscuţi pe marii martiri şi pe marii doctori, faptele şi scrierile lor, de a nota, în sfârşit, apariţia ereziilor, ţinerea sinoadelor şi întemeierea bisericilor.

Ca scriitor, Eusebios n-are însuşiri deosebite: povestirea e uscată şi puţin coerentă, fără nicio artă. Nu aflăm într-însa o expunere dramatică a evenimentelor, dar faptele relatate au o valoare documentară de primă ordine, şi „ideea singură de a alege acest subiect şi a-l pune în istorie era în sine nouă şi fecundă" 481.

Viaţa lui Constantin, în patru cărti, e un encomion, un panegiric al marelui împărat. Ea nu ni s-a păstrat în forma originală, şi autenticitatea sa, aşa cum ni s-a transmis, e şi azi contestată482.

Pe lângă opera de istoric, Eusebios a dat şi numeroase scrieri de exegeză, relative la diferite părti din Vechiul şi Noul Testament, şi două mari opere apologetice, şi a lăsat un număr de scrisori, care au ajuns până la noi.

Istoria lui Eusebios a avut continuatori. Socrates, un avocat din Constantinopol, a reluat, către mijlocul sec

481 Vezi frumoasa caracterizare la Croiset, Litterature grecque, vol. V, pp. 911 – 912.

482 Cf. domnia lui Constantin cel Mare, § l. [V. Însă Supra, cap. I, n. 30, a editorului.]

olului al V-lea, povestirea de unde acela o lăsase şi a dus-o mai departe, sub acelaşi titlu de Istoria eclesiastică, în 5 cărti, de la 305 până la 439. El îşi scoate informaţia din scrieri, scrisori sau amintiri lăsate de oamenii epocii.

Sozomenos, avocat din Constantinopol, ca şi Socra-tes, tratează acelaşi subiect în a sa Istorie ecleziastică, în 9 cărti, dar îmbrătiseză epoca de la Sinodul din Niceea până la 425. El îl urmează de aproape pe Socrates, pe care uneori îl transcrie.

Theodoret, episcop de Kyrros, în Siria de Nord, ne-a lăsat şi el Istoria eclesiastică în 5 cărti, compusă către 450, şi duce povestirea de la Sinodul din Niceea până la 428, independent de ceilalţi doi.

Trebuie să amintim alături de aceştia şi pe Philostorgios, care expune faptele până la 428. El ni s-a păstrat fragmentar.

b. Teologia numără în această epocă câteva mari figuri ale

literaturii creştine. Cappadocia a dat, în a doua jumătate a secolului al IV-lea, pe cei mai ilustri reprezentanţi ai acestei literaturi. Caesarea, metropola provinciei, era unul din marile oraşe ale imperiului, renumită prin şcolile sale. Arianismul a stârnit acolo pasiunile; în apărarea Ortodoxiei se ilustrară în primul rând „cei trei cappadocieni": Vasile cel Mare, Grigorie de Nazianz şi fratele lui Vasile, Grigorie de Nyssa.

Născut în Caesarea, în anul 331, dintr-o veche familie bogată şi creştinã, Vasile îşi făcu prima educaţie intelectuală în Neo-Caesarea Pontului, unde tatăl său ţinea scoala de retorică; îşi completă apoi această educaţie la Caesarea, la Constantinopol şi Atena, unde îl cunoscu pe Iulian şi legă prietenie cu Grigorie de

Nazianz. Ei îl audiară pe Himerios şi pe Libanios, vestiţii retori ai epocii, întors în patrie, se simţi atras către Biserică. Botezat de episcopul de Caesarea, vizită Siria şi Egiptul, unde cunoscu viaţa monahală aflată acolo, atunci, în floare. La întoarcere, începu a organiza în Pont comunitãti religioase, cărora le dă exemplul şi regula, şi aceasta va fi una din operele principale ale vieţii sale. Hirotonit preot în 364 de Eusebios de Caesarea, a fost timp de şase ani consilierul său şi când, în 370, muri Eusebios, el fu ales, nu fără dificultăti, a-i urma în Scaun. De atunci Mitropolit de Cappadocia, Vasile exercită timp de opt ani o mare autoritate în mijlocul luptelor şi primejdiilor, fiind, după dispariţia lui Athanasios (373), sprijinul Ortodoxiei în Orient.

Opera sa cuprinde: 1) două scrieri dogmatice (Contra lui Eunomios şi Asupra Sfântului Spirit); 2) o serie de omilii, dintre care cele mai însemnate sunt: Hexaimeron (nouă cuvântări asupra operei celor şase zile), cincisprezece cuvântări Asupra Psalmilor, omiliile Contra cămătarilor şi cea către tineri asupra felului de a trage folos din autorii profani; 3) scrierile zise ascetice; 4) o culegere de scrisori, în număr de 365, cele mai multe din epoca episcopatului său (370 – 379) şi constituind unul din cele mai interesante documente pentru istoria secolului al IV-lea. Un mare număr de alte opere ale sale nu ni s-au mai păstrat.

Vasile cel Mare a fost, prin temperament, un orator. Hrănit cu filosofia greacă, în special cu doctrinele lui Platon şi Plotin, el le foloseşte în formă creştină cu multă dexteritate, în interpretarea

textelor biblice înlătură orice alegorie, căci aceste texte trebuie luate în

tocmai, totul fiind real în povestirea biblică. Stilul său e al unui scriitor de rasă. Plin de reminiscentele literaturii clasice şi de acelea ale Scripturii, el a îmbinat aceste două elemente cu multă gratie şi uşurinţă 83.

Grigorie de Nazianz a fost în strânsă prietenie cu Vasile cel Mare, apropiaţi prin comunitatea de idei şi prin geniu. Se deosebesc totuşi unul de altul prin caracter şi spirit. Vasile era un om de acţiune, Grigorie un meditativ, căutând retragerea departe de lume. El şi-a făcut mai întâi învătătura în şcolile din Caesarea, a cercetat apoi pe maeştrii cu renume la Caesarea Palestinei, la Alexandria şi la Atena, unde rămase vreo zece ani şi unde strânse prietenia cu Vasile. Întors în Cappadocia, cu tot talentul său de orator, căută singurătatea. Tatăl său, episcop de Nazianz, voia să-l aibă de ajutor şi-l decise a primi preoţia (361), dar a trebuit să treacă un timp pentru a se consacra sacerdotiului, în 371, Vasile, atunci episcop în Caesarea, ridică la rang de episcopat târgul Sasima, obiect de litigiu cu episcopul Anthim de Tyana, şi-l convinse pe Grigorie a primi să fie numit acolo episcop. Târgul zgomotos şi grosolan îl scârbi şi el fugi în singurătate. Tatăl său îl aduse ca ajutor la Nazianz şi, în 374, Grigorie îi urmă în Scaun. Dar, după un an, îşi părăsi episcopatul şi plecă să trăiască în retragere la Seleucia Isauriei. Acolo află, în 379, de moartea lui Vasile, şi-i pronunţă elogiul funebru.

Încurajaţi de venirea la tron a lui Theodosius I, ortodocşii din Constantinopol, oprimaţi de arieni, îl chemară să le fie conducător. Grigorie veni în capitala

I8H Croiset, op. cit., p. 934 şi urm.

Imperiului şi, timp de doi ani, avu de luptat cu adversarii. Când, în 381, Sinodul ecumenic se adună la Constantinopol, cei dintâi episcopi sosiţi îl aleseră patriarh al metropolei, dar regularitatea alegerii sale fu contestată de noii sosiţi. Atunci, descurajat de luptă, Grigorie părăseste înalta demnitate (iunie 381) şi se retrage la Nazianzos, reluându-şi ocupaţiile de episcop. Dar, în 383, el face să se aleagă alt episcop şi se retrage definitiv din viaţa activă, la 53 de ani,

petrec îndu-şi cei din urmã ani la domeniul sãu pãrintesc, unde muri către 390.

Opera sa se compune din discursuri, scrisori şi poezii. Sunt vestite între discursuri elogiile funebre ţinute la moartea lui Athanasios şi a lui Vasile cel Mare şi cele cinci Discursuri de teologie, expuneri ale doctrinei ortodoxe, care triumfase la întâiul Sinod ecumenic din 325. Scrisorile sunt aproape toate din epoca retragerii şi se referă la incidente private, interesante pentru cunoaşterea omului. În ultimii ani, a compus o întinsã operă poetică, pe care editorii moderni o împart în două cărti: Poeme teologice şi Poeme istorice. La acestea se adaugã 129 epitafe şi 94 mici bucăti gnomice sau epigrame. Grigorie a întrebuinţat în poemele sale metrul clasic, dar s-a exersat şi în versificaţia zisã „ritmică", întemeiatã nu pe cantitatea silabelor, ci pe numărul lor şi pe accent. Dar, cum aratã Croiset, nu în poezie aflãm geniul sãu, ci în oratorie. Elocventa sa are mai multã amploare şi strãlucire decât a lui Vasile cel Mare484.

Un loc mai mic ocupã, alături de aceste genii, Grigorie de Nyssa. El este mai mult teolog decât orator sau scriitor, închinat Bisericii, a fost numit de fratele

sãu (371) episcop al micului oraş Nyssa din Cappadocia. Sub Valens, a avut de luptat împotriva arienilor, iar la Sinodul din Constantinopol apare ca unul din teologii cei mai ascultati ai Orientului.

Scrierile sale numeroase se referă mai ales la exegezã. Avem de la el şi vreo cincizeci de discursuri tratând mai mult despre moralã. A lãsat şi scrisori. Reputaţia sa se întemeiazã înainte de toate pe opera-i dogmatică.

Antiochia Siriei, care se număra în această epocă între marile metropole intelectuale ale Orientului, vestitã prin şcolile sale, ne-a dat strãlucita figură a lui Ioan Chrysostom (Gurã-de-Aur), care trebuie aşezat alături de marii cappadocieni. Viaţa sa atât de agitatã a fost schiţatã, în liniile sale mari, mai înainte485. El a lãsat în urma sa o operă considerabilã, care cuprinde trei feluri de scrieri: tratate, discursuri şi scrisori.

Tratatele privesc chestiuni de moralã religioasã (Asupra penitentei, Contra adversarilor vieţii monastice, Asupra sacerdotiului,

Despre căsătoria unică, Celor ce întreţin la dânşii fecioare, Unei tinere văduve ş.a.).

Discursurile cuprind toată seria omiliilor, în care intră minunatele predici ţinute fie la Antiochia, fie la Constantinopol.

Scrisorile sunt aproape toate din perioada exilului. Scrise în cea mai mare parte la Kukusos, ele se adresează numeroşilor prieteni lăsati în urma sa şi au

484 Ibidem, pp. 940 – 948.

485 Vezi capitolul privitor la Domnia lui Arcadios.

ca scop să le susţină curajul. Unele privesc misiunile pe care le încuraja sau le punea la cale.

În toată această operă imensă, Chrysostom nu se preocupa atât de dogmă, cât, mai presus de toate, de moralã. Silindu-se a trezi în fraţii săi virtuţile creştine, el a biciuit îndrăznet viciile, relele moravuri, prejudecăti ce rodeau la temelia societătii în această epocă de lungă agonie a păgânismului. Rareori o elocventă a fost atât de spontană şi atât de puternică. Ea a smuls întotdeauna admiraţia ascultătorilor şi ne captivează şi astz numai la simpla lectură.

scoala Antiohiei era, în opoziţie cu cea din Alexandria Egiptului, scoala exegezei literare. Reprezentantul de frunte al acestei scoli a fost Theodor de Mopsuestia, născut către 350 la Antiochia. El a urmat acolo lecţiile lui Libanios, a fost apoi atras de Chrysostom la viaţa ascetică şi, la 20 de ani, s-a retras în mănăstirea organizată de Diodor din Tarsos, unde şi-a continuat studiile sub direcţia acestuia, în 383, a fost hirotonit preot, şi timp de zece ani a predat învătământul la Antiochia. În 392 a fost chemat la episcopatul din Mopsuestia, în Cilicia, unde a rămas până la sfârşitul vieţii (428).

Ca scriitor, a dat o serie de Comentarii asupra Scripturii şi diferite opere de controversă teologică, între care un mare tratat Asupra întrupării. Nu ni s-au păstrat din toate acestea decât fragmente şi traduceri în limba latină şi sirianã. El ţine un loc însemnat în istoria dogmelor şi a literaturii prin explicarea îndrăzneată a principiilor de exegezã ale învătătorului său. A fost un adversar al exegezei alegorice, caracteristică şcolii alexandrine şi a deosebit în Christos

două persoane, pentru a înlătura credinţa că o persoană divină a

putut suferi şi muri, fiind astfel iniţiatorul direct al nestorianismului. De aceea, Sinoadele care au condamnat pe Nestorius l-au lovit şi pe el cu anatema, după moarte486.

Alexandria Egiptului era de asemenea una din marile metropole culturale ale Orientului. Ea a dat Bisericii figura impunătoare a Sf. Athanasios cel Mare, care umple jumătate din secolul al IV-lea cu zgomotul luptelor sale pentru adevărata credinţă. Arianismul, făcând din Fiul lui Dumnezeu o creatură, agita adânc în această epocă spiritele credincioşilor. Părintele ereziei, Arios, fusese osândit în Sinodul de la Niceea şi trimis în exil. Adversarul său principal fusese Athanasios, care contribuise mai mult decât alţii la formularea dogmei „consubstanţialităţii" (6/ioouaia). Ales episcop de Alexandria în 328, el străbătu sub cinci împărati o viată de lupte îndârjite, alungat de cinci ori din Scaunul de patriarh, în care totuşi şi-a încheiat viaţa.

Athanasios a desfăsurat o mare activitate literară, care e în strânsă legătură cu luptele sale teologice. Discursul Contra gentililor combate politeismul păgân în stilul vechilor apologeti. Cel Despre întruparea Verbului apără credinţa în întruparea lui Christos. Celelalte scrieri sunt aproape toate împotriva doctrinei arienilor. Biografia Sf. Anton, întemeietorul călugărimii egiptene, schiţează icoana ideală a vieţii ascetice. Ea s-a bucurat de timpuriu de traduceri în limba latină şi în limba sirianã.

Croiset, op. cit., pp. 927 – 928.,!,). \: 4. jjji îi!

Ca gânditor, Athanasios pătrunde în miezul lucrurilor; el cere ca sufletul omenesc să meargă drept la Dumnezeul unic din care totul purcede.

Energicul teolog e şi un abil orator, prin temperament. El ştie perfect să construiască o demonstraţie, să punã faptele povestite în argumente şi să le conducă metodic la concluzia pe care o impun.

Prin implacabila sa luptă în apărarea ortodoxiei, el a trecut la urmaşi ca un adevărat atlet al lui Christos „şi a fost supranumit „cel Mare".

Alexandria l-a dat şi pe patriarhul Cyril, duşmanul neîmpăcat al lui Nestorios. El a compus un mare număr de scrisori şi cuvântări, tratate dogmatice, opere de polemică şi de exegezã, care alcătuiesc un izvor din cele mai însemnate pentru istoria eclesiastică a secolului al

V-lea.

Egiptul l-a produs şi pe Synesios din Kyrene, un om excepţional, păgân mai întâi, orator şi filosof, trecut apoi la creştinism şi devenit episcop.

Născut către 370 dintr-o distinsă familie păgână din Pentapolis, el şi-a primit cultura în şcolile superioare din Alexandria, unde fu iniţiat în filosofia neoplatonismului de renumita Hypatia, fiica matematicianului Theon. Scrisorile ce ni s-au păstrat de la Synesios mărturisesc recunoştinţa duioasă şi admiraţia adâncă ce i-a păstrat-o tot timpul vieţii.

În 399, Synesios a fost trimis de patria sa la Constantinopol, într-o misiune pe lângă împăratul Arcadius. Cu acest prilej compuse cunoscuta-i cuvântare Despre suveranitate (Jlepi jăamăeta), operă plină de nobile sentimente şi de sinceritate. După ce a stat acolo câtva timp, se întoarse la Kyrene, se căsători cu o

391

creştină şi petrecu mai mulţi ani la domeniul său, la sud de Kyrene, în marginea pustiului, ocupându-se cu economia proprietătii sale, cu vânătoarea şi cu studiile filosofice, participând şi la luptele cu briganzii Libiei, care năvăleau în ţinut, în anul 411, Synesios fu chemat de toţi în fruntea episcopatului de Ptolemais, în care fu întărit de patriarhul Alexandriei, deşi făcuse, cu multă loialitate, rezervele sale asupra doctrinei şi disciplinei.

Opera lui Synesios formează o tranziţie între literatura păgână şi cea creştină a acestor din urmă secole, şi sunt o mărturie a studiilor sale multilaterale. Ea se compune din discursuri, scrisori şi imnuri.

Printre scrierile de tinereţe trebuie citată cuvântarea menită a fi citită dinaintea lui Arcadius, la care fusese în misiune, spre a cere pentru patria sa o uşurare de impozite. Această cuvântare, intitulată Despre suveranitate (Flepi Paaikeiaq) e privită ca manifestul anti-german al partidei nationaliste din capitala imperiului. Demougeot, care-i analizează ideile, crede că această îndrăzneată cuvântare n-a putut fi pronunţată niciodată, şi Synesios s-a mărginit a o publica487. Elogiul cheliei e o compoziţie sofistică, spirituală. Povestirile egiptene povestesc lupta lui Osiris şi a lui Typhon, sub care în realitate se ascund prefectul pretoriului

487 Vezi domnia lui Arcadius, § 3[Se poate adăuga aici Chr. Lacombrade, Synesios de Cyrene, hellene et chrétien, (These…), Paris,

Les Belles Lettres, 1951 şi Idem, Le discours sur la royaute de Synesios de Cyrene ã l'empereur Arcadios, traducere, însoţitã de note şi comentarii (These complementaire…), Paris, Les Belles Lettres, 1951.1. fãfe „îN Hxr – i t/ «. o; i. vâjb o

Aurelian şi relaţiile dintre el şi fratele sãu Caesarios. Tratatul Despre vise e un document al superstiţiilor neoplatonice.

Dar o importantã cu mult mai însemnatã decât toate acestea o are corespondenta lui Synesios. Ea cuprinde peste 150 de scrisori, cãtre prieteni şi cãtre Hypatia, foarte instructive, fiindcã ne introduc în viaţa epocii.

Ca poet, Synesios a compus zece imnuri în dialectul doric şi în metru antic.

c. Hagiografia. Oientul a produs şi pe cel mai însemnat istoric al monahismului egiptean, pe Palladios, originar din Asia. El s-a nãscut în 364, în Galaţia, şi a dobândit o culturã clasicã temeinicã, în 388, a fãcut o cãlãtorie în Egipt pentru a cunoaşte pe cãlugãrii vestiţi acolo, şi s-a întors în Asia Micã trecând prin Palestina. Ales episcop de Helenopolis, în Bithynia, a fost amestecat în cearta origeniştilor şi exilat de Arcadius în Egiptul de Sus, unde petrecu mai mulţi ani. La întoarcere, avu episcopatul de A spunã, în Galaţia.

Scrierea sa fundamentalã e Aavaia Kov (Historia Lausiaca), scrisã pe la 420 şi numitã astfel dupã sambelanul imperial Lausos, cãruia i-a fost închinatã. Cunoscãtor perfect al vieţii solitarilor egipteni şi palestinieni, el ne înfãtiseazã în prima linie în aceastã operã, parte din experienţa proprie, parte din cele auzite de la alţii, istoria cãlugãrimii din Egipt şi Palestina. Lucrarea constituie deci pentru noi un izvor de cãpetenie pentru cunoaşterea vechii istorii a monahismului. Ea a avut o întinsã rãspândire mai ales în mãnã

stiri, şi a fost de timpuriu tradusã în limba latinã şi în mai multe limbi orientale.

Altã scriere a lui Palladios, compusã în exilul sãu din Egipt, e Dialogul istoric despre viaţa Sf. Ioan Chrysostom, al cãrui devotat admirator a fost. Scrierea, în forma unui dialog, e un izvor însemnat pentru viaţa ilustrului prelat488.

d. Poezia religioasã, în această primă perioadă a istoriei bizantine, apare şi poezia religioasă ritmică, ale cărei începuturi au fost schiţate cu multă erudiţie de K. Krumbacher189.

Această poezie creştină nu mai îmbracă versul clasic, construit după cantitatea silabelor, căci vocalismul nou nu mai cunoaşte vocale lungi şi scurte, ci numai isochrone. Principiul formei noi este numărul silabelor şi accentul. Krumbacher deosebeşte trei epoci principale în dezvoltarea istorică a poeziei religioase: epoca pregătirii, în care cântecele ce-l glorificau pe Dumnezeu erau compuse din cuvinte ale Sfintei Scripturi; epoca de înflorire, în care imnurile religioase de larg cuprins ajung la desăvârsire; şi cea din urmă, care începe cu o nouă formă arhitectonică de poezie, aşa-zisele Kanones.

În cadrul expunerii noastre ne interesează epoca imnurilor religioase care începe în secolul al V-lea şi înfloreşte mai cu seamă în secolele al VI-lea şi al VII-lea. Reprezentantul ei principal a fost Romanos, supranumit Melodul (6 Meicodog), care a dat imnului religios, după expresia lui Krumbacher, caracterul cel

** N. Turchi, La civiltă bizantină, Torino, 1915, p. 153

489 Geschichte der byzant. Litteratur, ed. a II-a, p. 963 şi urm.

mai solemn şi mai sublim. Puţinele date asupra vieţii sale se află aproape numai într-o veche legendă cuprinsă în Minee, la data ele l octombrie, ziua sărbătorii sale. Păstrată în patru diferite versiuni menţionate de Krumbacher, ea ne povesteşte că Romanos s-a născut într-un oraş din Siria, a slujit ca diacon în biserica învierii din Berytos, a venit apoi, sub împăratul Anastasios, la Constantinopol, unde a fost, ca preot, în legătură cu biserica Theotokos ev roag Kvpov, şi a obţinut printr-un vis miraculos darul poetic al imnurilor, compunând aprox. 1.000 de kontakia. Manuscrisul de mâna sa a fost păstrat în biserica Theotokos, şi în aceeaşi biserică vestită a fost sărbătoritã îndeosebi aniversarea sa.

Faptul că legenda nu precizează sub care anume din cei doi Anastasios a venit Romanos la Constantinopole a făcut ca unii savanţi să punã acest eveniment în timpul domniei lui Anastasios al II-lea (713 – 715), pe când alţii îl pun în cea a lui Anastasios I. O lungă discuţie a împărtit pe cercetători în această privinţă. Dar argumentele produse de Krumbacher ne fac a admite că Romanos şi-a început cariera

poetică sub Anastasios I (491 – 518). Foarte mult preţuit ele întemeietorul bizantinologiei, Romanos caracterizează, după cum spune acesta, „cea mai însemnată fază a istoriei poeziei greceşti a imnurilor, şi într-însul acest gen apare în perfecţiunea sa cea mai înaltă" 490.

490 Ibidem, p. 669. Bibliografia asupra celebrului imnograf la p. 671.

2. Literatura păgână.

În această epocă de triumf al creştinismului, exista încă alături păgânismul. Persistenta sa se datoreşte multor cauze, rezumate atât de bine de Brooks: patriotismul roman, care vedea încă în adorarea zeilor unica salvare a cetătii eterne; cultul Cybelei şi Isidei, al lui Mithra şi Orpheus, cu visurile lor de nemurire; tradiţia puternică a împăratului stoic Marc Aureliu; idealurile înalte ale neoplatonismului, care însufleţea mişcarea intelectuală a epocii.

a. Sofistica. Dar cea mai trainică şi mai persistentă influentă conservatoare era aceea a retoricii, a „sofisticii", cum se chema elocventa de aparat, care stăpânea educatia tinerimii. Ea îi deschidea calea către succes în viată, şi instrumentele cu care forma spiritele erau pentru profesor mitologia şi istoria păgână491.

Încă din secolul al II-lea d.Hr., ceea ce ne izbeşte în istoria literaturii greceşti e popularitatea de care se bucura sofistica. Odată cu pierderea libertătii greceşti, elocventa nu-şi mai putea afla loc în agora; ea şi-a căutat refugiul în şcoli, unde a continuat a se exercita şi a se produce chiar în afară, dinaintea unui public ales, sau în ceremonii. Sofistica răspundea unei trebuinte profunde a elenismului de atunci, îi procura iluzia frumuseţii literare. Toţi reprezentanţii săi ilustri au fost profesori de retorică. Erau „sofişti" în toate

491 Vezi interesantele consideraţii ale lui Brooks, Thoughts and ideas of the Period, în „Cambridge Med. History", vol. I, p. 568 şi urm.

părtile imperiului roman, în Occident ca şi în Orient, în toate oraşele care aveau instituţii analoge cu facultătile sau universitătile noastre492. Cele mai vestite din aceste aşezăminte se găseau în Orient, adică în lumea greacă. Ele erau îndeosebi înfloritoare în Constantinopol şi Atena. Odată cu strămutarea centrului politic în

noua capitală a lumii, aceasta dobândise o importantă firească, şi ea se manifesta şi în domeniul intelectual; dar Atena, cu măretia monumentelor ce o împodobeau, cu limba şi tradiţiile sale, era privită ca adevăratul centru al clasicismului, în epoca lui Constantin şi a urmaşilor săi, ea trăia spiritual din moştenirea strălucită ce i-o lăsase antichitatea. Nu e de mirare deci că din toate părtile imperiului tinerii setosi de a-şi întregi educatia se îmbulzeau în metropola cugetării elene, unde aflau profesori eminenţi şi un mediu literar distins. La şcolile ei nu veneau numai păgânii: creştinii înşişi erau atraşi de farmecul învătământului lor, şi reprezentanţi din cei mai ilustri ai literaturii religioase, un Vasile cel Mare, un Grigorie de Nazianz au fost printre elevi; iar la Antiochia Siriei, Ioan Chrysostom a fost elevul admirat al celebrului Libanios.

Între marii sofişti ai timpului, ale căror opere ni s-au transmis, Himerios, Libanios şi Themistios formează treimea vestită a veacului al IV-lea.

Himerios din Bithynia s-a născut în Prusias (Brusa), la o dată nesigură (după unii, către 315) şi a urmat la şcolile din Atena, unde apoi şi-a avut catedra sa de re

492 Em. Burnouf, Histoire de la littérature grecque, t. IP, Paris.
1885, p. 389.: –". l>).:
397
NICOLAE IUNESCU

tor. La 362, şi-a întrerupt activitatea, chemat de împăratul Iulian pe lângă el. După moartea acestuia, şi-a reluat învătământul la Atena şi l-a continuat până la sfârşitul vieţii. El şi-a câştigat acolo o mare celebritate ca profesor, prin strălucirea formei. Libanios îl caracterizează pentru această calitate TOV ecrŞT]/jacri ka. ţi-npov. Vasile cel Mare şi Grigorie de Nazianz au putut fi astfel atraşi printre auditorii săi.

Himerios a fost numai om de scoală, a stat departe de viaţa politică. El a compus 80 de cuvântări, din care s-au păstrat integral numai 24, unele, simple amplificări ele scoală asupra unor subiecte fictive, altele – opere ele circumstantă.

Libanios s-a născut la 314 în Antiochia Siriei, din părinti bogati. Pasionat de elocventă, a studiat la Atena, dar s-a pregătit mai ales pentru oratorie, citind şi recitindu-i pe oratorii attici. A profesat un timp la Atena, apoi la Constăritinopole, la Niceea, la Nicome-dia, unde a

stat cinci ani, şi în cele din urmă se întoarse în oraşul său natal, Antiochia, exercitându-şi acolo învătământul până la sfârşitul vieţii (c. 393). El a fost recunoscut ca cel dintâi dintre maeştrii elocventei în Siria greacă. Elevii săi cei mai distinsi au fost creştinii: Ioan Chrysostom, pe care l-ar fi lăsat urmaşul său, dacă creştinii „nu i l-ar fi smuls", cum s-a exprimat el însuşi, Vasile cel Mare, Theodor de Mopsuestia, Grigorie de Nazianz. S-a bucurat de mare credit sub împăratul Iulian, care-l numi quaestor. Moartea neprevăzută a tânărului suveran a fost pentru el o mare lovitură, îl plânse ca prieten şi ca apărător al elenismului, cele mai scumpe speranţe ale sale risipindu-se odată cu dispariţia lui… Y8 fe. q? Mi

398

Libanios a scris mult, şi din scrierile sale ni s-au păstrat o mare parte. Scrieri de scoală, amplificări pe o temă fictivă (jucăerai), modele ele exerciţii pregătitoare (Kpojv-văajliaia), descrieri (eKqpăaeiq), povestiri, elogii, monodia la moartea lui Iulian şi un epitaphios închinat acestuia, rjfiojtoiâoci, în care se face a vorbi un personaj istoric sau legendar în anumite situaţii, lucrări critice asupra lui Demosthenes, constând din Viaţa oratorului şi din argumente (unofieasu) indicând prilejul şi subiectul discursurilor sale. A compus apoi discursuri, cele mai multe referitoare la evenimente contemporane, celelalte fiind amplificaţii de scoală. Deosebit de interesant e Panerigicul adresat oraşului său natal, AvnoziK6 q, compus după toate regulile artei.

Libanios a lăsat şi o întinsă corespondentă, adresată către oameni de tot felul: păgâni sau creştini, împărati, demnitari, episcopi, retori, filosofi, şi atingând subiecte foarte variate.

Ca scriitor, a impresionat prin adânca sa cunoştinţă a autorilor clasici. Studiase cu pasiune pe poeţi, pe istorici, pe moralişti, şi prin aceasta limba sa părea contemporanilor de o mare bogătie şi puritate.

Themistios a fost un mare personaj, amestecat în evenimentele politice ale timpului. Născut în Paphla-gonia (c. 317), şi-a făcut mai întâi educatia pe lângă tatăl său, care se ocupa cu filosofia şi cu literatura clasică, apoi la Constantinopol, unde deschise o scoală, între 345 şi 360 compuse Parafraze la operele lui Aristotel, pentru a face ideile greu de înţeles ale marelui filosof accesibile tuturor, în 350, ţinu o cuvântare

399

dinaintea lui Constantiu, care, în 355, îl numi senator, iar în 358 – 359 – proconsul.

Themistios ştiu să-şi atragă, favoarea împăraţilor până la Theodosius I, ajungând unul din oamenii cu vază ai imperiului. El a salutat urcarea pe tron a lui Iulian, sperând un nou Herakles şi Dionysos; salută apoi, în numele Senatului, pe Jovian, cu prilejul Consulatului. După aceea, ţinu o cuvântare pentru Valens, după victoria acestuia asupra lui Prokopios, una pentru consulatul fiului său şi alta pentru pacea lui Valens cu goţii; iar la decenaliile lui Valens şi Valentinian (373), el a pronunţat cuvântarea solemnă la Antiochia. În 377, trimis la Roma, a ţinut discursul la decenaliile lui Gratian. În sfârşit, a rostit şase cuvântări sub Theodosius cel Mare, care l-a numit prefect al oraşului (384).

Themistios a fost oratorul oficial al Constantinopolei. Datorită talentului său, şi-a îndeplinit acest rol în chip onorabil. A ştiut să vorbească împăraţilor cu demnitate şi, într-o societate sfâşiată de lupte religioase, a reclamat libertatea cultului cu nobilă înăltime de cuget. Elocventa sa nu e lipsită de gratie şi de strălucire. Expert în literatura clasică, amintirile din Homer şi Platon se îngrămădesc în cuvântările sale. A fost un orator sărbătorit încă din viată: Libanios are pentru el o mare admiraţie, Grigorie de Nazianz îi recunoaşte titlul de jăacrtăeug Ad/ov, împăratul Iulian se ştie cât entuziasm îi aratã493.

Iulian împăratul are multe afinitãti cu aceşti reprezentanţi ai retoricii, în viaţa sa atât de scurtă şi

Schmid-Stählin, Griecb. Litteratur, pp. 1011 – 1013.

atât de absorbită de acţiunea militară purtată cu multă bravură, el a găsit timp să scrie, şi nu tot ce a scris a ajuns până la noi.

Avem trei discursuri oficiale: două panegirice ale împăratului Constantiu, compuse pe vremea când era Cesar, şi Elogiul împărătesei Eusebia, binefăcătoarea sa, cele dintâi, cum bine le caracterizează Croiset, o tesătură de minciuni strălucite, impuse de convenientele oficiale, cel din urmă făcând un mare contrast cu ele, prin sentimentele sincere pe care le exprimă.

Frumoase pagini de sinceritate şi înăltime de idei aflăm şi în discursul al VIII-lea, scris în Gallia, o consolare ce şi-o adresează lui însuşi, în momentul despărtirii de prietenul său scump Sallustius, pe

care gelozia lui Constantiu îl îndepărtează de el.

Discursul adresat Regelui Soare (Eig TOV pacrikea „HXwv) e un fel de meditaţie, în care autorul scoate în relief, dintre toţi zeii, pe Helios ca cel mai cuprinzător, adevăratul mijlocitor între lumea de sus şi cea de jos. Discursul către Mama Zeilor (Elf TJ) V jUTiâepa t & v ŞI<yv), o interpretare alegorică a mitului Cybelei, exprimă aceeaşi înflăcărată pietate.

Dar fondul naturii lui Iulian apare mai bine în operele satirice. Cea mai însemnată e Contra Creştinilor (Kară rahiiaicov), astăzi pierdută, şi o cunoaştem numai din combaterea ce i-o consacră Cyril al Alexandriei. Iulian a compus-o înainte de campania în Persia (362 – 363). Scrisă repede, pe un ton de pamflet batjocoritor, el încearcă a demonstra că sunt tot atâtea mituri în Biblie cât şi la poeţii greci, că profeţiile n-aveau a face cu evenimentele povestite de Evanghelie, că

401

Dumnezeul Bibliei e nedrept, gelos şi violent. Admiraţia şi pasiunea pentru elenism, conceput ca cea mai pură expresie a religiei şi umanităţii, pun în această satiră virulentă, după expresia lui Croiset, un element de frumuseţe.

Misopogon, compus la Antiochia, în 363, e, poate, ca satiră, capodopera lui Iulian. Un edict de maximum, făcând aprovizionările dificile, i-a iritat pe antio-hieni, şi ei l-au batjocorit în cântece pe împărat. Acestor neruşinate cântece, Iulian le-a răspuns ca om de spirit, luându-i în batjocură pe adversari. Duşmanul bărbii (Micronebyov) e locuitorul Antiohiei, delicat, iubitor de plăceri şi de moliciune, adversar al filosofilor, şi împăratul, făcându-se a-i lăuda calităţile, îşi bate joc amarnic de el, pentru moravurile sale destrăbălate. Este, în această satiră, un spirit cam dur, lipsit uneori de bun gust. Aflăm însă într-însa pasaje care nu sunt lipsite de farmec, ca acela în care Iulian opune Orientului molesit asprimea nativă a celţilor, în mijlocul cărora a trăit ani de zile.

Banchetul, Saturnaliile sau Cesarii are aceeaşi notă satirică. La un banchet dat de Kronos olimpienilor iau parte şi Cesarii divinizaţi, cărora li se adaugă şi Alexandru. Silen e comicul Olimpului şi judecă pe fiecare dintre oaspeţi. La sfârşit, are loc un concurs de merit între cei mai buni, iar Marc Aureliu obţine cele mai multe voturi.

Iulian ne-a lăsat şi o vastă corespondentă de o mare valoare documentară. El vedea cum se năruie în jurul său vechile credinţe ale

Heladei, şi în corespondenta sa străbat de multe ori speranţele şi decepţiile ce-l stăpâneau. Ea ne face să pătrundem, zice atât de

bine Bidez, în secretul uneia clin vieţile cele mai tragice ale istoriei494. Dar, pe lângă această valoare documentară, corespondenta se deosebeşte şi prin umorul şi pitorescul atât de spontan cu care autorul ştie să schiţeze scene şi portrete.

b. Istoriografia numără o serie de reprezentanţi ai literaturii păgâne. Zosimos e singurul istoric cu oarecare relief în secolul al V-lea. A trăit sub Theodosius al II-lea şi urmaşii săi şi a scris Istoria contemporană CIffâopia via) în 6 cărti. Cea dintâi cuprinde un scurt rezumat al istoriei imperiului de la August până la Diocletian, ca o introducere la opera propriu-zisă, în care autorul îşi propune a schiţa evenimentele din secolul al IV-lea şi din timpul său. Celelalte cărti duc povestirea de la moartea lui Diocletian până în primii ani ai domniei lui Theodosius al II-lea, oprindu-se la cucerirea Romei de către Alaric (410).

Istoricul îl rezumă uneori pe Eunapios, dar Polybios a fost modelul său. După cum acesta a arătat creşterea puterii romane într-o perioadă decisivă a existentei sale, Zosimos voieşte să explice declinulîntro perioadă tot atât de hotărătoare în sens contrar (I, 57). Dar pentru o astfel de temă filosofică el n-are pătrunderea de spirit necesară, între cauzele decăderii romane înseninează şi distrugerea religiei naţionale, afirmând că zeii renegati şi-au retras protecţia lor fată de imperiu. De aceea, e sever cu Constantin cel Mare şi Theodosius I, care au protejat creştinismul.

m L'empereurlulien, oeuvres completes, t. I, 2 e pârtie (Lettres et fragments), Paris, Belles Lettres 1924, Preface, p. VII.

Totuşi, istoria lui Zosimos e una dintre cele mai bune ale epocii, prin informaţia sinceră ce o cuprinde şi prin claritatea expunerii.

Priskos din Fanion (Thracia), sofist şi om de stat sub Theodosius al II-lea şi Marcian, ne-a lăsat o operă istorică intitulată Istorie bizantină (loâopia Bvtav TiaKrî), din care ni s-au păstrat fragmente, unele destul de mari, ca cel în care ne descrie atât de amănuntit ambasada lui Theodosius al II-lea la Attila, ambasadă din

care istoricul a făcut parte. Informaţiile sale privitoare la viaţa şi moravurile hunilor sunt extrem de interesante. Photios vorbeşte despre Priskos cu mari elogii.

Malebosâncă trebuie amintit pentru opera sa, care, după Suidas495, nu era lipsită de culoare dramatică.

Ammianus Marcellinus, un grec sirian, născut la Antiochia, a scris, la sfârşitul sec. al V-lea, Res gestare, istoria Imperiului roman, în limba latină. Ea prezintă evenimentele dintre anii 96 – 378. Ni s-au păstrat dintr-însa numai ultimele 18 cărti, care povestesc faptele de la 353 până la 378. Marcellinus a participat la campa

495 [Tradiţia manuscrisă a Lexiconului pledează pentru forma Suda Cn co\) 5 a), care ar fi mai îndreptăţită decât aceea de „Suidas", încetătenită de la Renaştere încoace; pentru bibliografia discuţiei, v. H. Hunger, Die hochsprachlicheprofane Literatur der Byzantiner, vol. II, München, Verlag, C.H. Beck, 1978 (voi. „Handbuch der Altertumswissenschaft" XII, 5, 2), p. 40 – 42].

496 [Pentru alte delalii bibliografice, se poate consulta şi EBPB, vol. III, Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1997, p. 19 – 27. Cititorul român are acum la dispoziţie şi traducerea acestui text însoţită de comentarii (Ammianus Marcellinus, Istoria romană, Studiu introductiv, traducere, note şi indice de prof. David H. Popescu, Bucureşti, 1982)].

mă lui Iulian împotriva perşilor şi e perfect informat asupra evenimentelor pe care le expune496. Stein îl socoteste ca cea mai mare apariţie literară între Tacit şi Dante.

c. Filosofia are un reprezentant de frunte în persoana lui Proklos, cel mai de seamă dintre neoplatonicieni. Discipolul şi biograful său Marinos din Neapolis (Samaria) ni-l înfătisează ca un personaj predestinat, pus sub protecţia specială a zeilor.

Născut la Constantinopol (c. 410), dintr-o bogată şi nobilă familie originară din Lycia, el a învătat la Alexandria filosofia lui Aristotel cu peripateticianul Olympiodor şi matematicile cu savantul Hieron. A mers apoi să se perfecţioneze la Atena, unde neoplatonismul şi-a avut ultima sa strălucire, şi a fost iniţiat acolo în filosofia greacă de Plutarh şi mai ales de Syrianos, urmaşul său la conducerea şcolii neoplatonicilor. Timp de zece ani a audiat lecţiile sale. De la el a primit, probabil, ca o tradiţie a şcolii, proiectul de a face sinteza filosofiilor şi de a le realiza unitatea.

Proklos îşi făcea lecţiile fără pregătire. Vorbirea sa era uşoară, ca inspiratã. Lucra mult, fără obosealã, trăind cu puţin şi având o purtare exemplară, bun fatã de toţi. În mitologie, o vastă erudiţie îl făcuse tot atât de familiar cu divinitătile străine, ca şi cu cele naţionale. Pe toate le cunoştea şi le onora, încât se numea însuşi preot universal şi hierofant al lumii. Tot astfel, în filosofic n-are un singur sistem: el posedă la perfecţie şi uneşte laolaltă cele mai bune sisteme.

Afară de vreo douăzeci de opere care s-au pierdut, a compus un tratat de matematici, altul de astronomie, două scrieri filosofice mai importante: Teologia pla

405

toniciană şi Comentariul asupra lui Timaios, apoi alte clouă Comentarii, asupra lui Alcibiade şi asupra lui Parmenide.

În Parmenide, Platon proba necesitatea unităţii (ev), pentru a explica logic şi ontologic multiplul (Troă Ad). Proklos merge mai departe în Comentariul său: de la unitate el se ridică din abstracţie în abstracţie, într-o imensă ierarhie, până la Unul absolut, superior actului, gândirii, fiinţei, Unul, pe care nici înţelegerea, nici simţurile nu-l pot atinge, şi care nu se revelează decât în extaz497.

Proklos a sfârşit cu imnuri (Soarelui, Muzelor, tuturor zeilor, Minervei etc.), întipărite de o adâncă melancolie, în aceste imnuri, el se refugiază o clipă cu gândul în antichitatea venerabilă, „înainte de a se pierde în sânul unităţii absolute, obiect statornic al tuturor gândurilor sale, suprem azil al mizeriilor sale" 498.

Hypatia e de asemenea o figură celebră între neo-platonicienii epocii. Fiică a matematicianului Theon, femeie de o rară frumuseţe şi înzestrată cu talente excepţionale, ea conduse scoala neoplatonică din Alexandria şi ajunse la atâta erudiţie, încât întrecea.

497 [Prefaţatând orientarea contemplativă a monahismului bizantin şi ortodox de mai târziu, această latură confirmă opiniile emise în ultimul veac cu privire la trăsăturile comune dintre ortodoxia bizantină şi platonismul antichităţii târzii (J. Danielou, Platonismect theologie mystique, Paris, 1944, ed. a II-a, Paris, 1954; E. von Ivânka, Ubernahme und Ungestaltung des Platonismus durch die Väter, Einsiedem, 1964; H.-P. Esser, Untersuchungen zu Gebet und Gottesver – ehrung der Neuplatoniker, Köln, 1967)].

498 V. Cousin, Histoire générale de la philosophie, 2 e ed., Paris, 1884, p. 197.

după mărturisirile celor vechi, pe toţi filosofii din epoca sa, expunând cu măiestrie ascultătorilor nu numai doctrina lui Platon, ci toate disciplinele filosofiei. Synesios s-a aflat printre elevii săi şi i-a păstrat în toată viaţa o adâncă veneraţie, pe care ne-o atestă scrisorile rămase de la el.

Această ilustră interpretă a filosofiei, de o viată exemplară, înconjurată de o sinceră admiraţie a tineretului studios, a pierit ucisă de plebea fanatică a Alexandriei, condusă de lectorul Petru. Ambiţiosul Cyril sal Alexandriei n-a fost, după unii, străin de această oribilă crimă.

d. Poezia şi-a avut şi ea reprezentanţii săi păgâni în această epocă. Cel mai însemnat dintre dânşii a fost Nonnos din Panopolis, în Tebaida499, care, pe la mijlocul sec. al V-lea, a compus faimoasa epopee mitologică Dionysiacele (Aiowaiaxã), de o lungime considerabilă. Ea cuprinde 48 de cărti. Toată legenda lui Dionysos e pusă în versuri, de la împrejurările care au precedat naşterea zeului până la admiterea sa în Olimp. Poemul e o masă confuză de povestiri, căci autorul îngrămădeste în subiectul său toate legendele pe care le ştie. Ca poet, Nonnos nu e lipsit de calităti: are o imaginaţie bogată şi ne dă o serie de tablouri impresionante. Versul său are un efect muzical, prin căderea accentului tonic în general pe silaba penultimă de la sfârşit, ca în versul bizantin de mai târziu.

4W [Numită în greceste Tbebais, Tebaida a fost o regiune istorică a Egiptului de Sud, situată în jurul metropolei faraonice Teba. În secolul al IV-lea d.Hr., regiunea a devenit un puternic centru de iradiere al monahismului creştin].

Panopolis ne-a mai dat un poet, în persoana acelui Kyros, admirat în cercul literar al împărătesei Eudokia, datoritã căreia a ocupat, sub Theodosius al II-lea, înalte demnităti, căzând apoi în dizgratia suveranului odată cu protectoarea sa şi sfârşind ca episcop de Kotyaeion, în Asia Mică. Ni s-au păstrat de la el epigrame500.

e. Arta este bine reprezentată în această perioadă a începuturilor. Creştinismul triumfător în secolul al IV-lea aduse o mare activitate artistică. El avea nevoie de vaste edificii ale cultului, împodobite de un nou decor, care trebuia să aibă alt rol şi alt înţeles. Lungile frize care acoperă acum zidurile bisericilor, înfătisând scene

ale Vechiului Testament şi ale Evangheliilor sunt, după expresia unui excelent istoric al artei, ca o carte, în care cei care nu puteau citi Sfânta Scriptură aveau sub ochi marile evenimente ale istoriei creştine501. Decoratia monumentelor sacre îşi pierdu prin urmare caracterul simbolic, pentru a lua un caracter narativ şi istoric. Tipurile actorilor principali ai dramei sacre tind a se fixa, a se individualiza. Astfel se formează o iconografie nouă, care nu mai seamănă cu aceea a catacombelor şi ale cărei trăsături esenţiale apar mai ales în Orient502, într-adevăr, Siria, Egiptul.

500 [Cyrus sau Kyros, grec din Panopolis, a fost şi prefect al oraşului Constantinopol, probabil cu începere din 438, până la dizgratia sa, survenită în 441; între realizările sale, unele surse-i atribuie şi iluminarea Capitalei pe timpul nopţii; alte detalii despre el în Dagron, Naissance, p. 268 – 272].

501 Ch. Diehl, L'art chrétien primitif et l'art byzantin, în „Bibliothăque d'histoire de l'art", Paris et Bruxelles, Les editions G. Van Oest, 1928, p. 10.

408

Asia Mică au jucat un rol însemnat în formarea acestei arte primitive.

Constantin cel Mare a ridicat Sfânta Treime şi Sfinţii Apostoli din Constantinopole; Sf. Sofia a fost începută de el şi terminată de Constantiu, reconstruită apoi, în toată splendoarea ei, de marele Justinian. Bazilica Sf„Ioan Botezătorul, din mănăstirea lui Studios, atât de „ celebră mai în urmă, a fost ridicată de acest înalt demnitar, fost consul, în secolul al V-lea, aproape de Poarta de Aur, în cartierul Psamathia503. Bisericile din „" Thessalonic sunt şi ele frumoase monumente ale artei primitive bizantine.

În Occident, numeroase bazilici de tip elenistic se ridică de asemenea în această epocă: Sf. Ioan din Laterano, Sf. Paul-afară-din-Ziduri, Sf. Pudentiana, de la sfârşitul secolului al IV-lea, în care stilul istoric apare în mozaicuri în toată strălucirea sa504. Acelaşi caracter istoric se manifestă în mozaicurile de la Santa Măria Maggiore (sec. al V-lea). Palatul lui Diocletian, atât de monumental, păstrat până astăzi la Spălato, datând de la începutul sec. al IV-lea, Mausoleul Gallei Placidia şi Baptiseriul Ortodox din Ravenna, din secolul al V-lea, sunt alte impunătoare monumente ale acestei arte primitive.

Prin toate aceste creaţii, secolele al IV-lea şi al V-lea reprezintă în istoria artei perioada de pregătire a epocii strălucite a lui Justinian.

502 Ibidem, pp. 10 – 11.

503 Ea a fost distrusă de turci, curând după cucerirea Constantinopolei. Pe locul său se află azi moscheea Mirakhor Giami.

504 Diehl, op. cit., p. 12.

409

Y «!

P f f – e, l!

? 4? r s-a

°

O

x

— T»

I

g’s s

O

S

— 4*

— W – v V fe» 8 f>f» i

*) L.

V* Av: „i.

IUSTINI (9IUUE518 l AUGUST527)

1. Alegerea şi personalitatea sa. Politica internă. Restaurarea credinţei ortodoxe. Influenta lui Iustinian împăratul Anastasios I nu s-a preocupat să asigure succesiunea la tron şi niciunul din nepotii săi nu i s-a părut un bun pretendent la coroană1.

A trebuit deci ca organele abilitate să decidă în asemenea împrejurări să procedeze la alegerea noului împărat. Gărzile palatului aveau o parte însemnată în această alegere şi marele sambelan (praepositus sacri cubiculi), eunucul Amanţios, a încercat să-l ridice pe tron pe un anume Theocrit, devotat al său. În acest scop, el dădu bani lui Iustin, investit în acel moment cu comanda de comes excubitorum2.

Cartea despre Ceremonii a Porphyrogenetului ne-a transmis descrierea oficială a acestei alegeri3, în dimineaţa zilei de 10 iulie, trupele gărzii şi poporul se adunară la Hippodrom şi aclamau senatul, cerându-i să-i

1 [Autorul repetă aici o opinie pe care a expus-o şi la sfârşitul

capitolului anterior, dar ea se cuvine serios amendatã: nepotii şi descendenţii familiei lui Anastasius I au deţinut însemnate poziţii în viaţa politică, vreme de câteva generaţii după moartea sa (cf. A. Cameron în GRBS, 19 (1978), p. 25 – 276).]

2 Acest corp de gardã fusese instituit de curând de Leon I, cum a arãtat Bury, History I, 318; cf. E. Stein, Geschichte I, 530, împãratul având în creaţia sa mai multã încredere decât în scho-lele palatine.

3 De Cerim., I, cap. 93. f „l C; v

dea un împãrat: „Mulţi ani senatului! Senat al romanilor, tu să învingi! Cerem împãrat, dat de Dumnezeu pentru armatã, cerem împãrat dat de Dumnezeu pentru oikumenel". Înalţii demnitari, senatorii şi patriarhul, adunaţi la palat, în porticul marelui Triklinos, se certau în legãturã cu alegerea împãratului. Fiindcă timpul îi grãbea, Celer, magister officiorum\ le atrase atenţia să dea zor cu decizia, ca să nu le ia alţii înainte (armata şi poporul). Dar ei continuau să nu se înţeleagã, timp în care gãrzile – excubitorii şi schelãrii – lucrau în Hippodrorn. Cei dintâi proclamau de împãrat pe Ioan, un tribun, prieten cu Iustin, ajuns mai târziu episcop de Herakleia; dar albastrii nu-l aprobau şi aruncau cu pietre. Scholarii, la rândul lor, nu-l acceptau şi propuneau un general, pe care excubitorii îl respingeau. Propunãtorii bãteau la poarta de ivoriu, care unea palatul cu Hippodromul, cerând cubicularilor să le dea veşmintele imperiale pentru cel aclamat. Aceia însã, auzind despre ce nume era vorba, nu-i luau în seamã. În cele clin urmã, Senatul sfârşi prin a hotãrî alegerea lui Iustin, pe care îl sili să meargã pentru a primi veşmintele imperiale. Scholarii singuri erau mâniosi ele alegere, încât unul îl şi lovi pe Iustin cu pumnul, zdrelindu-i buza. Dar pãrerea celorlalţi se impuse şi Iustin a venit în Hippodrorn, fiind aclamat de ambele facţiuni. Cubicularii trimiseserã veşmintele şi încoronarea avu loc imediat în kathisma (loja imperialã), fiind sãvârsitã de patriarhul Ioan. Apucând apoi lancea şi scutul, Iustin a fost aclamat ide către toţi cei prezenţi în Hippodrom.

4 History II, pp. 16 – 17.

Schitând acest episod, după descrierea Porfirogenetului, Bury îl socoteste ca o foarte probabilã punere în scenã a lui Iustin şi a

prietenilor săi. Ei ştiau că nu se pot bizui pe scholari şi, clacă Iustin ar fi fost proclamat numai de excubitori, reuşita n-ar fi fost sigură. Trebuia să se facă deci astfel ca iniţiativa să vină din partea Senatului, a cărui autoritate, sprijinită de excubitori, ar fi putut atrage consimtãmântul general şi înfrânge rezistenta scholarilor. Prin urmare, s-ar fi cuvenit ca excubitorii să propunã candidati fără perspectivã de reuşitã şi să intimideze Senatul. Partizanii lui Iustin puteau în acest chip să silească înaltul corp să urgenteze, pentru a nu i se impune o persoanã indezirabilã. Dar situaţia cerea ca senatul să indice o persoanã acceptabilã pentru excubitori şi Iustin îndeplinea această condiţică. Astfel ajunse la tron soldatul norocos, care avea să dea imperiului domnia strălucitã a nepotului sãu Iustinian.

Noul împărat era un tãran illyrian6, născut în satul Bederiana, nu departe de Scupi, capitala Dardaniei.

5 Ibidem.

6 Izvoarele îl numesc când „trac", când „illyrian". Pentru ambele posibilitãti sunt indicii, afirmã B. Rubin (Zeitalter Iustinians, I Bd., Berlin, 1960, p. 81), dar predominã mãrturiile privitoare la originea sa illyricã. Aceasta e explicabil, locul de origine al familiei fiind în Dardania, provincie a diecezei Dacia, care, împreunã cu dieceza Macedoniei, ţineau ele prefectura Illyricum. Asupra acestei domnii a lui Iustin I avem întinsa lucrare recentă a lui A.A. Vasiliev, Justin the First, An Introduction to the epoch of Justinian the Great, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1950 (Dumbarton Oaks Studies, I). Vezi cu privire la ea recenzia lui E. Honigmann, în Byzantion, t. XX (1950), p. 337 – 351.

actualul Skopje (fost Uskiib). Limba sa natalã era latina. Ca atâţia alţii dintre tinerii sãi compatrioţi, el venise cu traista în bãt la Constantinopol, însoţit de doi prieteni, către sfârşitul domniei lui Leon I, ca să-şi caute norocul înrolându-se în armatã7. Pentru calitãtile lor fizice, fuseseră primiţi cu toţii în garda palatului, corpul nou creat cu titlul de excubitori. Iustin se remarcase ca militar sub Anastasips I, luase parte la războiul cu isaurienii şi la cel cu persii sub acest împărat şi ajunsese la treapta de comes excubitorum. Se distinsese şi în lupta împotriva lui Vitalian. Nu avea însă nicio calitate pentru conducerea imperiului. Deşi se impusese ca brav soldat, era lipsit de cea mai elementară cultură şi Prokopios afirmă că nu ştia nici măcar să scrie,

folosindu-se, pentru a semna documentele, de o tăblită de lemn în care se tăiaseră patru litere8, iar

7 Prokopios, Anecdota, § 6. [Pasajul respectiv afirmă că „pe când stăpânea în Bizanţ împăratul Leon, trei tineri tărani din părtile ilirilor, anume Zimarh, Ditibist şi Iustin, acesta din urmă din Bederiana, luptând neîncetat cu greutătile sărăciei şi ca să scape şi de dânsa, au hotărât să intre în oaste. Au pornit pe jos şi s-au îndreptat spre Bizanţ, purtând pe umeri desagii în care nu luaseră de acasă nimic altceva decât pâine coaptă în spuză. După ce au ajuns şi au fost primiţi în rândurile ostenilor, împăratul i-a pus de pază la palat, căci se întâmpla că erau tineri chipeşi şi cu trupurile vânjoase". (Procopius din Caesarea, Istoria secretă, ed. critică, traducere şi introducere de H. Mihăescu, Bucureşti, Ed. Academiei, 1972, col. „Scriptores Byzantini", VIII, p. 63, § 6, 2 – 4).]

8 Ele compuneau cuvântul legi („am citit"). [Acelaşi text din Anecdota sau Historia arcana (= Istoria secretă) scrie că „Iustin a pus mâna pe domnie. Ajuns bătrân, cu un picior în groapă, el nu cunoaşte deloc scrisul şi se dovedea, cum zicem noi, un analfa

mâna împăratului, ţinând condeiul, era condusă de: acest tipar.

Vasiliev contestă această afirmaţie a istoricul bizantin, împăratul având o lungă şi distinsă carieră la urcarea pe tron9, dar Honigmann observă cu drept cuvânt„» în favoarea unei asemenea posibilităti, că în sinodul din 449 se aflau printre episcopi mai mulţi agramaţi şi t era, desigur, mai necesar pentru un episcop să ştie să scrie şi să citească decât pentru un războinic10.

Iustin se căsătorise cu o captivă, Lupicina, care, încoronată ca Augustă, luă numele de Euphemia. Cu puţina sa cunoaştere a administraţiei civile, ar fi fost covârşit de înalta-i poziţie dacă n-ar fi avut lângă el pe bet, lucru ce nu se mai întâmplase până atunci în împărătia romană. Era obiceiul ca împăratul să-şi pună semnătura pe hotărârile luate în numele său, dar Iustin nu putea scrie asemenea hotărâri şi nici nu înţelegea ceva din cuprinsul lor. Sfetnicul care îl îndruma şi avea în seamă dregătoria scrisorilor, anume Proclos, le făcea pe toate după mintea lui; dar ca să aibă o mărturie din mâna împăratului pentru cei care urmau să ducă la îndeplinire aceste hotărâri, oamenii de la curte s-au gândit la cele ce urmează. Au pregătit anume pentru aşa ceva o bucătică de lemn în care au săpat patru litere

în limba latină; înmuiau condeiul în cerneala cu care obişnuiau să scrie împăratii şi îl puneau în mâna acestui împărat; potriveau scândurica amintită deasupra hotărârii, apoi luau mâna împăratului şi o plimbau împreună cu condeiul peste cele patru litere; iar după ce o treceau prin toate cele patru găuri ale lemnisorului, o lăsau slobodă; în chipul acesta dobândeau semnătura împăratului" (Prokopios, Istoria secretă, ed. cit., p. 65, §6, 11 – 16). Proclos din acest fragment era „quaestor Sacri Palatii" (Koiaio Trop la Prokopios, loc. cit., §6, 13 – 14, p. 64).]

Justin the First, 82 – 83

10 Recenzia asupra cărtii lui Vasiliev, „Byzantion", t. XX, 1950, p. 342... – ti «>«iaşla. –". K", >,.sc. 11; i r /-k". iMa, >, M

417

cineva care să-l ajute şi călăuzească, şi acesta a fost fiul surorii sale, Flavius Petrus Sabbatius Iustinianus. Ca şi unchiul său, el se născuse într-un sat obscur, Tauresium, în împrejurimile actualului Skopje (Uskub). Neavând copii, Iustin se interesă de aproape de acest nepot, pe care-l aduse de timpuriu la Constantinopol, îngrijindu-se a-i da o bună educaţie romană. Tânărul îşi părăsi numele de Petrus şi Sabbatius şi a rămas cunoscut cu acela de Iustinianus. Asupra copilăriei, tinereţii şi educaţiei sale, ca şi asupra momentului însemnat al sosirii sale în capitala imperiului, nu avem, afirmă cu drept cuvânt savantul Rubin11, nicio stire; dar totul spune în această privinţă, adaugă el, că Iustin s-a îngrijit de timpuriu în cariera lui de ofiţer de soarta rudelor sale rămase la Bederiana şi Tauresium. La Constantinopol, Iustinian a fost înrolat între candidati. Când Iustin se ridică pe tronul imperiului, nepotul său era de vreo 36 de ani, avea multă experienţă politică; el ajunge una din cele mai însemnate personalitäti ale Curţii.

Îndată ce ia conducerea imperiului, Iustin căută să scape de inoportuni: Amanţios şi candidatul său The-ocrit au fost executaţi12. El îi rechemă pe patriciul Appion, pe Diogenianus şi Philoxenos, senatori exilaţi de împăratul Anastasie. Appion a fost numit în demnitatea de prefect al pretoriului, Diogenianus, magister militwn per Orientem, (arpec Trii-atrig Avec Tokfjg), iar

11 Das Zeitalter Justinians, I. Bd., Berlin, Walter de Gruyter et Co., 1960, p. 83.

12 Malalas, p. 410 (Bonn). [Pentru informaţii mai noi, cu bibliografie, v. EPLBIP, vol. II, Athena, 1997, p. 80 – 81.]

Philoxenos, nu mult mai în urmã (525), a fost ridicat la consulat. Iustin cãutã sã şi-l apropie şi pe Vitalian, care ameninţase tronul înaintaşului sãu şi îl chemã de asemenea la Constantinopol13. A fost numit îndatã magister militum in praesenti şi, în 520, a fost avansat la consulat în Vest17.

Reluarea legãturilor cu Roma, prin urmare pãrãsirea politicii religioase a lui Zenon şi restaurarea hotãrârilor sinodului de la Chalkedon, a fost marele act care inaugurează noua domnie.

Iustinian a inspirat, desigur, această atitudine. El nu se putea împãca, în felul sãu ortodox, cu despãrtirea religioasã dintre cele douã pãrti ale imperiului. Populaţia capitalei a determinat, prin manifestarea sa energicã, grãbirea hotãrârii. Câteva zile dupã moartea lui Anastasie I, mulţimea adunatã la Sfânta Sofia cerea zgomotos să se arunce anatema asupra eutychienilor, maniheilor şi a patriarhului Severos al Antiohiei, capul mişcării monofizite din Orient, să se declare formal recunoaşterea sinodului de la Chalkedon şi să se convoace un sobor al episcopilor pentru restabilirea unitãtii bisericeşti. Vasiliev reproduce15 o serie de acte contemporane privitoare la adunarea credincioşilor din acele douã zile memorabile (15 şi 16 iulie 518). Patriarhul, în neputinţa de a linişti mulţimea, a fost silit să-i satisfacă doleantele: el a aruncat anatema cerutã, iar soborul a avut loc la 20 iulie cu episcopii pre

„Ibidem, p. 411.

14 Bmy, History, II, p. 20. (

15 Justin the First, pp. 136 – 144...;... – B

41$

zenti în Constantinopol16, şi edictul imperial privitor la hotãrârea luatã a fost rimis în tot Orientul, primit cu simpatie pretutindeni, afarã de Siria a doua, unde stãpânea erezia monofizitã. O ambasadã trimisã papei Hormisdas îi cerea să expedieze legaţi la Constantinopol, pentru confirmarea restabilirii unitãtii religioase. Legatii au fost primiţi cu mari onoruri. Ei aduceau profesiunea de credinţã ortodoxã stabilitã de papã. Patriarhul Ioan şi un mare numãr de episcopi ai Orientului au semnat această profesiune de credinţã ortodoxã. Numele lui Akakios şi ale altor patriarhi eretici, împreunã cu ale împãraţilor Zenon şi Anastasios, au fost şterse de pe dipticele

bisericeşti. La cererea legaţilor, care au rãmas în Orient 18 luni, o aprigã persecuţie se dezlãntui împotriva monofiziţilor din imperiu, în Siria, Severos de Antiochia a fost depus şi anatemizat de sinodul de la Tyr (518) şi mai mult de 30 de episcopi monofiziti ai patriarhului de Antiochia au fost izgoniţi din scaunele lor. Persecuţia ţinu trei ani (518 – 521); mãnãstiri au fost închise, călugării urmãriti, siliti să fugã în pustiuri. Reacţia ortodoxã a fost mai blândã în Egipt, unde mulţi exilaţi şi-au aflat adãpost. Aceste măsuri provocară şi protestul lui Theodoric al ostro-goţilor, care îl trimise pe patriarhul Ioan al Romei la Constantinopol, spre a duce protestul lui. El n-a fost fără rezultat, căci goţii au fost exceptaţi de la acţiunea edictelor.

16 Vasiliev, op. cit., pp. 220 – 231; E. Stein, Hist. du Bas-Empir &, II, p. 231; cf. I. Kulakovskij, Istorija Vizanţii, t. II, Kiev, 1912, p. 8 şi urm... *».<:. *, *>...».: v.m.; –.v.

420

În timpul acestei domnii încetã şi prigonirea ortodocşilor din Africa, unde regele Hilderich, conştient de ascendenta sa romanã, a rupt cu politica agresivã a înaintaşilor sãi şi a întreţinut relaţii prieteneşti cu Bizanţul. El i-a rechemat pe toţi episcopii calcedonieni exilaţi de predecesorul sãu.

Însuşirile intelectuale şi capacitatea politică a lui Iustinian i-au câştigat o influentă preponderentă asupra împãratului. Iustin, după expresia atât de potrivitã a lui Ch. Diehl, îl aduce treaptă cu treaptă mai aproape de picioarele tronului17. Rând pe rând comes al domesticilor, illustris, patrikios, a fost numit comandat al trupelor care ţineau garnizoanã în capitalã, magister militum in praesenti. Detractorii! sãi afirmã că n-a avut niciun scrupul pentru a înlãtura pe cei care îi puteau fi rivali, prin influenţa pe care o exercitau. Executarea eunucului Amanţios e atribuitã instigaţiei sale. Vitalian era un rival mai serios şi, în a şaptea lunã a consulatului sãu (iulie 520), el a fost ucis în palat, Iustinian era făcut răspunzător şi de această crimă, în 521, el obţinea consulatul şi dãdea vieţii capitalei o mare strãlucire, întreţinând poporul cu spectacole grandioase. Când a fost apoi înãltat la rangul de nobi-lissimus (înainte de 525, când a devenit caesar) s-a recunoscut prin aceasta calitatea sa de moştenitor al tronului, în tot timpul domniei lui Iustin I, el a fost adevăratul conducător al imperiului. Puterea sa era sprijinitã de ortodocşi, dar se spune că a căutat şi alte

17 Justinien, în „Cambridge Medieval History", t. II, p. 2.

mijloace de susţinere, prin atragerea facţiunii albaştrilor. Anastasios I, se ştie, îi sprijinise pe verzi.

În timpul domniei lui Iustin, facţiunile au provocat mari dezordini, nu numai la Constantinopol, ci, cum afirmã Malalas18, în toate oraşele, iar instigatorii lor erau Albastrii, în 524, un mare scandal a avut loc în capitalã: Albastrii ucid o persoanã de rang şi Iustin dă ordin să se pedepsească această crimã. Prefectul oraşului, Theodotus Kolokynthios, îi execută pe culpabili. Iustinian se afla în acel moment bolnav, dar, când se însănătosi, îl scoase pe Theodot din funcţie şi-l trimise în exil la Ierusalim. Lecţia administratã Albaştrilor a prins însã bine şi, în cei din urmã ani ai acestei domnii, liniştea a stăpânit atât în Constantinopol, cât şi în provincii 19.

2. Politica externã. Intervenţia în Caucaz, războiul cu persii. Relaţiile cu Regatul de Axum

Domnia lui Iustin I a avut frumoase rezultate în ceea ce priveşte politica externã. El a ştiut să stabilească relaţii strânse la frontierele imperiului cu popoare care au devenit aliaţi preţiosi ai Bizanţului în conflictul permanent ce exista între Imperiu şi persi.

Imperiul pierduse, în timpul lui Leon I, autoritatea sa în Lazica, ai cărei regi se numărau între vasalii perşilor, în 522 o schimbare însemnatã se produse în situaţia acelei depărtate tări. Malalas ne relatează că regele lãzilor, Tzathes (Ztathios), îndată ce a murit tatãl

18 P. 416 (ed. Bonn).

19 Bury, History II, pp. 21 – 23→<.

sãu, Damnazes, s-a ferit să ceară învestitura lui Ka-wad, spre a nu fi obligat să-şi însuşească riturile credinţei perşilor şi a venit la Constantinopol, cerând să fie investit de către împărat. Iustin îl botezãşii dãdu o sotie bizantinã, Valeriana, fiica patriciului Nomos, şi-l încorona cu diadema de aur romanã, îi puse hlamida de mătase albã prevăzutã cu un tablion de aur, pe care se afla brodat portretul împăratului Iustin, tunica albã (ãanpov Trapatavăiov), brodatã cu medalioane de aur, în care se aflau, de asemenea, efigii ale suveranului, încăltãmintea însã era adusã din patria sa, împodobitã cu mărgăritare, după obiceiul persan (m ttayyia). Cingãtoarea (77 tâvr/) era, de asemenea, împodobitã cu mărgăritare20. Primind multe daruri de la

împărat, Tzath şi soţia sa se întoarseră în Lazica şi această tară rămase de acum în strânse legături cu Bizanţul.

Consolidarea puterii bizantine în Lazica avea o mare însemnătate, fiindcă Lazica închidea perşilor accesul Mării Negre şi, în acelaşi timp, oprea intrarea în imperiu a barbarilor de la nordul Caucazului. Kawad nu putea privi cu indiferentă această imixtiune a împăratului în regiunile ce-l interesau atât de mult. El a protestat, dar fără rezultat. Regele persan mai dorise ca împăratul să adopte pe Chosroes, destinat la succesiune, dar nici aceasta nu i-a reuşit21.

Popoarele creştine ce se întindeau de la Marea Neagră la Marea Caspică, de-a lungul versantului de sud al Caucazului – lăzii, la răsărit de ei, iberii şi, la răsărit de aceştia, albanii – gravitând în sfera influentei i

20 Malalas, pp. 412 – 413.

21 Prokopios, Bell. Pers., I, 11.

bizantine, nelinişteau Persia. Pentru a contrabalansa întinderea imperiului în Lazica, Kawad a căutat să strângă legăturile de vasalitate ce uneau Iberia cu Persia şi a vrut să-l forţeze pe regele Gurgen să adopte riturile perşilor. Dar Gurgen s-a revoltat şi a cerut ajutorul împăratului Iustin. Acesta trimite atunci pe patriciul Probus cu mulţi bani la Bosporos, oraş autonom al Crimeei, care cu puţin mai înainte recunoscuse autoritatea lui Iustin I, ca să ridice acolo auxiliari huni şi să-i aducă în ajutorul iberilor. Dar Probus n-a reuşit şi Iustin l-a trimis pe strategul Petros cu ceva huni în Lazica, să-l ajute pe Gurgen. Observând acestea, Kawad a expediato mare armată în Iberia şi Gurgen văzând ajutorul bizantinilor cu totul insuficient, s-a refugiat cu familia şi cu notabilii tării în Lazica. Persii i-au urmărit, dar nu i-au putut ajunge din cauza dificultătilor terenului. Astfel, s-a provocat reluarea ostilitătilor dintre persi şi bizantini, după un armistitiu de mai mult de douăzeci de ani22.

Petros a fost revocat şi alte trupe au fost trimise de Iustin, sub comanda lui Ireneu, în Lazica, pentru a ocupa cetătile de la graniţa ei cu Iberia. Dar aprovizionarea anevoioasă a acestor cetăti i-a silit pe bizantini să le părăsească şi ele au fost ocupate de persi, în acest timp, Belisarios şi Sittas, amândoi tineri din garda lui Iustinian, au năvălit în Persarmenia, pătrunzând adânc în interiorul ţării, au devastat ţinuturi

pe o mare întindere şi s-au întors din această campanie cu o pradă imensă. Dar într-o a doua expediţie ei au suferit o mare înfrângere, surprinşi de armata persanã, condusã

Ibidem, I, 11.

de fraţii Narses şi Aratius, şi au fost siliti să se retragã. Lahmidul Mundhir, aflat în serviciul perşilor, reîncepu aprigele sale incursiuni în regiunea oraşelor Emesa, Apamea şi Antiochia. Altã armatã bizantinã, condusã de Libelarius tracul, magister militum per Orientem, şi de Timostrat, ducele Mesopotamiei, atacă cetatea Nisi-bis, dar din pricina căldurii insuportabile este nevoitã să se retragã. Libelarius a fost apoi revocat şi în locul sãu a fost trimis în fruntea Orientului Hypatios, iar Belisarios a fost numit duce de Mesopotamia, în locul lui Timostrat, care nu mai era în viatã23.

Deosebit de importante sunt în istoria acestei domnii legãturile strânse dintre imperiu şi regatul etiopian de Axum, legãturi care au făcut din acest regat un preţios aliat al Bizanţului şi al politicii sale în pãrtile Mării Roşii.

Învãtatul german A. Dillmann ne-a schiţat începuturile statului axumit într-o lucrare de la sfârşitul secolului trecut24. El a arãtat că poporul pe care grecii îl

23 Ibid. cf. E. Stein, Hist. du Bas-Empire, II, p. 267 şi urm.

24 liber die Anfänge des Axumitischen Reiches, în „Abhandl. der Königl. Akad. der Wissenschaften zu Berlin", 1878. Berlin, 1879. [Pentru acest subiect, mai pot fi consultati şi alţi autori ca: C. Conti Rossini, Storia d'EUopia, Bergamo, 1928; E. Wallis Budge, History of Etiopia and Abyssinia, 2 vol., Methuen, 1928 şi ed. anastatică, Costerhout, 1970; Idem, The Queen of Sheba and her only son Menzelik I, being the «Book of the Glory of Kings» (Kebra Nagast), Oxford, 1932; Th. Papadopoullos, Africanobyzantină: Byzantine influences on Negro Sudanese cultures, Athena, 1966; S.H. Selassie, Ancient and medieval Etiopian History to 1270, Addis Abeba, 1972; B. Hendricks, Official documents written în Greek illustrating the ancient histo

numeau ATÂT – ioneq era numit de egipteni Kus sau Kes. Prin acest nume egiptenii înţelegeau popoarele negre de la sudul Egiptului,

în Vechiul Testament avem menţiuni despre etiopieni sub numele Kus. Scriitorii greci îi amintesc, începând cu Homer, care ne vorbeşte despre ei ca despre un popor foarte pios, bogat în jertfe şi iubit de zei. Îi aflăm şi la Herodot şi Strabo, dar ştirile ce ni le dau aceştia despre etiopieni sunt vagi.

Numele Axum e de raportat, afirmă Dillmann, la ãazan al lui Herodot, care îi pomeneşte ca fiind nişte războinici egipteni, fugiţi sub Psammetich şi primiţi de regele etiopienilor. Ei sunt numiţi la Herodot avro – (J.OÃOI, cu numele egiptean acr-a/i.

Abisinia a fost cunoscutã mai bine odată cu aşezarea stăpânirii greceşti în Egipt (urmaşii lui Alexandru cel Mare). Atunci s-au explorat tărmurile Mării Roşii şi au fost cunoscute mai cu seamă populaţiile de pe tărm, descrise ca populaţii aflate în stare naturală (la Aga-tharchides şi Artemidor).

Din veacul I creştin începem a avea stiri mai precise. Dupã un Periplus datat cu probabilitate înainte de 75 dupã Christos25 rezultã, cum aratã Dillmann, urmãtoarele:

1. Axum era atunci reşedinta unui regat (77 Aâou/rrj, ev 77 jăacnăeiov), care se întindea de-a lungul Mării Roşii; 2. Regatul nu purta numele de etiopian, ci pe ry of Nubia and Etiopia, 3 nd cent. B.C. – bth cent. A.D., Johannesburg, 1984; D. Letsios, Bvtâvno KCCI Eprdpã QÂK acca, Athena, 1988; UNESCO general History of Africa, vol. II, Berkeley, 1981, p. 362 – 380 şi 401 – 422].

25 Ed. Müller, Geogr. graeci minores. (Vv-…

acela de axumitic; 3. Axum era piaţa principalã pentru negotul de fildeş în nord-estul Egiptului şi Adulis antrepozitul stăpânirii, prin care se făcea exportul şi importul pe mare, pentru negustorii arabi şi pentru cei romani; 4. Denarii romani şi monedele de cupru aveau acolo curs; 5. Regele Zoscales era avid de câştig, dar un barbar de cultură grecească, de unde putem conchide că el a înţeles folosul legãturilor comerciale cu grecii, pentru cultura poporului sãu.

Acest regat de Axum a avut relaţii cu imperiul bizantin în timpul domniei lui Iustin I, relaţii dictate de politica religioasã a împãratului. A.A. Vasiliev s-a oprit pe larg asupra acestui interesant episod, cu mult înainte de apariţia cărtii sale închinate lui Iustin I26. Eruditul învãtat arãta că înainte de convertirea la creştinism, în secolul al IV-lea, regatul abisinian de Axum, aşezat în marginea lumii elenistice, a fost

atras în oarecare măsură de influentele acestei lumi prin Ptolemeii din Egipt. După convertirea sa, regatul a fost legat de Bizanţ şi a luat parte, mai mult sau mai puţin activ, la miscările politice şi religioase ale epocii, precum şi la interesele economice din sud-est. După autor, Bizanţul socotea Abisinia un stat vasal, în adoptarea creştinismului, regele abisinian n-a fost condus, socotea el, numai de simpatii religioase, ci şi de motive politice, fiindcă a câştigat pentru statul său prietenia şi ajutorul imperiului, întâia jumătate a secolului al VI-lea a fost, după Vasiliev, „ultima paginã strălucitã" a istoriei regatului axumitic, când regele, efectiv sprijinit de împăra

26 Justin I (518 – 527) and Abyssinia, în BZ, 33, (1933), pp. 67 – 77. Chestiunea e tratată apoi în Justin the First, cap. V.

l tii bizantini Iustin I şi Iustinian, puse puternic piciorul în Yemen, în Arabia de Sud-Vest. După vreo 50 de ani, stăpânirea axumitică din Yemen a fost nimicită de Chosroes al Persiei, episod al îndelungatului război dintre Bizanţ şi Persia, cum caracterizează foarte bine învătatul istoric prăbusirea acestei stăpâniri. Mai departe, Vasiliev urmăreste pe scurt destinele statului abisinian în decursul veacurilor. Ele nu pot intra, firește, în cadrul expunerii noastre.

Ceea ce ne interesează este numai intervenţia împăratului Iustin I pe lângă regele de Axum pentru a face război lui Dhu-Nuwas (Nowas), regele himyariţilor (homeriţilor) din Yemen. Protector al iudaismului, acesta întreprinsese o aprigă persecuţie împotriva creştinilor din Yemen, în special a celor din oraşul Na-diran.

În lucrarea sa privitoare la epoca lui Justinian27, învătatul Rubin a schiţat lămurit soarta vecinilor Mării Roşii în această epocă.

Misiunile creştine au fost, afirmă el, multă vreme active în Yemen, şi existenta creştinismului printre hi-myariti era bine cunoscută la nord, în Siria şi Mesopotamia. Comunitatea din Nagran (Nadiran), înainte de masacrul creştinilor, era cel mai important centru creştin în Arabia de Sud. Dar Yemenul nu era exclusiv creştin: alături de creştinism existau acolo şi iudaismul şi vechiul păgânism, care pierdea însă din ce în ce teren. Intervenţia imperiului în aceste părti nu pornea numai din grija pentru creştinism, ci mai ales din intes

27 Das Zeitalter Justinians, Erster Bând, Berlin, Walter de Gruyter et Co., 1960.

resele politice şi comerciale, ca şi din primejdia pătrunderii perşilor în Arabia de Sud. Regele Abisiniei era, în timpul lui Iustin, Ela Asbeha pe numele său etiopian, în izvoarele greceşti Elesboas, iar în alte izvoare Kaleb.

Duşmanul lui Elesboas în Yemen era, după cum aratã tradiţia arabã, Dhu-Nuwas, de credinţã iudaică. Pentru evenimentele acestea dintre anii 521 – 525, opera lui Prokopios nu ne dă stiri, între izvoarele scrise privitoare la aceste întâmplări avem, înainte de toate, Cartea Himyariţilor, anonimă, transmisă în limba sirianã, de asemenea ştirile ce ni le dau Martyrium Are-thae şi inscripţiile lui Dbtt-Nuwas, cuprinzând rapoarte de campanii şi detalii topografice, cele dintâi ca mijloc de intimidare a creştinilor.

Rubin precizează că etiopianul Ezana a fost considerat drept Constantin al Abisiniei: „el a putu să fie – afirmă acesta – şi în Arabia braţul prelungit al imperiului mondial roman (sub împăratul Constantiu al II-lea)". După raportul istoricului contemporan Rufinus, repetat de istoricii greci, adaugă Rubin28, „creştinismul abisinian îşi datorează stimulentul său misionar hotărâtor călătoriei unui anume Meropius în «Indii»". Meropius a căzut victimă indigenilor ostili ai coastei etiopiene, dar cei doi însoţitori mai tineri au scăpat cu viată şi au ajuns cu timpul, prin însuşirile lor, în demnitãti înalte la Curte. Frumentius a putut să lucreze ca misionar, în calitatea sa de consilier al regentei din timpul minoritãtii regelui. Când acesta a ajuns la majorat, Frumentius şi-a depus funcţiunea şi s-a întors în Egipt.

28 Ibidem, p. 302.

unde a raportat patriarhului Athanasios asupra situaţiei tinerei Biserici a Etiopiei. Athanasios a crezut că nimeni altul nu trebuia să continue lucrarea începută şi l-a trimis înapoi pe misionar în calitate de cel dintâi episcop al Bisericii abisiniene. Influenta lui Frumentius în anii minoritãtii negusului Ezana lămureşte îndestul atitudinea acestuia proromanã şi prietenoasă creştinilor. Aceste întâmplări sunt datate de autor între anii 320 – 335.29

Războiul cu sassanizii a silit Roma la iniţiativă şi pe coasta de est a Mării Roşii, în Yemen a fost trimisă o solie, sub conducerea lui Theophilos Indianul, nu numai în scop politic şi comercial, ci şi misionar. Biserici se ridicau în Zhafar, metropola Arabici de Sud şi în

Aden. Patriarhul Antiohiei joacă un rol proeminent ca centru spiritual. Misionarii care produc puternicul avânt al creştinismului în a doua jumătate a secolului al V-lea şi începutul secolului al VI-lea provin, în cea mai mare parte, din spaţiul sirian.

Am văzut că Dhii Nuwas, regele himyariţilor din Yemen, de credinţă iudaică, dezlăntuise persecuţia împotriva creştinilor din Yemen, în special din oraşul Nadiran, unde pieriră familiile de seamă, Dhu Nuwas urmărind în primul rând exterminarea lor. Între vic

29 [Evenimentele au fost reluate ulterior de către A. Dihle, Frumentios und Ezana, în Idem, Umstrittene Daten. Untersuch-ungen zum Auftreten der Griechen am Roten Meer, Köln, Oppladen, 1965; F. Altheim, Ruth Stiehl, Die Datierung des Königs Ezana vonăksum, „Klio", 39, 1961, p. 234 – 248; B. Hendricks, Ezana basileus d'Axum: quelques consideration prosopographiques et chronologiques, EKKX – tiomem Kog Odpoq", 79, 1997.]

time a fost şi Harith, emirul tribului, nume care în textele greceşti sunã Aretbas.30

Prigonirea s-a întins, evident, şi în alte regiuni ale himyariţilor. Dupã o tradiţie, unul dintre creştini, scăpat din măcel, Daus Dhu Taalaban, s-a înfătisat împăratului, înştiinţându-l despre cele întâmplate în Sudul Arabici, împăratul, neputând interveni însuşi, se adresează negusului cu rugămintea de a-i da sprijinul său31. Cercurile creştine din Himyar s-au adresat de asemenea negusului şi episcopului său, Euprepios, ca să ajute tării lor făcând război lui Dhu Nuwas şi au însoţit cererea cu darul unui Evangheliar pe jumătate ars, pe care negusul îl trimise împăratului. Elesboas îşi petrecu iarna anului 524 – 525 cu pregătirile.

Întreprinderea expediţiei sale s-a deschis în 525, după Rusalii, prin cuvântarea către trupe şi printr-un serviciu religios solemn în biserica principală din Axum. Apoi trupele s-au pus în mişcare în direcţia Adulis32, având şi ajutorul flotei imperiului. Lupta cu Dhu-Nuwas, „avocatul intereselor evreo persane", se sfârşi prin victoria deplină a regelui de Axum: părăsit, în momentul hotărâtor, de feudalii oraşelor sud-arabe, el a fost ucis.

30 [Cea mai recentă bibliografie asupra acestor episoade în EPLBIP, vol. III, p. 152 – 153 (s. v. „ApeGoct" şi „ApeGccq dyioq") şi p.

106 – 109, (s. v. „ ACD – jmrov (A-ouiJ.uajv) 8 t>vaoteta"), iar cea mai recentă abordare a lor la Irfan Shahid, Byzantium and the Arabs in the 6 " century, Washington, 1995; importante sunt şi studiile învăţaţilor ruşi, ca N.V. Pigulevskaja, Araby u granic Vizanţii Hrana v. IV-VJvv., Moscova-Leningrad, 1964].

31 B. Rubin, op. cit., p. 312.

32 Ibidem, p. 314.

431

Îndată după această victorie a început opera restaurării creştinismului în Yemen. Episodul a trecut în hagiografie. Maprvpwv TOV ãyiov Ape Oa, publicat de Boissonade33, povesteşte cum împăratul Iustin îi scrie lui Elesboa să intervină împotriva regelui „evreu" al homeriţilor (în Sfânta Scriptură, Sabba), care asediase oraşul Nadirân (M/pa), fiindcă era locuit de creştini, pătrunsese în el prin perfidie şi-i omorâse pe toţi creştinii care nu voiseră să-L renege pe Christos. Elesboa sau Elesbaa adunã mare mulţime de oşti şi atacă pe apă şi pe uscat, ieşind biruitor. El ridică apoi o biserică, aduse episcopi în Nadirân şi-i converti pe homeri-tii păgâni; apoi îl stabili pe fiul lui, Arethas, ethnarches (guvernator), iar la homeriti îl puse rege pe Abramios, foarte bun creştin.

Restaurarea creştinismului în Yemen a dat frumoase rezultate şi o sută de ani mai târziu, în epoca lui Moha-mmed, „singura comunitate creştinã cu adevărat puternică şi organizatã" – observã Henri Grégoire – era cea din Himyar şi în special din Nadirân34. Creştinii himyariti erau, firește, monofiziti, căci, după cum aratã învãtatul belgian, dacă evanghelizarea Yemenului a fost iniţiatã sub Constantiu (secolul al IV-lea) de către arianul Theophilos, ea a început serios sub domnia împăratului Anastasios. Acesta n-a împiedicat însă intervenţia bizantinã în favoarea lor, protecţia creştinilor fiind în general pentru împărat şi o armã politică dincolo de hotarele imperiului, în acest sens, acţiunea întreprinsã de Iustin I

33 Anecdota graeca, vol. V.

34 Mahomet et le monophysisme, în „Melanges Ch. Diehl", I-er voi. Paris, 1930, pp. 107 – 119."...

432

În Himyar, alături de regatul de Axum, e unul din actele însemnate ale politicii sale externe35.

3. Asocierea lui Iustinian la imperiu. Moartea lui Iustin I

În primăvara anului 527, Iustin căzu greu bolnav. Ascultând de sfaturile senatului, îl coopta la tron pe Iustinian. În ziua de l aprilie 527, el conferi nepotului său demnitatea de Augustus, iar la 4 aprilie îl puse pe patriarh să-l încoroneze. Actul încoronării se săvârsi în marele Triklinos al palatului, iar ceremoniile următoare avură loc în Delphax, unde se aflau adunate gărzile, şi nu în Hippodrom. Odată cu el, Theodora, sotia lui Iustinian, a fost încoronată Augusta, împăratul nu a pregetat să abroge pentru aceasta legea care interzicea înalţilor demnitari ai Statului de a se căsători cu femei de condiţie servilă.

Iustin se întrema apoi, dar pentru scurtă vreme, şi dădu, împreună cu Justinian, legea ereticilor şi a mă-niheenilor, promulgată între 4 aprilie şi l august 527.

35 în legătură cu regatul de Axum, trebuie menţionat şi studiul colegului C. Marinescu, Le pretrejean. Son pays, explication de son nom, apărut în „Biilletin de la section historique de l'Acad. Roum., t. X (1923), pp. 73 – 112. Se cunoaşte curiozitatea stârnită de misteriosul suveran creştin, fabulos de bogat şi puternic, botezat de oamenii Evului Mediu cu numele enigmatic de „Pretre Jean". Autorul îl identifică în mod plauzibil cu împăratul Etiopiei. De asemenea şi N. Iorga, Cenni sulle relazioni tra l'Abissinia e l'Europa catolică noi secoli XIV-XV con un itinerario inedito del secolo XIV (Estrat-o del volume primo), Palermo, 1910 (Cente-nario della nascita de Michele Amari). [V. şi Supra, n. 24 şi 29].

433

NICOLAF. BĂNESCU

A murit în ziua de l august 527, din pricina unei ulceraţii la picior, provenită din rana pe care o primise într-una din campaniile sale.

IUSTINIAN I, ULTIMUL MARE ÎMPĂRAT ROMAN (527 APRILIE l – 565 NOIEMBRIE 13 – 14)

1. Personalitatea împăratului.

Iustinian I avea 45 de ani când s-a urcat pe tronul imperiului. El era, ca şi unchiul său, un traco-illyr de limbă latină.

Charles Diehl arată cât e de greu să judecăm personalitatea marelui împărat, cu toate că avem multe izvoare asupra domniei sale.

Istoricul cel mai însemnat al domniei lui Iustinian e, fără discuţie, Prokopios din Caesarea Palestinei. El a însoţit pe Belisarie în toate campaniile sale, a trăit la Constantinopol, în societatea înaltă a

Curţii imperiale, a fost deci în măsură să observe de aproape faptele şi oamenii37. Opera sa e, ca atare, foarte preţioasă pentru aprecierea îndelungatei şi glorioasei domnii a lui Iustinian.

Prokopios ne-a lăsat trei lucrări asupra epocii sale: una, în 8 cărti, asupra Războaielor, Ynep i & v 7 tohă (j. a>v koyoi (cu persii, cu vandalii şi cu goţii); una asupra Edificiilor, Ilepi Kiicr-aâcov (De Aedificiis) şi, în sfârşit.

36 Opere capitale asupra marelui împărat: Ch. Diehl, Justinien et la civilisation byzantine au Vi-e siècle, Paris, Leroux, 1901, rezumată apoi în „The Cambridge Medieval History", vol. II, cap. I-II (pp. 1 – 50); E. Stein, Histoire du Bas-Empire II, publiee par Remy Palanque, Paris, 1949; B. Rubin, Das Zeitalter Justinians, Erster Bd., Berlin, Walter de Gruyter et Co., 1960.

37 Cronologia carierei istoricului a fost stabilită de J. Bury, în Appendix, nr. 1, la vol. IV al operei lui Gibbon, editate de el.

un fel de memorii, numite de obicei Istoria secretă, fiindcă nu s-a publicat decât după moartea împăratului, cel mai devreme către sfârşitul secolului al VI-lea. În Suda aceste Memorii sunt intitulate Anekdota („lucruri inedite"), în cea dintâi dintre aceste lucrări, Prokopios e plin de admiraţie pentru Iustinian şi Belisarie; în a doua, înşirând construcţiile civile, militare şi religioase ale domniei, ne face un entuziast panegiric al împăratului, socotit mai presus de cei mai mari oameni ai Antichităţii: el i-a strivit pe barbari, a redat imperiului provinciile pierdute şi a întemeiat numeroase oraşe; punând capăt rătăcirilor, a ridicat credinţa pe o singură temelie, a pus rânduială în legiuirile nesigure de mai înainte, a iertat duşmanilor săi, dând pilda unei clemente superioare, a ajutat pe săraci – într-un cuvânt, a făcut să domnească fericirea în imperiu: eu & xi/iovi) 3 i<y TJ) V TTOAIT – ei au (fjuvdmerev38. Istoria secretă e, dimpotrivă, o adevărată cronică scandaloasă a Curţii bizantine, în care autorul ne înfătisează, în toată cruzimea lor, moravurile decăzute, schitând în cele mai triste culori portretele prezentate mai înainte cu atâta admiraţie. Descoperită în 1623 de N. Alemanni în Biblioteca Vaticanului39, Istoria secretă a dat loc, de atunci, la multe discuţii. Contrazicerea în care se află fată de celelalte opere ale lui Prokopios i-a făcut pe mulţi să-i conteste autenticitatea, s-o privească drept un pamflet

33 De Aedificiis, I, l (ed. Haury).

39 Procopii Caesariensis AveKdora, Arcana Historia, qui est liber nonus Historiarum ex Bibliotbeca Vaticana Nicolaus Alemannus protulit, Latine reddidit, notis illustravit… Lugduni [= Lyon], 1623.

436

Ieşit din cercul opoziţiei dinastice. Dar Feiix Dahn, în Prokopios von Caesarea40, a pus în luminã, destul de convingător, analogiile de stil şi de gândire dintre Anekdeta şi celelalte opere ale istoricului. Studierea principiilor ritmicii cunoscute a prozei bizantine, care-şi aflã aplicarea nu numai în scrierea despre Războaie, ci şi în pamfletul despre care e vorba, a dus la aceeaşi concluzie în favoarea autenticitãtii41.

Jacob Haury a adus, la rândul sãu, în sprijinul acestei concluzii, probe evidente, relevând pasaje din scrierea despre Războaie, ce corespund pasajelor respective din Anekdota şi de Aedificiis" 2. Căutând o explicaţie a operei de ponegrire, Haury a stabilit că ea a fost scrisã în 55043, în momentul în care Propkopios îşi publica cele 7 cărti ale Războaielor (a opta a fost adãugat în 553 – 554), şi în această epocă istoricul se afla într-o stare de spirit care ne face să înţelegem opera sa. Jignit în patriotismul sãu, el este indignat de insuccesele lui Belisarie şi de neglijentele lui Iustinian. şi atunci îşi va fi vãrsat toatã amãrãciunea în aceste Memorii, în care a pus toatã ura şi toatã patima sa, de neexprimat în public sau în cărtile scrise pentru slãvirea domniei. Dar pasiunea l-a târât să facă din povestirea sa, după justa expresie a lui Stein, „o satiră grotescă" pe soco

— Berlin, 1865.

41 Vezi A.W. De Groot, Untersuchungen zum byzantinischen Prosarhythmus (Prokopios von Casarea), Groningen (Holland), 1918.

42 V. articolele: Prokop verweist auf seine Anekdota, BZ, 36 (1936), pp. 1 – 4; Prokop und der Kaiserlustinian, BZ, 37, 1937, pp. 1 – 9

43 Prokopiana, Augsburg, 1892, pp. 9 – 21

437

NICOLAE BANESCU

teala împãratului şi împãrãtesei, a lui Belisarie şi a Antoninei44. Justinian e caracterizat ca un om pervers şi uşor de amãgit, un amestec de slãbiciune şi corupţie, de prefăcătorie şi cruzime, un suflet perfid şi mincinos, sperjur, fără loialitate şi fără credinţă. „Pare că natura, luând toatã perversitatea de la ceilalţi oameni, a pus-o în sufletul acestui

bărbat" 45, în lunga sa domnie, marea preocupare a lui Justinian ar fi fost să adune bani. Cei însărcinati a strânge dările, nesuferitii (popo-Ã. OtOI, sunt nişte „demoni setosi de sânge" 5 ai/ioveg Tra/letyzvafoi, ca aceia pe care poeţii îi numesc vampiri şi care urmăresc distrugerea omenirii şi, de aceea, ei îmbracă chipul omenesc46, împăratul însuşi e născut dintr-un asemenea demon, căci noaptea, după câte spun servitorii palatului, „oameni perfect sănătosi", el se ridica adesea de pe tronul său şi rătăcea prin apartamente. Apoi capul lui Iustinian se făcea deodată nevăzut şi trupul decapitat rătăcea astfel singur, până când, la urmă, capul se întoarce iarăsi la trup. Alţii povesteau că, fiind aproape de împărat, figura sa se prefăcea pe neaşteptate într-o masă de carne informă, căci nici sprâncenele, nici ochii nu se mai vedeau la locul lor şi nimic nu mai era de recunoscut, înşirând aceste bârfe colportate de prostimea din Constantinopol pe socoteala lui Iustinian, Prokopios a fost, totuşi, destul... de prudent spre a adăuga: „Acestea le scriu nu văzându-le însumi, ci auzindu-le de la cei ce afirmă că le-au văzut atunci".

44 Histoire du Bas-Empire, p. 720.

45 Anekdota, 8, 24 şi urm. (ed. Haury).

46 Ibidem, 12, 13 – 14.

Aceste lucruri răspândite în public şi culese de istoric în opera sa de ponegrire, aduc pe planul întâi ceea ce s-a numit demonologie* lui Prokopios, iar istoricii din vremea noastră s-au oprit cu interes asupra ei.

Eruditul Berthold Rubin, atât de original în expunerile sale, a lămurit, pe baza unui bogat material documentar, sensul şi tendinţa politică a expresiei ãpzcov dai-ovaiv din Istoria secretă a lui Prokopios: „Der Zweite der Welt nach Goth und allerchristlichste, vie-leicht sogar christusgleiche Kaiser ştiirzt in die Ab-griinde eines infernalischen Hasses und findet wie die gefallene Engel Luzifer seinen standesgemässen Platz an der Spize der hollischen Hierarchie. Der frommste aller Fiirsten dieser Welt verwandelt sich în den Furs-ten der Dämonen, Sai-iovcov ãpxcov47.

Citând această interpretare a lui Rubin, învătatul sârb K. Gantar socoteste interesant să cerceteze un alt motiv al demonologiei lui Prokopios48, motivul demonilor fără cap. El menţionează între probele naturii demonice a lui Iustinian tocmai acel pasaj în care

Prokopios aduce mărturia celor doi servitori de încredere care vorbesc despre plimbarea lui Iustinian noaptea, fără cap, prin palat. Gantar precizează în mod documentat că teama de cei fără cap era înnăscută la cei

47 Der Fürst der Dämonen, BZ, 44, 1951, pp. 469 – 481. [Tradus, pasajul sună astfel: „Al doilea în lume după Dumnezeu, împăratul cel creştin, poate chiar egal al lui Christos, se prăbuseste în abisurile unei uri infernale şi, asemenea îngerului căzut Luci-fer, îşi găseste locul cuvenit în vârful ierarhiei iadului. Cel mai evlavios principe al acestei lumi (se transformă în) căpetenia demonilor".]

48 Kaiser Iustinian als kopfloser Dämon, în BZ, 54, 1961, pp. 1 – 3.

vechi şi chiar la popoarele primitive de astăzi; această concepţie se întâlnea mai ales la vechii egipteni, unde era răspândit cultul lui Osiris fără cap, care a lăsat urmele sale în papirusuri magice elenistice.

În apreciata sa lucrare asupra lui Iustinian, Charles Diehl se întreabă, pe drept cuvânt, despre aceste două portrete atât de contradictorii unde este adevărul şi declară că el stă la mijloc: nici în laudele exagerate din cartea Edificiilor, nici în poveştile naive şi scandaloase din Anekdota49.

Iustinian avea 45 de ani când a ajuns pe tron. El a domnit 38 de ani şi, cum se întâmplă de obicei, observă savantul francez, la capătul unei lungi domnii, în administraţia statului în cei din urmă ani ai domniei sale s-a insinuat destrăbălarea, împăratul, bătrân, se dezinteresa de opera pe care mai înainte o condusese cu multă energie, lăsa armata să decadă, fortăretele să se ruineze, asista tot mai indiferent la abuzurile funcţionarilor săi şi îşi petrecea timpul în lungi şi sterile discuţii teologice.

Sunt în Anekdota, cum s-a spus adesea, şi lucruri adevărate ce se pot recunoaşte confruntându-le cu alte scrieri din aceeaşi epocă; dar sunt şi născociri grosolane, iar lucrarea trebuie folosită cu precauţie. Spre a ne face o idee exactă despre Iustinian, avem afară de Prokopios, pe Agathias, din acelaşi timp, pe Eva-grios, scriitorul bisericesc din a doua jumătate a secolului al VI-lea, pe Malalas, din epoca lui Iustinian, pe Ioan din Nikiu, episcop egiptean de la sfârşitul veacup lui al VII-lea, operă păstrată într-o versiune Etiopia

49Justinien, p. 12.

na50. Cu ajutorul lor putem controla spusele lui Proko-pios şi schiţa mai aproape de adevăr portretul marelui împărat.

În ce priveşte fizicul, Iustinian, după descrierea lui Prokopios, era de talie mijlocie, cu fata rotundă, pieliţa obrazului colorată. Malalas adaugă că avea nasul drept, pielea albă, fata îmbujorată, părul buclat, figura rotundă, un început de chelie, părul şi barba cărunte31. Spre a-şi face o idee apropiată de înfăţisarea fizică a lui Iustinian, Ch. Diehl compară aceste descrieri cu portretele în mozaic păstrate la San-Vitale şi la San-Apollinare Nuovo din Ravenna, unul din 547, celălalt cu vreo zece ani mai în urmă. În portretul de la San-Vitale, figura împăratului e mai lungulată, părul ondulat, mustaţa mică, nasul drept, subţire; în cel de la San-Apollinare Nuovo, Iustinian ne apare mai gras, cu figura rotundă, cu o expresie mai molatică. Mustaţa a dispărut şi masca aceasta grasă nu mai are nimic din energia figurii dintâi. Acesta e, după Ch. Diehl, Iustinian îmbătrânit, aşa cum ne apare la sfârşitul domniei52.

Învătatul francez ne schiţează apoi, în toată amploarea lui, portretul moral al marelui împărat, cum reiese din mărturiile izvoarelor.

În mijlocul ceremonialului greoi al Curţii, Iustinian se deosebeşte prin simplitatea vieţii şi obiceiurilor sale. Blând, amabil, oricine se putea apropia de el. Milos fată de săraci, are multă grijă de operele de care

50 Ediţia Zotenberg, Notices et Extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale, XXIV, l, Paris, 1883, pp. 125 – 605.

51 P. 425 (Bonn).

52 Op. cit., pp. 14 – 15.

tate. Modest în traiul său zilnic, nu bea niciodată vin, mânca puţin, mai cu seamă legume, socotind, după spusele lui Prokopios, un lucru josnic satisfacerea poftelor fizice şi, adesea, se ridica de la masă după ce gusta de câteva ori din mâncare. Când religia prescria, se supunea la post o zi şi două nopţi. Dormea puţin, se scula odată cu zorile şi se culca foarte târziu. Uneori se scula pe la miezul nopţii, spre a se apuca de lucru, Ioan Lydos, care scrie în veacul al VI-lea un tratat asupra magistraturilor, îl caracterizează drept „cel mai neadormit dintre toţi împăratii" (TG) V năvicav /3 acn-Aecav or/pt OTvoâarov)".

Activitatea sa extraordinară e recunoscută, de altfel, şi de Prokopios.

Altă trăsătură caracteristică a lui Iustinian era vanitatea, destul de pronunţată. Ea se manifestă în multe chipuri, dar mai ales în faptul că împodobea cu numele său oraşe, funcţiuni publice (cele create în domnia sa), ba chiar şi o clasă de studenţi de drept54. Această vanitate l-a făcut să-şi atribuie o capacitate universală, până şi în materie de teologie, scriind tratate şi susţinându-şi părerile în discuţii cu înalţii prelaţi.

În împrejurări grave, împăratul arăta adesea un suflet nehotărât şi slab. Se ştie cât de mult îşi pierduse cumpătul în timpul răscoalei de la Hippodrom, cunoscută sub numele de Nika. Numai atitudinea energică a Theodorei i-a salvat atunci tronul.

Curioasă la un autocrat ca el era slăbiciunea cu care se lăsa influenţat de linguşitori.

53 De mag., III, 55.

Anekdota, 11, 2. Cf. E. Stein, Histoire du Bas-Empire, II, p.

277.

442

Risipa nebună de bani, nu atât pentru satisfacerea nevoilor sale, cum observă cu drept cuvânt Stein, cât spre a mări prestigiul şi gloria monarhiei, e încă una din scăderile domniei sale, subliniată cu indignare de Prokopios, împăratul fiind nevoit să tolereze abuzurile celor obligaţi, prin funcţia lor, să-i procure banii de care avea necontenit nevoie.

Alături de aceste evidente scăderi, deosebim însă în personalitatea lui Iustinian şi însuşiri de primă ordine. Puţini suverani au avut mai mult sentimentul maiestătii imperiale, cultul respectuos al tradiţiei romane. În ordonantele sale, Iustinian evocă necontenit vechile amintiri ale Romei. Visul său a fost de a reconstrui unitatea romană de odinioară, în care aventurierii germani îşi tăiaseră suveranităti şi trebuie să recunoaştem că a izbutit a face din acest vis aproape o realitate55.

Din sentimentul acestei maiestăti imperiale a ieşit – ca să întrebuinţăm expresia fericită a lui Ch. Diehl – una din cele mai mari opere ale istoriei: legislatia lui Iustinian, care a dat Europei moderne bazele dreptului său56, operă imensă, pe care Stein o socoteste mai glorioasă decât războaiele lui Belisarie şi Narses, mai importantă decât strălucirile Sfintei Sofii57.

Aceeaşi înaltă idee a maiestătii imperiale a impus măretia de care Iustinian a ştiut să se înconjoare în lunga sa domnie. Rareori aparatul imperial a fost mai strălucit.

55 Ch. Diehl, Justinien, 22 şi urm.

— Ibidem, p. 24.

57 Histoire du Bas-Empire, II, p. 402.

Dar alături de tradiţia romană, Iustinian întrupează tot atât de mult şi ideea creştină. El este capul suprem al Bisericii şi campionul religiei, isapostolos, egalul Apostolilor, împăratul se socotea reprezentantul lui Dumnezeu pe pământ, răspunzător fată de el de administraţia imperiului lui Christos. Întreprinderile sale militare au ceva din entuziasmul cruciadelor: suveranul nu putea suferi să-i vadă pe drept-credincioşi supuşi ereticilor arieni, în toate operele sale mari el a simţit mâna ocrotitoare a Divinitătii şi proclamă acest lucru în novellele sale58.

Nu putem uita că aceeaşi idee creştină a inspirat şi misiunile care au dus, în timpul lui Iustinian, ortodoxia şi civilizaţia Bizanţului de la un capăt la celălalt al lumii cunoscute pe atunci.

2. Colaboratorii civili ai lui Iustinian.

Theodora. Pentru înţelegerea evenimentelor domniei lui Iustinian trebuie să cunoaştem şi cealaltă figură care, alături de împărat, a avut un loc însemnat în imperiu şi a avut adesea un rol covârşitor în guvernare.

Înainte de descoperirea lui Alemanni, se ştia puţin despre Theodora59. Mărturiile scriitorilor o arătau ca o femeie energică şi se ştie cu câtă hotărâre a intervenit în grava criză provocată de răscoala din 532. Se mai

58 Diehl, Justinien, p. 26 şi urm.

59 Pentru biografia împărătesei, vezi Charles Diehl, Theodora, imperatrice de Byzance, Paris, 1904; acelaşi, Figures byzantines, I-ere serie, IV ed., Paris, 1909, pp. 51 – 75; Bury, History, II, p. 27 şi urm.

ştie, din aceste puţine mărturii, că Theodora exercitase o mare influentă şi în certurile religioase. Istoria secretă a lui Prokopios destăinuia acum lucruri extraordinare.

În primii ani ai veacului al VI-lea, trăia la Constantinopol un sărac cu numele Akakios, paznic al urşilor de la Hippodrom. El era tatăl

Theodorei. Orfanã de timpuriu, a crescut, împreunã cu surorile sale, sub supravegherea slabã a mamei, în lumea suspectã a culiselor Hippodromului. Sora sa, Comito, se produse în teatru şi obţinu succese. Theodora, deşi mică, a apărut alãturi de ea, în roluri de cameristã. Când ajunse mare, a fost atrasã de viaţa scenei pe care o cunoscuse şi a figurat în pantomime, atrãgând atenţia prin vioiciunea sa spiritualã.

Prokopios ne povesteşte apoi, cu un mare lux de amănunte, aventurile scandaloase ale Theodorei. Dacă e să-l credem, lumea se ferea de ea ori de câte ori o întâlnea pe străzile capitalei, această simplă întâlnire fiind socotită de rău augur60.

Theodora a părăsit o bucată de vreme capitala, spre a însoţi un guvernator, Hekebolus, în provincia Pentapolis din Africa. Certându-se apoi cu el, a plecat şi a petrecut un timp în obscuritate, prin marile centre ale Orientului, fiind admiratã pretutindeni pentru frumuseţea ei. Se întoarse iarãsi în Capitalã61. Ea avea atunci între 20 – 25 de ani. Aici s-a întâlnit pe Iustinian, moştenitorul tronului. O tradiţie pãstratã multã vreme pretinde cã Theodora ducea în acel moment o viatã

60 Anekdota, 9.25 (ed. Haury).

61 Ibidem, 9, 27 – 28.

retrasã şi corectã, într-o locuinţã modestã unde-şi petrecea timpul torcând lânã, ca matroanele din epoca bunã a Romei. Ea i-a plãcut lui Iustinian, care s-a aprins de iubire pentru ea şi nu numai cã a copleşit-o de bogãtii, dar a vrut s-o ia chiar de sotie. S-a lovit însã de împotrivirea hotãrâtã a împărătesei Euphemia, care nu era încântatã s-o vadã pe Theodora urmându-i la tron. Dar când Euphemia muri, în 523, Iustinian, care ţinea atâta loc în domnia unchiului sãu, obţinu de la acesta pentru Theodora înalta demnitate de patriciu. Apoi, când Iustinian fu asociat la tron, în 527, Theodora a fost încoronatã alãturi de el, solemn, de către Patriarh, la Sfânta Sofia, şi ea putu atunci primi în Hippodrom, care vãzuse debuturile sale, aclamaţiile zgomotoase ale populaţiei.

Acesta e romanul Theodorei, povestit de Prokopi-os. De trei secole, el a făcut ocolul lumii.

Bury socoteste cã acest capitol al biografiei împărătesei, întemeiat numai pe mărturiile duşmanilor sãi, are mai mult valoare de zugrăvire a moravurilor contemporane decât de stigmatizare a

moravurilor Theodorei. Desigur, nu poate fi inventat totul în naraţiunea lui Prokopios şi – cum observă Diehl – fără a crede că Theodora, înainte de a urca pe tronul imperiului, a avut o viaţă necondamnabilă, trebuie să admitem totuşi că istoricul a exagerat mult trăsăturile acestui portret, schiţat cu ură şi patimă. Ceea ce e sigur, după mărturisirea chiar a lui Prokopios, este că, odată înălţată pe tron, ea a fost cea mai corectă şi mai austeră femeie.

Ca fizic, Theodora era de o mare frumuseţe, iar Prokopios se exprimă în această privinţă cu multă ad

miraţie. Descriind Thermele lui Arcadius din Constantinopol, unde împăratul clădi un atrium împodobit cu splendide coloane şi o mulţime de statui de bronz şi de marmură, Prokopios ne spune că acolo se înălţă şi Theodorei o statuie frumoasă, dar mai prejos de frumuseţea împărătesei, „fiindcă frumuseţea ei este cu neputinţă omului a o spune în cuvinte şi a o imagina" 62. Dar chiar în opera de ponegrire, Prokopios mărturiseşte frumuseţea deosebită a Theodorei: „era, de altfel, foarte frumoasă – scrie el – şi plină de gratie, dar mică de talie şi debilă nu cu desăvârsire, ci numai cât palidă, cu o privire totdeauna vioaie şi plină de expresie" 63.

Din tot acest farmec, portretul ce ni s-a păstrat la Sân-Vitale, spune Ch. Diehl, unde Theodora apare în mijlocul doamnelor Curţii, ca Iustinian între demnitarii săi, nu mai are nimic. Sub lunga mantie imperială, statura împărătesei pare mai înaltă şi mai subţire, sub greaua diademă ce-i acoperă fruntea, sub peruca sub care abia ghicim părul cel negru, fata delicată, cu ovalul slăbit, cu nasul drept şi subţire, are o gravitate solemnă, aproape melancolică. Singuri ochii mari, negri, par a avea ceva din vioiciunea de care amintea Prokopios.

Dar influenţa pe care Theodora o exercita asupra lui Iustinian era datorată – cum arată Bury – mai mult

62 De Aedificiis, I, 11.

63 Anekdota, 10, 11. [Traducerea făcută de H. Mihăescu aceluiaşi pasaj sună astfel; „De altfel Theodora avea o înfăţisare plăcută şi frumoasă, statura măruntă şi fata puţin cam palidă, dar nu prea mult, şi o privire totdeauna sălbatică şi pătrunzătoare" (Prokopios, Istoria secretă, ed. H. Mihăescu, Bucureşti, 1972, p. 95) J

pw însuşirilor sale intelectuale decât farmecului său fizic. Această influentă era recunoscută de împărat în mod public. Iustinian afirmă, în adevăr, într-o novellă, semnalată de învătatul englez, că a avut-o părtasă pe împărătească la măsurile pe care le lua. La sfârşitul novellei (ea era privitoare la numirea guvernatorilor de provincie), se impunea demnitarilor un jurământ de credinţă lui Iustinian şi Theodorei.

Atunci când împăratul se afla în dezacord cu dorinţele ei, Iustinian nu pregeta să lucreze independent. Vederile lor se deosebeau mai cu seamă în ceea ce privea politica religioasă. Theodora era o monofizită devotată şi întotdeauna a căutat să-i protejeze pe monofiziti. Puterea sa, în acţiunea pe care o desfăsura, se datora independentei sale economice. Basilissa avea la dispoziţie mari mijloace financiare, de care nu dădea socotealã. Vaste domenii în Asia Mică erau atribuite împărătesei, conduse de un „Curator al Casei divine a Augustei" (Curator divinae domus serenissimae Augustare) şi Iustinian pare a fi sporit considerabil aceste domenii, cu prilejul căsătoriei sale64.

În ciuda mediului din care venea, Theodora s-a arătat la înăltimea situaţiei sale. Ea s-a acomodat repede cu maiestatea imperială. Pe când Iustinian a rămas simplu, ea a ştiut să se înconjoare de toate elegantele şi a dus la extrem cerinţele etichetei. Dinaintea sa trebuiau să se prosterneze cei mai înalţi demnitari. Suverana a arătat întotdeauna o energie mândră şi un curaj bărbătesc, sfidând împrejurările cele mai critice. A rămas celebră atitudinea sa cu prilejul teribilei miscări a

M Historyll, p. 30.

mulţimii din 532. Capitala se afla în plină revoltă. O mare parte a oraşului se mistuia în flăcări, 3.000 de soldaţi credincioşi ai gărzii nu erau de ajuns pentru a înfrunta furia mulţimii şi Iustinian se pregătea să fugă din Constantinopol. Theodora, de fată la Consiliu, se ridică deodată, indignată de laşitatea generală, chemându-l pe împărat la datoria sa. Chiar dacă nu i-ar mai rămâne altă scăpare decât fuga, tot n-ar fugi, a strigat ea. „Pentru cine a domnit e insuportabil să fie un fugar", zise Theodora. „Eu n-aş mai exista fără această purpură, n-aş mai trăi în ziua în care lumea nu m-ar saluta ca împărătească". Dacă împăratul vrea să scape, aceasta e uşor: bani are mulţi, are marea şi

corãbii le îndemână. „Eu însã ţin la o veche maximã, cã purpura e un frumos lintoliu". (<bq KCcă, bv evTOicpiov fi baoia, ei ºC ecm) 65. Îmbărbătati de neînduplecata atitudine a suveranei, Belisarie şi Mundus au pătruns cu trupele în Hippodrom, înecând revolta în sânge. Theodora salva astfel tronul lui Iustinian.

Se înţelege că o astfel de femeie a trebuit să aibă un rol însemnat în guvernarea imperiului. Iustinian i-a arătat o iubire fără margini şi i-a dat în mod solemn toate onorurile legate de situaţia ei de suveranã. Numele Theodorei figurează alături de al lui Iustinian în inscripţii, chipul său stă alături de al împăratului în mozaicurile de la Sân-Vitale, şi multe oraşe au fost botezate cu numele său.

Pioasă, Theodora, a întemeiat o mulţime de fundaţii religioase, orfelinate şi spitale. Biserica i-a fost to

65 Prokopios, Bell. Pers., I, 24, 35 şi urm. Maxima e din Isokra-tes, Archidamos, § 45 (cf. şi Bury, History, vol. II, p. 45, n. 4).

tuşi ostilă, fiindcă basilissa era o adeptă sinceră a monofizismului. Când a murit, în iunie 548, de un cancer, Iustinian a plâns-o nemângâiat, şi i-a păstrat până la sfârşitul vieţii o amintire nestearsă.

Ioan din Cappadocia. Strălucirea domniei lui Iustinian n-a adus fericire sau mulţumire supuşilor săi. Hotărârea lui de a mări puterea tronului şi a păstra guvernarea cât mai mult în mâinile sale, a produs nemulţumiri în cercurile senatoriale şi a dus inevitabil, la tiranie; planurile lui ambiţioase de expansiune au reclamat cheltuieli, care nu au putut fi acoperite decât prin sporirea sarcinilor financiare care ajunseră să apese prea greu asupra populaţiei.

Politica frugală a lui Anastasios lăsase urmaşului său o rezervă de 320.000 livre de aur (cca. 14 milioane şi jumătate de lire sterline), în timpul domniei lui Iustin această economie fusese risipită, ca şi suma de 400.000 livre intratã în tezaur pe calea veniturilor. Un impozit greu a fost provocat de cutremurul teribil din mai 526, care a lăsat Antiochia în ruine şi a nimicit 250.000 de oameni, în anul următor a izbucnit războiul cu persii şi când Iustinian a ajuns pe tron, situaţia financiară era foarte critică. După mărturisirea unui scriitor, care fusese multă vreme în birourile prefectului pretorienilor de est, starea aceasta lamentabilă a finanţelor se datora incompetentei celor

ce ocupaseră prefectura sub domnia lui Iustin (Ioan Lydus). Iustinian, după câtva timp, găsi un om pentru acest post, capabil să umple tezaurul.

Ioan, născut în Caesarea Cappadociei, începuse ca funcţionar în biroul unui magister millitum. În aceeaşi

450

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

calitate, a fost cunoscut de Iustinian şi a fost apoi înaintat logothet, funcţionar care, sub prefectul pretoriului, controla operaţiile subalternilor şi colectorilor de impozite în provincii. (Stein crede că era echivalentul grec al latinescului scriniarius). El a fost ridicat la rangul unui illustris şi ajunsese Praefectus praetorio înainte de 531. Nu a avut nicio însuşire spre a fi absolut indispensabil pentru acest minister, pentru că nu primise o educaţie liberală şi anevoie putea vorbi şi scrie. Dar avea calitatea care preţuia mai mult în ochii împăratului, talent şi nesecate mijloace de a stoarce bani. Energia şi neîndurarea lui erau enorme. E descris ca cel mai îndrăznet şi dibaci om al timpului său. Dar era absolut fără scrupul în metodele sale şi, în timp ce procura împăratului banii pe care i-i cerea, el a ajuns, de asemenea, enorm de bogat şi cheltuia averea sa în ospete şi orgii. Lydos a înregistrat mijloacele violente prin care storcea bani de la bogati. Scriitorii contemporani îl zugrăvesc ca, un monstru grosolan. Recunoscând partea cuvenită exagerărilor, putem să credem că elşi-a câştigat influenta asupra împăratului nu numai prin dibăcia lui în umplerea tezaurului, ci şi prin independenta lui, care s-a afirmat când s-a opus pe fată proiectului cuceririi Africii şi, în parte, prin faptul că nu se împiedica de prejudecăti conservatoare. Afară de creşterea veniturilor prin mijloace curate sau infame, Ioan recurse la economii care au fost stigmatizate de opinia contemporană ca vătămătoare interesului public. A redus serviciul postei, cu excepţia liniei mari la frontiera Persiei. În sudul Asiei Mici şi în Siria, de exemplu, a înlocuit caii prin măgari şi iuteala călătoriei a fost micşoratã. Rezultatele au fost îndoite:

451

ştirile dezastrelor în provincii, care cereau acţiuni grabnice, ajungeau întârziate la Curte. Mai grave au fost consecinţele pentru arendaşii din provincii, care, lipsiţi de mijloacele publice ale transportului, erau siliti să-şi ducă produsele în porturi, pentru a fi

transportate la Constantinopol. Mari cantitãti de vin se stricau în magazii şi cultivatorii sărăceau. Funcţionarii prefectului sileau la plata impozitelor în aur.

În cele din urmă, Theodora, care nu-l putea suferi şi ştia de nedreptăţile sale, se simţi datoare a deschide ochii lui Iustinian şi a-i arãta cã, dacă acest administrator tiranic continuă, propria lui situaţie va fi primejduitã. Dacă argumentele ei produseră un efect asupra împăratului, acesta amâna însă hotărârea sa până ce izbucni o revoluţie, care era să-l coste tronul (Nika, 532).

Revocat în timpul revoltei Nika (532), a fost restaurat în postul său îndatã dupã înãbusirea rãscoalei. Dupã nouã ani el a căzut în dizgratie printr-o stratagemã a Antoninei, pusã la cale cu Theodora, duşmana neîmpãcatã a lui Ioan. Antonina o câştigă pe fiica acestuia, o copilã naivã, pe care o convinse cã Belisarie e foarte nemulţumit de împărat şi cã, de ar fi ajutat de tatãl ei, l-ar rãsturna pe Iustinian. Ioan de Cappadocia nutrea ambiţia de a se înălta pe tron. Înştiinţat de fiica sa, el căzu în cursã. Antonina, în drum spre Orient, unde se afla Belisarie, se opri lângã Chalkedon, unde-i dãdu lui Ioan întâlnirea, având ascunşi mai dinainte purtãtorii trimişi de Theodora: eunucul Narses şi comandantul gărzii palatului, Marcellus. Pentru acest complot fictiv, Ioan de Cappadocia e depus de Iustinian, care-l sileşte a se face diacon şi-l exilează la Kyzi-kos. Dar acolo, episcopul Eusebiu, urât de locuitori, e

asasinat şi Theodora face ca Ioan să fie implicat în această crimă, dus în Egipt şi închis la Antinoopolis. Numai dupã moartea Theodorei, Iustinian îi dă voie să se întoarcă la Constantinopol, în libertate, dar ca preot66.

Petru Barsymes. Între 540 şi sfârşitul domniei lui Iustinian, P. Barsymes a fost de douã ori comes sacra-rum lărgitionum şi de douã ori prefect al pretoriului, totalizând 20 de ani şi mai bine în aceste 4 exerciţii ministeriale.

El era sirian şi servise ca scriniarius la prefectura pretoriului, făcându-şi practica administrativã sub direcţia lui Ioan de Cappadocia. Tot atât de lipsit de scrupule ca şi acesta, el îşi atrase protecţia Theodorei. Numit comes sacrarum lărgitionum către 540, el îi succedă lui Theodort ca prefect al pretoriului, pe la începutul anului 543. Prin

administraţia sa abuzivã, Barsymes a stârnit nemulţumirea generală şi Iustinian s-a hotărât să-l revoce, împotriva voinţei Theodorei, care nu a putut face decât să întârzie demisia protejatului său până către mijlocul anului 546.

În 547, el a fost numit, prin protecţia basilissei, pentru a doua oară, comes sacrarum lărgitionum. În această calitate, Barsymes comprimã puternic pensiunile acordate de împărat. Prokopios îl acuză şi de scăderea greutătii monedei de aur, care se schimba pe 180 de fotteis, în loc de 210, cât era cursul mai înainte.

66 J.B. Bury, History of the Later Romane Empire from the death of Theodosius to the death ofjustinian, Londra, 1923, II, pp. 36 – 39, şi pp. 55 – 59.

453

Problema mătăsii, în privinţa acestui articol economic imperiul depindea de vecinii săi persi, care aveau absolută nevoie să treacă în imperiu mătasea pe care o cumpărau pentru a o revinde.

Singuri agenţii statului erau autorizaţi să cumpere mătasea brută de la negustorii barbari. Erau, de la sfârşitul secolului al IV-lea, comites commerciorum (ce ţineau de sacrae lărgitiones) şi, de la începutul secolului al VI-lea, commerdarii prefecturae, care i-au înlocuit, în afară de cantitătile destinate manufacturilor statului, ei o revindeau pe acelaşi preţ negustorilor de mătase brută, furnizori ai industriei private, sau direct acesteia, care-şi avea centrele cele mai importante la Beirut şi la Tyr. Locurile unde se făcea comerţul între bizantini şi persi erau Callinicus, Nisibis şi Dvin. Mătăsăriile imperiului se aprovizionau cu stocuri mari, care să tină câţiva ani, date fiind ostilitătile continue ale perşilor cu imperiul.

Iustinian încearcă, în iarna 530 – 531, să înlăture monopolul perşilor prin mijlocirea Abisiniei, dar tentativa nu reuşi. Persii urcau preţul şi negustorii şi fabricantii bizantini se ruinară, obligaţi a vinde mai ieftin decât cumpărau.

Petru Barsymes rezolvã problema în favoarea fiscului, în 542, silind întreprinderile private să observe preţul maxim, le-a făcut să dispară şi, în locul lor, comitiva sacrarum lărgitiorum s-a însărcinat a satisface trebuintele particularilor, fără a fi constrânsă la preţul maxim. Astfel, a fost stabilit monopolul mătăsii. Negutătorii de mătase s-au ruinat în mare parte, mulţi mesteri şi lucrători au fost greu încercati timp de mulţi ani

454

şi numeroşi s-au refugiat în Persia. Dupã Prokopios, monopolul a fost pentru Barsymes un prilej de a se îmbogãti extraordinar.

Dar toatã problema mãtãsii trebuia sã-şi schimbe cu totul aspectul în urma unui eveniment care ilustreazã domnia lui Iustinian în istoria economicã: introducerea viermilor de mãtase în imperiu. Iustinian primi vizita unor cãlugãri care îi propuserã sã-i facã cunoscut mijlocul de a produce mãtase în imperiu, fãrã a o mai cumpãra de la persi, împãratul primi propunerea, cãlugãrii se întorc în ţara „Serinda" 67, unde au trãit mult timp, şi aduc de acolo viermi de mãtase, care au fost crescuţi în imperiu. Această tară, „Serinda", a cărei identificare a ridicat multe contestaţii, trebuie să fie localizatã probabil în Sogdiana (între Exus şi laxarte), unde cultura venitã din China exista de aproape jumãtate de secol şi unde bizantinii se puteau duce prin nordul Mării Caspice, fãrã a trece prin statul persan. Din Sogdiana provenea de asemenea mãtasea pe care o ambasadã turcã o propunea bizantinilor în 568 şi acolo merse în anul urmãtor cilicianul Zemarch, trimis de Iustin al II-lea, sã negocieze un tratat de prietenie şi de comerţ cu şeful turc Sizabul, stãpânul Sogdianei timp de câţiva ani (+ 572). Iustin al II-lea a putut arãta ambasadorilor turci plantaţiile de duzi din Siria şi iniţiativa lui Iustinian se aflã la originea producerii mãtasei în lumea mediteraneanã.68

67 Serinda ar fi, dupã unii, Kotan; poate şi Cochinchina (Bury II, p. 332 n.).

— E. Stein, Histoire du Bas-Empire, II, pp. 761 – 773).

455

3. Opera militarã a lui Iustinian. Armata bizantinã în această epocă

Domnia lui Iustinian se deosebeşte, între altele, prin marile sale expediţii militare încununate de izbândã. Ele au smuls din mâinile barbarilor provinciile pierdute mai înainte. Occidentul a fost în cea mai mare parte din nou încorporat la imperiu şi Meditera-na a ajuns, astfel, un lac bizantin.

De la moartea lui Theodosios cel Mare (395), lumea romanã se împãrtise între fiii sãi, Arcadius şi Honorius. De atunci aceste douã pãrti ale imperiului se izolaserã tot mai mult una de alta. În Occident, provinciile cãzuserã rând pe rând în mâinile cuceritorilor germani. Francii şi burgunzii se aşezaserã în Gallia, vizigoţii, în Spania, vandalii,

în Africa, în cele din urmã, în anul 476, stăpânirea romanã încetase să mai existe şi Italia, după scurta stăpânire a lui Odoacru (Odovakar), devenise regatul ostrogoţilor.

În momentul în care Iustinian a luat conducerea imperiului, acesta nu mai stăpânea decât partea de răsărit, Pars Orientalis. Ea cuprindea în Europa Peninsula Balcanică aproape întreagã, cu excepţia pãrtii nord-vestice (Dalmatia), care ţinea de ostrogoţi, Asia Mică până în munţii Armeniei, Siria până dincolo de Eufrat, iar în Africa Egiptul şi Cyrenaica.69 Toate acestea alcãtuiau 64 de provincii (eparhii) organizate în două prefecturi: 1. a Orientului, cu 51 de provincii, grupate în 5 dieceze (în care intra şi una din Europa, a Thraciei, cu capitala la Constantinopol); 2. prefectura Illyricum.

69 Diehl, Justinien, pp. 126 – 128.456

cu capitala la Thessalonik (apoi la Justiniana Prima), având numai 13 provincii.

A existat însã întotdeauna în Bizanţ principiul de a nu recunoaşte pierderile teritoritoriale. Împãratii nu le-au socotit niciodată definitive; ei îşi rezervau asupra lor drepturile de urmaşi legitimi ai Cezarilor. Regii barbari, aşezaţi în diferite provincii ale imperiului, erau priviţi ca vasali şi împãratii, spre a pecetlui această dependentă, obişnuiau a le conferi demnitãtile ierarhiei aulice. Ei apăreau astfel ca suzerani ai lor.

Pe lângã aceasta, împãratul creştin, depozitar unic al adevăratei credinţe, are misiunea de a răspândi pretutindeni cunoaşterea acestei credinţe. Ch. Diehl semnalează un pasaj caracteristic din Eusebios, istoricul ecclesiastic din secolul al IV-lea, care formulează concepţia imperiului universal întemeiat pe religie. Eusebios aratã că altă datã lumea era împãrtită într-un mare numãr de domnii, de tiranii şi principate. De aici, războaie necontenite, violente şi jafuri. Această împãrtire venea din deosebirea zeilor adoraţi; dar acum, când Crucea, semnul mântuirii şi al biruintei, s-a arãtat pe pãmânt, opera foştilor zei s-a risipit, dominaţiile, tiraniile, principatele şi-au încheiat viaţa. Astãzi, declară istoricul bisericesc, un singur Dumnezeu S-a anunţat tuturor, un singur imperiu e în picioare, pentru a-i primi şi a-i cuprinde pe toţi, imperiul roman. Acest imperiu şi această credinţã au menirea de a strânge într-o armonie eternã neamul omenesc întreg, îl cÂKOV – nevri.70

Ideea aceasta stăpâneşte în secolul al VI-lea. Împăratul avea dreptul şi datoria să reducă în unitatea imlbidem, pp. 129 – 128.

457

NICOLAE BANESCU

periului regiunile care, din neglijenta stăpânilor lor, căzuseră în mâinile necredincioşilor. El nu-i putea părăsi pe supuşii săi binecredincioşi sub jugul ereticilor. Cea mai mare parte a barbarilor care ocupaseră provincii ale imperiului erau arieni, iar populaţia romană subjugată de eretici avea necontenit privirile aţintite spre Bizanţ, de unde aştepta mântuirea. Regii barbari simţeau acest fapt ei înşişi, de aceea solicitau cu stăruintă imperiului recunoaşterea, cereau însemnele demnitătilor romane, care trebuiau să dea aparentă de legitimitate stăpânirii lor. Ei erau bucuroşi să guverneze ca delegaţi ai suveranului bizantin, se considerau vasalii săi, monedelor de aur purtau efigia împăratului.71 Aceste concepţii au dus, fără îndoială, la campaniile care ilustrează domnia glorioasă a lui Iustinian. Ele se recunosc de atâtea ori în acţiunea marelui împărat. Dar, alături de aceste concepţii, necesitatea de a asigura din nou imperiului dominaţia mărilor, acea tha-lassocraţia, factor de căpetenie al puterii sale, libera circulaţie a marilor căi de civilizaţie, din care N. Iorga face principalul motiv al acestor campanii72, şi-a avut, de bună seamă, partea sa în determinarea împăratului; căci această liberă circulaţie fusese pierdută prin aşezarea ostrogoţilor lui Theodoric în Italia şi a piraţilor vandali în Africa.

71 Ibidem, pp. 135 – 139, Cf. E. Stein, Histoire du Bas-Emtrire, II, pp. 278 – 279.

12 Formes byzantines et realites balcaniques, Bucharest-Paris, Champion, 1922, p. 22 şi urm. şi Études byzantines, I, Bucharest, 1939, pp. 59 – 61.

458

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

Ceea ce ne izbeşte de la început în opera militară a lui Iustinian sunt forţele numeric puţine care au cucerit Africa şi Italia. Pentru a înţelege rezultatele campaniilor întreprinse, trebuie să ştim întocmirea armatei în epoca lui Iustinian.

Marile comenzi ale generalilor numiţi magiştri militum şi deosebirile dintre comitatenses şi limitanei s-au păstrat şi acum. La aceste două clase s-a adăugat o nouă organizare, foederaţi.

Unitatea independentă militară e acum numerus (numele său grec e dpittyzog sau lătfia; Kaia kojoc „listă, rol, e întrebuinţat în acelaşi sens); ea era comandată de un tribunus.

În afară de trupele gărzii, staţionate în capitală, forţele armate ale imperiului se împărteau în cinci categorii principale:

1. Limitanei au aceeaşi funcţiune de a proteja frontierele, în aceleaşi condiţii ca şi mai înainte. Ei erau comandaţi de duci (duces).

2. Comitatenses, trupe recrutate aproape exclusiv dintre supuşii imperiului, în prima linie dintre muntenii voinici din Thracia, Illyricum şi din Isauria. Numele tehnic de comitatenses (trupele de escortă, de suită) este mai puţin uzitat; aceste trupe se deosebesc ca c-rpoc Tiâtai, Pa> (j. aâoi oipanâxai, soldaţi romani, de celelalte secţiuni ale armatei. Se mai numesc oi EK Kaiaíî YOV şi aveau caracter national. Nu erau între ei barbari. Iustinian însă a avut şi câteva corpuri de persi, goti şi vandali.

3. Foederaţi constituiau partea cea mai întrebuinţată dintre barbari (goti, heruli, huni, sclaveni, anti ş.a.) şi erau organizaţi ca trupe sub ofiţeri, când romani, când

barbari. Erau comandaţi de ăpxovTET, deci de tribuni şi de comites foederatorum. Împărtiţi în tagmata, ei purtau ca semn al serviciului imperial cingătoarea (cingulum, gr. tâvn). Li se plătea soldă şi annona din tezaurul public.

4. Aliaţii ai>nnazoi, bande de barbari (huni, heruli, goti, abasgi, sarceni etc.), care, legaţi printr-un tratat cu imperiul, dădeau, în schimbul subsidiilor anuale, forte conduse de şefii lor proprii.

5. În sfârşit, altă clasă de luptători erau bucellarii, soldaţi din escorta privată a comandanţilor militari, în timpul lui Iustinian, toţi ofiţerii superiori aveau o trupă ele escortă, legată prin jurământ de credinţă. Numele vine de la bucella, pesmetul militar, o pâine de grâu fină, şi termenul derivat din acesta îi desemna pe soldaţii privati, ca oameni care mâncau pâinea fină a stăpânului, în contrast cu cei ce mâncau pâinea cazonă obişnuită. Erau două clase distincte: hypaspistai (unccGTtmrai), purtători de scuturi şi doryphoroi (<5 opu – (popoi), purtători de lance, superiori în rang şi mai puţini ca număr, corespunzând ofiţerilor. Aceştia stăteau nemijlocit în jurul şefului. Doryphoroi erau obligaţi a depune jurământ de fidelitate nu numai

şefului lor, ci şi împăratului, ceea ce implică o recunoaştere oficială. Erau adesea întrebuinţaţi în misiuni confidenţiale. Amândouã categoriile erau trupe călări. Majoritatea lor erau străini, huni şi goti sau munteni din Thracia şi Asia Mică.

Tactica şi echipamentul armatelor imperiale se modificaseră fundamental, din necesitatea de a se adapta celor ale duşmanului secular oriental. Lungile războaie cu persii au fost, cum aratã atât de bine Bury, o

scoalã pentru romani, învãtându-i a-şi transforma în multe direcţii tradiţiile şi metodele lor militare. Ei au adoptat ele la duşmanul lor armura defensivã: platose, zale, căşti de metal. Infanteristul purta platose şi jambiere de metal, pe dedesubt o za şi pe cap casca de metal, în secolul al VI-lea, „cavaleria de fier" (ferreus equitatus), greu înarmatã, aşa-zisii cataphraktarii (Kaâã (ppa KTOI), era o parte însemnatã a armatei. Liniile sale puternice, în care om şi călăret erau acoperiţi de fier, aveau o mare soliditate; ele rezistau celor mai iuţi sarje ale cavaleriei perşilor. Altã imitaţie din Orient a fost tragerea cu arcul. Cavaleria grea era înarmatã cu arc şi sãgeti, cu lance şi sabie.73

Astfel organizatã, armata bizantinã era de o bravurã incontestabilã. Aceasta nu o împiedică să comitã uneori la acte de indisciplinã. Pentru moralul ei, autoritatea şefului era totul şi dacă Iustinian n-a condus niciodată trupele pe câmpul de război, el a avut şansa de a fi secundat de un corp de generali eminenţi. Mulţi dintre ei erau recrutaţi din mijlocul familiei imperiale, căci împăratul ţinea, pentru siguranţa tronului sãu, să punã în comandamentele de frunte rude apropiate.

Patriciul Germanos, una din figurile epocii, a fost cel mai renumit dintre nepotii lui Iustinian. Atât erau

73 Bury, History II, pp. 75 – 78. Asupra armatei în această epocă, v. Th. Mommsen, Das römische Militârwesen seit Diocletian, în Idem, Historische Schriften, III, Bd., p. 206 şi urm.; R. Grosse, Römische Militärgesebichte von Gallienus bis zum Beginn der byzantinischen Themenverfassung, Berlin, 1920; J. Maspero, Ooi8 epã Toi et Erpanco Tai dans l'armee byzantine an Vf siècle, BZ 21, 1912, pp. 97 – 109; Ch. Diehl, Justinien, pp. 146 – 149; Idem, în Le monde oriental, pp. 73 – 76.

de mare prestigiul său de general şi încrederea trupelor în el, încât, după mărturisirea lui Prokopios, la singura veste a unei expediţii conduse de el, cei mai destoinici soldaţi alergau sub steagurile sale74. Popularitatea lui în armată i-a atras ura Theodorei şi adesea a fost ţinut la o parte, cu toate marile sale însuşiri. El a rămas totuşi credincios împăratului, care, în clipele grele, apela la talentele sale. În 538, îl trimise cu puteri extraordinare în Africa, zguduită de războaie, iar în 550, când războiul cu ostrogoţii în Italia luase o întorsătură cu totul periculoasă, Iustinian a apelat de asemenea la el, pentru a merge acolo ca generalisim. Dar, în mijlocul speranţelor ce se puneau în marile sale talente, Germanos a murit pe neaşteptate la Sardi-ca75. El a lăsat doi fii, Iustin şi Iustinian, amândoi mari generali, ca şi tatăl lor.

Un alt nepot al împăratului, cu numele de Iustin, fiul Vigilantiei (sora lui Iustinian) şi al lui Dulcidius, a jucat un rol însemnat în această domnie, investit cu înalta demnitate de curopalates, care i-a deschis drumul către coroana imperiului, în momentul morţii lui Iustinian.

Între generalii de seamă înrudiţi cu familia imperială trebuie amintit şi Sittas, căsătorit cu Comito, sora împărătesei Theodora, cunoscut prin succesele sale în Asia; apoi Areobindos, soţul unei nepoate a lui Iustinian, Prejecta, trimis guvernator în Africa, unde sfârşi asasinat, în sfârşit pe Ioan, nepotul lui Vitalian, care a

71 Bell. Goth., III, 39.

75 Prokopios, ibid., III, 40, 9. Cariera sa agitată a fost schiţată de Diehl, Justinien, 101 – 102 şi de Bury, History II, 36 – 39.

luat-o în căsătorie pe fiica lui Germanos şi s-a distins adesea prin energia şi talentele sale în războaie.

Dar numeroasele comandamente militare ale imperiului reclamau, pe lângă aceştia, mulţi alţi generali, proveniţi din cadrele armatei sau din rândurile înalţilor demnitari, între cei mai buni a fost Mundus, cunoscut în prima parte a domniei lui lustinan, care-l aşează comandant în Illyricum16, Bessas, pomenit adesea biruitor în luptele cu persii, Ioan Troglita, pacificatorul Africii, cântat de Corippus, Martinus, luptător victorios în Orient, patriciul Solomon, care s-a ilustrat în luptele din Africa, şi Artabane, părtas la aceleaşi lupte pentru pacificarea Africii zguduite de revolte.

Dar peste toţi aceştia se ridică prin geniul lor Beli-sarie şi Narses. În istoria militară a secolului al VI-lea, ei sunt figurile proeminente.

Belisarie este adevăratul erou al domniei. „Era frumos şi mare la trup, plăcut la înfăţisare mai mult decât toţi, afabil şi apropiat celor ce-l întâlneau, asemănându-se omului foarte sărac şi obscur" 77. Ca soldat e ad

76 Cedrenus, I, 652 (Bonn).

7? Prokopios, Bell. Goth., III, l, 6 – 7. [Menţionând originea armeană a lui Narses, Bănescu nu se referă şi la cea balcanică a lui Belisarie, despre care tot Prokopios, III, 11, 21, scrie că era născut în localitatea Germania din provincia Dacia Mediterranea, azi Separeva Banja, situată la frontiera „dintre traci şi illyri", în Bulgaria de sud-vest (op-irito sc. 6 BeXvocptiog EK repimviaq, T\ QpaKcov TE Ked lă Avpicov] j. LTaJ; o KEA – tou). Belisarie era deci „cel mai cunoscut trac din timpul lui Iustinian!", (V. Besevliev), Untersuchungen uber die Personennamen bei den Thrakern, Amsterdam, 1970, p. 80), origine atestată şi pentru alţi comandanti militari ai perioadei, ca şi pentru Comentiolus de la sfârşitul veacului al VI-lea (cf. Evagrius, Historia ecclesiastica, VI, 15).

mirabil, bravura lui fără seamăn, gata a sarja în fruntea escadroanelor sale. Generos fată de soldaţi ca nimeni altul, răsplătea după bătălie pe cei curajosi, îi mângâia pe răniti cu mari sume de bani, iar celor ce-şi pierduseră în luptă calul sau arcul sau orice altceva le dădea altul în loc78. Soldaţii îl adorau, duşmanii chiar îi arătau o mare admiraţie, barbarii se înmulteau sub steagurile sale. În campania din Italia a putut avea 7.000 de bucellari, garda sa personală, un număr care probează, cum bine observă Stein, nu numai bogătia sa, dar şi încrederea ce-i arăta împăratul, permiţându-i să întreţină o armată atât de puternică79.

Mare tactician, excelent mânuitor al trupelor, Belisarie era superior tuturor generalilor epocii. Iubit de populaţie, la întoarcerea sa din prima campanie în Italia, lumea se îngrămădea pe ulite în fiecare zi la trecerea sa, ca să-l vadă şi nu se putea sătura de privelistea ce-i oferea, cu suita sa de vandali, goti şi de mauri. A fost întâmpinat de un entuziasm popular atât de mare, încât Prokopios a putut scrie că, „dacă

ar fi dat un ordin, nimeni nu i-ar fi rezistat, din respect pentru virtute şi teamã pentru putere" 80. Belisarie a avut, în Alte detalii asupra toponimului Germania şi a antroponimului Belisarie se aflã la LI. Rusu, Elementele traco-getice în Imperiul Roman şi în Byzantium (veacurile HI-VIII), Bucureşti, 1976, p. 107 – 109 (ap. I. Barnea, Antroponime traco-dacepe sigilii bizantine, în „Thraco-Dacica", VIII, 1987, 1 – 2, p. 203 – 206 şi mai ales XVII, 1996, 1 – 2, p. 203 – 205)].

78 Ibidem, III, 1, 8.

79 Histoire du Bas-Empire II, p. 285.

80 Bell. Goth., III, l, 19. Portretul sãu la Diehl, Justinien, 158:! 167 şi la E. Stein, op. cit., 284 – 286.

tr-adevăr, meritul de a fi rãmas toatã viaţa sa credincios lui Iustinian. Dar nu trebuie să credem nici în ingratitudinea împãratului, despre care vorbeşte legenda. Des gur, Belisarie a trebuit să trezească nelinişte: era prea puternic, prea bogat şi acoperit de glorie. A putut fi deci suspectat şi adesea a suferit dizgratia suveranului, dar aceasta nu ţinea multã vreme. Iustinian a avut întotdeauna nevoie de el. El i-a acordat toatã încrederea şi l-a covârşit de onoruri. Marea scãdere a lui Belisarie a fost slãbiciunea fatã de soţia sa Antonina81, de care s-a resimţit de multe ori în lunga-i carieră militară. Dacă e să credem poveştile Istoriei secrete, a fost enorm de bogat şi, datoritã Antoninei, izvorul acestei imense averi era uneori contestabil. Prin eroismul şi mãretia faptelor sale, Belisarie a rãmas în istorie o figură extrem de populară. Amintirea isprãvilor şi dizgratiilor sale a impresionat adânc posteritatea, în jurul numelui sãu s-a format un ciclu de legende, încă din secolul al X-lea, circulau asupra sa, în lumea bizantinã, istorii miscãtoare, povestind nefericirile în care şi-a încheiat viaţa, orbit din porunca împãratului şi nevoit a întinde mâna, ca cerşetorii, pentru a trãi. Amplificate, înfrumuseţate într-un adevărat roman, Airiyrimg mpaiOTârr] TOV tfaujuacrrou ãv5 pog

81 Despre Antonina, mai recent în Prosopography of the Later Roman Empire (= PLRE), ed. A. Jones, J. Martindale, J. Morris, vol. III, Cambridge, 1992, s. v; I. Karayannopoulos, lawpia TOV Bvtavnvov Kpâwvq, vol. I, Thesalonic, 1978 (reeditare 1991), p. 518, 563 şi 570 – 572; E. Fischer, Theodora and Antonina in the Historia Arcana, „Arethusa", 11, 1978, p. 253 – 279; A. Cameron, Procopius and the 6"

century, Univ. of California, 1975, p. 70 şi urm., p. 157 – 162.

465

TOU ÃeyoiJ.EVov Beiiaapiov, aceste povestiri se propagã sub formã literară până în Apus. În literatura populară neogreacă avem trei versiuni ale acestei legende, din veacurile XIV, XV ŞI XVII82.

Alături de Belisarie trebuie aşezat rivalul său, eunucul Narses. Armean de origine, se născuse în Persarmenia, partea din Armenia datã Persiei prin împărtirea din 384. El şi-a început cariera în palatul sacru, în calitate de spatharo-cubicular al împăratului83, în primii ani ai domniei lui Iustinian, e înălțat la postul însemnat de mare sambelan (sacellarius, identic cu primicerius sacri cubiculi, care, între atribuţiile sale avea şi comandamentul spatharo-cubilarilor). Către 537, după întoarcerea lui Narses din misiunea în care fusese trimis la Alexandria, sacrum cubiculum a primit o modificare în organizarea sa, schimbându-se mult competenta sacellariat-ului, al cărui titular a avut de acum rangul şi titlul de praepositus sacri cubiculi".

82 Asupra legendei vezi şi Finlay, History of Greece, vol. I, Appendix I (On the Blindness of Belisarius) şi mai recent: R. Cantarella, La Airjyrimq ojpaw Tccrri TOU bavfi. aarov EKeivov roi) /le/o/ievou Bekiaapiov (di anonimo autore), în „Studi bizantini e neoellenici" din Neapole, şi adaugă un studiu asupra istoriei acestui poem, asupra originii şi difuzării sale, adevărat inventar al ecourilor pe care l-a avut legenda lui Belisarie în literatura şi arta universală. [Mai recent, v. şi H-G. Beck, Geschichte der byzanti-nischen Volksliteratur, München, 1971.]

83 Garda de corp imperială compusă din eunuci.

84 E. Stein, Histoire du Bas-Empire II, 357 – 358. Bury aratã că el exercita probabil o autoritate generală asupra tuturor slujbaşilor în legătură cu Curtea şi persoana împăratului. Avea şi controlul domeniilor din Cappadocia, bunuri ale suveranului. mii;

466

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

Narses a ajuns astfel un illustris şi unul dintre cei mai mari, stând în acelaşi rând cu magiştri militum şi, în practică, fiind mai puternic decât oricare dintre miniştri, având acces continuu şi confidenţial la suveran.

Eunucul era un om înzestrat cu mari însuşiri, foarte inteligent şi abil, capabil, când împrejurările o cereau, de multă energie, în zilele

teribile ale revoltei Nika, eunucul sambelan făcuse un nepreţuit serviciu stăpânului său. Pe când Hypatios, proclamat nou împărat, se afla în Hippodrom, primind felicitările prietenilor şi ascultând invectivele mulţimii împotriva lui Iustinian, Narses se strecoară în stradă cu un săculet în mână, luat din tezaurul imperial, întâlneşte câţiva dintre conducătorii facţiunii albastre, le aminteşte de vechile beneficii primite de la Iustinian, de urile de odinioară împotriva Verzilor, împarte bogătiile din săculetul său şi izbuteşte a-i convingesă strige: „Iustinian imperator, tu vincas!". Coaliţia celor două facţiuni a fost astfel ruptă şi tronul lui Iustinian, mântuit85.

Aceasta a sporit încrederea de care se bucura pe lângă Iustinian şi Theodora. În 538, Narses era pus în fruntea trupelor de întărire trimise în Italia şi mulţi cercetători s-au întrebat care a fost motivul împăratului ca să trimită un consilier, desigur credincios, dar soldat fără experienţă, într-o misiune atât de războinică. Nu poate fi îndoială, observă foarte bine Hodgkin, că în mintea suveranului lua tot mai mult consistentă ideea că strălucitele victorii ale lui Belisarie pot face

85 T. Hodgkin, Italy and her invaders 476 – 535, ed. II, Oxford, 1896, t. IV, pp. 273 – 274., r.

din el un primejdios rival pentru imperiu, şi că era necesar să-l observe de aproape, nu exagerat însă, printr-un devotat al dinastiei, un om care, prin vârsta şi condiţia sa, nu putea aspira niciodată la purpură, „întocmai ca un consilier aulic în lagărul lui Wallen-stein, sau comisarii Convenţiei în lagărul lui Dumou-riez, a fost Narses în pretoriul lui Belisarius", precizează Hodgkin86. Dar atitudinea de independenţă a lui Narses, contagioasă pentru alţii, rupse unitatea de comandă a lui Belisarie şi, pentru a o restabili, Iustinian a fost nevoit să-l reclame. Mai târziu însă, când situaţia din Italia a ajuns critică, Narses, care dovedise însuşiri militare, a fost din nou trimis, de astă dată spre a lua acolo comanda. El a fost destul de abil spre a cere şi a obţine toate mijloacele pe care nu le obţinuse Belisarie, – bani, oameni, arme – şi astfel a putut zdrobi ultimele rezistente ale ostrogotilor87.

Dar marile sale calităti ale minţii erau întunecate de sufletul său dur şi de aviditatea sa de bani. Rămas în Italia cu puteri de vice-rege, el a lăsat acolo o amintire dureroasă. Şi în jurul său s-a format de timpuriu o legendă, ca şi în jurul lui Belisarie. Ea nu are însă culoarea sentimentală pe care o are la acesta, în amintirea Italiei bizantine,

Narses apare ca un acaparator de comori sau ca un trădător, chemându-i pe longobarzi în Italia, spre a se răzbuna. Dar trebuie să recunoaştem cu Ch. Diehl că romanul ţine în aceste istorii mai mult loc decât adevărul.

86 Ibidem, t. IV, p. 275.

87 Portretul său schiţat de Diehl, Justinien, 167 – 171.

4. Ofensiva militară a lui Iustinian a. Războiul cu vandalii. Cucerirea Africii. Domnia lui. Hilderic, fiul lui Huneric şi al Eudokiei88, prin urmare nepot al lui Genseric, provocă, prin slăbiciunea ei, o revoltă internă. Regele, după mărturisirea lui Prokopios, era la război prea molatic89 şi maurii ajunseseră stăpâni pe mai toată Mauritania şi pe sudul Nu-midiei, ameninţând Byzacena. O luptă avusese loc în această provincie între vandali, conduşi de Oamer, vărul lui Hilderic, şi Antalas, şeful unui trib, pe care îl vom mai întâlni adesea. Vandalii au suferit o mare înfrângere, ceea ce a trezit nemulţumiri, exploatate de un rival ambiţios, Gelimer, din familia regală. Hilderic era învinuit pe deasupra de prietenia cu Iustinian, de care nu se simţea străin prin originea sa pe jumătate romană90, în mai 530 el a fost răsturnat şi aruncat la închisoare, împreună cu Oamer, un frate al acestuia şi mai mulţi notabili romani, iar Gelimer a fost ridicat pe tron91.

Iustinian interveni, cerând uzurpatorului să-l pună în libertate pe Hilderic şi să-i redea demnitatea regală, la care avea drept după legea lui Genseric privitoare la succesiune. Dar ambasada bizantină se întoarse fără niciun rezultat, în schimb, Gelimer îl orbi pe Oamer şi înăspri închisoarea pentru ceilalţi, sub pretext că vor să fugă la Bizanţ.

88 Aceasta era fiica Eudoxiei lui VaJentinian al III-lea.

89 Eig TOV; roăe/iov /mătfaxrdg re Aâav (Bell. Vând., I, 9, 5).

90 «PIAog L5 ra fiâhiaâa lovemviavă rai evoş eyevero, zice Prokopios (îbidem).

91 îbidem, I, 9, 9.

Iustinian expedie o nouă ambasadă, cerând lui gelimer să trimită la Constantinopol pe Hilderic, pe Oa-mer cel orbit şi pe fratele său şi arătând, în încheiere, că nu va tolera un refuz. Dar Gelimer răspunde insolent şi împăratul se gândi atunci să pună capăt cât mai repede războiului cu persii, pentru a porni expediţia în Africa. El

încheie în curând pacea zisă „eternă" cu duşmanul asiatic (532) şi ţinu un consiliu pentru războiul cu vandalii92.

E interesant să constatăm că împăratul nu a aflat la consilierii şi miniştrii săi nicio încurajare pentru această acţiune. Dezastrul marii expediţii a lui Leon I nu se ştersese din amintirea lor, iar cei răspunzători de finanţele Statului se speriau de cheltuiala enormă a întreprinderii. Trupele abia întoarse din Orient nu se entuziasmau nici ele, şi nici generalii lor, de perspectiva noilor primejdii ce le aşteptau. Ioan din Cappadocia, prefectul pretoriului, a avut curajul să expună împăratului, în acest consiliu, riscurile mari ale întreprinderii, înregistrate de Prokopios93. Dar Iustinian nu ţinu seamă de aceste păreri. Convins de justetea cauzei, el avea sentimentul unei datorii religioase fată de supuşii africani drept-creclincioşi, sentiment întărit şi mai mult de visul povestit de un episcop sosit tocmai atunci din Orient.

Belisarie a fost însăcinat să conducă expediţia. Iustinian l-a investit cu puteri nelimitate, ca generalissim al forţelor trimise în Africa. El a primit, probabil, cum crede Bury, titlul nou de arpa-i/rog avTOK – păicop, pe

92 Ibidem, l, 9, 10 – 15; 24 şi urm; 10, 1.

93 Ibidem, l, 10, 8 – 18.

care îl vom întâlni de acum adesea, iar este pentru învătatul englez echivalentul termenului de imperator, rezervat mult timp numai împăratilor94.

Armata, îmbarcată către jumătatea lui iunie 533 în portul din Constantinopol, număra, după Stein, 18.000 de oameni (nu 16.000, cum se spune de regulă) şi anume: 10.000 pedestrime, 5.000 cavalerie excelentă şi, în plus, 1.000 de „aliaţi" (heruli şi bulgari), garda personală a lui Belisarie, vreo mie cinci sute sau două mii95. Cinci sute de corăbii, escortate de 92 de vase de război, au fost întrebuinţate la transportul acestor trupe, împreună cu Belisarie s-au îmbarcat şi Antonina şi Prokopios, istoricul primind a-l servi şi acum ca asesor civil, cum fusese în Asia.

Flota debarcă undeva în Sicilia, lângă Acthna, unde bizantinii îşi reînnoiră proviziile şi-şi cumpărară cai, Amalasuntha având fată de ei o atitudine amicală. Prokopios a fost îndată trimis la Syracuza pentru a

culege stiri96, dacă nu cumva vandalii întinseseră vreo cursă şi pentru a afla unde s-ar putea debarca mai sigur. Istoricul află la Syracuza că Gelimer nu se aştepta să fie atacat în curând în Africa. El îl expediase pe fra

94 HistoryU, 127, n. 2.

95 Aşa socoteste Stein, care observă că Prokopios spune clar (Bell. Vând., I, 11, 2) că cei 5.000 de călăreti erau aptaii & iai (poisepâmi (4 vexillationes şi 9 regimente de federaţi). În această cifră nu pot, prin urmare, intra nici herulii şi hunii, nici buccellarii lui Belisarie. V. Histoire du Bas-Empire II, 313, n. 1.

96 Prokopios, op. cit., I, 14, 3. [Despre Amalasuntha, v. şi N. Baynes în „English Historical Review" (= EHR), Londra, 40, 1925, p. 71 şi urm; H. Wolfram, Gesch. der Goten, München, 1985, p. 25 şi urm., 387 şi urm., 409 şi urm.]

471

tele său Tzazon, cu 5.000 de soldaţi şi 120 de vase, aproape toată flota sa, în Sardinia, împotriva gotului Godas, care se revoltase, pentru a-şi face un regat personal, vasal imperiului, cerând în acest scop ajutorul lui Iustinian97. Gelimer însuşi ieşise din Carthagina şi se găsea la patru zile de coastă în Byzacena, luptându-se, fără să bănuiască nimic, cu maurii. Astfel îşi pierdu vremea până când se pomeni cu Belisarie pe coastele Africii.

Flota bizantină trecu din Sicilia în Africa fără a întâmpina cea mai mică rezistentă. Trupele debarcară la Capul-Vada, în Byzacena, la 31 august, îndreptându-se spre Carthagina. La ştirea invaziei, Gelimer dădu ordin fratelui său Ammatas, aflat la Carthagina, să-l asasineze pe Hilderic şi pe sotii săi de captivitate şi să iasă înaintea bizantinilor, spre a-i ataca din front, în timp ce el îi va lovi din spate, întâlnirea era hotărâtă de vandali în ziua de 13 septembrie la Decimum, vreo 15 km de Carthagina. Ammatas a executat ordinul şi, sosind câteva ore mai devreme, s-a ciocnit cu mica avangardă bizantină. El pieri în luptă şi trupele sale fură urmărite până sub zidurile Carthaginei. Detaşamentele înaintate ale lui Belisarie au fost apoi surprinse de Gelimer şi ele fugiră în dezordine către Belisarie. Acesta restabili repede ordinea şi se aruncă în goană asupra vandalilor. Gelimer descoperise cadavrul lui Ammatas şi se oprise pentru a-l plânge şi înmormânta. Surprinşi în dezordine, vandalii o rupseră la fugă spre Numidia, urmăriti energic de bizantini până noaptea. La 15

septembrie, Belisarie intră în Carthagina98, pe care începe

97 Ibidem, l, 10, 25 şi urm. * Ibidem, l, 20, 21.

Imediat să o fortifice. Pătrunde apoi în Numidia şi inl tră în Hippo Regius (Hippona), unde pune mâna pe tezaurul regal". Gelimer s-a refugiat la Bulla Regia, în Proconsularis, unde îşi pregăti o nouă armată. Grosul „ei îl formară cei 5.000 de soldaţi aleşi ai lui Tzazon, care se întorsese în grabă, din Sardinia, unde îl suprimase pe Godas.

Belisarie a dat, către jumătatea lui decembrie 533, o nouă luptă, la Tricamarum, 30 km. de Carthagina. Gelimer pierdu şi această luptă, în care Tzazon a căzut100. Regele îşi căută scăparea la maurii din munţii inaccesibili Pappua, în vestul Numidiei. Blocat acolo toată iarna de o trupă condusă de herului Pharas, Gelimer, lipsit de provizii, a fost silit să se predea către sfârşitul lui martie 534, după ce Belisarie îi promisese cu jurământ un tratament onorabil.

Obişnuit să reflecteze întotdeauna la marile întâmplări omeneşti, Prokopios se opreşte asupra unei scene impresionante provocate de regele vandal. Adus înaintea lui Belisarie, aflat într-o suburbie a Carthaginei, Gelimer a început deodată să râdă, nemaiputându-se stăpâni, încât unii dintre cei de fată credeau că, din prea mare durere, îşi pierduse minţile. Dar prietenii găseau că omul e plin de spirit, căci fiind din familie regească şi înălţat la domnie şi din copilărie până la bătrânete înconjurat de putere solidă şi de mari bogătii, apoi redus la fugă şi la multă teamă şi îndurând suferinţa din Pappua, iar acum ajungând prizonier, în

99 Ibidem, II, 4, 41.

100 Ibidem, II, 5 şi urm. (Detalii asupra acestor lupte la Stein, op. cit., pp. 315 – 317).

cercând astfel toate bunurile şi nimicniciile sorţii, a socotit că lucrurile omeneşti de nimic alta nu sunt vrednice decât de mult râs101.

Dus la Constantinopol, Gelimer a fost bine tratat de Iustinian, care i-a dăruit un întins domeniu în Galaţia, unde şi-a petrecut restul zilelor ca mare proprietar funciar102.

Capitularea lui Gelimer însemna, de fapt, sfârşitul războiului vandal, în cursul iernii, detaşamente ale armatei bizantine ocupară Sardinia şi Corsica, Caesarea Mauritaniei, insulele Baleare şi Pityuse, apoi Gadeira (Cadix), dincolo de Columnele lui Hercule, cale de 30 zile de Carthagina, şi fortãreata Septem (Ceuta), de cealaltã parte a Columnelor lui Hercule103. Africa pãrea cuceritã, Iustinian anunţã aceasta în mod solemn şi îşi ia în titulaturã, dupã vechiul obicei, supranumele de Vandalicus, Africanus. În aprilie 534, el a promulgat douã constituţii, schitând cadrele administraţiei civile şi militare a provinciilor cucerite. Archelaus e numit prefect al pretoriului Africii, care se întindea şi asupra Sardiniei, Corsicii, Balearelor şi fortãretei Septem. Dupã câteva luni, se crea şi un magisterium militum Afri-cae, cu sediul la Carthagina, ca şi prefectura, având comanda tuturor trupelor circumscripţiei prefectorale104.

Rechemat la Constantinopol, Belisarie se îmbarcă vara, ducând cu el o pradã enormã, o mulţime de prin

101 Prokopios, op. cit., II, 7, 14 – 16.

102 Ibidem, II, 9, 13.

1M Ibidem, II, 5, 1 – 8... >$ iii?? *, O 101 Stein, op. cit., p. 319.

zonieri, printre care şi Gelimer cu elita şefilor armatei, numeroşi soldaţi, dintre care unii intraseră în rândurile buccellarilor învingãtorului, iar alţii constituiseră cinci regimente de cavalerie, Vandali Iustiniani, trimişi să cantoneze la frontiera Persiei.

Iustinian a acordat generalului sãu credincios şi biruitor răsplata extraordinară a triumfului, o onoare pe care, dupã afirmaţia lui Prokopios, nimeni n-o mai primise în imperiu de aproape 600 de ani105. Solemnitatea s-a desfãsurat cu multã strãlucire. Ore întregi au defilat dinaintea poporului adunat pe treptele Hippo-dromului spoliile Africii cucerite: tronurile de aur, vasele de acelaşi metal preţios, pietrele scumpe, veşmintele şi trãsurile somptuoase, mormane de monede de argint – toate comorile pe care o sutã de ani ele pradã le grãmãdise în tezaurul vandalilor. Între ele se aflau insigniile imperiului şi vasele sacre ale Templului din Ierusalim, smulse de Genseric la jefuirea Romei106. Veneau în urmã captivii, care uimeau prin talia lor uriaşã; Gelimer se deosebea între aceştia prin mantaua lui de purpură, înţelegând cã din toate pãrtile mulţimea privea la nenorocirea lui – relatează Prokopios – regele nu înceta să rostească cuvintele

Scripturii: „Desertăciunea desertăciunilor, toate sunt desertăciune".

La plecarea lui Belisarie, Solomon, ofiţer distins, armean de origine, a fost lăsat în fruntea Africii ca magis-ter militum. El a trebuit de la început să înfrunte revolta populaţiei indigene (534). Triburile berbere formau

105 Prokopios, op. cit., I, 9, 2.

106 Aceste sacre relicve au fost trimise de Iustinian înapoi la Ierusalim.

populaţia de bază. După distrugerea Statului vandal, ele au început să se mişte împotriva autoritătii imperiale care se instala, în spatele lor se aflau triburile nomade, gata să prade ţinuturile bizantine, în momentul; îmbarcării lui Belisarie, berberii năvăliră în teritoriile; cucerite din Byzacena şi Numidia, nimicind trupele i imperiale, puţin numeroase107. Solomon a ieşit cu armata împotriva lor şi a dat lupta în câmpia de la Mam-mă, zdrobindu-i108. Dar la începutul anului 535 năvălesc iarăsi. Solomon îi urmăreste şi în muntele Burgaon obţine o mare victorie asupra lor, curătind Byzacena de duşmani şi lăsând numai pe berberii aliaţi conduşi de Antalas109. Trecu apoi în Numidia, împotriva altui şef berber, lavdas, stăpân în Aures, dar nu izbuti a-l învinge, mulţumindu-se a ridica în cursul iernii 535 – 536 o serie de fortărete, pentru apărarea ţinutului de dincoace de Aures110.

Dar în curând situaţia deveni critică prin revolta, cu mult mai gravă, a soldaţilor. Cauzele nemulţumirii erau numeroase. Solomon, cerând prea mult de la soldaţi, nu era popular, întârzierea plătii soldelor trezea proteste, ca şi împărtirea inegală a prăzii din campania anului 535. Solomon confiscase apoi în bloc pământurile posedate de vandali şi mulţi soldaţi, căsătoriţi cu captive vandale, erau instigaţi de acestea să prindă partea lor din pământul foştilor soţi; comandantul însă

107 Ch. Diehl, L'Afrique byzemtine, p. 65 şi urm.; Prokopios, op. cit., II, 10, 6 şi urm.

108 Prokopios, op. cit., II, 11, 15 şi urm.

109 Ibidem, II, 12, 5 şi urm.

110 Ibidem, II, 13, 18 – 40; Diehl, op. cit., 71 – 74. „fi

Înţelegea să-l păstreze pe seama Statului şi a împăratului111,

Iustinian, convins de aportul divin la recuperarea Africii, nu tolera cultele neortodoxe, iar soldaţii arieni erau persecutaţi din cauza religiei lor, ceea ce a fost iarăsi un motiv de revoltă112. Un incident neprevăzut a contribuit la sporirea confuziei. Unul dintre regimentele de Vandali Iustiniani trimise în Orient, ajuns în Lesbos, s-a revoltat, silindu-i pe mateloţi să-l ducă în Peloponnez, de unde a pornit în Africa, debarcând într-un loc pustiu şi, intrând în relaţii cu trupele revoltate, le-a încurajat în atitudinea lor113. Fu hotărâtă asasinarea lui Solomon în catedrala din Carthagina, în ziua de Paşti 536. Conspiratorii nu au avut însă curajul să dea lovitura şi trupele compromise ieşiră din Carthagina. Celelalte, după câteva zile de nehotărâre, se revoltară şi ele şi începură să-i ucidă pe cei favorabili guvernului, luară cu asalt palatul şi Solomon scăpă de la moarte ascunzându-se în capela palatului, de unde a ieşit noaptea, împreună cu Prokopios şi câteva persoane din suită, urcară pe furiş într-o corabie şi trece în Sicilia, unde se afla Belisarie, care începuse războiul pentru Italia. După prădarea Carthaginei, rebelii părăsiră oraşul, urmând să se întrunească toţi la Bulla Regia; de acest fapt profită Theodor din Cappadocia pentru a ocupa Carthagina. Răzvrătitii pun în fruntea lor pe Stotzas, fost bucellar al generalului Martin114.

111 Prokopios, op. cit., II, 14, 9 – 10.

112 Ibidem, II, 14, 22 şi urm.

113 Ibidem, II, 14, 18 – 19

114 Ibidem, II, 14, 22 – 42.

Ajuns în Sicilia, Solomon ceru ajutorul lui Belisarie, care a trecut îndată cu o mână de bucellari în Africa, ajungând la timp spre a scăpa Carthagina asediată de Stotzas. Urmărit de Belisariu, Stotzas şi rebelii săi fură învinşi la Membressa şi fug în Numidia. Belisarie s-a întors în Sicilia, lăsând provizoriu comanda lui Theodor din Cappadocia şi lui Ildiger, pentru a pacifica provincia115.

După plecarea lui Belisarie, Stotzas atrase la el, printr-o cuvântare îndrăzneată, trupele imperiale din Numidia şi-i asasină pe generali (vara anului 536) 116.

Informat de cele întâmplate, Iustinian a trimis în Africa, cu puteri extraordinare, pe Germanos, general despre care am amintit, investit cu cea mai înaltă funcţie pe care o putea avea un general, aceea de prim magister militum impraesenti. El îşi câştigase un bun nume în

luptele cu slavii la Dunãre. Germanos a debarcat la Carthagina cu o mică suită, dar nu a putut intra imediat în campanie, trebuind să organizeze forţele imperiale. Cu un tact deosebit, optând pentru o atitudine binevoitoare, atrase, puţin câte puţin, o parte dintre rebeli. Amnistia acordatã rãsculaţilor care se întorceau la datoria lor îi aduse pe mulţi înapoi. Stotzas a venit cu armata sa asupra Carthaginei, dar rebelii nu îndrãzniră să atace şi se retraseră în Numidia. În primãvara anului 537, Germanos porneşte asupra lui în Numidia şi, la locul numit (Ad) Cellas veteres™, îl bãtu

115 Ibidem, II, 15.

116 Data e stabilitã de Stein, op. cit., 324, n.2.

117 Stein, op. cit., 326. La Prokopios, op. cit., II, 17, 3, numele este Zralag Berepeg., >": = „> „I.1 w

zdrobitor. Stotzas scãpã fugind în Mauritania. Cu aceasta, insurecţia condusã de el a luat sfârşit. Cei care au scãpat din luptă şi-au declarat supunerea. Altã rebeliune, instigatã de un buccellar numit Maximin, în 538, a fost repede înãbusitã. Rãmâneau triburile berbere, intacte şi unite.

După aceste mari rezultate, Germanos se întoarce (539) la Constantinopol şi Solomon îşi reia comanda în Africa, cumulând din nou funcţiunile de prefect al pretoriului şi de magister militum.

De astã datã Solomon şi-a dat toatã mãsura capacitãtii sale militare, îndreptăţind încrederea ce i-o arãta împãratul. El a curãtat armata de elemente rebele, trimiţându-le la Bizanţ şi în Italia, lui Belisarie, şi-a recrutat elemente noi, i-a expulzat pe vandalii care dãduseră arme rebelilor lui Stotzas şi a reînceput războiul cu berberii printr-o expediţie în Aures. O victorie obţinutã la picioarele acestui masiv va sili pe mauri să se retragã în Mauritania. lavdas a rezistat un timp într-o citadelã, pe vârfurile prãpãstioase ale muntelui, dar, în cele din urmã, a fost alungat şi a fugit, rãnit, în Mauritania. Tezaurul sãu a căzut în mâinile lui Solomon; tot platoul înalt al Numidiei a fost ocupat. Solomon construi acolo o mulţime de fortãrete, pentru a-i ţine în respect pe indigeni. După aceea atacă şi supuse toatã Mauritania primã, vechea Mauritanie sitifianã, unde ridică, de asemenea, multe fortãrete mari şi mici118. Astfel, în 540, antica provincie romanã a Africii, de la Tri-politania până la hotarele Mauritaniei caesariene, de

118 Prokopios, op. cit., II, 19 şi 20; Diehl, L'Afrique byzantine, 87 – 91; Stein, op. cit., 327…e

479

la mare până la masivul Aure şi la stepele din Hodna, a recunoscut stăpânirea lui Iustinian. Datoritã energiei lui Solomon, ţinutul a avut o perioadã de linişte.

În 543, revolta triburilor berbere s-a dezlãntuit din nou, provocatã de insolenta şi incapacitatea lui Sergi-os, nepotul lui Solomon, trimis ca duce în Tripolitania. Luându-şi reşedinta în Leptis Magna, el stârneşte revolta tribului numit Levathai, omorând 80 dintre oamenii sãi, trimişi cu daruri pentru a întãri pacea. Situaţia fiind pentru el gravã, veni la Carthagina, spre a cere unchiului sãu ajutor. Antalas din Byzacena se revoltase şi el, fiindcă Solomon îi omorâse un frate. Ajutat de Cutsina al Numidiei, Solomon îl învinse pe Antalas aproape de Theveste, dar, câteva zile mai târziu, indisciplina trupelor îl fãcu să piardã bãtãlia de la Cillium (mai iunie 544), în Byzacena, în care el însuşi pieri119.

Iustinian a fãcut o greşealã când i-a hotãrât ca urmaş în Africa pe Sergios, ceea ce nu ne surprinde, acesta fiind logodit cu o nepoatã a Antoninei. Sergios s-a arãtat incapabil să domine situaţia. Revolta a luat proporţii, cea mai mare parte a triburilor berbere fiind alãturi de Antalas. Stotzas apãru şi el cu vandalii credincioşi. Antalas, nevoind să rupã cu imperiul, scrise lui Iustinian, declarându-i cã maurii sunt gata să se supunã dacă îl revocă pe Sergios, dar împãratul nu a dat urmare scrisorii. Maurii, din ce în ce mai numeroşi, rãspândirã peste tot mizeria, jaful şi incendiul, uciderea şi fuga locuitorilor. Iustinian trimise, în sfârşit, un coleg lui Sergios (545), în persoana lui Areobindos.

119 Prokopios, Bell. Vând., II, 21, 16 şi urm. Data de 544 e stabilitã de Stein, op. cit., 548, n.l.:,)… \… – t*

480

soţul Prejectei, om nobil, cum îl caracterizează Proko-pios120, dar fãrã nicio experienţă a războiului. El soseşte însoţit de Prejecta, de Athanasios, ca prefect al pretoriului, şi de Artabane, cu puţine trupe armene. Dupã ordinul împãratului, Sergios trebuia să lupte în Numidia, unde Cutsina luase şi el armele contra imperiului, iar Areobindos în Byzacena. O luptă a avut loc în Proconsularis, în care Ioan, fiul lui Sisinniolus, ofiţer brav, lãsat singur fatã de foarte mult superioare, a

căzut, după ce l-a rănit mortal pe Stotzas121. În urma atâtor dezastre, Iustinian l-a rechemat pe Sergios, pe care îl trimise în Italia; Areobindos rămâne acum şef suprem. Dar în curând ducele Numidiei, Guntarich, care pregătea o revoltă, pentru a se declara rege, îl asasină pe Areobindos (sfârşitul anului 545), gândindu-se să se căsătorească cu Prejecta, a cărei înrudire cu împăratul i-ar fi legitimat stăpânirea. Soarta lui Gun-tarith era însă, la rândul ei, pecetluită; el a căzut (în iarna 545 – 546), străpuns la un banchet de sabia lui Artabane, care-i suprimă şi pe principalii lui complici, printre care mai mulţi vandali, în timp ce pe alţii i-a trimia la Constantinopol122. Împăratul l-a răsplătit numindu-l magister militum, dar, după câteva luni, la cererea sa, l-a rechemat la Constantinopol, unde va ajunge la mari demnităti.

120 Ibidem, II, 24, 1 – 2.

121 Ibidem, II, 24, 9 – 14.

122 Ibidem, II, 26, 30 – 33; 28, 29 şi urm.; Cf. Stein, op. cit., 551 – 552. [Numele Guntarith este redat de Prokopios sub forma Gontharis (v. şi Bell Goth., III, 31, 3 sau III, 32, 6), aflată la originea actualului Gunter.]

Succesorul lui Artabane în Africa a fost Ioan Trogli-ta, unul dintre cei mai buni conducători ai lui Iustini-an123. El se distinsese ca duce de Mesopotamia, în războiul cu persii şi nu venea întâia oară în Africa, unde mai comandase un regiment de federaţi sub Belisarie, Solomon şi Germanos. Troglită a sosit pe mare la Car-thagina, în toamna anului 546. Cutsina trecuse de partea imperialilor, dar Antalas continua să prade tara, în vreme ce maurii din Tripolitana, conduşi de şeful le-vath Ierna, se uniseră cu cei din Byzacena. În iarna 546 – 547, într-o câmpie din această provincie, Troglită repurta o victorie desăvârsită asupra triburilor coalizate. Antalas a reuşit să scape, dar Ierna şi mii de alţi berberi au fost ucişi şi steagurile lui Solomon, pierdute în lupta de la Cillium, au fost găsite de bizantini în tabăra duşmană.

Ordinea părea a fi aproape restabilită, când maurii din Tripolitana, pe la mijlocul anului 547, reluară ostilitătile, sub un şef cu numele Carcasan, îndreptându-se către Byzacena. Troglită a pierdut bătălia de lângă Marta (azi Măret), în regiunea Syrtei Mici. Elşi-a reorganizat armata, a câştigat un ajutor însemnat de la maurii din

Numidia, încheind un fcedus cu lavdas, îl împacă pe Ifisdaias, şef berber important din Numidia, cu aliatul imperial Cutsina şi, în primăvara anului 548, porneşte în campanie împotriva lui Antalas şi Carcasan. O luptă sângeroasă a avut loc în Byzacena meridionalã, care a decis soarta războiului. O suliţă arun

123 Dupã Stein, supranumele de Troglită, care se întâlneşte numai la Jordanes, aratã cã el era probabil originar din regiunea numitã Tpâyihoq situatã în Macedonia (op. cit., 554, n.2). „”.

482

catã de Troglita asupra lui Carcasan l-a lovit mortal şi biruinta a rãmas imperialilor. Antalas a trebuit să se supunã şi el. Liniştea s-a restaurat, astfel, pentru mulţi ani în Africa bizantinã, care suferise teribil în aceste îndelungate războaie.

Ioan Troglita a fost investit cu demnitatea de patriciu şi a rãmas comandant în Africa până în 553Faptele lui glorioase au fost citate de poetul şi. Cresconius Corippus într-o epopee, intitulatã dupã numele sãu, Johannis (loaniada).

Pacea a fost, însã, încă o datã tulburatã în 563, prin inepţia guvernatorului militar Rogathinus. Bătrânul şef Cutsina, care adusese atâtea servicii imperiului, era asigurat printr-o pensie anualã. Când a venit, în 563, la Carthagina, să-şi primească banii, Rogathinus l-a suprimat, nu se ştie de ce. Fiii sãi s-au ridicat atunci în Numidia şi revolta a fost destul de serioasã pentru ca Iustinian să trimitã în Africa pe Marcian, unul dintre nepotii sãi, care a pus capãt tulburãrilor124.

b. Reorganizarea Africii bizantine, încă din aprilie 534, când se credea cã totul s-a sfârşit odatã cu capitularea lui Gelimer, Iustinian a emis cele douã constituţii privitoare la reorganizarea Africii recuperate. Una privea administraţia civilã, schitând noua orânduire întocmitã de împărat. Acesta ţinea să restabilească în Africa administraţia pe care o cunoscuseră supuşii sãi. Importanta pe care o atribuia eliberării lor se arãta, cum observã Diehl, în hotãrârea ca Africa să fie administratã, ca Oriens şi Illyricum, nu de un proconsul.

Stein, op. cit., 559; Bury, Historyll, 147 – 148.

483

NICOLAE BANESCU

ci de un praefectus praetorio şi să formeze o diecezã specialã, cu reşedinta la Carthagina125. Rescriptul imperial din aprilie 534 punea în fruntea administraţiei cu acest titlu pe Archelaus, care exercitase

mai înainte funcţia la Bizanţ şi în Illyricum, aflându-se acum în Africa, în calitate de casier general al corpului de expediţie.

Prefectul pretoriului era mare dregător al imperiului, Iustinian restabili această magistratură în toată autoritatea sa. Atribuţiile sale se întindeau asupra întregii administraţii civile; ele priveau deci legislatia (prefectul asigura promulgarea tuturor legilor şi deciziilor imperiale), administraţia (propunând suveranului pe guvernatorii diferitelor provincii şi numind direct anumiţi funcţionari), justiţia (prefectul având o competentă considerabilă şi pronunţând sentinţele fără apel), în sfârşit, finanţele, în care autoritatea prefectului era foarte întinsă. Chestiunile religioase nu-i erau nici ele străine: avea poliţia cultelor şi protecţia Bisericii ortodoxe.

Prefectul pretoriului era înconjurat de un numeros personal. Rescriptul din 534 enumera diferitele categorii de persoane pentru fiecare serviciu, cu apuntamentele lor: consiliatii, funcţionari de rang înalt, bine plătiti, îl ajutau pe prefect în administrarea justiţiei. Cancellarii, care vin imediat după consilieri, îl ajutau în aceeaşi materie. Alături de aceştia era officium propriu-zis, cu un personal foarte numeros, împărtit în două categorii: angajaţii distribuiţi într-un număr de birouri, scrinia (comentariensis şi ab actis), birouri

L'Afriqne, Livre II, I-ere pârtie, l'administr. civile.

484

l C

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

Însărcinate cu redactarea actelor şi păstrarea arhivelor; libelli, care primeau cererile adresate prefectului; scri-nium operum, însărcinat cu lucrările publice şi construcţiile; scrinium arcae, având administraţia caselor prefecturii şi ordonantarea cheltuielilor provinciei etc. Şi auxiliari grupaţi în corporaţii sau scholae (exceptores, grefieri administrativi, chartularii, însărcinati cu socotelile; mittendarii, pentru perceperea impozitelor; cur-sores, curieri pentru serviciul corespondentei; singularii, un fel de gardă personală, întrebuinţaţi în misiuni de încredere; draconarii, purtătorii drapelului etc.) 126.

Sub autoritatea prefectului erau şapte guvernatori, cu titlul de consulares sau praesides, însărcinati cu administraţia civilă a provinciilor. Provinciile Africii bizantine erau acum: Proconsularis, Byzacium şi Tripoli-tania, comandate de consulares; Numidia,

Mauritania I (sitifianã), Mauritania II (caesariana, tingitanã) şi Sardinia, comandate de praesides.

În ce priveşte reorganizarea militară, Iustinian prescria, de asemenea, prin cealaltã constituţie pentru Africa, modul în care înţelegea să se înfăptuiască ocupaţia militară. Trupele de frontieră, care consistau în cea mai mare parte din limitanei, aşezate în lagãrele întărite (castra) 127 ale frontierei, sub comanda ducilor, trebuiau să fie în stare, în caz de agresiune, a ajuta ti

126 Ibidem, pp. 98 – 106.

127 Charles Diehl (L'Afrique byzantine, Livre II, I-ere pârtie, chap. II) expune principiile sistemului defensiv al Africii bizantine, distingând între elementele acestui sistem: oraşe fortificate (civitates), lagãre întărite (castra), fortãrete mari (castella), redute mai puţin importante (burgi) şi ziduri de baraj (clisurae).

nuturile unde erau rânduite fãrã să aştepte întăriri de la armata de expediţie. Limitaneii erau soldaţi coloni, care dobândeau terenuri în apropierea frontierei şi erau obligaţi să le cultive128. Armata mobilã, cantonatã în interiorul ţării, în oraşe, era compusã din milites comitatenses, organizaţia în numeri sau Kaâdăoyoi, constituind trupe de infanterie şi regimente de cavalerie recrutate din populaţiile provinciilor, apoi din federaţi (Joederaţi), în genere călări, regimente de mercenari barbari din naţiunile vecine, nu în sensul primitiv al cuvântului, ca entitãti autonome129.

Pe lângã aceştia, armata mobilã cuprindea şi contingente de indigeni (gentiles), recrutaţi din triburile

128 Ludo M. Hartmann a reprodus (Untersuchungen zur Geschichte aer byzantinischen Verwaltung în Italien, 540 – 750, Leipzig, 1889, nota de la p. 52 – 53) pasajul caracteristic asupra acestor trupe din constituţia din aprilie 534 privitoare la administraţia militară a Africii şi adresatã lui Belisarie: „pro limitaneis vero ordinandis (quia necessarium nobis esse videtur, ut extracomitatenses milites per castra limitanei constituantur, qui possit et castra et civitate Hmitis defendere et terras colere, ut aliipro-vinciales videntas cos perpartes ad illa loca se conferanf) exemplum fecimus unius numeri limitaneorum, ut secundum exemplum, quod nos misimus, per castra et loca, quae provideret tua magnitudo, cos ad similitudinem

noştri exempli ordinet, şic ta-men ut, şi inveneris de provinciis idonea corpora, aut de illis, quos antea milites habebant, limitaneorum constituas numero în uno-quoque limite, ut, şi forsitan commotio aliqua fuerit, possint ipsi limitanei sine comitatensibus militibus una cum ducibus suiş adi-uvare loca, ubi dispositi fuerit, non longe limitem exeuntes nec ipsi limitanei nec duces corum…"

129 Stein, op. cit., 87.

africane. Africa a fost împărtită militar în 4 circumscripţii: Tripolitania, Byzacena, Numidia şi Mauritania.

Un magister militam Africae era comandant tuturor trupelor, având un ajutor, domesticus (în textele epocii ulterioare: unoaipa-nyydg). Comanda peste numeri o aveau tribuni sau comites.

tara a ieşit cu totul ruinată din îndelungatele lupte purtate în toate provinciile ei şi Prokopios înşiră urmările nefericite ale cuceririi. Administraţia bizantină instalată din nou nu a fost dintre cele mai bune, fiscalitatea abuzivă apăsa greu asupra populaţiei, care a avut de suferit şi din cauza intolerantei religioase. Nu se poate tăgădui totuşi, cum arată Diehl, grija împăratului de a introduce ordinea şi a asigura liniştea în ţara eliberată. Ruinele fortăretelor bizantine răspândite peste tot în Africa mărturisesc activitatea desfăsurată de Iustinian pentru protecţia tării; lucrările de utilitate publică în oraşe, măsurile pentru repopularea regiunilor devastate ne arată interesul suveranului pentru prosperitatea Africii, cu atâtea jertfe reîncorporată în imperiu" O.

c. Cucerirea Italiei. Războiul cu goţii. Africa în mâinile bizantinilor constituia o admirabilă bază de operaţii pentru cucerirea Italiei, împrejurările aveau să ofere în curând şi aici un pretext intervenţiei Imperiului bizantin.

Lui Theodoric îi urmase la tron un copil, nepotul său, Athalaric, pe care Amalasuntha, fiica marelui re

130 V. observaţiile savantului francez din Cambridge Medieval History, vol. II, pp. 22 – 24.

ge, îl avea din căsătoria sa cu vizigotul Eutharic. Ea a luat frânele cârmuirii în timpul minoratului fiului său. Regina primise o educaţie romană la Ravenna, ştia bine greceste, era curajoasă şi inteligentă131,

şi hotărî să dea fiului său educatia pe care o primise şi ea. Îl încredinţa deci grijii a trei goti civilizaţi, care împărtăseau vederile sale. Dar goţii, ca popor, nu înţelegeau civilizaţia italiană şi credeau numai în arta războiului. Câţiva şefi se prezentară reginei, protestând împotriva regimului de educaţie a regelui, menit să facă din el un efeminat şi las132. Amalasuntha a fost nevoită să primească protestele lor, deşi nu erau pe placul ei. Atha-laric a fost scos din pregătirea pedagogilor şi, fiind o natură slabă, a fost târât de tinerii asociaţi acum la educatia sa nationalã în vicii care îi ruinară repede sănătatea. Rău văzută de goti, Amalasuntha, ameninţată de un complot, luă măsuri împotriva conspiratorilor şi simţi nevoia să-şi pregătească retragerea. Ea îi scrise lui Iustinian, întrebând dacă ar fi dispus să o primească, în caz de nevoie, împăratul a fost bucuros să o primească şi i-a pregătit o casă la Dyrrachion, unde să poată poposi în drumul său spre Constantinopol. În acest timp, trei dintre şefii goti ostili au fost îndepărtaţi de la Curte, trimişi în misiuni militare la frontieră, unde, mai târziu, aveau să fie ucişi.

Amalasuntha avea o rudă apropiată în Italia, Theo-dahad (Theodad), vărul ei (fiu al Amalafridei, regina vandalilor, o soră a lui Theodoric). El nu avea nimic din însuşirile militare ale rasei sale. Se bucurase de o

131 Prokopios, Bell. Goth., I, 2, 3 – 4.

132 Ibidem, I, 2, 6 şi urm.

educaţie liberală şi se închinase studiului filosofici lui Platon. Era însă de o mare cupiditate. Avea numeroase proprietăti în Toscana şi, prin încălcări asupra vecinilor, se făcuse stăpân pe o mare parte a acestei provincii. Populaţia se plânsese împotriva rapacităţii sale şi Amalasuntha îl silise la restituiri133.

Theodahad nu avea ambiţii de mărire. Idealul său era să-şi petreacă viaţa în plăceri la Constantinopol şi a căutat să-şi realizeze această dorinţă îndată ce s-a ivit prilejul. Doi episcopi din Răsărit veniră la Roma, pentru chestiuni de doctrină teologică. Theodahad le încredinţa o scrisoare către Iustinian, în care îi propunea acestuia să-i cedeze bunurile din Toscana în schimbul unei sume de bani, al rangului de senator şi al permisiunii de a trăi la Constantinopol.

Odată cu episcopii venise (în 534) şi un agent imperial, Alexandru, spre a aduce regentei plângeri cu privire la purtarea ei

nemulţumitoare, cu prilejul jafului de la Gratiana, când goţii se luptaseră cu gepizii la Sirmium pentru dezertorii bulgarii şi pentru afacerea cetãtii Lilybaeum. Regenta a replicat acestor acuzaţii, reamintind serviciile aduse împãratului în Sicilia, cu prilejul campaniei din Africa. Dar aceste acuze urmãreau numai să-i amãgească pe goti. În realitate, Alexandru avea misiunea precisã de a încheia o convenţie secretã cu regenta, deoarece situaţia ei era mai critică decât oricând. Viaţa de plãceri îl ruinase cu totul pe Athalaric, care nu mai avea mult de trãit. La moartea lui regenta, foarte impopulară, nu şi-ar fi putut pãstra decât cu greu situaţia şi ea se gândea să

Ibidem, I, 3, 3 – 4.

depunã puterea în mâinile lui Iustinian134. Ea comunică lui Alexandru intenţia sa şi acesta se întoarse cu episcopii la Constantinopol. Primind mesajul regentei şi pe al lui Theodahad, Iustinian a trimis un nou agent în Italia, pe Petrus, un abil diplomat.

În acest timp Athalaric s-a stins din viatã (2 octombrie 534). Venind momentul critic, Amalasuntha a comis o greşealã fatalã: i-a propus lui Thodahad să împartã cu ea demnitatea regalã şi l-a proclamat rege, în noiembrie 534, luându-i jurãmânt că-i va lãsa exerciţiul guvernării. Fură expediate îndată scrisori lui Iustinian despre noua situaţie135. Dar după formalitãtile ipocrite, Theodahad aruncă masca. El a adunat rudele celor trei goti ucişi de reginã, i-a suprimat pe notabilii care-i erau credincioşi şi pe ea a închis-o într-o insulă a lacului Bolsena. Amalasuntha a fost apoi silită de ingrat să scrie o scrisoare lui Iustinian, declarând că totul e bine. Theodahad a scris el însuşi în acelaşi sens, trimiţând scrisorile cu doi senatori: Liberius şi Opilio136.

În drumul sãu pe Via Egnatia, Petru îi întâlni pe goţii care duceau scrisorile ce vesteau moartea lui Athalaric şi ridicarea la tron a lui Theodahad. Ajuns în portul Autona, îi întâlni pe Liberius şi Opilio, care îl informează despre arestarea reginei. El trimise în grabă un mesager la Constantinopol şi aşteptă ordine noi. Iustinian scrise imediat o scrisoare Amalasunthei, asigurând-o de protecţia sa şi-i dãdu lui Petru instruc

134 Prokopios, op. cit., I, 4, 27 – 28.

135 Ibidem, l, 4, l-11. [Despre ansamblul acestor evenimente, v.

T. Lounghis, Les ambassades byzantines en Occident… 407 – 1096, Athena, 1980, p. 9, 60 şi urm.]

136 Bury, History II, 163 – 164.}, A\ M

490

ţiunii în sensul că trebuia să-i pună în vedere lui The-odahad şi goţilor că e pregãtit să o sprijine pe regentă. Dar autoritatea împăratului şi declaraţiile ambasadorului nu o mai putură salva pe Amalasuntha: ea a fost ucisă în închisoarea sa (30 aprilie 535), rudele goţilor ucişi convingându-l pe Theodahad s-o execute în interesul propriei sale siguranţe. Petru nu a ezitat să-i declare, în numele lui Iustinian, că această crima înseamnã „războiul neîmpãcat între împărat şi goti (ăcr-novăog PO. CIÃ. El îl KO. I. (repicnv 6 na-etiot e crrai) ”-137

Aceasta e tragica istorie a Amalasunthei, cum ne-o povesteşte Prokopios în istoria războaielor. Dar în Anekdota™ el o acuză pe Theodora de această crimã: ea s-ar fi temut de venirea reginei, tânără încă şi frumoasă, şi i-ar fi cerut lui Petru să îl îndemne pe Theodahad să o ucidă.

Iustinian a socotit omorârea reginei, căreia îi oferise protecţia imperiului, ca un casus belli. Prin ambasadorul său Petru, el îi ceru lui Theodahad să abdice şi să-i lase Italia; în caz contrariu, va avea război, în acelaşi timp, împăratul a pregãtit expediţia. El trimise asupra Italiei două armate: una, comandatã de Mundus, magister militum per Ittyricum, trebuia să pătrundă în Dalmatia, să ia Salona139; cealaltă, mai mare (avea 7.500 de oameni, afară de garda personală a generalului), era încredinţatã lui Belisarie140, cu titlul însemnat de avTOKpâTOtp. Ea trebuia să urmeze drumul

137 Bell. Goth., I, 4, 31.

138 16, 1 – 4. [în ediţia românească a lui H. Mihăescu (v. Supra, n. 7), textul respectiv se află la p. 133J

139 Bell. Goth., I, 5, 2. „ (0Ibidem, I, 5, 3 – 4.: – dl. q, i!

491

pe mare şi să opereze o deschidere în Sicilia. În acelaşi timp, diplomaţia imperială se silea să atragă împotriva ostrogoţilor o alianţă barbară şi cerea, cu bani, sprijinul merovingianului Theodebert. O misiune cu scrisori şi daruri îl invita să coopereze împotriva arienilor goti141.

Theodahad era, ca şi Gelimer al vandalilor, un om incapabil să

reziste atacului imperial. Ca şi regele vandal, el ne înfăţişează exemplul tipic a ceea ce făcuse civilizaţia romană din barbari: nu mai avea niciuna din energiile native ale rasei sale – (ov JJ. EV KCCI coraei ăvavăpot, zice Prokopios. Campania s-a deschis în 535. Forţele ostrogote din Dalmatia erau slabe; Mundus le-a învins uşor şi a luat Salona. Sicilia a fost cuceritã, de asemenea, fără greutate. Singură garnizoana din Panormon (Palermo) a opus rezistentă, dar a fost repede învinsă de Belisarie. Acesta a trecut apoi în Africa, de unde împăratul îi dă ordin să vină în Italia împotriva goţilor. Belisarie intră în Italia pe la Rhegium, însoţit de Prokopios (mai 536). Populaţia, care îi ura pe os-trogoţi, îl salută ca pe un eliberator, în noiembrie, Belisarie cucerea Neapole, după un scurt asediu. Succesele acestea rapide au provocat indignarea soldaţilor ostrogoţi. O revoluţie militară îl răstoarnă pe Thoda-had (noiembrie 536) 142 şi îşi alege un şef în persoana lui Vitiges, soldat de origine obscură, dar de o bravură încercatã. Acesta nu avea însă însuşirile unui general.

141 Ibidem, I, 5, 8 şi urm.

142 El a pierit ucis pe drum, când a încercat să fugă din Roma la Ravenna [Ibidem, 11, l-10 (traducerea lui H. Mihăescu, Războiul cu goţii, p. 46 – 47)].

El îşi pierdu vremea retras la Ravenna, unde îşi serba nunta cu o principesă din familia lui Theodoric, cu Mă-tasontha, fiica Amalasunthei. Deoarece a fost o căsătorie silită; el şi-a făcut din ea o duşmancă implacabilă.

La sfârşitul anului 536, Belisarie, chemat de populaţia romană, s-a îndreptat asupra Romei şi, fără să întâmpine din partea garnizoanei ostrogote vreo rezistentă, a intrat, la 9 sau 10 decembrie 536, în Roma, restabilind în ea autoritatea lui Iustinian. Dar îndată s-a văzut neajunsul politicii militare a lui Iustinian, care întreprindea acţiuni mari cu mijloace puţine. Forţele puse sub comanda lui Belisarie erau cu totul mediocre. Biruitorul a primit în curând supunerea Apuliei şi Calabriei, în care nu erau goti, şi a goţilor din Samni-um de Sud143. Belisarie s-a silit apoi să pună Roma în stare de apărare contra unui eventual asediu şi a trimis detaşamente ca să ocupe Narni, Spoleto şi Peruşa.

În februarie, Vitiges trece la ofensivă. Armata adusă dinaintea

Romei era sporită cu cea venită din Proventa, căci el respectase pactul lui Theodahad, care o cedase francilor. Avea, astfel, la asediul Romei câteva zeci de mii de soldaţi. Fată de această armată formidabilă, Belisarie avea în Roma numai 5.000 de soldaţi. El a trebuit să ia măsuri energice contra unor senatori favorabili goţilor. Papa Silverius, bănuit de înţelegere cu duşmanii, e ridicat din Scaun (18 noiembrie 537) şi înlocuit cu Vigilius.

Vitiges a rămas mai mult de un an (februarie 537 – martie 538) sub zidurile cetătii, fără a putea face nimic: toate silintele sale se sfărâmară în faţa admirabilei

Bell. Goth, I, 15, 1 – 4. n... K.

493

NICOLAE BANESCU

energii a lui Belisarie. Într-o scrisoare adresată împăratului, el aratã inferioritatea în care se aflã, înconjurat de forţe considerabile şi, cerând să i se trimită întăriri, face această declaraţie de credinţă şi de vitejie: „Eu ştiu, desigur, că sunt dator Majestătii Tale cu moartea şi de aceea nimeni nu m-ar putea scoate viu de aici" 114. Cu atât de puţini oameni, el a făcut minuni de ingeniozitate strategică şi de curaj personal, în cele 69 de lupte dintre asediatori şi asediati145, încât nici asalturile furioase ale vrăjmaşilor, nici tăierea apeductelor, nici bolile şi foametea care decimau trupele sale nu au putut să-i biruie rezistenta.

Împăratul a fost impresionat de atâta bravură şi a trimis întăriri în Italia. Unele din aceste întăriri au ajuns la Roma. În decembrie, alte trupe au fost trimise, sub comanda lui Ioan, nepotul lui Vitalian, şi ele au debarcat pe coastele Adriaticii. Tot atunci mari cantităti de grâu se apropiau de Roma, şi acestea l-au determinat pe Vitiges să facă propuneri de pace, declarând, prin solii trimişi lui Belisarie, că cedează Campania şi Sicilia şi că va plăti un tribut anual. Belisarie a respins propunerea, acordând numai un armistitiu de trei luni, pentru ca ambasadorii să poată trata cu împăratul 146, în februarie 538, armistitiul expirând, Ioan năvălea în Picenum şi cucerea Rimini. Mătăsontha îi oferea Ra-venna, cu condiţia de a o lua de sotie147. La ştirea căderii cetătii Rimini, Vitiges a ridicat asediul Romei

144 Ibidem, l, 24, 17.

145 Stein, op. cit., 350.

146 Prokopios, II, 6, 3 şi urm.

147 Ibidem, II, 10, 11.

(martie 538). Când jumãtate din trupele lui au trecut Pons Milvius, Belisarie le atacă puternic cu toate forţele sale şi goţii au avut pierderi considerabile148. La apelul arhiepiscopului ele Milan, Datius, trupe bizantine au intrat cu Mundilas în Liguria şi au ocupat (aprilie 538) acest oraş. Flotele imperiale dãdeau în acest timp lovituri în toate pãrtile.

Pe la mijlocul anului 538, sosesc în Italia noi ajutoare, 7.000 de oameni din Orient, sub comanda lui Narses. Dar neînţelegerile dintre cei doi generali au slãbit autoritatea lui Belisarie şi au anihilat unitatea de conducere. O scrisoare a împãratului către Belisarie spunea categoric că, trimiţându-l pe Narses în Italia, nu înţelegea a-l investi cu comanda armatei; el dorea ca Belisarie să conducă întreaga armată cum va crede şi se cuvine ca toţi să i se supunã „în interesul Statului nostru". Narses însã socotea că este sub demnitatea funcţiei sale să lucreze ca subordonat al unui general şi pretexta, când trebuia să colaboreze la acţiunea lui Belisarie, că planul acestuia nu e interesul Statului149, în această situaţie trupele s-au risipit în diferite direcţii. Belisarie cuceri totuşi câteva oraşe, între care şi Milan, care a fost apoi recucerit de goti, silit să capituleze şi aservit enorm pe urma acestei reocupări. Francii lui Theodebert au profitat de aceste lupte dintre goti şi bizantini pentru a trece Alpii în Italia, pustiind îngrozitor valea Padului. Iustinian s-a vãzut nevoit să-l recheme pe Narses la începutul anului 539, lãsând lui Belisarie singur conducerea operaţiilor. Lucrurile s-au

149
Ibidem, II, 10, 12 şi urm.; Bury, II, p. 194. Bury, II, pp. 199 – 200.

Îndreptat repede: una câte una cetãtile cad în mâna lui Belisarie, Italia centralã este curãtitã de duşmani şi Vitiges se închide în Ravenna. Către sfârşitul anului 539, Belisarie îl atacă în acest ultim al sãu refugiu; Ravenna e blocatã pe uscat şi pe mare. Regele căuta să provoace dificultãti din afară imperiului şi a izbutit să trimită o solie la Chosroes al perşilor, spre a-l convinge de primejdia pe care o prezintă pentru el căderea Italiei, după cea a Africii, în mâinile lui Iustinian, şi

a-l decide să facă război imperiului150. Stein crede că Iustinian nu a putut fi străin de intervenţia lui Vitiges pe lângă Chosroes şi de aceea s-a decis să ofere îndată ostrogoţilor pacea în condiţii neaşteptate. Doi ambasadori sosesc din Constantinopol, aducând instrucţiunile lui Iustinian pentru pace. El propunea o împărtire a Italiei: tările la nord de Pe vor fi păstrate de Vitiges, cele de la Sud vor fi ale împăratului. Tezaurul regal din Ravenna va fi împărtit egal între părtile contractante. Goţii, surprinşi de aceste propuneri, mai bune decât ar fi dorit, le-au acceptat fără sovăială. Atunci s-a întâmplat un fapt care aruncă o curioasă luminã asupra moravurilor bizantine ale veacului al VI-lea. Cu toată voinţa formal exprimată de suveranul său, Belisarie se opune instrucţiunilor primite, nevrând să renunţe la o biruintă totală pe care o ştia atât de apropiată. Când ambasadorii se întoarseră în lagărul său, cerându-i să-şi punã semnătura pe tratatul de pace pe care goţii o socoteau indispensabilă pentru validitatea lui, Belisarie refuză, cu toate protestele tuturor generalilor. Atunci goţii, în disperare, luară o hotărâre ex

1 Prokopios, II, 22 şi urm.

traordinară: proclamarea lui Belisarie ca împărat al Occidentului. Ei trimiseră la el în secret emisari, cerându-i să primească domnia. Vitiges a fost constrâns să-şi dea consimtământul. Belisarie înţelege să rămână credincios suveranului său, dar se grăbeşte să profite de acest neaşteptat prilej. Luându-şi precauţiile necesare pentru înlăturarea oricărei suspiciuni, el se preface că primeşte propunerile şi promite emisarilor goti, care veniseră la el în secret, că va îndeplini promisiunile pe care i le ceruseră (de a respecta viaţa şi proprietătile goţilor), amânându-şi numai depunerea jurământului pe care trebuia să-l facă în calitate de suveran al italienilor şi goţilor. Porţile Ravennei se vor deschide astfel şi Belisarie îşi face intrarea în oraş în fruntea gărzilor sale, în mai 540. În acelaşi timp, din ordinul său, flota bizantină pătrunde în portul Classis, încărcată de provizii, pentru alimentarea oraşului. Când vestea căderii Ravennei se răspândeşte, comandanti din multe cetăti trimit la Belisariu, spre a-l încredinţa de supunerea lor. Singure femeile barbare, care auziseră de la sotii lor că duşmanii sunt mari la trup şi mult mai numeroşi, îşi insultau acum sotii, arătând cu mâna pe învingători, şi le imputau laşitatea151. Belisarie îl pune pe Vitiges sub

pazã, dar cu multã cinste, şi permite goţilor care locuiau dincoace de Pe să se ducă să-şi cultive pãmântul, încât bizantinii se simt mai în siguranţă în Ravenna, fiind aproape egali la număr cu goţii.

151 Prokopios, op. cit., II, 29, 34. [= Războiul cu goţii, p. 131. l traducerea lui H. Mihãescu.

497

l

Vitiges a fost transportat apoi cu familia sa la Constantinopol, împreunã cu floarea aristocraţiei gotice, Iustinian l-a tratat cu omenie, ca şi pe Gelimer, i-a acordat titlul de patriciu şi i-a dăruit un domeniu în Asia. El va supravieţui numai doi ani înfrângerii sale. Vãduva sa, Mătăsontha, l-a luat mai târziu în căsătorie pe Germanos, nepotul împăratului, privit ca eventual

succesor.

Războiul interminabil cu persii ne explică excesiva

prelungire a războiului în Italia. Imperiul nu avea des

tule mijloace ca să susţinã lupta pe douã fronturi. Surprinşi un moment de căderea Ravennei, goţii se

deşteptară şi, puternici încă în nordul Italiei, îi oferiră coroana lui Uraâas, comandantul unei armate gote la nord de Pe, însă acesta sfătui să fie ales Ildibad, care comanda la Verona. Amândoi pieriră din pricina intrigilor în care fost prinşi, iar unul dintre rugi, Eraric, izbuti să fie recunoscut rege şi intră în tratative cu imperiul. Dar Totila, nepotul lui Ildibad, începuse şi el i tratative, în momentul în care partida decisã la rezis

tentă i-a oferit coroana, în toamna anului 541. (Eraric

— fusese atunci asasinat de goti).

În Totila goţii îşi aflaseră un şef tânăr, plin de energie şi cu mari însuşiri militare. El îşi schimbã îndatã atitudinea şi nu se mai gândi decât la salvarea poporului

sãu.

Totila porni deci energic la acţiune. Iustinian îl tri

mise în Italia pe Artabazes, armean de origine şi ofiţer f capabil, încercarea sa de a cuceri Verona nu izbuteşte şi imperialii se retraseră dincoace de Pe. În primãvara anului 542 lupta se dă lângã Faenza, luptă în care bizantinii au fost învinşi, iar viteazul Artabazes a murit

498

din pricina rãnii primite în lupta singulară cu un got uriaş, pe

care îl ucisese152. Generalii romani nu aveau nicio unitate de acţiune şi Totila a putut cuceri multe oraşe în Italia centrală, iar către sfârşitul anului 546 împresura Roma, unde comanda Bessas.

Fată de această situaţie, Iustinian se gândi să-l recheme pe Belisarie din Asia, unde purta războiul cu persii şi să-l trimită iarăsi în Italia, în aceeaşi calitate de comandat suprem. Dar îl trimise fără trupe şi fără mijloace suficiente şi bravul general a încercat în zadar să scape Roma cu puţinele trupe aduse de Ioan trimis anume de Belisarie la împărat, spre a obţine mijloacele necesare unei acţiuni serioase. Roma căzu, după multe lupte, la 17 decembrie 546, prin trădarea isa-urienilor, care deschiseră goţilor, noaptea, poarta Asinaria.

Totila spera că acest succes va pune capăt războiului şi începu negocieri, respinse de Iustinian, care-i punea în vedere că trebuie să trateze cu Belisarie, investit cu depline puteri. Ambasadorii lui Totila erau instruiţi să declare că, dacă pacea va fi respinsă, el va dărâma la pământ toată Roma, îi va nimici pe senatori şi va ataca Illyricum. Belisarie, care se afla la Porto, îl opri însă de la acest gând, printr-o scrisoare în care-i vorbeşte de monumentele care fac gloria Romei şi prin care ea aparţine posteritătii, astfel încât o insultă

152 Prokopios, III, 4, 23 – 29. [Acelaşi izvor îl mai menţionează pe Artabanes, alt comandat bizantin de origine armeană, pentru care se poate consulta EPLBIP, vol. III, Athena, 1998, p. 219, s. v., ca şi Infra, n. 163 a lui N. Bănescu.]

asupra ei va fi privită ca o mare nedreptate făcută tuturor generaţiilor viitoare153.

Neliniştit de succesele pe care imperiul începea să le aibă în sudul Italiei, Totila hotărăste să întreprindă o expediţie în acele părti, în acest scop, el dărâmă mai întâi o treime din zidurile Romei şi hotărî să evacueze oraşul, ducând în Campania populaţia care mai exista, târând în alaiul său senatul captiv; lăsând o bună parte din armata sa afară din oraş, la vest, în lagăr, pentru pază, el porni cu restul armatei spre Lucania154.

Totila ocupă cea mai mare parte din teritoriile cucerite de Ioan, care se retrăsese la Otranto şi-i hărtuia pe goţii risipiti în toate părtile, astfel încât Totila s-a văzut silit să-i adune la nordul Apuliei, lângă muntele Gargano155. Ioan ocupă apoi Tarent, iar Totila se îndreptă

spre Italia centralã.

În aprilie 547, Belisarie lãsã la Porto, pe care îl ocupase mai înainte, soldaţii necesari spre a asigura apărarea şi intră cu restul armatei în Roma, fără ca goţii să încerce a-l împiedica, începu imediat să restaureze zidurile, ca să se poată apăra, în momentul previzibilei întoarceri a regelui got. Neputând construi într-un timp atât de scurt cât dărâmase Totila din împrejmuire, se mărgini să arunce unele peste altele pietrele, lipsindu-i cu totul varul pentru a le cimenta, în faţa zidului astfel improvizat se afla un şanţ adânc, săpat mai dinainte. Numai porţile sfărâmate de goti nu avu vreme să le aşeze din nou. Punând toată armata la lucru.

153 Bury, II, pp. 243 – 244.

154 Prokopios, III, 22, 18 – 19.

155 Ibidem, III, 23, 20 – 24.

a putut repara astfel, în 25 de zile, tot ce dărâmase Totila. Aduce, în acelaşi timp, pe Tibru multe provizii şi toate acestea atraseră populaţia refugiatã în împrejurimi.

Îndată ce auzi, Totila se ridică cu toată armata şi veni la Roma, aşezându-şi tabăra lângã Tibru. A doua zi, la răsăritul soarelui, goţii se aruncară cu mare furie şi zgomot asupra zidurilor. Belisarie îi aşezã pe cei mai buni luptători la porţile dărâmate şi, după o luptă crâncenã, care a ţinut până noaptea, goţii au fost înfrânţi. Ei se retraseră în tabără, pentru a începe din nou asaltul în zorii zilei următoare. Dar şi acest atac a fost respins sângeros. Totila se retrase atunci la Ţi-bur156, surpând toate podurile de pe fluviu, ca să nu-i poatã Urmări imperialii.

Belisarie aşezã porţile zidurilor, îmbrăcându-le în fier şi trimise iarăsi împăratului cheile, la Constantinopol157. Totila atacă Perusa (vara anului 547), care rezistã158, apoi se întoarse în sudul Italiei, unde Ioan dãduse o mare lovitură, fugărind trupele gote din Capua, unde erau închişi senatorii şi sotiile lor, pe care îi eliberează şi îi trimite în Sicilia. În faţa forţelor superioare ale goţilor, Ioan se retrase în Otranto159.

La insistentele lui Belisarie, Iustinian trimite câteva întăriri, numărând vreo patru mii de oameni şi pe Va

156 [în textul original Tibouris (Prokopios, Bell. Goth., II, 4, 7; III, 10, 23; III, 10, 19 – 22; III, 24, 32), astãzi Tivoli, oraş situat lângã Roma, spre răsărit.]

157 Ibidem, III, 24, 8 şi urm., 19 şi urm.

158 Ibidem, III, 25, l şi urm. [în textul lui Prokopios e Peruşia, azi Perugia]…

159 Ibidem, III, 26.4

lerian, magister militum al Armeniei, cu o mie de buc-cellari ai săi. Împăratul, temându-se pentru Sicilia, poruncise lui Belisarie să întreprindă o ofensivă în sudul Italiei. Generalul a venit la Crotona cu puţine trupe. Cavaleria sa fu decimată de Totila lângă Rossano şi Belisarie trecu la Messina, unde îşi va petrecu iarna din 547 – 548. Primăvara trecu la Otranto, apoi încercă să ajute, cu Valerian şi Ioan, Rossano, asediat de Totila, dar nu izbuti şi generalii se despărtiră, pornind către nord. Rossano a trebuit să capituleze. Peruşa căzu, de asemenea, în mâinile goţilor, către primăvara anului 549

Reuşita fiind imposibilă din pricina mijloacelor extrem de reduse de care dispunea, în iulie 548, Belisarie a îmbarcat-o la Otranto pe soţia sa Antonina pentru a merge la Constantinopol, să intervină prin Theodora, la care avea mare trecere, ca împăratul să-i trimită întăriri serioase. Dar înainte de sosirea ei, împărăteasa murise de un cancer, în lipsa ajutorului ei, Antonina nu a putut face altceva decât să obţină rechemarea lui Belisarie. Iustinian o admite, având trebuintă de Belisarie împotriva persilor160.

Plecarea lui Belisarie înrăutăti situaţia. Italia aproape nu mai avea apărare. Flota ostrogotă, condusă de transfugul Indulf, fost buccellar al lui Belisarie, devasta cumplit în primăvara anului 549 coasta Dalmatiei, biruind cu totul trupele guvernatorului de Salona trimise asupra lui şi capturându-le corăbiile161. Totila aţa

160 Prokopios, op. cit., III, 30, 25.

161 Ibidem, III, 35, 23 şi urm.

că din nou Roma şi reuşi să o recupereze. Belisarie îl lăsase acolo pe buccellarul său Diogenes, soldat încercat, care se apără câteva luni, dar în ianuarie 550, printr-o nouă trădare a isaurienilor, care deschid poarta Sfântul Paul (antica porta Ostiensis), Totila ocupă iarăsi Roma, în care se instala acum ca un suveran. El începu lucrări de reconstruire şi se îngriji de repopularea oraşului; în acelaşi timp, se

adresã din nou împãratului, oferind Sicilia şi Dalmatia, un tribut anual şi trupe de câte ori imperiul ar cere. Dar Iustinian nu primi ambasada regelui şi acesta se hotãrî să ducă războiîn Sicilia. În drumul său făcu să capituleze Tarentul şi, trecând în Sicilia (mai 550), Rhegium căzu, de asemenea, în mâinile sale, în timp ce, la nord de Apennini, goţii ocupau Rimini şi repurtau o mare biruintă asupra unei trupe imperiale aproape de Ravenna. Totila a încercat, fără a izbuti, să supună şi Messina. Apoi începu să devasteze Sicilia. Invazia insulei care interesa direct Curtea bizantinã, Sicilia întreagã făcând parte din bunurile private ale Coroanei162, îl determinã pe Iustinian la o sforţare supremã. El se gândise – mărturiseşte Prokopios – să-l trimitã în Italia pe Germanos ca generalisim al războiului cu goţii şi aceştia, aflând, intraseră în mare panică, întrucât faima lui era cunoscutã de toţi. Dar, spune mai departe istoricul, nu se ştie de ce împãratul s-a răzgândit şi a expediat în locul său pe Liberius, cu câteva mii de pedestri, la Syracuza. Apoi, socotind că acesta era prea în vârstă şi puţin experimentat în ale războiului, îl trimise pe urma lui pe

62 Stein, op. cit., p. 424.

Artabanes163, pentru a-l înlocui. Liberius nu putuse rãmâne în Syracuza, asediatã de goti, şi trecuse la Panormon (Palermo), unde îl gãsi, după câteva luni, Artabanes, a cărui flotã fusese împrăstiatã de o furtunã, înainte de sfârşitul anului 550, Totila părăsise Sicilia cu o pradă imensă, la zvonul apropiatei sosiri a unei armate mari imperiale în Italia de Sus.

Într-adevăr, Iustinian se hotărâse să trimitã împotriva goţilor ca generalissim pe nepotul său Germanos, încântat de această misiune, gândindu-se, afirmã prokopios, să salveze Italia, ca mai înainte Africa. Căsătorit cu Matasuntha, fiica Amalasunthei, el credea – afirmã istoricul – că goţii se vor ruşina să ia armele împotriva lui dacă ar fi avut-o însoţitoare pe soţia sa, urmaşă legitimă a lui Theodoric164.

Împăratul îi puse la dispoziţie mari sume de bani, la care el adãugă alţii din propria sa pungă, şi putu aduna în scurtă vreme, continuă menţionatul istoric, multă armatã din cei mai viteji oameni. Din toate părtile alergau mercenari sub steagurile sale şi buccellari ai altor generali. Fiii săi, Iustin şi Iustinian, ridicau trupe în Balcani, iar Ioan, nepotul lui Vitalian, ginerele lui Germanos, comandând Illyricum, participa şi el la

163 Implicat mai înainte, cu alţi doi armeni de la Curte, într-un complot împotriva împãratului, încercând să-l atragă şi pe Germanos, acesta denunţã indirect complotul. Iustinian s-a indignat că nu a făcut-o imediat şi aşa se explică nehotărârea împăratului fatã de general. El a tratat însã cu clementă pe complotisti, suspendându-i un timp din funcţii. [Prokopios, Războiul cu goţii, ed. H. Mihãescu, Indice, p. 278, s. v. „Artabanes"; v. şi Supra, n. 152, partea adãogitã.]

164 Bell. Goth., III, 39, 11 – 15. – «! lto f; – u-"-< *

expediţie. ştirea răspânditã în Italia a făcut o profundă impresie. Goţii erau neliniştiţi, scrie Prokopios, să lupte împotriva urmaşilor lui Theodoric. Resturile împrăstiate ale trupelor bizantine învinse de goti se adunaseră în Istria, pe unde auziseră că va trece Germanos. Generalii care comandau în Italia cetăti care rezistau încă prindeau curaj în aşteptarea renumitului lor coleg.

Sfârşitul Statului ostrogot părea apropiat. Soarta a vrut însă altfel. Când totul a fost gata, s-a produs o năvălire puternică a sclavenilor care, trecând Dunărea, se îndreptau spre Thessalonic. Ei erau vestiţi prin cruzimea lor sălbatică, nimicind populaţia pe unde treceau. ştiind ce pustiu vor lăsa în urma lor, Iustinian scrise lui Germanos să-şi amâne plecarea în Italia şi să pornească imediat să scape Thessalonicul şi oraşele dimprejur de primejdia care le ameninţa165. Când scla-venii au aflat de la captivi că Germanos e la Sardica, se înspăimântară atât de tare, căci îl cunoşteau din luptele purtate la Dunăre ca strateg al Thraciei, încât îşi schimbară îndată direcţia şi se strecurară în Dalmatia. Scăpat de grijă, Germanos porunci armatei să se pregătească de plecare, având să pornească peste două zile către Italia. Din nefericire, cade deodată bolnav şi moare pe neaşteptate166, în toamna anului 550.

Iustinian nu se putu decide să-l numească în locul lui Germanos pe Ioan, nepotul lui Vitalian, magister militum per Illyricum, nesocotindu-l în stare să exercite autoritatea necesară asupra tuturor generalilor. Se decise pentru eunucul Narses, care nu primi decât în

165 Ibidem, III, 40, l şi urm.

166 Ibidem, III, 40, 9.

anumite condiţii, pe care împăratul a trebuit să le accepte. Narses era hotărât să completeze mult înarmările destul de considerabile ale lui Germanos şi, afară de aceasta, a cerut banii necesari pentru a putea plăti rămăsitele soldelor datorate trupelor din Italia, implicit ale celor trecuţi la duşman şi pe care spera să-i aducă înapoi.

Efectivul cu care a pornit din Salona, pe la începutul lui aprilie 552 nu putea fi mai mic de 30.000 de oameni, căci Narses ridicase alte trupe în Thracia şi Illy-ricum. Datoritã vechilor lui raporturi cu herulii, avea posibilitatea să ducă în Italia marea majoritate a războinicilor acestui popor, al căror contingent principal era condus de Philemuth (mai mult de 3.000 de călăreti). Peste 5.500 de longobarzi se adãugaseră armatei. Avea trupe din diviziile de la Constantinopol, o trupă de transfugi persani, 400 de gepizi, un mare număr de bulgari, şi toate trupele care aşteptaseră sosirea lui Narses la Salona, de unde porni în primăvara anului 552.

Neavând la îndemână o flotă atât de mare spre a-şi îmbarca această armată, Narses a luat calea pe uscat. Ajungând în Istria, se văzu în faţa unor obstacole neaşteptate: francii, care ocupau interiorul Veneţiei, nu-l lăsau să treacă prin teritoriul lor; pe de altă parte, şeful got Tei as, pe care îl trimisese Totila la Verona, procedase la lucrări de terasament care făceau regiunea dintre Adige şi băltile Ravennei inaccesibilă. Dar, la sfatul lui Ioan, nepotul lui Vitalian, care cunoştea bine regiunea, înlătură aceste dificultăti, apucând drumul pe la nord, de-a lungul coastei, şi trecând peste

gurile fluviilor prin mijlocul unor poduri flotante167. La 6 iunie, armata ajungea la Ravenna, unde îl aşteptau Valerian şi Iustin. Luând cu sine pe Valerian şi trupele sale, Narses îşi reluă marşul, 9 zile mai târziu. Zadarnic încercară goţii să-i închidă drumul lângă Rimini. El a intrat în Apennini, pe la vest de Petra Pertusa, care era ocupată de duşman, şi ieşi în Via Flaminia. Totila, cu o hotărâre eroică, porni din împrejurimile Romei, în întâmpinarea lui.

Astfel se ajunse, la sfârşitul lunii, la bătălia memorabilă care a decis soarta războiului, aproape de Tadi-nae sau de un loc numit, Busta Gallorum („Mormintele galilor") 168 în Apennini, pe la sfârşitul lui iunie 552. Armata ostrogotă, respinsă de la prima ciocnire, luptă cu furie, dar a fost biruită prin tactica nouă a lui Narses. Ea fu pusă pe

fugã, cuprinsã de panicã. Totila luptase călare, într-o armură strălucitoare, arătând o vigoare extraordinară. Urmărit de un gepid care îl străpunse cu lancea, el a murit în satul Caprara (Caprae) şi a fost îngropat de ai săi. Corpul său a fost dezgropat de învingători şi despuiat de ornamentele sale, care au fost trimise lui Iustinian la Constantinopol.

167 Prokopios, op. cit., IV, 26, 8 – 25. Cf. Stein, op. cit., pp. 600 – 601.

168 în amintirea victoriei asupra galilor, repurtate de romani în 295 î.Hr., nu departe de anticul Sentinum (V. Stein, ibid., 601 şi n. 2). S. Fuchs, D le Schlacht im Appenin 552 n. Chr., în „For-schungen u. Fortschritte", 19 (1943), p. 234 şi urm., pune locul acesta la Pianello, la intrarea în Gola di Frasassi. Azi e Gualclo Tadino, în Apenini. F. Lot, op. cit., pp. 156 – 157, a arătat că forma Tdyivai din textul lui Prokopios, Bell. Goth., IV, 29, 3, ar fi eronată. Lupta a avut loc pe la sfârşitul lui iunie 552. Şi? a

Narses înainta apoi prin Toscana, primind în cale supunerea goţilor şi adeseori plângerile italienilor, ajungând la Roma, pe care o ocupă pentru a cincea oară169.

După aceea, Narses asedie Cumae, unde se afla tezaurul regilor goti. Dar un nou duşman se ridica la nord. Reuniti la Ticinum (Pavia), adversarii lui Narses l-au ales ca rege pe Teias. În aceste circumstanţe, disperarea goţilor fugari a fost urmată de o sângeroasă răzbunare: trei sute de tineri din familiile nobile, care fuseseră trimişi ca ostatici dincolo de Pad, au fost ucişi de către urmaşul lui Totila. Senatorii pe care-i alungase Totila din Roma au avut, în mare parte, aceeaşi soartă în oraşele Campaniei.

Din nordul Italiei, Teias a alergat pentru a elibera Cumae. Ambele tabere s-au observat mult timp, la poalele Vezuviului. Regele got a ocupat o poziţie forte pe tărmul stâng al râului Dracon (azi Sarno), care izvorăste de la poalele Vezuviului, trecând pe lângă cetatea Nuceria170.

Întrucât se aprovizionau greu, goţii fură siliti să se retragă la Muntele Laptelui (Mons Lactarius, azi Monte Lettere), vreo câţiva kilometri la sud de Dracon, poziţie foarte puternică, dar unde hrana le lipsea cu totul. Neavând de ales, i-au atacat pe imperiali la 30

octombrie 552171.

169 După expresia lui Prokopios, Iustinian primi iarăsi cheile Romei, care în vremea domniei sale a fost de cinci ori luată şi recuceritã (Gibbon, op. cit., p. 445).

170 Prokopios, op. cit., IV, 35, 7 – 14.

171 Nesigură, data e indicată de E. Stein, op. cit., p. 604.

Bătălia a durat două zile întregi, fiind foarte înverşunată, demnă de o epopee, o „luptă de eroi", după chiar expresia lui Prokopios. [„Aici voi înfătisa o luptă de multă însemnătate şi un bărbat cu nimic mai prejos de adevăraţii eroi, cum s-a dovedit în împrejurarea de fată Teias. Goţii erau împinsi la cutezantă de deznădejdea în care se găseau; iar romanii, deşi îi vedeau în neputinţă, îi înfruntau din toate puterile, deoarece le era ruşine să dea înapoi în faţa unor oameni mai slabi decât dânşii; deci şi unii şi alţii se aruncau cu multă însufleţire asupra celor aflaţi în preajma lor, unii pentru a muri, iar ceilalţi spre a-şi arăta vrednicia". (Prokopios, Bell Goth. IV, 35, 20, după traducerea lui H. Mihăescu, Procopius din Caesarea, Războiul cu goţii, p. 272). Hotărâti a învinge ori a muri, goţii dăduseră drumul cailor; strânşi în jurul regelui lor, ei s-au bătut fără a ceda niciun pas de teren, până noaptea, iar a doua zi au reluat lupta. A fost o luptă homerică, descrisă viu de Prokopios. Înconjurat de câţiva războinici, Teias conducea asaltul. Acoperit de scut, el, mai ales, era ţinta duşmanilor, care gândeau că odată căzut, goţii nu aveau să mai continue lupta. Când îşi văzu scutul plin de lăncile înfipte în el, luă un altul de la un scutier, lovind cu dreapta şi fără a da niciun pas înapoi; când şi acesta se acoperi de 12 lănci înfipte în el, încât nu-l mai putea mişca uşor, ceru un alt scut, dar în clipa în care-l schimba, îl lovi o săgeată, omorându-l pe loc. I se tăie apoi îndată capul, care fu înfipt într-o prăjină, pentru ca armata lui să vadă că regele ei este mort. Dându-şi seama că nu pot învinge şi recunoscând că Dumnezeu este împotriva lor, goţii au trimis câţiva dintre conducători la Narses, spre a-l anunţa că ei se predau, dar nu ca să trăiască în supu

nere fată de împărat, ci să se retragă undeva afară din frontierele romane, unde să poată trăi independenţi. Ei cereau să li se permită a se retrage în pace şi să ia cu ei fie ceva bani, fie averea pe

care o depozitaseră în fortăretele italiene. La sfatul lui Ioan, care pleda energic pentru moderaţie, Narses a primit condiţiile, cu obligaţia pentru goti de a nu mai face război imperiului172. Datoritã tratamentului onorabil pe care Narses nu li l-a refuzat, resturile poporului got, cu armele şi bunurile lor, putură pleca să-şi caute adăpost la alţi barbari. Garnizoanele gotice sperau totuşi să restabilească regatul gotic cu ajutorul francilor, însă Theociebert murise, iar fiul sãu Theodebald era slab. Francii hotărâră o neutralitate aparentă, lăsându-i pe supuşii lor alamani, cărora li se aliaseră mulţi goti, să încerce o lovitură în Italia. Doi fraţi, Leutharis şi Butilin, trec Alpii în primãvara anului 553Ei au strãbãtut ţinuturile, prã-dând până în sudul extrem. Dar o epidemie bântui pe drumul de întoarcere armata lui Leutharis, care-şi avea cartierul de iarnă în Venezia, astfel încât el însuşi muri. Butilin strãbãtu atunci cu grosul forţelor tot teritoriul până la Regiuni. Pe malurile fluviului Casilinus sau Vulturnus (Volturno), nu departe de Capua, Narses îi exterminã, pierind şi Butilin în acea ciocnire. Ultimele resturi gotice, conduse de Ragnaris şi refugiate la Compsa (probabil Conza), la est de Neapolis, au fost asediate de Narses şi s-au predat în primãvara lui 555, după moartea căpeteniei lor. Narses i-a trimis la Constantinopol, unde au fost înrolati în armata imperiului.

! J. Bui, op. cit., vol. II, pp. 273 – 274.

t nun».

510

Toatã Italia situatã la sud de Pad era acum adusã sub stăpânirea împăratului de la Bizanţ. Despre supunerea provinciilor transpadane, unde stăpâneau încă goti şi franci, nu avem informaţii. Dar Verona şi Brixia (azi Brixen, Bressanone) n-au fost ocupate decât în 562, când Narses i-a trimis lui Iustinian cheile porţilor lor173.

Francii, care n-au stat indiferenţi la aceste evenimente, au dat tot concursul lor ostrogoţilor, în ciuda neutralitãtii pe care-o afisau în principiu. Când cornitele ostrogot Vidin a încercat să-l împiedice pe Narses a trece Adigele, ducele franc Aming a venit în ajutor, dar a căzut în luptă, iar Vidin a fost luat prizonier de către Narses şi trimis la Constantinopol. Biruinta asupra lui Aming a făcut ca Veneţia francă să cadă sub stăpânire bizantină174. Toatã Italia era acum a Imperiului bizantin.

După 20 de ani de lupte, însângeratã, devastatã, ruinatã, Italia

reintra în sfârşit sub autoritatea imperială. Goţii au dispărut în populaţia romană, fără a lăsa urme ale stabilirii lor în peninsulă.

*

Organizarea Italiei. Printr-o constituţie datã la 13 august 554, adresatã lui Narses şi lui Antiochus, prefectul Italiei, celebra Pragmatica Sanctio, împăratul a anulat donaţiile şi confiscările operate de la Totila încoace, redând stăpânilor legitimi pământurile, turmele, colonii, sclavii pe care confiscările le smulseseră marilor proprietari funciari şi suspectaţi de simpatie

173 Ibidem, pp. 274 şi urm.

174 E. Stein, op. cit., p. 610.

511

pentru Bizanţ, a ratificat contractele încheiate cu statul pentru lucrări de domeniu public înainte de Totila, a acordat privilegii poporului şi aristocraţiei, a restaurat vechea stare de lucruri. Separaţia puterilor civile şi militare fu păstratã, Italia fu administratã civil de un prefect, superior guvernatorilor care continuară, sub diferite titluri, să administreze provinciile. Prefectura Italiei nu se întindea asupra Africii, care devenise din diecezã prefecturã, nici asupra Dalmatiei, care trecuse la Orient. Corsica, Sardinia rãmâneau Africii. Pentru provincii, funcţionarii vor fi aleşi de episcopi şi de nobilii regiunii. Iustinian îi supune controlului episcopilor. Roma e administratã de Senat, redus la rolul de simplu consiliu municipal.

Comanda militară a fost încredinţatã unui gener-alissim, magister militum, cu titlul de patriciu. Armata a continuat să fie împărtitã în trupe de izbire, compuse din provinciali şi auxiliari barbari, şi trupe de frontieră (limitanei), armate de acoperire, grupate în garnizoane de-a lungul frontierei, sub duci, numiţi tot magister militum când exercitau comenzi mai mari175.

Narses fu însărcinat cu administrarea Italiei. El avea oficial un post militar, dar guverna ca un viceregе şi avea putere supremă atât asupra funcţionarilor civili, cât şi asupra armatei, îl avu alături pe Antiochus, în fruntea serviciului civil, dar e semnificativ că titlul său nu era praefectus praetorio, ci simplu Prefect al Italiei.

Liniile generale pentru reorganizarea provinciei fură indicate, aşa cum s-a observat mai sus, prin legea din 13 august 554. Această lege prevedea că începând

175 Vezi Lot, 161 – 163 şi Diehl, Justinien, 209.

de atunci dispoziţiile codului imperial aveau să se aplice şi în Italia ca în toate celelalte părti ale Imperiului. Toate donaţiile făcute particularilor sau corporatiilor de Athalaric, Amalasuntha şi Theodahad rămâneau valabile, dar cele făcute de tiranul Totila urmau să fie anulate. Toate contractele făcute între romani în oraşele învinse în timpul războiului erau valide, în multe cazuri, în timpul războiului şi invaziei francilor, populaţia fusese silită să se refugieze, iar casele şi proprietătile fuseseră ocupate de alţii; se decretează ca acestea să fie restituite vechilor proprietari.

O inovaţie însemnată se face în privinţa guvernatorilor provinciali: ei vor fi aleşi pentru fiecare provincie de episcopi şi magnati, dintre locali. Măsura era luată în interesul marilor proprietari, pentru a creşte puterea lor locală.

Sicilia n-a fost cuprinsă în Italia: ea rămase sub praetorul ei, care era departe de autoritătile imperiale din Ravenna; Sardinia, Corsica erau sub viceregele Africii.

Narses administra timp de 13 ani teritoriul cucerit, prezidând opera de reconstrucţie. Porţile şi, valurile Romei au fost restaurate.

d. Războiul pentru Spania. Nu se ştie dacă Iustinian îşi formase de la începutul domniei vreun plan pentru recucerirea Spaniei, dar putem fi siguri că aceasta era una din ambiţiile sale şi că, după căderea lui Witiges, el a căutat un pretext pentru a-şi trimite armatele biruitoare împotriva vizigoţilor, înainte de a desăvârsi supunerea ostrogoţilor, el a fost invitat să intervină în Spania şi, cu toate că rezultatul războiului

din Italia era încă departe de a fi sigur, Iustinian n-a sovăit să se folosească de prilejul ce i se oferea.

Theodoric fusese regentul regatului vizigot în timpul minoratului nepotului său Amalaric. El încredinţase conducerea afacerilor lui Theudis, un general capabil. Tânărul rege, care n-avea niciuna din calitătile tatălui şi bunicului său, se căsători cu o prinţesă francă şi această căsătorie îi aduse nefericirea. El se purtă brutal cu ea, fiindcă nu voia să îmbrătiseze arianismul; atunci regina chemă pe fratele său, regele Childebert, care se îndreptă spre Narbonne. Amalaric ieşi să-şi apere posesiunile din Gallia, dar fu bătut şi ucis de

trupele răsculate (531). Tronul fu ocupat de Theudis, care va domni 17 ani. În 547, încurajat de criza prin care trecea dominaţia bizantină în Africa, Theudis asediază cetatea Septem. Troglita trimise însă trupe spre a o debloca şi în lupta care avu loc, armata vizigotă fu nimicită. Puţin după această catastrofă, Theudis fu asasinat, în iunie 548176. Urmaşul său, Thiudigisalus (Theodegisel) avu aceeaşi soartă după un an şi ceva. În 549, arianul Agila ia succesiunea, dezlănţuind persecuţia contra ortodocşilor. Un pretendent, Athana-gild, se revoltă împotriva lui (551) şi cere ajutorul lui Iustinian, care în 552 îl trimite în Spania pe Liberius cu o armată177.

176 E. Stein pune expediţia la această dată, op. cit., p 561 şi Excursus P, pp. 820 – 821.

177 [Despre aceste evenimente, v. F. Gorres, Die byzantinis-chen Besitzungen an den K sten des spanisch-westgotischen Reiches, 554 – 624, BZ 16, 1907, p. 515 şi urm.; P. Goubert, Byzance etl Espagne visigothique, 554 – 711, (R) EB, 2, 1944, p. 5 şi urm.; E. Thomson, The Goths în Spain, Oxford, 1969; J. Gruber şi G. Wirth în „Lexikon des Mittelalters", 206 – 207 şi 1159.]

Liberius izbuti să învingă trupele lui Agila şi cuprinse partea elesud – est a Spaniei. Mai multe cetăti maritime din această regiune fură cucerite, bizantinii refuzând a le ceda lui Athanagilă. În faţa acestei primejdii, vizigoţii îşi uitară discordiile şi se uniră. Ei îl uciseră pe Agila (555), oferind tronul lui Athanagilă, care i-a împiedicat pe bizantini să se întindă mai mult. Teritoriul cucerit de Imperiu era prea mic pentru a forma o prefectură, motiv pentru care fu legat de aceea a Africii.

Spania bizantină cuprindea districte şi oraşe situate la vest şi la est de Gades. În această regiune intrau oraşele Noua Carthaginã, Corduba şi Assidonia. Un guvernator militar fu instalat în noua stăpânire, cu rang de magister militum, dar nu ştim dacă era independent sau subordonat guvernatorului Africii178.

Aceasta fu cea din urmă cucerire a lui Iustinian în Occident. Astfel, prin eforturile lui Iustinian, Dalmatia, Italia, Africa Orientală întreagă, sud-estul Spaniei, insulele bazinului occidental al Mediteranei – Sicilia, Corsica, Sardinia, Balearele – reintrară în unitatea imperiului. Prin ocuparea cetătii Septem, de la Gibraltar,

autoritatea împãratului se întindea astfel până la Coloanele lui Hercule. Mediterana ajunsese iarãsi un lac roman.

Toate aceste cuceriri costară mult; ele nu se făcură fără mari eforturi, fără jertfe uriaşe sau nespuse suferinţe şi privaţiuni. Totuşi, Iustinian dãdu imperiului, prin aceste cuceriri, un incontestabil prestigiu şi o glorie care nu putea să rãmână fără urmări, o putere moralã care înseamnã mult în existenţa unui stat.

s J. Bury, op. cit., vol. II, p. 287.

5. Războaiele defensive ale lui Iustinian

Acestea fură războaiele purtate pentru ambiţia lui Iustinian. În vremea în care imperiul îşi îndrepta astfel toate silintele sale în Apus, frontierele Orientului, lipsite de trupe, au fost atacate cu furie. Aceasta făcu să se întreprindã şi în Orient expediţii şi războiul fu, prin urmare, în pãrtile acestea, defensiv.

Mai întâi, în Asia, persii erau de veacuri duşmanii neîmpãcati ai romanilor. Frontierele celor douã state se atingeau într-o mulţime de puncte, mai ales în Me-sopotamia; dar chiar acolo unde atingerea nu era directã, micile popoare intermediare, oscilând între cele douã imperii, dãdeau necontenit prilej de conflict, între Siria bizantinã şi valea Eufratului, spre exemplu, rãtãceau triburile arabe, unele dintre ele vasale Bizanţului, altele Persiei, şi ele erau un izvor de dificultãti continue. Armenia, împãrtitã încă de la sfârşitul veacului IV în douã state, dintre care unul atârna de persi, celãlalt de bizantini, pricinuia de asemenea prilejuri de lupte, în sfârşit, la picioarele Caucazului, popoarele din tara lãzilor şi din Iberia sovãiau între clientela bizantinilor şi protecţia regilor sassanizi.

Pe la mijlocul veacului V regatul persan pierduse mult din prestigiul sãu. El era tulburat de luptele pretendenţilor la tron, de conflictul între regalitate şi înalta aristocraţie sacerdotalã şi militarã, în afarã, la frontiera de nord-est, cãtre Bactriana, hunii ephtaliti (heftaliti) sau albi, profitând de aceste disensiuni, prãdaserã crud tara.

La sud de Munţii Caucaz, între Pontul Euxin şi Caspica, se afla la vest Colchis, tara lãzilor, al cãror nume

a rãmas în Lazistan, iar mai spre est Iberia sau Georgia, stat

clientelar Persiei, dar cu locuitori creştini, între culmile estice ale Munţilor Caucaz, litoralul vestic al Mării Caspice şi nord-estul Armeniei, pe cursul inferior al râului Kyros (azi Kura), trăiau albanii.

Importanta Lazicei (Lazike) era îndoită pentru romani, fiind o barieră atât contra barbarilor din nordul Caucazului, cât şi contra înaintării perşilor spre coastele Mării Negre. Regele persan Kavad I (488 – 496 şi 498 – 531) dorise să-i asimileze pe iberieni, care erau creştini, oprindu-i să-şi îngroape morţii, dar aceştia au reacţionat şi regele lor Gurgen s-a întors spre romani. Kavad a găsit atunci un pretext pentru a începe războiul, încă înainte de moartea lui Iustin. Poate că ar fi fost înlăturat, dacă Iustinian nu s-ar fi decis să construiască lângă Dara o nouă fortăreată.

În a doua parte a anului 527, fuseseră iniţiate negocieri cu persii, din partea romană participând generalul Hypatius şi bătrânul războinic Pharesmanes, în vreme ce persii erau reprezentaţi de către „maestrul oficiilor", Astabedh. Negocierile nu au dus însă la niciun rezultat, Belisarie, care era duce la Dara, începând a construi chiar pe frontieră o nouă fortăreată, din ordinul lui Iustinian. Persii au declarat că nu pot tolera această nouă construcţie şi, în anul 528, ostilitătile au început atât în Mesopotamia, cât şi în Lazica.

O armată persană de 30.000 de oameni, condusă de prinţul Xerxes, a invadat Mesopotamia. Romanii au fost învinşi într-o luptă dezastruoasă179, şi doi comandanti de-ai lor ucişi. Din fericire, Belisarie a scăpat cu

Prokopios, Bell. Pers., I, 13, 2 – 8.

viată. Dar şi persii au avut pierderi grele, retrăgându-se repede peste frontieră. Iustinian a trimis atunci mai multe trupe şi noi căpitani în fortăretele Amida, Constantia, Edessa, Sura şi Beroea, formând o nouă armată încredinţată lui Pompeius, probabil nepot al lui Anastasios. O nouă suspendare de arme s-a convenit la apropierea iernii.

Ostilitătile din 529 au început printr-o incursiune combinată de forţe ale perşilor şi arabilor, sub conducerea lui Mundhir, regele de Hira, care a pătruns în Siria până aproape de zidurile Antiohiei, de unde s-a retras atât de repede, încât romanii nu au putut să-l ajungă. Ei au întreprins atunci incursiuni de pradă în teritoriile persane şi arabe, drept represalii, întrucât Pompeius nu pare a fi corespuns aşteptărilor,

în locul său a fost numit Belisarie, care în aprilie 529 era avansat magister militum per Orientem, ajungând în curând cel mai celebru general al veacului său. După o nouă victorie persană pe Eufrat, în teritoriul roman, au început noi negocieri de pace, Iustinian trimiţând la Kiesiphon ambasada condusă de Hermogenes, spre a anunţa urcarea sa pe tron. Rezultatul negocierilor a fost însă mediocru. Oricum, niciunul dintre adversari nu a deschis ostilităţile.

Bizanţul a avut acum de reprimat o răscoală a să-maritenilor în Palestina (primăvara anului 529). Aceştia îi ucideau pe creştini, incendiindu-le bisericile şi proprietăţile, proclamându-şi chiar un rege în persoana lui Julian, o căpetenie de briganzi. Răscoala a fost înăbusită cu mare greutate, gratie ajutorului acordat de şeful arab Abukarib, numit de curând phylar

chos. Kavad era şi el ocupat cu înăbusirea unei miscări persane de inspiraţie comunistă – mazdakismul.

Dar în iunie 530 Belisarie repurta lângă Dara o mare victorie asupra unei puternice armate persane superioare numeric şi condusă de Perozes180. Bizantinii câştigau tot atunci o biruintă şi în Armenia, unde comanda supremă o avea Sittas, unul dintre cei mai buni generali bizantini. El era soţul surori mai mari a împărătesei Teodora, numită Comito181. Victoria a fost dobânditã asupra unei armate formate din persarmeni şi auxiliari sabin.

Armenia Mare, situată la frontiera imperiului, a fost organizată ca provincie, în anul 528 a fost scoasă din circumscripţia condusă de magister milâtum per Ori-entem, şi a fost supusă, împreună cu Pontul Polemoniac şi Armenia Prima şi Secunda, ca şi satrapiile sau gentes, autoritătii unui magister militum per Armeni-am (et Pontum Polemoniacum et gentes); cel dintâi titular al acestei demnitãti a fost Sittas, armean de origine. Satrapii îşi pierdură puterea militară182.

Sittas i-a supus pe tzani, o populaţie sălbatică şi păgână, o adevăratã plagă pentru provinciile pontice. Prin politica sa înţeleaptă, Sittas i-a făcut pe tzani să accepte creştinismul. Iustinian a construit apoi în această tară impracticabilă cetăti şi drumuri, introdu

180 Ibidem, \, 13, 9 şi urm; I, 13, 14 (Firuz Mihran, mihran însemnând comandant suprem al armatei persane. Prokopios vede în Mihran, gr. viippavr\q, o demnitate, cf. E. Stein, op. cit., p. 288, n. 3).

181 Ibidem, I, 13, 15.

182 E. Stein, op. cit., pp. 289 – 290.

519

când astfel civilizaţia în mijlocul acestor barbari183. Sit-tas a fost numit apoi magister militum praesentalis, păstrând însă, în calitate de generalissim, comandamentul pe întregul teatru de război de la nord. Doro-tbeu, un ofiţer capabil, i-a urmat ca magister militum per Armeniam. Ambii generali au obţinut în anul 530 două mari victorii asupra generalului persan Mihr-Mibroe184.

Kavad continuă ostilitătile în anul 531. La instigarea lui Mundhir, cei 15.000 de oameni ai cavaleriei persane, conduşi de Azareth, treceau primăvara Eufratul la Circesium, cu intenţia de a invada Siria. Oprindu-se la Gabbula, la 12 mile de Chalkis, această oaste prăda împrejurimile. Sosirea lui Belisarie a provocat o luptă în dreapta Eufratului, între Sura şi Kallinicum, al cărei rezultat n-a fost tocmai fericit pentru bizantini. Existenta unei neînţelegeri între Belisarie şi subordonaţii săi a dus la rechemarea sa de către împărat, Mundus fiind trimis în locul său la comanda armatei Orientului. Acesta a zădărnicit două încercări ale perşilor de a lua Martyropolis.

Moartea bătrânului Kavadh (13 septembrie 531) şi venirea la tron a fiului său Chosroes a schimbat însă datele problemei, între timp, hunii sabir, aduşi de persi împotriva bizantinilor, au întreprins o teribilă incursiune în Imperiu, devastând totul până în Cilicia şi Siria. Dar la întoarcere invadatorii au fost atacaţi de Doro-theu şi Bessas, care le-au smuls o mare parte din pradă.

J83 Prokopios, Bell. Pers., I, 15, 19 – 25.

184 Mermeroes în Prokopios, Bell. Pers., I, 15, 9 – 15 şi II, 30, 1 – 30 (e/ Stein, op. cit., p. 291).

520

Chosroes 7 (531 – 579) a grăbit tratativele de pace deja începute. Rufin şi Hermogene au ajuns la înţelegere cu el în septembrie 532, pentru încheierea păcii „eterne" intrate în vigoare în vara lui 533, dar care nu a durat decât şapte ani.

Tratatul nu aducea nicio schimbare a granitelor dintre cele două state, fiind anulate toate cuceririle făcute de ambele părti de la izbucnirea războiului, sub Iustin I. împăratul recunoştea suzeranitatea perşilor asupra Iberiei, iar aceştia recunoşteau suzeranitatea romană asupra Lazicei. Ducele de Mesopotamia nu mai rezida la Dara, ci la

Constantia. Refugiaţii iberi din Constantinopol puteau să rămână acolo, sau să se întoarcă în ţara lor. Bizantinii mai plăteau perşilor 11.000 livre de aur pentru întreţinerea fortificaţiilor şi apărarea păsurilor Caucazului185.

a. Al doilea război persan. Chosroes I, supranumit Nusirvan (Anursirvan, însemnând „cu sufletul nemuritor"), a completat reforma statului persan începută de tatăl său Kavad, mai ales în domeniul financiar şi militar. El a creat o armată permanentă, retribuită de rege şi dependentă de el, nu de marii feudali puternici de odinioară.

Energic şi ambiţios, iubitor de război, în tot cursul lungii sale domnii, Chosroes s-a silit să-şi sporească considerabil regatul. A împins frontiera statului său până la Exus, spre nord-est, iar în partea opusă până în Yemen. Neliniştit de progresele bizantinilor, elsim

185 Prokopios, Bell. Pers., I, 22, l-18. Textul lui Prokopios vorbeşte de 110 KEVTI] văpia, un „kentenarion" având 100 livre.

tea că această pornire spre dominaţia universală constituia o ameninţare serioasă şi pentru stăpânirea lui. Lucrurile au fost grăbite de războiul purtat de bizantini în Italia. Asediat în Ravenna, Witiges a trimis soli la Chosroes pentru a-i cere ajutor, arătându-i cât de ameninţată era siguranţa regatului persan dacă lus-tinian ar cuceri şi Italia, după Africa (primăvara anului 539). Tot atunci se produsese o revoltă a Armeniei romane, în care a pierit Sittas (538); în toamna anului 539, rebelii au cerut ajutorul lui Chosroes. Găsind motive împotriva lui Iustinian, acesta a rupt pacea, invadând teritoriul bizantin cu o puternică armată (martie 540) 186. Urcând de-a lungul tărmului drept al Eufratului, regele persan a cucerit Sura, trecând-o prin foc şi sabie: 12.000 de locuitori au fost duşi prizonieri, în lipsa lui Belisarie, care ocupa acest comandament de mulţi ani de zile, Buzes era atunci al doilea magister militum per Orientem. Aflat la Hierapolis (= Mab-bugh), el n-a întreprins ceva deosebit pentru a-l combate pe Chosroes187. Germanus, vărul lui Iustinian, a fost trimis cu 300 soldaţi în Orient, sosind la Antio-chia. Berhoia (Alep) a fost transformată în cenuşă de către Chosroes. Apărându-se, Antiochia a fost cuceritã şi jefuită cumplit, populaţia masacratã, iar oraşul ars. Alte mii de oameni au fost duşi în captivitate lângă Kiesiphon, unde regele le-a construit un oraş după tipul celui natal al lor188. Chosroes a înaintat apoi până la Seleucia, portul Antiohiei, privind Mediterana189.

186 Prokopios, op. cit., II, l, 12 – 15.
187 Ibidem, II, 5.
188 Ibidem, II, 8, 9; E. Stein, op. cit., pp. 488 – 490.
189 Prokopios, Bell. Pers., II, 10, 1.
522

Pornind înapoi de acolo, a silit oraşele întâlnite în cale să-i plătească mari sume de bani.

Regele persan trata în acelaşi timp cu ambasadorii imperiali, Ioan şi Iulian. Drept condiţii de pace el cerea vărsarea imediată a 5.000 de livre de aur şi o plată de 500 livre anual sub pretextul întreţinerii fortificaţiilor caucaziene. Mergând apoi la Apameia, s-a mulţumit cu 1.000 livre de argint pentru a nu prăda oraşul, apoi a dat curse de circ 190, la care a invitat poporul, re-trăgându-se în final pe un alt drum decât acela pe care venise. Trecând pe la Edessa şi Dara, a luat de asemenea contribuţii pentru a nu se deda la jafuri. Sleind astfel oraşele, s-a retras din teritoriul bizantinilor la finele verii anului 540.

În aceste circumstanţe, regatul de Lazica sau Colchis a început să joace un rol foarte important în războaiele dintre bizantini şi persi. Lăzii depindeau de negustorii romani în ceea ce privea grâul, sarea şi alte articole necesare consumului, dând în schimb piei şi sclavi. Dependenta lor de Imperiul bizantin consta nu în plata unui tribut, ci în alegerea regilor lor, încredinţatã înţelepciunii împăratului bizantin. Nobilii de acolo aveau obicei să-şi aleagă neveste din Bizanţ. Gubazes, regele din acel moment al Lazicei, era fiul unei bizantine şi servise ca silentiar în Palatul bizantin. Regatul acesta al lăzilor era o barieră necesară împotriva raselor scitice transcaucaziene, locuitorii săi apărând trecătorile fără a solicita vreo cheltuială în oameni sau bani Imperiului 191.

190 Ibidem, II, 14 – 36.
191 J. Bury, op. cit., vol. II, p. 100.
523
NICOLAE BANESCU

Ostilitătile redeschise de persi i-au găsit pe lăzi nemulţumiţi de bizantini, de faptul că magister militum Ivan Tzibus, general şi administrator capabil, exploata fără milă Lazica, în profitul tezaurului imperial şi al său propriu. El îi sugerase lui Iustinian construirea fortăretei maritime Petra, concentrând acolo tot comerţul regiunii în mâinile sale, exercitând astfel un monopol care privea vânzarea şi

cumpărarea tuturor mărfurilor de export şi import 192.

O solie a lăzilor s-a prezentat atunci la curtea din Kiesiphon cu scopul de a relua legăturile de vasalitate rupte în anul 522, rugându-l pe regele persan să-i alunge pe romani din tara lor.

În anul 541, Chosroes a pătruns în Lazica în fruntea unei puternice armate, regele Gubazes făcându-i o supunere solemnă, în continuare a asediat Petra, apărată cu energie de Tzibus, care a pierit în luptă, în cele din urmă, cetatea s-a predat în condiţii onorabile. Chosroes a lăsat acolo o garnizoanã, întorcându-se toamna în Persia, la aflarea veştii că hunii care invadaseră Armenia romanã fuseseră nimiciti de Valerian şi că Belisarie năvălise în Mesopotamia persanã. Acesta sosise în Orient încă din primăvara acelui an, aducând întăriri considerabile, formate din soldaţii care luptaseră împreunã cu el în Italia, dar şi din ostrogoţii care se supuseseră Imperiului roman. El a atacat mai întâi Nisi-bis, dar crezând că n-o va putea cuceri, a asediat fortăreata Sisaurana (între Nisibis şi Tigris), silind-o să i se predea 193. Un corp militar care însoţea expediţia a

192 Prokopios, op. cit., II, 15, 9.

193 Ibidem, III, 19, 1 – 25.

Întreprins o razie dincolo de Tigris, sub conducerea lui Harith. Dupã aceasta, Belisarie s-a retras, ostilitătile anului 541 încheindu-se în acest mod.

În anul următor, Chosroes a năvălit din nou la vest de Eufrat, în Euphratesia, distrugând Callinicum, dar s-a retras apoi de teama ciumei bubonice care izbucnise în Orient. Belisarie, care alergase cu trupele în regiune, a căzut în dizgratie ca urmare a intrigilor Theodorei. Abia în primăvara lui 544 el şi-a reluat comandamentul din Italia.

Bizantinii au pătruns în continuare în Persarmenia, din ordinul lui Iustinian. Dezbinati, generalii bizantini au fost însă biruiti de persi la Anglon, aproape de Dvin, capitala provinciei (543).

Un puternic atac al lui Chosroes asupra Edessei s-a frânt în faţa rezistentei de care au dat dovadă trupele generalului Martin şi populaţia întreagă, regele persan fiind silit să se retragă în schimbul a 500 livre de aur (544) 194.

Ducele Ioan Troglita al Mesopotamiei repurta două victorii asupra perşilor invadatori (544 – 545). În lupta de lângă Dara,

generalul persan Mihr-Mihroe a căzut în mâinile sale. O schimbare însemnată s-a făcut în Armenia romană, dincolo de Eufrat. Până atunci, provincia fusese guvernată de satrapi indigeni aflaţi sub controlul unui comandant militar, comes Armeni-ae, abolit încă din anul 528. De data aceasta, provincia era organizată sub conducerea unui guvernator de rang consular, magister militum per Armeniam. Reşedinta acestui guvernator era Martyropolis.

Ibidem, II, 26, 27.

O ambasadă a lui Iustinian sosea apoi la Kiesiphon pentru negocieri, soldate în primăvara anului 545 cu încheierea unui tratat. Părtile contractante se obligau la pace pe cinci ani, Imperiul plătind dinainte 2000 livre de aur (adică 400 pe fiecare an). Tratatul era valabil şi pentru statele tampon arabe, dar nu pentru La-zica, pe care persii au refuzat să o evacueze. Chosroes a mai obţinut de la Iustinian pe cel mai bun medic, Tribunus, pentru un an de zile 195.

b. Noul război din Lazica. Ostilitătile nu puteau fi evitate mult timp, deoarece pentru bizantinii era de interes vital controlul acestui teritoriu şi implicit al comerţului din Marea Neagră, învecinată cu Lazica… Cu tot armistitiul încheiat, un nou război a izbucnit în 546 între lakhmidul Mundhir şi ghassanidul Harith. Cele două puteri nu au intervenit însă în conflictul dintre şefii arabi, până când Harith a repurtat o mare victorie în desert împotriva lui Mundhir, care şi-a aflat sfârşitul în această înfrângere, localizată nu departe de Chalkis (iunie 554) 196.

Lăzii nu erau deloc încântaţi de stăpânirea persană, găsind despotismul acesteia mult mai greu de suportat decât oprimarea creştinilor. Legaţi strâns de religia creştină, ei priveau cu ochi răi practicarea cultului mazdean în ţara lor. Pe lângă aceasta, ei nu puteau răbda faptul că erau cu totul împiedicaţi de la orice comerţ cu lumea bizantină. Decis a pune mâna pe Lazica, Chosroes a încercat să-l asasineze pe Gubazes.

™ Ibidem, II, 8, l-11.

196 E. Stein, op. cit., p. 503.

Încercarea nu a reuşit, iar Gubazes i-a cerut iertare lui Iustinian,

rugându-l să-i vină şi în ajutor contra perşilor, fapt acceptat cu mare bucurie de către acesta m. În Lazica sosea astfel Dagistheus cu 8.000 de soldaţi (548), care s-au unit cu lăzii lui Gubazes. Ei au atacat împreună Petra, care a rezistat până când prin clisurile nepăzite Mihr-Mihroe şi-a făcut apariţia cu o mare armată, silindu-i pe asediatori să se retragă 198. Dar garnizoana lăsată de Mihr-Mihroe în Petra, ca şi celelalte trupe persane din Lazica, au fost apoi nimicite de forţele unite ale lui Dagistheus şi Gubazes (549). Altă mare armată persană condusă de Chorianes a fost nimicită de bizantini şi de lăzi pe râul Hippis, un afluent al lui Phasis (550), după moartea comandantului ei, lovit de o săgeată 199.

În locul lui Dagistheus (Dagisthaios), acuzat de lăzi că ar fi ajuns la înţelegere cu persii, pe frontul de est, persan, a fost trimis Bessas, întors recent de pe frontul cu goţii din Italia. Acesta a zdrobit o revoltă a altor două neamuri caucaziene, abasgii (abchazii sau afk-hazii) şi apsilienii200. După un asediu de luni de zile, Petra a fost cuceritã de către Bessas, redevenind bizantină, după ce zece ani se aflase în mâinile perşilor.

Întrucât armistitiul pe cinci ani expirase în 550, la Kiesiphon a sosit pentru negocieri Petru, magister of-ficiorum, iar la Constantinopol a sosit din partea per

197 Prokopios, Bell. Pers., II, 29, 9.

198 Ibidem, II, 30, l-14. Numele generalului persan la Prokopios este Mermeroes.

199 Idem, Bell. Goth., IV, l, 3 – 6 şi IV, 8, 35.

200 Ibidem, IV, 9, 12 şi urm; IV, 10, 7.

silor Izadh-Gusnasp (Yazdgusnasp) pentru continuarea negocierilor, care au durat până în toamna anului 551. S-a ajuns la un nou tratat, care reînnoia armistitiul pentru alţi cinci ani, Bizanţul plătind alte 2.600 livre aur201. Neclaritatea deciziilor privitoare la Lazica a dus însă la noi tensiuni. O încercare a perşilor de a ocupa Archaiopolis, altă fortăreată situată pe malul drept al râului Phasis, a eşuat202. Faptul l-a determinat pe Iustinian să caute a-i alunga cu totul pe persi din Lazica, trimiţând acolo considerabile întăriri. Trupe numeroase erau comandate în 554 de Bessas, Martin, Buzes şi Iustin, fiul lui Germanos. În anul 555, Gubazes a fost ucis de Martin şi Rusticus (acesta din urmă trimis în calitate de comisar imperial cu mari puteri,

alături de generali) 203, pentru că îi denunţase lui Iustinian pentru neglijentă în conducerea războiului. Cum Mihr-Mihroe murise în vara aceluiaşi an, lãzii au trimis o solie la Iustinian protestând pentru uciderea regelui lor şi cerându-l ca rege pe Tzath, fratele mai mic al lui Gubazes, care se afla la Constantinopol. Iustinian le-a îndeplinit dorinţa, Tzath primind însemnele demnitãtii regale din mâinile împãratului204. Patriciul Athanasius, un senator onest, trimis de împărat să ancheteze uciderea lui Gubazes şi pedepsirea asasinilor a sosit în Lazica înaintea noului rege Tzath, care avea să fie primit în mod solemn de către lãzi. Între timp, au reînce

201 E. Stein, op. cit., p. 510.

202 Prokopios, Bell. Goth., IV, 14, 41 – 46 şi IV, 17, 17; J. Bury, op. cit., p. 116.

203 E. Stein, op. cit., p. 513

204 Agathias, III, 6 (şi E. Stein, op. cit., pp. 573 – 574).

put operaţiunile militare (556), persii suferind o mare înfrângere lângã Archaiopolis, dar atacând în continuare oraşul Phasis, apărat cu succes de către Martin şi Iustin. Persii au suferit apoi o altă mare înfrângere: Rhodopolis, ocupatã de ei, le-a fost smulsã din mâini de către Iustin. Apoi s-au revoltat misimienii, un mic popor ce locuia la nord-vest de apsilieni, dar au fost supuşi şi reprimati cu duritate205.

Procesul destinat a răzbuna uciderea lui Gubazes fiind terminat, Rusticus a fost condamnat la moarte şi executat. Deşi era iubit de soldaţi, Martin a fost şi el revocat de către Iustinian (557). Iustin a fost numit generalisim în Lazica206.

O răscoalã a tzanilor, zdrobitã definitiv (558), precum şi o incursiune a hunilor în Armenia au fost ultimele evenimente militare din aceste regiuni.

În toamna anului 557, Izadh-Gusnasp207 a mers din nou la Constantinopol, unde a încheiat un nou armistitiu, care pregãtea pacea definitivã. Ceea ce l-a determinat pe Chosroes la acest pas în raporturile cu Bizanţul a fost faptul că hunii heftaliti au fost zdrobiti de o coaliţie turco persanã către anul 560, eveniment urmat de extinderea statului persan până la Exus şi de necesitatea consolidării stăpânirii persane în aceste regiuni. Pacea bizantino persanã a fost încheiatã către sfârşitul anului 561 la Dara, de către Izadh-Gusnasp şi magister officiorum Petru din partea bizantinã.

205 Agathias, IV, 4 şi IV, 5; E. Stein, op. cit., pp. 514 – 515.

206 Agathias, IV, 7.

207 [„Isdigousnas" în textul lui Prokopios, spre ex. În Bell. Goth., IV, 11, 4 – 7 şi IV, 15, 1 – 20.]

Această pace era stabilitã pe 50 de ani. Persii renunţau la toatã Lazica, iar bizantinii se obligau a le plãti suma de 30.000 monede de aur (solidi aurei) pe an şi anume primele şapte anuitãti, adicã aproape 3.000 livre de aur trebuiau vãrsate imediat, alte trei la începutul anului al optulea, iar celelalte în fiecare an dupã scurgerea primului deceniu. Frontiera rãmânea neschimbatã în Armenia şi Mesopotamia, aşa cum era de aproape douã veacuri. Persii se obligau să-i împiedice pe huni, alani şi alţi barbari să treacă strâmtorile centrale ale Caucazului pentru a prăda în teritoriile bizantine. Ambasadorii celor clouă state urmau să utilizeze posta publică, bagajele lor fiind scutite de taxele obişnuite. Statelor tampon arabe [cum erau cel lakhmid ori cel ghassanid] li se interzicea să-i atace pe bizantini sau pe persi. Contractanţii se obligau să nu construiască noi fortificaţii aproape de frontieră, angajament ce nu avea însă caracter retroactiv.

Alte articole priveau comerţul şi populaţiile limitrofe. Traficul era permis negustorilor în anumite oraşe, unde se aflau birouri de vamã: Callinicum, pe Eufrat, în Osrhoene, Nisibis şi Dvin, capitala Persarmeniei. Negustorii arabi erau admisi numai la Dara şi Nisibis. Autoritãtile romane şi persane se angajau să împiedice contrabanda. Litigiile dintre particulari la frontieră urmau să fie rezolvate de către comisii mixte, prezidate de cei doi guvernatori de provincie interesati în această privinţă. Creştinii erau toleraţi în statul persan, inclusiv cu riturile lor de înmormântare, dar cu condiţia de a nu face prozelitism.

Supuşii romani sau persi refugiaţi la duşman în timpul războiului au fost autorizaţi a se repatria; dar în

viitor fugarii nu mai puteau avea azil de o parte sau de alta, trebuind să fie extrãdati.

Importanta istorică a războiului din Lazica a constat în faptul că Imperiul bizantin a închis accesul marii puteri asiatice a perşilor în Pontul Euxin şi a îndepărtat eventualitatea ca aceasta să ajungă un rival periculos şi în apele acestei mări, pe care Bizanţul a căutat să o

tină permanent sub controlul său. [Mult mai târziu, după ce statul bizantin a pierdut acest control în favoarea republicilor comerciale italiene, declinul său a fost rapid şi ireversibil].

Ameninţat de persi, Iustinian intrase în legături cu abisinienii şi himyaritii din Arabia. În sud-vestul peninsulei Arabia se află provincia Yemen, unde înflorise, în timpuri îndepărtate, înainte de era creştină, regatul Sabeenilor (Saba-suba), de care se leagă legenda reginei din Saba, care l-a vizitat, se spune, pe regele Solo-mon. La sfârşitul veacului al II-lea î. Hristos acest regat a devenit regatul Sabeenilor himyariti. Comerţul era ocupaţia de căpetenie a populaţiei. La mijlocul veacului al IV-lea a început să se propage acolo şi creştinismul, care a întâlnit însă un adversar puternic în iudaism, în prima parte a veacului al VI-lea, regele himyariţilor (homeriţilor), care îi favoriza pe evrei, a început o aprigă prigoană împotriva creştinilor, în ajutorul acestora a intervenit însă regele abissinian creştin Elesbo-aş care a biruit şi ocupat Yemenul. El i-a înştiinţat pe patriarhul Alexandriei şi pe împăratul Iustin I cu privire la victoria sa asupra iudaismului.

Iustinian a trimis apoi o ambasadă la Axum, capitala regatului abissinian, ca şi la homeriti, supuşi celui dintâi, urmărind să se folosească de aceste popoare în

531

vederea intereselor sale comerciale şi militare. Era vorba ca axumiţii să aducă mătasea de la Taprobane (insula Ceylon, azi Sri Lanka), scăpând astfel imperiul său de monopolul perşilor. Acest lucru era însă greu de îndeplinit, astfel încât scopul lui Iustinian în această privinţă nu a fost atins.

Abissinienii şi himyaritii

Regatul abissinienilor sau ethiopienilor, cunoscuţi şi ca axu-miti, de la numele capitalei lor Axum, se învecina la nord cu Suakim, se întindea spre vest până în Valea Nilului şi spre sud până la coasta Somaliei. Portul său Adulisera la 15 zile de călătorie de Axum, unde rezida regele. Comercianti romani frecventau Adulis, unde era o mare piată de produse ale Africii: sclavi, aromate, papyrus, ivoriu şi aur de Sasu.

Relaţiile comerciale ale abissinienilor cu vecinii lor de peste strâmtori, himyaritii din Yemen, erau frecvente şi din timp în timp ei căutau să obţină controlul politic asupra sud-vestului Ara-biei. Misionari creştini au activat în ambele tări începând încă de pe timpul

domniei lui Constantius al II-lea, când un arian numit Theophilus a fost numit episcop al bisericilor noi din Abissinia, Yemen şi insula Socotra. Frumentius, ordonat de Athanasios, a fost primul episcop în Abissinia208. După aceea, nu mai ştim despre aceste regiuni aproape un secol şi jumătate, timp în care creştinismul n-a mai progresat acolo, iar iudaismul s-a stabilit în Yemen. Aflăm că în timpul împăratului Anastasios un episcop a fost trimis la himyariti. Un război a fost probabil între himyariti şi abissinieni, în timpul lui Zenon sau Anastasios209.

Dimnos, rege al himyariţilor, convertit probabil la iudaism, a masacrat un număr de negutători greci, ca represalii pentru răul tratament al evreilor în Imperiul bizantin. La instigaţia Constantinopolului, regele abissinian Andas a năvălit în Yemen, a ucis pe Dimnos şi a lăsat un viceregе cu o garnizoană etiopiana în tară.

208 Bury, II, p. 322, n. 3

209 Ibidem.

Andas făgăduise să îmbrătiseze creştinismul în caz de victorie, şi şi-a împlinit promisiunea; împăratul i-a trimis un episcop din Alexandria. Andas a fost urmat de Tazena210, convertit şi el la creştinism, iar fiul său Elesboas, care a fost rege la începutul domniei lui Iustin, fusese crescut creştin211.

În acest timp, o căpetenie himyaritã, Dhu-Novas, de credinţă iudaică, izbuti să învingă garnizoana etiopiana, se proclamă rege şi începu a persecuta pe creştini. Nu e sigur dacă Elesboas a trimis imediat o armată pentru a-i restabili autoritatea sa (519 – 520). Dar Dhu-Novas a stăpânit doi ani, timp în care a exterminat sistematic comunitătile creştine din sudul Arabici, dacă refuzau a îmbrătisa iudaismul. Omorând toţi etiopienii din tară, el merse cu o mare armată contra oraşului fortificat Nejran, care era cartierul general al creştinilor (523). Asediul fu lung şi el promise a cruta pe locuitori dacă-i predau oraşul. Dar nu se ţinu de cuvânt şi pentru că aceştia nu au voit să-şi renege credinţa, el masacra 280 de persoane, între care era şi Harith, emirul tribului lui Harith Ibn-Kaab. Dhu-Novas trimise apoi emisari lui Mundhir de la Hira, înştiinţându-l despre fapta sa şi îndemnându-l să facă la fel.

E posibil ca Iustin şi patriarhul Alexandriei să fi trimis curieri la Axum, instigându-i pe abissinieni să-i răzbune pe creştinii ucişi şi să-l

suprime pe tiran, în orice caz, Ela Atzbeha (la scriitorii bizantini: Elesbaas, Elesboas) năvăli în Yemen cu o mare armată (524 – 525), îl învinse şi ucise pe Dhu-Novas şi puse în locul său un creştin himyarit, al cărui nume era Esimiphaios, ca rege tributar212.

Astfel au fost relaţiile politice ale celor două regate de la Marea Roşie, când, în 531, Iustinian îl trimise pe Iulian, un agens în rebus, la curtea lui Ela Atzbeha şi Esimiphaios. Scopul ambasadei era să câştige cooperarea împotriva Persiei. Iulian călători la Adulis pe mare şi avu o audientă la Ela Atzbeha la Axum. Regele sta pe un car la care erau înhămati patru elefanţi. El era gol, în afară de un sort de pânză brodat cu aur şi de curele împodobite

210 Pe care inscripţiile îl descriu ca „Rege de Axum şi Homer şi Reidan şi Saba şi Salhen". Homer e Himyar (Bury, II, 323 şi n. 1).

211 Ibidem.

212 Ibidem, pp. 324 – 325.

cu mărgăritare peste stomac şi umeri. Purta brătări de aur şi ţinea un scut aurit şi două lănci aurite. Consilierii săi, care stăteau împrejurul lui, erau înarmaţi şi flautisti cântau. El sărută pecetea scrisorii împăratului şi fu uimit de bogatele daruri pe care i le adusese Iulian. Regele primi bucuros a se alia cu imperiul împotriva Persiei, Serviciul principal pe care abissinienii îl puteau face era să distrugă monopolul comerţului de mătase al perşilor, transportând ei înşişi acest articol de la Ceylon la porturile Mării Roşii, serviciu care le-ar fi fost şi lor profitabil.

Ela Atzbeha consimţi, ca suzeran al Yemenului, la propunerea pe care Iulian era însărcinat să o facă şi lui Esimiphaios. Arabii din Maad (Nejd) erau supuşi himyariţilor, iar şeful lor, Kais, care era un războinic vestit, omorâse o rudă a regelui şi fusese silit să fugă în pustiu. Planul lui Iustinian era să obţină iertarea lui Kais, pentru ca, în fruntea unei armate de himyariti şi maadiţi să năvălească în Imperiul persan213.

Deşi Julian izbuti în negocierile sale şi regii promiseră ce li se cerea, ei nu fură în stare să execute promisiunile. Pentru a ataca din Yemen Persia, trebuiau să se facă marşuri lungi prin pustiul Arabiei şi himyaritii se dădură înapoi de la o astfel de întreprindere. La Taprobane, abissinienii erau înlăturati de persi, care încărcau toată

mătasea îndată ce ajungeau în port2".

Imediat după ambasada lui Julian trebuie să fi izbucnit o revoltă în Yemen. Esimiphaios a fost detronat şi închis, şi un anume Abram, la origine sclavul unui roman din Adulis, a luat puterea.

Pare a fi fost o revoltă a garnizoanei etiopiene, nu a indigenilor şi e probabil că Abram, care era creştin, să fi fost numit comandant al garnizoanei de către Ela Atzbeha însuşi. Două expediţii au fost trimise împotriva lui Abram, dar în amândouă abissinienii au fost învinşi şi Ela Atzbeha s-a resemnat a-l recunoaşte pe Abram ca vicerege.

Despre misiunea următoare a lui Nonnosus, pe care Iustinian îl trimisese în Abissinia, Yemen şi Maad, ştim numai că ambasadorul a întâmpinat în călătoria sa multe primejdii. Tatăl lui Non

213 Ibidem.

214 Ibidem, p. 326.

? L?;

qq

534

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

nosus, Abram, a fost întrebuinţat şi el în ambasade şi în două ocazii condusese negocieri cu Kais, şeful arab din Nejd. Kais l-a trimis pe fiul său Muaviah ca ostatec la Constantinopol, iar în urmă, cedând conducerea fratelui său, a vizitat capitala imperiului şi a fost numit phylarch al Palestinei215.

Istoricii şi cronicarii nu ne spun nimic despre reînvierea comunităţilor creştine în regatul himyariţilor după căderea lui Dhu-Novas. Avem totuşi alte documente care aratã numirea unui episcop şi-i descriu activitatea în Yemen. După această tradiţie, Gregentiiis de Ulpiana a fost trimis din Alexandria ca episcop de Safar, în vremea domniei lui Iustin. El a ţinut o discuţie publică asupra meritelor iudaismului şi creştinismului, cu un evreu învătat, şi l-a învins cu totul; a mai redactat un Cod de legi pentru Abram, regele himyariţilor.

Istoria lui Gregentius216 a fost privită cu scepticism şi chiar existenta lui a fost pusă în discuţie. Bury a arătat nedumeririle pe care le ridică povestirea din viaţa lui217, crezând totuşi că la originea tradiţiei se află un miez istoric218.

Blemyi şi Nobadae

Zelul misionarul lui Iustinian şi al Theodorei219 n-a trecut cu

vederea popoarele africane care trăiau pe Nilul de Sus, între Egipt şi Abissinia. blemmyi, care locuiau mai sus de prima cataractă şi vecinii lor din sud, nobadae, tulburau necontenit provinciile de sus ale Egiptului. Nobadae şi regele lor Silko se convertise la creştinism către 540. Theodora voia să-i facă monofiziti, pe când Iustinian dorea să fie ortodocşi, în această concurentă birui!

215 Ibidem.

216 Aflată într-un manuscris din Sinai şi publicată de A. Vasiliev: Vita Gregenţii, în „Viz. Vrem". XIV, 1907, p. 23 şi urm., (Apud Bury, II, „Bibliografia").

217 Bury, op. cit., p. 327 n. 1.

218 Asupra acestor evenimente cf. Bury, Appendix la vol. IV al operei lui Gibbon editate de el, nota 18: The Axumites and Hi-myarites… hi!

219 Ibidem, pp. 328 – 330…

535

Theodora220. Emisarul lui Iustinian sosi după cel al Theodorei şi fu concediat de Silko.

Această populaţie (nobadae) convertită la creştinism coopera cu imperiul pentru a-i sili pe Blemmi să adopte aceeaşi credinţă. Convertirea blemmilor îl făcu pe Iustinian să pună capăt credinţei păgâne la Philae, care fusese toleratã în puterea unei vechi convenţii cu acest popor221.

c. Ultimii germanici. Incursiunile hunilor şi ale slavilor. Nu numai provinciile Asiei s-au resimţit de marile eforturi ale Imperiului pentru războaiele sale din Apus. Provinciile Europei suferiră de asemenea foarte mult de această slăbire a garnizoanelor de la frontiere. Populaţiile barbare din nordul Dunării, bulgari, slavi, anti şi huni, începură să treacă necontenit în imperiu, răspândind, adesea până sub zidurile Constantinopolului, măcelul şi groaza. De la 540 până la sfârşitul domniei lui Iustinian aceste popoare terorizează Thracia, Illyricum şi Grecia, prefăcându-le adesea într-un imens pustiu. Slavii, sălbatici, nimicesc tot ce le iese în cale, trag oamenii în teapă, îi ucid cu lovituri de ciomag222. Hunii răspândesc aceeaşi cruzime peste tot, neoprindu-se nici în faţa mănăstirilor.

Aceasta e răscumpărarea tristă a izbânzilor repurtate în Apus.

220 Detalii asupra acestei concurente la Ioan din Efes, în traducerea datã de Bury, vol. II, pp. 328 – 329).

221 Bury, op. cit., p. 330.

222 [Informaţia este preluată din Prokopios, Bell. Goth., III, 38, 20 – 22 (ed. Haurz, Procopii Caesarensis, Opera omnia, vol. II, Leipzig, Teubner, 1963, p. 470; traducerea românească a textului de către H. Mihăilescu în Procopius din Caesarea, Războiul cu goţii, Bucureşti, Ed. Academiei, 1963, p. 198).]

536

Hunii, slavii şi germanii ameninţau serios provinciile danubiene, în ianuarie 528, Grepes (sau Gretes) regele herulilor venea la Constantinopol să primească botezul, împăratul îndeplinind rolul de nas. Împreună cu regele, 12 notabili se făcură creştini. Iustinian le acordă subsidii de federaţi şi pământuri în jur de Singidunum (teritoriul Bassiana, pe tărmul stâng al Savei, probabil, zice Stein). De acum, herulii deţin un loc important în armatele imperiului. Dar adesea prădau provinciile Balcanilor.

Cei mai teribili duşmani pentru această regiune au fost însă în sec. al VI-lea hunii22* şi slavii. Năvălirile lor fură, de la venirea lui Iustinian, tot mai dese şi mai nimicitoare, în 528, doi şefi bulgari năvăliră în Scitia şi Moesia secundă; ei bătură o armată comandată de Ba-duarius şi de Iustin, care muri în luptă, apoi pustiiră tara până în Thracia. Dar ei pieriră într-o luptă cu Constantiolus, urmaşul lui Iustin (duce de Moesia secunda), şi cu Ascum, bulgar aflat în serviciul imperial, magister militum per Illyricum. La întoarcere, amân

223 Hoardele cunoscute în istorie ca huni, care în vremea domniei lui Valens şi-au făcut apariţia la apus de Marea Caspică, par a face parte din ramura mongolă a marelui grup de rase care-i cuprinde şi pe turci, unguri şi fmni (uralo-altaic, după clasificarea lui Peisker, admisă şi de Bury, op. cit., vol. I, p. 101, n. 1). [Tratarea mai recentă a subiectului în Franz Altheim, Geschichte der Hunnen, vol. I-V, Berlin, ed. W. de Gruyter, 1959 – 1962, vol. I, Von den Anfängen bis zum Einbruch în Europa; vol. II, Die Hephthaliten în Iran; vol. III, Kampf der Religionen, vol. IV, Die europäischen Hunnen; voi. V, Niedergang und Nachfolge. Lucrarea a fost reeditată.]

537

doi fiind surprinşi de alţi bulgari, căzură în mâinile lor. t împăratul îl răscumpără numai pe Constantiolus224.

Situaţia era cu atât mai critică în Balcani, cu cât cea mai mare parte a trupelor disponibile fuseseră trimise în Orient, cu Pompei.

Gepizii încercară a smulge os-trogoţilor Sirmium (ocupat mai înainte de Theodoric). Dar trupe trimise de Amalasuntha îi resping" 5. Mun-dus, care juca un mare rol în ţinuturile danubiene, intră în 529 în serviciul împăratului, care-l numeşte magister militumperlllyricum226. În 530, el câştigă o biruintă în Thracia asupra bulgarilor227, în acelaşi an, un ofiţer de origine slavă, Chilbudius, fu numit magister militum per Thracias. Timp de trei ani el, alungă din dieceza sa pe bulgari, sclaveni şi anti. El a trecut de mai multe ori Dunărea, împotriva lor şi pieri în 533, ucis de sclaveni228. În 535, Sittas, magister militum praesentalis, îi învinse pe bulgari în Moesia Secunda, pe fluviul latros (azi lantra) 229.

În 540, se produse o năvălire de numeroase hoarde de bulgari, care cuceriră în Illyricum 32 de fortărete

224 E. Stein, Hist. du Bas-Empire, vol. II, Paris-Bruxelles, 1959, pp. 306 – 307; Malalas, p. 437 şi urm. Theoph., AM 6031.225 Ibidem.

226 Ibidem, p. 308.

227 Malalas, 450; Prokopios, Bell. Goth; Theoph., A.M. 6032.

228 Prokopios, Bell. Goth., III, 14, 1 – 6. [Textul este reprodus şi în Procopius, Războiul cu goţii, traducere de H. Mihăescu, p. 155 şi urm., de asemenea în Fontes Historiae Daco-Romanae (= FH-DR), vol. II, Bucureşti, Ed. Academiei, 1970, p. 439 – 445.]

229 E. Stein, op. cit., p. 308. [Izvorât din Munţii Balcani, râul lantra (nume derivat din latinul „latrus") trece prin oraşul Veliko-Tîrnovo, parcurge podisul din partea de nord a Bulgariei şi se varsă în Dunăre la est de Svistov.]

de importantă secundară şi luară cu asalt oraşul Cas-sandria (vechea Potideia), în Chalcidica230. Mai târizu, ele pătrund în Chersonerul tracic, masacrând poporul şi făcând mulţi prizonieri. Trecură peste Zidul cel lung şi devastară până în suburbiile Constantinopolei. Alte două hoarde năvăliră până în Grecia, unde devastară totul, afară de Pelopones, inaccesibil prin fortificaţiile Istmului231.

După Lubor Niederle, bulgarii şi-au făcut apariţia la Dunăre, venind din părtile fluviilor Volga şi Don, în veacul al V-lea (căci în 482 împăratul Zenon le solicitase ajutorul împotriva goţilor, iar în 499 e atestată prima lor invazie în Balcani). Ei au luat foarte adesea parte la

invaziile din cursul veacului al VI-lea, fiind prezenţi şi la atacul asupra Constantinopolului din anul 626. Dar de fiecare dată se întorceau la nord de Dunăre232.

Seria popoarelor barbare împotriva cărora Iustinian trebuia să-i protejeze pe supuşii săi europeni prin diplomaţie şi arme, de la Dunărea de mijloc la Don, era deci de trei rase diferite. Erau germani şi huni, ca mai înainte, dar o a treia grupă, slavii, intră acum în scenă. Grupa germană consta din trei popoare germanice de Est: gepizii (în Transilvania), herulii şi longob-arzii la nord-vest de gepizi. Hunii erau reprezentaţi prin bulgarii de la nordul Dunării, în părtile Basarabiei, şi kutrigurii la est. Slavii trăiau în vecinătatea bulga

230 Prokopios, Bell. Pers., II, 4, 4 – 6. [= ed. Haury, vol. I, Leipzig, Tenbner, 1963, p. 163 – 164.]

231 A.A. Vasiliev, Histoire… voi. l, pp. 140 – 141, 223 – 224, 230 – 235.

232 L. Niederle, Manuel de l'Antiquité slave, vol. I, Paris, 1923, p. 100.

rilor pe malurile Dunării de Jos, în ţinuturile noastre. Această dispoziţie generală a popoarelor rezultase în urma bătăliei din Pannonia, care sfărâmase imperiul lui Attila. Una dintre urmările cele mai însemnate ale acestui eveniment a fost expansiunea slavilor la vest şi sud.

Studiile din urmă au arătat că patria primitivă (preistorică) a slavilor a fost reprezentată de mlaştinile râului Pripet, care se varsă în Nipru la nord de Kiev. ţinutul acesta nesănătos e cunoscut ca Polesia. Slavii nu au cuvânt pentru fag, pentru molid, pentru vite şi lapte. Patria lor e deci dincolo de zona acestor copaci. S-au hrănit probabil cu peste şi mana care creste în părtile acelea. Natura teritoriului împiedicând o circulaţie liberă şi statornică, a făcut să nu se stabilească o unitate politică. Slavii Polesiei n-au format un stat, ei n-au avut un rege. Au trăit în grupe izolate de sate sub o cârmuire patriarhală. Istoria lor, din cele mai vechi timpuri, a fost tragică. Apropierea de stepele Rusiei de Sud i-a expus la năvălirile nomazilor asiatici, care au ocupat pe rând tările dintre Don şi Nistru. Ei nu s-au putut uni împotriva duşmanilor care-i prădau şi-i târau ca sclavi. Nu se puteau apăra decât ascunzându-se în pădurile şi băltile lor. Pentru a scăpa de duşman, se aruncau în apă, respirând printr-o trestie lungă, pe care numai cei mai

experimentaţi urmăritori o puteau descoperi233, într-o epocă necunoscută, ei au început a se împrăstia dincolo de hotarele Polesiei. În veacul al

233 [ştirea se află în Mauricius, Arta militară, ediţie critică, traducere şi introducere de H. Mihăescu, Bucureşti, Ed. Academiei, 1970 (col. „Scriptores byzantini", VI), p. 278/2791.

IV-lea au fost cuceriti de Hermanric, regele ostrogoţilor; Iordanes (Getica 119), îi numeşte veneti2. Apoi apar hunii şi ei au fost expusi o datã mai mult la apãsarea care a fost destinul lor secular. Când apar în lumina completã a istoriei, în sec. al VI-lea, ei pãstrează mai multe din caracteristicile pe care li le-au impus viaţa lor în Polesia. Trãiau aproape separaţi unul de altul, în colibe sãrãcãcioase. Deşi învãtaseră să coopereze, ei nu-şi pãrãseau libertatea şi nu se supuneau autoritãtii unui rege. Erau împotriva disciplinei militare, nu se bãteau în ordine de luptă şi rar întâmpinau pe duşman în câmp deschis. Armele lor erau scutul, sulița, sãgetile otrãvite. Erau perfizi, niciun tratat nu-i putea lega. N-aveau un nume comun. Slav, prin care numim toate popoarele diferite care au ieşit din Polesia, vine din Slovene, care pare a fi fost un nume local legat de o anumitã grupã trãind într-un loc numit Slovy235. Acordarea acestui nume s-a datorat faptului că această grupã a fost printre cele dintâi care au venit în atingere cu Imperiul roman, înainte de domnia lui Iustinian aceşti sclaveni, cum îi numesc Prokopios şi Iordanes, se aşezaseră împreunã cu alt popor înrudit, antaie, în

234 [Iordanes afirmã de fapt că slavii din vremea sa erau cunoscuţi sub trei denumiri: veneti, anti şi sclavini: „Post Herulorum cede idem Hermanaricus în Venethos arma commovit… N-am hi… ab una stirpe exorti, tria nune nomina ediderunt, id est Venethi, Antes, Sclaveni (subl. ns. – T.T.) însoţit de traducerea românească, fragmentul se află şi în FHDR, vol. II, Bucureşti, 1970, p. 426/427.]

235 [Explicaţii mai plauzibile asupra originii numelui slav se află la Fr. Dvornik, Les Slaves. Historie et civilisation, Paris, Ed. du Seul, 1970, p. 31 şi urm.]

vecinãtatea bulgarilor, cie-a lungul tãrmului Dunării de Jos. Noi vecini ai imperiului, ei îşi vor schimba rolul de victime în acela de

jefuitori.

Ca şi hunii, antii şi sclavenii dãdeau auxiliari armatelor romane, împreunã cu hunii, ei treceau Dunãrea, când prindeau momentul, şi prãdau în imperiu, în invaziile menţionate sub Iustinian sunt pomeniti uneori slavii, alteori bulgarii, dar e probabil cã ei au venit adesea împreunã, în 529, bulgarii au nãvãlit în Moesia inferioarã şi Scitia. Ei învinseră pe Iustin şi Baduarius, trecură Balcanii şi nãvãliră în Thracia. Altã incursiune, în anul urmãtor, a fost respinsã cu mari pierderi pentru ei de Munclus, magister militumperlllyricum. Chil-budius, magister militum per Thraciam, îi atacă chiar la ei, timp de trei ani, aruncând groaza într-înşii. Succesul acesta îi dă un curaj ce i-a fost fatal: odatã, a trecut Dunãrea cu puţine trupe şi a fost ucis. De acum deveniseră mai îndrãzneti. Totuşi, nu avem, până în 540, informaţii despre o invazie serioasã, în 540, bulgarii cu o mare oaste prãdară Peninsula Balcanică de la o mare la alta. Forţară Zidul cel lung şi răspândiră groaza în suburbiile capitalei. Unii au trecut Hellespontul, prãdând coasta opusã. Tessalia, Grecia de Nord e devastatã. Peloponesul a scãpat, cum am mai amintit, numai datoritã fortificaţiilor Istmului. Multe castele şi cetãti au căzut atunci în mâinile lor şi mulţime de captivi au luat drumul robiei.

Curând dupã această invazie, între sclaveni şi anti a izbucnit o ceartã. Iustinian se folosi de împrejurare pentru a-i învrãjbi şi mai mult, oferind antilor locuri la Turris, pe malul Dunării, ca federaţi ai imperiului, dându-le o subvenţie anualã pentru a împiedica tre'

cerea bulgarilor. La 602, antii pier distruşi de avari, în pãrtile Basarabiei.

În 545, sclavenii au fost zdrobiti în Thracia de Nar-ses. Dar dupã trei ani îi aflãm devastând Illyricum până aproape de Dyrrhachium, şi în 549 o bandã de 3.000 de oameni pãtrundeau pe Hebrus, desfăcându-se în două pãrti, una devastând Illyricum, alta Thracia. Atrocitãtile comise de ei întrec tot ce se aminteşte despre hunii lui Attila. În 550, se îndreaptară spre Tesalonic, dar Germanus, pe atunci la Sardica, îi înspãimântã şi ei trecură în Dalmatia. Apoi, primind întãririle noilor veniţi, ei câştigară o mare biruintã asupra Bizanţului la Adrianopole, ajungând până la Zidul cel lung, dar furã urmãriti şi pierdură prada pe care o luaseră. Dupã alţi doi ani nãvãlesc din nou,

dar sunt alungaţi, scăpând peste Dunăre cu ajutorul gepizilor.

E preludiul ocupaţiei teritoriale care va hotărî istoria viitoare a Sud-estului european.

Cei mai puternici dintre barbarii de la frontiera Dunării erau gepizii, din Transilvania. Iustinian luase Sir-mium de la ostrogoţi, dar n-o putu păstra şi gepizii o cuceriră. Stabilindu-se în această fortăreată, ei ocupă o parte din Dacia Ripensis şi fac năvăliri în provinciile de la sud. Iustinian le tăie subsidiile şi căută o nouă metodă pentru a-i ţine în frâu. O găsi în rivalitatea unui alt popor german de Est, longobarzii, apăruţi de curând la Dunăre. De mai mult de un veac ei îşi părăsiseră patria, aflată la Elba de Jos (veniseră din Scandi-navia înainte de August), unde fuseseră vecini cu saxonii, cu care seamănau în obiceiuri. Curând după

ce Odavakar îi cucerise pe rugi, longobarzii ocupaseră tările lor la nord de Noricum, dar rămăseseră puţin timp acolo; ei trecură în câmpia dintre Tisa şi Dunăre, în acest timp (sub împăratul Anastasios) erau tributari altui popor est-germanic, herulii, care luaseră parte la distrugerea imperiului hunic şi în a doua jumătate a veacului V se fixaseră la nord-vestul Ungariei, iar când ostrogoţii părăsiră Pannonia, deveniseră o putere considerabilă şi agresivă la Dunărea de Sus. Mai târziu (507 – 512), bătuti de longobarzi, aveau să se despartă în două, unii revenind în vechea lor patrie, Scandina-via, alţii, primiţi de gepizi în locurile lor, dar, pentru că erau maltrataţi de aceştia, cerură locuri în imperiu. Cruzimea şi rapacitatea de care dădeau dovadă a determinat reprimarea lor de către armata romană. Iustinian îi botează şi le dă locuri lângă Singidunum, cu provincia Pannonia secunda (527 – 52S) 236. Mai târziu, se scindează, o parte trec sub gepizi, alta rămân fede-rati ai imperiului.

Aceasta era situaţia când, pe la mijlocul secolului al VI-lea, conflictul izbucneşte între gepizi şi longobarzi.

Longobarzii erau creştini încă de când se aflau sub jugul herulilor. Iustinian le dăduse locuri în Noricum şi Pannonia şi le garantase o subvenţie ca federati237. Audoin era regele longobarzilor şi Thorisin al gepizilor. Ambii trimiseră ambasadori la Iustinian, primul cerând ajutor, al doilea sperând să obţină de la împărat

236 Bury, op. cit., pp. 298 – 300.

237 Cf. Stein, Bas-Emp. II, 528; Prokopios, Bell. Goth. III, 33, 9 – 12, IV, 27. [Traducerea lui H. Mihăescu, op. cit., conţine fragmentele la pag. 188 şi 258.]

544

neutralitatea. Iustinian decise să-i ajute pe longobarzi şi le trimite în primăvara lui 549 un corp de 10.000 de călăreti. Această trupă întâlni un corp de heruli pe care îl birui, dar în acest timp, longobarzii şi gepizii se împăcaseră. Războiul lor era numai amânat238. Gepizii se temuseră de duşmanii lor, ajutaţi de la Constantinopol, şi îndată încheiară o alianţă cu kutrigurii239.

Aceştia erau o ramură a rasei hunice, ocupând stepele rusesti dintre Don şi Nipru, şi erau, probabil, strâns înrudiţi cu bulgarii sau onogundurii – descendenţii hunilor lui Attila – care-şi aveau locuinţele în Basarabia. Erau un popor formidabil şi Iustinian luase demult precauţii pentru a-i ţine în frâu. Politica lui, la Dunăre, era să se folosească de longobarzi împotriva gepizilor, iar în Scitia politica lui era să folosească un alt popor hunic, pe uciguri, împotriva kutrigurilor. Uti-gurii trăiau dincolo de Don, la est de Marea Azovului, şi Iustinian cultiva prietenia lor cu daruri anuale240.

Când o armată de 12.000 de kutriguri, instigaţi de gepizi, trecu Dunărea şi devasta tările ilirice, Iustinian trimise îndată un sol lui Sandichl241, regele ucigurilor, cerându-i să dovedească prietenia sa fată de imperiu şi să năvălească în ţinutul vecinilor săi. Sandichl împlini dorinţa împăratului, trecu Donul, bătu pe duşman şi târî pe femei şi copii în sclavie242. Când ştirea ajunse

238 Ibidem, III, 34.

239 E. Stein, 532; Bell. Goth., IV, 18, 13, 14.

240 E. Stein, pp. 302 – 303.

241 Stein ortografiază Sandilkh (v. p. 533, n. 1). [Prokopios, Bell. Goth., IV, 18, 23 şi IV, 19, 8 şi 11 (ed. Haury, p. 584, r. l, p. 586, r. 7 şi p. 587, r. 7), dă forma Sandii]

242 Prokopios, Bella, IV, 18, 15 – 25".

545

la Constantinopol, Iustinian îl trimise pe unul dintre generalii săi la kutriguri, care prădau în provinciile din Balcani, să-i informeze despre ceea ce s-a întâmplat la ei acasă şi să le ofere o sumă de bani pentru a părăsi teritoriul roman. Ei primiră şi în înţelegere fu stipulat că, dacă-şi vor găsi tara ocupată, să se întoarcă şi să primească de la

împărat ţinuturi în Thracia-4. Curând după aceea, o altă bandă de 2000 kutriguri, cu femeile şi copiii lor, sosiră ca fugari pe pământ roman. Ei erau conduşi de Sinnion, care comandase în Africa pe auxiliarii huni, în luptele cu vandalii, ale lui Belisarie. Împăratul le acordă un ţinut în Thracia. Această atitudine atâtă gelozia ucigurilor şi Sandichl trimise o ambasadă să impute lui Iustinian nedreptatea acţiunii sale. Ei au fost îmblânziţi prin mari daruri244. Data acestor evenimente e fixată de Bury la 551245.

În anul următor (552), războiul amânat dintre lon-gobarzi şi gepizi izbucneşte. Gepizii căutară să reînnoiască vechea alianţă cu imperiul, şi Iustinian consimţi, dar când longobarzii curând după aceea îi cerură să-şi împlinească obligaţiile şi să le trimită trupe în ajutor, el denunţă noul tratat cu gepizii sub pretextul că au ajutat pe sclaveni să treacă Dunărea. Armata imperiului, condusă de Iustin şi Iustinian, nepotii împăratului, de armeanul Aratius şi de herului Suartuas Kamsaraka, verii pentru a ajuta longobarzilor fu abătută din drum pentru a reprima o revoltă în Ul-piana şi n-a ajuns la destinaţie. Numai trupele coman

243 Ibidem, IV, 11, 18, 8 – 24, şi 19, 5.24< Ibidem, IV, 19, 6 – 22.245 Bury, op. cit., 303, n. 2.

date de cumnatul regelui, Amalafridas, ajung şi iau parte la luptă. Longobarzii câştigară o victorie completă asupra gepizilor şi Auduin (mai iunie 552). anunţând ştirea lui Iustinian, îi impută că l-a privat ele ajutorul pe care i-l datora pentru trupele longobarde care susţinuseră recent armatele imperiale în Italia. Gepizii încheiară apoi tratate de pace de perspectivă cu longobarzii şi imperiul, iar pacea dură cât domni Iustinian. După moartea lui, vrăjmăsia dintre aceste clouă popoare germane izbucni iarăsi, şi longobarzii, ajutaţi de alţi aliaţi, şterseră numele gepizilor de pe harta politică a Europei246.

În câţiva ani, kutrigurii se refăcură după înfrângerea suferită din partea ucigurilor vecini şi în iarna 558 – 559, sub un şef numit Zabergan, o armată trecu Dunărea îngheţată şi avansează fără împotrivire prin Scitia şi Moesia, intrând în Thracia. Aceste provincii par să fi fost lipsite cu totul de trupe, în Thracia, Zabergan îşi împărti armata în trei: una trimisă în Grecia să prade, a doua în Chersonesul tracic, a treia, 7.000 călări, porneşte sub Zabergan către

Constantinopol.

Atrocitãtile comise de această a treia bandã sunt descrise de un contemporan, Agathias. Ei se aşezară în lagăr la Melantias, un sat pe Athyras, care se varsă în Propontis. La Constantinopol, locuitorii intrară în panică. Nobilii tremurau în casele lor, împăratul era

246 Bury, op. cit „Îl, pp. 298 – 304. [T. Lounghis, Les ambassades byzantines… Athena, 1980; Idem, H (3-uqav Tivfi K-opmpxta

…395 – 1071, Athena, 1989; K. Chrestou, Byzanz und die Langobarden… 500 – 680, Athena, 1991.]

547

alarmat pe tronul său. Toate tezaurele bisericilor dintre Euxin şi Cornul de Aur fură aduse în oraş sau trecute în Asia, peste Bosfor, în această critică situaţie, Iustinian făcu apel la bătrânul Belisarie, să salveze capitala. Cu toată vârsta sa înaintată, Belisarie se dovedi marele tactician de odinioară. El adună câteva mii de oameni din miliţia citadină şi din veteranii care luptaseră cu el în Italia, ieşi din oraş şi-şi aşezã tabăra la satul Chettus, la câţiva kilometri de zidul lui Theodosios. tãranii din Thracia, refugiaţi în Constantinopol, însoţeau armata, fiind întrebuinţaţi la întărirea lagărului şi la înşelarea inamicului asupra forţelor reale ale bizantinilor; au fost aprinse focuri în câmpie, pentru ca hunii să creadă că sunt mulţi. Zabergan se aruncă la luptă cu 2000 de călăreti aleşi; Belisarie îşi aşezã trupa de luptă, iar planul său tactic îi atrase pe huni în cursă. 300 de călăreti aleşi se aruncară dintr-o vale pã-duroasă în flancul lor, Belisarie atacă din front şi îi încurcă, făcându-i să creadă că armata e mare. Ei intrară în panică şi fugiră; 400 au pierit, în vreme ce niciun roman n-a fost rănit serios247. Lagărul fu părăsit imediat şi kutrigurii fugiră mereu, crezând că sunt urmăriti, Iustinian, gelos pe victoria lui Belisarie, îl rechemă la Constantinopol. Unindu-se cu banda ce se întorcea din Chersones, Zabergan pustii Thracia încă 4 luni. Soarta hunilor din Chersonesul tracic nu fu mai fericitã. Neputând face spărtură în marele val care închidea peninsula, Zabergan puse să se construiască bărci, îmbarcă oameni la Aenos (lângă gura râului Hebrus) ca să debarce pe coasta sud-vestică a Chersonesului.

Finlay, op. cit., l, 257.

548

Germanus, un ofiţer brav, simţi, aruncă asupra lor 20 de corăbii cu oameni înarmaţi şi flota barbară fu nimicitã: niciunul nu scăpă. Câţi

putură scăpa de la întărituri, respinsi, se uniră cu Zabergan. Banda trimisă în Grecia nu putu face nimic, neputând trece de Termo-pyle, unde a fost respinsă de garnizoană.

Iustinian a răscumpărat captivii contra unei sume mari de bani şi kutrigurii trecură înapoi Dunărea. Apoi, împăratul le întinse o cursă pentru a-i nimici. Scrise lui Sandichl (Sandilkh) că intrând în Thracia, kutrigurii au luat tot aurul destinat utrigurilor şi îl îndemnă să se arunce, deci, asupra lor, dacă sunt într-adevăr amicii imperiului, şi să ia şi ce li se datorează. Totodată, îi ameninţă că, dacă îi va lăsa nepedepsiţi, împăratul va transfera amiciţia sa kutrigurilor. şiretenia a prins, Sandichl se aruncă asupra vecinilor săi şi ostilitătile neîncetate dintre aceste două popoare le-au mistuit energia.

Prokopios şi Agathias îi prezintă pe kutriguri şi uciguri drept triburi ale hunilor. Kutrigurii sunt înrudiţi cu bulgarii – dar aceştia din urmă nu trebuie confundaţi cu bulgarii care au trecut Dunărea în Moesia în secolul al VII-lea şi au întemeiat statul bulgar248. Bulgarii din vremea lui Iustinian poartă şi numele de uno-gunduri. Ei s-au luptat cu Theodoric şi au năvălit adeseori în Peninsula Balcanică în vremea domniei lui Anastasius249.

Pericolul hun a fost resimţit şi în Crimeea. Oraşele Cherson şi Bosporos jucau acolo un mare rol în co

248 Cf. şi J. Bury.

249 Ed. de Boor, p. 24; J. Bury, Appendix la vol. IV din ed. lui Gibbon, nota 16.

merţul imperiului cu barbarii din acele părti. Hunii acaparaseră cea mai mare parte a peninsulei şi ameninţau posesiunile imperiului. Acolo, în munţi, erau şi goţii, resturile marii migraţii germanice. Iustinian a construit mai multe forturi şi un lung zid ale cărui urme se văd. Acest sistem de fortificaţii a înlăturat primejdia bunică în posesiunile bizantine şi în colonia goţilor.

d. Apărarea imperiului. Una dintre preocupările necontenite ale lui Iustinian a fost aceea de a-şi asigura fruntariile imperiului împotriva acestor năvăliri care se înteţeau din ce în ce mai mult. Cum arată Ch. Diehl, trei măsuri erau menite a desăvârsi această operă defensivă a imperiului:

1) alcătuirea de comandamente mari;

2) crearea unor teritorii militare la frontiere;

3) construirea unui mare număr de citadele, grupate într-un sistem nou, menit a asigura apărarea tării250.

Din veacul al V-lea imperiul se împărtea, din punct de vedere militar, în câteva comandamente mari, încredinţate acelor magiştri militum, pe care adesea i-am întâlnit.

În Europa, erau un magister militum per Illyricum şi unul per Thraciam, la care se adăugau magiştri militum praesentales, care rezidau la Constantinopol şi exercitau puterea lor într-o largă zonă în jurul Constantinopolului, însărcinati în particular cu apărarea zidului lung ridicat de Anastasios între Marea Neagră şi Marmara.

Vezi Justinien, p. 244 şi urm.

550

Iustinian păstră aceste circumscripţii teritoriale, la care se pare că adăugă un comandament nou, cuprinzând Moesia şi Scitia: în texte, cel puţin, se întâlneşte adesea un magister militum al Moesiei.

În Asia, teritoriul imens de la Marea Neagră până în Egipt era pus sub autoritatea unui singur magister militum per Orientem. Iustinian desfăcu în două acest vast comandament: Armeniile şi Pontul alcătuiră un comandament nou, peste care se afla un magister militum Armeniae. În Africa se pusese de asemeni un magister militum, Italia şi Spania cucerite de asemenea avură pe ai lor.

Astfel 9 sau şi 10 generali, analogi generalilor noştri de corp de armată, îşi împărteau puterile militare ale Bizanţului, asigurând, fiecare în circumscripţia sa, apărarea.

Dar pentru apărarea imediată a frontierei, aceşti mari şefi, nu ajungeau. În această privinţă, Iustinian reorganiza o instituţie militară a vechiului imperiu: de-a lungul Hmes-ului, el organizã teritorii militare, comandate de duci, cu rangul de spectabiles, şi apărate de trupe speciale, „soldaţii de frontieră", limitanei.

De la mijlocul veacului al III-lea, paza hotarelor se încredinţase unor trupe speciale, soldaţi şi coloni în acelaşi timp, cărora li se dădeau pământuri în apropierea frontierei, iar ei trebuiau să şi le cultive şi totodată să le apere. Iustinian reorganiza această armată teritorială. El însuşi schită planul după care se făcu această reorganizare în Africa, în rescriptul adresat în această împrejurare lui Belisarie se arăta care era rolul şi condiţia acestor soldaţi. Oamenii, recrutaţi dintre

551

provincialii de la granitã mai ales, primeau pãmânturi probabil scutite de impozit; pe lângã aceasta, ei primeau şi o soldã, în schimb, ei trebuiau, pe timp de pace, să cultive aceste pãmânturi şi să supravegheze căile care duceau dincolo de limes, pentru a împiedica orice relaţii comerciale neautorizate între barbari şi imperiu, în caz de tulburare la granitã, ei trebuiau să ia armele şi să sarã în apărare, în niciun caz nu puteau pãrãsi limesul unde erau aşezaţi, perpetuitatea serviciului militar era condiţia formalã a dreptului lor de proprietate. Erau autorizaţi a se căsãtori şi familia lor locuia cu dânşii în acele castella unde cantonau. Supuşi autoritãtii ducilor, grupaţi în regimente comandate de tribuni, soldaţii aceştia cultivatori erau împãrtiţi în garnizoane mai mult sau mai puţin tari, în oraşele întărite şi fronturile frontierei. Pentru a face fatã menirii lor, ofiţerii trebuiau să-i instruiască adesea251. Prin aceste mãsuri, Iustinian spera să asigure, fãrã concursul armatei regulate, apărarea granitelor. El completã opera restaurând o instituţie militarã a Romei, aceea care, sub numele de foederaţi sau gentiles, încorpora în armata imperialã popoarele barbare (gentes) cantonate în apropierea imediatã a frontierei, în schimbul unui ajutor anual (annona) vãrsat în mâinile şefilor, uneori în schimbul unor teritorii cedate din pãmântul roman, aceste triburi se legau a deveni servitorii Bizanţului şi a pune contingentele lor la dispoziţia autoritãtii imperiale. La cererea împãratului, ei veneau, sub ordinele şefilor nationali, să se punã sub

251 Ibidem, pp. 226 – 227.552

comanda ducelui vecin cu dânşii şi concurau cu limitanei la apărarea teritoriului roman25. Auxiliari preti-osi, prin cunoaşterea locurilor, prin bravura lor, ei ajungeau adesea primejdioşi prin indisciplina, lipsa de credinţã şi cupiditatea lor233.

În aceste mari fâsâi de teritorii militare, rolul principal pe care-l aveau limitanei era de a ocupa şi apăra cetãtile situate de-a lungul limes-ului. Pentru a apăra monarhia, Iustinian se sili să ridice pe toate frontierele o linie continuã de fortãrete. El realizã, în această privinţã, o operă care pare o minune; reconstitui, întărindu-l, admirabilul sistem defensiv creat odinioară de Roma, acoperi toate provinciile de o reţea de castella. Azi, când se vãd ruinele acestor numeroase şi puternice citadele, risipite pe toatã întinderea vechiului imperiu bizantin, impresia este de uimire, iar în faţa acestei opere colosale prin care, dupã expresia lui Prokopios, Iustinian a „mântuit monarhia”,

înţelegi admiraţia exprimatã de istoricul veacului al VI-lea.

Sistemul era urmãtorul: de-a lungul limes-ului, o serie de oraşe fortificate, legate între ele printr-o linie de posturi – castella, (ppovpia, destul de apropiate unele de altele, solid construite, prevãzute cu apã şi alimente şi ocupate de garnizoane mici. Scopul lor era îndoit: pe deoparte, ele trebuiau să închidã frontiera şi să supravegheze apropierea duşmanului, iar pe de altã parte să servească drept bazã de operaţii coloanelor expediţionare trimise pentru a prãda teritoriul inamic.

252 Mommsen, Das römische Militãrwesen seit Diocletian, în idem, Historische Schriften, vol. III, Bd, p. 206 şi urm.

253 Justinien, pp. 227 – 228.

Dar această linie nu era totdeauna o barieră de netrecut pentru duşman. De aceea, în spatele ei, la o oarecare distantã, se desfãsura o a doua linie de citadele, mai însemnate şi mai distanţate unele de altele. Ele erau de obicei oraşe mari, cu garnizoane puternice, care serveau de sprijin celor dintâi; în acelaşi timp ele ofereau azil populaţiilor din câmpie, în caz de invazie. Aceasta a fost întotdeauna preocuparea generalilor bizantini: asigurarea unui adãpost populaţiei lipsite de apărare a provinciilor. Trecãtorile însemnate, defileuri-le erau pãzite de redute şi transformate, dupã expresia bizantinã, în clisuri; pe coline se înãltau turnuri de observaţie de unde se vestea apropierea duşmanului; în sfârşit, căi strategice se deschideau înãuntrul ţării pentru a pune în comunicaţie fortãretele şi a face apărarea mai uşoară. Astfel toatã tara se acoperise de cetãti şi întăriri254.

Desigur că aceste cetãti şi forturi se deosebeau, dupã însemnãtatea lor, în privinţa lucrãrilor de apărare ce le cuprindeau. Pe când marile cetãti, acelea de la hotarele asiatice mai ales, aveau trei linii de apărare – un zid de centură înalt de douã etaje şi flancat de turnuri puternice cu creneluri, un alt zid înaintea acestuia şi un şanţ larg şi adânc, mãrginit de un parapet de pãmânt – fortãretele mai mici şi redutele erau construite dupã un sistem mai simplu, cu douã sau cu o singură linie de apărare. Dar în toate gãseau aplicaţie unele principii comune ale fortificaţiei bizantine. Trebuia de exemplu ca zidul să fie foarte înalt şi gros: înalt

Ibidem, 234 – 238.

pentru a împiedica escaladarea şi a asigura apărătorilor dominaţia asupra miscărilor inamicului, gros pentru a rezista loviturilor aplicate de maşinile de război. Zidul avea 10, 12 şi chiar 18 metri înăltime, grosimea era de aproape 4 metri. Turnuri multe şi dese trebuiau să acopere cu folos spaţiile intermediare şi unele dintre ele, izolate de restul sistemului defensiv, erau adevărate forturi, unde se concentra rezistenta supremă. şanţul trebuia să fie foarte adânc, pentru a-i asigura pe apărători împotriva minelor din partea duşmanilor. Cetatea trebuia să fie apoi bine înzestratã cu provizii şi apă. De aceea se construiau într-însa o mulţime ele magazii de aprovizionare şi multe cisterne şi apeducte, în fiecare cetate era apoi un arsenal public şi corpuri special organizate pentru manevrarea maşinilor de război.

Astfel era, în trăsăturile sale generale, sistemul fortificaţiei bizantine în veacul al VI-lea, aşa cum ne apare în Africa şi în alte cetăti însemnate ale Orientului. Se poate vedea prin urmare ce sforţare uriaşă s-a făcut, prin voinţa lui Iustinian, pe toate frontierele imperiului şi se poate lesne ghici câtă cheltuială de lucru şi de bani, ce repede şi energică activitate s-a desfăsurat în aceşti câţiva ani pentru această întreprindere colosală.

Nu putem enumera, după Prokopios, numeroasele lucrări de fortificaţie făcute din nou sau restaurate de Iustinian. E de ajuns să fie schiţate trăsăturile principale ale operei. Pe frontiera de nord, de la îmbucăturile Savei până la Gurile Dunării, mai mult de 80 de castella fură construite ori reparate, printre care citãm: Singidunum (Belgrad), Octavum, Viminacium, Novae.

Ratiaria, Augusta, Securisca, Durostorum, Troesmis, iar pe tărmul stâng, puternicul cap de pod Lederata255. Acestea erau, în cea mai mare parte, vechi citadele romane pe care împăratul le puse în stare de apărare. Dar originalitatea operei lui se vede în măsurile luate pentru a asigura, în spatele acestei prime linii, protecţia teritoriului bizantin, în Dacia, în Dardania, în Moesia, mai la miazăzi în Macedonia, în Epir, în Thracia sute de castella se ridicară, formând o a doua şi a treia linie de apărare. Numai în Dardania, provincia de origine a lui Iustinian, opt castele noi au fost construite şi 61 restaurate256. Scupi, lângă satul în care el se născuse, începu o nouă eră în istoria sa sub

numele Iustiniana prima. K1 împodobitã cu construcţii frumoase.

255 Aed., IV, 5 – 6. [Competentă şi foarte utilă identificare şi raportare a acestor toponime la denumirile lor actuale în H. Mi-hãescu, La langue latine dans le Sud-est de l'Europe, Bucureşti – Paris, 1978, lucrare mai completă decât ediţia ei românească, apărută la Bucureşti, în 1960.]

256 Ibid., IV, 8.

257 [Creată pentru prefectura Illyricum, ale cărei centre mai importante fuseseră până atunci Sirmium (azi Sremska Mitrovica) şi Thessalonic, arhiepiscopia de Justiniana Prima a apărut prin novella aXI-a din 14 aprilie 535, ale cărei prevederi au fost reluate pe scurt şi în nuvella EXXXI din 18 martie 545. Ea se află în apropiere de Tauresium, localitatea natală a lui Iustinian. Unii învătati au identificat-o cu Scupi, actualul Skopje, opinie pe care o vedem împărtăsită şi de N. Bănescu, alţii cu Lychnidus, devenit ulterior Achris (azi Ohrida), sediul cunoscutei arhiepiscopii autocefale care în toată perioada medievală a purtat titlul fostei Iustiniana Prima. Arheologii iugoslavi susţin că Iustiniana Prima se afla pe locul actualului Caricin Grad, situat la 40 km de Naissus (azi Nis), spre sud-vest (V.R. Petkovic, Lesfouilles de Tsaritchin Grad, „Cahiers Archéologiques (Paris), III, 1948, p. 40

ea fu ridicată la înalta demnitate de metropolă eclesi-astică a Illyricului. Ulpiana (azi Lipijan) fu de asemenea înfrumuseţată şi luă numele de Iustiniana secunda, în mijlocul peninsulei, Sardica şi Naissus fură restaurate solid. Chiar pe coastele arhipelagului şi ale Mării Marmara se construiră fortificaţii. Heracleea fu apărată, la Raedestos clădi o puternică cetate şi construi din nou zidurile ce protejau Chersonesul Thraci-ei258. În sfârşit, cu mult mai jos, se ridicară întăriri şi în Grecia de Nord; la Termopyle se opri trecătoarea prin ziduri, istmul de Corint se tăie printr-o întărire flancată de turnuri. Astfel toată Peninsula Balcanică alcătui un vast câmp întărit.

În Asia, opera lui Iustinian259 cuprinde multe pagini. Pe coastele Pontului Euxin, Cherson şi Bosporos erau marile centre ale comerţului între Mediterana şi bazinul Don şi Volga, între ele, Crimeea era ocupată de huni. Nu ştim încă dacă erau în relaţii de federaţi. Dar în 528, Grod, regele lor, fu invitat la Constantinopol şi Iustinian îl botezã,

întors acasă, distruse idolii şi po

48; A. Grabar, Les monuments de Tsaritchin Grad etjustiniana Prima, „Cahiers Archéologiques", III, 1948, p. 49 – 63; D. Boskovic în „Actes du IV-e Congres International d'études byzantines", t. II, Paris, 1951, p. 53 – 65; V. Kondic şi V. Popovic Tsaritchim Grad. Sitefortifie dans l'Illyricum byzantin, Belgrad, 1977; V. Popovic în XXVI Corso di cultura sull'arte ravennate e bizantină, Ravenna, 1979, P249 – 311; E. Bãbus, Justiniana Prima în lumina noilor cercetări, în „Studii teologice", XXXIX, 1987, l, p. 84 – 92; H.-D. Dopmann, Zur Problematik von Justinianea Prima, în „Miscellanea Bulgarica", 5 Viena, 1987.]

258 Ibid., IV, 9 – 10...; j;

239 Ibid., V...

557

PĂ

porul îl ucise, iar garnizoana fu omorâtă. Iustinian trimise forte mari care îi intimidară pe huni şi restabiliră ordinea. Bosporos fu întărit puternic, zidurile Chersonului refăcute şi două noi forturi se ridicară în sudul peninsulei, T6 AÂOUOTOD KCII TO ev roptovfti TOCig260. Puternica citadelã Petra proteja tara Lãzilor. Apoi, de la Trapezunt până la Eufrat se întinseră mai multe linii de fortãrete, în Armenia, Theodosiupolis (Erzerum), Kitharizon, Martyropolis (cu trei linii de apărare); în Mesopotamia Amida, Constantina, Dara, o altã Theodosiupolis, Circesium pe Eufrat, apoi Zenobia şi Palmyra la hotarele desertului, fără a mai socoti numeroasele castella intermediare: numai între Amida şi Dara erau 15. Apoi, în spate, altã linie, în care aflãm între altele Satala, Colonea, Nicopolis, Sebasteia, Melitene, Edessa, Carrhae, Callinicum, Sura, Hierapolis, Zeugma, în Euphratesia, în fine, Antiochia, care ajunse o formidabilã cetate. Multe existau înainte de Iustinian, el avu meritul de a completa şi a coordona aceste citadele într-un sistem riguros.

În Africa, opera înfăptuitã fu şi mai mare. Din măsuri de prudentă, vandalii distruseseră fortificaţiile mai tuturor oraşelor, aici era deci totul de refăcut. Euagrios vorbeşte de 150 oraşe refăcute de Iustinian. La acestea se adãugară o mulţime de noi fortãrete: în Tripolitania, Leptis Magna, Sabrata261 în Byzacena, coasta se acoperi de citadele; în interior, Capsa, Thelepte, fortãrete puternice, mai departe castelul Ammaedera; în spatele acestei linii, Chusira, Laribus, Mamma, Kulu

260 Prokopios, Deăedif., III, 7, 10 – 12; Bury, II, pp. 311 – 312.
261 De Aed. VI, 4.

fo262. Chartagina, Vaga fură restaurate. Numidia fu acoperită, de asemenea, de o mulţime de fortărete. Chiar dincolo de provinciile cu totul supuse bizantinilor, tot tărmul Africii, până la Coloanele lui Hercule263, se umplură de fortărete, în faţa Spaniei, la hotarul cel mai depărtat al dominaţiei imperiale, puternicul castel Septem putea, după afirmaţiile lui Procopios, „să înfrunte toată lumea".

Opera aceasta defensivă cu adevărat considerabilă, observă Ch. Diehl, a fost totuşi neputincioasă în a opri invaziile perşilor şi arabilor în Asia, ale slavilor şi hunilor în Europa, ale berberilor în Africa, învătatul francez ne dă explicaţia acestei stranii constatări264. Pentru a ridica un număr atât ele covârşitor de cetăti într-un timp atât de scurt, s-a lucrat prea repede şi soliditatea construcţiei a fost jertfită, multe lucrări au rămas chiar neterminate. Pe de altă parte, armata de ocupaţie nu era destul de mare pentru a ocupa serios toate aceste posturi. Multe posturi secundare par a nu fi avut deloc garnizoană şi a fi fost încredinţate numai pazei locuitorilor. şi în acelea unde erau trupe imperiale se întâlnesc adesea detaşamente prea slabe, incapabile de a apăra regiunea respectivă. Desigur, aceste cetăti ofereau un adăpost locuitorilor de la tară şi ele nu puteau fi cucerite uşor de adversari care nu erau priceputi în arta asediului. Dar de pe înăltimea zidurilor lor, apărătorii priveau neputincioşi la prada şi incendiile barbarilor asupra ţinutului. tara descoperită
262 Ibid. VI, 6.
263 Ibid. VI, 7.
V. Justinien, 243 – 246. – i: fe V: >Y> k

era astfel călcată de incursiunile ce nu puteau fi oprite. Trebuie să ţinem apoi cont că multe dintre marile fortificaţii ale domniei s-au ridicat în urma invaziilor şi pentru a le preîntâmpina întoarcerea, în Mesopotamia, de exemplu, în urma nimicirii care însoţi invazia lui Chosroes, împăratul luă măsurile de apărare necesare. Acelaşi lucru se petrece probabil pe Dunăre, după invazia slavă pustiitoare din 540.

şi, în sfârşit, aici, ca pretutindeni, după activitatea primilor ani,

veni repede părăsirea, decadenta.

6. Realizările interne ale domniei lui Iustinian a. Opera legislativă. Alături de aceste mari războaie pe care le-am văzut, Iustinian a întreprins şi o operă legislativă, şi acesteia i se datorează, în cea mai mare măsură, popularitatea numelui său printre urmaşi. Din ordinele şi sub influenta sa a fost redactat acel monument de compilaţiuni juridice şi de ordonante pe care modernii le numesc Corpus juris civilis, ale cărui patru părti sunt: Institutele, Digestele, Codul Iustinian şi Novelele. Operă uriaşă, prin care Roma a transmis posteritătii ceea ce a creat mai bun, Dreptul său, ea a format, pe tot parcursul Evului Mediu şi rămâne încă şi azi, adevărată bază a studiului Dreptului roman.

Ch. Diehl subliniază adâncul respect pe care Iustinian îl purta tradiţiilor vechi romane, al căror reprezentant şi moştenitor legitim se mândrea a fi. Roma fusese mare mai cu seamă prin două lucruri: prin gloria armelor şi prin ştiinţa dreptului. Pentru Iustinian, împăratul trebuia să fie prin urmare un războinic şi un

legiuitor în acelaşi timp. Prin opera sa juridică, Iustini-an se arăta deci moştenitor al vechii Rome. Pe lângă acestea, mai erau şi consideraţii de ordin practic ce trebuiau să-l hotărască în această privinţă pe basileu: era dezordinea adâncă ce stăpânea atunci Dreptul roman. Regulile sale se scoteau din 2 izvoare: ordonantele imperiale (leges) şi scrierile jurisconsultilor (jus). Dar aceste materiale erau foarte împrăstiate; ele se găseau anevoie şi apoi erau pline de contradicţii. Administraţia suferea din această pricină, procesele deveneau interminabile, judecătile se întemeiau mai puţin pe lege decât pe bunul plac al judecătorilor. Era prin urmare o urgentă să se adune şi să se coordoneze toate aceste texte, să se reducă într-un sistem uşor de consultat şi să se pună capăt arbitrarului magistratilor265.

Iustinian avu norocul de a găsi pentru această operă uriaşă un om eminent: Trebonian a fost sufletul acestei lucrări şi împăratul însuşi o recunoaşte, covârşind de laude ştiinţa juridică a ministrului său şi experienţa sa practică266.

La 13 februarie 528, o comisie de 10 membri, înalţi funcţionari administrativi, doi avocaţi de merit şi un profesor de drept de la şcoala

din Constantinopol, Theofil, în fruntea cărora stătea Trebonian, fu însărci

265 Ibid., pp. 248 – 250.

266 ştiinţa lui multilaterală e schiţată de Gibbon, op. cit., ed. Bury, IV, p. 492; P. Kruger, Histoire des sources du droit romain, Paris, 1894. Ch. Diehl, op. cit., cap. V; E. & ein, Histoire de Bas-Empire, II, 1959, pp. 402 – 417; Z. von Lingenthal, Geschichte des griechisch-romischen Rechts, III, Berlin, 1892.

natã să strângã şi să claseze constituţiile imperiale de la Hadrian încoace, într-un an şi ceva lucrarea era gata: la 7 aprilie 529, colecţia de texte aştepta a fi promulgatã. Acesta fu Codul Iustinian împărtit în 12 cărti şi care trebuia să aibã putere de lege în tot imperiul, luând locul culegerilor de mai înainte de acest fel26.

Oricât de importantă, opera aceasta nu era originală, înainte de Iustinian, Diocletian şi Teodosius al II-lea compuseseră astfel de coduri. Dar opera personalã a lui Iustinian fură Digestele (Digesta sau Pandec-taie – nãvăeKTai). În această operă, el vru să strângă într-un corp de doctrinã părerile jurisconsultilor celor mai eminenţi ai Romei vechi, pentru a pune la îndemâna juriştilor, sub o formã comodă, textele necesare ale jurisprudenţei. Ambiţia împăratului mergea încă mai departe. El voia să păstreze astfel posteritătii preţioasele materiale adunate în timp de veacuri de înţelepciunea romană şi să dea astfel un nou impuls ştiinţei juridice. Lucrarea era enormă: trebuiau să se extragă vreo 2000 de cărti. Dar Iustinian chemă ajutorul lui Dumnezeu pentru această „operă deznădăjduită", cum o numeşte chiar el.

La 15 decembrie 530, o comisie formată din 16 membri a fost constituită, sub preşedinţia lui Treboni-an (11 avocaţi, 4 profesori de drept: doi din Constantinopole, doi din Beyruth). Ea a fost împărtită în trei secţiuni: una extrãgea din operele privitoare la jus civile, în special din comentariile cu care Pomponius, Ulpian şi Paul îmbogătiseră tratatul de drept civil al lui Sabinus şi care se numeşte Libri ad Sabinum; a doua

7 Justinien, 250.

despuia lucrările privitoare la jus honorarium, mai ales cele compuse de Ulpian, Paul şi Gaius asupra Edictului perpetuu al lui Hadrian268 şi care se numesc Libri ad edictum; a treia parte, în sfârşit, se ocupa de textele care nu intrau în niciuna din acele categorii şi mai ales Chestiunile şi Răspunsurile lui Papinian, Paul şi Scaevola.

Astfel se formară trei serii de extrase: seria sabinia-nă, seria edictală şi seria papinianã. Materialele astfel adunate fură apoi cercetate în comisie, clasate, armonizate şi distribuite în 7 cărti. Aproximativ 40 de jurisconsulţi au dat aceste extracte, începând de la Q. Mucius Scaevola, cel mai vechi, şi până la Hermogene şi Charisius, care au trãit în vecul al IV-lea. Dar mai ales s-au pus la contribuţie Ulpian şi Paul.

Lucrarea, pentru care se programaseră 10 ani, fu gata după trei, fiind publicată în 533. Graba cu care s-a făcut a împiedicat realizarea ei perfectă.

Multe puncte slabe au fost relevate în această operă, Iustinian a îngăduit comisiei să aleagă ce socoate mai bun, să modifice, să elimine, mai cu seamă să evite contradicţiile. şi rezultatul n-a fost desăvârsit. Sunt repetitii şi sunt contradicţii, antinomii. Libertatea lăsată comisiei a făcut ca adesea să se omită interpretările jurisconsultilor, să se mutileze textul lor pentru a se înlocui cu proza comisiei şi, în chipul acesta, o mulţime de opere admirabile ale dreptului roman se pierdură ori se alterară269.

268 Codificarea rescriptelor imperiale impuse de el ca singura legislatie.

Nu e mai puţin adevărat, cu toate acestea, că lucrarea lui Iustinian ne-a transmis izvoarele dreptului roman şi a făcut prin aceasta un serviciu imens ştiinţei juridice şi istoriei.

La 13 februarie 528, împăratul însărcina printr-o ordonantă o comisie compusă din 17 funcţionari în activitate sau retragere, din doi avocaţi şi dintr-un profesor de drept să elaboreze un Cod nou, cuprinzând legislatia în vigoare conţinută în Codurile Gregorian, Hermogenian şi Theodosian, precum şi legile posterioare acestora. Comisia trebuia să elimine orice contradicţie şi tot ce era perimat şi

inutil, în acest scop, era autorizatã să suprime constituţii întregi, să modifice textele pe care le păstra şi chiar să contopească mai multe într-o singură lege, pe când redactorii Codului Thedosian nu fuseseră autorizaţi decât la schimbări menite a face textul fiecărei constituţii mai clar, fie ea perimatã sau nu. Comisia execută lucrarea în 14 luni, pe când lucrările pentru Codul Theodosian ţinuseră aproape nouă ani.

Trebonian a fost sufletul acestei întreprinderi. Originar din Pamphylia, el fusese avocat la baroul prefecturii Orientului. Către octombrie 529, câteva luni după publicarea Codului, Trebonian fu ridicat în funcţia de Chestor al Palatului sacru, pe care o ţinu până la moartea sa. Câţiva ani mai târziu, Trebonian cumula chestura cu Magisterium officiorum™.

După publicarea Codului, Iustinian se hotărăste, la sfatul lui Trebonian, să reia proiectul theodosian de a codifica şi moştenirea jurisprudenţei clasice. El a dat la 15 decembrie 530 o constituţie (De-o auctore), poruncind lui Trebonian să constituie o comisie după alegerea sa, cu ajutorul căreia să strângă într-o singură operă ceea ce ar trebui să se extragă din scrierile jurisprudenţei clasice. Redactorii erau investiţi, în privinţa textelor utilizate, cu aceleaşi drepturi cu care fusese investită comisia Codului. Lucrarea a alcătuit Digestele, redactată de Trebonian în 50 de cărti. Comisia era alcătuită din 16 membri: magister libellorum

Stein, pp. 404 – 405.

564

Constantin, 4 profesori de drept (doi din Constantinopol şi doi din Beyruth) şi 11 avocaţi.

Izvoarele sunt scoase din aproape 40 de autori, dintre care unii se urcă în timpurile Republicii romane; dar cea mai mare parte a textelor aparţin jurisprudenţei secolelor al II-lea şi al III-lea. După Ulpian, care a dat singur o treime a lucrării, fiind călăuza principală a redactorilor, vine îndată Paul271. Enorma lucrare a fost terminată în trei ani, şi la 16 decembrie 533, Iustinian promulgă constituţia sa (Tanta circa nos), care a dat putere de lege Digestelor.

Înainte de publicare Digestelor, constituţia imperială din 21 noiembrie 533 dăduse putere de lege Institutelor, manual elementar în 4 cărti, destinat studenţilor în drept. Autorii erau Trebonian, Theofil, profesor de drept la Constantinopol, şi Doro-theu, profesor la Beyruth, care l-au redactat după lucrări analoge ale epocii clasice. Câteva

săptămâni mai târziu constituţia promulgatã în aceeaşi zi cu a Digestelor, reforma programa învãtãmântului juridic, împãratul nu admite scoli de drept în afară de cele de la Constantinopol, Roma şi Beyruth. El face obligatoriu anul al cincilea de studiu, până atunci facultativ, şi stabileşte în primul an de studii Institutele şi primele cărti din Digesta, iar cei trei ani următori sunt consacraţi numai Digestelor, iar al cincilea Codului.

Numărul legilor publicate de Iustinian în decursul celor cinci ani care urmară redacţiei Codului din 529 fu atât de mare încât o nouã ediţie se impuse, şi aceasta a fost opera lui Trebonian, ajutat de patru membri ai comisiei Digestelor. Această nouã ediţie fu promulgatã prin constituţia de la 16 noiembrie 534, cuprinzând 12 cărti ca şi cea dintâi, a cărei întrebuinţare fu interzisã.

Ediţia a doua a Codului Iustinian, singura pe care o posedãm, terminã marea operă de codificare. De altminteri, numai din sec. XVI s-a obişnuit a se numi Corpus juris civilis întregul format din Institute, Digesta, Codul din 534 şi Novelle (adică esenţialmente legile lui Iustinian posterioare acestei date) 272.

271 Ibidem, pp. 408 – 409.

272 Ibidem, p. 411.

Opera juridică a lui Iustinian a fost redactată în limba latinã; moştenitor al împăraţilor romani, el a ţinut, la fel cu Trebonian, ca limba dreptului roman – latina – să fie păstratã pe cât posibil ca limbã oficială a imperiului2 73, şi acesta e un lucru caracteristic. Ceea ce ne mai izbeşte în opera legislativã a lui Iustinian e ideea statului constituit dintr-o ierarhie de funcţionari care se supun unui şef absolut, care guvernează fără control şi a cărui autoritate e de drept divin. Teoria despotismului imperial e formulatã pentru prima datã în termenii cei mai expresivi şi mai completi. Prin aceasta, Iustinian se arãta încă moştenitorul Cesarilor Romei.

Dar alături de aceste tradiţii ale trecutului păstrate cu pietate în veacul al VI-lea apar şi idei noi. O mare lărgime de vederi străbate în opera lui Iustinian. Pătruns de influenta creştinã, el a simţit caracterul adesea îmbătrânit al vechiului Drept roman; de aceea s-a lăsat condus, în ce priveşte dreptul persoanelor, de ceea ce el numeşte humanitas, în ce priveşte dreptul lucrurilor, de interesul public şi de naturalis ratio.

Astfel principiile cele mai largi şi mai echitabile ale dreptului ginţilor ştergeau definitiv regulile strâmte, în parte abrogate de mult, ale dreptului celor 12 Table.

În dreptul persoanelor, vechea concepţie a familiei dispare. Femeia devine egală cu bărbatul; legea precizează şi întăreşte drepturile sale asupra dotei. Relaţiile dintre tată şi copii se schimbă. Patriapotestas nu mai îngăduie tatălui să refuze consimtământul la căsătoria copilului, sau cel puţin motivele acestui refuz trebuie să fie înfătisate magistratului. Fiul ajunge stăpân abso-Ibidem. p. 407.

lut pe bunurile pe care le câştigă, în toate relaţiile dintre membrii familiei se introduce un spirit de blândeţe şi un viu sentiment al demnitătii personale. Acelaşi spirit se observă şi în condiţia sclavilor. Ulpian proclamase că în dreptul natural toţi oamenii sunt egali, că orice om se naşte liber şi că sclavia e o stare contra naturii. Sclavajul se îmblânzi mult, eliberarea din sclavie fu încurajată şi făcută mai uşoară. Acelaşi spirit se impune fată de condiţia femeilor socotite pe treapta de jos a societătii: curtezanele şi actriţele; ele se puteau acum căsători cu oameni liberi şi chiar cu persoane ele rang senatorial (vezi aici influenta Theodorei).

Tot aşa în ce priveşte bunurile. Schimbări revoluţionare sunt prevăzute în dreptul de succesiune: rudenia de sânge, prin bărbaţi şi femei, hotăra acum transmiterea bunurilor. Se puse ca principiu dreptul natural al copilului de a moşteni o parte din averea tatălui. Afară de cazuri foarte rare, copilul nu putea fi dezmoştenit. Fetele, surorile fură chemate la moştenire.

Prin spiritul acesta de echitate, de blândeţe, de simplificare, opera lui Iustinian pregăti căile pe care avea să se îndrumeze legislatia modernă274.

Codul şi Digesta nu erau suficiente. Pentru tinerimea care dorea să studieze dreptul, era necesar un manual practic. Iustinian se gândea la aceasta încă din 530. El puse pe Trebonian şi doi profesori de drept – Theofil şi Dorotheu – să redacteze acest manual, în 533 şi în acelaşi an opera fu gata. Aceasta fu refrezentată de Institute (Institutiones), redactate după planul Institutelor lui Gaius.

274 Ch. Diehl, Le monde oriental, pp. 85 – 87; Justinien, pp. 256 – 260.

În 534, apăru a doua ediţie a Codului, sporită cu deciziile sau rescriptele împăratului, emise de la 529 încoace: noul titlu e Codex repetitaie praelectionis. Anulă ediţia din 529 şi acest text, cuprinzând 4600 – 4700 decizii, care merg de la Hadrian până la 534, e acela pe care îl posedăm azi sub numele de Codul Iustinian.

Pentru a păstra în puritatea sa originală această legislatie, Iustinian organizã învãtãmântul juridic. scoli de drept erau numeroase în Imperiu: la Constantinopol, Roma, Berytos, Caesarea, Alexandria şi aiurea. Iustinian păstră pe primele trei. Învãtãmântul se făcea până atunci în 4 ani; dar se studiau foarte puţine opere: un rezumat din Institutele lui Gaius, ceva din cărtile lui Ulpian ad Sabinum şi din comentariul său asupra Edictului, 8 cărti din Responsa ale lui Papinian şi cele 23 de cărti din Responsa ale lui Paulus. Dreptul penal şi procedura criminală erau lăsate la o parte.

O reformă se impunea. Un nou program de stat se schită, învãtãmântul cuprinse cinci ani. În primul an studenţii (Justiniani novi) învãtau Institutele şi primele 4 cărti din Digeste. În al doilea, al treilea şi al patrulea an se studiau Digestele; în al cincilea, Codul275.

Tot din dorinţa de a păstra curată legislatia sa, Iustinian hotărî prescripţii cu privire la cercetările ştiinţifice. El opri orice studiu critic asupra textelor legislatiei, orice comentariu, orice schimbare. Se permiseră numai traducerile şi rezumatele (indices). Acest fapt nu împiedică totuşi parafraze la texte, interpretări, co

5 Just., pp. 263 – 264.

mentarii de multe ori întinse. Toate aceste lucrări atestă marea activitate care domnea în şcolile de drept în veacul al VI-lea276.

Pentru completarea operei sale, în cazuri neprevăzute, pentru modificarea unei părti care ar fi impus mai târziu o schimbare, Iustinian îşi rezervă siesi dreptul de a legifera în toată libertatea. De la 534 – 565 el publică sub numele de novellae leges o serie de 154 ordonante, care în multe puncte însemnate modificară dreptul Codului şi Digestelor. Cea mai mare parte totuşi se referă la afaceri administrative şi eclesiastice şi au prin aceasta un mare interes pentru istoria administrativă a domniei.

Ele n-au fost niciodată reunite în colecţie oficială, cu toată intenţia anunţatã a lui Iustinian. Un avocat din Constantinopole, Iulian, le strânse prima datã, în 555277

Novellele furã scrise în greacă, pentru a fi mai bine înţelese, cum se exprimã însuşi Iustinian într-o ordonantă a sa: „nonpaterna voce legem conscripsimus sed hac communi et graeca, ut omnibus sit nota propter facilem interpretationem" 278.

b. Opera administrativã, în momentul în care Iustinian lua conducerea imperiului de Orient, situaţia internã a monarhiei era foarte gravã. Pretutindeni se arãtau motive de dezordine şi tulburări. La Constantinopol facţiunile Hippodromului frãmântau populaţia cu rivalitãtile lor şi întreţineau opoziţia pe care o fã

276 Ibidem, pp. 264 – 265.

277 Ibidem, p. 266.: r: – … – …;… r

278 Novelles, coli. II, tit. I, VII.:.: „. –, – „>M\ bp… rP

569

l

NICOLAE BANESCU

ce-au noului regim moştenitorii deposedaţi ai lui Anas-tasios; în provincii, obiceiurile dezastruoase ale administraţiei publice produceau o mare nesiguranţă şi o mizerie adâncă. Sărăcia din ce în ce mai mare a imperiului sleia izvoarele bogătiei publice; impozitele nu se mai puteau încasa, tezaurul era gol, fondul de rezervă constituit de împăratul Anastasios era aproape secat. Pe deasupra, certurile religioase măreau dezbinările interne şi făceau şi mai acută criza în care se zbătea monarhia.

Pentru a lecui toate aceste rele, pentru a pune ordine în lucruri, pentru a curma mai cu seamă abuzurile administrative, o mare reformă se impunea. Iustinian întreprinse cu îndrăzneală această reformă; el o urmări, cu mare stăruintă, în tot cursul domniei sale. Introduse în administraţia bizantină unele principii esenţiale şi prin aceasta domnia sa reprezintă un moment important în istoria administrativă a Imperiului de Răsărit279.

Pentru a ne face o idee despre cauzele multiple ce impuneau această reformă, e de ajuns a străbate no-vellele lui Iustinian, adevărate documente oficiale în această privinţă.

Un vechi obicei al Bizanţului era de a se lua sume considerabile de la cei care erau numiţi ca guvernatori ai provinciilor (suffragia) şi

aceste sume mergeau parte la împărat, parte la prefectul pretoriului. Cei care aspirau la asemenea posturi erau nevoiţi să se împrumute cu dobânzi enorme. Salariile nu erau de ajuns să-i despăgubească de sumele cheltuite pentru obţine – 1 Ch. Diehl, Justinien, 270; E. Stein, op. cit., p. 463 şi urm.

rea postului şi ei căutau să şi le procure prin mijloace neregulate pe socoteala provincialilor, împăratul aratã că ei obişnuiau să ia de la contribuabili de trei şi de zece ori mai mult decât plãtiserã. pentru funcţia lor, iar acest lucru sleia tezaurul, ducea la coruperea justiţiei şi la demoralizarea generală în provincii. Soldaţii apãsau ele asemenea greu asupra locuitorilor, le devastau locuinţele, le uzurpau pãmânturile. Marii proprietari, adevăraţi tirani feudali, încorporau la domeniile lor bunurile altora; ei întreţineau pe cheltuiala lor bande de bucellari care pustiau ţinuturile. tara se depopula, oraşele, pe care faimosii defensores erau neputincioşi a le apăra, era pustiite; tarinele se goleau de muncitori şi agricultura încetase. Rãscoalele izbucneau adesea în provincii. Iar în Constantinopol imigrau în masă mulţimea nemulţumiţilor, toţi câtia aveau de îndreptat plângeri împăratului, pentru nedreptăţi diferite, aducând în capitalã fermentul revoluţiei-80.

Iustinian fu adânc mişcat de această stare de lucruri nefericitã şi primejdioasã. El avea o sinceră dorinţă de a face bine, o grijã realã fatã de supuşii sãi; socotea că rolul de reformator era o datorie a funcţiunii sale imperiale, un act de recunoştinţă către Dumnezeu care-l copleşise cu binefacerile sale. De aici, spiritul sãu autoritar era condus în chip firesc către centralizarea administrativã. Mai contribuia la aceasta şi un interes superior de stat: provinciile ruinate nu mai puteau da nimic pentru nevoile publice. De aceea, Iustinian se

280 Diehl, op. cit., 270 – 274, în care autorul rezumă observaţiile crude ale împăratului.

strãduia să creeze un corp de funcţionari disciplinaţi şi docili, serios constituit şi recrutat cu deosebitã atenţie.

În 535, prin douã ordonante (novellele 8 şi 17), date pe 15 şi 16 aprilie, Iustinian fixã principiile reformei administrative la care a contribuit şi Ioan din Cappadocia, în a doua sa prefectură, datoratã

înainte de toate generozitãtii perechii imperiale281. Aboli sistemul cumpărării funcţiei, al acelor suffragia. Guvernatorii trebuiau să trãiască din salariile lor şi să se poarte pãrinteste fatã de populaţie, să nu primească bani, să fie drepţi în judecãtile lor, să pedepsească pe vinovaţi. Pentru a împiedica exploatarea contribuabililor, împãratul mãri veniturile functulor publice, scãzu mult sumele plãtite la numire şi permise să se plãtească numai anumite sume (awr\ & ei ai) pentru obţinerea brevetului de numire. El cerea necontenit ca funcţionarii sãi să aibã, dupã expresia sa, „mâinile curate". Aceştia trebuiau apoi să se intereseze de strângerea contribuţiilor, şi împãratul îi fãcu responsabili de plata integralã a contribuţiilor regiunii ce li se încredinţa.

Apoi impuse oricãrui funcţionar depunerea unui jurãmânt solemn prin care se obliga a servi credincios pe stãpânii sãi Iustinian şi Theodora prin care declara cã a obţinut funcţia fãrã a da nimãnui bani ca suffragi-um, afarã de taxele permise; prin acest jurãmânt, noul numit se îndatora să guverneze fãrã înselãciune, cu integritate şi cinste şi să apere pe supuşii împãratului de orice violentã. Legislatia iustinianã mãreste influenta episcopilor în controlul administraţiei. Episcopii erau invitaţi să supravegheze purtarea guvernatorilor şi să

E. Stein, Histoire du Bas-Empire, II, pp. 463 – 464.

reclame stricta aplicare a legilor, al cãror text trebuiau să-l afiseze pe uşile bisericilor282. Dar într-o novellã (din 15 august 535) atribuitã de Stein influentei lui Ioan de Cappadocia se încearcã reînvierea instituţiilor municipale pe bazã laicã. Această novellã nu a putut fi primitã cu bucurie de municipalitãti, deoarece poruncea ca în fiecare oraş cetãtenii fruntaşi să îndeplinească funcţia timp de 2 ani prin rotaţie şi impunea ca, pe lângã vechile atribuţii, defensorii să decidã procese în valoare de pânã la 300 nomismata şi în cazuri criminale mici283. Au fost date tot atunci şi alte câteva legi, pentru protecţia poporului împotriva abuzurilor administraţiei. Confirmarea vechii reguli dupã care guvernatorul trebuia să rãmânã în provincia sa timp de 50 de zile dupã ieşirea din funcţie, ca să răspundã de actele sale, trebuie amintitã în mod special. Funcţia de defensor civitatis ajunsese nefolositoare în practicã, fiindcã era îndeplinitã de oameni fãrã influentã sau situaţie, care nu puteau avea o atitudine independentã fatã de guvernatori. Iustinian cãutã să o restaureze

printr-o reformã.

c. Reorganizarea provincialã, în veacul al V-lea, puţine schimbări se făcuseră în amănuntele sistemului provincial care fusese întocmit de Diocletian şi modificat ici-colo de urmaşii săi. Provinciile fuseseră mereu îmbucătătite284. Iustinian, care voia un guvernãmânt local mai puternic şi o putere centralã mai ascultatã, nu încercă o revizuire completã a sistemului existent, dar

282 Diehl, Just., 276 şi urm.

283 Stein, op. cit., pp. 467 – 468.

284 Bui, II, pp. 338 – 339

făcu multe schimbări în care se depărta de la principiile lui Diocletian. El combinã în unele cazuri provincii mici pentru a alcătui mari guvernãminte. Acesta e începutul sistemului care a creat la începutul secolului al VII-lea regimul „themelor". Armenia, crescutã mult prin anexiuni recente, prin novella 31 din anul 536 fu împărtitã în 4 provincii. Macedonia II fu reunitã cu Dardania. Egiptul, reorganizat dupã un plan simplu, reuni într-un singur guvernãmânt cele douã provincii vechi ale Libiei, şi deasupra guvernatorilor de provincii fu pus un magistrat superior. Tot aşa, şi în celelalte părti.

Quaestura exercitus. O lege din 18 mai 536 înfiinţa o magistratură cu caracter special, aceea de quaestor Iustinianus exercitus (quaestor iustinian al armatei), un illustris depinzând direct de împărat, ca şef civil şi militar al teritoriilor puse sub autoritatea sa. Această nouã circumscripţie cuprindea Moesia secundã şi Scitia – cele douã provincii danubiene care făcuseră parte până acum din dieceza Thraciei – provincia insulelor (adică Cyclaclele şi arhipelagurile înşirate de la Lesbos până la Rhodos) şi Carla, desfăcute din dieceza Asiei, precum şi insula Cipru, desfăcutã din dieceza Orientului. Consideraţii de ordin militar au determinat această creaţie: quaestor exercitus e înainte de toate un general însărcinat cu apărarea Dunării de Jos, şi sediul administraţiei sale se află la Odessus (Varna). Cum aratã foarte bine Stein283, legătura dintre cele 5 provincii pu

285 Stein, op. cit., pp. 474 – 475. [Aceste aspecte au fost reluate de H. Ahrweiler, Byzance et la mer, Paris, Presses Universitaires de France, 1966.]

l

se sub ordinele quaestondu-i armatei era caracterul lor maritim sau quasi-maritim, căci Moesia secundã se întindea de-a lungul Dunării, care era navigabilã pentru cele mai mari vase ale epocii. Cele douã provincii: insulele şi Carla sunt originea „themei Carabisiani", cum a arãtat Ch. Diehl286.

În acelaşi timp în care numãrul provinciilor şi deci al guvernatorilor scãdea, dispãreau vicarii diecezelor, care serveau odinioarã de intermediari între administratorii provinciilor şi prefectul pretoriului.

În sfârşit, pentru a simplifica mecanismul administraţiei şi pentru a întări autoritatea publicã, pentru binele supuşilor sãi, Iustinian se hotãrî sã reuneascã în mâinile aceluiaşi funcţionar puterile civile şi militare. Se punea astfel capãt rivalitãtilor care fãceau administraţia publicã ineficace, în unele pãrti se pãstrarã aceste puteri; dar în provinciile mai dificile, el aplicã sistemul, în Arabia şi Fenicia vechiul praeses fu ridicat la rangul de moderator, în Palestina şi Armenia I la rangul de proconsul, în Pisidia, Lycaonia, Paflagonia, în Thracia se instituirã pretori (praetor Iustinianus); în Isauria, Siria, Armenia III, Galaţia – câte un comes lus-tinianus (comites); un moderator fu pus în noul Helle-nopont (unit acum cu Pontus Polemaniacus), iar cele douã provincii ale Cappadociei furã unite sub un proconsul Iustinianus. Ei aveau rangul de spectabiles şi erau împodobiti cu titlul Iustiniani, reuneau în mâinile lor atribuţiile şi apuntamentele vechiului praeses şi

286 Ch. Diehl, El. byz., 1905, p. 290 şi urm. [Opinie diferitã la H. Ahrweiler, op. cit]

duce, al cãrui loc îl luau. La puterea civilã, ei uniră o largã autoritate asupra soldaţilor cantonati în circumscripţiile lor.

Aveau atribuţii de ordin financiar şi un drept de jurisdicţie foarte întins; ei puteau judeca în apel chiar cauze de o valoare sub 500 bani de aur [nomisme]. Prin aceasta, Iustinian remedia şi sistemul judiciar. Era cunoscutã încetineala justiţiei, proasta evidentã, venalitatea şi parţialitatea judecãtorilor. Din aceastã pricinã, lumea dãdea nãvalã în Constantinopol pentru a depune plângeri împotriva primilor judecãtori şi acest fapt pricinuia mari cheltuieli pentru împricinati, pe lângã cã tribunalele capitalei erau încãrcate de afaceri

mărunte, şi făceau să sufere administraţia. De aceea toţi administratorii nou creaţi de Iustinian în diecezele Pontului şi Asiei, comiti, pretori, proconsuli, moderatori, în Egipt prefectul augustal, în Orient cornitele Orientului, fură autorizaţi a judeca în apel, fără posibilitatea de recurs, toate cauzele de o valoare mai mică decât 500 aurei287.

Iustinian a reorganizat şi marile comandamente militare. Un magister militum per Orientem comandase până la el întregul teritoriu ce se întindea de la Marea Neagră până în Egipt. Iustinian a împărtit această comandă, creând „magiştri militum" pentru Armenia şi Mesopotamia. În Europa, el a adăugat la „magister militum11 pentru Thracia şi Illyricum încă unul, al Moesi-ei. Înainte de toate însă, pentru apărarea frontierei, a organizat de-a lungul limes-ului districtele militare conduse de duces şi ocupate de trupe speciale, luni

287 Ch. Diehl, Just., p. 282.576

tanei. Trei limites au fost formate în Egipt, câteva comenzi au fost înjumătătite în Siria şi pe Eufrat, alţi duces au fost stabiliţi în Armenia, în vreme ce alţii vegheau la Dunăre în Scitia, în cele două Moesii şi în Dacia. Un lanţ continuu de fortărete a fost înăltat de-al ringul frontierelor.

Reforma administraţiei egiptene trebuie consideratã drept opera lui Ioan de Cappadocia. Legea pe care o institui apăru în primele luni ale anului 539, la aproape 3 ani după ultima novellă reformatoare. Această întârziere şi-o explică Stein prin pregătirea specială de care a fost nevoie pentru reorganizarea Egiptului, unde erau de învins rezistente mari (monofizismul protejat de Theodora; înalte demnităti ale unor aristocraţi mari latifundiari, cum a fost Strategius, comes sacra-rum lărgitionum).

Prin statutul din 539, prefectul augustal e abolit ca şef civil al întregii dieceze a Egiptului. De acum înainte, această diecezã, care cuprindea 9 provincii civile grupate din punct de vedere militar în 3 ducate, e acum împărtită în 5 circumscripţii, ai căror şefi sunt total independenţi unul de altul. Ei iau titlul de duce şi întrunesc în mâinile lor puterea civilă şi comandamentul militar. S-a căutat a se mări tot mai mult prestigiul ducilor, pentru a ţine în frâu elementele de descompunere feudalistă, întărind armătura administrativă a Statului288.

În epoca lui Iustinian erau două provincii intitulate Armenia,

făcând parte din dieceza Pontului. Prin no-vella 31 din anul 536, împăratul a distribuit aceste dis

1 Stein, op. cit., II, pp. 476 – 480./

tricte din nou, creând 4 provincii ale Armeniei, formate în parte din cele două vechi provincii, în parte din Pontus Polemoniacus şi în parte din noi teritorii, care până atunci fuseseră în afara sistemului provincial.

1. Armenia primă – parte din vechea Armenia primă (Teodosiopolis, Colonea, Satala, Nicopolis) plus parte din Pontus Polemoniacus (Trapezus şi Cerasus).

2. Armenia secundă – restul din vechea Aremnia primă şi parte din Pontus Polemoniacus (Comana, Zela şi Brisa).

3. Armenia a treia – vechea Armenia secundă.

4. Armenia a patra – Sophanene, district dincolo de Eufrat, estul Armeniei a treia (capitala Martyropolis).

Restul din Pontus Polemoniacus a fost unit cu vechiul Hellenopontus pentru a forma un nou Helleno-pontus, aflat sub un guvernator cu titlul de moderator. De asemenea, Honorias şi vechea Paflagonia au fost unite într-o nouă Paflagonie, sub un pretor289.

Reformele acestea, care transformau Orientul, nu au fost introduse şi în Occident, în tările cucerite de Iustinian. Împăratul, preocupat să dea populaţiilor imaginea exactă a administraţiei romane aşa cum ele o cunoscuseră mai înainte, păstră, în Africa şi Italia recucerite, vechile împărtiri administrative şi deosebirea dintre puterea civilă şi cea militară.

Ca şi în Italia, principiul reorganizării administrative în Africa a fost acela al vechii separaţii între autoritatea civilă şi militară, în fruntea guvernământului civil al Africii a fost aşezat un prefect al pretoriului, având în subordine 7 guvernatori, purtând tilurile consulares

Bury, ed. Gibbon, vol. V, Appendix, nr. 4.

şi praesides. Numeroasele oficii care controlau detaliile îi ajutau pe funcţionari şi asigurau predominarea conducerii civile în prefectura Africii.

Tot aşa au stat lucrurile şi în prefectura Italiei reconstruită. De la 535 un praetor era în fruntea Siciliei recucerite, după 538 un prefect al pretoriului era numit în Italia şi regimul administraţiei civile era

stabilit după capitularea Ravennei. Reorganizarea a fost făcută prin pragmatica sancţiune din 554. Sub autoritatea prefectului, asistat ca mai înainte de 2 vicari, al Romei şi al Italiei, funcţionarii civili guvernau cele 13 provincii în care a fost împărtită peninsula.

La nevoie, în practică, exigente politice sau militare impuneau concentrarea întregii autorităti într-o singură mână. În Africa, Solomon şi Germanos au combinat functule şi chiar titlurile de prefect pretorian şi magister militum. Narses a fost un real vicerege. Dar acestea erau numai abateri excepţionale de la principiul stabilit, fiindcă în acelaşi timp, Iustinian introduce legislatia promulgată de el în Vestul recucerit. Vechiul sistem de impozite fu restaurat, iar contribuţiile realizate împărtite, cum a fost înainte, între arca prefectului şi casa lărgitiones. Un comes sacri patrimonii per Italiam fu numit şi imperialii logotbetaie cereau cu rigoare rămăsitele din timpul regilor goti. Iustinian şterse tot ce reamintea „tirania" barbară. Contracte semnate în timpul lui Totila, donaţii făcute de regii barbari, măsuri economice luate de ei în favoarea colonilor sau sclavilor erau anulate şi Pragmatica restaura proprietarilor romani toate pământurile pe care le aveau înainte de Totila. Sardinia şi Corsica ţineau de prefectura Africii. i

Administraţia militară era în acelaşi fel orânduită, dar strict separată de cea civilă. A fost reconstruită după modelul roman. Belisarie în Africa şi Narses în Italia organizau apărarea frontierei. Fiecare provincie forma o mare comandă cu un magister militum în frunte. Africa, Italia, Spania se aflau sub autoritatea unui astfel de magister, duci comandau districtele militare (limites) create de-a lungul frontierei, în Africa erau la început 4, apoi, îndată după aceea, 5: Tripolitana, By-zacena, Numidia şi Mauritania; patru erau şi în Italia, de-a lungul frontierei Alpilor. Duci erau şi în Sardinia şi Sicilia. În aceste districte staţionau trupe speciale, li-mitanei, după tipul celor vechi. Recrutaţi dintre localnicii de la frontieră, ei primeau feude, în timp de pace cultivau pământul şi vegheau căile ce treceau prin limes; în timp de război, luau armele şi apărau postul încredinţat lor sau împreună cu trupe similare îi respingeau pe năvălitori. Nu puteau părăsi niciodată limesul. Se puteau căsători. Grupaţi în regimente, comandaţi de tribuni, ei staţionau în oraşe întărite şi castele de la

frontieră. Pe lângã aceştia, Iustinian încercă să încorporeze în armata imperialã popoarele barbare locuind în împrejurimile imperiului. Aceşti gentiles sau foederaţi fac un tratat perpetuu cu împãratul, primind un subsidiu anual (annona). Ei pun contingentele lor la dispoziţia ducilor din limes şi şefii lor primesc de la împărat un fel de învestitură, ca semn al suveranitãtii romane.

Prokopios ne-a schiţat în Istoria secretã mizeria pe care restaurarea imperiului a adus-o în Africa şi Italia. Depopulate, provinciile erau rău guvernate, strivite de impozite, dupã devastările crunte ale războiului, aits]

580

Disperate, provinciile de Vest au apelat la împărat să le ajute în mizeria lor. Iustinian auzi acest apel. Au fost luate măsuri în Africa în scopul restaurării cultivării câmpurilor, districtele fură repopulate, lucrări de utilitate publică fură ridicate în oraşe, porturi deschise, oraşe noi construite pe platoul înalt al Numidiei, Car-thagina împodobitã cu un palat, biserici, splendide bãi. Mãsurile au adus o realã prosperitate.

Au fost luate măsuri similare şi în Italia, împăratul a uşurat impozitele, a căutat să restaureze marea aristocraţie, doborâtã de Totila, a protejat şi îmbogãtit Biserica şi a reparat dezastrele războiului. Ravenna înfrumuseţatã cu construcţii ca San Vitale şi San Apolinare în Classe ajunse o capitală, Milan fu ridicat din ruine, Roma pusă în posesia privilegiilor care să-i dea o înviorare economică, Neapole ajunse un mare port comercial290. Aceste reforme administrative au fost completate printr-o mare operă de lucrări de utilitate publică, în prima parte a domniei sale, Iustinian s-a interesat îndeosebi să înzestreze oraşele cu asemenea lucrări: terme, apeducte, cisterne, şi să ridice din ruine pe cele nimicite de cutremure sau incendii.

Dacă ne întrebãm acum care a fost rezultatul marii reforme din 535, un fapt ne izbeşte de la început şi anume că, necontenit, până la sfârşitul domniei, Iustinian a fost nevoit să repete ordonantele sale, să atragă atenţia asupra prescripţiilor date. Iustinian se mãgulea cu faptul că a restabilit ordinea; şi totuşi, pacea publică a fost mereu tulburatã; textele oficiale ne revelează omoruri, acte de brigandaj, lupte cu armele, răscoale

Diehl în Cambridge Med. History, pp. 22 – 24.

care au zguduit tara. Pentru a li se pune capãt, se hotãrî, în 539, să se interzică purtarea armelor celor care nu erau înrolati în armatã.

Ceea ce e mai grav, abuzurile funcţionarilor continuau ca şi înainte. Toate viciile, atât de cenzurate în ordonantele din 535, dãinuiau şi înfloreau. Aceasta se constatã din numeroasele novelle, în care împãratul se plânge de întârzierea cu care noii funcţionari iau în stăpânire cârmuirile lor, lãsând ţinuturile luni întregi în pãrãsire, în care se demască administratori abuzivi şi în care soldaţii se menţionează ca o adevăratã plagã a provinciilor. El a înlocuit pe praefectus vigilum (vwre-Jiapxog) subordonat mai înainte prefectului oraşului, acum abolit291.

În 539, pentru a grãbi împărtirea justiţiei şi a scãpa capitala de o mulţime turbulentă, împãratul înfiinţa la Constantinopol un magistrat extraordinar, quaesitor, judecător suprem şi prefect al poliţiei în acelaşi timp292. El trebuia să-i asiste pe cei care aveau motive legitime pentru a veni în capitalã, să vegheze ca aceştia să-şi termine treburile repede şi să se întoarcă acasã, să-i trimită la domiciliu pe cei care nu aveau motive serioase să rãmână în capitalã. Avea şi funcţii judiciare, iar tribunalul sãu se ocupa cu anumite cazuri de crime293.

În privinţa celor care nu aveau un loc de muncă, acestora li se atribuiau anumite obligaţii privind serviciile publice. Cei care erau fiziceste capabili şi refuzau aceste sarcini, erau expulzaţi din oraş.

291 V.E. Stein, op. cit., p. 455 şi 803.

292 Nov. 80, Diehl, op. cit., 294.

293 Vezi Bury, Hist. of the lat. Rom. emp. II, pp. 334 – 336.

Prefectul oraşului a fost degrevat de o parte a răspunderilor sale, prin crearea unui nou post de demnitar, care, ca şi quaesitor, era şi judecător şi şef de poliţie: „Pretorul poporului" (npaiiwp TOV Sfmov), ale cărui atribuţii erau să-i pedepsească pe hoţi.

Dacă rezultatul a fost lamentabil, acest fapt nu are altă explicaţie decât lipsa unei mâini energice care să ducă la executarea ordonantelor. Iustinian era incapabil în această privinţă, necesitãtile domniei silindu-l a da cel dintâi exemplul încălcării legilor pe care le promulga.

d. Politica financiară. De-a lungul întregii sale domnii, Iustinian

a suferit din cauza lipsei de bani. Pentru războaiele sale de cucerire, pentru construcţiile sale uriaşe, pentru luxul imperial de care era înconjurat, pentru cheltuielile politicii sale fatã de barbari, el avea nevoie de sume enorme; pentru aflarea lor, nu avea niciun scrupul.

Pentru a alimenta tezaurul, împãratul trebui să creeze impozite noi şi să impunã o rigoare exageratã în administrarea finanţelor.

Sistemul impozitelor, în genere apãsãtor în Imperiul bizantin, a fost sub această domnie greu de suportat pentru populaţie; Prokopios aruncă răspunderea pentru aceasta asupra lui Iustinian. Legile împãratului ne aratã, însã, tot efortul lui de a împiedica abuzurile funcţionarilor şi a apăra populaţia de excesele colectorilor de impozite. Este, de fapt, un contrast între aceste eforturi ale lui Iustinian şi mizeria populaţiei din provincii, strivitã de impozite. Cheltuielile mari ale domniei, războaiele purtate, construcţiile, pompa curţii.

583;

NICOLAE BÃNESCU

toate făceau să crească nevoia de bani şi Iustinian insista totdeauna să se încaseze cele datorate de supuşi. El a fost mai puţin liberal şi prudent decât unii predecesori în anularea rãmãsitelor acumulate şi în scutirea provinciilor devastate de invazie.

Cu toate criticile ce i s-au adus, trebuie să recunoaştem că abuzurile stigmatizate n-au fost în cea mai mare parte inventate de Iustinian, ci o moştenire a trecutului. Nu era o noutate faptul că locuitorii provinciilor prin care treceau trupele la război erau obligaţi să procure hrana necesară soldaţilor şi nutreţul pentru cai şi să le transporte în lagãre. Când o provincie nu avea provizii suficiente, trebuia să şi le procure din altã parte. Sistemul, care era cunoscut ca o cumpãrare în comun – coemptio (avvatvri) – ducea la contribuţii insuportabile. Drept urmare, Iustinian a dat o lege în 545 pentru a-i apăra pe locuitori. Prevedea să fie plãtiti pentru tot ceea ce procurau armatei şi nicio contribuţie în bani nu trebuia cerutã de la ei294.

Altã instituţie apãsãtoare era epibole, care, atunci când pãmânturile rãmâneau necultivate, făcea, în anumite cazuri, pe proprietarii vecini răspunzãtori de impozitele acestor pãmânturi. Micile proprietãti ale arendaşilor liberi dintr-o comunã erau socotite unitate fiscalã, răspunzãtoare pentru toatã suma impusã membrilor ei. Aceste proprietãti erau numite 6.6Kr\vaa. Adãugirea de impozit era numitã epibole. Iustinian pãstră acest principiu, dar nu pare să-l fi

făcut mai aspru decât înainte. E probabil totuşi că în provinciile orientale, în timpul celui de-al doilea război persan.

294 Ibidem, pp. 349 – 350.584

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

Invaziile duşmane şi ciuma au pricinuit ruina multor proprietari şi că aplicarea acestei epibole a fost adesea foarte stânjenitoare295.

Un impozit care pare a fi o noutate şi despre care nu găsim urmă în legislatia imperială este aşa-zisul de-rikon (ăepi KOV), un nume care sugerează, cum observă Bury, că era un impozit pe clădirile înalte296.

Bunurile imperiale au sporit prin recuperarea Africii. De asemenea, în provinciile din răsărit, bunurile private şi domeniile coroanei s-au extins considerabil, în paguba proprietătii private vecine. Se aplicau şi confiscări la adresa vinovaţilor, urmate de alte serii de abuzuri, în caz de moarte a unui proprietar, posesiunile sale erau luate de către fisc. În loc de a încorpora proprietătile confiscate în res privata, împăratul Anas-tasios I instituise un nou ministru, comespatrimonii. lustian a făcut o altă schimbare: patrimoniul dispare, iar domeniile care-l compuneau sunt încredinţate curatorilor (curatores divinae domus). Domus divina era patrimonium şi curatorul pare a fi fost un funcţionar de curte mai degrabă decât unul de stat, Iustinian având intenţia de a considera administrarea domeniilor patri

295 în Nov. 128 (anul 545) persoanele răspunzătoare sunt descrise ca oi ozid<5 oua rj o\i6KT\cea xeopia xrex-TTI/jevot (Bury, II, 350 n. 2).

296 II, 350. [în această privinţă, chestiunea a fost tranşată de către F. Dolger şi G. Ostrogorsky: aftă desemna amenda plătită fiscului bizantin pentru diverse încălcări ale legii (cf. şi Jacques Bompaire, Actes de Xeropotamou, Paris, 1964, col. „Archives de l'Athos", III, p. 146), ei fiindu-i echivalentă „gloaba" din Evul Mediu românesc.]

585

moniale, constând din proprietăti confiscate, drept o afacere personală a împăratului.

Unele schimbări s-au făcut şi la vama din Constantinopol. Dar acum taxele vamale erau încasate atunci când corabia ajungea în portul capitalei. Existau însă posturi de observaţie în Hellespont şi Bosfor, care controlau să nu se producă evaziuni fiscale: un funcţionar era la Abydos, altul la Hieron (ieşirea din Bosfor), care controlau

exportul mărfurilor prohibite. Ei erau plătiti cu salariu fix şi nu primeau nimic de la co-răbieri. Inovaţia operată de Justinian a constat în aceea că ambele staţiuni au fost transformate în vămi pentru importuri, ai căror funcţionari aveau salariu, dar primeau şi o cotă din taxele încasate. Cel din Hieron purta mai târziu şi titlul de Ko-Tiq toi) lepov KOU

IIOVTOX).

„Istoria secretă" îi impută lui Justinian faptul de a fi instituit monopoluri, contribuind la scumpirea bunurilor. Monopolul armelor nu avea motive economice (particularilor fiindu-le interzisă cumpărarea armelor). Iar monopolul mătăsii corespundea unei necesitătii. Ceea ce pare adevărat este economia făcută de Iustinian, cu repercusiuni neplăcute: abolirea consulatului, care lipsi populaţia de spectacole; scăderea pensiilor oficialilor servind în birourile centrale a fost tot o măsură impopulară. Parcimonia lui devine şi mai criticabilă în cazul armatei, unde morţii rămâneau înscrişi pe liste, fără a mai fi recrutaţi soldaţi noi.

Iustinian a mai fost acuzat de Prokopios pentru traficul cu functule înalte, în realitate, după cum aratã Stein, el a făcut un comerţ foarte rentabil cu functule onorifice. Dacă mai târziu, în sec. X, cumpărarea unei

demnitãti fără funcţie efectivă e de mult timp ceva legal, echivalând cu achiziţia unei rente viagere, pasul decisiv în evoluţia care a dus la acest rezultat pare a data de ia Iustinian.

Originea sa o gãsim mai înainte în timp. Zenon a creat consulatul onorific, care se obţinea prin plata a 100 livre aur. Acelaşi împărat a vândut locuri în scho-lele palatine, ceea ce a avut urmări negative pentru valoarea acestei trupe. Sub Iustin I, acest lucru a fost continuat, astfel încât, completându-se efectivele celor 7 scholae existente, au fost create alte patru, de câte 500 de oameni. Numărul de protectores domestici s-a mărit, de asemenea. Evident, cei numiţi pe bani nu serveau ca ofiţeri subalterni, ci numai ca gărzi de corp ale împăratului, deşi erau prea numeroşi pentru a staţiona toţi în capitală, astfel încât a trebuit ca o parte din ei să facă garnizoană aiurea, în special în Galaţia. În cele din urmă, aceste 4 scholae de datã recentă au fost suprimate fără despăgubiri297.

Iustinian a distribuit demnitãti de illustris cu aceeaşi profunzime (larghete). Creaţiile masive de il-lustres onorari a depreciat mult illustratul vacant şi a accelerat sub Iustinian deprecierea progresivã a tuturor demnitãtilor. Un mare numãr de funcţii au fost create: un al treilea magister militum praesentalis, quaestor Iustinianus exercitus, curatorii caselor divine. Masa de illustres creatã îl sili pe Iustinian să nu permită intrarea în Senat decât pentru patricii298.

297 V. op. cit., pp. 428 – 429.

298 E. Stein, Hist. du Bas-Emp., vol. II, pp. 428 – 432.3

La impozitul funciar, atât de greu, pe care un sistem de repartitie greşit îl făcea şi mai apãsător, se adãugã greutatea mare a impozitului enifto-i], adjectio, despre care am vorbit şi pe care îl reluãm din perspectivã fiscalã, amintind că mulţimea mizeriilor clin epocă – bolile, războaiele, foametea, spolierile guvernatorilor – adusese depopularea satelor; pãmânturile rãmâneau pãrãsite, necultivate, iar fiscul era, prin urmare, ameninţat cu ruina, lipsit de o parte însemnatã a contribuţiilor. Atunci, legiuitorul legã de pãmânturile cultivate pe cele sterile şi, prin răspunderea colectivã a grupelor cadastrale (ozid<5 ot>A o:) şi fiscale (o/iofc-vera) îşi asigură încasarea integralã a impozitului. Acesta fu empokr\, pe care Iustinian nu a inventat-o, fiindcă ea exista dinainte, numai că el îi dãdu, dacă e să-l credem pe Prokopios, o nouã organizare şi impuse o rigoare nemaiîntâlnitã în aplicarea sa299.

Un alt impozit despre care am amintit, ãepi KOV („taxa aerului"), pe care Prokopios îl atribuie lui Iustinian, lovea clădirile. Legislatia imperialã se ocupa de mult timp de poliţia construcţiilor, mai ales a spaţiilor libere dintre ele. În Constantinopol, un regulament al lui Zenon (478) interzicea construirea de ieşinduri cu o înãltime mai mică de 15 picioare, aprox. 5 m, şi acoperirea „aerului" acestor 15 picioare prin coloane sau ziduri. Contravenienţii erau amendaţi cu 10 livre aur. Ioan de Cappadocia a obţinut de la Iustinian legea din l septembrie 531, extinzând dispoziţia lui Zenon la toate oraşele imperiului, obţinând astfel un mare venit pentru Prefecturã300.

299 V. Diehl, op. cit., p. 296.

300 E. Stein, Hist. dubas-Emp., II, 443 – 444. V. Însã Supra, n.

296.

588

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

În sfârşit, cei care nu erau proprietari plãteau impozit personal, capitaţi-o humana, Kanvi Kov. Acestea erau contribuţiile în bani. Alãturi de acestea, dãrile în naturã (annonae) ţineau un loc tot atât de mare. Pentru întreţinerea trupelor, pentru alimentarea capitalei, provinciile trebuiau să procure grâul şi acesta era pentru contribuabili un izvor de abuzuri nemãrginite. Nu numai cã li se ridica grâul, dar supuşii trebuiau să-l transporte din fundul provinciilor până în oraşele unde staţionau trupele sau până în porturile în care se îmbarca pentru Bizanţ: corvoadã grea, care, dupã spusele unui istoric contemporan, Lydus, presăra pãmântul cu cadavrele oamenilor şi animalelor301. Dacă grâul era prea mult pentru capitalã, prefectul îi silea pe provinciali să rãscumpere foarte scump cerealele, adesea stricate, îngrãmãdite în hambarele imperiale. Când recolta era prea bogatã, fiscul cerea contribuţia de grâu în bani, iar când era prea slabã şi capitala era ameninţatã de foamete, funcţionarii storceau provinciile până le secãtuiau.

Existau apoi sarcinile extraordinare, care constau în a da cărute, cai, oameni pentru transportul demnitarilor, curierilor împărãtesti, armatei, în a întreţine podurile şi şoselele, a tãia arbori şi a-i face scânduri pentru construirea galerelor, a da cânepa pentru pânzã etc. – corvezile de tot felul, moştenirea vechii administraţii romane şi, în sfârşit, impozitele indirecte, între acestea trebuie amintite dreptul de vamã perceput la intrarea în Helespont şi Bosfor, dreptul de patentă, taxele mari care loveau comerţul pe mare, taxele puse pe mãtase.

Ch. Diehl, op. cit., p. 298. ÎVV

589

Era apoi organizarea în monopoluri a celor mai multe industrii, dintre care unele, cum era fabricarea pâinii, erau de primã necesitate. Monopolul industriei mãtãsii a sãrãcit industriaşii Siriei, care se ocupau în special de aceasta.

Iustinian se îngriji foarte mult de perceperea impozitelor. Legea acorda anumite scutiri: bunurile bisericilor, fundaţiile pioase, nu erau supuse, de exemplu, la corvezi şi la e. m-oXr\, fondurile militare nu plãteau niciun fel de impozit. Iustinian să strãdui să scadă numãrul acestor privilegiati.

Prokopios ne-a descris mizeria pe care o adusese în Africa şi Italia recucerite restauraţia imperială prin acest sistem financiar tiranic302. Situaţia era astfel încât Prokopios afirmă în Istoria secretă că „împăratul părea mai de temut decât barbarii", iar Ioan Lydus declară că „o invazie duşmană era mai puţin teribilă decât sosirea oamenilor fiscului" 303.

e. Politica socială. Una dintre trăsăturile caracteristice ale politicii interne a lui Iustinian a fost lupta tenace pe care a dus-o împotriva marilor proprietari de pământ. Cunoaştem această luptă din novelle şi papirusuri, ca şi din Istoria secretă a lui Prokopios, care, deşi se recomandă ca apărătorul nobilimii, ne oferă totuşi un tablou foarte interesant al conflictelor sociale din sec. al VI-lea. Guvernul simţea că rivalii şi

302 Ch. Diehl expune situaţia lamentabilă a provinciilor asiatice, stoarse de favoriţii regimului, chiar dacă e să nu dăm crezare exagerărilor din Istoria secretă. V. ed. cit., pp. 306 – 308.

303 Citaţi de Ch. Diehl, op. cit., p. 302… «h

590

duşmanii săi cei mai primejdioşi erai marii proprietari de domenii, care administrau teritoriile lor întinse fără a se îngriji câtuşi de puţin de puterea centrală, într-una din novellele sale, Iustinian deplânge situaţia alarmantă a proprietăţilor funciare ale statului şi particularilor din provincii, aflate sub domnia arbitrară a marilor latifundiari localnici, şi scrie proconsulului din Cappa-docia aceste rânduri semnificative: „Am fost informaţi cu privire la abuzuri atât de extraordinar de grave comise în provincii, încât reprimarea lor poate fi anevoie încercată de o singură persoană investită cu o mare autoritate. şi ne este chiar ruşine să relatăm necuviinţa cu care intendenţii seniorilor se plimbă înconjuraţi de gărzi, numărul de oameni care îi însoţesc şi neruşinarea cu care fură tot". Apoi, după ce spune câteva cuvinte despre starea proprietăţilor private, adaugă că „proprietatea statului s-a transformat aproape complet în proprietate privată, căci ea a fost răpită şi dată pradă, implicit şi toate hergheliile de cai, şi nici un singur om n-a ridicat glasul pentru a protesta, căci toate gurile erau cusute cu aur" 304.

Rezultă din aceste declaraţii că seniorii din Cappa-docia se bucurau de puteri depline în provinciile lor, că posedau chiar turme care le aparţineau, oameni înarmaţi şi gărzi personale, şi că puneau

mâna pe proprietãtile particularilor, ca şi pe ale statului. E interesant că această novellã a fost publicatã la patru ani după răscoala Nika. În papirusuri se aflã indicaţii analoge asupra Egiptului din epoca lui Iustinian. Unul dintre membrii vestitei familii aristocratice Apion po

304

Novellã 30, ed. Zachariae v. Lingenthal, t. I, p. 268.

591

NICOLAE BĂNESCU

seda în sec. VI vaste proprietãti funciare situate în tot Egiptul. Sate întregi făceau parte din posesiunile sale. Aparatul său de casă era aproape regal. Avea secretari, intendenţi, armate de lucrători, consilieri şi colectori de impozite, un casier, o poliţie şi chiar un serviciu postal. Aceşti mari seniori îşi aveau închisorile lor şi întreţineau trupele lor personale. Domenii întinse aparţineau de asemenea bisericilor şi mănăstirilor.

Împotriva acestor proprietari funciari Iustinian a dus o luptă fără cruţare. Prin mijloace diferite, ca imixtiune în moşteniri, donaţii forţate, uneori falsificate, către împărat, confiscare pentru mărturie falsă, procese religioase în scopul de a lipsi Biserica de proprietãtile sale, Iustinian se sili statornic să distrugă marea proprietate funciară. Numeroase confiscări au fost operate, totuşi el nu a reuşit să zdrobească complet marea aristocraţie funciară. Ea a rămas unul dintre elementele cele mai periculoase ale imperiului în epocile următoare. şi în ţinuturile îndepărtate de centru, cum ar fi Egiptul, feudalitatea era puternică, slăbind la rândul ei autoritatea statului, în Armenia, Bizanţul luptă împotriva feudalitãtii prin crearea unui post de moderator de Hellenopont şi a unui post de pretor al Paflagoniei, insistând asupra necesitãtii înfrânării abuzurilor marilor proprietari care încorporau domeniilor lor bunuri străine305.

Marea proprietate funciară luase, începând din secolul al IV-lea, în toate părtile imperiului, o întindere considerabilă, în paguba micii proprietãti funciare private. Ea a crescut necontenit, ajungând cu timpul, du-Nov. 28; v. Stein, 472.

„Rtwd

592

pă cum vom vedea, o adevărată primejdie pentru siguranţa statului, în ciuda tuturor măsurilor de protecţie destinate micii proprietãti tărănesti, luate adesea, uneori foarte drastic, de

împărati306.

În epoca lui Iustinian, marea aristocraţie asiatică (oi 5 vvaroi), stăpână pe latifundii enorme, exercita o adevăratã teroare în faţa căreia autoritatea statului era neputincioasã. Aceşti „puternici" uzurpau cu îndrăznealã nu numai proprietatea privatã a micilor posesori de pãmânt, dar chiar şi proprietatea statului. Ei întreţineau un aparat administrativ care nu se deosebea de cel al statului, şi se înconjurau de o trupã înarmatã, adevăraţi /toujccă Adpioi, care se dedau la tot felul de violente fatã de locuitori. Iustinian denunţã de multe ori aceste nelegiuiri în novellele sale şi, autoritar cum era, ia mãsuri energice pentru a le pune capãt. Una dintre novelle, datatã 536, e în special caracteristică în această privinţã307. Ea e adresatã proconsulului din Cap-padocia, căruia împăratul îi denunţã, fără menajamente, situaţia dramatică a provinciilor terorizate de marii latifundiari.

Vorbind despre populaţia din provincie, Fr. Dolger aratã cum tãranii, apăsati de impozite, recurg la protecţia marilor proprietari, iar prin aceasta îşi pierd starea de oameni liberi şi ajung în situaţia colonilor pe

M V. Fr. Dolger, Die Frage des Grundeigentums în Byzanz. Extras din Bulletin Intern. Comm. of Hist. Sciences, 5/1933.

307 V. paragraful respectiv din Fr. Dolger, A.M. Schneider, Byzanz (Wissenchaftliche Forschungsberichte. Geisteswissen-schaftliche Reihe), Berna, A. Francke AG. Verlag, 1952, pp. 109 – 113

jumătate liberi. Se constatã că încă din secolele V-VI populaţia agricolã în număr precumpănitor trăia ca tărani pe jumătate liberi pe domeniile puternicilor laici şi religioşi, şi numai un număr mic trăia în comunitãti sătesti libere, o stare socială care nu s-a schimbat până la căderea imperiului308.

În timpul lui Iustinian se deosebeau tãranii care trăiau în comunitate pe teritoriul satului de aceia care erau aşezaţi pe pãmânturile proprietarilor.

Satele – %Q) pia eíev & epi Kcc, KWiury-roupai, priâpOKCO-\iiai – aveau primarii lor: praefecţi, praeposiţi. Locuitorii lor – (apiiai – sunt oameni liberi, cu deplinã proprietate pe teritoriul comunitătii. Ei plătesc birurile nemijlocit la perceptorul districtului ori prin

intermediul primarului. Birurile erau puse global pe sate şi tãranii răspundeau de ele solidar.

1) Comunitãtile rurale erau nevoite adesea, după vechiul obicei roman, de a-şi alege un patron care le apăra împotriva abuzurilor oamenilor fiscului şi care primeau de la ele în schimb anumite taxe. Nu din cauza interesului fiscului, a cărui acţiune împotriva datornicilor era astfel împiedicatã, ci în parte şi în interesul tãranilor care erau astfel îndoit supuşi impozitelor, acest patronat, patrocinium, narpeo Kiviov sau npoaiaoia, fu de timpuriu interzis. Dar această interzicere repetatã (până în timpurile lui Romanos Leka-penos) ne aratã cã acest obicei nu a putut fi cu totul dezrãdãcinat. Acest patrocinium dura cât timp patronul se menţinea într-o situaţie puternică: uneori el trelbidem.

594

cea asupra fiului, când şi acesta ajungea într-o poziţie publică de vazã.

Când împãratul acorda asemenea i munitãti unei persoane private, aceasta era răspunzãtoare către fisc de impozitele datorate statului; tãranii îi plãteau lui.

2) în opoziţie cu aceste L<Opia LÃ, LV-aepi Kã şi cu locuitorii lor, erau locuitorii de pe pãmânturile proprietarilor – care aparţineau deci împãratului, ori senatorilor, ori bisericilor, mãnãstirilor şi altor aşezãminte. Din această categorie făceau parte muncitorii de pãmânt, agricolae sau vecypyoi, unii liberi coloni, la bizantini KOÃ, a>voi sau nKr & coâoi, alţii coloni censibus adscripti, censiti sau adscripticii, la bizantini evanoptacpoi. Deosebirea între ei era urmãtoarea:

— Colonii liberi erau arendaşi mici, care cultivau cu mijloacele lor pãmânturile închiriate în schimbul unei arende în natură ori în bani. După trecerea a 40 de ani, ei nu mai puteau să se mute, dar nici proprietarul să-i gonească ori să le ceară mai mult decât fusese prevãzut în contractul de arendare.

— Adscripticii sau evană ypa-oi aveau cu totul altã situaţie. Erau astfel numiţi deoarece trebuiau declaraţi la cens, precum sclavii, de către proprietar. Ei erau legaţi de brazdã. Fugarii erau aduşi cu forţa înapoi. Pentru împlinirea îndatoririlor lor de muncitori, proprietarul îi putea constrânge. După cum un adscripti-cius nu se putea elibera de cultivarea pãmântului, tot astfel nici proprietarul nu-l putea despãrti de acest pãmânt.

Caracteristica de căpetenie, însă, a acestei categorii e că evand Ypaitioi nu puteau să aibă nicio proprietate. Tot câştigul lor aparţinea stăpânului. Ei primeau de

595

la proprietar locuinţa şi întreţinerea şi îi datorau servicii (operae, Kãfi. aroi, ăp-aaiai). Proprietarul le putea da spre folosintă, în schimbul întreţinerii, un peculium şi o bucată de pământ. Pentru acestea ei puteau să se plătească şi cu o dare în natură. Dar era. no ypa-<poq nu putea dispune liber de peculium. După moartea lui fără urmaşi, peculium se întorcea iarăsi la proprietar.

Un adscriptitus era principial îndatorat la cultivarea pământului, de aceea i se spune servus terraem.

Novella 32 din anul 535 era adresată clarissimo praesidi Haemimonti Thraciae împotriva celor care împrumutându-i pe coloni cu grâne în timp de lipsă, le ocupau pământul întreg pentru această datorie; împăratul ordonă să li se restituie colonii or (rofg vecop-yofg) pământul, fixând prin lege drept dobândă pentru împrumut a opta parte din modios pentru fiecare modios pe an, iar dacă împrumutul a fost în nomis-mata, urma a se plăti ca dobândă anual l keration de fiecare nomisma.

[în continuarea unor rânduieli antice, se prefigurau încă de pe acum fenomene care aveau să devină acute mult mai târziu, unele dintre ele însoţind toată istoria bizantină. şi pe plan social, sentimentul unei continuităti este mai puternic decât acela al unor rupturi totale cu situaţiile din trecut310.]

309 Ed. Zach. v. Lingenthal, Gesch. des gr. – römischen Rechts, III, Aufl., Berlin, 1892, p. 218 şi urm.

310 [P. Lemerle, Essquissepourunehistoireagrairedebyzan. ce: Ies sources et les problèmes, „Revue historique", CCXIX, 1958, pp. 32 – 74 şi 254 – 284; CCXX, 1958, pp. 43 – 94, aici pp. 93 – 94.]

596

O boală nimicitoare s-a abătut asupra imperiului în 542, răspândindu-se aproape în toate colţurile lui şi decimând cumplit populaţia. Ea a fost, după socoteala lui Bury, mai distrugătoare decât epidemia dezlăntuită în Atena în zilele lui Pericles şi la Londra în vremea domniei lui Carol al II-lea.

Calamitatea se produse mai întâi la Pelusium, pe tărmurile Egiptului şi de acolo trecu la Alexandria şi în Egipt, apoi în Palestina şi

Siria, în anul următor atinse Constantinopolea, pe la începutul primăverii, apoi se răspândi în Asia Mică şi, prin Mesopotamia, în regatul Persiei. Pe mare, ea pătrunse apoi în Italia şi Sicilia. Istoricul Prokopios, martor ocular al acestei calamităti în Constantinopol, aşa cum fusese Tucidide în Atena, ne-a lăsat descrierea amănuntită a acestei boli bubonice, cum ar putea fi numită după simptomele ei.

Timp de patru luni ea decimă populaţia Constantinopolului, unde, în toiul ei, mureau pe zi câte 5.000 de oameni şi chiar câte 10.000311.

În septembrie 543, jumătate din oraşul Cyzic a fost distrus de un cutremur de pământ, în 544, Marea Neagră inundă coasta Thraciei în regiunea de la Odessos şi Dionysopolis, făcând multe victime. De la 545 la 548 au fost cutremure de pământ şi ploi multe, care au distrus recoltele şi au provocat foamete, în martie, fluviul Cydnus, care străbate Tarsos din Cilicia, se revărsă distrugând cea mai mare parte a oraşului şi multe sate vecine, în iulie 551, un cutremur groaznic devasta dieceza Orientului, ţinuturile Egeei şi Con

1 J. Bury, II, pp. 62 – 66.

stantinopole; aproape toţi locuitorii din Kos, în insula cu acelaşi nume, pieriră312. La Beyruth s-au numărat mai mult de 30.000 de morţi. Celebra scoală de Drept a trebuit să fie transferată la Sidon, până ce Beyruthul a fost reconstruit, în august şi septembrie 554, necontenite cutremure încercară greu Constantinopolea Ni-comedia şi alte oraşe. Mai teribil fu cutremurul din decembrie 557, care distruse cartiere întregi din capitală. Dar cea mai teribilă plagă din epoca lui Iustinian rămâne cea dintâi pe care am amintit-o, ciuma bubonică. Din toamna lui 541 această epidemie teribilă s-a declanşat în Egipt, unde fusese importată din Abysinia. Ea se răspândi apoi în Asia, Peninsula Balcanică şi Africa latină, de unde pătrunse în Spania şi Gallia. Italia şi Persia n-au fost cruţate nici ele. Se pare că a pătruns în aceste tări în 543, dar de la începutul lui 542 izbucnise în Constantinopol. În 544 era stinsă în tot imperiul, în anii ce urmară a mai apărut, mai ales în 558. Dar niciodată furia ei n-a fost mai mare decât întâia oară. La Constantinopol, ciuma din 542 a ucis mai mult de 300.000 persoane, timp de 3 luni mai multe mii pe zi. Ca urmare, viaţa publică şi privată a fost dezorganizată complet, străzile şi casele s-au umplut de cadavre,

care mult timp n-au putut fi îngropate, până când împăratul nu alcătui un serviciu funebru special. Ciuma încetă la Constantinopol după 4 luni, la sfârşitul verii. Consecinţele au fost îngrozitoare din punct de vedere economic. Populaţia rurală fu şi ea decimată, mâna de lucru rărită, exploatările agricole avură să suporte suplimentul de impozit, adjectio

112 Agathias, II, pp. 15 – 16.

pentru pământurile pe care ciuma le pustiise, în afară de asta, a avut loc şi o urcare generală a preţurilor, împăratul a fost nevoit să dea o ordonantă (23 martie 544?); prin care era prescrisă restabilirea preţurilor de dinainte de ciumă313.

7. Opera religioasă-4

Iustinian s-a ocupat foarte mult de Biserică, exercitând asupra ei întreaga sa autoritate. Pios din fire, ferm legat de Ortodoxie, el ţinea să păstreze unitatea credinţei şi avea o ură neîmpăcată împotriva tuturor ereticilor. Foarte instruit în lucrurile religioase, înzestrat cu gustul controversei, împăratul era întotdeauna dispus să discute şi să scrie în materie de credinţă. Ca şi Constantin cel Mare ori Theodosius, zice Ch. Diehl, socotea că cea dintâi datorie a unui suveran e „de a păstra neatinsă credinţa creştină".

Spiritul său autoritar nu putea admite dezbinări în materie de credinţă. Persecuţia era deci o datorie împotriva tuturor acelora care tulburau armonia desăvârsită a Bisericii.

Părintii Bisericii au fost împotriva mijloacelor violente fată de eretici. Ei recomandă contra dizidenţilor măsuri de ordin spiritual.

În imperiul păgân, cultul religios era o afacere de stat: împăratul era în acelaşi timp mare pontif. El trebuia să apere tradiţia şi unitatea religioasă a statului.

313 E. Stein, Bas-Emp., II, pp. 756 – 760.

314 V. Ch. Diehl, op. cit., cap. VII.

Începând din sec. al II-lea, sincretismul religios a fost favorizat în imperiu, din acelaşi motiv al unitătii religioase tradiţionale315. Acesta a împins şi la persecutarea creştinismului.

Maniheismul, la origine, nu era o erezie creştină, ci o religie nouă, amestec doctrinar de zoroastrism cu credinţe mitologice

babilonunene. Morala sa era antisocială, tinzând la abolirea familiei şi a muncii316. Dio-cletian, aflându-se în Africa, a primit de la proconsulul Africii Iulian o cerere în privinţa acestei secte şi se decise a o prigoni, în legea pe care a dat-o, el invocă re

315 V. Gasquet, De l'autonte imperiale en matiere religieuse ã Byzance, p. 14; Zeiller, L'empire romain et l'Église, Paris, 1928, 37 – 45, citaţi la Cront, La lutte contre l heresie en Orient jusqu'au IX-e siècle. Peres, conciles, empereurs, Paris, Domat-Montehres-tien, 1933, p. 56, n. 10.

316 Cront, op. cit., p. 56. [Referitor la această temă, bibliografia utilizată de N. Bănescu este mult mai bogată la ora actuală. Ne mărginim a face aici referire la S. Runciman, The Medieval Mani-chee, Cambridge, 1947 (tradus în francezã sub titlul Le Mani-cheisme medieval, Paris, 1972); D. Obolensky, The Bogomik: A Study în Balkan Neo-Manichaism, Cambridge, 1948 (reprint, 1972); Raoul Manselli, L'eresia de la male, Torino, 1963; M. Loos, Dualist Heresy in the Middle Ages, Praga, 1974; J. Gouillard, L'heresie dans l'Empire byzantin des origines au XII" siècle, „Travaux et Mémoires", l, Paris, 1965, pp. 299 – 324; M. Eliade, Istoria credinţelor şi ideilor religioase, vol. II, Bucureşti, Ed. ştiinţifică, 1991, cap. XXVII („Noi sinteze iraniene", pp. 280 – 301) şi XXIX („Pãgânism, creştinism şi gnozã în epoca imperialã", pp. 331 – 361), precum şi bibliografia critică de la pp. 473 – 483; IP. Culianu, Gnozele dualiste ale Occidentului, Bucureşti, Ed. Nemi-ra, 1995 (traducerea ediţiei franceze, I.P. Couliano, Les gnoses du-alistes d'Occident, Historie et mythes, Paris, Pion, 1990), care aduce şi ea la zi bibliografia acestui subiect.]

ligia tradiţionalã a cărei pazã îi e încredinţatã „de voinţa divinã". „Această veche religie, afirmã el, nu trebuie să fie corectatã de una nouã", împãratul imputã maniheilor crimele lor. Ei aveau „moravuri execrabile", „tulburã populaţiile pasnice", „pricinuiesc mari pagube oraşelor". Pe lângã toate acestea, împãratul avea împotriva acestei secte încă un motiv de indignare: maniheii „veneau de la naţiunea persanã, rivala noastră, unde s-au nãscut şi de unde ies multe crime" 317. De acum, ia mãsuri din cele mai drastice împotriva lor318.

Înţelegând necesitatea unui cler pentru pãstrarea doctrinelor lor şi pentru fondarea de comunitãti, unele secte au instituit clerici.

Astfel, în secolul al II-lea, marcioniştii s-au constituit în biserici cu ierarhie clericală. Aceşti eretici au existat prin bisericile lor până în sec. al V-lea319. Marcionismul este o erezie puritană. El propovăduieşte abstinenta, respinge Vechiul Testament şi contestă autoritatea Apostolilor, cu excepţia Sfântului Pavel.

Novatieniim secolul al III-lea aveau, de asemenea, biserici, dar ei nu erau decât schismatici.

AI II-lea Sinod Ecumenic (Constantinopol, 381) avea de examinat erezia lui Macedonius, care a fost condamnată. A fost confirmat Simbolul niceean. Pentru a preciza doctrina ortodoxă asupra punctelor aţa

317 Ibid., p. 57.

318 Codul gregorian, XIV, 4, 4 – 7 (Mozaicorum et romanorum legum collatio, XV, 3, 1).

319 P. Batiffol, L'Église naissante et le catholicisme, p. 281.

cate de Macedonius şi de alţi eretici, Sinodul a redactat o mărturisire de credinţă, care fu adăugată la simbolul niceean.

Sinodul a anatemizat orice erezie în general, şi nominal pe eunomieni (aripa stângă a arianismului), macedoneni, pe sabellieni, pe marcellinieni (sectă derivată din sabellianism), photieni (a căror doctrină e împrumutată de la Paul din Samosata) şi pe apollinaristi.

Nestorianismul a determinat cel de-al III-lea Sinod ecumenic.

În faţa numeroaselor erezii, Iustinian căută să determine mai întâi care era creştinismul oficial. Prin formule legislative, el adoptă şi impuse supuşilor săi principiile dogmaticii creştine aşa cum se concretizase în urma celor 4 Sinoade Ecumenice. Aceasta era pentru Iustinian o îndatorire religioasă, „căci nimic n-ar plăcea mai mult lui Dumnezeu decât să cunoască pe toţi creştinii într-o aceeaşi curată credinţă", împăratul îşi dădea seama cât de mult slăbeau certurile religioase unitatea statului şi tulburau ordinea socială. Pentru el, toţi câţi nu erau în sfânta comuniune cu Biserica universală prin mijlocirea preoţilor săi erau eretici.

Nu toate sectele au fost tratate în acelaşi chip. A fost fără milă împotriva maniheilor. În 529, o revoltă a evreilor izbucni în Palestina şi ea a proclamat chiar un împărat. La această revoltă luară parte maniheii, mă-sacrându-i pe creştini şi dând foc bisericilor. De aceea luă măsuri atât de severe Iustinian, prescriind pentru ei moartea,

tratându-i drept criminali, considerându-i pasibili de pedeapsa cu moartea pe toţi cei care i-ar primi şi nu i-ar preda imediat judecãtorilor.

602

ISTORIA. IMPERIULUI BIZANTIN

Montanistii fură loviţi cu închiderea bisericilor şi expulzarea clericilor din capitalã. Fatã de arieni fu mai întâi binevoitor din aceleaşi motive ca şi Iustin. Goţii, aproape toţi arieni, erau stăpânii Italiei, iar împãratul se temea de represalii din partea lor. Numai în 545 fură şi ei inclusi printre eretici.

Monofiziţii se bucurară de asemenea de bunãvointa lui Iustinian şi această atitudine se explică prin influenta Theodorei. Apoi, aceşti eretici erau prea numeroşi în imperiu. Printr-o atitudine conciliantã, Iustinian credea că îi va determina să reintre în Biserică. Pe de altã parte, a-i proscrie ar fi însemnat a înstrãina de imperiu provincii importante. De aceea nu-i tratã ca eretici, cel puţin la începutul domniei sale. În această epocă, Iacob Baradai a fondat în Siria o biserică monofizitã, începutul bisericii jacobite, care a persistat. Dar ortodocşii reacţionară şi împãratul a fost influenţat, în 536, un Sinod întrunit la Constantinopol îi anatemizează pe capii monofiziti şi condamnã scrierile lor. Împãratul a confirmat această sentinţã.

O persecuţie fu ordonatã în 537, dar un an mai târziu, împãratul se arãtã iarãsi conciliant şi până la sfârşitul vieţii sale oscilã în privinţa monofiziţilor.

Dar pedeapsa cu moartea pare să nu se fi aplicat, să fi fost numai cominatorie. Ereticii erau prea numeroşi în imperiu şi împãratul se mulţumi să le aplice alte pedepse, dintre care exilul era. cea mai severă. O altã pedeapsã era confiscarea, aplicatã cel mai adesea bisericilor şi paracliselor ereticilor, în folosul bisericilor ortodoxe. Mai rar era aplicatã confiscarea în folosul fiscului, interzicând-o când condamnatul avea descendenţi ori ascendenţi până la cel de-al treilea grad.

603

Afară de aceste pedepse, erezia atrage restricţia drepturilor civice. Principiul lui Iustinian e că numai creştinii ortodocşi pot să se bucure complet de drepturile civice. Ele sunt retrase ereticilor. Tot astfel ereticii nu aveau acces la functule publice. Chiar unele profesiuni liberale sunt interzise ereticilor. Astfel, ei nu puteau fi profesori, ca să

nu poată atrage pe cei simpli în erorile lor. Sunt exclusi şi de la barou. Ereticii vor fi mărginiti la funcţii oneroase. Mai mult, ei nu puteau depune mărturie în justiţie (samaritenii, maniheii, montanistii şi sectele derivate din manihei şi montanisti). Cât priveşte restricţiile de drept privat prescrise împotriva ereticilor, Iustinian îi exclude pe copiii ereticilor de la succesiune, şi prescrie că părintii eretici nu pot micşora prin nicio liberalitate părtile copiilor lor ortodocşi, în lipsă de copii, succesiunea ortodocşilor trece la rude ortodoxe chiar foarte depărtate; în lipsă de rude, ascendenţi sau colaterali având jus capiendi, fiscul primeşte moştenirea. Dacă ereticii exclusi trec la credinţa ortodoxă, fraţii ortodocşi trebuie să le restituie partea cuvenită.

Ales al lui Dumnezeu, vicar şi chip al lui Dumnezeu pe pământ, împăratul îşi atribuia o nediscutată competentă pe terenul dogmei şi al credinţei, în tot timpul domniei sale, el căută să fie apărătorul Bisericii, dar pretinse în acelaşi timp să-i impună disciplina şi chiar dogma. Reglementând tot ce privea organizarea clerului şi administrarea lăcasurilor religioase, Iustinian acordă toată protecţia sa Bisericii.

Pentru persoanele Bisericii exista o jurisdicţie specială: episcopul singur e judecătorul, iar tribunalul laic nu are ce căuta aici. Dimpotrivă, şefii Bisericii au con

trolul administraţiei civile, împăratul le conferă prin lege acest drept. Alte dispoziţii legale fac din capii Bisericii protectorii săracilor, ai prizonierilor, sclavilor, victimelor de tot felul.

La începutul veacului al VI-lea situaţia religioasă a imperiului era foarte complicată, prin mulţimea credinţelor care ieşiseră din vechea unitate a creştinismului. Cu toate persecuţiile împăraţilor din veacurile I şi V, păgânismul nu murise nici el. Evreii erau numeroşi în imperiu şi samaritenii formau în Palestina o grupă mare de dizidenti, în Occident am văzut ce amploare luase arianismul, protejat de vandali şi ostro-goti. În Orient, deosebirile erau şi mai mari: nestorieni în Armenia, monofiziti în Siria şi o mulţime de alte secte în care se rupeau aceştia la rândul lor. Iustin, realizând unirea cu Roma, dezlăntui o mare prigoană împotriva acestor eretici. Iustinian continuă această politică, încă de la început, prin rescriptele sale din 527 şi 528, el îi excluse pe eretici de la functule publice şi profesiunile liberale,

păstrându-i numai în functule oneroase. Legea opreşte în sfârşit cultul ereticilor: nu se puteau aduna, organiza, nu puteau conferi botezul, nici hirotonirea. Ea ordonã închiderea templelor ariene, a sinagogilor evreieşti sau samaritene; ea hotărăste distrugerea sau transformarea lor în biserici ortodoxe. Ereticii nu puteau depune în justiţie mărturie împotriva ortodocşilor. Nu puteau moşteni, iar dreptul lor de a lăsa testament era mărginit. Astfel, ereticul e un paria în societate: orice act legal îi era interzis, legea îl opreşte să aibã sclavi ortodocsi320.

J Justinien, pp. 324 – 326.

605

În legătură cu aceasta stă cercetarea inchizitorială împotriva tuturor partizanilor declaraţi sau ascunşi ai vechiului păgânism. Centrul vechii credinţe era Atena, cu profesorii săi neoplatonici de filosofic. Iustinian confiscă în 529 bunurile Academiei platonice şi opri învătãmântul în filosofic şi drept de la Universitatea din Atena.

Tradiţiile păgâne se păstrau nu numai în şcolile de filosofic, ci şi în cele de drept, şi nu numai la Atena, dar şi în Alexandria, Gaza321 şi aiurea. Iustinian le închise. Le păstră numai pe cele din Constantinopol şi Beyruth.

Acestea sunt principiile generale ale politicii lui Iustinian. În adversitatea sa împotriva ereticilor, se deosebesc totuşi diferite grade. Cu cea mai mare rigoare procedează împotriva maniheilor (pe care păgânii îi socoteau drept evrei, evreii drept schismatici, iar creştinii drept idolatri), care propovăduiau teoria doketis-muluim. Fată de aceştia, persecuţia era o datorie. Evreii aveau oarecare tolerantă în Orient. Dar revolta samaritenilor din Palestina, sectă echivocă, agrava situaţia lor. Provocaţi de legile intolerante, de insultele creştinilor, populaţia aceasta, care se mai ridicase înainte, se revoltă în 529Crestinii fură măcelăriti, biseri

321 [Despre scoala din Gaza şi reprezentanţii ei, v. Demosthe-ne Russo (Roussos), Tpeâg Fataâoi, Constantinopol, 1893; B. Ta-takis, La philosophie byzantine, Paris, 1959, tradus şi în greceste; N. Polites, H <pikoaoq>ia eig TO Bvtâvrwv, I, Athena, 1992, p. 339 – 340.]

322 Că Iisus a luat numai o aparentă de om; se exclude prin urmare adevărul şi autenticitatea Evangheliilor cu privire la Naşterea lui Christos, la Fecioara Măria. Gnosticii socoteau tot astfel.

cele arse, tara prădată. Lucru mai grav, revoltaţii proclamară un împărat, împotriva acestor miscări, Iustini-an procedă cu ultima rigoare. Trupele imperiale, la care se adăugară triburile arabe de la frontieră, înecară revolta în sânge. 20.000 de samariteni pieriră în luptă, tot atâţia fură ridicaţi de şefii care îi vândură ca sclavi pe pieţele persane, uzurpatorul decapitat şi capul său, încoronat de diademă, trimis ca trofeu împăratului. De atunci, împotriva celor ce mai rămâneau, se procedă cu cea mai mare energie, mai ales când în 530 revoltaţii chemară în ajutorul lor pe persi, duşmanii de moarte ai bizantinilor. şefii lor fură prinşi, decapitati, sinagogile dărâmate cu ordinul de a nu se mai reclădi; exclusi de la functule publice, în afara celor oneroase, samaritenii nu puteau moşteni, nici lăsa testament, nici înstrăina bunurile lor. Mulţi se convertiră în urma acestei drastice măsuri, dar ei se vor revolta mai târziu din nou323.

Această revoltă a samaritenilor atrase persecuţia şi asupra evreilor.

În Africa, îndată după cucerire, imperiul se înfătisa ca restaurator al Ortodoxiei şi ereticii, evrei, păgâni, arieni, donatisti fură trataţi cu cea din urmă rigoare, în Italia avu loc aceeaşi prigonire a arienilor.

Cu privire la nestorieni şi monofiziti, politica lui Iustinian a fost plină de sovăieli. Multă vreme legea îi numi „sovăitori", „dizidenti", Sicc Kpivon EVOi524. În 541, ei sunt înscrişi pe lista ereticilor, de atunci toate legile împotriva ereticilor li se aplică şi lor, cultul lor e pro

323 V. Diehl, op. cit., pp. 328 – 329.

324 Ibidem, p. 331.

scris. Legea civilă a fost tot aşa de dură cu dânşii. Monofiziţii erau puternici în Orient şi de aceea fuseseră toleraţi atât de mult. Theodora îi proteja şi sub influenta ei împăratul căută să nu provoace dezbinarea imperiului prin atitudine vehementă împotriva lor. Au fost momente în care ei stăpâniră nesupărati aproape în tot imperiul. La Constantinopol Anthim, un monofizit, ocupă tronul patriarhal în 535. Dar când în 536 papa Agapet veni la Constantinopole, trimis de Teo-dat, el l-a determinat pe Iustinian să se întoarcă la Ortodoxie şi Anthim fu depus (martie 536). Puţin mai în urmă, Sinodul de la Constantinopol (mai 536) anatemiza solemn pe eretici şi Iustinian confirma sentinţele pronunţate de Biserică. Din nou se dezlăntui

prigoana împotriva monofiziţilor.

În 536, murind Timotei al IV-lea patriarhul Alexandriei, fu ales succesorul, Theodosios, suspectat de tolerantã fatã de monofiziti. Chemat la Constantinopol în 538, fu invitat să accepte Sinodul de la Chalkedon. Refuzând, cu toatã protecţia Teodorei, el fu exilat cu clerul sãu în Thracia şi a fost ales, la sugestia lui Pelagius, călugărul Paul din Tabenna, devotat cauzei ortodoxiei325.

Cu tot acest insucces, mulţumitã protecţiei ascunse a Theodorei, monofiziţii au pãstrat în Orient o influentă considerabilã. Patriarhul monofizit Theodosie, exilat din Alexandria la Constantinopol, unde trãia protejat de Teodora, îl consacră în 542, ca episcop al

325 Ibidem, pp. 341 – 342. [Relatare mai circumstantialã a evenimentelor la L. Duchesne, L'Église au Vf siècle, Paris, p. 90 şi urm.]

Edessei, cu autoritate asupra Siriei întregi şi Asiei, pe un protejat al împărătesei, călugărul Iacob Baradeus (Baradai, din cauza zdrenţelor în care se îmbrăca). Acest om energic şi îndrăznet va reda monofiziţilor, în câţiva ani, toatã puterea lor în Orient. El consacră o mulţime de episcopi şi mii de preoţi şi diaconi. Activitatea lui se întindea nu numai în Asia Mică şi în dieceza Orientului, dar şi în Egipt, unde adunã în secret un sinod la Alexandria, pentru reorganizarea bisericii monofizite326. Datoritã organizării lui Baradeus, noua biserică monofizitã a fost numitã, dupã numele sãu, biserica iacobitã.

Întotdeauna Iustinian şi-a recunoscut dreptul de a interveni direct în afacerile Bisericii. Potrivit vechii tradiţii imperiale, el pretindea să convoace sinoadele, să le hotărască programul, să supravegheze în persoanã ori prin mandatari mersul dezbaterilor, să sancţioneze prin edicte hotărârile luate. Ca un adevărat doctor al Bisericii, el interpretează Scripturile, redactează formularele credinţei, aruncă anateme împotriva celor pe care-i consideră eretici, tratează. cu asprime pe oricine se opunea voinţei sale. Afacerea celor Trei Capitole descoperă această politică. Sub influenta lui Theodor Askidas (episcop de Caesarea), Iustinian, care în ianuarie 543 întrunise un Sinod pentru a condamna memoria vestitului Origen, la care aflase urme de erezie (învăta preexistenta sufletului) 327, se lăsă convins că

326 E. Stein, op. cit., pp. 624 – 626.

327 Cedrenus (Kedrenos), I, p. 659 şi urm. [Despre Askidas, v. Între timp H.-G. Beck, Kirche, p. 384 şi EPLBIP, vol. III, p. 25U

dacă monofiziţii erau neîncrezători în Sinodul de la Chalkedon, de vină era toleranta pe care acest Sinod o arătase fată de scrierile lui Theodor din Mopsuestia, Theodoret din Kyros şi Ibas din Edessa, toţi trei pătati de nestorianism şi, deci, nesuferiti monofiziţilor. Theodor de Mopsuestia fusese învătătorul lui Nestorius, iar ceilalţi doi prietenii săi. Pasajele cele mai suspecte ale scrierilor lor au fost denunţate sub titlul de „Cele trei capitole". Era tocmai momentul în care, cu concursul Theodorei, biserica monofizită primea ca episcop de Edessa cu autoritate asupra Siriei întregi şi Asiei pe Jacob Baradeus (543), preferatul Theodorei. Împăratul publică în 543 (după Diekamp, după alţii, în 546) un edict prin care condamnă cele „trei capitole", rămânând să se obţină semnăturile şefilor Bisericii. Acest fapt zgudui adânc Biserica şi domnia, timp de 10 ani. Patriarhii şi episcopii Orientului se supuseră înaintea poruncilor şi ameninţărilor împăratului: în Occident însă lucrurile merseră mai greu. Împăratul se asigură de persoana Pontifului, chemând pe Vigilius la Constantinopol. Acesta fu ridicat împotriva voinţei sale şi adus cu forţa aici, la începutul lui 547, unde el, după o rezistentă îndelungată, s-a supus în cele din urmă despotismului împăratului şi împărătesei, şi a aderat la condamnarea celor „trei capitole" printr-un Judeca-tum, în ajunul Pastelul din 548.

La aflarea celor întâmplate, în tot Occidentul, în Africa, în Dalmatia, în Illyricum s-a stârnit un protest general împotriva comportării lui Vigilius şi a nefastului său Judecatum. Iustinian permise papei, pentru a calma agitaţia, să-şi retragă Judecatum-ul (aprilie 550), clar în acelaşi timp Vigilius se îndatora solemn să con

trebuie pe cât posibil la pronunţarea anatemei împotriva celor „trei capitole", împăratul, printr-un nou edict, dat în 551, condamnă a doua oară cele „trei capitole" şi ia măsuri aspre pentru a înăbusi cu forţa toate opoziţiile. La Constantinopol, alarmat ele ceea ce făcuse, Vigilius, susţinut deenergia nunţiului Pelagius, ceru cu insistentă convocarea unui sinod ecumenic, care să se pronunţe în această privinţă, în august 551 se declanşează violenta împotriva lui. El se refugiază în biserica Sfântul Petru din Homisda şi o trupă încercă să-l

smulgã din altar. Papa rezistã, iar mulţimea adunatã scoate strigãte de oroare, ceea ce i-a decis pe asediatori să se retragă. Temându-se pentru viaţa sa, papa fugi la Chalkedon, unde s-a adăpostit în biserica Sfânta Euphemia. Iustinian, impresionat, l-a făcut pe papă să se decidă, prin negocieri, să se întoarcă la Constantinopol, mizând pe ideea Sinodului. După multe tergiversări, acest Sinod, numit al V-lea Ecumenic, s-a deschis la 5 mai 553, la Sfânta Sofia. Câţiva prelaţi din Africa, bine aleşi, reprezentau singuri Occidentul. Papa refuză să ia parte şi pretinse, prin Consti-tutum din 14 mai 553, să se pronunţe asupra chestiunii prin propria-i autoritate. Părăsind doctrina lui Theodor de Mopsuestia, el refuză să anatemizeze persoana acestuia; în privinţa lui Ibas şi Theodoret, declară că toţi catolicii trebuiau să găsească suficient ceea ce mulţumise sinodul de la Chalkedon.

Dar Vigilius promisese lui Iustinian, prin jurăminte repetate, condamnarea celor „trei capitole". Sinodul, din ordinul împăratului, nu ţinu seama de palinodia papei, şi, pentru a-l satisface pe Iustinian, şterse din dipticele bisericeşti pe Vigilius. –, s, r, fi „\:

611

Pentru a impune decizia Sinodului a fost întrebuinţatã din nou forţa. Susţinătorii lui Vigilius au fost exilaţi sau închişi. Papa, obosit, temându-se să nu se pună în Roma recâştigatã alt papă, cedă, şi, prin Constitu-ft/răul din februarie 554 confirmă condamnarea celor „trei capitole", în Italia, rezistenta fu mare în faţa măsurilor de a-i supune pe recalcitranti328, împăratul conferi Scaunului roman beneficii ca mulţumire şi în anul următor papa plecă spre Roma, pe care însă nu o mai văzu niciodată, murind la Siracusa, în 7 iunie 555. Corpul său fu transportat la Roma şi înmormântat. Acest fapt provocă o crâncenă rezistentă în provincii şi Iustinian a mai avut mult de luptat până să-şi impună voinţa în această materie de dogmă.

Toată această operă cu accente violente a lui Iustinian, făcută în vederea atragerii monofiziţilor la unitatea creştină, nu a dus în realitate la niciun rezultat: ereticii nu consimţiră la primirea Sinodului din Chalkedon. La sfârşitul vieţii sale, Iustinian îmbrătisa doctrina egipteană, conform căreia trupul lui Iisus pe cruce rămăsese incoruptibil (aphtartodoketisni), exilându-l pe patriarhul Eutychios, care nu-i admise erezia, şi numai moartea îl împiedică pe împărat să o impună imperiului.

Dacă e să judecăm în întregul ei opera religioasă a lui Iustinian,

observã Ch. Diehl, trebuie să mărturisim că, deşi intenţiile sale cu privire la politica de unire au fost lãudabile, autoritatea sa în materie de religie se exercitã însã într-un chip cu totul intolerant, aspru şi

328 Diehl, Just., pp. 354 – 363; Le monde oriental, pp. 109 – 112.

vexatoriu şi, cu toatã tenacitatea încercãrilor sale, rezultatele obţinute au fost nule ori deplorabile. Este însã altceva, în opera religioasã a lui Iustinian, care-i salveazã memoria, adaugã savantul francez: ca şi Constantin cel Mare, el se simţea răspunzător fatã de adevărata credinţã, pe care socotea că are datoria sacră de a o răspândi în lume. De aici luară fiinţã nenumãratele misiuni care fură şi unul dintre cele mai folositoare şi mai eficace instrumente ale diplomaţiei imperiale în timpul lui Iustinian329.

Biserica era puternică, protejatã de stat şi de opinia publică, sprijinitã de mulţimea fanatică a călugãrilor, a căror influentă era destul de simţitã în mişcarea religioasã a epocii. Mănăstirile se înmulţiseră considerabil în această perioadă, caracterizată drept adevărata „vârstă de aur" a întemeierii mănăstirilor330.

Nu putem încheia acest capitol al domniei lui Iustinian fără a menţiona mănăstirile şi fundaţiile de binefacere, atât de numeroase în epoca acestei domnii. Fiecare mănăstire îşi avea aşa-zisul xenodochion în care erau primiţi străinii, săracii şi bolnavii. Alături de acest ospiciu, care nu lipsea din nicio mănăstire, erau numeroase aşezãminte de binefacere încurajate de Iustinian prin ordonantele sale. Ele erau de cele mai multe ori conduse de călugări: gerontokomia (aziluri pentru bătrâni), ptochotrophia (ospicii pentru săraci), nosokomia (aziluri de bolnavi), oipbanotropbia (azile de orfani), brephotrophia (ospicii de copii), lobotro

329 op. cit., pp. 365 – 366.

330 Ch. Diehl, Justinien, p. 502.

phia (leprozerii). Toate aceste aşezãminte erau numite cu termenul general de eua/efg oiKoi. În împăratii şi particularii se întreceau în crearea lor, iar domnia lui Iustinian e foarte bogată în aceste aşezãminte pioase. Una dintre cele mai vestite era la

Constantinopol, Xe-nodochion Samson, incendiat în timpul revoltei Nika, reconstruit cu impozantã ele către împărat şi dotat cu multe bogãtii.

331 [O sintezã asupra asistentei sociale în Imperiul byzantin a fost realizatã ulterior de către D. Constantelos, Byzantine Philan-thropy and Social Welfare, New Brunswick. N.J., 1968.]

[LUMEA BIZANTINÃ ŞI VIAŢĂ COTIDIANÃ ÎN VREMEA LUI IUSTINIAN]

Din cele înfãtisate până acum, am vãzut că împăratul, moştenitor legitim al vechii Rome, se socotea suzeran al tuturor regalitãtilor barbare. Regii barbari, la rândul lor, căutau totdeauna, chiar dacă erau aflaţi dincolo de hotarele imperiului, să-şi atragă bunãvointa împăratului332, Constantinopolul având asupra acestor suflete naive un prestigiu imens. Cei care veneau o datã aici nu-i mai puteau uita vreodatã bogãtiile şi splendorile333.

Aceste tendinţe: pe de o parte, ambiţia împăratului, care voia să-şi extindă autoritatea asupra celor mai îndepărtate popoare, pe de altă parte, dorinţa barbarilor de a pătrunde în imperiu şi de a-şi atrage asuprã-le onorurile şi bogãtiile Bizanţului, trebuiau să se afle într-un raport constant, în veacul al VI-lea, când imperiul era ameninţat mai mult decât oricând, politica externă trebuia să treacă pe primul plan. Motive comerciale şi religioase au făcut mai apoi ca această acţiune diplomatică a imperiului să capete o deosebitã însemnãtate, în chipul acesta, Bizanţul şi-a însuşit o adevăratã artã de a-i stăpâni pe barbari, artã ale cărei principii e bine să le cunoaştem, căci ele călãuzesc întotdeauna politica acestui imperiu şi ne explică în bunã parte

332 Gasquet, De l'autorite imperiale en matiere de religion, Paris, 1879, pp. 81 – 92.

1 Ch. Diehl, Justinien, pp. 368 – 370.

lunga lui existentă, în ciuda tuturor crizelor mari prin care a trecut334.

1. [Diplomaţia şi misiunile diplomatice]

Împotriva primejdiei necontenite a incursiunilor barbare, armele nu mai erau de ajuns pentru a apăra imperiul: au fost necesare misiuni de diplomaţiei dibace, pe lângă acţiunea războinică, pentru a ţine în frâu această primejdie. Studiul lumii barbare ajunsese acum una dintre preocupãrile statornice ale politicii Curţii bizantine. Asupra

fiecărui trib, cancelaria îşi aduna notele şi informaţiile sale: ele priveau obiceiurile, puterile, certurile care sfâşiau acel trib, relaţiile comerciale ce puteau fi întreţinute cu acesta. Erau cercetate apoi mijloacele prin care puteau fi învrăjbite între ele popoarele barbare: pentru aceasta, se ştia care erau, la fiecare dintre aceste popoare, familiile cele mai influente, cu ce puteau fi ele mai bine atrase, ce sentimente şi ce interese trebuiau aruncate mai ales în joc.

În toate aceste privinţe, diplomaţia mlădioasă, ingenioasă a lui Iustinian e într-adevăr de admirat.

Mai întâi, tuturor acestor barbari li se plătea un ajutor anual (annona), în schimbul căruia ei se obligau să apere frontiera vecină cu ei a imperiului şi să aducă în slujba imperiului un număr de soldaţi, la cererea autoritătilor militare. Apoi, pentru a-i lega şi mai mult de Bizanţ, şefilor acestor barbari li se acordau titluri din ierarhia aulică, în genere, ca semn al suzeranitătii imperiale, li se dădea un fel de învestitură a co

1 Ch. Diehl, Justinien, pp. 368 – 370.

mandamentului lor. Prokopios menţionează insigniile remise de Iustinian şefilor barbari din Africa: un baston de argint încrustat cu aur, o diademă de argint, o manta albă, prinsă de umăr cu o agrafă de aur, o tunică albă împodobită de broderii şi încăltăminte cu ornamente de aur335. Prokopios menţionează anume aici că, atunci când Belisarie a întreprins războiul împotriva lui Gelimer, numai puţini barbari s-au unit cu acesta; cei mai mulţi, atât în Mauritania, cât şi în Numidia şi Byzakion, au trimis ambasadori la Belisarie, declarându-se supuşi ai împăratului, făgăduind să-l ajute şi cerând să le trimită însemnele domniei, după vechiul obicei, ia le cruju/Soa aqiai nap avmv cteí. k ea & ai Tijt ăpxfjg Kaiă 5 rj TOV naíaiov vă/iov eSsovâo336; când persoanele erau de un rang însemnat, insignele erau mai preţioase. Astfel, Malalas ne spune că, în timpul lui Iustin I, regele lăzilor, Tzath (Ztathios), îndată ce muri tatăl său, fugi la împăratul Iustin (spre a nu fi proclamat de regele perşilor şi a nu fi obligat să împărtăsească păgânismul) şi-l rugă să-l proclame rege al lăzilor. Iustin îl botezã şi-i dădu de sotie o bizantină, pe fata patriciului Nomos, şi-l încorona cu diadema de aur împodobită cu pietre preţioase, meyâviov PG) \iaâK6 v ftaci kiKov, hlamida de mătase albă, împo

335 Bell. Vând., I, 25, 4 – 8. (Ed. Haury, Procopii Caesariensis, Opera omnia, Leipzig, Teubner, vol. I, 1962, p. 413, r. 9 – 15): pâ680 q ăpjvpã Kaâa Kexpro (a/j. Lvri rjai nâiog ăpjvpovq ovx oírjv TT) V KEqtakriv GKenaiv, dă/T ăanep OTL<pâvri Te/la/Jeăorv ãpyvpoaq navmxo-aev avexofievoq, Kai rpipebriov n Acuşorv, eq nepovrjv Katã TOV Setwv ă-iov ev ză.a [j. v5 og ax-ai tvviov, xitâv re ÃevKog, noi KÂXfi. ara ex & v, Kai ãpfivKT] emxpraog.

336 Bell. Vând, I, 25, 4 (? d. cât., vol. I, p. 413, r. 2 – 5).

617

NICOLAE BANF. SCU

dobitã cu un tablion de aur pe care era brodat portretul împăratului, L/la/în<5 a aanpov 6Ã.dar\piKov ãvâi Ttopeprpov în/SAiou zpraovv fiaaihiKOV Ta/3 ev a unfjp%Lv ev reacp aTTâãpiov ã-rfâivov, ezovia iov zapaKTfjpa TOV avwv fiamíecog lovanvov – tunica albã – aanpov napayavăiov, brodatã cu medalioane de aur în care se afla de asemenea efigia împăratului [ezov zpraã nkovnia paaiii Ka, ezovâa TOV zapa Kif-pa TOV avTOV fiaaihecog]; încăltămintea însă era adusă din patria sa, împodobitã cu mărgăritare, Ta y ap Tay-yia 77 v ano tr\q îSiag avâov x & paq, ezovâa /j, apyapi – iac, Hepatica azr\n, aii} i".

Pe lângă acestea, şefilor barbari li se dădeau demnităti în ierarhia bizantinã: regele lăzilor avea titlul de silentiarios şi primea în această calitate onorariu; alţii erau patriei; aceia pe care împăratul îi boteza, primeau numele de fii ai împăratului. Foarte mândri de aceste titluri, barbarii se declarau „sclavii maiestătii imperiale".

Uneori, pentru a-i câştiga mai mult, li se cedau pământuri. Astfel, Iustinian îi autorizã pe longobarzi să se aşeze în Noricum şi Pannonia, cantona pe heruli în Dacia, pe hunii kutriguri în Tracia, iar avarilor, care intrară în relaţii cu imperiul, le fãgãdui locuri pe Sava, în Pannonia Secunda, în baza unei convenţii făcute cu imperiul, toţi aceşti barbari deveneau foederaţi.

Pentru ca influenta bizantinã să fie continuă asupra acestor vasali ai imperiului, li se dădeau adesea sotii dintre femeile bizantine, în general din aristocraţia senatorială, li se creşteau copiii la Constantinopol; erau

7. Malalas, ed. L. Dindorf Bonn, p. 413.

618

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

adăpostiti, în sfârşit, la Bizanţ pretendenţii la tronul acelor barbari, ca o continuă ameninţare pentru feu-datarii imperiului, în caz ele vacantă, împăratul putea impune ca şef pe unul din aceşti refugiaţi.

Dar un mijloc care impunea mult acestor vasali era ceremonialul orbitor cu care erau primiţi când veneau la Constantinopol. Ei aflau acolo o recepţie pompoasă, care le dădea o mare idee despre puterea şi prestigiul imperiului, în tot timpul domniei lui Iustinian, Constantinopolul văzu o defilare continuă a prinţilor exotici, heruli, huni, gepizi, avari, arabi, axumiti, lăzi, iberi, oameni de toate rasele şi din toate tările. Ei erau copleşiţi de atenţie, de daruri, de măretie: erau conduşi cu mare pompă, cu o escortă de cavalerie splendidă, în sunetele trâmbiţelor şi în mijlocul drapelelor desfăsurate.

Un alt mijloc de acţiune al diplomaţiei bizantine era de a stârni popoarele barbare unele împotriva altora. Ea întreţinea cu dibăcie rivalităţile dintre ele, provoca duşmăniile. Bizanţul găsea întotdeauna un barbar de aruncat asupra celuilalt: el îi aruncă astfel pe longob-arzi asupra gepizilor, pe hunii uciguri asupra celor ku-triguri, pe avari asupra hunilor338.

A lua pe barbari în solda imperiului, a-i divide pentru a-i nimici, fusese un mijloc cunoscut încă vechii Rome. Dar un procedeu cu totul nou, creaţie a diplomaţiei bizantine, fură misiunile. La Bizanţ, se ştie, politica a fost întotdeauna strâns legată de religie, opera convertirii, a propagandei creştine mergând alături cu

338 Ch. Diehl, Iustinien, pp. 371 – 374.

aceea a cuceririi139: misionarul era colaboratorul soldatului. Priceput, instruit, răbdător, el era un agent de primă ordine. Alături de negutătorul, de negotiator, care prin călătoriile sale îndrăznete luminează câmpul acţiunii diplomatice, dându-i informaţiile necesare, călugărul, mai folositor încă, pregătea calea acţiunii politice, deschidea noi domenii civilizării. El începe, în opera sa de convertire, cu persoanele influente, cu femeile, mai sensibile la mesajul de blândeţe şi iubire al noii credinţe; şi când regele era câştigat, poporul urma îndată. Dacă regele sovăia, o călătorie la Constantinopol, unde îl aştepta pompa recepţiilor şi splendoarea ceremoniilor religioase, dezarma ultima sa rezistentă.

De atunci, în ţara convertită, influenta bizantinã devenea stăpânitoare. Preoţii ajungeau confidentii, miniştrii regelui, episcopii care ţineau de Constantinopol, se stabileau acolo; creştinismul aduce nu numai un cult nou, o liturghie necunoscută şi atrãgãtoare, el introduce o lume nouã ele idei, de sentimente: o civilizaţie nouã, cu totul bizantinã, strãbate şi îi preface pe barbari340.

Politica aceasta puţini împărati au practicat-o cu mai multă mlădiere şi dibăcie decât Iustinian. Ambasadorii şi misionarii săi pătrund în regiunile cele mai depărtate, cele mai necunoscute, în Răsărit, pentru a ţine la respect monarhia Sassanizilor, împăratul îi cautã pretutindeni duşmani, de la hunii sabin, care pot să se arunce asupra acestei monarhii pe la nord şi de la

Gasquet, op. cit., Paris 1879, pp. 75 – 77…

Ch. Diehl, Justinien, pp. 375 – 376. iy, uv

arabii desertului sirian, care o puteau ameninţa pe la sud, până la arabii din Yemen şi la regatul etiopian din Axum. În Apus, el îşi întinde influenta asupra vizigoţilor şi francilor; la frontiera Dunării seamănã discordie între barbari, ţinându-i în frâu pe bulgari prin huni, pe gepizi prin longobarzi, pe huni prin avari. Pe coasta de miazănoapte a Pontului Euxin, imperiul avea douã avanposturi însemnate: Cherson şi Bos-poros în Crimeea. Prin aceste posturi înaintate se exercita influenta sa asupra populaţiilor rătăcitoare din părtile acelea. Acolo, pe coasta orientalã a Crimeei, erau triburi de origine hunã şi mai departe, pe coastele Mării de Azov şi în peninsula Taman, resturile marii migraţi-uni gotice, goţii tetraxiti. Mai la nord, la est de Tanais (Don) se aflau hunii uciguri, la Apus de Tanais hunii kutriguri, care veneau până la Dunăre în incursiunile lor341. Cu toate aceste popoare, Bizanţul întreţinea statornice legături. Chersonul şi Bosporos erau marile centre comerciale unde se făcea schimbul mărfurilor cu barbarii din aceste părti. Goţii tetraxiti, atraşi de mult încă la creştinism, intraseră, de teama hunilor, în relaţii de vasalitate cu imperiul. Hunii Bosporului se convertiseră şi ei, cu regele Grod, care pieri din această cauză într-o rebeliune a poporului său. Cu hunii kutriguri Bizanţul avea, de asemenea, legături, căutând a întreţine rivalitatea dintre aceste două fracţiuni. Pentru a păstra aceste importante posturi, Iustinian fortificase puternic Bosporos şi Cherson şi ridicase pe coastele Crimeei

mai multe forturi întărite342.

541 Bell Goth. IV, p. 5.

342 Ch. Diehl, Justinien, pp. 377 – 380.

621

Dincolo de extremitatea estică a Mării Negre, la piciorul Caucazului, unde era vechea Colchida, se afla tara muntoasã numitã în secolul al VI-lea Lazica – Aa („iKr\. Era o poziţie strategică de cea mai mare însemnãtate pentru bizantini: pãmântul accidentat, prevãzut cu multe clisuri, putea fi uşor apărat împotriva nãvãlirii de la nord, pe unde ameninţau hunii şi avarii; el închidea în acelaşi timp perşilor accesul la mare, pe unde aceştia ar fi putut ameninţa serios posesiunile imperiului. De aceea bizantinii se siliră necontenit a-i pãstra pe lãzi în clientela lor. Am vãzut pe regele Tza-thios (Tzath) primind din mâinile lui Iustinian coroana şi învestitura. Pentru a-şi asigura stăpânirea, Iustinian construi aici o puternică cetate, Petra Iustiniana, la sud de Phasis343. Alte fortãrete se ridicară apoi şi prezenta acolo a ducilor imperiali îi nemulţumi de multe ori pe lãzi, care apelară la protecţia perşilor uneori, dând astfel pricinã necontenitã de ostilitãti cu persii. Creştinismul îi apropiase însã mult pe lãzi de imperiu; regii lor au fost adesea crescuţi la Constantinopol, cãsãtoriţi cu femei bizantine (Tzath fusese creştinat de Iustin şi cãsãtorit cu Valeriana, fiica patriciului No-mus), încât, în genere, influenta Bizanţului se menţinea acolo statornic, iar Iustinian putea numi această tară ca „a sa", r\ r\ [iliipa Aati Kri.

La est şi la nord de această tară se aflau alte popoare, cele mai multe vasale lãzilor – şi prin ei, aflate sub influentă bizantinã: suanii, apsilienii, abasgii344, zichii, sagidii sau saginai345 şi mai în sus, la piciorul Caucazu

343 Bell. Goth, IV, 2.3 (4 Ibidem, IV, 2; 3.345 Ibidem, IV, 4, 1 – 4.

622

lui, spre porţile Caucazului, alanii346. Toate aceste populaţii se convertiseră la creştinism şi gravitau deci în sfera politicii bizantine, împăratul le plãtea anual subvenţii, iar pentru a-şi asigura influenta stăpânea acolo puncte strategice importante, ca Pityos şi Sebastopo-lis347.

Tot prin Lazica imperiul venea în control cu alte douã neamuri barbare: hunii sabin la nord şi triburile Iberici la sud-est (actuala

Georgie). Cei dintâi ocupau cele două celebre defileuri cunoscute sub numele de Porţile Caspice, şi aceasta făcea să li se dea o deosebită atenţie, căci ei puteau deschide astfel drumul către miazăzi popoarelor nomade de la nord. Aceşti huni erau puţin siguri, dar diplomaţia bizantină a ştiut, cu toate acestea, să-i aibă de multe ori de partea sa. Creştinismul pare a fi pătruns la ei la începutul veacului al VI-lea. Iberii, de asemenea convertiţi la creştinism, vedeau în împăratul bizantin un aliat preţios, şi astfel, deşi supuşi politic regelui pers, ei au căutat adesea protectoratul bizantin şi diplomaţia imperială a exercitat acolo întotdeauna o acţiune ocultă, care pricinuia dificultăti persilor348.

Armenia era apoi un câmp însemnat al jocului diplomaţiei bizantine. Aici, bizantinii au aflat în persi un rival care le dispută de multe ori cu armele influenta. Din veacul al V-lea, partea orientală – Persarmenia – era în posesiunea Sassanizilor; partea occidentală era legată de imperiu prin vagi legături de vasalitate. La

346 Ibidem, IV, 3 – 4.

347 Ibidem, IV, 5.

348

Ch. Diehl, Justinien, pp. 380 – 384.» →!

nord de Eufrat locuiau tzanii, triburi păgâne şi sălbatice, împăratul le-a ocupat tara cu fortărete şi garnizoanea încercat apoi, prin creştinism, a-i îmblânzi. Tot astfel a procedat fată de triburile armene din părtile de sus ale Eufratului, în această tară, de multă vreme creştină, el înmulţi bisericile şi mănăstirile şi nu crută nicio ostenealã pentru a răspândi la aceste triburi aspre şi barbare (din ţinuturile Sophanene, Auzitene, Asthiatene, Balabitene), moravuri mai blânde. Femeia era, de exemplu, la aceste clanuri sălbatice, foarte dispreţuită. Soţul o cumpăra ca pe o vită, ea nu primea dotă şi era exclusă de la moştenire. Iustinian, printr-o novelă, făcea să înceteze această stare nedreaptă de lucruri37 9.

Mai la miazăzi, în imensele pustiuri care despărteau, la răsăritul Siriei romane, imperiul de monarhia Sassanizilor, rătăceau numeroasele triburi arabe. Roma intrase în relaţii cu ele încă din veacul al treilea, străduindu-se să se folosească de aceşti nomazi

pentru apărarea frontierelor sale. Iustinian continuã această politică. Triburile arabe primeau subsidii anuale, seicii lor, pe care administraţia bizantinã îi numea pbylarchi, (prkapzoi – primeau învestitura de la împărat şi autorizaţia de a se aşeza uneori cu trupele lor dincoace de hotarele imperiului unde, sub conducerea ducilor imperiali, contribuiau la apărarea acestor hotare.

La Hira, pe Eufrat, se afla un stat arab care atârna de Persia. În fruntea lui, de la anul 505 se afla emirul Mundhir (505 – 554), în cronicile bizantine numit Ala

349 Ibidem, pp. 385 – 386.624

l

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

mundar, unul dintre cei mai teribili adversari ai lui Iustinian. Timp de 50 de ani, el purtã nimicirea prin Siria, Fenicia, Mesopotamia. Zadarnic a încercat imperiul să-l oprească, el apărea cu trupele sale, prăda şi distrugea totul în drumul său, iar când armatele imperiale porneau asuprã-i, se făcea nevăzut. Diplomaţia nu a putut să-l câştige pentru imperiu. Pentru a crea acestui stat al Lachmizilor de la Hira o contrapondere, s-a organizat în anul 531 un stat arabo-roman: Iustinian unise triburile arabe din sfera de influentă romanã, în spetã toate triburile Siriei, sub înalta autoritate a unui phylarchos general: acesta a fost Arethas sau Harith-ibn-Gabala, şeful puternicului trib al Ghassanizilor. Ridicat la rangul de patricius etphylarchus, plãtit cu o subvenţie anualã, acesta a adus imperiului servicii deosebit de mari. Creştin, zelos monofizit, protejat ca atare de Theodora, Arethas a obţinut un episcop la Bostra, cu jurisdicţie asupra Arabici şi Palestinei350.

La moartea lui Harith (sfârşitul anului 569 sau începutul lui 570), principatul ghassanid a fost moştenit de fiul său Mundar bar Harith (sau Flavius Alamunda-rus). Acesta a marcat apogeul casei sale, fiind important atât ca general, cât şi ca om de stat. şi-a apărat cu succes coreligionarii sau monofiziţii (cum am văzut deja, Harith fusese un zelos monofizit, câştingându-şi un merit în organizarea Bisericii iacobite). Fiind atacat de lachmidul Kabus, i-a pricinuit acestuia o înfrângere zdrobitoare (20 mai 570).

În apropierea cetătii Sergiopolis se afla sanctuarul sau biserica Sf. Sergios, patronul arabilor creştini ai Şi

350 Ibidem, pp. 387 – 390.

625

noi, care veneau aici în pelerinaj anual, precum şi un pretoriu al phylarchilor ghassanizi, edificiu care servea pentru adunarea şefilor de clanuri confederate sub autoritatea phylarchului. Aici exista şi o salã de audiente, unde phylarchii înconjuraţi de un ceremonial vrednic de calitatea lor de funcţionari romani şi de înalţi demnitari ai imperiului puteau să primească omagiul şefilor de clanuri, să le dea ordine, să judece litigiile dintre ei şi să împartã justiţia arabilor.

Sergiopolis. nu era o cetate a limesului, ci mai mult o incintã care trebuia să protejeze sanctuarul cu bogãtiile lui, care era un centru de pelerinaj la fel de mare ca sanctuarul Sf. Simeon Stylitul. Aici, deasupra unei abside, care este mai degrabă o exedra, s-a pãstrat inscripţia NIKA H TYXII AAAMOYNÂAPOY, adică „Fii biruitor, norocul lui Alamundar!”

Este vorba de Al-Mundir sau Mundar, fiul lui Harith bar Djabala sau Harith ibn Cabala, căpetenia triburilor arabe ale Siriei în vremea lui Iustinian351.

La sudul pustiului Siriei, la Marea Roşie şi în Arabia, Bizanţul exercita încă o mare influentă pe vremea lui Iustinian. La capãtul de miazãnoapte al golfului Aka-bah, care sfârşeşte spre nord-est Marea Roşie, era portul Aila, emporiu însemnat, unde ajungea tot comerţul Mării Roşii. Din veacul al IV-lea, imperiul se afla, prin acest emporiu, în relaţii religioase şi comerciale cu popoarele riverane ale Mării Roşii. Pe coasta orientalã, negutãtorii bizantini căutau preţioasele produse ale Arabici Fericite: tãmâie, aloes ş.a., fie ajungând în por

351 J. Sauvaget, „Les Ghassanides et Sergiopolis”, Byzantion, XIV, 1939, pp. 115 – 130.

626

tul Ocelis, fie luând drumul pe uscat. Pe tãrmul occidental intrau în legãturi şi mai folositoare cu puternicul regat etiopian din Axum. În portul Adulis se aflau toate produsele Africii interioare, trestie de zahãr, tãmâie, mirodenii, fildeşi, sclavi, smarald şi mai ales aur din Sasu. Prin intermediul etiopienilor şi al arabilor din Yemen, bizantinii intrau în legãturi cu India. Ca şi romanii, bizantinii scoteau din Extremul Orient o mulţime de lucruri folositoare: din China mãtasea, din India mirodenii, parfumuri, pietre preţioase. Toate acestea nu le căutau în tãrile de origine; ele se aduceau pe uscat, cu ajutorul caravanelor, prin Asia Centralã, în valea Eufratului ori pe mare, cu

ajutorul corãbiilor care porneau din Adulis sau Ocelis la Ceylon, marele antrepozit al Indiei. Pe continent, Persia făcea pe mijlocitorul acestui negot, dar cu Persia imperiul era foarte des în război şi traficul era adesea întrerupt, însã chiar în timp de pace, politica bizantinã vedea cu ochi rãi atâţia bani vãrsati pentru duşmanii imperiului şi aceasta îl hotãrî pe Iustinian să dea toatã atenţia drumurilor maritime.

Între Palestina bizantinã şi Arabia Fericitã trãiau arabii din regiunea Palmierilor (6 epoivi Kebv), iar mai la sud, pe platoul central Nedjed, triburile Kinda şi Maad. Asupra primei regiuni, Iustinian izbuti a-şi întinde autoritatea: seicul Abu-Charab i-a cedat oazele şi a primit în schimb titlul de phylarchos al Palestinei. Cu celelalte, lucrurile au mers de asemenea bine, chiar dacă nu întotdeauna. Astfel, imperiul închidea Sassanizilor orice speranţã de întindere în aceste pãrti, în unghiul sudic al Arabiei era regatul Dabeian din Himyar sau al Homeriţilor – o-pârai, tară foarte prosperă prin comerţul ei şi de o civilizaţie înaintatã. Creştinismul s-a

Introdus aici la sfârşitul secolului al V-lea. Politica regilor din Himyar se orienta către Persia, iar creştinii indigeni şi negutãtorii bizantini erau maltrataţi în tară. Încă din timpul lui Iustin se căutase remedierea acestei situaţii şi s-au întrebuinţat în acest scop ambiţiile regilor etiopieni din Axum. Marele stat abisinian era atunci foarte întins: el atingea la sud tara Somalilor, iar la apus Nilul. Era în legãturi bune cu Bizanţul, mai ales de când regii abisinieni trecuseră la creştinism. I-a fost prin urmare uşor diplomaţiei bizantine să arunce acest regat asupra arabilor din Yemen; după o serie de acţiuni întreprinse de regele din Axum, se instala în Hingar un vicerege abisinian şi o misiune monofizitã a venit în anul 525 să predice acolo, în 531, autoritatea abisinã a fost scuturatã şi Yemenul s-a menţinut neatârnat. Dar el a intrat în legãturi active cu Bizanţul. Drumul mãtãsii a rãmas însã tot prin Persia.

În Egipt, hotarele imperiului se retrãseseră mult, sub Diocletian, până la primele cataracte ale Nilului. Dincolo locuiau popoarele pe care Prokopios le numeşte Bâfiveg şi, mai jos, în Nubia, Noftãiai, populaţii prãdalnice şi foarte neplãcute pentru imperiali, în Nubia, limba greacă era curentă; către anul 540, populaţia ei a fost creştinatã de un monofizit, Iulian, în frunte cu regele Silko, acesta ajungând aliatul

bizantinilor şi ajutându-i pentru a supune cerbicia blemmyilor, la care se stabileşte apoi de asemenea autoritatea bizantinã, care a pus peste dânşii pe exarhul din Talmis; prin stăruintele acestuia şi ale episcopului din Philae, Theodor, aşezat de curând acolo, tara se creştinã352.

352 Ch. Diehl, Iustinien, 390 – 400.

În Africa, propria religie se unea de asemenea cu politica. La sudul Tripolitaniei, creştinismul pătrundea, odată cu influenta imperialã, în cele dintâi oaze ale Saharei La Augila bunãoară, unde cultul lui Ammon, cu hierodulii, profetesele şi sacrificiile sale era în floare, Prokopios ne spune cum populaţia s-a convertit şi o biserică s-a ridicat în onoarea Fecioarei, Theo-tokos. Până la Gadames suzeranitatea bizantinã era recunoscutã şi creştinismul răspândit. Cu atât mai mult influenta diplomaţiei imperiale se exercita asupra triburilor berbere cantonate, de la cele douã Sirte şi până la Gacles, în vecinătatea provinciilor bizantine. şefii acestor triburi se întreceau a intra în alianţa imperiului, bucuroşi de darurile, de titlurile şi de atenţia împăratului, în mai puţin de 10 ani de la recucerirea Africii, toate marile state berbere recunoşteau autoritatea lui Iustinian.

Influenta bizantinã pătrundea şi până la francii care ocupau Galia. În scrisorile pe care le adresează lui Iustinian, Theodebert îl numeşte „stăpân" şi „părinte", într-o scrisoare, Iustinian îi cerea să-l informeze exact asupra căror popoare se întinde autoritatea acestuia în Germania. Lucrul se explică prin dorinţa lui Iustinian de a răspândi creştinismul până în regiunile al căror nume chiar nu se cunoscuse mai înainte.

Acţiunea imperiului viza până şi popoarele sălbatice care se învălmăseau la nordul Dunării. De mult timp longobarzii, convertiţi la catolicism, erau în bune relaţii cu imperiul, primeau de la acesta subvenţii şi dădeau soldaţi. Iustinian i-a autorizat în anul 547 de a ocupa Noricul şi Pannonia, asigurându-şi concursul lor împotriva gepizilor.

La est de aceştia, în Moesia superioară erau cantonati, încă din vremea lui Anastasios, herulii. Ei au fost creştinaţi prin grija lui

Iustinian, care însuşi îl botezã, în Constantinopol, pe regele lor, cu familia şi şefii nobilimii sale. O alianţã strânsã a urmat acestei convertiri, împãratul a acordat herulilor noi pãmânturi în Dacia şi în jurul oraşului Singidunum şi le-a mãrit subventia, ei îi dãdeau, în schimb, soldaţi. Dar revoluţiile interne i-au desfăcut pe cei mai mulţi de Bizanţ pentru a se uni cu gepizii. Aceştia, între Dunãre şi Carpaţi, au cuprins şi o parte a Daciei. Ei erau încă aliaţi ai imperiului şi primeau subsidii. Dar prãdalnici, turbulenti şi pe deasupra, arieni, erau neplãcuti lui Iustinian. De aceea el le refuzã subvenţiile, ajutându-i mereu împotriva lor pe longobarzi.

Mai la rãsãrit, slavii şi bulgarii ameninţau Dunãrea de Jos. O grupã a lor, slovenii, ocupa Pannonia; alta, mai de temut, antii, rãtãcea de la Dunãre până la Nipru; în sfârşit, la nordul Mării de Azov, avarii se întindeau necontenit spre apus353. Diplomaţia bizantinã intră în legãturã cu toţi aceştia, oferindu-le pãmânturi şi bani, pentru a apăra frontierele împotriva altor barbari.

Astfel, pretutindeni, misiunile creştine au fost de mare şi nepreţuit folos imperiului: mai cu seamã monofiziţii au făcut această operă, căci ei i-au convertit pe hunii sabin şi pe arabii Siriei; misiunile lor au propovăduit în Himyar şi Axum, la blemyi şi nubieni. Pretutindeni imperiul îşi trimitea episcopi, pãtrundea

353 Pentru barbarii de nord ai imperiului, vezi şi G. Finlay, A History of Greece, ed. H.F. Tozer, vol. I, Oxford, 1877, sect. VII, p. 248 şi urm.

prin influenta sa la toate aceste neamuri barbare, cum observã Diehl354.

Desigur că politica aceasta îşi avea primejdiile sale. Tot arãtând barbarilor bogãtiile imperiului, tot acordându-le cu generozitate subvenţii şi pãmânturi, li se deschideau poftele şi se contribuia fără voie la a-i face primejdioşi pentru Bizant355. Uimiti de strălucirea şi puterea imperiului, ei se prezentau la început cu umilintã; pe măsură însă ce se familiarizau, pe măsură ce ajungeau a cunoaşte mai de aproape bogãtiile şi slãbiciunea acestui imperiu, îşi regãseau vechea lor trufie şi îşi mãreau pretenţiile. şi când dorinţele lor nu erau mulţumite pe deplin, ei se răzbunau prin invazii brutale, prădând tara, târând populaţia în sclavie, uitându-şi toate obligaţiunile pe care le contractaseră. Prokopios avea dreptate să afirme că singurul mijloc de

a-i sili pe barbari la credinţă fatã de Bizanţ era numai frica de armele imperiale356.

3M Ch. Diehl, Justinien, p. 409 şi urm.

355 V. critica lui Prokopios, Hist. arc., ed. cit., 54, 72 – 3, 114 – 115, 122 – 123; Agathias, p. 106. [întrucât cea mai mare parte a manuscrisului nu era pregãtitã complet pentru tipar, autorul sãu omite, adeseori în mocl involuntar, sã indice cu toatã precizia ediţia avutã în vedere; foarte rare sunt însã situaţiile în care exactitatea trimiterilor, totdeauna corectã, pune probleme şi dificultãti de verificare, într-o asemenea situaţie ne gãsim cu nota de fatã, care în manuscris are unele cifre trecute cu cernealã, altele cu creionul. Fondul afirmaţiei sale este absolut exact: menţionãm în acest sens Istoria secretã în ed. H. Mihãescu, Bucureşti, 1972, cap. 11, 5 – 11, p. 99 – 101.

Pentru criticile aduse autoritãtii imperiale în Bizanţ, inclusiv la Prokopios, dispunem acum de cartea lui F.H. Tinnefeld, Katego-rien der Kaiserkritik in der byzantinischen Historiographie von Prokop bis Niketas Choniates, M nehen, 1971.]

356 Bell Pers., p. 103.

Fiindcă nu s-a ţinut întotdeauna de acest principiu, Iustinian a vãzut adesea peninsula balcanică pustiitã îngrozitor de slavi şi de huni. Fiind plãtiti ca să se retragă, aceştia erau de fapt încurajaţi ca să revinã.

Sistemul subsidiilor distribuite darnic barbarilor de la frontiere a adus la marginea Imperiului Roman duşmani proaspeti şi formidabili, atraşi de beneficii similare.

Către sfârşitul domniei lui Iustinian, un nou popor hunic apare la frontiera Europei, la nordul Caspicei. Ei se chemau avari, deşi se pretinde că au uzurpat numele unui alt popor, şi erau destinaţi a juca pe scena istoriei europene un rol similar celui jucat mai înainte de huni.

Emigrarea lor la vest se datora desigur unei revoluţii în Asia Centralã, care, către mijlocul secolului al VI-lea, a surpat puterea tribului Ju-Ju Quan-Juan), şi a pus în locul lor pe turci, mai înainte vasalii lor. şeful care se ridică împotriva stăpânilor sãi a fost Tu-men, el a fundat imperiul turcilor. Succesorul sãu Mokan (553 – 572) a distrus regatul ephthaliţilor şi a organizat vastul imperiu turcesc, ce se întindea de la China la Marea Caspică şi în sud la hotarul Persiei,

împărtindu-l în două hanate, din care cel de vest era supus celui de răsărit, în 558, Iustin, fiul lui Germanos, generalisimul imperial din Lazica, primi un mesaj de la Sarus, regele Alanilor, prin care acesta-i făcea cunoscută dorinţa avarilor de a intra în relaţii cu împăratul. Acesta a răspuns că este bucuros de a primi o ambasadă a avarilor, şi aceasta a venit la Constantinopol în frunte cu Candikh357, în 558, primind daruri bogate, tesături, lanţuri de aur. Apoi, Iustinian trimise cu daruri la chagan pe spatharo-candidatul Valentin, un sol care a transmis că împăratul e gata să le satisfacă cererile dacă avarii dau dovadă de valoarea lor, supunându-i pe duşmanii săi. Atunci avarii îi distruseră pe sabin şi luptară cu succes contra ucigurilor. Curătind

357 E. Stein aratã cã Bury se înşealã când îl socoteste pe Candikh ca rege al avarilor (Stein, p. 542, n. 2). [Cum am mai remarcat, personajul e menţionat de Prokopios sub forma Sandii.]

calea, ei pătrund în teritoriul kutrigurilor, în regiunile dintre Bug şi şiret, supunându-i pe anti, şi în 561 fac o mare incursiune de pradă în Europa Centralã, apărând pe Elba şi ameninţând mărcile de est ale francilor din Austrasia.

În acelaşi an, chaganul Baian a trimis o solie la Constantinopol, cerând locuri într-o provincie romanã. Călătorind prin Colchis, probabil în calitate de qaestor exercitus, Iustin se informã cu privire la planurile lor perfide (aveau de gând, cum vor trece Dunărea, să se întoarcă în imperiu cu toatã armata) şi trimise vorbă împăratului ca să-i reţinã cât mai mult posibil pe soli, pentru că avarii nu vor trece Dunărea până ce nu vor pleca solii din Constantinopol. Iustinian urmã sfatul şi Bonus, chestorul Moesiei şi Scythiei fu înştiinţat să apere fluviul. Planul reuşi şi barbarii nu au intrat în imperiu. Solii au fost concediaţi şi li s-au dat obişnuitele daruri pe care le-au întrebuinţat cumpărându-şi tesături şi arme, dar Iustin a primit ordin să li se ia, la sosirea în Colchis, armele. Aceasta a adus duşmănia dintre avari şi imperiu358. Iustinian nu a trăit să vadă urmările; dar nu mult dupã moartea sa, avarii au venit la Dunăre, unde şi-au asigurat locuinţe, ajungând o plagă pentru provinciile din Balcani.

Dacă în vremea domniei lui Iustinian avarii nu au îndrăznit să atace imperiul, ei au pătruns în schimb în regatul francilor, unde au fost însă bătuti, ajungând la un tratat cu merovingianul Sigebert (562).

Atitudinea lor a devenit insolentă dupã moartea lui Iustinian,

când au trimis la Constantinopol o ambasadă prin care au încercat să-l intimideze pe noul împărat359.

Cucerirea avară. „Avarii adevăraţi" ai lui Simokat-tes au fost identificaţi cu Ju-Ju sau Juan-Juan (= viermi), care au fost cuceriti de turci; un rest din ei au fugit la chinezi, dar au fost predati turcilor şi ucişi.

358 V. Menandros, FHG, vol. IV, fr. 9, p. 205.

359 E. Stein, op. cit., p. 544.

Avarii istoriei europene erau probabil un popor hunic. Ei i-au cucerit pe sabin, pe la anul 558 (Menan-dros, fr. 5). Ei au primit, în înaintarea lor către vest, supunerea ugurilor, goniţi la vest de Volga de către sabin, supunându-i pe uciguri la sud de Don şi pe kutri-guri la vest de Don. Îi găsim atacând Austrasia şi luptând pe Elba în 562. Subjugarea antilor (Antaie) (poate pe Bug) a fost o treaptă a înaintării lor spre vest şi s-a întâmplat înainte de 562. E clar că incursiunile lor în teritoriul franc nu s-au făcut de la o aşa de mare distantă cum era Rusia de sud-est, şi e sigur că n-au atins ultima lor locuinţă în Ungaria, înainte de 562 sau chiar înainte de 566, pentru că Ungaria era în acel timp ocupată de longobarzi şi gepizi.

Bury admite părerea lui Schafa Oik, după care avarii i-au atacat pe gepizi prin Ungaria de Nord, venind din Galiţia. Au urmat deci, calea de la Nipru şi Bugul de Sus, prin guvernământul de Kiev şi Podolia.

Aşezarea avarilor a fost în vechea lazygia, între Tisa şi Dunăre, unde i-au deposedat pe gepizi, şi-n Pannonia, unde au urmat longobarzilor. Aceste regiuni, care corespund Ungariei, erau Avaria în sens strict. Dar chaganul ei şi-a întins puterea asupra triburilor slovace din nord şi est. E în genere admis că puterea lor se întindea în Europa Centrală şi era recunoscută în Boemia, Moravia, Galiţia; dar pare o exagerare improbabilă a se spune că se mărginea la nord cu Baltica. Baian i-a supus şi pe slavii din Valahia şi Moldova, iar stăpânirea sa se întindea asupra bulgarilor, uno-gunduri şi kutriguri360.

J. Bury, ed. Gibbon, vol. V, Appendixm. 2.

În aceste nãvãliri ale avarilor erau târâti desigur şi slavii, ca şi hunii kutriguri şi uciguri, cu toţii vasali ai chaganului Baian.

Incursiunile slavilor în Peninsula Balcanică sunt documentate

încă din timpul domniei lui Iustinian. Ei erau purtaţi acum de avari în regiunile Dunării, retrãgându-se odată cu aceştia în locurile lor din stânga fluviului, în masă însă, slavii au început a trece Dunărea numai în timpul lui Tiberius când, numeroşi, au purces unii dintre ei a se aşeza în Peninsula Balcanică.

Slavii din această perioadă sunt prezentaţi ca barbari nedisciplinaţi, nesupusi, necunoscând nicio ierarhie: arajrroi, avapxoi, ovăe rătiv tvebc Kovaiv, îi socoteste autorul acelui Strategikon atribuit împăratului Maurikios361.

În al patrulea an al domniei sale (531), Iustinian l-a trimis pe Chilbudios, strateg în Thracia, pentru paza fluviului Istros, poruncindu-i să vegheze ca să nu treacă barbarii fluviul pe acolo, fiindcă trecând adeseori pe acolo hunii, antii şi sclavinii săvârseau fapte de nesuferit pentru Romei. Chilbudios a devenit atât de înfricoşător barbarilor, încât timp de trei ani, cât s-a aflat el în acea comandă, nu numai că nimeni nu a reuşit să treacă Istrul împotriva romeilor, ci romeii înşişi, mergând cu Chilbudios adeseori în incursiuni pe malul celălalt, au ucis şi au luat captivi barbarii de acolo. După trei ani însă, trecând Chilbudios fluviul aşa cum obişnuia, cu puţină oştire, sclavenii l-au întâmpinat cu

361 N. Iorga, Histoire des Roumains et de la romănite orientale, Bucureşti, 1937, vol. II, pp. 306 – 307.

toată mulţimea şi făcându-se luptă mare, mulţi Romei au căzut, împreună cu strategul Chilbudios362.

Câţiva ani mai târziu, pe când Belisarie era asediat în Roma (537), la dispoziţia sa se afla o mică armată, care fusese întăritã în timpul asediului cu numai 1600 călăreti huni, slavi şi anti36. Slavii şiantii serveau deci în armatele lui Iustinian ca mercenari, dar opinia care susţine instalarea lor în masă la sud de Dunăre încă din secolul al III-lea nu se bazează pe nimic serios364.

Când Germanos a primit, apoi, comanda pentru războiul din Italia (550), el a fost reţinut la Sardica pentru a opri o invazie a slavilor şi antilor care trecuseră Dunărea şi ajunseseră în regiunea Naissus „Lustinian îi dădu atunci ordin lui Germanos să-şi suspende plecarea în Italia şi să alerge în ajutorul Thessalonicului şi al oraşelor din împrejurimi, pentru a-i respinge pe sclavini. Aceştia aveau mare teamă de Germanos, căci pe când unchiul său Iustinian luase domnia, antii,

care locuiesc foarte aproape de sclavini, trecând Istrul cu multă armată, au năvălit în Imperiu. Germanos tocmai fusese instalat de către împărat în calitate de strateg a toată Thracia. Venind el la

%2 prokopios, Bellum Gothicum, III, III.

363 „în acest moment apar slavii ca mercenari în armatele bizantine. Antii, care pe drept sau pe nedrept sunt ataşati Slavilor, erau cei mai buni soldaţi pentru războiul purtat în munţi (cf. prokopios, op. cit., III, 21) deci ei n-ar putea fi localizaţi pe Nipru sau pe Nistru, ci undeva în Carpaţi" (F. Lot, Ch. Pfister et Fr. Ganshof, Histoire du Moyen âge, t. I, Les destinees de l'Empire en Occident de 395 ă 888, în col. „Histoire générale", dirigée par G. Glotz, Paris, 193, p. 145, n. 60).

361 F. Lot, Ch. Pfister, Fr. Ganshof, op. cit., p. 132, n. 8.

luptă cu barbarii, i-a biruit straşnic şi i-a ucis aproape pe toţi. Prin această faptă el s-a acoperit de glorie în faţa tuturor oamenilor, dar mai ales în faţa acestor barbari. De aceea ei au fugit prin munţi în Dalmatia" 365.

Datoritã marelui lor număr, slavii au pătruns în Imperiu nu numai pe cale violentă, ci şi pasnică. Ultima cale a fost favorizată de caracterul internaţional al statului bizantin, care practica pe scară largă colonizarea de barbari, aşezaţi pe baza vechiului sistem al „federaţilor".

După datele lui Iordanes şi Prokopios, sclavenii (sau sclavinii) formau partea de vest a grupei sudice a slavilor la Dunărea de Jos. Antii formau grupa de sud-est a slavilor, locuind Nistrul de Jos şi Niprul de Jos, aproape de coasta Mării Negre („qua Ponticum mare curvatur a Donastro extenduntur usque ad Dana-pn ra" 366).

Din regiunea Bugului de Jos şi a Basarabiei, unde pare a se fi aflat aria primei lor civilizaţii, antii şi-au mutat apoi centrul mai la nord, în regiunea Kievului, întrucât unele antichităti ale antilor sunt similare cu antichitătile cetătilor bizantine de pe litoralul nordic al Mării Negre, faptul confirmă existenta unei strânse legături între unii şi ceilalţi. Vernadsky a admis chiar existenta unor comunităti formate din alani şi anti în Crimeea.

365 Prokopios, Bell Goth., III, 40, ed. Haury, p. 476, 17 şi urm. [în traducerea românească a lui H. Mihăescu, Războiul cu goţii, Bucureşti, 1963 (col. „Scriptores Byzantini", III), fragmentul se află la p. 200, cap.

40, 3 – 8, cu uşoare deosebiri de traducere].

366 Iordanes, Getica, 35.

637

Numele de „anti" nu sunã slav. Kunik credea cã-antii erau urmaşii unei populaţii cercheze. Olrik îi socotea peantii lui Iorda-nes ca fiind identici cu „adyge" (= cerchezi), admiţând însã cã aceştia erau diferiţi de „antes", existenţi în alte locuri din Getica aceluiaşi autor. Zupanic i-a identificat ulterior pe anti cu „andi-ani", un trib caucazian ţinând de grupul lesgis. Vernadsky i-a considerat însã drept unul dintre neamurile sarmatice, anume acei as, strãbuni ai oseţilor de azi, pentru explicarea numelui pornind de la chinezul an-ts ai, pe care-l socotea derivat din to-charicul „ani", care însenina „câmpie". Antii ar fi deci „poporul stepei". Acelaşi autor a mai admis cã antaie, antes, anti ar fi fost unul din neamurile alanilor. Faptul cã Iordanes şi Prokopios afirmã cã ei erau slavi şi vorbeau limba slavã l-a determinat pe acelaşi istoric să afirme cã-antii erau un popor slav, care a fost însã condus de o clasã sarmatã de stăpâni" 7, adicã slavi aflaţi sub conducere iranianã. Fortãreata Turris, uncie Iustinian a îngãduit aşezarea slavilor, ar fi echivalentă cu Tyras, deci Cetatea Albã pentru Vernadsky, care se raliazã aici opiniei lui Bromberg.

La inconvenientul material al acestei politici se adaugã unul moral: în această acordare de subsidii către

367 G. Vernadsky, Goten und Anten în Sudrussland, Sonder-druck aus den „Siidostdeutschen Forschungen", Bd. III, Heft 2, herausg. von Dr. Fritz Valjavec, München, 1938. Acelaşi autor consideră cã prima organizare politicã a sudului Rusiei s-a datorat cimmerienilor (1.000 – 700 î.Hr.), apoi sciţilor (700 – 200 î.Hr.), iar în final sarmaţilor (200 î.Hr. – 200 d.Hr.). Au urmat goţii (200 – 370 d.Hr.), înlocuiti de huni. Cimmerienii făceau parte din acelaşi grup etnic cu thracii (Rostovtzef), fiind deci arieni, în Transcaucazia au atacat regatul Van (Urartu), aliindu-se apoi cu acesta împotriva assirienilor.

De origine aricã au fost şi sciţii, a cãror pãturã conducãtoare ar fi avut însã o origine iranianã (G. Vernadsky, Ancient Russia, New Haven, 1943). [Idem, Essaisurles origines russes, traduit de l'anglais… Paris, t. I-II, 1959.1!

638

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

barbari, era o umilire a puterii şi demnitãtii imperiului. De aceea scriitorii veacului al VI-lea l-au judecat uneori aspru pe Iustinian în această privinţã.

Oricum, politica aceasta a lui Iustinian, condusã mai departe, în tot Evul Mediu bizantin, a fost una din forţele imperiului, care l-au pãstrat atâtea veacuri imun împotriva tuturor nãvãlirilor.

2. Oraşul bizantin. Hippodromul

Reforma lui Diocletian şi a lui Constantin cel Mare a abolit elementele tradiţionale ale constituţiei imperiale: alãturi de basileus, se aflã totdeauna Senatul şi armata, în mod deosebit apare acum şi Biserica creştinã, solid organizatã, puternică, universalã; ea traduce adesea în chip decisiv voinţa popularã. Dar alãturi de ea mai e un factor, poporul însuşi. El are conştiinţa de a fi roman, chiar în Orient, unde termenul de „helleni" a fost înlãturat, fiind întrebuinţat numai pentru pãgâni. De foarte multe ori, în diferite ocazii, poporul acesta al capitalei îşi exprima direct voinţa cu privire la afacerile publice şi devenea un factor care nu mai putea fi neglijat. Dar niciodatã vocea sa nu a rãsunat mai tare, mai imperios, decât la marile solemnitãti, în marile adunãri ale circului, în Hippodromul marilor oraşe şi în special la Constantinopol.

Hippodromul din Constantinopol era, dupã Rambaud, adevãratul centru al vieţii publice. Dar istoricul francez, recunoscând rolul mare jucat de facţiuni în împrejurãrile vieţii politice, e adesea confuz şi plin de contradicţii, când afirmã cã pentru bizantini Hippodromul era totul, cã acolo se fãceau şi se depuneau împãrati, cã în el se aplicã justiţia, cã acolo se triumfa asupra duşma

639

nilor din afarã şi se pedepseau vinovaţii din lãuntru; în sfârşit, când consideră cã Hippodromul era un fel de „Longchamps", un câmp de curse, loc de amuzare publicã.

Ce sunt aceste „asociaţii sportive" ale imperiului de Orient, numite SfJnoi, în special în secolele V-VIII? Wilken, încã din vremea sa, Die Partheien der Rennbahn, vomehmlich în byzantinis-chen Kaisertbum (Abhandlungen der Berliner Akademie, 1827) socotea cã aceste asociaţii sportive nu cuprindeau numai pe participantii la jocuri efectiv, ci o mare parte a populaţiei întregi.

Cursele de cai au fost la Bizanţ o pasiune mai mare decât în Roma veche. Cele douã facţiuni sau deme, cum li se zicea aici în

Răsărit, „Albastrii" (oi BEVETOI) şi „Verzii" (oi fipămvoi) au zguduit adesea viaţa capitalei cu rivalităţile lor şi au clătinat de multe ori tronul împăraţilor, ele fiind mai mult decât nişte simple asociaţii hipice, în primele veacuri ale Bizanţului, istoriografia sa e plină de ecoul violentelor agitaţii provocate de facţiuni.368

De la început, funcţiunea şi interesele demelor erau duble: acelea, ale unor adevărate societăti de curse şi, pe lângă aceasta, acelea ale întregii populaţii urbane.

368 A. Rambaud are meritul de a fi cercetat cel dintâi mai îndeaproape rolul însemnat pe care l-a avut Hippodromul în viaţa poporului bizantin şi caracterul acelor asociaţii sportive sau facţiuni legate de acesta în De byzantino Hippodromo et circensibus factionibus, teza de doctorat a ilustrului istoric francez, Paris.

1870. Ea a fost rezumată în „Revue des Deux-Mondes", 15 aug.

1871, sub titlul: „Le sport et l'Hippodrome ã Constantinople", de unde a fost reprodusã în publicaţia postumă prezentatã publicului de Ch. Diehl, Études sur l'histoire byzantine, Paris, Armând Colin, 1912, pp. 3 – 61. Din aceasta din urmă vom face citaţiile noastre.

Erau întrebuinţate la construirea şi reparaţia zidurilor, fapt pentru care sub Theodosius al II-lea avem texte: Codinus, De edif., Malalas. Erau 4 corporaţii pentru curse: Beveroi, ABVKOI, Upâaivoi, Povaioi. Se numeau când rã juep7? (partidele), când 8 r\\ioi (masele). Aceste corporaţii aveau şi alte obligaţii, cum ar fi aceea de a construi şi repara zidurile oraşului; orice membru al acestui Sfjnot poate purta şi arme, numele celor ce îndeplineau acest serviciu fiind acela de binj. oâai. Demoţii înarmaţi sunt o miliţie permanentă, fiecare din ei e înscris într-un registru (jeardoyog). Cum s-a ajuns la această situaţie? Odată cu războaiele contra marcomanilor, sub Marcus Aurelius a început pătrunderea barbarilor în Imperiul Roman. Armata imperialã, chiar reformatã şi mãritã din epoca lui Diocle-tian şi Constantin, nu a mai putut apăra toate oraşele. Nu e de mirare deci că locuitorii s-au înarmat uneori pentru propria lor apărare. Aceasta se produce la Athe-na în 269, sub Dexippos. La anul 400, ştim din Zosi-mos, cap. XIX, că oraşele Tracici aveau T<8 v apxovecov Kai cÂKijTOpcov (price Kijv. În 580, locuitorii din Sir-mium luptă singuri împotriva avarilor (Menander). La anul 440, locuitorii din Asemen, oraş situat pe Dunãre,

se apără contra lui Attila. Populaţia apără Edessa contra lui Chosroes în 544, etc. De asemenea, la Dunăre, oraşele luptă contra avarilor (la Simokattes). Şi în Italia se petrece aşa ceva. Se dezvoltă, în ţinuturi părăsite de armata imperială, militiae ale oraşelor.

La anul 558, când hanul kufrigurilor Zabergan trece zidul lui Anastasius, Belisarie iese cu cavaleria adunată de la toţi cei care aveau cai şi cu aceea a Hippodromului. Trebuie să fi fost o organizaţie anterioară. Theopha

nes spune că împăratul Iustinian eSrmo Tevere şi-i trimise la Zidul cel lung; asta înseamnă, cum a văzut şi Rambaud, militiae sau 8 r] n. a) – adscribere, a înrola în cadrele miliţiei orăşeneşti.

Invazia slavă, atacul asupra Constantinopolului, respins la Zidul cel lung (Simokattes, Theophanes). La anul 583 – 584 Maurikios a pus pază la TOC iiatepex, scoţând din Constantinopol masa de trupe ce o avea la dispoziţie. Theophylaktos Simokattes distinge garda de la Zidul cel lung de celelalte forte din Constantinopol, care fac o ieşire. Theophylaktos distinge ia na ka-TWV orpa Teu/iara (militiapalatina) de Sfârâiog.

În pieirea lui tragică, Maurikios se bizuia numai de demele armate pentru a se apăra contra trupelor de la Dunăre.

În sursele istorice ale perioadei, SfJnot are mai multe sensuri:

1. Sensul cel mai larg: poporul.

2. Într-un sens mai restrâns, echivalent cu tJLepoq, facţiunea Hippodromului.

3. În sens şi mai restrâns, populaţia unei circumscripţii a oraşului, miliţie sau batalion de miliţie orăsenească.

La atacul avarilor asupra Constantinopolei, în anul 626, populaţia oraşului a luat parte la apărare (v. G. Pisides).

Când s-a produs întâia oară nevoia de a înarma populaţia Constantinopolei pentru apărarea sa şi a imperiului? Se pare că în anul 378, în timpul catastrofei lui Valens. Când împăratul se întoarse din Asia, află iov în agitaţie şi deprimare. La Hippodrom, acesta-l

acuză pe împărat de incurie – goţii prădau în Tracia şi se apropiau de capitală. Poporul strigă: „Dă-ne arme şi ne vom bate!”.în păratul se teme să o facă. Dar în anul 400 statul are nevoie de ajutorul

populaţiei contra revoltei goţilor lui Găinas. Cu începere din această epocă populaţia Constantinopolei rămâne înarmată. Ea se compune dintr-un nucleu permanent, care se măreste printr-o mobilizare (Srmorevmt). Sub Theo-dosius al II-lea, Verzii dispuneau de 8.000 de oameni înarmaţi. Vedem această miliţie armată contribuind în anul 438 la repararea zidurilor.

Partidele (\iepr\) erau în legătură cu Hippodromul, dar ele reprezintă poporul real din Constantinopole, cu aspiraţiile sale sociale şi politice.

Cadrul pentru formarea miliţiilor orăşeneşti era procurat de asociaţiile sportive create în vederea Hippo-dromului. Aceste corporaţii nu mai erau întreprinderi private, ci asociaţii publice ale unei instituţii publice, de interes general.

O serie de împărati i-au favorizat pe Verzi. Cu Iustin I, cu noua dinastie, favoarea trece de partea Albaştrilor, împăratii nu se pasionau pentru culori, ei căutau sprijinul uneia sau al celeilalte deme. Care sunt atunci elementele populare care stăteau pe băncile Verzilor şi care cele ce se aşezau pe ale Albaştrilor? în această diferenţă de culori erau diferenţe de clase. Ca şi la Roma veche, la Constantinopol au fost împărati care favorizau clasele de jos ale poporului (Theodosi-us al II-lea, Leon I, Zenon, Anastasios); alţii, împăratii dinastiei iustiniene, se sprijinea mai degrabă pe aristocraţie. Astfel Verzii (cu Roşii) erau mai ales straturile

643

sociale inferioare, pe când Albastrii (cu Albii) reprezentau straturile superioare. Cristalizarea partidelor s-a făcut în jurul culorilor, dar s-a făcut cu elementele provenite chiar din aceste asociaţii sportive, iar la urmă interesele ori numai tendinţele politice şi sociale ale populaţiei întregi au găsit în aceste partide o expresie şi organe proprii. Oamenii din anumite cartiere urbane şi suburbane, meseriaşi şi bresle erau legaţi o partidă sau de cealaltă (aşa a văzut lucrurile şi Ram-baud). Numai astfel ne explicăm violenta pasiunilor care izbucnesc în Hippodrom.

Verzii şi Albastrii locuiau cartiere diferite şi regiuni diferite din împrejurimile Constantinopolei. Verzii proveneau din clasele inferioare, Albastrii din clasele superioare. Din pasajele autorilor (Theophanes) reiese că Verzii locuiau în Zeuy/m, pe Cornul-de-Aur, un fel de suburbie, depărtat de centrele urbane locuite de clasele înalte.

Verzii nu locuiau deci în cartierele centrale, ocupate de bogati, ci în Zeugma, dincolo de Cornul-de-Aur, în port şi în cartierele comerciale din preajma Forumului lui Constantin. Cartierul Tlittî Kia era locuit de clasa înaltã, ca şi strada principalã, Mese. Verzii locuiau apoi peste apã, dincolo de strâmtoarea Bosfor pe tãrmul asiatic, adică în Flepav şi la Chalke-don.

Albastrii, favorizaţi în veacul al VI-lea, îi aclamau cei dintâi pe împărati, la începerea jocurilor în Hippodrom. Împăratul făcea semnul crucii mai întâi asupra Albaştrilor. Domesticul scholelor, în acelaşi timp „democ-rates" al Albaştrilor, în veacul al X-lea, era inferior în demnitate comitelui excubiţilor, „democratul" Verzilor.

Cele douã partide aveau un foarte mare interes pentru chestiunile religioase. Ele reprezentau, în anume momente, tendinţe religioase opuse, pentru că se recrutau din clase sociale diferite.

Puterea opiniei publice era considerabilã la Constantinopol. Un Ioan Chrysostom, sprijinit pe ea, a putut înfrunta curtea imperialã, în epoca lui Iustinian, Verzii au avut înclinare pentru monofiziti (protejati de Theodora).

În 514 – 535, Vitalian conta pe sprijinul partidului ortodox. Sub Iustinian, nemulţumirile publice au făcut să se încline Verzii, poporul, spre monofizism, ca mijloc de reacţie contra împăratului. Nepotii lui Anastasi-os au fost susţinuţi în aspiraţiile lor la tron de către partidul monofizit. Rezultã din atâtea fapte că ideea monofizitã era reprezentatã la Constantinopol, cel puţin în secolul al V-lea şi al VI-lea, în populaţie şi a exercitat o oarecare influentă asupra partidelor. Asia Mică avea un mare număr de monofiziti şi Constantinopolul, prin situaţia sa geografică, era mai legat de Orient decât de Occident, unde monofizismul nu a cunoscut o aderentă deosebitã.

În oraşele elenice, Hippodromul a avut o parte din atribuţiile vechilor conventus pãgâne. Pentru a finanţa jocurile, populaţia era organizatã şi grupatã dupã clasele sociale. Populaţia suporta cheltuielile bucuroasã. Diocletian a putut să decidă prin decret ca banii pentru jocuri să fie întrebuinţaţi pentru repararea zidurilor (o datã ce erau banii poporului, trebuiau să fie întrebuinţaţi pentru zidurile oraşului), în perioada creştinã deci, vechile conventus se menţin sub forma asociaţii

lor pentru Hippodrom, cuprinzând populaţia întreagã. Af\noq-ul organizat prelungeste, în vremea creştinã, conventus din epoca greacă şi organizaţiile oraşelor elenice, dar pãstrează numai o parte din atribuţii. Ce era de ordin religios a trecut la Biserică. Cele profane au trecut în seama poporului. Dintre ele, cea mai însemnatã obligaţie era întreţinerea Hippodromului. De ea erau scutiţi proletarii). ox-og, nkr\şi\.

Poporul exercita o influentă considerabilã asupra marilor schimbări politice, impunea voinţa sa şi provoca răsturnări de împărati.

În anul 390, când Theodosius I a venit cu trupele la Salonic, populaţia s-a revoltat contra obligaţiei de a găzdui trupele.

În anul 465, Menas, prefectul Poliţiei (vvKTenapxog) e anchetat de senat în Hippodrom pentru abuzurile sale şi acolo, din ordinul împăratului, un tânăr îl aruncă jos şi el se zdrobi. Poporul l-a târât până la mare.

În anul 491 s-a produs revolta Verzilor contra lui Anastasius, în Hippodrom.

În anul 563 s-a iscat o luptă pe străzi între Verzi şi Albaştri, din cauza prefectului Andrei, contra căruia erau Verzii.

În anul 602 a avut loc catastrofa lui Maurikios, cauzatã de Verzi.

Sub Constantin al V-lea, când, Artavasdos se proclama împărat la Doryleon, partizanul său Theopha-nes aduna mulţimea (TOV Aadv) la Sfânta Sofia şi poporul îl proclama împărat pe Artavasdos.

Populaţia din Constantinopol era o putere constituţională a imperiului.

646

Împăratii Anastasius I şi Iustinian I sunt siliti a vedea în popor un factor constituţional şi izvorul puterii lor constituţionale (Ranke, Weltgeschichte, avea aceeaşi părere). Ali/rog, TOC ã/j. q>6TLpa [lepr] sunt în izvoare termenii pentru partidele populare. V. expresiile în Chronicon Paschale şi Theophanes (ia nhrivri, oi 5 fi/ioi, 6 SfJnog Tâv fieveTCov). E un factor constituţional care are, măcar din veacul al IV-lea, dreptul de a desface sau a înlocui împărati şi tine să insiste asupra acestui drept, fapt care se întâmplă în 601, când populaţia revoltatã, în chip satiric, încoronează un om ce semăna cu Maurikios.

Verzii ies la Rhegion înaintea lui Phokas pentru a-l aclama.

Cooperarea activã a poporului la „crearea" împăraţilor la Constantinopol nu a încetat niciodată, o putem urmări în cursul secolelor.

De Caierim., I, 91, ne informează despre încoronarea împăratului Leon I (dvayopeucrig Aâovrog paaihecoq). Se aratã apoi cum dupã moartea lui Zenon s-au adunat în palat magistraţii, senatul, episcopii, iar poporul în Hippodrom şi armata. Ariadna Augusta tine un discurs în Hippodrom; populaţia strigã: vrem împărat ortodox /Ea răspunde că şefii şi senatul vor alege, am dat ordin (în LKLÃ. Lvaaniv voat ãpzo-Q (nv, Kai TtJ cruy-KÃriTO) ãvãpa enisetaafiai). Au urmat aclamaţiile.

Tot acolo vedem cum, la moartea lui Anastasius, a fost ales Iustinian. Poporul apare şi aici ca factor constituţional.

Malalas ne-a relatat cum a fost primit Zenon (august 476) în capitalã, dupã ce tiranul Basiliskos a fost învins. Poporul îşi are şi aici rolul sãu constituţional.

647

Îl

Execuţiile, degradările, mutilările marilor personaje la Hippodrom nu trebuie să le socotim „spectacole" date poporului, ci acte guvernamentale oficiale. Hippodromul devine o curte, un tribunal. Priscus, uneltind contra lui Heraclios, acesta îl cheamã din Cappa-docia, adunã senatul şi mulţimea împreunã cu arhiepiscopul Sergios, şi întreabã: „Cel ce-l insultã pe împărat, cui face rău?" – „Lui Dumnezeu", i se răspunde. şi Heraclios îl trimite pentru o judecatã fãcutã de tribunalul poporului întreg (senat, demos alãturi de senat şi patriarh).

Tiberius al II-lea îi acordã sotiei sale Anastasia titlul de augusta, cu concursul poporului în Hippodrom, acesta o aclamã şi aşa o impune voinţei Sofiei (vãduva lui Iustin II), care ţinea să rãmână ea suverană şi nu admitea altã augusta (Theophanes 250).

Heraclios, plecând la războiu contra perşilor, îl chemã pe acelaşi Sergios, patriarhul, şi pe demnitari împreunã cu poporul, încredinţându-le pe copiii sãi, instituind deci o regentă formatã din toţi aceştia. Scena din Nikephoros Patriarhul privitoare la Martina, sotia lui Heraclios, aratã cum poporul îşi exercita drepturile sale.

Multe alte exemple dovedesc că, în cele mai grave afaceri,

poporul adunat la Hippodrom, fie la chemarea împăratului, fie din proprie iniţiativă, îşi manifesta voinţa.

Poporul se lăsa uneori târât la violente, împăratii interveneau pentru a păstra ordinea. Ostilitatea între deme, în momentul crizelor de stat, tindea să se transforme în luptă socială.

La ridicarea lui Vitalian contra lui Anastasius I, mulţimea se răscoală la Constantinopol şi cere schimbarea de regim, lucru care efectiv se întâmplă sub Iustinian şi Iustin al II-lea.

Aspecte de război social îmbracă toate actele de brigandaj din diverse oraşe, descrise în Anekdota de Prokopios, care vede în ele o (przfig vocrrma.

De multe ori ambele clase (deme) se uneau, ca în cazul răscoalei „Nika", ori la sfârşitul domniei lui Mau-rikios. De aceea vedem uneori puterea imperială încercând să ia în mâinile sale administrarea demelor.

Hippodromul fusese construit de Septimiu Sever. El a distrus oraşul Byzantion, ca pedeapsă pentru o răscoală. Dându-şi seama de poziţia admirabilă a acestuia, s-a hotărât apoi să-l rezidească şi a început cu Hippodromul. El l-a făcut aşa de măret, încât a fost găsit vrednic şi de noua capitală a imperiului.

Marea piată Atmeidan, din Constantinopol de azi, păstrează câteva resturi din monumentele care împodobeau axa imensului circ al Bizanţului. El avea o lungime de 370 m şi o lărgime de 60 până la 70 m, înconjurat de 30 – 40 rânduri de trepte de marmură, pe care puteau lua loc mai mult de 30.000 de mii de privitori. Trei monumente marchează astăzi, în piaţa Atmeidan, marea axă a Hippodromului bizantin, aşa-zisa Spina, care tăia arena acestui hippodrom în două piste: la una din extremităti, o înaltă piramidă de zidărie, care, îmbrăcată odinioară în plăci de bronz aurit, fusese restaurată de Constantin al VII-lea Porphyrogenetul, în veacul al X-lea, ca „o minune rivală a Colosului din Rodos", cum grăia inscripţia de pe mijlocul axei;

un obelisc de granit pe care împăratul Theodosius cel Mare îl adusese de pe tărmurile Nilului şi se înaltă încă intact pe un piedestal acoperit de basoreliefuri bizantine (unele îl înfătisau pe împărat aşezat pe tron, prezidând la cursele Hippodromului sau împărtind dreptatea;

altele explicau prin ce procedee colosul monolit de argint fusese adus din desert, încărcat pe corăbii şi înăltat pe spina, căci toate miscările lucrătorilor manevrând uneltele sunt săpate în aceste basoreliefuri); între amândouă aceste monumente, se află o mică coloană de bronz, formată din trei serpi încolăciti în spirală şi ale căror capete susţineau un trepied de aur, care mai există şi azi. Pe spiralele serpilor mutilati se vede încă o inscripţie grecească, în care sunt înşirate numele celor 36 popoare greceşti care au luptat la Plătea împotriva perşilor. Este prin urmare vestitul trofeu al biruintei, trepiedul închinat de greci lui Apollo, la Delphi369. Când împăratii bizantini au vrut să-şi împodobească reşedinta lor, ei au adus fără scrupul, din toate părtile lumii greceşti, podoabele artei vechi şi aşa ajunse această vestită ofrandă a lui Apollo la Constantinopol.

Solemnitătile cele mai ample ale vieţii politice aici se desfăsurau; aici se celebrau, cu toată pompa, triumfurile acordate generalilor biruitori asupra duşmanilor imperiului, în Hippodrom se judecau uneori procese şi se executau sentinţele. Tot aici venea întâia oară în atingere împăratul cu poporul său, primind aclamaţiile mulţimii. şi de multe ori se întâmpla ca mulţimea să-şi

369 Rambaud, Le sport et l'Hippodrome ă Constantinople, pp. 31 – 33.

strige nemulţumirea către basileus, iar acesta, printr-un crainic, să răspundă; istoria a înregistrat asemenea dialoguri, caracteristice pentru libertatea ce-şi lua poporul îngrămădit în masă pe treptele imensului Hippodrom.

Aceste manifestaţii populare la spectacolele circului constituiau, la bizantini, elementul cu adevărat democratic al vieţii publice, („das eigentliche demokratische Element des offentlichen Lebens"), cum zice Hertz-berg370.

În sfârşit, în Hippodrom se desfăsurau şi acte ale vieţii religioase, vechile sărbători tradiţionale pe care creştinătate le-a transformat şi adaptat potrivit preceptelor sale. Constantin al VII-lea Porphyrogenetul ne-a lăsat în Cartea Ceremoniilor descrierea celor mai însemnate dintre acestea şi doamna Veneţia Cottas, într-o lucrare intitulată, Le théâtre ă Byzance (Paris, 1931), ne-a arătat cum atâtea din aceste solemnităti au fost consacrate de Biserică, pentru a le impregna de creştinism. În sărbătorile maiuma, care aveau loc în mai,

se recunosc urme din vechile sărbători olimpice, în care erau părti cântate, dansate, jocuri, reprezentaţii scenice. Astfel, întâlnim elemente combinate în aşa-zisul „Hippodromul Pastilor", ori în „Hippodromul măcelarilor", reprezentaţie ce avea loc cam în aceeaşi epocă anului, în de Cerim. aflăm patru versuri ale cântului ce însoţea dansul măcelarilor:

„Ide.ro cap TO reaíov, năiiv a
<pepov vyeiav /cai zapâv, KCCI tr\v evr/jiepiav
Hertzberg, op. cit., p. 78. f? >: i
< 651
f
NICOLAE BANESCU
ăvăpaYCC & iav EK Oeov rofg /3 a<rietkn Kai viKT] v tieo Scbpri Tov Kaxă i & v

Mimii apoi, /a/joi, care distrau poporul bizantin, toate erau lucruri care, cum bine observă autorul, înfătisează de fapt teatrul popular bizantin. Partea pe care Biserica o avea, cu clerul său, cu cântăretii şi rugăciunile sale, la sărbătorile laice, precum şi partea ce o luaseră facţiunile la sărbători ecclesiastice, aşa-zisele acta declamate de către deme sau dialogate între popor şi cântăreti, marcau solemnitătile acestea. Cântăretii de la Sfânta Sophia, cei de la Sfinţii Apostoli îşi amestecau glasurile cu acelea ale cântăreţilor facţiunilor şi cu sunetele orgilor de la capetele Spinei. Imnurile ce răsunau în Hippodrom erau cântece de biserică, în care bizantinii găseau mijlocul de a glorifica în acelaşi timp Sfânta Treime, virtuţile suveranului şi dibăcia vizitiilor (heniocboi).

În sfârşit, Hippodromul era, cum s-a zis adesea, un admirabil muzeu. Spina, care despărtea în două arena, marginea canalului (Euripus), care curgea la picioarele treptelor, faţada lojei imperiale, KăfliafJ, a, minunatele terase superioare, de unde privirea avea una din cele mai frumoase vederi asupra oraşului întreg şi până dincolo de Bosfor, în Asia Mică, porticele cu colonade, totul era împodobit de o lume de statui, între care se aflau multe capodopere ale artei clasice.

Astfel, deasupra lojei imperiale, se înăltau patru cai de bronz aurit, operă a vestitului Lysippos, aduşi de Theodosius al II-lea din Chios, şi transportaţi apoi de Dandolo, la Veneţia odată cu instalarea latinilor la Constantinopol (1204). Ei împodobesc astăzi portalul

mãretei biserici San Marco din capitala dogilor. O serie de statui ale împăraţilor împodobeau Hippodromul: a lui Augustus, adusã din Roma, a lui Diocletian, din Nicomedia, statuile ecvestre ale lui Theodosius I, Gratian, Valentinian; statuia de bronz a împărătesei Irene, în vârful unei coloane ridicate în mijlocul unui bazin, o adevăratã galerie a suveranilor, după expresia lui Rambaud371. Se mai vedeau un Hercule colosal, al cărui deget mare era gros cât talia unui om; Helena, pe care Niketas Choniates ne-o descrie ca fiind o minune a artei: frumosul său corp de aramã oferea ochilor o carne vie şi palpitantã, zice el; fruntea era încinsã de diademã, părul desfăcut din coroana-i de aur flutura în vânt şi îi cădea până la picioare; gura, pe care o compară cu caliciul unei flori, părea a vorbi; surâsu-i încântător transporta de admiraţie sufletul privitorului: „cine ar putea însã descrie ochii săi adânci, arcul sprâncenelor sale, gratia acestui corp fermecător?", se întreabã istoricul372. Această minune de frumuseţe a fost aruncatã într-un cuptor de către camarazii lui Villehardouin, participanti la Cruciada a IV-a (1204).

Pasiunea pentru cursele de cai a fost mare în Roma imperialã, căci în Roma Republicii nu a fost vorba niciodată de Roşii şi Albi, de Albaştri şi Verzi. Numai o datã cu stabilirea autoritãtii despotice a cezarilor au început şi frivolele, turbulentele certuri ale demelor.

Cât de mult preocupau aceste spectacole, în epoca lui Traian, nu numai poporul de rând, dar şi pe unii

371 A. Rambaud, op. cit., p. 45.

372 Ibidem, pp. 47 – 48.

oameni serioşi, ne-o mărturiseşte Plinius cel Tânăr, într-o scrisoare către prietenul său Calvisius. El se miră că atâtea mii de oameni doresc în mod pueril să vadă cai alergând şi oameni conducând carele. şi de-ar fi măcar atraşi, zice el, de iuteala cailor sau de dibăcia oamenilor, ar avea un motiv; dar ei se pasionează pentru culoare, pentru o foarte ordinară tunică (vilissi-mă tunica), şi nu numai vulgul, mai josnic decât tunica (quod vilius tunica est) – scrie, indignat, Plinius –, dar şi unii oameni gravi (apud quosdam graves homi-nes), iar acest fapt se produce din cauza pariurilor373.

Trecând ca o moştenire scumpă în Bizanţ, cursele de cai au pasionat aici incomparabil mai mult pe toatã lumea. Rivalitãtile celor

două facţiuni, a Verzilor şi Albaştrilor, au umplut, cum am spus, mai multe veacuri din istoria Bizanţului şi au provocat numeroase şi dramatice revolte.

În teza de doctorat la care ne-am referit mai sus, Alfred Rambaud a descris pe larg rolul însemnat al

373 Pariurile explică într-adevăr violenta pasiunilor populare: de la cei mai bogati până la ultimul sărac, cu toţii jucau pe cele două culori ale facţiunilor. Jérôme Carcopino, La vie quotidienne ã Rome ã l'apogee de l'Empire, Paris, Hachette, 1939, pp. 254 – 255, a schiţat în pagini memorabile pasiunea publicului Romei imperiale pentru caii şi vizitiii celebri prin victoriile lor: „La victoire d'un attelage aboutissait ã l'enrichissement des uns, ã l'appau-vrissement des autres… Sur les culeurs d'une ecurie, sur la factio de leur choix, Ies riches misaient une fortune, lespauvres, le fond de leur sportules. De la quand l'on proclamait le vainqueur, ces explozions d'allegresse bruyante et des coleres rentrees". [în traducerea românească, însoţită de o prefată şi note de D. Tudor, lucrarea a apărut şi la Bucureşti, Ed. ştiinţifică şi Enciclopedică, 1979, Are şi o ediţie francezã mai recentă.]

Hippodromului în viaţa capitalei bizantine şi în constituirea faimoaselor ei facţiuni. Acestea erau, potrivit opiniei învătatului francez, adevărate asociaţii, un fel de „cluburi hipice" în număr de patru, dintre care Albii făceau totdeauna cauză comună cu Albastrii, iar Roşii cu Verzii. Fiecare demă îşi avea preşedinţii ei, demnitarii, funcţionarii, casă, grajdurile, fermele pentru creşterea cailor, carele, vizitiii ei, în sfârşit, personalul trebuitor pentru intermediile acordate publicului în timpul spectacolelor. Ceea ce le sporea însă puterea era organizarea lor ca adevărate miliţii înarmate. Ele se înşirau pe străzi la trecerea procesiunilor; când împăratul apărea în public, facţiunile înşirate în drumul său strigau în măsură aclamaţiile şi ofereau texte versificate, delegatii lor erau invitaţi de suveran la distracţiile sale, când aveau loc dansuri şi cântece. La căsătoria suveranului, ele îi compuneau epithalamele, iar în a treia zi o însoţeau pe împărătească la baia tradiţionalã pe care trebuia să o facă la palatul Magnaura. De asemenea, facţiunile se produceau şi la naşterea unui porphyrogenet.

Pentru a face fată atâtor sarcini, clemele aveau o organizare destul de complicată, în fruntea fiecăreia se aflau doi şefi: un

demokrates şi un demarchos.

Cel dintâi era cel mai înalt funcţionar al facţiunii; celălalt, demarchos sau magister factionis, era adevăratul şef al facţiunii, ales de aceasta şi răspunzător pentru păstrarea ordinii.

Înaltul funcţionar demokrates era numit de împărat, care avea grijă să punã în această funcţie pe unul din generalii gărzii imperiale, ca să poată asigura liniştea subordonaţilor săi. În Cartea ceremoniilor a lui Con

stantin al VII-lea Porphyrogennetos, cel care îndeplinea această funcţie pentru Verzi era domesticus excubito-rum (6 SrifiOKpărrjg r & v Upceaivcov fyovv 6 ecrjcou/îiâog), iar cel numit pentru Albaştri era domesticus schola-rum (6 Srmo Kpârrig râv Bevercov fjyovv 6 So-ieari Kog Tâv (7Lo/l<3 v). La ordinele acestor demnitari se aflau alţii, destul de numeroşi. Fiecare facţiune îşi avea apoi notarii ei, pentru redactarea actelor şi ţinerea socotelilor, chartulari pentru păstrarea arhivelor, mandato-res pentru ducerea poruncilor demarchului, poeţi pentru a compune versurile în onoarea suveranului, melistispre a le pune pe muzică, şefi de orchestră, organisti pentru acompanierea corurilor, pictori şi sculptori pentru a fabrica imaginile împăratului şi împărătesei care împodobeau Hippodromul, cu coroana de laur pe cap; ceausi pentru păstrarea ordinii în circ, ofiţeri ai urnei spre a supraveghea operaţiile tragerii la sorti a locurilor ce trebuiau să le ocupe carele, păzitori ai barierelor, însărcinati să le coboare când se dădea semnalul cursei, în sfârşit o mulţime de funcţionari pentru Vestiarium, unde se păstrau coroanele şi cazacele de aur ale vizitiilor, pentru grajduri, pentru întreţinerea arenei, pentru poliţia forurilor, fără a mai socoti dăntuitorii, mimii, acrobaţii, saltimbancii etc. Ch. Diehl374 prezintă facţiunile ca pe nişte corporaţii, alcătuite din diferite elemente. Mai înainte de toate, era vorba de un fel de jockey-club, cuprinzând mai multe sute, uneori peste o mie de membri, care trebuia să întreţină caii, carele, vizitiii, tot materialul necesar la sărbătorile circului. Aceasta era facţiunea

374 Ch. Diehl, Justinien, p. 451 şi urm.

oficială, o adevărată, instituţie de utilitate publică, ca-re-şi avea

locul său în toate marile ceremonii oficiale, rangul său la curte, privilegiile sale speciale, şeful său ales. Dar la acest nucleu al organizaţiei se unea în mod firesc numerosul personal, cum l-am văzut la Rambaud. Un al treilea element îl forma poporul, căci fiecare locuitor ţinea să se înroleze într-una din facţiuni, purtând eşarfa de culoarea acesteia.

La noi, observă Rambaud, se acordă calului premiul; la Constantinopol, se sărbătorea jocheul, henio-chos, care-şi avea ierarhia sa, clasele deosebite pentru care primea, oficial, insignele, iar împăratii îi acordau imunităti. Celor mai ilustri heniochoi li se ridicau statui în Hippodrom şi li se închinau epigrame.

În veacul al VI-lea, adaugă Diehl, facţiunile acestea – şi cele mai însemnate erau două – par să fi avut şi o organizaţie politică şi militară, care le îndatora la anumite servicii şi le acorda anumite drepturi; aşa se explică, printre altele, primejdia ce o constituiau pentru imperiu, căci ele aveau arme, alcătuind un fel de miliţie urbană.

G. Manojloviee, fost preşedinte al Academie Croate din Zagreb, a tipărit în această chestiune, în sârbo-croată, acum aproape un secol (1904), un memoriu „cu adevărat clasic", cum îl caracterizează atât de bine H. Grégoire, în comunicarea sa ţinută la Academie des inscriptions et Belles Lettres. Acest memoriu a rămas necunoscut istoricilor până în 1936, când H. Grégoire l-a pus în circulaţie prin traducerea sa în limba franceză, publicată în Byzantion, XI, p. 617 – 716.

Manojlovicb rezolvase toate antinomiile aparente, declară H. Grégoire, şi despuiase „chestiunea Verzilor şi Albaştrilor" de aspectul său pitoresc şi grotesc, de care s-a abuzat atâta pentru a defăima Bizanţul, „în trei fraze", afirmă H. Grégoire, el a spus tot

adevărul: „Circul Romei vechi, din primele două secole ale erei noastre, nu era numai un teatru gigantic pentru distracţiile populare; ci foarte adesea, prin faptul că acolo se aduna o masă nenumărată de popor, el era locul unde împăratul însuşi trebuia să asculte vocea populară... Toată populaţia Constantinopolului ajunsese să se cristalizeze în corporaţii împrejurul culorilor circului: corporaţii cerute oarecum de Hippodrom pentru că ele trebuiau să suporte cheltuielile jocurilor şi să vegheze la organizarea acestora... Erau patru culori la Hippodrom... dar erau în populaţie două clase sociale: de aici

importanta preponderentă, exclusivă luată de culoarea albastră – aristocraţii – şi de culoarea verde – poporul".

„Manojlovis probează cu prisosintă această identificare, care explică multe lucruri, urmează H. Grégoire. El o demonstrează mai cu seamă prin topografie: albastrii locuiesc cartierele „distinse", Verzii cartierele populare. Verzii sunt un partid de mase – dar domnia lor lungă (cea mai mare parte din împărati, atât bizantini cât şi romani, au simţit că aveau interes a se sprijini pe mase) a fost întreruptă prin episoade de teroare albastră, clasa superioară, dar mai puţin puternică numeric, ştiind să-şi mobilizeze clienţii contra clasei insolente şi turbulente a Verzilor (p. 567 – 570)".

Descoperirea lui Manojlovise trebuia să trezească o oarecare indispoziţie celor care nu deslușiseră (deosebiseră) atât de clar ca el realitătile politice şi sociologice ascunse sub varietatea sportivă a celor două culori, declară H. Grégoire în comunicarea sa de la Academie des inscriptions et Belles Lettres375.

Admisă de la început, fără nicio rezervă de Ernst Stein, „genialul istoric al instituţiilor bizantine", cum îl califică pe drept cuvânt savantul belgian, „teoria lui Manojloviae a rezistat la toate criticile". Acum câteva decenii însă. a apărut studiul postum al lui A.P. Djakonov, Demele şi Facţiunile bizantine (în... Vizantiskij Zbornik", 1945, „dans l'intention evidente d'en ebranler le fonde

375 Le peuple de Constantinopole ou Ies Bleus et les Verts, în „Comptes rendus de l'Acad. des inscriptions et Belles Lettres", 1946, p. 568 – 578, aici p. 571, n. 1.

ment", dar nu face, după expresia lui H. Grégoire, decât „să o confirme şi să o întărească".

Noutatea lui Djakonov stă în faptul că el socoteste demele (8 fi/J.oi) ca total deosebite de facţiuni (reprj) şi se sileşte să dovedească că ele erau la Constantinopol o supravieţuire a celor elenistice, dar nu reuşeşte să ne convingă, cu toată lunga expunere a organizării anticelor deme greceşti. Cum arată Grégoire în comunicarea sa, nu se poate vorbi la Constantinopol de deme în sens grecesc, ci de regiuni (peyeâveq) şi de cartiere sau vecinitâti (vei Tovi ca): „În toate povestirile de tulburări populare, 5 fi/j, ot, Sfjjjoi, nepr], zice foarte bine d. Grégoire, sunt expresii sinonime".

Studiul topografic privitor la cartierele în care locuiau facţiunile ajunge la acelaşi rezultat ca şi Manojlovias; cartierele albaştrilor se aflau în centrul oraşului, în vecinătatea Căii triumfale, zisă Mese, a Sfintei Sofii şi a Marelui Palat, sau în regiunile suburbane unde ştim că rezida aristocraţia. Verzii locuiau, în general, departe de centru, în regiuni industriale sau maritime: erau industriaşi, meşteşugari, lucrători, mateloţi, comercianti, în mare parte de origine asiatică, siriană sau egipteană. Textele bizantine confirmă întru totul această repartitie. H. Grégoire citează o apostrofă a Verzilor, în timpul răscoalei Nika: „noi nu suntem niciodată văzuti în locurile în care stă guvernul".

Tot astfel, în ce priveşte contradicţiile religioase ale facţiunilor, opiniile lui Manojlovise sunt şi ale lui Djakonov.

„Acceptând teza lui Manojlovia; – afirmă H. Grégoire – autorul rus se sileşte a o nuanţă cu marxism" (p. 571, n. l).

Dar mai e o curiozitate ce meritã a fi semnalatã: în chestiunea originii circului şi a facţiunilor, Djakonov pretinde că ele au venit din Antiohia. Ar fi fost patru partide, datoritã celor patru oraşe din care se compunea Antiohia (Tetrapolis). Numele facţiunilor ar fi siriene: veneti (albaştri), ar veni de la benai etta, adică „Fiii Bisericii", pentru că albastrii sunt ortodocşi, pe când frasinii (verzii) ar fi Perisin sau schismatici! Ce sont la des aegri somnia, et rien de plus!", declară cu toatã dreptatea savantul belgian.

În aceste facţiuni trebuie să vedem deci ceva mai mult decât o adunare populară compusă din privitori

pasionaţi pentru curse şi împărtindu-se în partide după culorile vizitiilor. Numele chiar de deme, întrebuinţat de istoricii bizantini pentru aceste partide, aratã că ele aveau o anumitã organizare politică şi ţineau un loc în oficialitatea bizantinã. Malalas ne vorbeşte despre 6 Sfjiiog TOV Beverov nepovg şi 6 SfJnog TOV Upaaivov juepoug376. ştim că însuşirea de şef al acestor grupe se unea cu însemnate funcţiuni militare în stat; că ele erau adesea însărcinate cu anumite servicii publice – sub Teodosius al II-lea, am a-mi arătat, trebuirã să clădească o parte din zidurile oraşului.

Împăratul se pasiona şi el adesea, ca şi supuşii săi, pentru jocurile de circ, sprijinind una din aceste facţiuni de seamã. Iustinian şi

Theodosius îi sprijiniseră pe Albaştri, şi aşa ne explicăm asprimea luptelor dintre Verzi şi Albaştri la Constantinopol şi în alte mari centre ale Imperiului. Se pare că în aceste grupări populare se păstra ceva din vechiul spirit democratic al cetăților greceşti, în vreme ce la guvernare se manifesta o tendinţă din ce în ce mai pronunţată spre absolutism; între aceste două principii, conflictul era fatal: teatrul acestui conflict fu Circul.

Hippodromul era la Constantinopol, la Forumul la Roma şi Agora la Athena, locul de exprimare a silintelor politice ale poporului. Partidele populare ale Albaştrilor şi Verzilor, ai căror conducători erau numiţi de guvern, exercitau şi funcţiuni publice însemnate, întrucât ele serveau ca miliţie a oraşului. Sâmburele demelor se pare că îl forma tocmai partea populaţiei organizată

376 în această privinţă, studiul lui F. Uspenskij, „Partidele Circului şi demele la Constantinopol" (în rusă) în „Viz. Vrem.", I, 1894, pp. l-16.

660

ca miliţie a oraşului. Aşa a văzut lucrurile Bury în foarte nimerita afirmaţie că „demele erau populaţia urbană organizată ca o miliţie locală" 3", în jurul acestui sâmbure se adunau în ambele partide masele mai largi ale populaţiei oraşului, fie că era vorba ţineau de Albaştri, fie că de Verzi; interveneau pentru o partidă şi luptau contra celeilalte. De aceea Albastrii şi Verzii au jucat un mare rol în toate oraşele mari ale imperiului, ca purtători şi reprezentanţi ai ideilor politice ale poporului. Ostrogorsky consideră o mare greşeală faptul de a vedea în Albastrii o partidă a aristocraţiei şi în Verzi o partidă socială a straturilor de jos (ca Manojloviae).

Grosul îl formau în amândouă facţiunile masele largi ale populaţiei, pătura conducătorilor însă, pare a fi, în partida Albaştrilor, înainte de toate alcătuită din reprezentanţii vechii aristocraţii senatoriale greco-romane de mari proprietari, iar în partida Verzilor din reprezentanţii comerţului şi industriei, precum şi din elementele ridicate în serviciul Curţii şi administraţiei finanţelor, care proveneau în mare parte din părtile orientale ale imperiului (aşa vede lucrările Djakonov în studiul său asupra demelor şi facţiunilor bizantine, din Vizantijskij Zbornik, Moscova-Lenin-grad, 1945).

De aceea Albastrii reprezentau ortodoxia greacă, pe când Verzii, monofizitismul şi alte erezii orientale.

Antagonismul dintre amândouã partidele se manifesta în lupte aprige; de la mijlocul secolului al V-lea viaţa politică a imperiului atârna adesea de luptele continui dintre Albaştri şi Verzi.

Puterea centralã era silitã să tinã seamã de deme ca factori politici, să favorizeze una sau alta din facţiuni, încât de regulã una din cele douã partide susţinea guvernul, cealaltã, dimpotrivã, întrupa curentul ostil cu

377 J. Bury (The Imperial Administrative Sistem in the Ninth Century, with a Revised Text of the Kletorologion of Philotheos, Londra, 1911, P105, n.2) zice nimerit: „Demele erau populaţia urbanã organizatã ca o miliţie localã".

vernului. Uneori însã ambele deme se uneau în lupta comunã împotriva guvernului imperial, ca să-şi apere libertatea contra absolutismului puterii centrale, căci în aceste organizaţii ale clemelor supravieţuiau vechile tradiţii de libertate ale oraşelor antice3" 8.

3. Revolta Nika (532)

Pentru populaţia din Constantinopol, cursele ele la Hippodrom erau o zi de mare sărbãtoare. Oraşul întreg se aduna pe treptele din jurul arenei, în ziua de curse. Din înãltimea lojei sale, kathisma, ridicatã mult deasupra arenei, împãratul asista la reprezentaţie, împărãteasa nu lipsea nici ea; înconjuratã de Curtea sa, ea lua loc de obicei în galeriile Bisericii Sfântului stefan, care dãdeau spre Hippodrom. Toţi demnitarii statului, ai palatului şi Bisericii, Senatorii şi generalii asistau, în lojele rezervate lor, la dreapta şi la stânga împãratului. Ambasadorii neamurilor strãine, când se întâmpla să fie în Capitalã, luau de asemenea parte, în locuri anume rezervate.

La un semn al împãratului, barierele cãdeau şi patru care, cu câte patru cai, se aruncau în arenã. Dimineaţa aveau loc patru curse şi alte patru după amiazã, în pauze apăreau pantomimele, acrobaţiile, expunerea animalelor rare. Împãratul se retrãgea la dejun în sala de mâncare de lângã loja sa – Hippodromul era

378 [Autorul reproduce aici opiniile lui G. Ostrogorsky, Historie de l'état byzantin, traducere francezã de. Gouillard, Paris, 1956, p. 96 – 97, citând însã a doua ediţie germanã a lucrării (Geschichte des byzantinischen Staates, M nehen, 1952, p. 55 – 56).]

unit cu palatul –, iar poporul îşi mânca proviziile pe loc. Adesea, generozitatea imperialã îi împãrtea dejunul acolo, în Circ.

În timpul domniei lui Iustinian, Albastrii erau favorizaţi în Constantinopol, protejati de Curte. Verzii sufereau tot felul de jigniri; de multe ori ei plãteau cu moartea aroganta adversarilor lor şi asasinatele comise de aceştia rãmâneau nepedepsite. Nemulţumirea aceasta a unei pãrti din poporul Capitalei a fost sporitã în cei dintâi ani ai domniei lui Iustinian de reaua administraţie şi de abuzurile înalţilor funcţionari. Astfel izbucneşte, în ianuarie 532, teribila revoltã Nika, (= „învinge!") începutã la Hippodrom şi întinsã apoi asupra întregului oraş.

La 11 ianuarie 532, aveau loc cursele, împãratul, însoţit cu toatã pompa, asista la aceste curse. Mulţimea era, în ziua aceea, turbulentă. Verzii se agitau pe scaunele lor, şopteau necontenit vociferãri. Ei se plângeau de marele sambelan Kalopodios, şi voiau să-şi manifeste nemulţumirea. Printr-un crainic, împãratul interpelã poporul şi atunci un dialog dintre cele mai curioase se schimbã între acel purtãtor de cuvânt al împãratului şi facţiunea Verzilor. Plângerile, la început respectuoase, devin din ce în ce mai violente. Ele se prefac în cele din urmã în insulte, împãratul ameninţã, mulţimea apostrofează. „Adio, Dreptate!" exclamã ea, „tu nu mai existi. Ne vom face evrei. Mai bine e să fii pãgân decât Verde". Apoi Verzii pãrãsiră în masã Hippodromul. Aceasta era cea mai mare insultã la adresa maiestãtii imperiale. Iustinian se retrase şi el în Palat, socotind că rivalitatea Albaştrilor va şti să potolească furia celeilalte facţiuni. Dar o împrejurare supãrãtoare

strânge la un loc cele douã facţiuni. Prefectul oraşului aresta instigatorii şi-i condamnã la moarte dar, când să fie executaţi, funiile se rupseră de douã ori sub greutatea victimelor. Poporul atunci îi smulse, îi duse într-o mãnãstire şi, fiindcă unul din condamnaţi era Verde şi celãlalt Albastru, cele douã facţiuni îşi dãdură mâna. Douã zile după această întâmplare, la 13 ianuarie, mulţimea se aruncă furioasã pe ulite şi în strigãtul de Nika*9 – aceasta era lozinca manifestanţilor – nãvãli la Prefectură, pentru a-i scãpa pe cei închişi, mãcelãri garda şi dãdu foc palatului prefectului, în ziua de 14 ianuarie populaţia ia cu asalt Palatul imperial, cerând destituirea sambelanului, a Prefectului

oraşului şi încă a doi miniştri detestaţi, Trebonian şi Ioan din Cappa-docia. Iustinian satisfăcu mulţimea, dar era prea târziu. Mişcarea se transformase în revoluţie.

Iustinian încercă atunci un act de energie. Belisarie, în fruntea trupelor de mercenari, se azvârli asupra mulţimii. Preoţii de la Sfânta Sofia, cu sfintele moaste, intervenirã pentru a-i despărti pe luptători, dar şi ei fură îmbrânciţi de trupe. Atunci furia se dezlăntui şi mai mult. De pe terasele locuinţelor, de la ferestre, populaţia, mai cu seamă femeile, aruncară asupra trupelor o ploaie de cărămizi şi pietre, şi armata fu silită să se retragă. Poporul biruitor dădu foc edificiilor publice: Senatul şi o aripă a Palatului căzură pradă flăcărilor. Incendiul, alimentat de un vânt puternic, se întinse: în timp de trei zile el a mistuit Sfânta Sophia, o

379 Cu această expresie greacă se aclamau, crede Stein, facţiunile circului, pe când aclamaţia împăratului era pronunţatã în latineste: Tu vincas (E. Stein, op. cit., pp. 450 – 451).

664

parte din clădirile de lângă Augusteon, Thermele Zeu-xippos, Sfânta Irena, marele spital Samson, care arse cu toţi bolnavii săi, un mare număr de palate şi case particulare şi tot cartierul, unul din cele mai frumoase ale oraşului, de la Palatul Sacru până la Forumul lui Constantin.

În ziua de 18, Duminică, Iustinian încercă un mijloc suprem. Apăru în Hippodrom, cu Evangheliile în mână, jurând pe dânsele că iartă tuturor, numai să se potolească. Dar el fu primit din toate părtile cu o explozie de insulte şi trebui să se retragă în Palat.

Hypatios, nepotul lui Anastasius, se văzu târât fără voie de acasă în Hippodrom şi proclamat împărat. Era în după-amiaza zilei de 18. Iustinian socoti că totul era pierdut şi se gândea să fugă. Energia Theodorei a fost aceea care a trezit atunci curajul Curţii. S-au luat cele din urmă măsuri de apărare, în timp ce Narses încerca, prin daruri de bani, să-i despartă pe Albaştri de revoltaţi, Belisarie şi Mundus pregăteau atacul decisiv asupra Hippddromului. Belisarie pătrunse în arenă, în timp ce din partea opusă îşi făcea intrarea Mundus cu soldaţii săi; ei încep un măcel îngrozitor în această mulţime surprinsă fără apărare, în vreme ce de pe terasele amfiteatrului trupele imperiale aruncau o ploaie de săgeti asupra ei. Noaptea, când măcelul încetă, mai mult de 30.000 de cadavre acopereau nisipul însângerat al

Hippodromului. Revolta fusese înăbusitã, Hypatius fu executat şi o mulţime de senatori implicaţi în această mişcare avură aceeaşi soartã.380

380 Revolta e descrisã dupã Theophanes de Diehl, op. cit., pp. 458 – 465.

Autoritatea lui Iustinian se restabili definitiv. Istoria domniei sale va cunoaşte alte miscări ale facţiunilor, luptele de stradã şi incendiul vor nimici încă monumentele Constantinopolului, dar autoritatea imperialã nu se va mai zgudui.

Zilele în care s-au desfãsurat diferitele episoade ale revoltei nu sunt aceleaşi la toţi scriitorii, într-un studiu special publicat în Journal of Hellenic Studies", 1897381, învãtatul Bury a stabilit desfãsurarea evenimentelor din cursul săptămânii cât a ţinut acea revoltã, în ordinea pe care o urmãm noi în expunerea ce o facem.

Duminică, 11 ianuarie („Afrra 5 id KaXono Swv). Verzii se plâng împãratului în Hippodrom împotriva purtării lui Kalopodi-os. Dialogul lui Iustinian cu Verzii (descris de Theophanes). Verzii pãrãsesc Hippodromul.

Seara, un numãr de criminali, atât Albaştri cât şi Verzi, sunt executaţi de Prefectul oraşului. Această execuţie a fost fără îndoială o consecinţã a scenei din Hippodrom, în care ei au ofensat imparţialitatea împãratului fatã de facţiuni. Un Albastru şi un Verde sunt eliberaţi şi cautã azil la Sf. Laurentius.

Luni, 12 ianuarie. Intervalul de o zi dă timp celor două facţiuni să se înţeleagã şi să-şi unească acţiunea pentru a obţine iertarea celor doi criminali eliberaţi".

Marţi, 13 ianuarie. Mare serbare a curselor la Hippodrom (cele de duminică fiind un fel de probã). Ambele deme cer în zadar împãratului iertare. Ele declară atunci unirea lor pe fatã (ca Prasinoveneti sau Verzi-Albastri).

Seara, se duc în masã la Prefectul oraşului şi fac o nouã cerere de amânare a pedepsei. Neprimind răspuns, demele atacă Pretoriul şi-i dau foc, pentru a-i scãpa pe prizonieri.

Rebelii se duc apoi în Augusteum să atace palatul. Incendiul, toatã noaptea şi în ziua următoare, distruge Chalke sau porticul Palatului, Bãile lui Zeuxippos, palatul Senatului din Augusteum,

biserica Sfânta Sophia. Acesta e primul incendiu.

381 Reprodus şi în Appendix la vol. IV al operei lui Gibbon, editate de el.

Miercuri, 14 ianuarie. Revolta, care începuse cu o cerere de amânare, se desfăsură acum ca o insurecţie împotriva oprimării administraţiei. Strigătele sunt îndreptate în special contra lui Ioan de Cappodocia, Trebonian şi Euclaemon (Prefectul oraşului). lus-tinian cedează presiunilor şi-i depune pe cei trei miniştri. Dar e prea târziu. Insurgenţii sunt hotărâti să-l înlăture şi să-l aşeze în locul său pe un membru al familiei lui Anastasios. Hypatius şi Pompeius se aflau în Palat, iar poporul aleargă la casa fratelui lor Probus; dar acesta nu e de găsit, şi ei pun foc casei.

Joi, 15 ianuarie. Belisarie, în capul unei unităti de heruli şi goti, iese din Palat şi reprimă mulţimea. Luptă pe străzi. Poate în această zi intervine clerul.

Vineri, 16 ianuarie. Un nou atac se dă la Praetorium. Luptele de stradă continuă şi un al doilea incendiu izbucneşte în cartierul de la nord de Sf. Irene, şi spitalul lui Eubulus. Focul, alimentat de un vânt, mistuie acest spital, Băile lui Alexandru, biserica Sf. Irena şi spitalul Sampson.

Sâmbătă, 17 ianuarie. Luptele continuă. Rebelii ocupă o clădire zisă Octagon (lângă Basilica). Soldaţii îi dau foc şi un al treilea incendiu izbucneşte. Acest incendiu distruge Octagon, biserica Sf. Theodor Sphoracius, Palatul Lausus, Porticele din Mese, biserica Sf. Aquilina ş.a.

Seara, Hypatios şi Pompeius părăsesc Palatul.

Duminică, 18 ianuarie. Iustinian apare în Hippodrom şi face un jurământ în faţa poporului adunat, dar nu se produce efectul dorit. Hypatios e proclamat împărat. Iustinian se gândeşte la fugă; un consiliu se adună în Palat, în care vederile Theodorei se impun. Revolta e înăbusită prin masacru, în Hippodrom.

Luni, 19 ianuarie, înainte de zori, Hypatios şi Pompeius sunt executaţi.

Masacrul final este de obicei socotit că a avut loc luni, dar Bury a constatat că trebuie pus duminică, 18 ianuarie.382

x-Monografii speciale asupra acestui subiect: W.A. Schmidt, Der

Auzstand în C-pel unter dem Kaiser Iustinian, 1854; P. Kalli-gas, Tlepi TT? L arâaeoq rov Nitca (în Msísrai KCCI ÃOtOI, p. 329 şi urm, Athena, 1882).

667

NICOLAE BĂNESCU

O mare jale rămăsese pe urmele acestei înspăimântătoare miscări din 532. Un contemporan, Ioan Lydus, ne spune că „oraşul nu mai era decât o grămadă de coline înnegrite: ca la Lipari sau la Vezuviu, el era plin de fum şi cenuşă; mirosul de foc răspândit pretutindeni îl făcea nelocuibil şi vederea sa inspira privitorului o spaimă amestecată cu milă".

Totul era prin urmare de refăcut: biserici, palate, monumente publice. Iustinian întreprinse această operă de restauraţie şi ei îi datorăm măretul monument care este Sfânta Sophia.

383

4. Comerţul bizantin în timpul lui Iustinian

Ca şi mai înainte, în timpul lui Iustinian, toate silintele comerţului bizantin tindeau spre Orient. Bizantinii, ca şi mai înainte romanii, căutau în adâncul Asiei cele mai multe din produsele cu care-şi întreţineau luxul. China le dădea mătasea, aloesul, cuişoarele; India mirodeniile, moscul, piperul, aromatele şi fildeşul, pietrele preţioase şi perlele. Toate aceste lucruri erau întrebuinţate pe o scară foarte întinsă la Bizanţ, împăratii bizantini ţineau întotdeauna să fie înconjuraţi, în marile ceremonii, de o mulţime de curteni îmbrăcati

383 Bibliografie: W. Heyd, Geschichte des Levantehandels im Mittelalter, 2 vol., Stuttgart, 1879; Kosmas Indicopleustes, Topografia creştină; P.G., t. LXXXVIII; cf. Gelzer, Kosmas der Indien fahrer (Jahrb. Fur protest. Theologie", 1883, 105 – 141). [Autorul nu a mai ajuns să utilizeze teza semnată de Wanda Wolska, Re-cherches sur la «topographie chrétienne» de Cosmas Indicopleustes. Theologie et science au Vf siècle, Paris, Presses Univ. de France, 1962.]

668

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

În mătase şi purpură. Banchetele lor se desfăsurau în săli îmbibate de parfumul lemnului de aloes şi invitaţii primeau adesea în dar, la serbările oficiale, veşminte de mătase. Pentru acest scop se consumau mari cantităti de mirodenii, mulţime de stofe fine din Orient.

Darurile cu care se încărcau de obicei solii neamurilor barbare veniţi la Constantinopol contribuiau încă la consumarea atât de mare a produselor Orientului.

Comerţul mediteranean era aproape tot în mâinile sirienilor şi grecilor. La Roma, Neapole şi Carthagina, în Marsilia şi Bordeaux şi în oraşele principale din Galia erau aşezări de negustori orientali. Corãbiile lor aduceau în vest veşmintele de mătase şi pânză lucratã în fabricile din Tyros şi Berytos, purpură din Caesarea şi Neapolis, vinuri tari din Gaza şi Ascalon, papyrus din Egipt, blănuri din Cappadocia. Era o mare cerere de stofe brodate, în special pentru întrebuinţare eclesiastică. Dar marele centru în care veneau corãbiile din toate ţinuturile era capitala imperiului, cel mai bogat şi mai populat oraş al lumii. E probabil că majoritatea importurilor pe care imperiul le primea din ţinuturile Pontului Euxin veneau direct pe apele lui la Constantinopol şi de acolo erau distribuite: pieile pe care hunii le schimbau la Cherson pentru stofe şi giu-vaeruri; apoi sclavii, pieile, grâul, sarea, vinul, care se aduceau din Lazica.

Pentru imperiu, comerţul cu Răsăritul fusese totdeauna mai ales un comerţ de importuri (China era o piatã pentru sticlă şi lucruri smăltuite, Siria pentru stofe fine, India pentru pietre preţioase şi substanţe aromate). Balanţa comercială era deci deficitară imperiu

lui, şi era o scurgere statornică a aurului în Răsărit, în pagubă pentru statul bizantin384.

În Imperiul Roman, comerţul cu India, Golful Persic, Arabia şi Coasta de Est a Africii fusese în mâinile negustorilor romani, care navigau cu corãbiile lor în Marea Roşie şi în Oceanul Indian. Din secolul al III-lea acest comerţ direct a încetat. Comerţul între Mediterana şi Răsărit a trecut în mâinile intermediarilor persi, abyssinieni şi hymiariti din Yemen. Această situaţie s-a datorat condiţiilor anarhice ale Imperiului, care au urmat morţii lui Alexander Severus385.

În ce priveşte traficul cu India, avem o informaţie curioasă într-o carte care a fost scrisă către mijlocul veacului al VI-lea, Cosmografia creştină al lui Cosmas. Autorul acesta e cunoscut ca Indicopleustes, „navigator la Marea Indianã", şi era un negustor egiptean, dar când a scris cartea părăsise probabil profesiunea sa şi se făcuse călugăr.

Cosmografia, compusã, cum dovedeşte Bury, către 545 – 550, nu e, din fericire, un tratat de geografie, ca al lui Strabo sau Ptolorneu, nicio povestire a călătoriilor sale, ci o operă teologică, menită a explica adevărata formă a universului, cum se aratã în Scripturã, şi în special a respinge eroarea ştiinţei pãgâne că pãmântul e sferic386. Pãmântul, dupã Cosmas, e un dreptunghi plan şi lungimea lui e de două ori mai mare decât lãtimea. Cerul formează un al doilea etaj, sprijinit la extremitãtile pãmântului pe patru pereţi. Uscatul pe care

384 Bury, II, pp. 316 – 317.

385 Ibidem, pp. 317 – 318.» Ibidem, pp. 319.

locuim e înconjurat de ocean, şi dincolo de el e alt pãmânt unde locuiau oamenii înainte de Diluviu. Firmamentul e tavanul dintre cele două etaje, şi pãmântul, etajul de jos, e la temelia universului. Soarele nu e mai mare decât pãmântul, cum îşi închipuiau fals pãgânii.

Această construcţie a lumii, care înlătură dispreţuitor tot ce a stabilit ştiinţa greacă, nu reprezintã vederile curente ale creştinilor ortodocşi. Cosmas îşi scoate concepţiile din aluzii aruncate de teologi ai Siriei, în special de Theodor din Mopsuestia. Dar pentru noi, valoarea operei constã în crâmpeiele de informaţii pe care autorul ni le dă accidental cu privire la călătoriile sale587.

El a cunoscut bine Marea Roşie. A vizitat Etiopia în vremea domniei lui Iustin şi a făcut o călătorie în Golful Persic, care formează probabil limita călătoriei sale spre est. Ceea ce ne spune despre insula Ceylon şi India nu provine de la un martor ocular. Numai rar un comerciant roman a vizitat pieţele din Ceylon. Comerţul între Marea Roşie şi India era cu totul în mâinile abyssinienilor.

Ceylon, cunoscută de cei vechi ca Taprobane, era marele centru al comerţului maritim între estul îndepărtat şi vest. În porturile ei se adunau comerciantii persi, etiopieni şi indieni. Mătasea se aducea din China în pieţele ei, iar India continentalã îşi trimitea tot aici produsele. Insularii îşi exportau propriile produse la est şi la vest şi aveau un serviciu comercial; clar însemnătatea insulei era poziţia ei ca un empori

387 Ibidem, pp. 319 – 320. <iO

um pentru mãrfurile în tranzit. Persii aveau asupra bizantinilor

avantajul că traficau direct cu insula şi aveau acolo o colonie comercială, pe când comerţul bizantin se făcea prin etiopieni şi alţi intermediari. Persii erau intermediarii pentru mătase şi imperiul depindea de rivalul său politic în privinţa unui produs a cărui consumaţie era imensă. Iustinian se sili a desfiinţa monopolul persan388.

Pentru a răspunde cerinţelor pompei şi diplomaţiei imperiale, trebuintei de lux ce caracterizează în genere societatea bizantină în veacul al VI-lea, comerţul a luat un avânt deosebit în timpul lui Iustinian. Împăratul îi dă o mare atenţie în negocierile sale, în tratatele ce le încheie, chestiunile economice tin un loc foarte însemnat, de multe ori decisiv. El încearcă ceva mai mult: voia să deschidă comerţului bizantin drumuri noi, pentru a-l scoate de sub tirania mijlocitorilor, cum era aceea a persilor389.

Încercarea lui Iustinian se motivează prin faptul că negutătorii bizantini nu mergeau ei înşişi în tările unde se aflau produsele de care aveau nevoie. Acestea veneau la dânşii prin alţii, în timpul domniei lui Iustinian, două căi principale puneau în legătură bazinul Mediteranei cu Extremul Orient.

1. Una, folosită demult şi cea mai scurtă, ducea din China în oazele Sogdianei (la Samarcand, Boukhara), de unde apoi caravanele duceau produsele, luate din mâinile negutătorilor chinezi în Persia. De la Marea Chinei şi până la frontierele Persiei se făceau 150 de

388 Ibidem, pp. 320 – 321

389 Ch. Diehl, Justinien, pp. 533 – 534.

zile de drum; de acolo apoi şi până la frontierele imperiului bizantin, la Nisibis, încă 80 de zile.

2. Un alt drum folosit de la mijlocul veacului al III-lea d.Hr., era acela al mării. El fusese deschis pentru a-i scuti pe negutătorii romani de exigentele intermediarilor care erau atunci părtii, căci aceştia ocupau o parte a drumului pe uscat. Calea aceasta era foarte umblată şi în veacul al VI-lea. La capătul de sud al Indiei, marea insulă Taprobane (Ceylon) era un însemnat emporiu. Chinezii îşi aduceau acolo pe mare produsele lor. Coastele Indiei de asemenea, valea fluviului Indus îşi cărau toate bogătiile lor; apoi în insulă se găseau pietre preţioase, mai cu seamă ametist. Toate aceste produse erau căutate în Taprobane de

negutãtorii Occidentului. Aceştia erau foarte rar bizantini. Se întâmpla ca uneori negutãtori din Alexandria să ajungã aici pentru mãrfuri, şi lucrul ne e confirmat de Cosmas Indicopleustes în Xpicmavi Kr\ Tonoype Kpia (secolul al VI-lea), dar acestea erau cazuri izolate şi de obicei călătoriile acestea veneau pe corãbiile etiopienilor, deci nu pe socoteala lor. Ca şi pe calea cealaltã, de uscat, mijlocitorii aveau şi aici monopolul legãturilor dintre marele emporiu indian şi imperiu. Persia şi Etiopia îşi trimiteau de obicei corãbiile la Taprobane. O dublã cale se urma de aici către Occident: una ducea la tãrmurile Africii, la porturile regatului din Axum, la cele ale Yemenului şi ale Mării Roşii; alta, cea mai însemnatã şi mai bãtutã, ducea în Golful Persic, la gurile Tigrului şi Eufratului, de unde apoi mãrfurile se răspândeau în toate pãrtile390.

1 Ch. Diehl, Justinien, pp. 534 – 537.

Astfel, pe mare şi pe uscat, persii erau stăpânii comerţului cu Extremul Orient. Bizantinii erau nevoiţi să primească din mâinile lor produsele scumpe ale depărtatelor ţinuturi asiatice şi convenţiunile reglementau precis comerţul între cele două tări. Anumite oraşe de granită erau hotărâte pentru schimb: ele se chemau, din cauza drepturilor vamale ce se percepeau, <seKaâet) T77 pia391. Acestea erau, la miazãzi, Callinicum, în Osroene; la centru Nisibis, în Mesopotamia şi la miazãnoapte Artaxata, în Armenia. Legi severe prescriau legile schimbului, obiectele a căror vânzare era prohibitã, drepturile fiscului asupra celor cumpãrate, pedepsele împotriva contrabandelor.392

Pe mare, cu toatã concurenta etiopienilor şi a locuitorilor din Himyar, erau, de asemenea, stăpâni persii. Mai apropiaţi de India, veneau în numãr mai mare şi erau mai privilegiati; ei alcãtuiau în tară o colonie puternică. De aceea era tributar Bizanţul regatului sas-sanid: pentru toate articolele atât de necesare care veneau din Orient. Fiindcă între ambele state rivalitatea era veche şi războiul des, negotul cu aceste lucruri suferea mult. Dar chiar în timp de pace, Curtea bizantinã nu vedea cu ochi bun atâta aur ieşind din tară pentru a cădea în mâinile duşmanilor statului.

Iustinian căutã, deci, din toate puterile, să înlãture acest neajuns, fără a izbuti totuşi pe deplin.

În două pãrti legaseră mai cu seamã însemnate relaţii

comerciale negutãtorii bizantini, în veacul al VI-lea. În Marea Neagră, prin porturile Crimeii, Cherson w Locul unde se percepea zeciuiala din mărfuri. 392 Ch. Diehl, Justinien, p. 536.

şi Bosporos, ei exploatau ţinuturile fertile ale Rusiei Meridionale; aduceau barbarilor goti, huni, avari din acele părti produsele manufacturii bizantine, giuvaieruri, stefe scumpe, de care ei erau foarte avizi, şi primeau în schimb blănurile nordului. Cherson era, în special, un mare târg de schimb. Pe de altă parte, în extremitatea orientală a Mării Negre, Bizanţul făcea un negot însemnat cu tara lăzilor. Din amândouă aceste puncte şi de la Marea de Azov şi din Coachida veche, acum Lazica, se putea merge, pe la nordul Caspicei, în oazele Sogdianei, fără a mai trece prin ţară perşilor. Nu se ştie dacă Iustinian a încercat să deschidă acest drum. Dar la începutul domniei lui Iustin al II-lea, un mare număr de turci sunt la Constantinopol şi relaţii active de comerţ se urmează cu aceşti noi stăpâni ai Turchestanului, pentru a se aduce la Bizanţ mătasea pe drumul Caucazului393.

Dar Iustinian se strădui să lucreze mai ales în părtile Mării Roşii. La capătul extrem, de nord-est al acestei mări, grecii posedau portul Aila şi, puţin mai la sud, insula lotabe; la capătul de nord-vest, unde e actualul Suez, ei aveau portul Clisma. De acolo porneau negustorii Siriei şi Egiptului pentru exploatarea ţinuturilor riverane ale Mării Roşii. Pe coasta orientală, ei mergeau ori pe uscat ori pe mare, prin portul Ocelis în ţara Himyar, pentru tămâia care venea acolo din Barbaria, pentru aloes şi parfumuri din Arabia Fericită. Pe tărmul occidental, debarcau în portul Adulis, unde veneau produsele din interiorul Africii, tămâia şi mirodeniile, papirus din Barbaria, smaralde din tara blemmy

393 Ibidem, pp. 537 – 538.

Ilor, fildeşul din Etiopia, aurul din tara Sasu. Adulis făcea apoi un comerţ însemnat cu Orientul asiatic. Etiopienii întreţineau relaţii de negot cu insula Dioscoride (Socotra), cu coasta Himyar, cu Persia, Taprobane. Iustinian spera să-şi capete printr-însii mătasea şi să scape astfel de monopolul perşilor. Dar etiopienii au aflat piaţa ocupată în India de persi şi nu i-au putut înlocui394.

Ostilitãtile îndelungate cu persii au dus la urcarea preţului mãtãsii brute şi fabricantii din Berytos şi Tyr au urcat preţul mãtãsii fabricate, lucru grav într-un stat care consuma o cantitate atât de mare. Iustinian interveni, încă din veacul al V-lea agenţii fiscului, comites commerciorum sau commerciarii erau însãrcinati a cumpãra mãtasea de la persi şi a o vinde, în cost, paticularilor pentru industria privatã. Iustinian prescrise agenţilor un preţ maxim de 15 bani de aur pentru livra de mãtase, precum şi posibilitatea de a o da în cost particularilor, dupã ce vor fi aprovizionate manufacturile imperiale – bapheia, gynaekeia unde, sub autoritatea comitelui lărgitionum se fabrica stofa trebuitoare Curţii.

În chipul acesta, Iustinian spera să procure gynae-kiilor mãtasea la un preţ moderat şi să împiedice în acelaşi timp pe particulari de a urca prea mult preţul ei. Rezultatele nu au fost însã mulţumitoare. Negustorii persi nu puteau fi obligaţi să vândã la preţul fixat de Iustinian şi materia primã adesea lipsea, ceea ce stânjeni mersul industriei; apoi, împãratul, fixând un preţ maximal de vânzare, pricinui ruina multor indusw Ibidem, pp. 538 – 540.

triasi. În această strâmtorare, comes lărgitionum Petru Barsymes întocmi alt sistem, pentru că trebuiau neapărat mãtãsuri pentru Curte şi public; el trecu peste preţurile stabilite şi, profitând de ruina industriilor private, organizã fabricarea mãtãsii în monopol, rezervând-o manufacturilor statului, ceea ce aduse fiscului frumoase beneficii. Dar industria bizantinã, mai ales aceea a Siriei, se resimţi mult de pe urma acestui neajuns şi mulţi industriaşi se ruinarã395.

O îndreptare pãru să vinã şi să remedieze această situaţie deplorabilã, când nişte cãlugãri, care trãiseră mult timp în Serinda (Asia Centralã), i-au adus lui lus-tinian ouã de gândaci şi introduseră în Imperiu creşterea viermilor de mãtase, între 552 şi 554. Încă din timpul domniei lui Iustinian un trib turc, la chinezi Tukiu, pornit de pe malurile lacului Balkhas, a întemeiat un stat puternic care ajungea la hotarele de nord şi vest ale Chinei şi la Caspica. Drumurile de comerţ treceau acum prin acest nou stat, care supusese Turkestanul şi Tokarestan. Iustin al II-lea putea arãta ambasadorilor turci miraţi isprava cea nouã. Dar industria avea nevoie de cantitãti enorme, şi acestea nu se puteau face deodatã. De aceea, în tratatul de pace

încheiat cu Persia la 562, se stipula din nou asupra comerţului mătasei396.

Oricum, prosperitatea comerţului bizantin în veacul al VI-lea era foarte mare. Constantinopolul era mai cu seamă o piată incomparabilă. Prokopios raportează că din toate părtile lumii corăbiile veneau în capitala imperiului. Corporatiile, avarf-fiara, erau foarte nume

395

Ibidem, pp. 541 – 542.396 Ibidem, p. 542.

677

roase şi bancherii, argentani, erau foarte puternici. Bizanţul era apoi marele mijlocitor al produselor Orientului în Occident. Cucerirea Africii şi a Italiei a uşurat negotul în aceste părti. Negutătorii bizantini pătrund, în veacul al VI-lea, până în Spania, în interiorul Galliei, la Marsilia, la Bordeaux, la Narbonne, Tours, Orléans şi Paris. Iustinian a avut o mare solicitudine pentru răspândirea şi dezvoltarea comerţului. Bizanţul ţinea în veacul al VI-lea un loc atât de însemnat în această privinţă încât, după spusele lui Cosmas, de la un capăt al lumii până la celălalt, monedele sale erau primite peste tot, pe toate pieţele lumii.

5. Cultura epocii lui Iustinian

Epoca lui Iustinian se distinge din punct de vedere cultural. Arta cunoaşte în această domnie prima ei epocă de aur.

Mişcarea intelectuală e de asemenea importantă.

Istoria se dezvoltă mult şi e reprezentată printr-o serie de scriitori de valoare, în fruntea tuturor stă prokopios din Cesareea: a scris Istoria în 8 cărti, De aedi-ficiis, Istoria secretă (Anekdota). Agathias, un asiatic, a lăsat de asemenea o istorie a perioadei cuprinse între anii 552 – 558. Mai este cunoscut ca retor şi poet.

Petros Patrikios, om de legi şi diplomat însărcinat de Iustinian cu ambasade, a lăsat o istorie din care avem fragmente despre ambasade şi o lucrare despre întocmirea administraţiei (/ţepi jro/lmicâfe sta Tacrra-aeoaq) în două capitole, conservată în de Cerimoniis.

Menandros Protektor a redactat o istorie în care povesteşte faptele până la Maurikios (558 – 582), foarte

678

Importantă prin relaţiile asupra ambasadelor schimbate de imperiu cu diferite popoare în acea epocă.

Nonnosus ne-a descris o ambasadă (533) la popoarele din

Orient.

Theophanes din Bizanţ (cunoscut din Photios), a lãsat o istorie a perioadei cuprinse între 566 – 581, în care se relatează introducerea viermilor de mătase sub Iustinian.

Ioan Lydos ne este cunoscut prin 1) De mensibus şi 2) De magistratibus populi romani, conţinând o serie de povestiri şi consideraţii în legătură cu demnitãtile imperiului, precum şi informaţii pentru istoria internă a domniei lui Iustinian.

Hierokles este autorul unui ghid, ZvveKSrinog sau Vademecum, operă statistică a Imperiului Roman în epoca lui Iustinian, din care aflăm geografia sa politică. Lucrarea a fost folosită de Constantin al VII-lea Porfirogenetul în secolul al X-lea.

Cronistica reprezintă un alt gen important al literaturii istorice bizantine. Pe Hesychios Milesios îl cunoaştem fragmentar din Photios şi Suidas. A scris: 1) o Istorie universală de la Asirieni la Anastasios (518), din care s-a păstrat un fragment în Harpia Keovff Tanvov-2) Istoria domniei lui Iustinian I şi un 3)

Malalas reprezintă tipul cronicii bisericii creştine. E foarte însemnată din punct de vedere cultural şi literar istoric. Textul constituie şi un document al grecităţii populare. Centrul povestirii formează şi o istorie a oraşului natal (Antiohia).

Istoria religioasă înregistrează numele lui Ioan din Ephesos, monofizit, episcop în Ephesos, care a scris o

679

Istorie a Bisericii (în sirianã), de la Cezar până la anul 585, din care e păstratã numai partea din urmă.

Evagrius îi continuă pe Socrates, Sozomenos şi The-odoretos, de la Sinodul Ephesos (431) până la anul 593.

Viaţa monastică a lăsat urmele ei în operele de literatură ascetică, mistică şi hagiografică. Ioan Scărarul (6 if\q KÃificc Koq), a trăit mulţi ani în Muntele Sinai şi a scris opera Klimax („Scara spirituală", Scala Paradisi), în care descrie treptele înăltării spiritului către perfecţiunea morală. A fost lectura favorită a Bizanţului, cu traduceri multe, în fruntea hagiografilor stă Kyrillos de Skythopolis (Palestina), care şi-a propus să scrie o vastă colecţie a Vieţilor Sfinţilor, dar a lăsat numai câteva, poate din cauza morţii premature.

Între poeţi, Romanos Melodul trăieste în această epocă, fiind reprezentantul de frunte al poeziei religi

, 397
oase

Paulus Silentiarius a lãsat douã descrieri poetice în versuri, una a Sfintei Sofia, alta a amvonului, de mare interes pentru istoricii artei.

Corippus din Africa de Nord a compus douã opere în versuri latine: Johannis, „Ioanida", în cinstea generalului Ioan Troglita şi în laiidem Iustini, panegiricul urmaşului lui Iustinian.

Dioscoros, în veacul al VI-lea, în Egiptul de Sus, a trãit, în Aphrodito, un sat revelat de papirusurile de-coperite; a lãsat poeme, multe opere greceşti, în vor

397 V. Krumbacher, Studieri zu Romanos, 1898. [Bibliografie la zi şi date noi despre ceilalţi autori menţionaţi în text pot fi gãsite în Beck, Kirche şi Hunger, Literatur, căutând în indicii de la sfârşit numele care interesează.]

suri execrabile, fiind unul din ultimii reprezentanţi ai elenismului egiptean.

Activitatea Universitãtii din Constantinopole, mai ales pe terenul juridic, nu poate fi nici ea trecută sub tãcere.

Arta Sfintei Sofia, în locul vechii basilici Sf. Sofia a lui Constantin, distrusã în vremea rãscoalei Nika, Iustinian a dorit să înalte un edificiu mãret, extraordinar. Rareori nebunia luxului a fost împinsã mai departe. Cele mai bogate materiale – aurul, argintul, ivoriul, pietrele preţioase – au fost folosite aici cu o risipã de necrezut. Grecii vechi se foloseau pentru zidurile propyleelor şi ale Parthenonului de marmurele cele mai perfecte, fermecaţi de strãlucirea şi puritatea lor; Iustini an a vrut pretutindeni o policromie savantã.

Lucrãrile Sfintei Sophii reclamară deci sume imense. Au trebuit, spre a se face fatã cheltuielilor, impozite noi şi mãsuri arbitrare. Amvonul singur a costat veniturile pe un an ale Egiptului. Afară de aceasta, Iustinian poruncea guvernatorilor şi funcţionarilor să-i trimitã materialele cele mai bogate ale vechilor monumente. şi i s-au trimis din Ephes 8 coloane în verde antic. O vãduvã romanã, Marcia, i-a trimis 8 coloane de porfir luate de la un templu al Soarelui. Alte materiale au venit din Cyzic, din Troada, din Athena. S-au pus la contribuţie apoi carierele de marmură vestite ale Proconezului. De aici marea diversitate a marmurelor întrebuinţate, a pietrelor de toate culorile,

combinate cu atâta gust în policromia caracteristică acestui monument398.

— Justinien, pp. 472.

681

NTCOLAE BANESCU

Se cunosc numele celor doi arhitecţi principali care au condus lucrările, amândoi de origine asiatică: An-themios din Tralles şi Isidor din Milet399. Toţi contemporanii au lãudat cunoştinţele lor solide; mai cu seamã Anthemios e socotit ca un savant de primã mãrime. Sub ordinele lor lucrau 100 de maiştri, şefi de şantier, care aveau fiecare câte 100 de lucrãtori de condus. Când s-au pus temeliile, patriarhul Eutychius a fãcut rugãciuni pentru izbândirea lucrării, iar împãratul a aşezat prima piatrã. Mai târziu, se povesteau tot felul de minuni întâmplate în timpul construcţiei: un înger ar fi descris, în vis, împãratului planul clãdirii; un altul i-ar fi destãinuit comori ascunse, în clipele crizei de bani; un altul i-ar fi însemnat locul absidelor. Toate aceste legende ne aratã ce puternicã impresie a fãcut asupra închipuirii populare această uriaşã lucrare400.

Împãratul s-a interesat foarte de aproape de lucrări. El venea aproape zilnic pe şantier, pentru a-i îndemna pe lucrãtori; adesea contribuia cu sfaturile sale, când arhitecţii se aflau în vreo încurcãturã.

Nicio cheltuialã nu era cruţatã: dupã expresia lui Lydos, „un fluviu de argint curgea". Lucrul merse repede: în cinci ani, biserica era terminatã. Ea costase sume fabuloase: fãrã a socoti materialele gratuite, nici podoabele cultului, se cheltuiserã aproape 361 de milioane.

399 [Informaţii suplimentare şi bibliografie referitoare la acest subiect în LM, l, 1980, col. 695; ODB, vol. I, p. 109; EPLBIP, vol. II, Athena, 1997, p. 197 – 199.1

*° Ch. Diehl, Justinien, p. 474.

682

Astãzi, când se priveşte din afarã, impresia nu e grozavã. Pe de o parte fiindcã, pentru a se susţine construcţia lui Iustinian, a trebuit ca ea să fie proptitã cu masive contraforturi, şi, în mijlocul acestor suporturi pãrãsite, cupola pare puţin turtitã; pe de altã parte însã, nu trebuie să judecãm o biserică bizantinã pe dinafarã, ci pe dinãuntru: acolo sunt adunate toate splendorile şi toate îndrãznelile.

Înaintea templului se afla o mare curte înconjuratã de portice,

atrium, în mijlocul căruia o frumoasă fântână de marmură arunca apă. De aici, intrai într-un dublu narthex, care dădea, prin 9 uşi, în biserică. Ea e cuprinsă într-un spaţiu dreptunghiular de 77 m lungime pe 71, 70 m lătime. Interiorul e împărtit într-o parte centrală, nava, acoperită de o cupolă enormă de 33 m diametru401 şi două părti laterale. Cupola se sprijină pe 4 mari arcuri, care la rândul lor se reazemă pe 4 stâlpi colosali. Două dintre aceste arcuri, pentru a oferi mai multă rezistentă, sunt închise de un zid plin, susţinut de două etaje de coloane. Pe cele două arce perpendiculare pe navă, cel oriental şi occidental, se sprijină două semicupole. În fundul hemiciclului acoperit de semicupola orientală se deschid trei abside –, cea din mijloc formează sanctuarul, cele laterale se deschid în părtile de jos, care sunt împărtite în două etaje: cel de sus formă gyneceul şi era rezervat femeilor. Acolo venea împărăteasa, înconjurată de suita sa402.

*" După A.M. Schneider, Die Hagia Sophia zu Konstantino-pel, Berlin, 1939, iar nu 31 m, cum s-a admis până atunci; v. Stein, op. cit., p. 458, n. 2.

*2 Ch. Diehl, Justinien, pp. 476 – 478.

683

Minunea acestui edificiu era cupola colosală care îl stăpânea. Se admite în genere că din arhitectura orientală, în particular din a Persiei, au luat arhitecţii lui Iustinian ideea acestei dispoziţiuni şi e posibil ca aceste metode de construcţie să se fi propagat prin Siria în Asia Mică şi de acolo la Constantinopol. Arhitecţii lui Iustinian aplicară însă aceste metode cu o îndrăzneală necunoscută, făcând operă de adevăraţi creatori.

Cupola centrală a fost una din problemele cele mai grele, din cauza proporţiilor enorme ce i s-au dat. I s-au dat mai întâi ca suporturi patru stâlpi masivi, ale căror pietre, aşezate cu o grijă extremă, fură prinse cu ciment şi legate cu crampoane de fier. Pentru cupolă dificultatea era şi mai mare. Pentru a-i micşora greutatea, se folosiră materiale speciale, cărămizi dintr-un pământ alb, spongios, extraordinar de uşoare, fabricate în Rhodos; cinci bucăti de acestea de abia aveau greutatea unei cărămizi obişnuite. Astfel se ridică această cupolă, la mai mult de 55 m deasupra pământului, „operă admirabilă şi înfiorătoare în acelaşi timp", după cuvântul lui Prokopios. „Ea părea că atârnă de cer printr-un lanţ de aur" adăuga acelaşi*3.

Cu toate aceste precauţiuni, temerile au fost în curând

justificate. Anii care au urmat inaugurării au fost străbătuti de cutremure de pământ, uneori foarte violente: unul, în anul 553, a ţinut 40 de zile, un altul, din anul 557, a prăbusit o parte a oraşului. Cupola Sfintei Sofii s-a resimţit de aceste zguduiri repetate: crăpături mari au brăzdat-o la început, iar la 7 mai 558 ea se prăbusi, zdrobind sub sfărâmăturile ei amvonul, w Ibidem, pp. 478 – 479.

684

O minune de artă. Cauza acestui accident s-a crezut a fi ridicarea prea repede a esafodajelor de lemn care o susţineau, în graba care se puse pentru lucrul mozaicurilor care trebuiau să decoreze cupola, împăratul s-a grăbit să repare stricăciunea. Anthemios şi Isidor nu mai erau însă în viată. Acesta din urmă lăsase un nepot, Isidor cel Tânăr, care a fost însărcinat cu lucrarea. El a întărit arcurile şi a înăltat cupola cu încă 30 de picioare, dându-i o avântare mai mică, o formă generală mai puţin îndrăzneată. Cupola aceasta, terminată în decembrie 562, mai puţin frumoasă, dar mai solidă, e aceea care se vede azi. Ea a fost inaugurată din nou cu mare pompă şi atunci pronunţă în faţa lui Iustinian Paulus Silentiarius faimoasa lui Descriere a Sfintei Sofii.

Aşa este, în liniile sale mari, arhitectura bisericii. Dar gustul de măretie al lui Iustinian se vădeste mai cu seamă în decoraţiunea clădirii, în veacul al VI-lea, în tot Imperiul bizantin stăpânea gustul de lux pompos şi rafinat.

Altădată, în arhitectura clasică, decoratia era întotdeauna subordonată construcţiei generale; acum decoraţiunea există prin ea însăsi. Capitelul bizantin se acoperă de o dantelă de piatră, care nu mai e sculptură, ci o adevărată artă de argintărie în marmură; combinaţiile unei policromii îndrăznete amestecă în colonade şi unesc în îmbrăcarea zidurilor roşul porfirului cu negrul şi albul marmurii. Tot astfel, pentru a decora o biserică atât de somptuoasă, reprezentaţiunile familiare ale artei primitive a catacombelor nu mai sunt de ajuns: se caută o maiestate mai susţinută, atitudini mai nobile şi mai grave, o pompă mai adecvată presti

685

giului şi puterii religiei. De aceea, pe fondul de aur al absidelor şi cupolelor, mozaistul desenază acum, în locul picturilor de altă dată, acele vaste compoziţii de un puternic efect decorativ, acele calme şi statice figuri, simetric rânduite, a căror maiestate severă produce o

adâncă impresie de mărire.

Jos, pe pardoseala bisericii, pe părtile inferioare ale zidurilor, marmurile de toate culorile, iaspul, albastrul, serpentinele şi porfirele se împletesc în combinaţii nuanţate de mâna celui mai fin pictor. Astfel era arta nouă care se revelează în Sfânta Sofia.

Înăuntru, sub cupolă, se ridică o mare tribună, amvonul, o minune de artă, în care strălucirea ivoriului şi a argintului, scânteierea pietrelor preţioase se unea cu marmurile cele mai bogate. Peste amvon era aruncat un dom îmbrăcat în plăci de aur încrustate cu pietre scumpe şi în vârful căruia era înfiptă o cruce, în faţa absidei care alcătuia altarul, o măreată despărtitură de argint cizelat. Pe coloanele care formau acest iconostas se desfăceau, în medalioane, chipurile lui Iisus, al Fecioarei, al arhanghelilor, profeţilor şi apostolilor. Dar mai ales altarul din spatele iconostasului era o adevărată minune. Sfânta Masă era toată de aur şi, deasupra ei, patru coloane de argint aurit sprijineau un dom pe care se înălta o cruce de aur. În fundul absidei era scaunul patriarhului, în argint aurit. şi dacă am vrea să ne facem prin cifre o idee despre această măretie, să notăm că, după Prokopios, numai în altarul Sfintei Sofii erau 40.000 livre de argint404.

*4 Ibidem, pp. 481 – 484.686

ISTORIA IMPERIULUI BIZANTIN

Dar ceea ce pare a fi stârnit mai cu seamă admiraţia contemporanilor era frumuseţea luminii de care se umplea biserica noaptea, la marile sărbători. Paulus Silentiarius a descris pe larg multele polycandila de argint, lămpile în formă de corăbii, candelabrele în formă de copaci, lanternele aeriene, agătate la baza circulară a cupolei. Astfel luminată, biserica strălucea ca un incendiu splendid, anunţând de departe navigatorilor apropierea de capitală405.

La 27 decembrie 537 Sfânta Sofia a fost solemn inauguratã, Iustinian, într-un car tras de patru cai, a venit la intrare, care dă în Augusteon. Patriarhul îl primi, conducându-l în biserică. Când împăratul îşi văzu visul realizat şi atâtea splendori care erau opera sa, alergă până la amvon şi acolo, cu mâinile întinse, exclamă: „Slavă lui Dumnezeu care m-a învrednicit a săvârsi o asemenea operă. O, Solomon, te-am învins!”. Dădu poporului sărbători şi liberalităti, dărui bisericii vase de aur, bogate veşminte sacerdotale şi 365 de domenii în împrejurimile Constantinopolului, câte unul de fiecare zi. Mai mult de

500 de clerici au fost însărcinati a sluji în „Marea Biserică", nevâii] cor/l-oia. În sfârşit, moastele cele mai venerate au fost aduse aici: între altele, tezaurul Sfintei Sofii poseda ghizdurile putului lângã care Iisus a vorbit Samaritencii şi trompetele care au făcut să cadă zidurile Ierihonului.

În timp ce Iustinian îşi clădea catedrala sa, Theodora se interesa de ridicarea unui alt edificiu, care meritã a fi menţionat alături de Sfânta Sofia. E biserica Sfinţilor Apostoli.

Ibidem, pp. 484 – 486.

687

I!

NICOLAE BÃNESCU

Ea a fost înãltatã pe locul ocupat de bazilica începutã în veacul al IV-lea de Constantin cel Mare şi sfârşitã şi inauguratã de Constantius406. Bazilica aceasta a fost dărâmatã complet – ea cădea în ruine – şi la 537 a început clădirea celei noi, ce s-a inaugurat solemn la 28 iunie 550. Doi dintre principalii arhitecţi ai Sfintei Sofii – Anthemius din Tralles şi Isidor cel Tânăr au supravegheat construcţia şi, ca şi la Sfânta Sofia, ei au desfăsurat şi aici toate splendorile decoraţiunii bizantine. O pădure de coloane, culese fără îndoialã din templele pãgâne în cea mai mare parte, forma de jur-împrejurul clădirii un îndoit etaj în culori bogate; pe sol, pe ziduri, marmure preţioase erau dispuse în mozaic; pe bolta cupolelor, pe pereţi, mozaicurile înfătisau alături de Christos triumfător, înconjurat de Fecioară şi de Apostoli, episoadele principale din viaţa pământească a Mântuitorului.

Dar mai cu seamã, prin planul construcţiei, biserica Sfinţilor Aposto Îi meritã un loc însemnat în istoria arhitecturii bizantine. Ea avea forma unei cruci greceşti şi, pe când la Sfânta Sofia o singură şi enormã cupolã încorona clădirea, aici se ridicau cinci cupole, la intersecţia şi la extremitãtile ramurilor crucii. Acestea erau inovaţii care trebuiau să aibã un mare viitor în istoria arhitecturii bizantine. Sfânta Sofia, foarte greu de imi – tat, a rãmas aproape unică; biserica Sfinţilor Apostolr a servit însă de model în veacurile urmãtoare. Cea mai mare parte a edificiilor religioase din Constantinopol, din Grecia şi din tot Răsăritul reproduc aceste cupole.

406 V. asupra ei cf. Diehl, Manuel d'art byzantin, Paris, 1910, pp. 166 – 167 şi 189.

688

multiple şi sistemul său de construcţie central: San-Marco din Veneţia nu e decât o replică a bisericii Sfinţilor Apostoli.

Cu mare pompă împăratul aşează în această bazilică moastele apostolilor Luca, Andrei şi Timothei, regăsite sub lespezile vechii bazilici, unde fuseseră aduse solemn de către Constantius, cu două veacuri mai înainte. Constantin cel Mare destinase această bazilică pentru înmormântarea împăraţilor, iar Iustinian a pus să se gătească aici pentru el şi Theodora două mărete sarcofage, din marmura cea mai rară, în care s-au depus mai târziu sicriele de aur ale acestor suverani407.

Făcând abstracţie de cele arătate mai înainte, pentru acest domeniu nu pot fi pierdute din vedere câteva monumente importante, cum ar fi bisericile Sfânta Sofia, cu imensa sa cupolă, ori Sfinţii Apostoli, cu planul ei în formă de cruce. Tipul bazilicii cu cupolă mai e reprezentat de biserica Sf. Irena, ca şi de biserica Sfinţii Sergiu şi Bacchus, cu planul circular, încoronat de cupolă.

Bisericile din Ravenna reprezintă, de asemenea, capodoperele stilului decorativ bizantin al epocii, în Occident, la Ravenna mai ales, trebuie să căutăm cele mai frumoase mozaicuri ale veacului al VI-lea. San Apollinare Nuovo e minunea epocii ostrogote.

Pe zidurile bazilicii, trei zone suprapuse de mozaicuri se desfăsoară deasupra arcadelor, în zona inferioară, două lungi procesiuni, una a sfinţilor, alta a sfintelor, ies din zidurile Ravennei şi din Classis şi se

Justinien, pp. 487 – 488.

689

I

Îndreaptă către Christos şi Fecioară, care stau pe tronuri. Deasupra, se aliniază pe fond de aur figuri de sfinţi, profeţi şi apostoli, mai sus, o serie de tablouri reprezintă minunile şi Patimile lui Christos. Ch. Diehl mărturiseşte impresia profundă a acestei decoraţii, „unul din cele mai grandioase ansambluri" ce ne-a lăsat arta bizantină. Diehl socoteste că în aceste frize somptuoase, în această procesiune a sfintelor mai ales, cu costumele strălucitoare şi alcătuirea fermecătoare, este o amintire depărtată a frizelor Panatheneelor.

Zona inferioară aparţine epocii lui Iustinian, cele superioare epocii lui Theodoric.

Dar la San-Vitale mai ales apar toate splendorile mozaicului bizantin din veacul al VI-lea. Pentru a judeca arta lui Iustinian, nu există monument mai însemnat, mai complet, decât seria de reprezentaţii care, de la pardosealã până la boltã, tapisează corul şi absida, unde pe fond de aur Christos tronează între arhangheli şi sfinţi, şi mai ales în cele două mari Tablouri de istorie care, de o parte şi de alta a absidei, îi reprezintă pe Iustinian şi Theodora în mijlocul curţii lor.

S-a descris adesea măretia costumelor împăratului, ofiţerilor, ale celor pline de bijuterii pe care le înfătisează Theodora şi doamnele curţii. Dar mai remarcabil e caracterul individual pe care maestrul lor a înti-părit-o figurilor: ele ne dau portrete expresive şi vii. În această aliniere simetrică a figurilor e ceva convenţional, desigur, iar în grelele draperii ceva solemn şi teapăn. Doar strălucirea coloritului, caracterul figurilor, splendoarea costumelor şterg aceste defecte, în aceste

mozaicuri, arta bizantină ne-a lăsat una dintre cele mai admirabile creaţii ale sale.

La San Apollinare în Classe se regăseste acelaşi amestec complex al vechilor tradiţii şi al noilor tradiţii408.

Nu pot fi lăsate deoparte nici frumoasele manuscrise ilustrate, cum ar fi Evangheliarul din Rossano, manuscrisul lui Cosmas din Biblioteca Vaticanului ori manuscrisul Dioscoride de la Viena. Aceeaşi bogătie a decoraţiei se remarcă în stofele păstrate, în ivoriile sculptate (diptice consulare, catedra lui Maximian la Ravenna), în argintăriile preţioase, care atestă arta savantă a atelierelor, în toate apar cele două influente contrare, anume tradiţia clasică elenică pe de o parte, siriană şi orientală pe de altă parte, care au conferit artei bizantine caracterul său original.

*

În cei din urmă ani ai domniei sale, Iustinian, bătrân şi slăbit, se cufundă în contemplaţii teologice, neglijând afacerile imperiului. Am văzut rezultatele politicii duse de el în această ultimă perioadă a vieţii sale. Imperiul, cu toată strălucirea lui exterioară, era slăbit de puteri, ca urmare a uriaşelor silinte ce făcuse; supuşii obosiţi de imensele cerinţe ale domniei ce se înconjurase de atâta fast şi de atâta mărire, îndusmăniti în atâtea provincii de politica religioasă a împăratului. Cu

toate aceste neajunsuri, se aştepta cu temere momentul morţii lui Iustinian, care putea să arunce Capitala în răscoală şi să cufunde imperiul într-un război civil.

*" v. Ch. Diehl, Manuel d'art byzantin, pp. 196 şi urm.

691

Întrunind laolaltă atâtea calităti şi defecte, personalitatea lui Iustinian este greu de definit. A fost mai puţin bizantin şi mai degrabă cel din urmă împărat roman. Pentru că el a urmărit cu tenacitate restaurarea Imperiului Roman, ale cărui resturi şi le împărtiseră barbarii. Se socotea suveranul regilor barbari stabiliţi pe teritoriul roman. Aceasta a fost cheia de boltă a; politicii sale externe. A fost primul din împăratii romani care s-a arătat, în vorbă şi faptă, stăpânul absolut al romanilor, după cum remarca istoricul Agathias. Ca legiuitor, campion al religiei, cap suprem al bisericii, de a cărui voinţă depindea totul, Iustinian avea o dispoziţie naturală pentru controversele religioase, considerabile cunoştinţe teologice şi un real talent pentru oratorie. Lua decizii în materie de dogme.

Dacă a făcut războaie, acestea n-au fost numai pentru a recâştiga proviiiciile pierdute, ci şi pentru a-i proteja pe catolici de adversarii lor arieni, eretici, întreprinderile sale militare au avut uneori entuziasmul unor cruciade. De aceea, unul din scopurile esenţiale ale diplomaţiei sale era să-i aducă pe păgâni la turma creştină. Misiunile au reprezentat deci o trăsătură caracteristică a politicii bizantine în veacul al VI-lea. Iustinian a fost un reprezentant de seamă pentru ceea ce s-a numit cezaro-papismul bizantin409.

409 [Cea mai recentă şi competentă punere la punct a acestei chestiuni, a discuţiilor privind „cezaro-papismul bizantin", ca şi „teocraţia" pontificală, aparţine lui Gilbert Dagron, Empereur et pretre. Étude sur le cesaropapismebyzantin, Paris, Ed. Galli-mard, 1996.]

IV.

URMAŞII LUI IUSTINIAN I (565 – 610)

Domniile acestora au reprezentat un moment însemnat pentru istoria bizantină, încă din vremea lui Iustinian, limba latină oficială începuse a pierde terenul de limbă a statului. După aceea, ea a fost tot mai mult alungată de limba greacă. Acest proces a fost observat şi de cronicarii longobarzi şi sirieni, care încep cu Maurikios seria împăraţilor „greci".

1. Presiunile migratorilor şi destrămarea restauraţiei lui

Iustinian Iustinian nu avusese copii. El avea însă şapte nepoti, fii ori nepoti ai fratelui şi ai surorii sale. Ei avuseseră parte de o creştere aleasă şi se aflau în fruntea provinciilor. Temându-se să-l desemneze pe vreunul dintre ei ca urmaş, Iustinian a întârziat înadins un act care-i putea aduce complicaţii. Dintre toţi însă, Iustin, fiul surorii sale Vigilantia, era mai iubit şi mai apropiat de el, îndeplinind funcţia de încredere de kouropala-tes, care-i impunea să fie mereu prezent la curte. Această demnitate de cura palatii410, fără coleg, îi fusese conferită în anul 550 sau 551, Iustin păstrând-o până la moartea împăratului. Ca urmare a acestei situaţii, demnitatea a dobândit o importantă pe care n-o avusese până atunci.

La moartea lui Iustinian (în noaptea de 13 – 14 noiembrie 565), acest nepot al său, prin energia sotiei

410 începând din vremea domniei lui Iustin al II-lea, funcţia de cura palatii, conferită în mod obişnuit unui membru al familiei imperiale, a ajuns cea mai înaltă din imperiu, după cele de cae-sarsi nobilissimus (E. Stein, op. cit., p. 746).

693

sale Sophia şi cu ajutorul lui Tiberius, care comanda garda palatului, a fost ridicat pe un scut şi proclamat împărat. Patriarhul i-a dat apoi binecuvântarea, iar poporul l-a aclamat la Hippodrom.

Iustin al II-lea (565 – 578) ar fi lăsat o amintire foarte bună, dacă o boală cumplită nu l-ar fi împiedicat să guverneze. Din această cauză, în decembrie 574 el şi l-a asociat pe Tiberius, supranumit Constantinus, în calitate de caesar, astfel încât sarcina imperiului, pe care după 578, când a murit Iustin, a purtat-o singur, a rămas încă de pe acum asupra lui.

În interior, Iustin crută foarte mult finanţele statului, atât de zdruncinate de Iustinian. În politica bisericească el este strict ortodox.

În afară, politica de până acum a imperiului se sfarmă. Situaţia generală cerea o atenţie deosebită la frontierele de nord şi de răsărit. La sfârşitul domniei lui Iustinian, apăruse la nordul Dunării un popor nou, de origine turcă: avarii, în răsăritul câmpiei Ungariei, triburile slave căzură sub stăpânirea lor. Ei se amestecară în curând în certurile celor două popoare germanice din Pannonia: longobarzii şi gepizii.

Noua domnie a avut o atitudine hotărâtă fată de aceşti primejdioşi duşmani. Iustinian plătise avarilor o subvenţie anuală. Când ambasadorii haganului veniră, în primele zile ale domniei lui

Iustin, ca să reclame banii, noul împărat, care, pentru a-i uimi pe barbari, îi primi în mijlocul unui ceremonial orbitor, le refuză acest dar, amenințându-i. Avarii nu s-au putut răzbuna, fiind atraşi în războiul dintre longobarzi şi gepizi. Cei dintâi îi cheamă în ajutorul lor şi gepizii sunt striviţi în anul 567, cu desăvârsire, fără ca Bizanţul să intervină, iar regatul lor a fost nimicit. Alboin, regele

longobarzilor, se hotărî atunci să pătrundă în Italia. El cunoscuse această tară mai înainte, în vremea războiului de cucerire a Italiei purtat de Narses, şi nu putuse uita văile ei fertile. Gloria lui Alboin strânse îndată sub steagurile sale, pe lângă natia sa, o mulţime de barbari din Noricum şi Pannonia. Longobarzii îşi părăsiră în 568 pământurile lor, pe care le lăsară avarilor, şi se îndreptară asupra Italiei411. Ei n-ar fi izbutit, poate, dacă ar fi luptat cu Narses, pe care-l cunoscuseră şi de care se temeau. Dar, din nenorocire pentru imperiu, Narses fusese la începutul anului 568 rechemat la Constantinopol, populaţia plângându-se împăratului de asuprirea lui, fiindcă, în perioada în care administrase Italia de la Ravenna, ca exarb al imperiului, cu multă putere, se comportase fără niciun scrupul, strângând o enormă avuţie şi stârnind mari nemulţumiri. Narses se retrăsese la Neapole, cu intenţia

411 După L. Hauptmann, Les rapports de Byzantins aves Ies Slaves eh Ies Avares pendant la seconde moitié du Vf siècle, în „Byzantion", IV (1927 – 8), pp. 137 – 170.

Nimic nu probează că emigraţia longobarzilor din Pannonia în Italia s-a făcut sub presiunea avarilor. Dimpotrivă, prezenta în expediţie a supuşilor avarilor, care erau bulgarii, sarmaţii şi gepizii, ne dovedeşte mai degrabă că cele două popoare erau în realitate amice în 568 şi că singură dizgratia lui Narses le-a împins a-şi alege direcţii diferite, în loc de a ataca Bizanţul împreună. Longobarzii urmau să se bucure de comorile Italiei, avarii de acelea ale Bizanţului. Baian nu se îngriji de stăpânirea Pannoniei, ci preferă a trimite neobosite ambasade lui Iustin ca să obţină Sirmium, cheia Bizanţului.

O parte a longobarzilor a rămas, foarte probabil în 568, în Pannonia, pentru a păstra naţiunii, în caz de neizbândă a expediţiei italiene, drepturile sale asupra vechii patrii.

de a călători mai departe, dar se întorsese la Roma la rugămintea papei Ioan, probabil pentru că în faţa invaziei longobarzilor locuitorii numai de la el puteau spera salvarea. Bătrânul general a fost înduplecat, şi aştepta la Roma să-i vină de la Constantinopol revocarea concedierii, ceea ce nu s-a întâmplat. Acolo, la Roma, muri Narses, la adânci bătrânete, ca particular, în anul 574412.

Când longobarzii trecură, în 568, Alpii lulieni, urmaşul lui Narses, Flavius Longinus, nu fu în stare să le oprească înaintarea, care a fost ţinută în loc o bucată de vreme numai prin opunerea îndărătnică a câtorva oraşe, în câţiva ani cuceriră Italia de Nord şi Tuscia. Oraşele întărite, care la început rezistară, căzură după câţiva ani: Ticinum Pavia, care devine reşedinta regelui (572), apoi Patavium şi Cremona. Când Alboin cade asasinat în 572, cuceririle longobarzilor nu se opresc. Exarhatul din Ravenna ajunsese să stăpânească în cele din urmă numai coasta până la Ancona, Roma cu ţinutul ei (numit mai în urmă Romagna), Neapole şi Italia Sudică. Genua a fost încă păstrată un timp. Insulele Sicilia, Sardinia, Corsica, Balearele erau de asemenea, sub bizantini.

Pe plan universal istoric e însemnat faptul că acum, pentru întâia oară, după 800 de ani, se rupe unitatea Italiei; ea se va reface numai în vremea noastră. Pe de altă parte, prin slăbirea mare a puterii bizantine în Peninsula Italică, silintele episcopilor de Roma de a

4U V.E. Stein, Studien zur Geschichte des byzantinischen Reiches, vornehmlich unter den Kaisern Iustin II. und Tiberius Constantinus, Stuttgart, 1919, pp. 15 – 16.

ajunge complet neatârnati, îşi află un câmp mai sigur şi înaintează mai repede.

O armată e trimisă de Tiberius, comandată de Ba-duarius, ginerele lui Iustin, în Italia, la anul 575, dar a fost bătută. Până la Mauricius nu mai apare o armată bizantină în Italia.

Studiind geografia Italiei în perioada longobardă, se constată existenta a trei stăpâniri în peninsulă: bizantină, francă şi longobardă.

Imperiul bizantin stăpânea pretutindeni multe centre, după cum urmează:

În Nord, Liguria maritimă; Cremona, Placentia, Vulturnia, Mantua, Mons Silicis, Patavium, Brixellum; coasta veneţianã; Concordia, Opitergium, Altinum; Ravenna şi Aemilia, Pentapolis (= Ariminum, Pisaurum, Fanum, Senegellia, Ancona); Pentapolis interioară (Aesis, Forum Semproni, Urbinum, Callis, Eugubium); Auximum.

În Centru: Picenum (Coasta la sud de Ancona, inclusiv Fir-mum, Castrum Truentinum, Castrum Novum); Ortona (sudul Coastei Adriatice mai departe), Peruşia; Roma şi ducatus Romae, de la Urbs Vetus (Orvieto), la nord Gaeta şi la sud Formiae.

În Sud: Parte din Campania (inclusiv Neapole, Salernum, Amalfi, Surrentum, Castrum Cumanum, Puteoli), mai departe sudul, Aeropolis şi Paestum; Brutii, Calabria; Barium, Sipontum.

Insule: Sicilia cu Elba; (Corsica şi Sardinia aparţin Exarchatu-lui Africii).

Francii deţineau doar în extremitatea nord-vestică unele posesiuni: Augusta Praetoria (Aosta) şi vãile ei; Segusia sau Sensia (Susa) şi vãile ei. Aceste strâmte regiuni aparţin Burgundiei (Regatul lui Guntram) către anul 588, dar probabil rãmân france pentru un timp.

Longobarzii au cucerit restul, în următoarea ordine cronologică:

568: Forum lulii, Vincentia, Verona, toată Veneţia (afară doar de Coastã, Patavium, Mons Silicis, Mantua).

569: Liguria, inclusiv Mediolanum, (afară de coasta maritimă şi Ticinum = Pavia). De asemenea Gallia Cisalpina, afară de Cremona şi câteva cetăti mici.

570 – 572: Italia centralã şi sudică e cuceritã parţial, inclusiv Toscana şi ducatele Spoletium şi Beneventum.

572: Ticinum (după un asediu de trei ani); posibil Mantua şi Placentia.

579: Classis (pierdut în 588, recuperat şi predat către 720, reluat de Liutorând către 725).

588: insula Comacina (în lacul Como).

590: (pierdute Mantua, Placentia, Mutina, Parma, Rhegium, Altinum).

592: Suana (în Toscana).

Dupã anul 600, longobarzii au făcut alte cuceriri, anume:

601: Patavium.

602: Mons Silicis.

603: Cremona, Mantua (şi poate multe alte cetăti recuperate de imperiu c. 590), Vulturina (lângă Brixellum).

605: Urbs, Balneus Regia (= Bagnorea).

Înainte de 640: Concordia.

Înainte de 642: Sipontum.

Pe la 640: Liguria maritimă, Altinum, Opitergium.

După plecarea longobarzilor spre Italia, avarii, singurii stăpâni în câmpia Pannoniei şi numeroasele triburi slave ameninţă în mase tot mai mari provinciile de la sudul Dunării. Bizanţul luptă cu energie împotriva lor. O armată comandată de Tiberius e totuşi înfrântă. Pacea e cumpărată numai cu bani. Iar sub domnia lui Tiberius, în anul 578, slavii năvălesc în Balcani până în Grecia413.

413 Ed. Dulaurier, Extraits de la Chronique de Michel le Syrien, Paris, 1849, pp. 23 – 24; cf. Stein, p. 105. Împăratul trimise pe prefectul de Illyricum cu flotă pentru a-l transporta pe Baian în ţinuturile Slavilor, în stânga Dunării, determinându-i astfel să se întoarcă. Slavii au rămas în Balcani până în 581, ajungând la Zidul cel lung.

698

În 581, importanta cetate de frontieră Sirmium e pierdută. Baian o asediază multă vreme, armatele imperiului nu au fost în stare să o salveze şi pentru că poporul suferea teribil de foame, împăratul a dat ordin lui Theognis generalul să o predea sub condiţiile stabilite de hagan. Locuitorii erau retrasi fără a-şi lua bunurile, haganul primea plata sumelor suspendate de la începutul războiului (80.000 galbeni de trei ori) şi predarea unui fugar compromis cu una din sotiile sale, fugar, pe care imperiul nu l-a dat însă, sub cuvânt că nu ştie unde e4". Cu aceasta se pecetluieşte soarta provinciilor de nord.

O intervenţie energică împotriva longobarzilor a fost împiedicată şi prin faptul că, afară de avari, noul duşman de la Dunăre, vechiul vrăjmas iranic al imperiului reluase, în 572, războiul care se întrerupsese de vreo 10 ani. Tocmai în vremea aceasta Curtea bizantină intrase în relaţii cu un popor care apare întâia oară în istorie, cu turcii. Ei întemeiaseră în stepele Răsăritului unul din acele imperii efemere care s-au creat adesea de către nomazii asiatici.

Stăpânind de la răsărit de Caspica şi de fluviile turanice până la

ocean, aceşti turci, care împinseseră mai înainte pe avari către Apus, au legat în 562 relaţii cu Iustin, tocmai ca duşmani ai avarilor; când ei îşi împing apoi corturile până la Volga şi la Marea de Azov, împăratul Iustin al II-lea, în anii 568 şi 569, a schimbat cu ei mai multe solii. Imperiul a încheiat cu turcii o alianţă împotriva avarilor şi perşilor, dar nu a

414 V. Stein, op. cit., pp. 112 – 113.

avut mare folos din această alianţă, căci îndată după 572 imperiul turc s-a dezbinat din interior.

Războiul cu persii e, provocat de Armenia. Construirea unui templu al Focului în capitala ei religioasă Duin (Dvin, Dovin, Dubis, situată la nord de Artaxata) stârneşte acolo revolta împotriva perşilor. Armenii caută ajutor la bizantini. Războiul începe şi durează, cu mici întreruperi, 20 de ani. Chosroes I Nusirvan ia în 573 Dara, iar Siria este prădată îngrozitor. Tiberius, chemat la domnie, e însărcinat cu războiul împotriva perşilor. El izbuteşte să încheie un armistitiu pe 3 ani, din care Armenia era însă exclusă. Chosroes a pătruns de acolo în 575 în Asia Mică, dar Tiberius a strâns o armată puternică, pe care a pus-o sub comanda lui Iustinian, iar acesta l-a bătut straşnic pe rege la Melite-ne, în 576. Armatele bizantine pătrund până la Caspica, în timp ce generalul Maurikios cucerea Singara, în Mesopotamia. Acesta repurta şi alte succese strălucite pe pământul Persiei, şi Chosroes se arătă, în cele din urmă, dispus a începe tratativele de pace pe care i le oferise Tiberios. Dar în 579 Chosroes moare şi tratativele sunt zădărnicite. Fiul şi urmaşul său Hormizd (Hormisdas) al IV-lea a continuat războiul pe care, la rândul său, Tiberius l-a susţinut cu toată energia. La 581 bizantinii au repurtat, la Constantina, o biruintă strălucită.

Din nefericire pentru imperiu, domnia acestui împărat bine înzestrat şi cu foarte bune intenţii a fost prea scurtă. Tiberius a murit în august 582 şi Maurikios, pe care-l făcuse ginere (căsătorindu-l cu Constantina, fiica lui) şi-l destinase drept urmaş, se urcă pe tron (582 – 602).

Maurikios era un om cu caracter distins, dintr-o familie bună, înzestrat cu o aleasă cultură, cu însuşiri militare pe care şi le arătase în

luptele cu persii, după care intră în familia împăratului. Era, ca urmare a succeselor obţinute, cel mai de vază general al imperiului, sfătuitorul ascultat al împăratului Tiberius, care, pentru aceste mari însuşiri, îl introdusese în familia sa şi-l desemnase ca urmaş.

Maurikios a încercat în mod special să reducă pretenţiile mari ale armatei şi să micşoreze solda urcată a trupelor. Aceasta a avut un efect dăunător în războiul cu persii, care încă se purta, în anul 588, izbucni o răscoală în lagărul bizantin, care numai cu greu a putut fi potolită, între generalii care luptau la hotarele Mesopota-miei, s-a distins Heraklios, dintr-o bogată familie de nobili din Chartagina. El a repurtat în 591 o mare biruintă asupra perşilor la Nisibis. Împrejurările interne ale Regatului persan aduc o întoarcere neaşteptată a lucrurilor şi soarta acestui regat a stat acum în mâinile împăratului bizantin. Răscoala generalului persan Bahram (Vahram) Ciobin, care se distinsese în luptele cu turcii, l-a înlăturat pe Hormizd H; de pe tron, făcându-l să-şi piardă şi viaţa. Fiul său Chosroes al II-lea Parwez, unul dintre cei mai însemnati bărbaţi dintre ultimii Sasanizi, intrând în război cu Bahram, s-a refugiat cu familia sa în 591 pe pământul imperiului, pe lângă comandamentul din Hierapolis 1115. Maurikios a intervenit în favoarea sa şi expediţia din acest an l-a pus pe Chosroes al II-lea pe tronul străbunilor săi. El a făcut astfel din acesta un prieten al imperiului, care îşi recapătă Dara, Martyropolis şi cea mai mare parte din Armenia persană.

413 Hormizd era un tiran, care a provocat mari nemulţumiri şi: a fost asasinat. Fiul său Chosroes II Parwez a urmat în 590 la tron. Dar cel mai bun general, Bahram, s-a revoltat şi a uzurpat tronul.

416 Se trimise cu o ambasadă o scrisoare implorând ajutorul lui Maurikios, cu făgăduinta solemnă de a ceda Dara şi Martyropolis. Împăratul primi şi solii lui Bahram, dar se hotărî pentru suveranul legitim împotriva uzurpatorului (V. Guterbock, Byzanz und Persien, pp. 32 – 33).

701

În Apus, împăratul a dat o deosebită atenţie lucrurilor. şi nu e un fapt fără importantă că întâia oară sub Maurikios apare titlul de exarh în Ravenna şi Cartagina. Italia şi Africa, deopotrivă ameninţate de longobarzi şi de mauri, au primit astfel în exarhi nişte guvernatori militari cu puteri întinse, care, încetul cu încetul, şi-au supus şi puterea civilă. Aceste două exarhate sunt modelul organizării themelor

(Qâfiaicgty, care se va aplica în veacul al VII-lea. Pentru recâştigarea Italiei superioare, Maurikios a legat o alianţă cu francii; ea nu a avut însă niciun rezultat; dar cel puţin înaintarea mai departe a longobarzilor a fost opritã.

Situaţia cea mai primejduitã era însă, permanent, la frontiera de nord. Dacă pacea cu avarii a fost cumpãratã printr-o urcare a tributului, triburile slave însă, supuse acestora, pãtrundeau necontenit peste Dunãre, în 581, ei ajung, am vãzut, până la Zidul cel lung; atacă de două ori Tessalonicul în 583". Un veac şi jumãtate mai târziu, marinarii numesc Kynuria (pe coasta golfului Argolic, la est de Laconia) „tara slavinică". Cât de puternic era neo-elementul slav în districtele elenice, aratã şi împrejurarea că în generaţia urmãtoare (623) o flotã de piraţi slavi atacă şi pradă Creta. Aceasta l-a făcut pe vestitul Fallmerayer să formuleze teoria lui aventuroasă despre slavizarea totalã a poporului elen (cu excepţia câtorva oraşe maritime), în zilele lui Maurikios" 18. Ipoteza lui a fost anulatã ştiinţific de K. Hopf1. Desigur, urme slave sunt multe pe pãmântul grecesc, toponimia o adevereste, mult sânge slav s-a amestecat în epoca aceasta cu sângele elen; aceasta a putut reînvia puterile amorţite ale poporului grec. Dar de o

417 „Minunile Sf. Dimitrie" ne informează asupra atacurilor Slavilor împotriva marii metropole a Balcanilor şi a rezistentei locuitorilor, ajutaţi de sfântul patron al oraşului (Acta Sanct., oct, t. IV 104 şi urm.; Migne, P.G., 116, col. 1204 şi 1326). Cf. O. Tafrali, Thessalonique des origines au XIV siècle, Paris, 1913 = Thessalonica, 1993.

„8 Gesch. der Halbinsel Morea, waehrend des Mittelalters, Stutt-gart-Tübingen, 1830 – 1836.

4) 9 Gesch. Griechenlands vom Beginn des Miltelalters bis auf unsere Zeit, Leipzig, 1867.

702

slavizare totalã a poporului grec nu se poate vorbi. Complet slavizate au fost în epoca aceasta şi în generaţiile urmãtoare nordul Peninsulei Balcanice, ţinuturile de azi ale limbii sârbo-croate şi ale celei bulgare.

În anul 583, au căzut în mâinile avarilor şi slavilor Singidu-rum, Viminacium şi alte fortãrete dunãrene; în 587 oraşele Moesi-ei: Ratiaria, Dorostolon, Bononia şi Marcianopolis. Slavii trec munţii

Haermis, ajungând până la Adrianopol.

O schimbare s-a făcut numai începând cu anul 591, când Maurikios, isprăvind războiul cu persii, îşi îndreaptă toate puterile către Dunãre pentru apărarea provinciilor europene. Războiul s-a purtat cu îndoită furie. Avarii asediară Tessalonicul, ameninţând chiar şi capitala; dar la 593, viteazul general Priskos pãtrunde dincolo de Dunãre, în ţinuturile noastre, fugărindu-i pe barbari; în 601 câştigã o mare biruintă la Viminacium şi apoi, trecând dincolo, ajunge în ţinuturile Tisei, ocupate mai înainte de gepizi, în mijlocul acestor succese, imprudenta lui Maurikios, care a dat ordin ca trupele să ierneze în ţinuturile neproductive ale duşmanului, pricinui o revoltã a armatei, care-l costã tronul şi viaţa.

Armata aceasta, care trebuia să lupte necontenit, îşi făcea bine meşteşugul. Ea era capabilă de mult curaj. Dar ea cerea să i se dea cartiere de iarnã în oraşe, să i se împartă prada de la inamic, să-şi primească regulat, toamna, când avea loc încetarea acţiunii, dimissio să-şi primească datoratele stipendia în monede de aur şi nu în altceva. Ea dorea pensiuni pentru veterani şi chiar privilegiul ca fiul să moştenească poziţia pe care o avusese tatãl în armatã, în sfârşit, ea dorea şefi toleranţi, care s-o mãgulească.

Dacă aceste cerinţe erau refuzate, ea ridica fără teamă şi fără remuşcare steagul revoltei, ca în zilele legiunilor anarhice. Soldaţii fluierau edictele împăratului care voise a economisi pe socoteala lor, îl trimiteau să-şi caute auxiliari într-un ţinut barbar ori îl pofteau să petreacă iarna în faţa duşmanului. Drapelele imperiale erau aruncate la pământ, statuile suveranilor sfărâmate în bucăti; răsculaţii mergeau atât de departe, încât izbeau cu o ploaie de pietre icoanele sacre de la care sperau mai înainte biruinta asupra pãgânilor, în Asia, Priskos fusese asediat la Edessa şi silit

a fugi. Philippicos, care-i urmã, întâmpinã o mare greutate pentru a obţine recunoaşterea.

Altă mişcare, izbucnită peste Dunãre, a fost potolită. Acum această armatã s-a revoltat a doua oară împotriva ordinului de a petrece iarna în mijlocul slavilor, fără nicio perspectivã de pradă. Phokas, un centurion care mai fusese pedepsit pentru nesupunere, un grec crud şi puternic, a fost ridicat pe scut şi proclamat şef al

revoltaţilor. Revoltaţii porniră cu el asupra Constantinopolului, cum făcuse Vitalian, în veacul al V-lea.

Mauriciu putea să spere numai în sprijinul facţiunilor şi le trimise să apere zidul lui Theodosius. La apropierea rebelilor de Constantinopoi, el a încercat să trateze cu Phokas, dar acesta respinse orice propunere. Rebelii nu se hotărâseră să-l facă împărat, de aceea ei propun lui Theodosius (fiul mai mare al împăratului) şi socrului său Germanos să primească ori unul, ori altul, locul lui Maurikios. Împăratul a vrut să ia măsuri contra lui Germanos, şi acesta se refugiase la Sfânta Sofia. Când încercă a-l smulge din biserică, mulţimea se revoltă, facţiunile fug şi ele de la ziduri şi se reunesc cu populaţia revoltată. Verzii favorizaţi de Maurikios îl părăsesc, se duc înaintea lui Phokas la Rhegion şi îl proclamă împărat. Maurikios se îmbarcă şi îşi caută scăparea, împreună cu familia sa, peste mare, în Asia. Vântul puternic iscat între timp îl aruncă la biserica Sf. Autonomous, lângă Chalkedon. Phokas e încoronat împărat la 23 noiembrie 602. El o încoronează apoi şi pe soţia sa Leontia şi cu această ocazie facţiunile se ceartă, iar Phokas îşi face intrarea în capitală pe un car tras de patru cai albi. Verzii cerând să aibă locul de onoare, iar Albastrii nevrând să cedeze, unul din Albaştri strigă atunci trimisului împăratului că Maurikios încă n-a murit. Tiranul i-a trimis şi a executat pe toţi fiii lui, înainte de a-l decapita (27 noiembrie). Trupurile lor au fost aruncate în mare, iar capetele au fost expuse mulţimii în Hebdomon. Numeroase alte execuţii au trebuit să consolideze stăpânirea uzurpatorului. Istoricii îl descriu în cele mai negre culori. După uciderea lui Maurikios şi a celor cruci copii ai săi, au urmat execuţii în masă. Phokas a instituit un regim de teroare pentru a scăpa de adversari. Domnia lui a dezlănţuit o teribilă criză politică; Chosroes al II-lea a reluat luptele

pentru a-l răzbuna pe Maurikios, trupele sale au pătruns adânc în Asia Mică; Peninsula Balcanică a ajuns prada avarilor şi slavilor. Lilius a fost trimis în ambasadă la persi pentru a anunţa urcarea pe tron a lui Phokas. Chosroes al II-lea, indignat de uzurparea întâmplată, deschide îndată ostilităţile (603) sub pretextul răzbunării „tatălui" său Maurikios. Narses, energicul general din Orient, spaima perşilor, scos din comanda sa de către uzurpator, se revoltă şi căută o înţelegere cu Chosroes al II-lea. Pentru ca să-şi poată întrebuinţa toate puterile în

Orient, Phokas încheie pacea cu avarii, mărindu-le tributul. Narses, încrezându-se făgăduielilor nepotului împăratului, generalul Domentiolos, s-a predat, dar a fost executat fără milă. Persii au repurtat o serie de mari biruinte. Siria şi Mesopotamia au fost inundate de cavaleria lor. În Capitală, toţi demnitarii erau duşmani tiranului şi Phokas îşi sprijinea tronul pe un terorism sângeros. Priskos, care fusese făcut ginere de împărat, a intrat atunci în relaţii ascunse cu exar-hul din Carthagina, Heraklios, şi cu fratele său Gregorios. Fiul acestuia, Niketas, s-a îndreptat cu o armată spre Egipt şi a luat, după o luptă aprigă, Alexandria, în vremea aceasta, Heraklios fiul exarhului, s-a îndreptat cu flota africană spre Constantinopol. Cei doi fraţi s-au învoit, spun Theophanes şi Nikephoros, cu patriarhul, ca acela care va sosi mai întâi dintre fiii lor, să se proclame împărat. Dar Bury" 120 dovedeşte că e o legendă „cursa pentru imperiu" dintre Heraklios şi Niketas. Geografic, întrecerea lui Niketas pe uscat cu flota lui Heraklios îl făcea să piardă dinainte partida. Bury aratã cu mult temei că participarea lui Niketas la întreprindere a avut drept scop să ocupe Egiptul şi după aceea să-l sprijine, cât ar fi fost necesar, pe Heraklios. Niketas şi-a îndeplinit misiunea înainte de pornirea pe mare a lui Heraklios. Posesiunea Egiptului, grânarul imperiului, era de o importantă capitală pentru un pretendent la tron, şi ocuparea lui a fost probabil cea dintâi grijă a generalilor africani.

Fără a întâmpina multă rezistentă, el pătrunde, la începutul lui octombrie 610, în portul Bizanţului. Phokas a fost ucis de mulţime. O datã cu ei au căzut jertfă conducătorii domniei sale.

420 V. ed. operei lui Gibbon, vol. V, Appendix, n. 5…

705

Domentiolos, Bonosos, Leontios. În ziua de 5 octombrie 610, Heraklios a fost proclamat solemn de senat şi popor ca împărat, încoronat de patriarhul Sergios împreună cu soţia sa Eudokia. El este întemeietorul unei noi dinastii (domneste între 610 – 641).

Iustinian lăsase Statul într-o situaţie critică la moartea sa. Opera sa glorioasă costase enorm. Ea golise cu totul finanţele imperiului, aruncase populaţia în adâncă mizerie prin fiscalitatea apăsătoare şi abuzivă, pe care zadarnic încercase a o îndrepta. Corippus, în Panegiricul adresat lui Iustin al II-lea (/ «laudem Iustini), povesteşte că atunci când noul împărat apăru întâia oară la Hippodrom, a fost primit de strigătele deznădăjduite ale populaţiei, care-l implora să aibă milă

de ea: miserere, perimus! Câtva timp în urmă, scriitorul bisericesc Evagrius a dat expresia sentimentului public când încheia povestirea domniei marelui împărat cu aceste cuvinte: „Astfel muri Iustinian, după ce a umplut toată lumea de zgomot şi tulburări; şi primind încă de la sfârşitul vieţii răsplata nelegiuirilor sale, se duse să caute dinaintea tribunalului Infernului dreptatece i se cuvenea" 421.

2. Iustin al II-lea (565578) şi Tiberius-Constantin (578 – 582)

Iustin al II-lea s-a dovedit un om energic şi cu bune intenţii; din nefericire, era atins de o boală crudă, care-i lua de multe ori minţile şi-l silea să stea închis în palatul său. ilH

1 V, l, ap. Diehl, op. cit., p. 32.

706

El a căutat de la început să îmbunătătească situaţia financiară, să reconstituie armata, căci recrutarea trupelor ajunsese o mare dificultate, şi să usureze mizeria supuşilor săi. Mai întâi, luă măsuri să ridice creditul statului, plătind îndată din casa privată a împăratului datoriile contractate de Iustinian la bancherii capitalei, apoi publică, în 566, o lege prin care ierta toate datoriile de impozite care trebuiau plătite până la 30 august 560422. Pentru îndreptarea finanţelor secătuite, era mai cu seamă necesar să se limiteze cheltuielile. O povară mare pentru buna gospodărire a Statului erau sumele însemnate cu care Iustinian cumpăra pacea barbarilor. Tratatul din urmă cu persii impunea imperiului plata anuală a 30.000 de solidi (nomismată); avarilor şi hunilor uciguri şi kutriguri li se plăteau 60.000 de solidi; căpetenia arabilor de Hira, lachmidul Amr („Înfipoc, TOV AÃaiJ.ovvăcepov), primea, la sfârşitul domniei lui Iustinian, 100 de livre de aur (7.200 solidi).

Noua domnie a rupt hotărât cu această stare de lucruri, încă din noiembrie 565, împăratul îi respinse pe solii avari, care au venit să ceară sumele obişnuite. Subvenţiile ucigurilor şi kutrigurilor au fost de asemenea suprimate, ca şi plata lui Amr, cu toate intervenţiile Marelui Rege în favoarea vasalului său. Această atitudine a avut drept rezultat izbucnirea războiului cu persii. Pentru a-şi putea face pregătirile şi a-şi lichida mai înainte greutătile pe care atunci le avea în apus, Iustin a căutat să amâne conflictul până în 572, plă

422 Ernst Stein, Studieri sur Geschichte des Byz. Reiches, vornehmlich unter den Kaisern lustinus und Tiberius Constanti-nus, Stuttgart 1919, p. 3.

423 E. Stein, op. cit., pp. 3 – 4…

707

tind, în 569, încă pe 3 ani sumele pe care le prevedea tratatul încheiat de predecesorul său.

În acest timp, imperiul avea de lucru la frontiera Dunării, unde ameninţau avarii şi Baian cu conflictul dintre longobarzi şi gepizi.

Am văzut cum a apărut la nordul Dunării, către sfârşitul domniei lui Iustinian, un popor nou asiatic, avarii, sfărâmături ale seminţiilor uigurilor, câţi au mai scăpat din masacrul turcilor. Fugind către Apus, ajung la nordul Caspicii, unde intră în relaţii cu imperiul şi-i zdrobesc pe hunii sabin. Pornind apoi mai departe către vest, ei supun pe hunii uciguri şi kutriguri, îi bat pe anti, stabilindu-se în cele din urmă în câmpia Ungariei. Triburile slave din răsăritul Câmpiei Ungare au căzut sub stăpânirea lor. În curând, avarii se amestecă în luptele dintre vecinii lor, longobarzii şi gepizii. Primul conflict a izbucnit între dânşii în anul 566. Regele gepid Kunimund a apelat atunci la ajutorul împăratului, făgăduindu-i cedarea cetătii Sirmium, ocupată mai înainte. Iustin al II-lea acceptă şi-l trimise pe ginerele său Baduarius cu trupele din Scythia şi Moesia în ajutor. Gepizii au fost astfel salvati biruindu-i pe longobarzi; dar Kunimund nu s-a ţinut de cuvânt şi nu a restituit Sirmium. În anul următor, a izbucnit un al doilea conflict, în care gepizii au fost nimiciti. Al-boin424 s-a adresat haganului avarilor, Baian, propu

424 [Regele longobard Alboin (j 572 d.Hr.) era fiul lui Audoin sau Auduin, despre care a mai fost vorba în capitolul privitor la domnia lui Iustinian. Izvoarele şi bibliografia privitoare la personaj se mai află şi în EPLBIP, vol. I, p. 207; mai menţionăm aici doar K. Chrestou, Byzanz und die Langobarden… 500 – 680, Athena, 1991.]

708

nându-i să facă împreună război gepizilor. Baian consimţi, impunând însă condiţii grele: să se prezinte îndată cu a zecea parte a vitelor ce le posedă longo-barzii, spoliile şi captivii gepizilor să se împartă în caz de victorie egal, iar teritoriul întreg al gepizilor să fie ocupat de avari425, în faţa acestei puternice coaliţii, Kunimund recurge din nou la ajutorul bizantin, făgăduind iarăsi Sirmium şi ţinutul elaa) Apăov JCOTCCJJ. OV, adică Slavonia de azi426. Dar împăratul a înţeles să rămână neutru între cei doi rivali, folosindu-se numai de împrejurarea ce i se oferea pentru a ocupa Sirmia. Gepizii au

fost zdrobiti, cei mai bravi au murit pe câmpul de luptă, Kunimund pierind şi el. Cu aceasta, după expresia lui Stein, gepizii dispar din istorie. Imperiul a făcut o mare greşeală: prin nimicirea gepizilor, avarii ajung o mare putere. Ei se întind la Dunăre şi Sava, de unde, sub vicleanul şi brutalul Baian, sunt o permanentă primejdie pentru Peninsula Balcanică. Longobarzii au simţit ei înşişi aceasta şi s-au văzut siliti a-şi căuta o nouă patrie în Italia. L. Hauptmann, într-un articol apărut în Byzantion427, susţine că nimic nu probează că emigraţia longobarzilor din Pannonia în Italia s-ar fi făcut, aşa cum spun unii, sub presiunea avarilor. Dimpotrivă, prezenta în expediţie a supuşilor acestora – bulgari, sarmaţi, resturi ale gepizilor – ne dovedeşte mai degrabă că cele două popoare erau în realitate prietene în 568 şi că singură dizgratia lui N-ar

425 Ibidem., p. 9.

426 Ibidem.

427 Les rapports des Byzantins avec Ies Slaves et les Avarespendant la seconde moitié de V? siècle, „Byzantion", IV (1927 – 8), pp. 137 – 170.

ses îi împinse a-şi alege direcţii diferite, în loc să atace Bizanţul împreună. Firește, un acord a avut loc între Alboin şi hagan; dar afirmaţia că o parte a longob-arzilor a rămas, foarte probabil în 568, în Pannonia, pentru a păstra neamului lor, în caz de neizbândă, drepturile sale asupra vechii patrii, rămâne problematică, cunoscută fiind rapacitatea şi violenta haganului. Dispoziţia din acord, după care avarii trebuiau să restituie longobarzilor tara lor în caz de nereuşită a aventurii italiene, „sună ca o batjocură" (mie ein Hohn klingt), declară, cu atâta dreptate, Stein428.

3Cucerirea Italiei de către longobarzi

Alboin cunoscuse mai înainte Italia, pe timpul războiului de cucerire purtat de Narses, şi nu putea uita fertilele văi ale acelei tări. El a pornit la 2 aprilie 568, cu tot poporul său, şi cu o mulţime de barbari din No-ricum şi Pannonia, atraşi de gloria sa, părăsindu-şi tara, pe care o lasă avarilor. Când a trecut Alpii lulieni, urmaşul lui Narses (acesta fusese rechemat de împărat), Longinus, nu a fost în stare să-i oprească înaintarea, care numai prin opunerea îndărătnică a câtorva oraşe, ca Pavia, a fost ţinută pe loc o bucată de vreme. Oricum, intrând în Italia,

năvălitorii longobarzi au fost de o ferocitate care a îngrozit lumea, în câţiva ani, până în 572 ei au cucerit toată Italia de nord, numită de atunci Lombardia, precum şi Italia centrală şi sudică parţial, inclusiv Toscana şi ducatele Spoleto şi Beneventum. Ticinum (Pavia) cade şi ea în 572, după

E. Stein, op. cit., p. 9.

710

un asediu de trei ani, devenind reşedinta regelui" *29. Când Alboin pieri asasinat la Verona, se crede că din îndemnul Rosimundei care a răzbunat uciderea tatălui său, cuceririle longobarzilor nu se opresc. Kleph, unul din şefii nobili, ales de naţiune, a fost succesorul lui Alboin. După 18 luni, el a pierit la rândul său înjunghiat de un servitor (574), şi regalitatea a fost suspendată timp de 10 ani; bandele longobarde se împart între 35 de duci, instalaţi fiecare într-unul din oraşele de nord, luptându-se între dânşii. Ele trec Apenninii şi întind expediţiile lor groaznice până în Italia de Jos430. Rezistenta bizantinilor în faţa iureşului sălbatic a fost lamentabilă, mărginindu-se a privi din oraşele întărite bandele feroce pustiind tara. Abia la 584 regalitatea se reconstituie în persoana lui Authari.

Imperiul mai rămâne cu Exarchatul de Ravenna şi, mai la sud, cu Pentapolis, care formează un ducat bizantin; la sudul peninsulei avea încă Bruttium, Apulia, Calabria şi Coastele Campaniei, formând ducatul de Neapole. Sfârâmăturile Campaniei romane, sabine, sudul Toscanei formează ducatul Romei, administrat de papă. În sfârşit, la nord, Bizanţul păstrează încă, până la 640, Genova şi litoralul Liguriei. Tot restul, interiorul peninsulei, e în mâna longobarzilor. Principatul de Spoleto taie legătura dintre Roma şi Ravenna. Acest principat central, cele de Benevent şi de Salerno

429 Cronologia cuceririi longobarde a fost stabilită de Bury, în ed. Gibbon, vol. V, Appendixs.

1 (30 V. Ferdinand Lot, La fin du monde antique et le debut du Moyen âge, colecuia „Bibliothèque de synthese historique, L'évolution de l'Humanité", Paris, 1927, p. 333 şi urm.

711

la sud, precum şi Frâul (Forum lulii) din interiorul Istriei, sunt aproape independente. Reclamat la frontiera Dunării, unde avarii încep îndată presiunea lor, târându-i cu dânşii pe slavi, ameninţat în Asia de primejdia mare a perşilor, Iustin al II-lea nu a putut

întreprinde nicio acţiune militară în Italia.

Longobarzii intraţi în Italia sunt întâia oară pe continent năvălitori adevăraţi, spune Pirenne, neavând nimic dintr-o armată romană, nici din federaţi. Ei se impun populaţiei, iau pământurile ei, o reduc la condiţia de învinsă. Ocupaţia lor face un contrast izbitor cu aceea a goţilor lui Theodoric: obiceiurile poporului longobard, dreptul său n-au suferit nicio influentă romană431.

Organizarea statului longobard, „o dualitate de rasă şi instituţii", care a făcut ca acest stat să se sfarme la singurul contact cu francii Carolingieni, cum îl caracterizează Ferdinand Lot, a fost schiţată de el în opera citată mai înainte.

431 H. Pirenne, Mahomet et Charlemagne, 5" Ldition, Paris-Bruxelles,]937, p. 51 [în recenta traducere românească, pasajul respectiv sună astfel: „longobarzii care au pătruns în Italia sunt aproape tot atât de germanici ca şi anglo-saxonii fixaţi în Britania. Sunt pentru prima dată pe continent nişte invadatori autentici, care nu mai au nimic în comun cu o armată romană sau cu foederaţi. Se impun populaţiei, îi iau pământul, o reduc la starea de populaţie învinsă. Ocupaţia lor contrastează izbitor cu cea a Goţilor lui Theodoric. Ducii şi regii lor, aleşi de armată, sunt pur germanici. Poporul trăieste încă sub regimul farae, adică sippen. Obiceiurile şi dreptul nu au suferit nicio influentă romană" (H. Pirenne, Mabomed şi Carol cel Mare, traducere de Sanda Opres-cu, Bucureşti, ed. Meridiane, 1996, p. 52)].

712

Crearea acestui stat a fost, după Hertzberg, un fapt de o însemnătate istorică universală, căci printr-însul se rupe întâia oară unitatea Italiei, pentru multe secole, căci ea se va reface numai în vremea noastră; pe de altă parte, prin slăbirea continuă a puterii bizantine în peninsula italică, silintele episcopilor de Roma de a ajunge complet neatârnati îşi află un drum mai sigur şi mai repede432.

S-a spus adesea că longobarzii n-ar fi reuşit dacă ar fi avut să lupte cu Narses, pe care îl cunoscuseră şi de care se temeau; dar, din nefericire pentru imperiu, la începutul anului 568 Narses a fost rechemat la Constantinopol, populaţia plângându-se împăratului de guvernarea lui asupritoare. El administrase ca „exarh" al imperiului, cu multă energie, dar fără niciun scrupul, strângând o enormă avuţie şi stârnise mari nemulţumiri. Rechemarea lui Narses a dat naştere legendei după care bătrânul general a căutat să se răzbune chemându-i

pe longobarzi în Italia. Povestea e înregistratã pe larg şi circumstantiat de Porphyrogenetul433.

Relevând-o, Finlay observã cã istoria trãdării lui Narses poate să se fi ivit în timpul morţii sale (pe care greşit o pune înainte de sosirea longobarzilor în Ita

<32 Geschichte der Byzantiner und des osmanischen Reiches (coli. Oncken, Aligemaine Geschichte), Berlin 1883, p. 35–, cf. H. Pirenne, Histoire de l'Europe des invasions au XVF siècle, Paris, Alean, Bruxelles, N.S.E., 1936, p. 18: „c'enfutfait, en effet, de-puis lors, de l'unite dupays qui avaitfait celle du monde… La question italienne, qui s'est posee ã toutes les époques de l'histoire de l'Europe sous desformes diverses, s-ouvre donc avec l'invasion lombarde".

133 De Adm. Imp., 27, pp. 112 – 114, ed. Moravesik.

713

lia); dar e însemnat, adaugã el, cã niciun autor grec nu o menţionează înainte de veacul al X-lea, şi acest fapt sprijinã concluzia conform căreia cucerirea lon-gobardã ar fi primit în urmã o aprobare tacitã din partea împãratului, în notã, Finlay, făcând trimiterea la Porphyrogennetos, spune cu mare dreptate: „lipsa extremã de exactitate a împãratului în relaţia sa asupra acestei întâmplări probează cã el n-a avut să copieze niciun document autentic. Confundã cronologia şi persoanele, menţionează o împărãteasã Irene şi un patriarh Zacharias Athenianul drept contemporani ai lui Narses şi niciodată numele împãratului Iustin" 434.

Primind ordinul de rechemare, Narses se retrãsese la Neapole, cu intenţia de a călãtori mai departe, dar se întoarse la Roma, la rugãmintea papei Ioan, ceea ce Stein îşi explică prin faptul cã foarte probabil, în faţa invaziei longobarzilor, locuitorii numai de la el puteau spera salvarea. Bătrânul general s-a lãsat înduplecat şi aştepta la Roma să-i vinã de la Constantinopol revocarea concedierii, ceea ce nu s-a întâmplat. Acolo, la Roma, muri Narses, la adânci bătrâneti, ca particular, în anul 574435.

Cu mult înainte de Porphyrogennetos aflãm această legendã la longobardul Paul Diaconul, care, se ştie, îl prezintã pe Narses în cea mai bunã luminã, creştin foarte evlavios, darnic pentru sãraci, harnic reparator de biserici, petrecându-şi viaţa în veghe şi rugãciuni. Când Iustin II îl dizgratiazã chemându-l la Constantinopol, acest om foarte cucernic (virpiissimus), acest

434 G. Finlay, op. cit., l, p. 195.

435 E. Stein, Studieri… pp. 15 – 16.

714

viteaz şi credincios servitor al împărătului, nedreptăţit, şi-a pedepsit stăpânul, chemându-i pe barbari. N. lor-ga nu e departe de adevăr când socoteste că scriitorul aducea în acest chip „o legitimaţie, şi încă din partea Romanului celui mai virtuos şi mai capabil din vremea sa, a stăpânirii longobarde în Italia" 436.

4. Năvălirea avarilor şi slavilor. Alianţa cu turcii.

În vremea în care Alboin pornea cu longobarzii în Italia, Baian se îndrepta împotriva Imperiului bizantin, ca să pună mâna pe cetatea Sirmium, pe care o socotea a sa, ca urmaş de drept al gepizilor. E probabil, cum crede Stein, că mai înainte avarii făcuseră o năvală spre est până pe la gurile Dunării, supunând rămăsitele hunilor kutriguri şi uciguri, pentru care pretindeau de la Iustin al II-lea sumele anuale pe care Iustinian la plătea în mod obişnuit acestor barbari437. Bonus, comandantul din Illyricum, a dat cu avarii sub zidurile cetătii Sirmium d luptă, care rămase nedecisă. Baian a trimis apoi solie pentru tratative de pace şi alianţă. Bonus se declară incompetent a decide în această privinţă, dar se arată gata a înlesni drumul unei ambasade la împărat, pentru încheierea unui acord. Baian s-a retras peste Dunăre şi părea că doreşte o înţelegere cu împăratul. El a trimis la Constantinopol pe Tărgi

436 V. Cărti reprezentative în viaţa omenirii, Bucureşti 1916, cap. X, Paul Diaconul, p. 196. [Scrierea a cunoscut o a doua ediţie, Bucureşti 1924 – 1935, precum şi pe cea de-a treia, Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1991.]

437 E. Stein, op. cit., I, p. 10.

715

tis, diplomatul său cunoscut, cu tălmaciul Vitalianus, pe care îl reţinuse mai înainte captiv, când a venit în solie la el. Haganul cerea să i se cedeze Sirmium, să i se predea Usdibad, care se refugiase la bizantini cu o mână de gepizi şi să primească în viitor sumele pe care le plătea Iustinian kutrigurilor şi ucigurilor. Împăratul, care amânase conflictul cu persii, plătindu-le banii pe ultimii trei ani, şi care avea acum şi alianţa încheiată în 568 cu turcii, a respins în aspre cuvinte cererile avarilor, concediindu-l pe Tărgitios cu ameninţări. Se pare că războiul s-a reluat şi iarăsi s-au schimbat ambasade, iar în cele din

urmã împãratul l-a concediat pe Tărgitis cu răspunsul că pentru lămurirea tuturor chestiunilor va fi trimis Tiberios ca împuternicit, avTOKpââcop orpa Tâj/de. Tiberios, comes excubito-rum, s-a întâlnit cu împuternicitul haganului, Apsich, care cerea să se cedeze avarilor Sirmia, desigur, fără oraşul Sirmium, ca federaţi, ceea ce Iustin a refuzat. Războiul se reluã, avarii trec Dunărea în 570, dar sunt bătuti de Tiberios. În anul următor însă Tiberios suferă o mare înfrângere, din cauza laşităţii trupelor, şi un armistitiu s-a încheiat atunci. O ambasadă a avarilor a venit la Constantinopol şi, în sfârşit, s-a ajuns la pace, fiindcă Iustin trebuia să reia războiul cu persii. Condiţiile tratatului nu se cunosc, dar e foarte probabil că împăratul a trebuit să satisfacă cererile haganului. Toată atenţia imperiului fiind atrasă la frontiera de nord şi în Orient, Apusul e neglijat, în Italia abia în 575 – 576 Iustin l-a trimis pe ginerele său Baduarius, profitând de armistitiul ce-l încheiase cu avarii, în lupta pe care a dat-o cu longobarzii, Baduarius a fost greu învins, despre armata lui nu se vorbeşte nimic.

Vor trece ani, până când sub Maurikios, să se trimită o nouă expediţie în Italia438. Barbarii, încurajaţi de încurcăturile imperiului, se ridicară şi în alte părti împotriva stăpânirii bizantine. Africa deveni acum teatrul luptelor: Theodoros, praefectus praetorio, e ucis, în 569, de mauri; în 570, Theoktistos, magister militum, e bătut, iar în 571, Amabilis, magister militum al Africii, e ucis de mauri439, în Spania, aceeaşi gravă situaţie: cu venirea lui Leovigild (568) în fruntea vizigoţilor, se deschid ostilitătile împotriva provinciei imperiale, în anul 570, bizantinii sunt bătuti; la 572 Cordova, capitala bizantină cade în mâinile sale. Sediul guvernatorului imperial a fost strămutat la Carthagina440.

*

Către sfârşitul anului 568 a venit la Constantinopol pentru întâia oară o ambasadă a turcilor, un popor încă necunoscut bizantinilor.

Turcii, pe care chinezii îi numesc Tu-Kiu, erau, în prima jumătate a secolului al VI-lea, un popor supus avarilor (Joan-Joan la chinezi), care, de la începutul secolului al V-lea, stăpâneau în Mongolia şi în Manciuria, pe când un popor uralo-altaic, aliat cu dânşii, hunii albi sau Heftaliti Qâetal, le-ta) locuiau în Sogdi-ana (ţinutul dintre Exus şi Iaxartes). Când T'umeri, că

438 Ibidem, p. 104.

439 V. Ch. Diehl, L'Afrique byzantine. Histoire de la dominati-on byzantine en Afrique (533 – 709), Paris, Leroux, 1896, IV, I-ere pârtie, cap. 1.

440 P. Goubert, S.J., Byzance et l'Espagne Wisigothique (554 – 711), în „Études Byzantines", Bucarest, II (1944), pp. 5 – 78.

717

petenia turcilor, a nimicit în 552 puterea avarilor Qoan-Joari), turcii au ajuns vecini cu heftaliţii şi atunci s-a hotărât şi soarta acestora441.

La moartea lui T'umeri (552), turcii se desfac în două ramuri: turcii de nord, ai căror şefi, urmaşii lui T'umeri, erau marii-hani ai tuturor turcilor, şi cei de la vest, care au recunoscut suveranitatea marelui han, conduşi de fratele mai tânăr al lui T'umeri, de Istămi (552 – 576). La Menandros, el este o dată Ziili/3 ovíog (fr. 10), altă dată Aitâfâovíog (fr. 18); în izvoarele orientale, Sindgibu. Giiterbok socoteste că forma arabă a numelui la Tabari vorbeşte pentru exactitatea celui dintâi442. Istămi s-a aliat cu Chosroes Nusirvan (i-a dat pe fiica sa de sotie) împotriva heftaliţilor, care au fost nimiciti între 562 – 568. Stăpânirea lui Chosroes s-a întins de atunci până la Exus, heftaliţii au fost goniţi din Sogdiana, unde s-a instalat un administrator al lui Istămi.

În curând însă Istămi a venit în conflict cu persii. Motivul acestui conflict, după câte relatează Menandros, a fost de ordin economic: turcii aveau nevoie de export pentru marea lor cantitate de mătase şi ambasadele trimise de Istămi la Chosroes nu numai că n-au reuşit a obţine libertatea acestui comerţ, dar au fost chiar maltratate. Stein explică atitudinea perşilor prin convenţia pe care ei o aveau cu statul de sud al

441 Menandros, ed. Müller, FHG, fr. 18, pp. 225 – 27; v. E. Stein, op. cit., p. 17 şi urm.; Goubert, op. cit., Appendiced, Les Tures au V? siècle.

442 K. Giiterbock, Byzanz und Persien în ihren diplomatisch-völkerrechtlichen Beziehungen im Zeitalter Iustinians, Berlin, 1906, p. 113, şi n.l.

718

Chinei443. Astfel începe duşmănia dintre persi şi turci, după expresia lui Menandros. Atunci se îndreaptă turcii către bizantini,

pentru o alianţă împotriva perşilor, în fruntea ambasadei trimise se aflau Maniach (Afo-viâz), tudunul Sogdianei444. Când ambasada se întoarse înapoi în 569, ea a fost însoţită de una bizantinã, condusã de Zemarchos, magister militum. Acesta îl aflã pe hagan în reşedinta sa, Tien-san. El tocmai pleca în expediţie împotriva perşilor şi l-a luat cu el pe Zemarchos cu o parte a soliei, ceilalţi aşteptându-l undeva, într-un loc aflat pe drumul întoarcerii. S-au oprit într-un loc Talas, unde s-a prezentat un sol persan, care i-a impresionat pe toţi prin vorbirea lui insolentă. Istãmi a continuat marşul sãu împotriva perşilor, concediindu-l însã pe Zemarchos, căruia i-a dat un ambasador turc, Tagma, un Tarchan, pentru a merge la Iustin, căci Maniach murise445. Multe ambasade s-au mai schimbat apoi, în anii urmãtori, dar Bizanţul nu a tras niciun folos din această alianţă. Singurul rezultat practic al prieteniei turco-bizantine a fost încordarea relaţiilor dintre Bizanţ şi persi, căci Chosroes, mânios, trimise trupe în Yemen, ajutând la alungarea stăpânirii creştine abisiniene.

5. Războiul cu persii.

Pacea de 50 de ani, încheiatã de Iustinian (562) cu persii, nu a ţinut decât 10 ani. Iustin al II-lea a rupt

443 E. Stein, op. cit., pp. 18 – 19.

444 Menandros, fr. 18, pp. 225 – 226, ed. C. Müller, FHG, IV, pp. 225 – 226.

445 Menandros, fr. 20, pp. 225 – 226, v. C. Mliller, FHG, IV, p. 228.

această pace şi un mare război s-a stârnit astfel între imperiu şi persi. Ioan de Epiphanea a schiţat motivele acestui conflict, fiecare din cele două puteri aruncându-le asupra celuilalt. Bizantinii, ne spune el, erau supărati că persii încercau să-i desfacă pe homeriti de imperiu; pe lângă aceasta, primind împăratul Iustin o ambasadă a turcilor şi trimiţându-l cu ea pe Zemar-chos la turci, persii au vrut să-i cumpere pe alani, prin ţară cărora trecea ambasada, ca să-l ucidă atât pe Ze-marchos cu însoţitorii săi, cât şi pe turci. La rândul lor, persii aruncau vina asupra bizantinilor, fiindcă armenii, tributari celor dintâi, revoltându-se şi omorându-l pe guvernatorul Surena, s-au refugiat la bizantini. Dar ceea ce a mărit încă această discordie, adaugă Ioan de Epiphanea, a fost că împăratul Iustin nu voia să mai dea perşilor pe fiecare an 500 de livre de aur, conform cu tratatul de mai înainte, şi să

facă statul roman pentru totdeauna tributar persilor446. Dar nu numai preocuparea financiară a fost cauza care l-a împins pe Iustin II la război cu persii. Mai era un motiv, cu mult mai serios asupra căruia insistă E. Stein: nevoia de a pune mâna pe Persarmenia, din populaţia războinică a căreia imperiul putea să-şi înroleze trupe atât de necesare în acest timp447.

446 FHG, vol. IV, ed. C. M ller, 2, p. 274: ori 8 n 6 /3 acnăei>5 lovorâvog ovăaf Mii rjiou, pucriou Xiptaq itevratcoaiag, L<p aâq LtiitpoaşLV yeydvatnv ai anovăai, napexeiv Mrisotg Lig cracrrov Kai TT/V Peofiaitov icofaieiav Uepaaig i>notpopov et dei

Op. cit., pp. 5 şi 127.

720

În Armenia Persanã, marzbanul (guvernatorul) 448 a vrut să ridice un templu al focului în capitala Dvin (Dwin, Dovin), la nord de Artaxata, ceea ce provoacă răscoala Armenilor. Guvernatorul a fost asasinat (februarie 571) şi capii revoltei – Vardan Mamikonian, care a răzbunat execuţia fratelui său, mai mulţi nobili şi episcopi, Gurgen al Iberici, provincie atrasă şi ea în revoltă – s-au refugiat la Bizanţ, cerând protecţia împăratului.

Când în primăvara anului 572 a venit la Constantinopole Sebokht, ambasadorul lui Chosroes, ca să încaseze suma anuală, conform tratatului, împăratul a respins hotărât plata, întrucât prietenia asiguratã cu bani nu e bunã (e & g fi (piiOTrig zpr\iia. Gi (3 epaiov/j. evri OVK ceya-arj), ci ruşinoasă şi servilă (Menandros, fr. 36, p. 239), îl întrebă apoi în batjocură pe Sebokht dacă nu vrea să-i vorbească despre întâmplările din Persarmenia, şi la răspunsul încurcat al solului îi puse în vedere că i-a luat sub protecţia sa pe Armeni, coreligionarii săi, şi că nu va tolera să li se facă nicio nedreptate împăratul încheie cu ameninţare că, dacă va mişca numai un deget Chosroes, va porni împotriva lui, îl va depune şi va da Persiei un alt rege449.

Astfel a început al treilea mare război din secolul al VI-lea cu persii. El va dura 20 de ani şi va ruina provinciile de la hotarele celor două puteri.

448 [Echivalat cu latinul comes, marzbanul sau marzpanul era într-adevăr un fel de „Statthalter" persan în Armenia, în perioada 428 – 572, adică după abolirea regalităţii naţionale armeneşti de către persani (cf. W. Hengstenberg în BZ, 38, 1938, p. 171)].

449 Menandros. Fr. 36, Cf. Karl G terbock, op. cit., p. 114.

721

Începutul acţiunii militare a bizantinilor nu a avut rezultatele aşteptate de Iustin II. Ajutorul turcilor a fost neînsemnat; fortăretele bizantine puţine, din cauza defecţiunii lui Mundhir, care trebuia să sosească cu trupele sale şi care nu a mai venit; motivul a fost că descoperise cursa ce i se întinsese spre a fi suprimat, din ordinul împăratului. Marcian, un nepot al lui Iustinian, cunoscut din vremea războiului din Africa, a fost numit comandant suprem al Orientului, cu ordinul de a ridica o armată. Recrutările erau grele, şi trupele lui Marcian au fost puţine. Acţiunea militară s-a îndreptat spre Armenia; ea a început, după ordinul împăratului, prin asedierea cetătii Nisibis, apărată atunci de Bah-ram Mihran. Acesta l-a încurcat timp de patru luni pe Marcian în negocieri, întărind oraşul şi aprovizionându-l. Apoi, socotind sosirea lui Chosroes apropiată, a rupt negocierile la sfârşitul iernii 573 şi a dat o luptă vehementă cu bizantinii în satul Sargathon, dar a suferit o grea înfrângere450. Marcian a încercat apoi să ia fortăreata Thebethon, dar cu puţinele forte ce le avea nu a putut izbuti şi s-a retras de Paşti la Dara (9 aprilie 573). A reluat apoi asediul cetătii Nisibis, la porunca împăratului, care însă l-a înlocuit pe Marcian cu altul, ceea ce a adus debandada trupelor. Sosind cu o puternică armată, Chosroes atacă Dara, în timp ce desfăcu o parte din trupe sub comanda marzbanului Adhar-mahan CAS – acepjj. avrit), care pătrunde în Siria devastând complet ţinutul, fără a întâlni rezistentă. El a cucerit Ioan de Epiphaneia, 3, p. 274: a-rjv îazvpăv yevecrtfai ev fjnep avă Kpâioq Peonaâoi rovg

722

Apameea, dându-i foc şi târând populaţia în robie451. Dara a căzut şi ea în mâinile lui Chosroes (noiembrie 573) 432Situaţia era critică pentru imperiu, dar bătrânul rege al Persiei, dornic să pună capăt războiului, a făcut propuneri de pace (sfârşitul anului 573 – începutul anului 574). Zacharius, medicul Palatului sacru, a fost trimis în ambasadă la rege, cu o scrisoare a Sofiei" 53. S-a ajuns la încheierea unui armistitiu de un an, regele persan primind 45 –.000 de solidi. Armistitiul privea numai dieceza Oriens, nu şi Armenia, în care Chosroes spera să-şi impună acum autoritatea deplină454.

În situaţia gravă a imperiului, basilissa Sofia l-a sfătuit, împreună cu senatul, pe împăratul ce îşi revenise din boala ce-l

cuprinsese în urma dezastrelor, să-l numească pe Tiberios în calitate de Caesar. La 7 decembrie 574, împăratul l-a adoptat ca fiu pe bravul general, sub numele de Tiberius Constantinus, şi l-a proclamat Caesar, în prezenta Senatului, a Patriarhului şi a clerului acestuia.

Tiberius se dovedise un general destoinic. El era apoi o fire loială, arătându-şi întotdeauna respectul pentru suveranul bolnav, sfătuindu-se cu el în momentele de luciditate ale acestuia.

El aduse îndată o schimbare pe frontul de est al imperiului. Lipsit de trupe, Tiberius izbuti cu enorme cheltuieli să-şi adune o mare armată de mercenari de calitate. Cu această armată patriciul Iustinian, noul

451 Ibidem, 4, p. 275

452 E. Stein, op. cit., pp. 44 – 46.

453 D Iger, Regesten, l, Teii, p. 31.

454 G terbock, op. cit., p. 115; Stein, op. cit., pp. 47 – 48.

magister militum per Orientem, în acelaşi timp arpa-TTiyog avTOK – părcop pentru războiul persan, deschide campania anului 575.

Pe când Iustinian îşi exercita armata, în iarna 574 – 575 aveau loc tratative într-o localitate dintre Dara şi Nisibis pentru prelungirea armistitiului; din partea bizantinilor, erau patriciul Traian, quaestor sacripalatii şi medicul curţii Zaharias, iar din partea perşilor, Mebodh455. Tratativele au mers greu, viclenia lui Me-bodh ridica mereu obiecţiuni şi căuta să obţină de la Tiberius evacuarea Persarmeniei şi a Iberici. Expirând termenul armistitiului, Chosroes, cu o puternică armată, năvăli în Armenia, dar pentru a-i retine pe bizantini în Mesopotamia, altă armată, condusă de cel mai bun general al timpului, care nu ştim cum se numea, pentru că îl cunoaştem numai sub numele de onoare, dat de regele Chosroes, Tamehoran, adică „Tăria lui Chosroes", năvăli în Mesopotamia romană. El a trecut pe la Theodosiopolis, ataca Amaseia, intra în Cappadocia, dar, între Sebasteia şi Caesarea se izbi de Iustinian, care primise ordin să-l urmărească pe rege şi plecase de la Amida pe urmele lui Chosroes; uimit de forţele mari ce le avea în fată, Tamehosrau nu îndrăzni să lupte şi se retrase, pornind spre Melitene, pe Eufrat, urmărit de Iustinian. Astfel, se ajunse la bătălia de la Melitene, care a ţinut două zile şi în care persii au fost zdrobiti (575). A fost, după părerea lui

Stein, „cea mai mare bătălie a veacului, şi în tot cazul una din cele mai strălucite victorii pe care Imperiul le-a

Stein, op. cit., p. 59 – 60.

724

câştigat vreodată asupra perşilor" 456. Ea e pusă de acest istoric alături cea de la Busta Gallorum, repurtată, în acelaşi secol al VI-lea (iunie 552), de Narses împotriva lui Totila. O pradă imensă a căzut în mâinile bizantinilor, între altele 24 de elefanţi, pe care Iustinian i-a trimis la Constantinopol. Regele perşilor cu mare greutate a putut scăpa din această dezastruoasă înfrângere, întorcându-se în capitala sa în toamna anului 575. Iustinian s-a îndreptat spre Armenia, care a devenit iarăsi bizantină, şi a înaintat prin Azerbaigean (Atropatene) 457 până la Marea Caspică, unde s-a instalat, cu trupele sale, pentru a ierna. Adânc impresionat de neizbânda sa, Chosroes începu negocieri de pace şi un armistitiu de 3 ani (575 – 578) s-a încheiat, în timpul căruia au urmat lungi tratative în vederea păcii, care în cele din urmă se rupseră. Tiberius a dat în 577 lui Maurikios, comes excubitorum, comanda trupelor Orientului (magister militumper Orientem şi strategos autokrator) 458. Bun general, Maurikios îşi recrută armata din Cappadocia, pe care o cunoştea bine, şi din provinciile vecine, îşi fixă apoi cartierul la Citharizon, metropola Armeniei a IV-a şi timp de două luni se ocupă de pregătirea campaniei, învătându-şi trupele a săpa santuri, muncă obositoare şi deci foarte puţin plăcută, care din cauza disciplinei slabe a trupelor din Orient.

456 Op. cit., p. 68.

457 (Asupra situaţiei anterioare şi a geografiei acestei regiuni, v. mai recent M. Schottky, Media Atropatene und Gross-Armenien în hellenistischer Zeit, Bonn, 1989.]

458 P. Goubert, op. cit., p. 72.

725

a fost lăsată în părăsire459. Cu câteva săptămâni înainte de expirarea armistitiului de 3 ani, Chosroes a dat ordin lui Mebodh să deschidă ostilitătile. Acesta a intrat în Mesopotamia bizantină, devastând-o. Maurikios, ca represalii, pătrunse în Arzanene, care căzu toată în mâinile sale; populaţia creştină refugiată pe teritoriul bizantin a fost deportată în insula Cipru. Pătrunse apoi până la Singara, care căzu de asemenea în mâinile sale.

6. Situaţia în Apus şi în Peninsula Balcanică.

Care era, în această furtunoasă vreme, situaţia în Apus şi la frontiera Dunării?

În Italia, longobarzii se întinseseră mult, neîntâmpinând rezistentă, în iarna sau toamna anului 579, ei începură a asedia Roma, pe care nu izbutiră, firește, să o cucerească, barbarii neavând nicio experienţă în arta asediului. Patriciul Pamphronius, care avea locul întâi în Senatul vechii Rome, venise (în 577 sau 578) la Constantinopol ca să ceară ajutor împotriva longobarzilor. Caesarul Tiberius nu avea însă trupe pentru a răspunde acestei chemări, toate fiind absorbite în aprigele lupte cu persii şi avarii. El se mărgini deci a-i restitui cele 3.000 de livre de aur, pe care Pamphronius le adusese ca o contribuţie de război şi îl sfătui să întrebuinţeze aceşti bani pentru a atrage, dacă e cu puţintă, duci longobarzi în serviciul imperiului; dacă aceasta

459 Menandros, FHG, IV, fr. 58, p. 259: Papaioit jap r;

nu va izbuti, atunci să-i întrebuinţeze pentru mituirea ducilor franci ca să lupte împotriva longobarzilor460. Altă ambasadă, trimisă de Senat şi de papă după moartea împăratului Iustin, nu a putut obţine de la împăratul Tiberius decât trupe cu totul insuficiente, împăratul frământă mult, cu metodele cunoscute ale diplomaţiei bizantine, curtile regilor germani. Cu Chilperich a schimbat ambasade, pe Gundovald s-a străduit să-l impună ca urmaş lui lui Guntram al Burgundiei, împotriva căruia a făcut să se alieze Chilperich, regele Neustriei, cu Austrasienii. Dar Tiberius pare că a sperat mult într-o intervenţie francă, la care se va ajunge însă numai sub Maurikios.

La frontiera Dunării, pericolul slav se accentuează, în 578, slavii năvălesc în Thracia în masă – vreo sută de mii, după câte ne spune Menandros461 – prădând această provincie şi multe alte regiuni; ei pătrund în 581 până la Zidul cel lung. Tiberius nu avea armată ca să înfrunte nici o singură parte a duşmanilor, nicidecum forţele lor la un loc, afirmă Menandros, armatele imperiului fiind concentrate în luptele grele cu persii. De aceea, Cesarul trimise o solie la Baian, care în acel timp era ostil imperiului, pentru a-l convinge să pornească un război asupra slavilor în locurile lor din stânga Dunării, ca să-i facă să înceteze jafurile în im

460 Menandros, FHG, V.IV, fr. 49, p. 253. E. Stein, pp. 107 – 108 şi p. 115, n. 6.

461 Menandros, FHG, IV, fr. 47, p. 251: Kam SE în exoq Tibepiov

K & varavnvov Kaiaapoq Bamíeiaq ev Tt/ tvvrive%5 ri în I, KKabt] v & v Mvog nszpi nov

Tpaicrjv KO. I. dă Aa noXXĂ

727

periu, văzând primejdia la ei acasă. Haganul nu a fă-cut-o numai pentru serviciul imperiului, adaugă Mena-dros, ci şi fiindcă avea să dea o lecţie slavilor, care mai înainte se răzvrătiseră, omorându-i solii, când aceştia veniseră să le ceară tributul. Tiberius îl trimise apoi pe Ioan, care cârmuia prefectura Illyricum, să-l transporte cu flota pe malul drept al Dunării pe Baian cu trupele sale, să-l ducă apoi de-a lungul fluviului până în Scythia, unde să-i treacă iarăsi în stânga Dunării, în regiunea slavă. Baian aprinse acolo satele şi a făcut mari prădăciuni, nimeni neîndrăznind să i se opună. Ei eliberară câteva mii de bizantini captivi la slavi462. Dar scopul nu a fost atins: „poporul blestemat al slavilor", scrie Ioan de Ephes, până în momentul de fată (el scrie în anul 583 – 584), adică timp de patru ani, rămase în provinciile romane, netulburat, prădând, arzând şi omorând463.

În timpul acestei năvăliri a slavilor din 578, izbucni din nou şi războiul din Africa împotriva regelui maurilor, Garmules. Gennadius, magister militum per Afri-cam, a dus lupta energic, a pătruns pustiind în regiunea maurilor şi îl învinse pe Garmules, care-şi pierdu viaţa.

După o domnie atât de agitată, într-un timp relativ scurt, Iustin al II-lea, simţind că i se apropie sfârşitul, îl încorona, la 26 septembrie 578, pe Cesarul Tiberius

462 Menandros, FHG, IV, fr. 48, p. 252. *3 Ap. Ch. Diehl, op. cit., p. 132.

728

ca Augustus şi în ziua de 4 sau 5 octombrie 578 îşi încheie viaţa464.

Înainte de toate, pe noul împărat îl preocupa războiul cu persii, o adevărată calamitate. Succesele avute în acest an îl făcură să spere că persii vor fi acum înclinaţi să-i primească condiţiile de pace. Sub pretextul notificării schimbării domniei, Tiberius trimise o ambasadă la curtea persană, care ducea şi o scrisoare din partea sa. În acelaşi timp, Chosroes, simţindu-se slab şi aproape de sfârşitul vieţii, trimise, la rându-i, un ambasador la Tiberius. În curând însă sosi vestea morţii lui Chosroes I, care se stinse din viată la adânci bătrâneti în februarie sau martie 579465. Solii lui Tiberius îşi continuară totuşi călătoria,

socotind că noul suveran nu va avea alte sentimente. Sosind la curtea lui Hormizd al IV-lea, fiul celui dispărut, avură însă parte de o primire la care nu se aşteptau. Trimiterea perşilor prizonieri nu se învrednici măcar de o mulţumire din partea suveranului lor. Hormizd e zugrăvit de izvoarele greceşti în cele mai negre culori.

Maurikios se afla la Constantinopol şi împăratul îl trimisese în Orient, cu ordinul de a porni împotriva perşilor îndată ce va şti că ambasada n-a avut rezultatul dorit. Astfel, în vara anului 579, Maurikios a con

464 P. Goubert, op. cit., p. 78; Stein, op. cit., p. 76. [Pentru politica religioasă a lui Iustin al II-lea, puţin abordată în marile sinteze, ca şi în studiile de detaliu, este de menţionat A. Cameron, The early Religious Policies ofjustin H, „Studies în Church His-tory", 13, 1976, pp. 51 – 67]

465 fjpot ãpxonevov, scrie Simokattes. cf. Stein, op. cit., p. 90. [Respectivul pasaj din Simottes, III, 16, 7, se aflã la p. 77 în traducerea românească a lui H. Mihãescu. l dus o expediţie fulgerãtoare în Mesopotamia persanã, în timp ce trei magiştri militum trecură dincolo de Ţi-gris şi devastară Adiabene466.

Pentru anul următor, Maurikios plănui o expediţie peste Eufrat, pentru a intra în inima Persiei şi a-i da lovitura din urmă. El avea nevoie de concursul lui Mundhir în această întreprindere, care trecea prin ţinuturile sale. Mundhir fusese în februarie 580 invitat de împărat la Constantinopol, tratat cu mari onoruri, covârşit de daruri, împreunã cu cei doi fii ai sãi, primind din partea suveranului şi o diademã regalã. Joncţiunea bizantinilor cu arabii s-a făcut la Circesium, şi împreunã porniră în josul fluviului Eufrat, prin teritoriul Lachmizilor, unde trebuiau să treacă fluviul, pentru a se îndrepta către Cresiphon, dar cele douã poduri de pe Eufrat fuseseră, între timp, distruse. Bănuiala căzu asupra lui Mundhir, care fu suspectat că îi va fi înştiinţat pe duşmani despre planurile bizantinilor. Maurikios trebui să se retragã şi să schimbe direcţia. Adharmahan atacă atunci provinciile fără apărare ale imperiului, devasta sălbatic regiunile de la Tela şi Re-saina, precum şi Osroene şi Arzanene. Asedie apoi Edessa, fără a o putea lua, şi se îndreptă spre Callini-cum, pe Eufrat. Maurikios alergã cu trupele sale acolo (în timp ce Mundhir rãmase pasiv), şi izbuti să-l alunge pe Adharmahan.

Cu toate succesele lui Maurikios, Tiberius, neliniştit de

progresele lui Baian în Thracia, se sili să încheie războiul cu persii. Negocierile au început într-o localitate aproape de Dara. Tamehosrau năvăli în teritoriul

P. Goubert, op. cit., p. 80.

730

Imperiului şi negocierile se rupseră. În câmpia de la Tela D'Manzalat46", lângă Constantina, bizantinii se ciocniră cu persii (iunie 581). Un ofiţer a lui Maurikios străpunse pe înverşunatul marzban Tamehosrau cu lancea şi trupele lui fură puse pe fugă, urmărite şi distruse în bună parte468.

Pe la mijlocul anului 582, Maurikios s-a întors la Constantinopol, fiind salutat ca biruitor; Tiberius, cu puţin înaintea morţii, şi-a sărbătorit, pentru aceste biruinte, triumful.

Tiberius se apropia acum de sfârşitul vieţii. Ultimele sale zile au fost amărâte de căderea cetătii Sirmium în mâinile vicleanului şi cruntului Baian. Expediţia acestuia în ţinuturile din stânga Dunării, unde-l chemase Tiberius, îi arătase incapacitatea imperiului de a apăra ţinuturile dunărene. La începutul anului 579, haganul apărea, cu toate forţele sale, pe Sava, între Sirmium şi Singidinum. Cu o parte a armatei venise el însuşi pe uscat, prin Sirmia, în timp ce restul armatei coborâse cu o flotă de monoxile din Pannonia de Sus, pe Dunăre. Incapabili, ca şi alţi barbari, să execute un asediu, avarii nu puteau cuceri oraşul întărit decât prin foamete, ceea ce era posibil numai împiedicându-i pe bizantini să aprovizioneze pe apă Sirmium. În aceste scop, Baian hotărî să arunce un pod peste Sava, între Sirmium şi Singidinum, ca să taie legătura cu corăbii dintre cele două oraşe. Comandantul din Singidinum, Sethus, alarmat, atrase atenţia lui Baian, întreb îndul cum îşi permite să construiască pod fără

467 Stein ortografiază Tela d'Manyalat.

468 p rif, nhi = H r, 8

1 P. Goubert, p. 85.

731

voia împăratului. Baian, cu viclenia-i cunoscută, îl asigură că face podul nu spre a unelti ceva contra Bizanţului, ci ca să meargă împotriva slavilor, trecând în ţinuturile lor cu corăbiile imperiului, cum făcuse şi mai înainte, aducând bizantinilor mii de prizonieri robiti de slavi. Haganul întări spusele sale cu jurământ, jurând şi după ritul avar şi după cel creştin, pe Evangheliile aduse de episcopul oraşului

Singidinum. Ceru în sfârşit lui Sethus să trimită solia avară împăratului, ca să-l roage a-i procura corăbiile necesare. Până la sosirea soliei, el se grăbi să termine podul469.

La Constantinopol, ambasadorii haganului prezentară cererea stăpânului lor de a se pregăti corăbiile de trecere la Dunărea de Jos şi comunicară începerea construirii podului. Tiberius înţelese îndată adevăratul scop ce se urmărea, dar ştiind slăbiciunea în care se aflau, toate forţele fiind întrebuinţate împotriva perşilor, încercă cel puţin să amâne hotărârea haganului, spre a câştiga timp. Răspunse deci solilor că timpul războiului cu slavii e rău ales, pentru că turcii, care, trei ani mai înainte au luat Bosforos şi sunt pe lângă Cherson, auzind de atacul avarilor şi trecerea Dunării, ar putea să-i atace. şeful soliei se prefăcu a-l crede pe împărat şi-i făgădui a încerca să-i schimbe hotărârea haganului. Dar câteva zile în urmă alt sol avar sosi la Constantinopol, care ceru, în vorbe aspre, cedarea oraşului Sirmium, ceea ce Tiberius nu admise, deşi nu a putut face mult pentru apărarea lui470. Asediul continuă. Generalul Theognis, probabil magister militum

Menandros, FHG, IV, fr. 63, pp. 264 – 265.1 Ibidem, fr. 64, pp. 265 – 267.

per Illyricum, veni în insulele Savei, Casia şi Carbonaria, avu o întrevedere cu Baian, fără rezultat şi se despărtiră pregătindu-se de luptă. Theognis se afla în faţa oraşului, cu trupe de tot insuficiente, în oraş bântuia o foamete groaznică şi populaţia era indignată asupra şefilor. Auzind, împăratul îi scrise lui Theognis să pună capăt războiului şi să încheie un tratat cu condiţia ca toţi locuitorii din Sirmium să iasă nevătămati, fără să-şi ia nimic din întregul avut, afară de o haină. Apoi Baian ceru şi obţinu plata suplimentară a sumei anuale suspendate de la începutul războiului, de trei ori câte 80.000 solidi, şi asigurarea cu jurământ că unul din supuşii săi, compromis într-o aventură cu o sotie a haganului şi fugit în imperiu, îi va fi predat, dacă va fi în viată. Prin tratatul încheiat în primăvara anului 582, oraşul Sirmium a fost pierdut pentru totdeauna de către imperiu" 171.

Moartea grabnică a lui Tiberius pare a fi fost pricinuită de o dizenterie. Când se simţi rău, el îi numi la 5 august 582 pe Maurikios şi pe patriciul Germanos în calitate de Caesari – amândoi fiind ginerii săi, cel dintâi căsătorit cu Constantina, cel din urmă cu Charito, după

câteva zile însă apare Maurikios ca singurul Cae-5 fir (el dă singur la 11 august un edict). E probabil, cum socoteste Stein, că s-a dat la Curte o luptă pentru tron, în care Maurikios a rămas biruitor. La 13 august el a fost numit Augustus de către împărat şi investit cu însemnele acestei demnitãti, în ziua următoare, Tiberius muri, iar la 15 august a fost înmormântat, ca şi m-a

471 Ibidem, fr. 66, p. 268; Stein, p. 113.

733

Intasii săi, la Sfinţii Apostoli, unde îl urmă, un deceniu mai târziu, basilissa Anastasia472.

7. Maurikios (582 – 602)

Maurikios, ca şi Tiberios, era soldat de profesie, cu însuşiri militare, pe care şi le dezvoltase în războiul cu persii. Succesele obţinute pe câmpul de luptă făcuseră din el cel mai de vază general al imperiului, ceea ce i-a determinat pe Tiberius să-l introducă în familia sa şi să-l impună ca urmaş. El venea şi dintr-un mediu distins şi se deosebea printr-o aleasă cultură. Menandros ne spune că împăratul era un iubitor al muzelor (Mou-câv Epaairiq), dând cu plăcere atenţie poeziei şi istoriei, petrecându-şi o bună parte a nopţii cu astfel de ocupaţii şi stimulându-i pe cei cu mintea înceată.

Maurikios a fost socotit – mai ales de unii cronicari vechi armeni şi de învătati moderni de acelaşi neam ca armean de origine; desigur, Sebeos, care a trăit o jumătate de secol după Maurikios şi vorbeşte pe larg de domnia sa, nu ne spune nimic despre această origine. Teophylaktos Simokattes nu pomeneşte nici el nimic în această privinţă. Ioan de Ephes, contemporan, nu are de asemenea nicio ştiinţă despre originea armeană a împăratului, dar ne spune că era din Arabissos, în Cappadocia. Paulus Diaco-nus, istoricul longobarzilor, care trăieste 150 de ani după Maurikios, pretinde că acesta a fost cel dintâi împărat „grec" care a urcat pe tronul Bizanţului, iar Evagrios îl socoteste de origine romană.

472 E. Stein, op. cit., pp. 98 – 99. [v. şi V. Grumel, La mémoire de Tibere UdeMaurice dans le Synaxaire de Constantinopole, An. Boli., 84, 1966, p. 249 – 253 – 1

734

Învătatul Paul Goubert a lămurit definitiv această chestiune în studiul său special publicat cu 10 ani mai înainte de apariţia excelentei monografii consacrate împăratului Maurikios4 3.

Trecând în revistă principalele izvoare asupra locului de origine, numelui şi rudelor lui Maurikios, Goubert constată că numele acestuia e latin: Mauritius; tatăl său se chema Paul, deci nu avea nume armean, cum pretind legendele armene, iar fraţii şi surorile sale aveau toţi nume de origine greacă sau latină: Petru, strategul, duce de Thracia, Gordia, sora căsătoritã cu generalul Philip-picus, Theoctista, care vorbea curent limba latinã, Damiana, mai târziu călugăritã, în fine o fiică a lui Maurikios se chema Sopatra.

Maurikios a fost şi un literat fin, ştia latineste şi nu aratã nicio simpatie pentru armeni, în concluzie, Goubert admite întru totul părerea lui E. Stein, după care Maurikios era un grec din Arabis-sos, în Cappadocia, care, situatã în provincia Armenia a III-a a putut da nestere versiunii tardive care face din Maurikios un armean 17".

În ce priveşte afirmaţia lui Paul Diaconul că Maurikios e cel dintâi împărat de neam grecesc, N. Iorga o explică în sensul că cei de dinainte erau socotiti de el drept romani adevăraţi475; P. Goubert o explică în acela că scriitorul vrea să insinueze că Maurikios, în opoziţie cu predecesorii săi, născuti în provinciile latine ale Europei, se născuse în Orient, fiind un cappadocian, aceasta era de ajuns pentru a face din el un grec476. Familia sa a putut fi şi romană, aşezatã apoi în Arabissos, în Cappadocia.

Maurikios a fost unul din marii împărati. Era soldat de vocatie. Trecuse prin toatã ierarhia militară, ajungând la marile co

473 „Maurice et l'Armenie. Note sur le lieu d'origine et la familie de l'empereur Maurice", Echos d'Orient, XXXIX (1941 – 1942), p. 383 şi urm.

474 E. Stein, Studieri zur Gesch. des byz. Reiches, vornehmlich unter den Kaisern lustinus II. una Tiberius Constantinus, Stutt-gart, 1919 p. 70.

475 Op. cit., p. 197.

476 Byzance avânt l'Islam, tome F", Byzance et l'Orient sous les successeurs de Iustinien. L'empereur Maurice, p. 41.

menzi prin meritele sale. Cu toatã marea primejdie pe care o înfătisa acum războiul crâncen cu persii, el nu a renunţat la stăpânirea din Apus a teritoriilor ce au mai rãmas după sfărâmarea operei lui Iustinian.

Pentru a opri progresele longobarzilor, continuã politica lui

Tiberios, care îşi pusese multã nãdejde în ajutorul francilor. El schimbã mai multe ambasade cu Childebert al II-lea (570 – 595), regele francilor din Austrasia (germanii de la Rin). Acesta îşi trimise trupele în Italia, dar nu-i putu învinge pe longobarzi.

Pentru a asigura mai bine apărarea, posesiunilor bizantine din Apus, Maurikios impuse acolo o schimbare în sistemul administrativ, pentru a întări puterile autoritãtii bizantine, şi crea cele douã exarhate, de Ravenna şi de Africa (sau Carthago). Prin aceste reforme se concentrau din nou în mâinile guvernatorilor funcţiunile civile şi cele militare.

Peninsula Balcanică a avut o soartã tragică în această epocă. De la aşezarea avarilor în Pannonia, ea a fost necontenit strãbãtutã de armatele haganului şi de bandele slave din stânga Dunării, care acum inundã cu totul peninsula. Ceea ce era grav e cã în ultimul sfert al secolului al VI-lea, slavii încep a se aşeza în peninsulã, pe pãmântul imperiului. E faptul cel mai însemnat din această epocă; el începe procesul care schimbã adânc structura etnică a ţinuturilor din nordul şi vestul peninsulei.

Împãratul Maurikios s-a opus cu îndãrãtnicie acestei pãtrunderi a slavilor.

8. Continuarea războiului cu persii.

Întrucât statul, sau mai bine zis phylarchatul arab al Ghassanizilor, şi-a încetat existenta în cursul primilor ani ai domniei lui Maurikios, conflictul cu persii a dobândit noi dimensiuni.

Iustinian crease statul ghassanizilor pentru a stabili un echilibru fatã de printii arabi de Hira, vasalii perşilor.

În 531, el a dat şefului sãu Harith-ibn-Gobdia (Arethas la greci) titlul de phylarch şi o pensiune mare; îi acordã chiar rangul în

semnat de patrikios. Fiii sãi aveau să moştenească situaţia de pbylareb. Harith era monofizit şi a fost favorizat de Theodora. El a fost, împreunã cu ea, marele protector al lui Iacob Baradai.

Triburile siriene sau arabe, care gravitau în jurul Ghassanizilor, devin în mare parte creştine, şi acest stat aproape nomad a fost credincios alianţei cu imperiul până către sfârşitul secolului al VI-lea.

Ghassanizii au fost întotdeauna protectorii iacobiţilor. Succesorul lui Harith ca şef al Ghassanizilor a fost Al-Mundhir sau

Ala-mundar. În 580, el era în culmea gloriei sale. Tiberios se gândea să-l folosească pentru a obţine împăcarea monofiziţilor divizaţi în facţiuni rivale. Mundhir urmărea însă un scop mai interesat: să-i unească pe monofiziţii care gravitau în orbita sa. Împăratul îl invitase pe Mundhir la Constantinopole, unde l-a primit cu mari onoruri, conferindu-i privilegiul de a purta coroana regală (580). Pentru a-l atrage mai mult, Tiberios a oprit persecuţia care, de 10 ani, se dezlănţuise împotriva monofiziţilor.

Ca general, Maurikios a fost însă bănuitor fată de Al-Mundhir, temându-se de politica lui de duplicitate. Patriarhul Eutychios era de asemenea duşmanul monofiziţilor, fată de care socotea că se cerea o atitudine fermă. Tiberius nu s-a lăsat convins şi ştiind influenta lui Mundhir asupra monofiziţilor din Orient, căuta să împace taberele antagonice.

Dar afacerea podurilor rupte de pe Eufrat a întărit bănuiala lui Maurikios care, la Constantinopol, l-a acuzat dinaintea împăratului pe phylarch de trădare, împăratul s-a convins şi a căutat să pună mâna pe Mundhir şi să-l aducă la Bizanţ. Un ofiţer sirian Magnus, care comandase în Orient după catastrofa lui Marcian, s-a oferit a-l aduceam păratului. El era bun prieten al phylarchului şi-l invită la sfinţirea bisericii construite de el în orăselul Hewarin, între Damasc şi Palmyra. În Siria de sud erau multe trupe concentrate, şi Mundhir deveni astfel prizonierul lui Magnus, care-l ex-pedie la Constantinopol sub escortă, împreună cu una din sotiile lui, doi fii şi o fiică477. Tiberius l-a ţinut captiv fără a lua vreo mă

477 E. Stein, p. 94; P. Goubert, p. 255, socoteste între copiii care-l însoţesc pe phylarch, două fiice şi un fiu.

sură contra lui. Dar când ostilitătile cu persii s-au reluat şi trupele Siriei în mare parte au plecat pe teatrul de luptă al Mesopotami-ei, triburile ghassanide conduse de fiul cel mare al lui Mundhir, Naman, fiindcă li se suspendase annona, au început a prăda teritoriul imperiului. Insignele regale şi armele lui Mundhir foseseră duse, după arestarea lui, la Bostra. Arabii reclamau aceste lucruri sub amenințarea de a da foc oraşului. Ducele Arabici, cu puţinele trupe pe care le avea, riscă o luptă pe care o pierdu împreună cu viaţa. Locuitorii predară atunci armele şi insignele şefului arab. Această

întâmplare decise acum soarta lui Mundhir. Tiberios, pentru a restabili ordinea, consideră că mijlocul cel mai bun era să dividă familia. El decise să proclame ca rege un frate al lui Mundhir. Magnus a îndeplinit această ceremonie, înconjurat de o mare armată. Dar după 20 de zile, fratele lui Mundhir, care fusese instalat ca rege, a murit. Magnus a murit şi el în curând, în împrejurări pe care nu le cunoaştem.

Sub Maurikios s-a pus capăt situaţiei intolerabile a micului stat ghassanid. Procesul de înaltă trădare al lui Mundhir se termină cu exilul său şi al familiei, care-l însoţea în Sicilia (584). Naman s-a prezentat împăratului pentru a obţine eliberarea tatălui. Maurikios jură că-l va rechema, dacă făgăduia să lupte contra perşilor, dar cerea în acelaşi timp să primească şi uniunea cu chalkedonienii, ceea ce Naman a refuzat, sub cuvânt că iacobitii l-ar ucide. El a fost prins pe drumul întoarcerii şi trimis în exil cu tatăl său.

Cu aceasta regatul arabilor ghassanizi îşi află sfârşitul. El a fost împărtit între 15 şefi. Istoricii monofiziti pretind că cei mai mulţi au trecut de partea perşilor, ceea ce Goubert găseste exagerat478.

Noul împărat a numit la comanda trupelor Orientului pe Ioan Mystakon, mai înainte magister militum per Armeniam. Acesta a pornit îndată împotriva perşilor (582 – 583) aflaţi lângă Amida, la confluenta apei

4™ Privitor la aceste evenimente, v. şi Stein, care combate ideea unei trădări a lui Mundhir, op. cit., pp. 93 – 96.

Nymphios 17 cu Tigris. Bătălia a fost pierdută de bizantini din cauza hypostrategului Kurs, un scit inactiv în timpul în care celelalte trupe au luat viguros ofensiva. Mystakon a asediat apoi Acbas, o fortăreată aproape inaccesibilă, pe munte, lângă Nymphios, dar, atacat energic, s-a retras cu mari pierderi480.

El a fost înlocuit cu Philippicus, căsătorit cu Gordia, sora lui Maurikios481.

Acesta punea adesea în fruntea armatelor rudele sale apropiate, neavând prea mare încredere în generalii săi.

Prima sa campanie în Persia a avut loc, probabil, în toamna anului 584; a doua campanie, în primăvara lui 586, când năvăli în Arzanene. Ele nu au avut mari rezultate. Persii devastaseră în acelaşi timp împrejurimile cetătii Martyropolis482. A treia campanie, în 586 –

587, după primirea unei ambasade insolente a perşilor, la Amida, a dus la lupta de la Solachon (azi Salah, sau, poate, localitatea armeană Salk) 483, la 30 km de Dara, unde cu toată indisciplina trupelor, care, în loc să-l urmărească pe duşmanul învins, se împrăştiau după pradă, lupta s-a sfârşit cu o serioasă victorie a bizantinilor. Lupte de hărtuieli au avut apoi loc, nu prea fericite pentru Philippicus.

479 Această apă forma hotarul între Armenia a IV-a bizantină şi provincia Arzanene a perşilor.

480 P. Goubert, op. cit., p. 90.

481 Cedrenus, I 692 (Bonn); el pune acesta numire în al 2-lea an al domniei.

482 V. Goubert, pp. 91 – 98.

483 Ibidem, p. 95, n. 3.

În anul 587 a intrat în scenă Heraklios, tatăl viitorului împărat. Philippicus, pe care boala îl făcea acum inactiv, îl trimise spre sud, cu o parte din trupe. Heraklios trecu Tigris, pradă Mesopotamia persană, dând foc oraşelor mari. La începutul iernii, Philippicus îşi duse trupele la odihnă, încredinţa comanda supremă lui Heraklios, iar el porni spre Constantinopol. În drum află că împăratul, nemulţumit de neizbânzile şi inacţiunea sa, îi retrăsese comanda, numindu-l în locul său pe Priscus (588).

El se răzbună, poruncind lui Heraklios să se retragă în Armenia şi să-i încredinţeze armata lui Narses, guvernatorul Constantinei. El îi porunci totodată lui Heraklios să publice edictul lui Maurikios care-l invita să reducă cu un sfert plata şi ratia soldaţilor, edict pe care el încă nu-l publicase, spre a nu indispune trupele. Heraklios execută dispoziţiile lui Philippicus, simţindu-se, poate, jignit de a nu fi fost înaintat la comanda supremă. Măsurile împăratului provoacă între soldaţi un climat de revoltă484.

Priscus, un general capabil, hârsit în lupte grele, a găsit la Monokarton, metropola provinciei Osroene, armata în debandadă, obişnuită cu libertatea fără frâu din timpul lui Philippicus. El o trată cu superioritatea ce-i impunea disciplina militară, şi provocă nemulţumirea generală a trupelor, indignate pe deasupra de decretele imperiale. La 20 aprilie 588, izbucni revolta militară. Soldaţii au atacat cu pietre cortul generalului. Priscus încalecă şi fugi la Constantina.

Intervenţia episcopului de Constantina, trimis ca mediator, anun

484 Ibidem, pp. 103 – 104.

tând revocarea edictului imperial, nu a avut niciun efect. Soldaţii au călcat în picioare imaginile împãratului. Rebelii dărâmară şi jefuiră cortul generalului, apoi îl siliră pe Germanos, ducele Feniciei libaneze, să ia comanda supremã.

Plecat la Edessa, unde se simţea mai în siguranţã, Priscus a scris împãratului, care dãdu ordin lui Philip-picus să plece în Orient, să liniştească mişcarea pe care o provocase; Priscus fu degrevat de comandã, care i-a fost redatã lui Philippicus. El pãrãsi Edessa şi se duse la Constantinopol. Armata revoltatã nu voi să-l primească pe Philippicus, un las şi fugar. Acesta aşteptă la Hierapolis desfăsurarea evenimentelor. Persii profitară de anarhia armatei bizantine şi nãvãliră în teritoriul imperiului. Aristobul sosi de la Constantinopol cu un mesaj către trupe. El le vorbi, le împărti daruri, făcu apel la unire în faţa duşmanului. Armata se reconstitui, merse asupra perşilor. La Martyropolis, în toamna lui 588, o luptă sângeroasă are loc. Trei mii de persi şi mulţi taxiarhi căzură prizonieri. Puţini scăpară la Nisibis. Grigorie, episcopul de Antiochia, prelat venerat de populaţie, a fost trimis de împărat să potolească definitiv nemulţumirea soldaţilor şi să-i facă să-l primească pe Philippicus. Prelatul, cu marele său prestigiu, reuşi în misiunea sa. Philippicus reluã comanda şi duse armata la asediul cetãtii Martyropolis, cuceritã mai înainte de persi prin trãdare. Higgins datează această cucerire după aprilie 589485. Asediul nu reuşi, iar Philippicus se retrase, dar în primăvara un

485 M.J. Higgins, Cbosroes II s votive offering at Sergiopolis, BZ, 48, 1955, p. 90.

mãtoare, 590 sau 589486, se întoarse. Hormizd trimise întăriri sub conducerea lui Mebodh, la care se uni şi Aphraates, comandantul trupelor persane din Armenia. După o luptă sângeroasă, bizantinii au biruit, dar persii izbutiră să pătrundă în oraş. Philippicus renunţă atunci la asediu şi se retrase la cartierul de iarnă în 590 – 591487, unde a construit, la mică depărtare, un alt oraş, numit Maurikiopolis, pentru a-i supraveghea şi ataca pe duşmani.

Împăratul a luat atunci comanda cumnatului său şi i-a dat-o

tracului Komentiolos, care luptase pe frontul de nord împotriva avarilor. El câştigã o victorie strãlucitã împotriva perşilor la Sisaurane (azi Sarwan), datoritã bravurii lui Heraklios, care, într-un moment critic, când lupta era aproape pierdutã, s-a aruncat asupra duşmanilor, doborându-l pe Aphraates, care galopa în fruntea perşilor. Aceştia îşi pierdură curajul şi bãturã în retragere până la Nisibis. Komentiolos a împresurat apoi Martyropolis şi a cucerit fortãreata Acbas, care domina această cetate488.

Bahram Ciobin, vestit prin victoria lui asupra turcilor, e trimis în 589 împotriva bizantinilor în Suania, posesiunea acestora în Caucaz. Romanos, un bun general, câştigã asupra lui o mare biruintã.

Curând după această luptă (589 – 590), Bahram se revoltã împotriva lui Hormizd, care, după izvoarele greceşti, l-a insultat într-o scrisoare. După o altã versiune, regele fusese indignat de puţinul ce l-a primit din

Ibidem. Ibidem, p. 91! P. Goubert, op. cit., pp. 116 – 117.

prada cãzutã de la turci în mâinile generalului. Bah-ram porneşte asupra capitalei. O revoluţie de palat îl rãstoarnã pe Hormizd, care, orbit şi închis, a murit în împrejurãri misterioase489. Fiul sãu, Chosroes al II-lea, e proclamat rege.

Noul suveran încercă să-l câştige pe Bahram, promiţându-i iertare pentru rebeliune şi al doilea loc în regat. Rebelul răspunse printr-o scrisoare insolentă. Regele şi-a strâns atunci cât mai multe trupe şi, însoţit de unchiul sãu Bindoes, a trecut Tigris şi a mers în întâmpinarea duşmanului sãu. Armatele s-au întâlnit într-o câmpie, despãrtite printr-un râu, undeva în împrejurimile capitalei, Cresiphon. Câteva zile se petrecurã în tratative sterile şi hãrtuieli. Evagrios ne spune cã Bahram a mers contra lui Chosroes, iar acesta şi-a dat seama cã trupele sale sunt mai puţine şi nici nu i se pãreau prea credincioase. El s-a decis să fugă. Înconjurat de o mână de nobili şi o grupã de sateliţi, pãrãsi în goanã Chesiphon şi trecu Tigrul. Data acestui eveniment fiind viu discutatã de savanţi, după Goubert, trebuie fixatã către sfârşitul primãverii anului 590490. Strãbãtând desertul Mesopotamiei, regele fugar a ajuns la Circesium, cu sotiile sale, doi copii şi mai mulţi nobili. Acolo a încredinţat guvernatorului probus o scrisoare către împãratul Maurikios şi Comentio-los, care rezida la

Hierapolis491, o transmise, cu infor

489 Ibidem, op. cit., pp. 123 – 127.

490 Ibidem, p. 139 Cf. R.P. Peeters, Les ex-voto de Khosrau Aparwez ã Sergiopolis, An. Boli., t. LXV, Bruxelles 1947, p. 8. Dupã Higgins, op. cit., fuga lui Chosroes s-ar plasa către primãvara anului 591.

491 Metropola provinciei Euphratesia.

matiile sale, la Bizanţ, în această scrisoare, redatã de Simokattes, Chosroes al II-lea imploră ajutorul împãratului.

Între timp, Bahram luã în stăpânire tezaurul şi insigniile regale, se instala în palat şi se încorona rege (9 martie 590).

Împãratul răspunse rugãmintii lui Chosroes, hotărând a-l sprijini. Acesta s-a dus la Hierapolis, unde Comentiolos, care primise poruncile suveranului sãu, îl primi cu onoruri şi-i dãdu o gardã personalã. Chosroes începu să-şi recruteze trupele. El îl trimise pe unchiul sãu Bestam în Armenia, unde avea multe simpatii, şi, ajutat de printii locali, îşi ridică o armatã numeroasã. Bahram expedia în acest timp o ambasadã lui Mauri-kios, promiţând să cedeze Nisibis şi tot teritoriul până la Tigris, în schimbul neutralitãtii. Dar împãratul respinse aceste propuneri şi rãmase la hotărârea sa de a-l susţine pe Chosroes al II-lea, cu toate că Senatul a fost de părere să-i lase pe duşmani a se macinã între dânsii492. Ceea ce a tras mult în cumpănã în decizia sa, observã foarte bine G terbock, a fost repulsia lui Mauri-kios de a sprijini pe uzurpator împotriva stăpânului sãu legitim. Astfel, pentru întâia şi singura datã, spune acelaşi învãtat, trupe romane luptară cot la cot cu persii, ca aliaţi ai lor, şi încă mai mult: când, dupã victoria finalã, trupele bizantine s-au retras, ele lãsară, la dorinţa lui Chosroes, 1.000 de greu-înarmaţi, garda

492 Dupã câte ne relatează Sebeos (Istoria lui Heraklios) şi Ioan de Nikiou, citaţi de Goubert, în Les rapports de Khodiran II, Roi des Rois Sassanide avec l'empereur Maurice", „Byzantion", t. XIX (1949), p. 89.

personalã pentru a-l apăra 193. Chosroes al II-lea fãgăduia a ceda imperiului Dara şi Martyropolis, o parte a Armeniei persane, şi se

obliga a observa o pace perpetuã cu Bizanţul, a nu mai reclama subventia plãtitã mai înainte perşilor. Maurikios îl asigură pe rege de protecţia sa şi acesta pleacă, împreunã cu Komentio-los, la Constantina (Tela d'Mauzalat).

Astfel începe războiul imperiului cu uzurpatorul Bahram. În curând, Nisibis şi Martyropolis s-au predat lui Chosroes al II-lea. În primãvara lui 591, Komentio-los e trimis de împărat în altă parte, şi în locul său e numit Narses. Regele, covârşit de daruri din partea lui Maurikios, care îi dăduse şi o gardă regală, îi atrase de partea sa pe mulţi dintre oamenii lui Bahram şi trecu la ofensivă, punându-şi în siguranţă sotiile şi copii în oraşul Singara, puternic fortificat. Armata regelui trece Tigris; Seleucia se predă lui Mebodh, care intră apoi în Cresiphon, proclamând regalitatea lui Chosroes al II-lea. El trece la Noua Antiochie, (Antiochia Persiei), şi locuitorii îi predau oraşul, în care sunt ucişi un număr mare de evrei, care sprijiniră uzurpatia lui Bahram. Armata bizantino persană înaintează în regiunea fluviului Zab, unde face joncţiunea cu trupele Armeniei, conduse de Mystakon (septembrie 591), joncţiune pe care în zadar căutase Bahram s-o împiedice. Armatele lui Chosroes au ajuns în câmpia de la Gantzak (azi Tauriz, Tabriz). Bahram se opreşte pe malurile râului Blarathos sau Balarath, unde cele două armate se ciocnesc. După o crâncenă încãierare, oastea lui

493 Byzanz und Persien în ihren diplomatisch – v Ikerrechtli-chen Beziehungen im Zeitalter Iustinians, Berlin 1906, p. 33.

Bahram e decimată. Sebeos, care descrie lupta, spune că râuri de sânge au udat câmpul de bătaie; mulţime de elefanţi, de pe care arcasii trăgeau, au căzut în mâinile armatei bizantino persane, pe care i-au dus regelui. Bahram a reuşit să fugă cu 10.000 de oameni. Un detaşament bizantin, comandat de Marinus, porni în urmărirea lui, dar, după zece zile, s-a întors fără un singur prizonier: Bahram a dispărut, după, unii, la turcii orientali494; Chosroes al II-lea a semnat, în toamna anului 591, un tratat de pace cu bizantinii, prin care le restituia Dara (ale cărei chei fuseseră trimise mai dinainte împăratului) şi Martyropolis, le ceda cea mai mare parte a Armeniei persane, încât frontiera imperiului ajunge acum la lacul Van şi în apropiere de

Tiflis495.

Provinciile armene au fost reorganizate şi nomenclatura schimbatã de Maurikios, în urma cesiunilor fãcute de Chosroes al II-lea la revenirea sa la tron.

1. Prima Armenie = Armenia a treia a lui Iustinian.

2. Armenia secundã = Armenia secundã a lui Iustinian.

3. Armenia mare = Armenia primã a lui Iustinian.

4. Armenia a patra cuprinde districtele Sophene, Digissene, Auzitene, Orzianine, Maizuron.

5. Mesopotamia lui Maurikios cuprinde Armenia a patra a lui Iustinian şi Arzanene.

Teritoriile cedate lui Maurikios de Chosroes al II-lea au fost: 1. Arzanene şi partea de nord a Mesopotamiei (inclusiv Daras) până la Nisibis; 2. Parte din Armenia până la Dovin. Districtele dinainte erau adãugate Armeniei a IV-a a lui Iustinian şi toatã provincia numitã Mesopotamia; cea din urmã a format o nouã Armenia a IV-a. Oraşele Nisibis la sud, Dovin la nord, au rãmas în afarã de hotarele romane.

194 Goubert, op. cit., pp. 153 – 164.

95 Ch. Diehl, op. cit., pp. 130 – 131; Goubert, p. 167 şi urm.

746

l

Cât timp a trãit Maurikios, Chosroes al II-lea şi-a respectat obligaţiile, iar provinciile bizantine ale Asiei nu au cunoscut nicio invazie a perşilor.

9. Luptele cu avarii şi slavii.

Toate forţele imperiului fiind întrebuinţate până acum în rãzboaiele cu persii, frontiera de nord a rãmas aproape deschisã incursiunilor sãlbatice ale avarilor şi slavilor.

Îndatã după cãderea cetãtii Sirmium în mâinile ha-ganului, acesta a nãvãlit în imperiu, cutreierând regiunea de la Singidunum până la Anchialos (583). În primãvara anului 584, împãratul trimitea ambasadã la hagan pe Elpidios şi Komentiolos, pentru a reînnoi tratatul.

Haganul a cerut să i se adauge 20.000 de solidi la cei 80.000 de până acum496.

În anul 586, avarii au nãvãlit în Macedonia, devastând multe oraşe şi ajungând până la Thessalonic, pe care-l asediazã. Populaţia s-a apãrat şi, în rezistenta ei Sfântul Dimitrie, patronul oraşului, a avut un

rol principal, care a trecut şi în arta epocii: relieful unui chivot, publicat de învãtatul grec Xyngopulos şi reprodus de Amantos497, îl înfãtisează pe Sf. Dimitrie în costum militar, respingându-i de la ziduri pe călăretii avari.

** D Iger, Regesten, l Teii, 82.

*" Op. cit., p. 274; în Minunile Sfântului Dimitrie aflăm interesante informaţii asupra atacurilor slavilor împotriva metropolei Balcanilor şi a rezistentei locuitorilor, ajutaţi de sfântul patron al oraşului (Acta Sanctorum, oct., t. VI, 104 şi urm.) (Migne, PG, t. 116, col. 1204 şi 1326). Cf. O. Trafrali, Thessalonique des origines

NICOLAE BANESCU

În atacul asupra Thessalonicului, avarii erau însoţiţi de slavi, ca şi altă datã. În 587, ei au năvălit în Moesia, prădând oraşele Ratiaria, Dorostolon, Bononia, Marci-anopolis; trecură Balcanii până la Adrianopol498.

O schimbare s-a produs numai cu anul 591, când Maurikios, terminând războiul cu persii, a putut rechema trupele din Asia şi a organizat apărarea frontierei de nord.

Dar înainte de a expune campaniile de la Dunãre; ne oprim un moment asupra aventuroasei teorii a învãtatului german Fallmerayer, privitoare la pretinsa slavizare totalã a poporului grec, cu excepţia oraşelor maritime, în zilele împăratului Maurikios. Teoria a fost expusã în lucrarea care a făcut atâta zgomot, intitulatã: Geschichte der Halbinsel Moreea wãhrend des Mittelalters, Stuttgart, 1830. Ipoteza lui Fallmerayer a fost dărâmatã ştiinţific de care Hopf în lucrarea Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit, Leipzig, 1867. Desigur, nume slave sunt multe pe pãmântul grecesc, toponimia o adevereste, ca şi la noi, în stânga Dunării, mult sânge slav s-a amestecat cu sângele elen în această epocă, dar de o slavizare a poporului grec nu se poate vorbi. Complet slavizat a fost, în epoca acestor năvăliri şi în generaţiau XIV siècle, Paris, 1913[Scrierea are şi o ediţie anastatică, prin grija Institutului de Studii Balcanice din Thessalonic, 1993 (col. „Archeio historikon meleton", 3). Pentru „Miracula Sancti Demetrii", dispunem azi de ediţia comentată a lui P. Lemerle, Les plus anciens recueils des miracles de Saint Demetrius et la penetration des Slaves dans les Balkans, t. I-II, Paris, Ed. du CNRS, 1979. l 498 Ibidem, p. 275; Ch. Diehl, op. cit., p. 133

de următoare, nordul Peninsulei Balcanice, ţinuturile de azi ale limbii sârbo-croate şi ale celei bulgare.

Dacă însă teoria lui Fallmerayer a căzut, ca orice teorie exageratã, cei mai mulţi istorici moderni, pornind de la unele texte confuze ale scriitorilor bizantini din secolul al VI-lea, admit ca fapt indiscutabil că încă din acest secol slavii s-au aşezat în Grecia şi chiar în Peloponez, au stabilit, ca să întrebuinţãm expresia acestor istorici, „colonii" nu numai în Peninsula Balcanică, dar şi în Grecia propriu-zisã.

Existã, între izvoarele greceşti ale epocii, doi autori care au dus în special la această concluzie: Menan-dros şi Evagrios. Cel dintâi scrie într-un loc, cum am vãzut mai înainte, că „devastatã fiind Hellada de către sclaveni şi în toate pãrtile ameninţatã de primejdii, unele după altele" 499, Tiberius, neavând forte suficiente ca să le reziste, a trimis ambasadă la Baian, să-l convingă a-i ataca pe sclaveni la ei acasă, în stânga Dunării, spre a-i sili, în acest chip, să înceteze prădăciunile lor în imperiu. Cum aratã, însă, cu multă dreptate învãtatul atenian C. Amantos, care a lãmurit sensul multor termeni geografici greceşti din Evul Mediu, prin „Hellada" din acest pasaj nu trebuie să înţelegem Grecia propriu-zisã, ci tara bizantinã din aceste pãrti, ţinuturile de la sudul Dunării, unde slavii nãvãleau de obicei după pradă500.

499 FHG, fr. 48, p. 252: Kepai-onevrjg rffe EUÂSoq uno bt] viv rtai ăjtavmxo Oev ãKKLna. KXR\ka>v avâfi întip Trifievcov râv Kivăvvcov, o Tidepiog etc.

500 C. Amantos, laropice TOV Prtavnvov Kpãmvq, vol. I (395 – 867 \i. Xp.), Athena, 1939, pp. 281 – 282.

Ceea ce confirmă această interpretare – şi a scăpat atenţiei învãtatului Amantos – este expresia întrebuinţatã de Menandros câteva rânduri mai jos, când spune că, prin atacul său, Baian trebuia să-i silească pe scla-veni, târâti la dânşii de propriile lor nenorociri (Tofg oiKeioiq dvtfeăjed/ievoi KOtKoaq), să înceteze de a devasta tara romanã (navaaivco nev rov TT) V Pe-o/j. ai Kr] v herfha TEÂV). Termenul r\ Peo-ai Ki) (tara romanã, România) întrebuinţat aici determinã adevăratul înţeles al celui de JEAAdg, întrebuinţat de autor la începutul pasajului în chestiune.

Evagrios, la rândul său, ne spune, între altele, următoarele: „avarii de două ori ajungând până la aşa numitul Zid cel Lung, au luat cu asalt Singidinum, An-chialos şi toată Hellada şi alte oraşe şi cetăti, şi

le reduseră la sclavie" 501. Amantos observã cu dreptate anomalia acestui pasaj. Odată ce autorul spuneaţia A.bv re Kai TTJV EÃkecă-a nãaav KCCI ei epaq noíeit, punând alături Grecia cu „alte" oraşe şi cetăti, Singidinum cu Zidul cel lung, nu mai poate fi vorba de Grecia propriu-zisã. Aceasta ne-o aratã şi pasajul corespunzător din Theophanes, pasaj care derivã din Evagrios, cum bine observã Amantos, dar într-o formã corectã şi logică. El sunã în adevăr la călugărul cronicar astfel: „Haganul a devastat oraşul Singidunum şi multe alte oraşe subjugate, care se aflã în Illyricum; el luã şi Anchialos şi amenința să ruineze şi Zidul cel lung". „Hellada" lui Evagrios corespunde deci circumscripţiei militare Illyricum de la Theophanes, cum conchide Amantos.

1 Ed. Bidez-Parmentier, Londra 1898, p. 288, citată de Amantos.

750

În acelaşi chip trebuie înţeleasã expresia şi la sirianul Ioan de Ephes, când, vorbind despre nãvălirea slavilor din al treilea an al domniei lui Tiberius, afirmã cã ei „au strãbătut toatã Hellada, provinciile Thesaliei (Macedoniei) şi Thraciei", au cucerit oraşe şi cetăti... pustiiserã, arseserã totul până la zidul cel lung. Aceeaşi enumerare confuzã. Ca şi la scriitorii greci, „Hellada" nu poate avea aici decât înţelesul de „România", tara bizantinilor.

De altminteri, e vrednic de notat, cum observã Aman-tos, cã la Theophylaktos Simokattes, care descrie atât de amănuntit aceste incursiuni ale barbarilor, nu se vorbeşte niciodată despre o nãvălire a lor în Grecia propriu-zisã.

Cât despre ştirile posterioare, cu privire la pătrunderea barbarilor în Grecia încă din veacul al VI-lea, cercetările noi au dovedit cã ele se sprijinã pe aceiaşi autori.

De aceea, socotim cã de o pătrundere a slavilor în Grecia nu poate fi vorba decât în veacul al VII-lea şi posterior.

Odată încheiatã pacea cu persii, Maurikios îşi îndreptă energic acţiunea militară la frontiera de nord, unde zicea către Priskos, eroul acestor expediţii, cã barbarii nu se vor linişti, dacă imperiul nu va păzi cât mai bine Dunărea502. De la 591 până la sfârşitul domniei (602), războiul a fost aici Continuu, purtat cu în

502 Simokattes, ed. De Boor, Leipzig 1887, p. 230: e<pacKLV 6 Tap ia IIpiaKQ) OVK ãv fipe-oir\ TO jădp/îapov, ei nr\ TOV „larpov iq ia fidăiora m

dârjire, şi armatele imperiului repurtară împotriva barbarilor avaro-slavi mari biruinte, împăratul, care dăduse ca general a doua probă de vitejie, se gândise a lua personal conducerea trupelor sale şi numai cu greu a fost întors de la hotărârea sa, după cum ne afirmă Simokattes. Ajungând la Anchialos şi primind vestea sosirii soliei de la franci şi persi, Maurikios se întoarse în capitală, încredinţând comanda lui Priskos, iar alegerea nu putea fi mai bună. Luptele se dădură pe linia Dunării, Priskos silindu-se să împiedice trecerea fluviului; de mai multe ori el însuşi trecu dincolo, fugărindu-i pe barbari în locurile lor.

În incursiunile sale, Baian ajunse de câteva ori la Marea Neagră. Astfel, în anul 592 el, venind de la Anchialos, se îndreptă spre Adrianopol. Priskos încercă a-l opri, dar, având prea puţine trupe, se închise în Tzurulon (Ciorlu), unde a fost asediat de hagan. La zvonul că flota imperiului a pornit spre Dunăre, acesta tratã cu Priskos, şi se retrase în schimbul unei însemnate indemnizatii503.

În anul 593, Priskos se îndreptă împotriva slavilor, trecu Dunărea pe la Durostorum, învinse bandele lui Ardagast, puse mâna pe tabăra slavilor şi luă mulţi prizonieri, pe care îi transmise la Constantinopol. Altă bandă e surprinsă şi capturată cu căpetenia ei, Muso-kios, trădat de un gepid creştin. După aceste fericite

503 Cf. D Iger, Regesten, l Teii, 102; Simokattes, 229; Cedre-nus, I, 697 – 89; Kulakovski, Istoria Bizanţului (în ruseste) vol. II, Kiev 1912, pp. 455 şi urm. [Scrierea a fost retipăritã anastatic, Ju. Kulakovskij, Istorija Vizanţii (395 – 717), Preface by Ivan Dujeev, vol. I-III, Londra, VR, 1973J

rezultate, când armata se pregătea să treacă în imperiu, primi ordinul lui Maurikios de a rămâne în stânga Dunării şi a petrece acolo iarna. Aceasta a provocat nemulţumirea trupelor şi cu greu Priskos le putu liniști, după care trecu înapoi, în imperiu. El a trebuit să împartă prizonierii slavi cu haganul, care voia să-i împiedice trecerea.

Împăratul l-a înlocuit din nou pe Priskos cu Petros, incapabil să facă fată situaţiei. Acesta porni asupra slavilor care prădau Thracia, şi a fost aspru dojenit de împărat, fiindeă-i lăsase pe slavi să se strecoare spre Constantinopol (597) 504. Tot în acest an armata imperiului trece Dunărea, câştigă o biruintă asupra lui Piragast, dar e învinsă la râul

Ilivakia şi se retrage505.

Reintegrat în comandã (598), Priskos a fãcut în primãvarã o expediţie la Dunãre, apropiindu-se de No-vae de Sus, eq Noaag rãg ãvco, ceea ce l-a fãcut pe ha-gan sã protesteze, considerând-o pe teritoriul sãu, dar Priskos i-a rãspuns cã pãmântul e roman, P (op. a iKdv uneâvai 16 eSayog™6. El a asediat Singidunum, care a fost însã reluat de Priskus. Haganul a nãvãlit atunci în Dalmatia.

În iarna 599, Baian a fãcut o expediţie în Scythia Mică, aşezându-şi lagãrul la Tomi. Priskus l-a urmãrit şi-şi puse lagãrul în apropiere. Iarna a trecut fãrã lup

504 D Iger, Regesten, l Teii, 124.

505 Kulakovski, op. cit., pp. 455 şi urm. [Toate informaţiile se bazează pe Simokattes, izvor tradus în română de H. Mihãescu, Teofilact Simocata, Istorie bizantinã, traducere, introducere şi indice, Bucureşti, 1985 (col. „Scriptores byzantini", IX), la care s-a mai fãcut referire supra n. 465.]

506 Simokattes, 256, 22.

ta. De Paşti, armata bizantinã având lipsã de hranã, Haganul i-a trimis lui Priskus provizii, iar acesta rãspunde trimiţându-i mirodenii. Dupã sãrbãtorile Pastilor (600), cele douã armate s-au despãrtit fãrã a se ciocni, haganul îndreptându-se spre Apus, la Nicopo-le, căci primise vestea sosirii lui Komentiolos dinspre sud. Avarii se ciocnesc cu acesta lângã latron, şi armata bizantinã se risipeste din cauza ordinelor confuze ale generalului. Drizipera cade în mâinile avarilor, care jefuiesc biserica Sfântul Alexandru, aruncând moastele martirului. Pedeapsa dumnezeiască i-a lovit îndatã pe barbari, în lagãrul lor izbucni ciuma şi şapte fii ai haganului pieriră de acest flagel.

Vestea căderii oraşului Drizipera a stârnit panică la Constantinopol şi împãratul a trimis miliţia demelor şi excubitii gărzii sale să apere Zidul cel Lung. Apoi Har-maton a venit la hagan în ambasadã pentru restabilirea pãcii. Condiţia impusã de Baian a fost urcarea subvenţiei cu 20.000 de solidi (nomismato) anual; Dunãrea a devenit hotarul dintre cele douã puteri, bizantinii putând trece fluviul în caz de războiu împotriva slavilor. Theophanus adaugã propunerea fãcutã de hagan lui Maurikios de a-i rãscumpãra captivii, ceea ce împãratul refuzã şi captivii fură ucişi de hagan. Se pare cã Maurikios

nu avea o idee prea bunã despre armata Thraciei; dar gestul sãu, atribuit avariţiei, îi înstrãina simpatia soldaţilor.

În anul următor (601), avarii şi-au reluat nãvãlirile. Priskos, secundat de Komentiolos, îşi trecu armata peste Dunãre pe la Viminacium şi, prin miscări dibace, îi bãtu pe avari, pe Tisa, în lupte sângeroase, care durară mai multe zile. O trupã de gepizi fu, de aseme

l nea, decimatã. Avarii au fost aruncaţi dincolo de T (sa lãsând în mâinile lui Priskus un numãr considerabil se prizonieri. Niciodată Baian nu a înregistrat o înfrângere atât de mare: el a pierdut câţiva fii în aceste l\jpte, în aceste crunte încãierãri, şi abia a putut scãpa să nu cadã el însuşi în mâinile bizantinilor507.

Dar în toamna acestui an Maurikios retrase din nou comanda lui Priskos, punând în locul lui, ca de obicei, pe incapabilul Petros. El avea să mai facă altã greşealã, în 602, când trimise acestuia ordinul de a-şi ierna trupele în tãrile sclavinilor, stârnind revolta armatei care va porni asupra capitalei, punând capãt domniei în atâtea privinţe distinsã, a lui Maurikios.

Un fapt trebuie subliniat în cursul acestor marj şi îndelungate lupte cu barbarii avaro-slavi.

Izvoarele bizantine vorbesc adesea de distrugerea prin foc şi sabie, a oraşelor atacate de barbari în Balcani. Cât de relativã este însã această „distrugere", ne-o aratã, zice atât de bine N. Iorga, mediul roman viguros (Iorga zice: „intacty™ ce se întâlneşte chiar în aceleaşi locuri, în cursul acestor lupte, într-adevăr, din expunerea circumstantiatã a lui Simokattes, vedem că oraşele întărite se apără şi singure, ceea ce probează că elementul roman era încă puternic în aceste ţinuturi, cu toate calamitãtile ce s-au abãtut asupra LOR. Când Baian a atacat Diocletianopolis, oraşul s-a apărat

507 Simokattes, 287, şi urm. [Simokattes fiind izvorul de baza al domniei lui Maurikios, este de consultat lucrarea lui M. Whitby The eruperor Maurice and bis Historian, Oxford, 1988.]

508 Histoire des Roumains et de la românite orientale, vol. n Bucarest, 1937, p. 310.

cu înverşunare şi l-a împiedicat să se apropie de întă-rituri509. El a trecut îndată la Philippopolis, pe care l-a asediat, dar locuitorii se

apără cu bărbătie510 şi-l silesc a ridica asediul. Haganul a ajuns apoi la Adrianopol, pe care l-a atacat apoi furios, dar şi aici locuitorii, prin curajul lor, au zădărnicit toate sforţările sale511. El atacă de asemenea Tomi, în două rânduri, fără a putea să-l ia. Din moment ce se bizuiau astfel pe propriile lor puteri, oraşele îşi luau şi o libertate chiar faţă de generalii imperiului, pentru a-i sili să-i înfrunte bărbăteşte pe duşmani. Când Komentiolos, bătut de avari lângă latron, vine la Drizipera, cerând să i se deschidă porţile, locuitorii îl insultă şi îl alungă cu pietre512. Cei din Asemen iau o atitudine identică faţă de Petros, căruia îi închid porţile cetăţii, aclamându-l însă pe împărat.

10. Politica lui Maurikiosfatăde Occident. Crearea Exarchatelor

Cu toate luptele grele purtate în Orient şi la frontiera Dunării, Maurikios a dat multă atenţie Occidentului. El nu a renunţat la stăpânirea teritoriilor din Apus ce mai rămăseseră după sfărâmarea operei lui Iustini-an. Spre a opri progresele longobarzilor din Italia, el a urmat politica predecesorului său Tiberius, căutând să-şi atragă alianţa regelui Austrasiei. În acest scop.

509 Simokattes, 103, 13.

510 Ibidem, p. 103.20: ăvTL (j. Ăxovm re oi wv ăateoq evrpe/ecr-repov.

511 Ibidem, p. 103, 26.

512 Ibidem, p. 270, 22.

Împăratul încă de la începutul domniei a schimbat mai multe solii cu Childebert, regele francilor Austrasiei (570 – 595), cu care încheie o alianţă trimiţându-i suma de 50.000 de solidi pentru pregătirea războiului513. Până la anul 590 au avut loc mai multe expediţii ale francilor în Italia, dar ele nu au dat rezultatele aşteptate de împărat. Francii se mărgineau să prade regiunea pe socoteala lor sau tratau chiar cu longobarzii, şi de aceea, îl vedem pe împărat reclamând lui Childebert subsidiile pe care i le trimisese. Imperiul şi-a păstrat totuşi poziţiile şi exarchul Smaragdus începea în 584 o viguroasă ofensivă împotriva longobarzilor, obţinând succese apreciabile, în anul 589, portul Classis a putut fi reluat din mâinile lor514.

Spre a asigura mai bine apărarea posesiunilor bizantine ale Italiei, Maurikios a impus acolo o schimbare în sistemul administrativ, pe care o introduse în acelaşi timp şi în Africa, ameninţată de revoltele

berberilor (Maurusii). În fruntea administraţiei bizantine

513 D Iger, Regesten, l, 76 – 79 şi 83 – 85. [v. şi A. Gasquet, Le roy-aume lombard: ses relations avec l'Empire Grec et les Francs, RH, 33, 1887, p. 58 – 92.]

514 Diehl şi Marcais, „Le monde oriental de 395 ã 108" (Hist. Generale, „Hist. deMoyen Age", t. III), 1944, p. 128; L. Brehier, Vie et mort de Byzance (Bibliothèque de syntese hist., L'évolution de l'humanité, par H. Berr), Paris, 1947. pp. 41 – 42. [Subiectul mai este abordat şi în alte studii mai recente, ca T. Lounghis, Les ambassades… Athena, 1980; Idem., H Prtavnvr\ Kvpiapzia ev Jra Aia… 395 – 1071, Athena, 1989; K. Chrestou, Byzanzunddie Langobarden… 500 – 680, Athena, 1991. Nu poate fi trecut însã cu vederea W. Goffart, Byzantine Policy in the West under Tiberius IIand Maurice, „Traditio", 13, 1957, p. 73 – 105.]

757

din Italia a pus un guvernator militar, cu titlul de exareb, concentrând în mâinile sale funcţiunile civile şi militare513.

Exarchul era investit cu o autoritate excepţionalã. El era trimis de la Constantinopol. Împãratul îl lua de obicei dintre marii demnitari ai Palatului: era, în general, un cubicularius sau un chartularius sacri palatii. La titlul sãu de exareb unea întotdeauna demnitatea de patrikios. Erau atât de strânse aceste nume, încât de multe ori exarchul e numit în actele oficiale, simplu, patricius. Titlul sãu complet în care se cuprinde şi rangul şi funcţia, locul sãu în ierarhia funcţionarilor bizantini era: Patricius et exarchus (Italiae) 6. La Ra-venna el locuia în vestitul palat al lui Theodoric. Când venea la Roma, era primit cu cele mai mari onoruri: clerul, purtând sfintele cruci, magistraţii şi toatã populaţia armatã (miliţia Romani exercitus), precedatã de stindarde, ieseau înaintea lui la o milã de oraş. Exarchul comanda toate forţele militare cantonate în Italia; şef suprem al armatei, era totodatã şi capul administraţiei civile. Competenta sa se întindea şi asupra justiţiei, finanţelor şi Bisericii, chiar era arbitru în afaceri religioase, supraveghea alegerile episcopale, într-un cuvânt, exarchul era un vicar al puterii imperiale.

515 Ch. Diehl, în Études sur Vadministration byzantine dans l'Exarchat de Ravenne (568 – 751), Paris, 1888, aratã împrejurãrile în care s-au creat (v. C. II, cap. VIII), atribuţiile întinse ale exar-chului.

516 Ludo M. Hartmann, Untersuchungen zur Geschichte der

byzantinischen Verwaltung în Italien (540 – 750), Leipzig, 1889, pp. 29 – 34, unde sunt expuse funcţiunea şi atribuţiile exarchului.

758

Prima menţiune a exarchului de Ravenna e din 584517.

În Africa bizantină, aceleaşi împrejurări critice impuseseră crearea Exarchatului de Africa (sau Cartha-go). Întâia menţiune a exarchului e aici din iulie 591, el datează prin urmare tot din domnia împăratului Maurikios. Gennadios îndeplinea această înaltă funcţiune; el a fost pacificatorul Africii. Singur dintre toţi funcţionarii provinciei e investit cu demnitatea de patricius. El locuieşte la Carthagina, în vechiul palat al regilor vandali şi are aceleaşi competente ca şi cel de Ravenna518.

Ch. Diehl vede cu drept cuvânt în aceste exarchate ale împăratului Maurikios originea regimului themelor, care, începând din secolul al VII-lea, se aplică progresiv asupra întregului teritoriu al imperiului, şi al cărui caracter primordial e preponderenta puterii militare asupra celei civile. Pericolul persan, şi apoi arab, îl impuseră în Asia, iar pericolul slavilor în Balcani.

Interesul pe care Maurikios l-a avut pentru părtile din Occident ale imperiului se vede şi din testamentul pe care-l făcuse, după câte ne relatează Theophylak-tos Simokattes519, în anul 597. Ameninţat în acel an de o boală grea, împăratul îşi aşternu în serios hotărârile în privinţa succesiunii pe care voia s-o lase copiilor

517 în scrisoarea papei Pelagius al II-lea din 4 octombrie 584, e desigur Decius, cum conchide L.M. Hartmann, căci în aceeaşi scrisoare se vorbeşte de un vir gloriosus dominus Decius patricius., L.M. Hartmann, op. cit., Leipzig 1889, p. 9).

518 Ch. Diehl, L'Afrique byzantine. Histoire de la domination byzantine en Afrique (533 – 709), Paris, Laroux 1896, cap. IV, „Exarchatul de Africa".

519 VIII, 11, pag. 305.

759

săi. El decide anume ca fiul său mai mare, Theodosi-us, să rămână la Constantinopol, stăpân pe Orient, iar cel de-al doilea, Tiberius, la Roma, stăpân pe Italia şi insule. Celelalte părti ale imperiului (deci Illyricum şi Africa) le împărtea între ceilalţi doi fii mai mici. Ideea caracterului de imperiu roman universal capătă astfel şi cu Maurikios o nouă confirmare.

11. Politica religioasă.

Pentru a restabili unitatea Bisericii, Iustin al II-lea dezlăntuise persecuţia împotriva disidenţilor şi măsuri aspre au fost îndreptate contra samaritenilor şi monofiziţilor. La Constantinopol şi în provinciile asiatice mănăstirile acestora au fost închise, bisericile lor prădate, episcopii depusi sau arestaţi.

Tiberius arătă acelaşi zel pentru ortodoxie: arienii şi păgânii care mai erau în Siria au fost prigoniti. Sub influenta patriarhului Eutychios, începu şi persecuţia monofiziţilor, care luă în capitală un caracter deosebit de violent520.

Maurikios a fost, în materie religioasă, mai tolerant, silindu-se a păstra pacea internă şi a înlătura chestiunile supărătoare, care ar fi produs tulburarea liniştii. El a avut totuşi un conflict cu Biserica Romei, provocat de ambiţia patriarhului Ioan Postitorul (MjOTeuââfol) 521. În fruntea Bisericii Romane se afla în acest timp vestitul Grigorie cel Mare (590 – 604). El se trăgea dintr-o

520 Ch. Diehl, op. cit., pp. 135 – 6. [V. şi Supra, n. 463.]

521 Ioan de Nikiu spune despre el că nu bea vin şi nu mânca niciodată mâncare gătită, Ap. Amantos, op. cit., p. 272, n. 2.

familie de patricieni şi, călugărindu-se, îşi împărtise averea săracilor, închinându-se Bisericii. Papa Pelagius l-a trimis ca apocrisiarius (nunţiu) la Constantinopol, unde a stat vreo şase ani (578 – 585). A cunoscut astfel afacerile din Răsărit şi pe noul patriarh Ioan Nesteutes (582 – 595), cu care a venit apoi în conflict. Când acesta şi-a luat titlul de patriarh ecumenic (oiKovnevi Koq na-rpiâpx nu), Grigorie cel Mare, care vedea în aceasta o atingere a primatului Bisericii Romane, protestă energic, într-o scrisoare adresată împăratului. El socotea acest titlu al Patriarhului de Constantinopol o trufie desartă, sfidare a stării nefericite a Europei căzute în puterea barbarilor şi o ofensă adusă Bisericii Universale522. Fată de trufiaambiţi osului patriarh, el se intitula, cu simplitatea umilinţei evanghelice, „robul robilor lui Dumnezeu" (servus servorum Dei). Maurikios, care socotea cearta inoportună, şi care de altminteri nu era tocmai mulţumit de ingerinţele papei în afacerile publice, nu-i dădu satisfacţie, şi rezultatul a fost, cu începere de la 597, o adevărată rupere a relaţiilor dintre Constantinopol şi Roma. Când nedemnul

Phokas uzurpã apoi tronul lui Maurikios, Grigorie cel Mare se grãbi a-i trimite o scrisoare elogioasã, atât de puţin potrivitã acestui crunt tiran, ceea ce aduse mai târziu (607) din partea acestuia interdicţia pentru patriarhul de Constantinopol de a se intitula ecumenic, Biserica Romanã fiind recunoscutã capul tuturor Bisericilor523.

522 A. Vasiliev, Histoire de l'Empire byzantin, vol. I, Paris, 1932, p. 227.

523 Amantos, lămpia TOU Bvtavnvov Kpâwvq, vol. I (395 – 867 H… Xp., Athena, 1939 p. 273; D Iger, Regesten, p.155.

Papa Pelagius a murit de ciumã în 590. Diaconul Gregorius de la mãnãstirea Sfântul Andrei, a fost ales cu unanimitate de Senat, cler şi popor, împãratul Maurikios îl confirmã, şi la 3 septembrie 590 a fost uns episcop al Romei, dupã ce fusese probabil hirotonit preot.

Astfel începe pontificatul lui Grigorie cel Mare. El expuse teoria ministeriului pastoral în Liber regulae pastoralis, care devine în Evul Mediu codul vieţii clericale, dupã cum Regula Sfântului Benedict a rãmas codul vieţii monastice; a fost scris în anul 591.

Grigorie I era unul din cei mai fideli amici ai lui Maurikios, îi mulţumea împãratului pentru generozitatea milosteniilor sale şi pentru zelul în apãrarea credinţei curate contra ereziei. Dar de câte ori suveranul bizantin încerca să impieteze asupra drepturilor Bisericii sau a conştiinţei creştine, el gãsea în faţa lui opoziţia hotãrâtã a Pontifului.

Cel mai cunoscut conflict între papã şi împărat a fost acela care a avut loc cu privire la admiterea soldaţilor în mãnãstiri. Prin edictul din 592, Mauriciu interzicea oricãrui funcţionar şi oricãrui soldat intrarea în cler sau mãnãstire. Grigorie, recunoscând temeiurile unora din precauţiile legislative ale edictului, protestã contra caracterului absolut al prohibitiilor imperiale. El vãzu în ele o violare a libertãtii vocaţiilor eclesiastice. Ceru să îndulcească rigoarea acestei legi, ceea ce Mauriciu fãcu. Funcţionarii au fost admisi a intra în mãnãstiri, cu condiţia de a-şi rezolva, în prealabil, problemele de serviciu, iar soldaţii dupã o probã de 3 ani de noviciat524.

12. Revolta din anul 602.

Priskus, am vãzut, fusese înlocuit din nou, în toamna anului 601, la comanda armatei de la Dunãre, cu Petros, fratele împãratului. Noul

comandant făcuse, în 602, cu o parte din trupe, o incursiune dincolo de Dunãre, omorând mulţi barbari şi întorcându-se cu o

524 Fernand Mourret, „L'Église et le Monde barbare", în Histoire générale de l'Église, Paris 1931, pp. 77 – 78.

762

mare pradã, împãratul dãdu ordin lui Petros ca armata să ierneze dincolo de Dunãre, în teritoriul duşmanului, ceea ce provocă o revoltã militară. Comandantul nu avu autoritatea necesară pentru a potoli mişcarea; el ceru în zadar împãratului revocarea ordinului. Armata ridică în fruntea ei pe unul din ofiţerii subalterni, un necunoscut, centurionul Phokas, şi acesta porni cu ea către Constantinopol.

Prin mãsurile sale severe fatã de indisciplina de atâtea ori manifestatã de trupe, prin spiritul sãu economic, care-l fãcu să reducă uneori solda acestor trupe525, Maurikios era urât de soldaţi şi impopular în capitalã. Nu trebuie să uitãm totodatã că autoritatea imperialã slãbise mult de la Iustinian încoace, de pe urma gravelor împrejurãri ce avusese de înfruntat. Ch. Diehl a arãtat foarte bine starea de nelinişte caracteristică epocii în care aristocraţia îşi recapãtã influenta, în care facţiunile Circului se agitau permanent şi manifestaţiile populare tulburau adesea Capitala, în vreme ce în provincii insubordonarea funcţionarilor, corupţia şi rapacitatea lor, atestate de corespondenta papei Gri-gorie cel Mare, erau tot atâtea simptome ale scãzutei administraţii a împãratului526.

525 în 587, ordin către strategul Philippikos, la hotarele Persiei, pentru reducerea soldei (poyca) trupelor cu un sfert (D Iger, Regesten, 1. Teii, 88, p. 11); în 592/3, ordin către strategul Petros ca armata să primească soldele 1/3 în bani, 1/3 în arme şi 1/3 în îmbrãcãminte (Ibidern, 114, p. 14), dar la aceeaşi datã Maurikios a dat ordin ca soldaţii care s-au distins şi în urma bravurilor au suferit accidente să fie concediaţi şi hrãniti în oraşe pe socoteala statului (Ibidem, 115, p. 14).

526 Ch. Diehl, op. cit., pp. 137 – 138. Cf. Le senat et le peuple byzantins aux VIP et VII? siècles, „Byzantion" I, pp. 206 – 207.

763

Bizantinistul francez ne face să înţelegem astfel mai bine carenţa autoritãtii, psihologia maselor populare, ca şi învãtatul rus Kulakovski, care bagatelizează totuşi personalitatea respectabilã a

împăratului Maurikios527.

La apropierea rebelilor de Constantinopole, Maurikios, neavând trupe, şi-a pus speranţa în facţiunile circului, pe care le trimite să apere zidul lui Theodo-sius. El îi favorizase pe Verzi (nu pe Albaştri, cum credea Manojloviae); aceştia însă îl trădează cei dintâi528, încercă în acelaşi timp a trata cu Phokas, dar acesta respinge orice propunere. Rebelii nu se hotărâseră încă să-l facă pe centurion împărat, căci îi propuneau lui Theodosios şi socrului său Germanos să prin

527 Ni-l prezintă ca un arghirofil şi un venal, cu „grija excesivă pentru îmbogătirea rubedeniilor sale numeroase" (Istoria Bizanţului, vol. II, p. 486). În testamentul politic din 597 al lui Maurikios, „modestul provincial ridicat de capriciul sorţii patronul împăraţilor", Kulakovski vede „îngustimea orizontului său mental şi puţina înţelegere a înaltei sale situaţii", deoarece, afirmă el, „considerând imperiul ca averea sa personală, Maurikios dispunea de el ca de o mosie a familiei, lăsând fiecăruia dintre fiii săi câte o parte din imperiu", Ibidem, p. 487.

528 Yvonne Janssens, „Les Bleus et les Verts sous Maurice, Phokas et Heraclius", Byzantion, 11 (1936), pp. 499 sqq. Cf. H. Grégoire, „L'empereur Maurice s-appuyait-il sur les Verts ou sur les Bleus?" 2 Extr. din „Annales de l'Institut Kondakov", X, 1939-împotriva părererii lui F. D Iger (Byzantion 51, pp. 542 – 543), învătatul belgian confirmă teza susţinută de d-ra Janssens, probând că, într-adevăr, „contrar fabulei convenite a manualelor", împăratul Maurikios a favorizat statornic pe Verzi. Vezi şi H. Grégoire, Maurice le Marcioniste, empereur armenien et Vert, Byzantion, XIII (1938), pp. 395 – 396, în care autorul confirmă aceeaşi părere.

mească, unul dintre dânşii, coroana lui Maurikios. Împăratul vru să ia măsuri împotriva lui Germanos, suspectat de uzurpare. Când acesta se refugie la Sfânta Sofia şi Maurikios dădu ordin să fie arestat, populaţia se revoltă pentru a-l apăra. Facţiunile se retraseră atunci de la ziduri şi se uniră cu mulţimea, care striga pe ulite epitete insultătoare la adresa lui Maurikios529. Verzii se duseră înaintea lui Phokas, la Rhegion, proclamându-l împărat. Maurikios s-a îmbarcat pe 22 noiembrie şi şi-a căutat scăparea cu familia sa pe coasta asiatică, refugiindu-se în biserica Sfântul Autonomos, lângă Nicomedia. În acelaşi timp, el îl trimise pe fiul său Theodosios să ceară ajutorul

regelui persan Chos-roes al II-lea. Dar evenimentele se precipitã: la 23 noiembrie 602, Phokas se încoronează împărat la Heb-domon, în aclamaţiile poporului şi îşi face, a doua zi, intrarea solemnã în capitalã, aruncând mulţimii, după expresia lui Simokattes, „o ploaie de aur". La Hippo-drom, facţiunile se ceartã pentru locurile de onoare, Verzii voind să-l aibã pentru ei; unul dintre Albaştri strigã atunci în ritmul obişnuit al aclamaţiilor: „Maurikios încă n-a murit, aflã adevărul!" (Mavpixioq OVK aneftave // /J. a de TT) V «A-tfeiav/J530. Tiranul trimite atunci soldaţi care îl uciserã pe împărat şi pe cei cinci fii ai sãi, capetele lor fiind expuse la Constantinopol, iar trupurile aruncate în mare. Fiul cel mare, Theodo

529 Theophylaktos Simokattes, pp. 300 – 301: în nKi\Qr\ vppem TOV Mavpi Kiov efiaííav… eq TOV Mavpi Kiov eppaovv \ilf) vfptecog aa-aâa.

530 V. Krumbacher, Gesch. der byz. Litteratur, ed. II, München, 1897, p. 793

sios, întors în mod imprudent, a fost de asemenea ucis, iar sotia lui Maurikios şi fiicele sale închise într-o mãnãstire.

13Phokas (23 noiembrie 6025 octombrie 610)

Astfel ajunge la tron soldatul acesta incult, desfrânat şi sângeros, de origine thrac, un tiran semibarbar, cum atât de bine îl caracterizează Simokattes, fiito-6 âpbapoq Thpavvog-l. Pentru a se putea menţine, el inaugurează un regim de teroare, care provoacă în interior agitaţii populare şi conspiraţii. Primejdia cea mai mare a venit însă din afară: Chosroes al II-lea s-a folosit de împrejurările prielnice care i se ofereau pentru a relua războiul, sub pretextul răzbunării binefăcătorului său, Maurikios. Lilius a fost trimis de Phokas în ambasadă la persi, pentru a comunica urcarea sa pe tron; dar Chosroes al II-lea, indignat de uzurpatia întâmplatã, deschide îndatã ostilitãtile (603). Dara e atacatã şi cade în anul 605 în mâinile perşilor, în anul următor, aceştia intră în Armenia Bizantinã şi Mesopotamia: Theodosiopolis, Amida, Edessa sunt pierdute de imperiu. Siria şi Palestina sunt de asemenea devastate de persi, care, în 608, se aruncă asupra Asiei Mici, ajungând, în 609, până la Chalkedon. Pentru a putea face fatã acestui război în Orient, Phokas încheiase pace cu avarii, mărindu-le tributul. Anarhia s-a întins în provincie. Narses, energicul general din Orient, se revoltase la Edessa încă de la începutul domniei

uzurpatorului (603). El a făcut greşeala de a se lăsa sedus de promisiunile generalului Domentiolos (se zice, frate al lui Phokas) şi a fost executat fără milă. Invazia perşilor a dezlănţuit conflictele între evrei şi creştini, în oraşele Siriei a izbucnit războiul civil, înteţit de agitaţia monofiziţilor, prigoniti de Phokas. În anul 608, o revoltă în Antiochia a fost reprimată de Bonosos, cornitele Orientului, cu mare cruzime532.

La Constantinopol se urzeau comploturi împotriva tiranului. Germanos, nemângâiat de a fi pierdut tronul, a complotat de două ori pentru a-l înlătura, atră-gând-o în acţiunea sa şi pe văduva lui Maurikios. Întâia oară, reprimarea a fost mai blândă, Germanos, Constantina şi fiicele sale fiind închişi în mănăstiri. Dar a doua oară (în 607), toţi au fost executaţi, împreună cu alţii, între care şi prefectul pretoriului, Theodo-sios. Ce a mai rămas din familia lui Maurikios a pierit, de asemenea, mai pe urmă533. Cel mai bun general, Priskos, a scăpat cu viată, uzurpatorul căutând să-l câştige pentru el, numindu-l comite al Excubitorilor şi căsătorindu-l cu fiica sa (607). Generalul însă, simţindu-se suspectat, nu i-a putut sprijini cauza. Revolta împotriva regimului de teroare era generală. La Hippodrom, Verzii, care îl ajutaseră pe Phokas la proclamarea sa ca împărat, erau acum şi ei în tabăra duşmanilor săi, strigându-i, în batjocură, aceste stihuri iambice. – jfidrăiv g rov KCXVKOV emeql nâXiv wv vovv înm Xeaaq (Iarăsi din oală ai băut, şi iarăsi minţile ai pierdut) ™.

532 L. Brehier, Vie et mort de Byzance, p. 48.

533 Ch. Diehl, op. cit., p. 140.

534 Theophanes, l, 296.

Lumea, exasperată, căuta un salvator. El a fost aflat în persoana exarchului Africii bizantine, patriciul He-raklios. Acesta luptase glorios sub Maurikios în campaniile împotriva perşilor, şi împăratul l-a răsplătit pentru serviciile sale numindu-l în Africa, după Gen-nadios, dându-i de colaborator pe patriciul Gregorios, fratele său. Când, la anul 602, Phokas a uzurpat domnia, Heraklios s-a ţinut în rezervă, fată de noul regim. Pe măsură ce tirania acestui regim a devenit mai cruntă, atitudinea exarchului a fost mai ostilă. El nu putea să uite executarea binefăcătorului său Maurikios şi a sfârşit printr-o lovitură pe fată, reţinând în 608 la Car-thagina vasele care duceau anual grâu la Constantinopol. De atunci, ochii tuturor adversarilor tiranului s-au

îndreptat spre el ca spre salvatorul imperiului. Senatul îl ruga să intervină; ginerele lui Phokas, Priskos, îi scria îndemându-l a pune capăt sângeroasei tiranii. Un incident grăbi hotărârea. Sotia patriciului, Epiphania, se găsea la Constantinopol cu Eudokia, logodnica fiului său. Phokas le închise într-o mănăstire. Atunci exarhul se hotărî. El era bătrân, dar avea lângă sine pe fiul său, Heraklios, şi pe nepotul său Niketas (fiul lui Gregorios), amândoi doritori să ajute imperiului535.

Niketas se îndreptă cu o armată, pe uscat, spre Egipt şi cuprinse, cu toată rezistenta opusă, Alexandria; străbătu apoi Siria şi Asia Mică, spre Constantinopol. Heraklios, fiul exarchului, porni cu flota adunată la Carthagina către capitala imperiului. Cei doi şefi se învoiră – după cum afirmă Theophanes şi Nikephoros

535 Ch. Diehl, L'Afrique byzantine. Histoire de la domination byzantine en Afrique (533 – 709). Paris, Le Roux 1896, pp. 517 – 518.

Patriarches – ca acela care avea să sosească mai întâi dintre fiii lor să se proclame împărat. Dar Bury a dovedit că e o legendă „cursa pentru imperiu" dintre He-raklios şi Niketas. Geografic, trecerea lui Niketas pe uscat, la întrecerea cu flota lui Heraklios, îl făcea să piardă dinainte partida, învătatul englez a arătat cu mult temei că participarea lui Niketas la întreprindere a avut drept scop să ocupe Egiptul, şi după aceea să-l sprijine, cât ar fi fost necesar, pe Heraklios. Niketas şi-a îndeplinit misiunea înainte de pornirea pe mare a lui Heraklios. Posesiunea Egiptului, grânarul imperiului, era de o importantă capitală pentru un pretendent la tron, şi ocuparea lui a fost, probabil, cea dintâi grijă a generalilor africani536.

Heraklios ajunge, la 3 octombrie 610, la Constantinopol. Intrarea flotei în port a dezlăntuit o revoluţie în capitală. Prins de mulţime şi adus înaintea lui Heraklios, tiranul Phokas a fost lăsat pradă furiei populare, care-l ucise, împreună cu principalii săi consilieri (Domentiolos, Bonosos, Leontios). În ziua de 5 octombrie 610, Heraklios a fost proclamat solemn de senat şi popor ca împărat, încoronat, împreună cu soţia sa Eudokia, de către patriarhul Sergios, în biserica Sfântului stefan din palat. El este întemeietorul unei noi dinastii.

536 Ediţia operei lui Gibbon, vol. V, Appendixm. 5. [Asupra domniei lui Phokas mai pot fi consultate studiile: P. Goubert în OCP,

33, 1967, p. 604 – 619; V. Kucma în „Vizantijskie Ocerki", 3, 1977, p. 182 – 194, precum şi lucrarea lui D. Olster, The Politics of Usurpation in the Seventh Century: The Reign of Pbocas, (disertatie), University of Chicago, 1976.]

Domnia lui Heraklios înseamnã în acelaşi timp încheierea unei perioade şi începutul alteia. Cultura clasică elenică, pe care o aflãm în istoriografie, îşi dă ultimul vlãstar în Theophylaktos Simokattes. Acum începe perioada de completã barbarie care tine un veac şi jumãtate. Lupta teribilã pentru existentă împotriva Orientului, care durează, în toatã această perioadã de timp, pune capãt vieţii intelectuale. De acum ieşim din antichitatea clasică şi călcãm în pragul Evului Mediu.